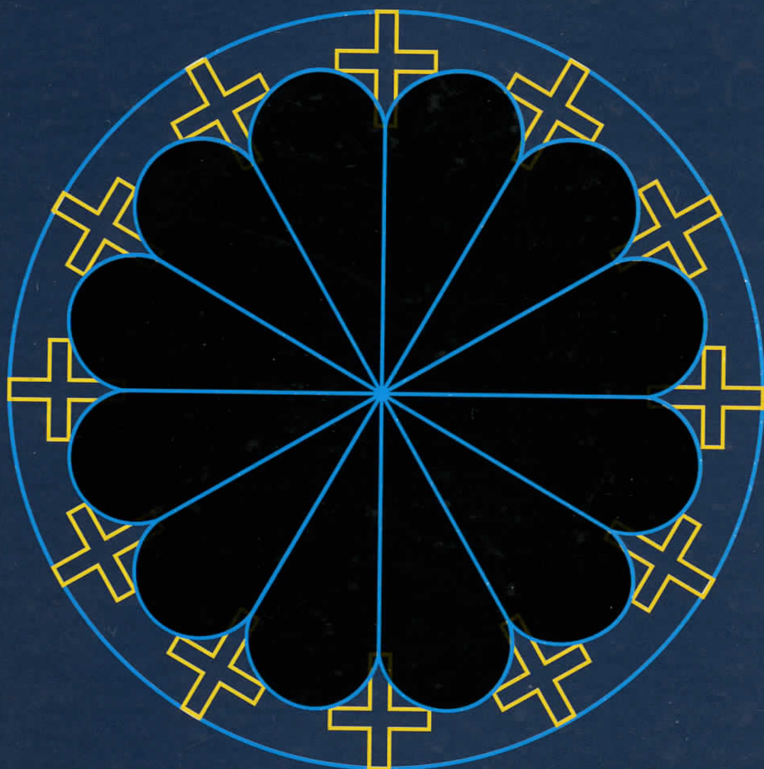

Euzebije Cezarejski

CRKVENA POVIJEST

EUZEBIJE CEZAREJSKI

CRKVENA POVIJEST

Biblioteka "Služba Božja"
Knjiga 48

Urednik: fra Anđelko Domazet
Naslovna stranica: fra Ante Branko Periša

EUZEBIJE CEZAREJSKI

CRKVENA POVIJEST

Preveo, napisao uvod i bilješke

Marijan MANDAC, ofm

SLUŽBA BOŽJA
Split, 2004.

Prevedeno s grčkog izvornika u *Sources chtétiennes:* brojevi 31, 41 i 55.

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna knjižnica u Splitu

UDK 22.08
239
929 Euzebije iz Cezareje

EUZEBIJE iz Cezareja
Crkvena povijest/Euzebije Cezarejski; preveo, napisao uvod i bilješke Marijan Mandac. – Split [i. e. Makarska]: Služba Božja, 2004. – 767 str.; 21 cm. – (Biblioteka Službe Božje; knj. 48)

Bibliografija: str. 744-746 i uz tekst. – Resume: Histoire ecclesiastique/Eusebe de Cesaree.

ISBN 953-6236-18-4

ISBN 953-6236-18-4

Izdavač: "Služba Božja"

SPLIT – Trg Gaje Bulata 3

Tisak: Dalmacija papir – Split

Naklada: 600 komada

PREDGOVOR

"Zato volih na sridnjem putu ostat, da znam
kaj govorim i drugi razumit me more."
F. K. Frankopan

Tako je, dakle, ovaj put pred nama Euzebije Cezarejski. Dvogodišnje blisko drugovanje s tim drevnim teologom ostavlja utisak iznimnoga čovjeka. Bio je na svoj način beskrajne upućenosti u svekoliko ljudsko duhovno dobro minulih vremena. Euzebije je uistinu svoju dušu, srce i um upravo prožeo dubokim i najširim poznavanjem Svetoga pisma obaju zavjeta. Stječe se dojam da mu je u svakome trenutku trajno u duhu bila nazočna gotovo svaka svetopisamska izreka. Biblija je bila neprestana i neposredna hrana Euzebijeve duše i razmatranja. Koliko li je Euzebije tek poznavao crkvene pisce koji su mu prethodili! Valjda mu nije promaknulo nezapaženo ni jedno ime niti ijedan spis. Želio je da se sve neokrnjeno očuva i da svi znaju što je negda zabilježeno.

Ali Euzebije nije podcijenio niti zanemario dobro koje mu je moglo doći iz proučavanja moćne grčke misli i duhovnosti izražene u nenadmašivoj, bogatoj i dugovjekoj grčkoj književnoj baštini. Euzebije se jednako oplemenio pisanim kod židovskih vanbiblijskih pisaca. Jamačno je manje i slabije poznavao rimska duhovna dostignuća. Svakako Euzebije je preteča onih velikih biskupa koji su blistali na duhovnome polju i s pravom se mogli takmičiti s najvećim svjetovnim umnicima kada nisu snagom i uzvišenošću svojih spoznaja bili pred njima. Takav mi se vremenom ukazao Euzebije iz Cezareje Palestinske: duh plemenit, prijateljski, pun razumijevanja za svako stanje ljudske duše. Nije osuđivao ništa i nikoga. Ali to ne znači da je na sve pristajao i sve bez provjere potvrđivao.

Euzebijevu sam *Crkvenu povijest* neprestano čitao s veseljem, a često i s oduševljenjem. Djelo je, dakako, povijest. Ali nije samo to. Euzebije djelom pokazuje da je Bog na djelu u povijesti spasenja i

svekolikoj ljudskoj povijesti. On Bogu zahvaljuje i Boga slavi što je svojom providonosnom rukom tako rasporedio vjekove da su vjernici Crkve napokon stekli slobodu i othrvali se svakom ugnjetavanju i tlačenju. Kršćani su za Euzebija velika i brojna obitelj koja živi s koljena na koljeno i od naraštaja do naraštaja. On zato uspjehe kršćana svih vremena smatra svojima. I stoga je zbog njih radostan, ponosan i Bogu zahvalan. Ali isto tako kršćanske mane, pogreške i grijehe nekako ubraja i sebi i za njih u Boga traži oproštenje. Kršćani su jedno tijelo. Stoga Euzebije piše njihovu povijest kao povijest svoje Crkve. To posebno oduševljava u Euzebijevu spisu.

Vlastitu mi knjigu nije teško predstaviti. Jednako je izgrađena kao i ranije. Prijevodu prethodi pet uvodnih poglavlja gdje je riječ o Euzebijevu životu, njemu kao teološkome radniku, svim njegovim spisima, izabranim dijelovima njegove teologije i napokon o žestokoj pa i žučnoj krsnoj raspravi između Rima i Kartage što je na svojim stranicama dodirnuo i sam Euzebije.

Split, 2004.

M. Mandac

UVOD

Prvo poglavlje

TIJEK EUZEBIJEVA ŽIVOTA

Sve pojedinosti iz bogatoga Euzebijeva života još nam uvijek nipošto nisu do tančina poznate. Tek se donekle i približnom sigurnošću može u najosnovnijim potezima označiti kako je protekao Euzebijev zemaljski vijek. Inače je to čest slučaj kod drevnih kršćanskih pisaca. Ovdje je to nešto neobičnije i možda je nepravedno jer govorimo o čovjeku koji je, tako reći, sačuvao bezbroj raznih podataka i o ostalima.[1]

1. Izvori za Euzebijev životopis

Govoreći o vrelima i izvorima iz kojih se sastavlja kakav-takav životopis Euzebija Cezarejskoga, treba razlikovati najranije doba i kasnija vremena. Danas jedva da posjedujemo pravu mogućnost sastaviti pouzdani tijek Euzebijeva života. To žalimo nadasve zato što ne možemo s pouzdanjem i punom točnosti pisati o životu čovjeka kome kao povjesniku dugujemo iznimno mnogo podataka o Crkvi prvih stoljeća. Sretno je barem to da su neposredno poslije Euzebijeve smrti postojali valjani izvori koji su govorili o Euzebijevu životu. To bjelodano pokazuje da su ljudi brzo upoznali vrijednost i značenje toga doista znamenitoga muža.

Ovdje najprije spominjemo biskupa Akacija Cezarejskoga. Bio je Euzebijev učenik i njegov prisni prijatelj. Euzebija je naslijedio na Cezarejskoj biskupskoj stolici. Akacije je osjetio potrebu da napiše Euzebijev životopis. Šteta je što se to djelo vremenom izgubilo.[2] Mada je

[1] Prikaz o životu Euzebija Cezarejskoga sastavili smo na temelju ovih autora: J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, Zagreb, 1993, 172; J. MOREAU, *Eusèbe de Césarée de Palestine*, DHGE, 15, 1437-1444; J. MOREAU, *Eusebius von Caesarea*, RAC, 6, 1052-1062; G. BARDY, *Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésisastique*, IV, SC, 73, Paris, 1987, 9-74; J. QUASTEN, *Patrologia*, II, Marietti, 1980, 312-314; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius von Caesarea*, TRE, 10, 537-538; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe de Césarée*, DTC, 5, 1527-1528; J. STEVENSON, *Eusebius of Caesarea*, NCE, 633-634; M. J. RONDEAU-J. KIRCHMEYER, *Eusèbe de Césarée*, DS, 1697; T. D. BARNES, *Eusebius v. Caesarea*, LThK, 3, 1007; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, Herder, 1966, 217-218. - Cjelovite naslove donosimo u bibliografiji na kraju knjige.

[2] O Akaciju Cezarejskome vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 224.

vjerojatno to bio ἐγκώμιον,[3] sigurno je Akacijevo djelo sadržavalo vrijedne podatke.

Red je također spomenuti još jednoga Euzebijeva učenika. To je Euzebije iz Emese.[4] I on je ostavio stanovite podatke o svome učitelju. Vrelo za poznavanje Euzebijeva života bez dvojbe su Crkvene povijesti koje su nam namrli povjesnici Sokrat, Sozomen i Teodoret. Neke su podatke sačuvali Aleksandar Aleksandrijski i Atanazije Veliki. Čak bi se podataka našlo i kod poglavitih arijevaca: kod samoga Arija i Euzebija Nikomedijskoga. Sv. Jeronim i Rufin Akvilejski bili su veoma dobro upućeni u život i rad Euzebija Cezarejskoga. Ipak dan-danas najviše podataka pronalazimo u sačuvanim djelima samoga Euzebija.[5]

2. Dan rođenja

Ovdje smo gotovo s nepomnjom napisali u naslovu dan rođenja. Ipak tako ostavljamo da se jače istakne kako je taj dan posve nepoznat. Čak se ne zna niti koje se godine Euzebije rodio. Stručnjaci se u tome dobrano razilaze. Čini se najvjerojatnijim kazati da se Euzebije rodio između g. 260. i g. 265. Patrolozi redovito naznačuju neku godinu iz toga raspona i odbacuju katkada predloženi raspon od g. 275. pa do g. 280. To se pričinja prekasnim.[6]

3. Mjesto rođenja

Obično reknemo da se Euzebije rodio u Cezareji Palestinskoj. To je valjda točno. Ipak nije posve sigurno. Istina je da sam Euzebije Cezareju Palestinsku naziva ἡ ἡμετέρα πόλις, tj. naš grad. Ali to je učinio u spisu *Palestinski mučenici* kada je već bio biskup u Cezareji. Stoga navedeni izričaj zapravo neposredno označuje na upotrijebljenome mjestu Cezareju Palestinsku kao središte i sjelo Euzebijeve biskupije.

Euzebijevi suvremenici koji su ga vrlo dobro poznavali kao i

[3] Riječ označuje pohvalni govor kojim se slave i veličaju nečija sjajna djela i blistavi podvizi: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1903, 574.

[4] O Euzebiju iz Emese vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 224.

[5] Tu se, jasno, nameće naročita budnost i oprez pri rasuđivanju.

[6] U svezi s danom Euzebijeva rođenja vidi: G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 19; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1438; J. MOREAU, *Eusebius*, 1054.

teolozi koji dolaze neposredno poslije njih redovito Euzebija nazivaju Euzebijem Cezarejskim ili Palestinskim što je jedno te isto. Međutim tim nazivom spomenuti Euzebija Cezarejskoga razlikuju od svakoga drugog istoimenoga onodobnog biskupa. Tako primjerice postupaju: Atanazije Veliki, Marcel Ancirski, Bazilije Veliki, Rufin Akvilejski, Teodoret Cirski.

Euzebije je vjerojatno iz Cezareje Palestinske. To se dade i otuda zaključiti što se u ono vrijeme obično za biskupa postavljao svećenik podrijetlom iz sjela biskupije. Osim toga sve što znamo o najranijim godinama Euzebijeva života usko je vezano upravo uz Cezareju Palestinsku.[7]

4. Euzebijeva obitelj

Mi zapravo ne znamo ništa pouzdano o obitelji iz koje je Euzebije ponikao. Nije nam ni to poznato da li je bila kršćanska ili pak još uvijek poganska. Svakako Euzebije nije bio židovskoga podrijetla. Njegov je materinski jezik sigurno bio grčki. Stoga držimo da je i njegova obitelj u najmanju ruku bila helenizirana ako možda nije bila naprosto grčka.

Arije je uporno tvrdio da je Euzabije Cezarejski bio ἀδελφός, tj. rođeni brat poglavitoga njegovog zaštitnika i najzaslužnijega širitelja arijevstva Euzebija koji je tada bio biskup u prijestolnici Nikomediji.[8] Ali to nipošto nije točno. I sam Euzebije Nikomedijski Euzebija iz Cezareje naziva svojim δεσπότης što znači gospodar.

Posebice je Euzebije Cezarejski bio prisan s Pamfilom.[9] Sam je sebe u svojim djelima često oslovljavao Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου. To znači: Pamfilijev Euzebije. Radi toga su neki držali da je Euzebije bio Pamfilov ἀδελφιδοῦς, tj. njegov sinovac ili nećak. Drugi su pak tvrdili da je Euzebije zapravo bio Pamfilov rob kome je Pamfil poklonio slobodu. Najvjerojatnije nije ništa od spomenutoga povijesno točno.[10]

---

[7] O mjestu Euzebijeva rođenja vidi: J. MOREAU, *Eusèbe*, 1437-1438; J. MOREAU, *Eusebius*, 1053; G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 19.
[8] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 270.
[9] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 213.
[10] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1438; J. MOREAU, *Eusebius*, 1054; G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 20.

5. Izobrazba i svećeništvo

Euzebije svu svoju nadasve široku i iznimno raznoliku naobrazbu stječe u Cezareji Palestinskoj. Najvećim je dijelom duguje upravo svećeniku Pamfilu koji je bio veoma učen čovjek. Uredio je u Cezareji knjižnicu koju je nekoć tu zasnovao Origen. Pamfil se tu posvetio prije svega proučavanju Svetoga pisma i u taj složeni rad uveo mladoga Euzebija.

Euzebije je putovao u Antiohiju slušati vrijedna izlaganja tamošnjega znamenitoga biblijskog tumača Doroteja. Osim toga Euzebije je u znanstvene istraživačke svrhe pohađao Jeruzalem i Cezareju Filipovu. Dovoljno je u svome radu i uzornome kršćanskome životu uznapredovao da ga je oko g. 300. za svećenika redio njegov biskup Agapije.[11]

6. Progonstvo

Cijelo je kršćanstvo g. 303. pogodilo snažno i okrutno progonstvo. Ono nije mimoišlo ni Cezareju Palestinsku gdje su se mnogi kršćani iskazali svojom mučeničkom smrti. Tada su u toj Cezareji među istaknutim kršćanima bili upravo Euzebije i Pamfil, njegov učitelj, duhovni otac i najbliži prijatelj. Zanimljivo je da na samome početku progonstva nisu imali nikakvih poteškoća niti ih je itko uznemirivao. Mogli su proslijediti svoje poslove i uobičajeno živjeti. Ali je kasnije u tamnicu bačen Pamfil koji je kao mučenik umro u studenom g. 307.

Nerazmrsivo je pak pitanje što se zbilo s Euzebijem. Focije tvrdi da su i njega zatvorili. Focijevo se mišljenje i naznaka ničim ne može provjeriti. U svakome slučaju, Euzebije još za progonstva napušta rodnu Cezareju. Putuje u Feniciju, Aleksandriju, egipatsku pustinju i Tebaidu.

Svrha nam toga Euzebijeva puta nije poznata. Svakako na putovanjima se Euzebiju pružila prilika osobno prisustvovati mučeničkim kršćanskim preminućima. Euzebije se s puta sretno vratio u Cezareju i tu mirno nastavio svoj svećenički i znanstveni rad. Ali mnogo godina kasnije taj dio njegova života dolazi opet u pitanje. Na jednome

---

[11] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1438-1439; J. MOREAU, *Eusebius*, 1054-1055; G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 21-24.

biskupskome sastanku u Tiru g. 335. biskup Potamon iz Herakleje izjavljuje pred ostalim biskupima da je Euzebije nekoć s njime u vrijeme progonstva bio u zatvoru. Oslobodio se zatvora jer se odrekao vjere. Prema tome iskazu Euzebije je bio *lapsus*, tj. "pali" u odnosu na vjeru. Jasno je da nam tvrdnju toga biskupa nije više moguće nikako provjeriti te je prihvatiti ili odbaciti. Ipak stručnjaci s više razumnih i razumljivih razloga otklanjaju Potamonovu izjavu. Prije svega nije shvatljivo kako bi Euzebije postao biskupom u gradu gdje je bio otpadnik od vjere. To se međusobno isključuje. Uz to i sam je u pitanju palih bio naročito stroga suda. Osim toga sve do g. 335. nitko Euzebiju nije ništa predbacivao u pogledu držanja u vrijeme progonstva.[12]

7. Biskup i metropolit

Euzebije je postao biskup u Cezareji Palestinskoj. U izvorima nema nikakve naznake da se tome itko na bilo koji način protivio. Euzebije bez dvojbe pripada među najznamenitije biskup toga biskupskoga sjedišta. Na žalost godina njegova biskupskoga ređenja nije poznata. Redovito se naznačuje da je to bilo između g. 315. i 320. Naslijedio je biskupa Agapija koji ga je redio za svećenika, a ne biskupa Agrikolu jer je on bio biskup u Cezareji Kapadočkoj.[13]

Kao biskup u Cezareji Euzebije je postao ujedno metropolit za cijelu Palestinu. Istina je da u to doba uloga, dužnost i značenje metropolita još nije posve jasno i točno utvrđeno. Ipak je služba metropolita Euzebiju nametnula dodatne napore i poslove. Ali time je njegov ugled također značajno porastao.[14]

8. Propovjednik u Tiru

Kao biskup Euzebije prvi put nastupa izvan granica svoje biskupije u gradu Tiru. To je bilo prilikom posvete tamošnje prvostolne crkve.

[12] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1439; J. MOREAU, *Eusebius*, 1055-1056; G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 29-33; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 537; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangélique*, SC, 206, Paris, 1974, 21-22.
[13] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 34; J. MOREAU, Eusebius, 1056; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1435; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313.
[14] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 41.

Euzebiju je pripala čast održati svečani prigodni govor. To jasno pokazuje njegovu poznatost i značajnost kao govornika i propovjednika. Taj se Euzebijev govor sačuvao.[15] Iz njega se lako dade utvrditi kakav je Euzebije bio po sadržaju i obliku propovjednik. Euzebijev je govor nadasve značajan i koristan jer on u njemu opisuje samu crkvu u kojoj propovijeda. Opažanja su morala biti točna jer je slušateljstvo moglo neposredno vlastitim očima provjeriti što on govori. Ali taj Euzebijev govor ima također svoju neprijepornu teološku vrijednost.[16]

9. Euzebijev odnos prema Ariju

Arije na povjesnu pozornicu stupa oko g. 318. U raspravu o njegovu učenju[17] uključio se i Euzebije Cezarejski. Tome je razlog veoma jednostavan. Sam se Arije osobno za pomoć obratio Euzebiju jer je bio na glasu kao odličan i istaknuti znanstveni radnik. Euzebije Nikomedijski isticao je da se Euzebije Cezarejski od početka i posve priklonio Arijevu učenju. To naprosto niti je točno niti istinito. Postojala je, doduše, u početku određena povezanost između Euzebija i arijevaca. Ona je pak bila zapravo uvjetovana nutarnjim crkvenim prilikama. Euzebiju su osnovne Arijeve tvrdnje bez dvojbe u biti posve tuđe i strane.

U svezi s Arijem Euzebije je pisao njegovome biskupu Aleksandru Aleksandrijskome[18] i biskupu Eufracionu iz Batanae. Pisma su se sačuvala u ulomcima i pokazuju da je Euzebije želio i trudio se da se spor oko Arija mirno riješi. Čak je u jesen g. 324. s nekim biskupima održao sinodu u Cezareji Palestinskoj u svezi s Arijem. Tada su biskupi izrazili želju da se Ariju omogući živjeti i djelovati u njegovome aleksandrijskome krugu. Od Arija su pak tražili da u svojim nastupima ne prelazi ovlasti koje mu kao svećeniku pripadaju te da se podvrgne odlukama svoga biskupa. Vidi se koliko je to bio dobar, promišljen i razuman savjet. Na žalost ničemu nije služio.[19]

[15] Preveli smo ga u ovoj knjizi: *Crkvena povijest*, 10, 4, 2-72.
[16] Usp. J. MOREAU, *Eusebius*, 1056; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1439; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 537; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 41-43; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 22-23.
[17] Usp. M. MANDAC, *Atanazije Veliki, Pisma o Kristu i Duhu*, Makarska, 25-30.
[18] O tome biskupu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 269.
[19] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; J. MOREAU, *Eusebius*, 537-538; G. BARDY, *Eusèbe*, 1440; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 537-538; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 45-46; J.

10. Antiohijska sinoda

Antiohijska se sinoda o kojoj govorimo[20] održala vjerojatno prvih tjedana g. 325. Na taj se biskupski skup okupilo nekih pedeset i devet biskupa iz Palestine, Arabije, Fenicije, Celesirije i Kapadocije. Skupu je predsjedao zapadni teolog, biskup Hozije iz Kordobe. Povod je sinodi bio izbor novoga biskupa za Antiohiju jer je dotadašnji biskup Filogonije preminuo 24. prosinca g. 324. Ali sinodalni su oci zapravo kanili raspravljati o Ariju i njegovu učenju.

Ta je sinoda sastavila i sinodalno pismo u kojemu se nalazi određeno Vjerovanje. Dosta se dugo raspravljalo o njegovoj autentičnosti. Ona se sada uglavnom prihvaća.

Antiohijskoj je sinodi pribivao i Euzebije Cezarejski. On nije htio potpisati Vjerovanje u kojemu su sinodalni oci osudili arijevski nauk. Zato su ga oni izopćili uz uvjet da ostane pri svojoj odluci. Dat mu je rok za razmišljanje do sabora koji se namjerava uskoro proslaviti u Anciri. Tako se redovito tvrdi. Ipak treba dodati da izvor za tu tvrdnju nije posve povijesno vjerodostojan. Dodajemo da se namjeravani sabor nije održao u Anciri nego u Niceji kao prvi opći crkveni sabor iz g. 325.

11. Euzebije na Nicejskome saboru

Rekosmo što se, vezano uz Euzebija, vjerojatno zbilo na sinodi u Antiohiji g. 325. Ipak nije bilo nikakve zapreke da on kao palestinski metropolit prisustvuje Nicejskome saboru od g. 325. Euzebije je tamo doputovao preko Ancire gdje se sabor po prvotnoj nakani trebao održati.

Među biskupima koji su na saboru u Niceji svakako je po učenosti i poznatosti najznačajniji bio upravo Euzebije Cezarejski. Učenost mu svatko prizna i svi je dobro poznaju. Ipak je u Niceju došao pod mogućim znakom antiohijskoga izopćenja. Euzebije nije predsjedao

SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 23; A. GRILLMEIER, *Christ in Christian Tradition*, London-Oxford, 1975, 176 bilj. 38.

[20] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ*, 176 bilj. 38; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, Göttingen, 1972, 207-211, 223; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 46-47; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; J. MOREAU, *Eusebius*, 1057; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1440.

Nicejskome saboru niti kod njegova otvaranja govorom pozdravio nazočnoga cara Konstantina Velikoga.

Često se tvrdilo da je Euzebije kao podlogu za Nicejsko vjerovanje predložio Vjerovanje svoje zajednice u Cezareji Palestinskoj. To također nije povijesna činjenica. Euzebije je pred saborskim ocima i u carevoj nazočnosti izrekao Vjerovanje svoje Crkve. To je učinio da javno pokaže svoju pravovjernost. Na temelju toga Vjerovanja s njega je skinuta, uvjetno kazano, svaka sumnja glede njegova pravovjerja. Tako je izgubilo svaki smisao ono moguće izopćenje iz Antiohije.

Čini se da je Euzebijev stav prema ključnome nicejskome izričaju ὁμοούσιος također posve jasan. Euzebije mu osobno nije bio sklon. Želio je da se Kristovo božanstvo izrazi biblijskim riječima. Posebice ga je bilo strah da se s ὁμοούσιος dokida osobnost Riječi i tako zavodi sabelijevstvo. Ali kada su mu sabornici razjasnili da to nije sadržaj pojma ὁμοούσιος Euzebije je prihvatio i potpisao Nicejsko vjerovanje.

Ovdje dodajemo da se Euzebije tijekom općega Nicejskoga sabora dobro upoznao i sprijateljio s carem Konstantinom Velikim. U nastupu je toga cara vidio Božju providnost na djelu. Konstantin je sa svoje strane u Euzebiju zamijetio učenjaka, velikoga govornika i odličnoga crkvenoga diplomatu. Poslije sabora Euzebije dobrano utječe na Konstantina. Čak mu pruža građu za njegove govore i nastupe.[21]

12. Put u Carigrad i Jeruzalem

Euzebije Cezarejski g. 335. putuje u Carigrad. Tu se svečano slavi trideset godina što je car Konstantin Veliki na vlasti. Tom je prigodom Euzebije održao zapaženi govor. Činjenica što je upravo on za to odabran pokazuje njegovu blisku povezanost sa samim Konstantinom, ali isto tako njegov veliki glas kao istaknutoga govornika.[22]

Euzebije vjerojatno u isto doba odlazi i u Jeruzalem. Tu se obavlja posveta novosagrađene crkve Gospodnjega uskrsnuća. I tom je prigodom

[21] Usp. J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 211-229, 181; A. M. RITTER, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen, 1965, 140; G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 47-51; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1440-1441; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; J. MOREAU, *Eusebius*, 1057-1059; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 23.

[22] Usp. J. MOREAU, *Eusebius*, 1060; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1442; G. B ARDY, *Eusèbe*, 4, 67-68.

propovjednik Euzebije Cezarejski. Razumije se da se i u tome može vidjeti njegovo iznimno značenje i naročiti ugled u to doba među biskupima i općenito u ondašnjem društvu.[23]

13. *Euzebije i Eustatije Antiohijski*

Nedugo poslije Nicejskoga sabora planula je teološka rasprava između Euzebija Cezarejskoga i antiohijskoga patrijarhe Eustatija. Moglo je to biti oko g. 328. Eustatije je bio na Nicejskome saboru kao istaknuti biskup. Po nekim izvorima govorom je otvorio taj nadasve znameniti sabor i pozdravio cara Konstantina.

U svakome slučaju Eustatije je bio veliki pobornik nicejske teologije u svojim govorima i brojnim djelima naknadno uglavnom izgubljenima. Kao takav neumorno se i u svim prigodama borio protiv arijevstva. Eustatije je Euzebiju predbacio da je odstupio od nicejskoga teološkoga učenja. Njemu je, zauzvrat, Euzebije spočitnuo da je sabelijevac.

Oko g. 330. održao se biskupski sastanak u Antiohiji. Okupio je veliki broj biskupa među kojima je bio i Euzebije Cezarejski. Na sinodi je optužen Eustatije. Optužba je sadržavala tri dijela. Napadnut je Eustatijev nauk. Proglašen je sabelijevskim. Vjerojatno je iza te optužbe stajao upravo Euzebije Cezarejski. Eustatija su također optužili s nećudoređa, ali i zato da se nije ponio kako dolikuje prema Heleni, majci Konstantina Velikoga.

Biskupi su Eustatija lišili biskupske stolice, a car ga je poslao u progonstvo. Za biskupa u Antiohiji bio je predložen Euzebije Cezarejski. On je to odbio. Tako je za biskupa postavljen njegov prisni prijatelj Paulin iz Tira. On je uskoro umro. Kratko mu je u Antiohiji nasljednikom bio stanoviti Eulalije. Kada je i on ubrzo umro, opet je antiohijskim biskupom trebao postati Euzebije. On je to i ovaj put otklonio. Pozvao se na nicejsku odredbu koja brani prelazak s biskupske stolice na stolicu.[24]

[23] Usp. J. MOREAU, *Eusebius*, 1060; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1442-1443; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 64-65.
[24] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 53-55; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1441-1442; J. MOREAU, *Eusebius*, 1059-1060; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538.

14. *Euzebije i Atanazije Veliki*

Nakon Nicejskoga sabora na kojemu je Atanazije[25] prisustvovao i imao određenu ulogu on kao aleksandrijski biskup predvodi pristaše, pobornike i branitelje Nicejskoga sabora, njegova Vjerovanja u cjelini i posebice izričaja ὁμοούσιος. Zato su ga žestoko i nesmiljeno napadali arijevci i svi koji su malo držali do nicejske teologije.

Car Konstantin najprije određuje da se održi biskupski sabor u Cezareji Palestinskoj i riješi rasprava oko Atanazija. Taj se skup imao održati u proljeće g. 334. Predsjednik je trebao biti upravo Euzebije Cezarejski. Ipak se sabor nije održao u Cezareji Palestinskoj nego g. 335. u Tiru. Saboru je pribivao i Euzebije. Biskupi su u Tiru Atanazija osudili. Car ga je poslao u progonstvo. Inače Atanazije nije Euzebija smatrao neprijateljem nego samo protivnikom. Euzebije u raspravu oko Atanazija nije ulazio sa strašću već smireno i povučeno.[26]

15. *Euzebije i Marcel Ancirski*

Marcel iz Ancire dugo je bio biskup.[27] Slovio je kao ozbiljan i dubok teolog i teološki pisac. Bio je kao odlučni protivnik Arija i njegova nauka nazočan na Nicejskome saboru g. 325. Svim je silama i potom branio nicejsko učenje. Marcel je pribivao i biskupskoj sinodi u Tiru g. 335. Tu nipošto nije htio pristati na osudu Atanazija Velikoga. Ali su njega nešto kasnije biskupi osudili kao sabelijevca i lišili ga biskupske stolice. Vjerojatno je to bilo g. 336. Euzebije je svojim spisima nastojao teološki utvrditi i ukrijepiti Marcelovu osudu.[28]

[25] Usp. M. MANDAC, *Atanazije*, 10-19.
[26] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1442; J. MOREAU, *Eusebius*, 1060; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 62, 65.
[27] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 289.
[28] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 67-68; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1443; J. MOREAU, *Eusebius*, 1060-1061; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538.

16. Smrt

Dan i godina Euzebijeve smrti nisu nam poznati.[29] U svakome slučaju u izvorima o njemu više nije govora poslije g. 337. Njegov nasljednik Akacije koji mu je održao posmrtni govor nazočan je g. 341. na biskupskoj sinodi u Antiohiji. Stoga se kao godina Euzebijeva preminuća obično bilježi 339. ili 340.

Drugo poglavlje

EUZEBIJE CEZAREJSKI KAO TEOLOŠKI RADNIK

Baveći se zadnje vrijeme Euzebijem Cezarejskim doista ostadosmo zapanjeni raznovrsnošću, širinom i opsegom njegovih najrazličitijih znanja. Euzebije je nadmoćno vladao teologijom koja mu je u Crkvi prethodila. Ništa manje nije bio upućen u svjetovnu filozofsku misao i književnost. Teško nam se sjetiti nekoga među kršćanima koji bi mu u spomenutome bio ravan. Možda je Euzebijev nedostatak u dubljem razmišljanju i strožem zaključivanju. Ali nitko ne posjeduje sve.

1. Pisac i znanstvenik

Prije nego u narednome poglavlju pokušamo podrobnije progovoriti o svakom pojedinačnom Euzebijevom spisu pred oči donekle stavljamo njegov pisani rad kao cjelinu njegovog životnog pothvata. Euzebije je čitav svoj vijek dobrim dijelom ispunio pisanjem. Pisao je sve do pod sami kraj svoga života. Napisao je doista veoma mnogo. To je toliko mnogo da se s njime, valjda uz izuzetak Origena, nitko ne može nipošto mjeriti od početaka kršćanskoga pisanja pa do njegova doba. Smije se čak dodati da Euzebije ne samo u otačkome razdoblju nego kroz svekoliku povijest teologije do danas već obiljem svojih spisa zauzima istaknuto mjesto. Naša tvrdnja nije nikakva pretjerana izreka.

Od davnine se kušalo na jednome mjestu sustavno popisati sva

[29] Usp. D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538; G. BARDY, 4, 74; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1443-1444; J. MOREAU, *Eusebius*, 1062; J. QUASTEN, *Patrologia*, 314.

Euzebijeva djela. Tako postoje u najmanju ruku četiri drevna popisa Euzebijevih knjiga. Spominjemo da je već sv. Jeronim[30] u *Slavnim muževima*[31] nastojao utvrditi što sve kao pisani rad potječe iz Euzebijeva pera. Isto je učinio i Focije u svojoj znamenitoj Biblioteci.[32] Ipak nijedan drevni popis Euzebijevih spisa nije uspio potpuno navesti svekolika njegova djela. Međutim, unatoč kazanome, dade se gotovo do kraja utvrditi što je Euzebije napisao. U tu svrhu pomaže i to što sam Euzebije dosta često za sreću govori o svojim djelima kao što i brojni drugi kršćanski pisci navode Euzebijeve spise. Sve to omogućuje utvrditi cijeli niz Euzebijevih djela. Na žalost neka više ne posjedujemo. Makar su za sada izgubljena.

Prava je nemogućnost svom sigurnošću utanačiti kada je Euzebije pisao i dovršio koje svoje djelo. Zato se njegova djela redovito ne prikazuju vremenskim slijedom nego se vrstaju po nutarnjem sadržaju u razne skupine. Mi ćemo nastojati izdvojeno govoriti o djelu koje u tome trenutku predstavljamo. Neki će se labavi redoslijed uspostaviti sam od sebe.

Euzebijeva su se djela velikim dijelom sačuvala u svome izvorniku. Euzebije je pisao grčki. Ta su djela objavljena u *Patrologia graeca*. Istina je da je to izdanje staro i nedostatno. Ipak je još uvijek nezamjenjivo jer donosi sva Euzebijeva djela i svakome je dostupno.

Razni su prevodioci veoma rano stali prevoditi Euzebijeve spise. To pokazuje koliko su ih ljudi već tada cijenili. I prijevodi su dragocjeni. Često pomažu uspostaviti i bolje razumjeti nesigurna mjesta u izvornicima. Euzebijeva su se djela prevodila na latinski, sirijski, armenijski i georgijski jezik.

Redovito se kaže da je Euzebije loš stilist. Isto tako mu se predbacuje da nije djela gradio svom pomnjom. Podjednako se obično tvrdi da Euzebije nije izvoran pisac. Ali on zapravo nije ni kanio biti pod svaku cijenu izvoran. Euzebije je želio biti upućen i obaviješteni teološki pisac. Stoga je puno navodio. Navodio je kršćanske, poganske i židovske pisce. Navodio je obilno. Od toga imamo velike i višestruke koristi.

[30] Sv. Jeronimu posvetili smo ove četiri knjige: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, Makarska, 1995; *Tumačenje Matejeva evanđelja*, Makarska 1996; *Tumačenje Jone proroka*, Makarska, 1997. i *Tumačenje Pavlovih poslanica*, Makarska, 1998.
[31] Usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim*, 69-70.
[32] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 9.

Često su njegovi navodi jedini očuvali dotične ulomke navedenih pisaca.

Euzebije je, tako reći, pisao o svim teološkim pitanjima. U duši nije bio istaknutije spekulativni teolog niti dogmatičar. Mislimo da je u biti najbliže bio onome što se naziva povjesnik teologije. Euzebije je svakako bio nevjerojatno široko i temeljito upućen u najrazličitije znanstvene grane i ogranke. On je pravi pravcati znanstveni i neumorni radnik.[33]

2. *Euzebijeva načitanost*

Upravo je čudesna načitanost Euzebija Cezarejskoga. Da se to barem donekle uvidi i spozna već su dosta njegova dva djela. To su *Crkvena povijest* i *Evanđeoska priprava.* Ta su dva djela puna najrazličitijih navoda. Iz *Crkvene povijesti* vidi se da je Euzebije bio izvanredno upućen u kršćanske pisce koji su živjeli prije njega. *Evanđeoska priprava* pak zorno pokazuje do kolikoga je stupnja i u kolikoj mjeri Euzebije poznavao grčku filozofiju i književnost. Ipak smo sigurni da tek onaj tko sve pročita što je Euzebije napisao ima pravi i puni uvid u širinu Euzebijeve naobrazbe.

Euzebije svoju izobraženost jamačno prije svega duguje vlastitome maru i duhovnoj znatiželji kao i bogatstvu cezarejske knjižnice koja mu je bila pri ruci. Od grčkih filozofa Euzebije je najduže čitao Platona i pisce njegove duhovne obitelji. Aristotel mu je bio nešto neznatnije poznat kao i stoička škola. Stanoviti se nedostatak kod Euzebija osjeća u poznavanju velikih grčkih pjesnika. Vjerojatno ti nedostaci dolaze otuda što se pjesnička djela nisu nalazila u cezarejskoj knjižnici kojom se Euzebije redovito služio.[34]

3. *Ranija uspomena*

Stav se prema Euzebiju Cezarejskome neposredno poslije njegove smrti i kroz otačko doba mijenjao prema prilikama koje su se mijenjale.[35]

[33] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1444; J. MOREAU, *Eusebius,* 1062; J. QUASTEN, *Patrologia,* 314; D. S. WALLACE-HADRILL, 538; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1530; J. STEVENSON, *Eusebius,* 634.

[34] Usp. J. MOREAU, *Eusebius,* 1081-1082.

[35] Usp. J. MOREAU, *Eusebius,* 1082.

Zanimljivo je da se ime Euzebija Cezarejskoga pojavljuje u jednome martirologiju na sirijskome jeziku. Euzebije se ubrojio među svete s danom svoga čašćenja. To se dogodilo pod utjecajem ljudi koji su naginjali arijevstvu ne dugo poslije Euzebijeve smrti.

Tijekom žestokoga spora nakon Nicejskoga sabora između arijevaca i pravovjernih teologa pristaše pravovjerja rijetko neposredno navode Euzebijeva djela. Čak mu ponekad upućuju određene prijekore. Uz to mu se često predbacivala velika ljubav koju je gajio prema Origenu kako očito i jasno pokazuju mnogi Euzebijevi spisi. S petim stoljećem autori Euzebija oslobađaju od naklonosti prema arijevstvu. Euzebije se također našao u sporu koji se vodio između ikonoklasta i štovatelja svetih slika. Ikonoklasti su ga smatrali svojim predšasnikom. Pozivali su se na nj i navodili neke njegove ulomke. Protivna ga je strana upravo zato najžešće napadala.

Zapad je barem donekle poznavao Euzebija i njegova djela. Nije ga zaludu prevodio Rufin Akvilejski[36] pa i sami sv. Jeronim. Inače je Jeronim Euzebija predočio kao vođu arijevstva i time uveliko štetio njegovu ugledu.

Euzebije je imao zapaženo i istaknuto mjesto u teologiji kao cjelini. To se najbolje vidi kada se čitaju njegova djela u suvremenim dobro opremljenim izdanjima s uvodima i popratnim bilješkama. Veličina i značenje Euzebija u punom opsegu i pravome svjetlu tek će se onda sagledati kada se kako treba objave svi njegovi spisi. Držimo da će mu tada malo što predbacivati oni koji znaju da teologija ima svoju povijest i koji vrednuju svaki napor da se bolje i cjelovitije dođe do istine. Teologija u svome povijesnome hodu i sazrijevanju doista puno duguje iznimnome čovjeku koji je bio Euzebije Cezarejski.

4. *Znanstveni bibličar*

Egzegetske ćemo Euzebijeve radove do određene mjere prikazati na potrebnome mjestu ove knjige. Ovdje ističemo koliko je Euzebije u stanovitome smislu općenito pridonio biblijskoj znanosti.[37] Euzebije je u duši bio znanstveni istraživatelj. Pri ruci je imao vrsnu biblioteku. Osim

[36] O Rufinu Akvilejskome vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 392-394.

[37] Usp. J. MOREAU, *Eusebius,* 1076-1077; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 540-541.

toga znanstveni je biblijski trag u Cezareji Palestinskoj ostavio i veliki biblijski znanstvenik Origen.

U ranome kršćanstvu Euzebije se smatrao velikim biblijskim stručnjakom. Razumije se da to prije svega vrijedi za kršćanski Istok gdje su se njegova djela neposredno čitala u svome izvorniku. Zapad je manje poznavao Euzebija. Ali ni tamo njegovo ime nije bilo nikakva tajna. Zapad je Euzebija upoznao najviše posredstvom sv. Jeronima. Radi toga je Euzebije na Zapadu dobrim dijelom bio poznat kao bibličar.

Prije svega treba istaknuti Euzebijevu skrb za novozavjetne rukopise. Sam je brojne objelodanio i ispravio prepisivačke pogreške. Euzebije je vodio računa o inačicama kada su se javljale u rukopisima. Prema njima se samo dijelom odnosio kritički. Kadšto je među varijantama odabrao onu koja bolje odgovara njegovom teološkome opredjeljenju.

Euzebije je iznimnu brigu i pomnju očitovao u pitanju popisa novozavjetnih spisa. Želio je svom sigurnošću ustanoviti što pripada u Novi zavjet. U tu je svrhu prikupio brojna i različita mišljenja. Sam je novozavjetne knjige podijelio u tri različite skupine. Jedno su oni spisi koje cijela Crkva bez ikakva osporavanja i protimbe drži nadahnutima. Euzebije ih osobno naziva ὁμολογούμεοι. To su javno priznati i prihvaćeni spisi. U drugi je niz svrstao spise o kojima se među kršćanima raspravlja da li su nadahnuti ili nisu. Euzebije ih oslovljava ἀντιλεγόμενοι. To znači osporavani spisi: njima se prigovara, neki ih napadaju. Treću skupinu sačinjavaju spisi koje neki ubrajaju među novozavjetna djela. Ali oni tamo nipošto ne pripadaju. Tu su nezakonito. Neprirodno su se ušuljali u obitelj novozavjetnih knjiga. Zato je Euzebije za njih odabrao riječ νόθος što označuje vanbračnoga sina.

Uz navedeno treba reći određenu riječ o Euzebiju kao egzegeti. Euzebije se na tome području donekle ukazuje nezavisnim. U biti se odijelio od Origenove egzegeze ako se rekne da je Origen želio uglavnom alegorijski i tipološki tumačiti Pismo.[38] Euzebije je nastojao Pismo razjasniti doslovno i povijesno. To se već od sebe razumije jer je on u srži pravi povjesničar. Ali Euzebije i sam izrijekom naznačuje da u Pismu ima ulomaka koji se mogu jedino razjasniti pneumatskom egzegezom. Neke zbilje Euzebije trajno pojašnjava alegorijski. To su, na

[38] O slojevitosti Origenove egzegeze vidi: M. MANDAC: *Origen, Počela*, Split, 1985, 134-145.

primjer, mjesta u Pismu gdje se govori o životinjama, moru, vodi i tome slično.

Štoviše, dade se utvrditi određeni razvoj i razlika u ranijim i kasnijim Euzebijevim djelima. Dok je u djelima koja je pisao mlađi alegorijsko tumačenje češće, ono kasnije pomalo iščezava. Ipak je Euzebije u krajnjoj raščlambi u egzegezi zapravo eklektik. On svoj egzegetski postupak prilagođuje djelu koje upravo piše i svrsi toga djela.

Euzebije najradije pojedino biblijsko mjesto tumači srodnim i usporednim drugim svetopisamskim mjestom. Kod toga ne vodi brigu o razlici između Staroga i Novoga zavjeta. Za njega je Pismo jedinstvena cjelina koja izvještava o jednom te istom činu i događaju. To je spasenje koje ljudima donosi Isus Krist. To je sadržaj svekolikoga Pisma. Stoga Euzebije ne vodi računa kojim dijelom Pisma razjašnjava koji dio.

5. Euzebije i biblijski tekst

Euzebijevo je ime višestruko vezano uz povijest uspostave točnoga biblijskoga teksta. On se cijeli život živo zanimao za to pitanje. Brzo je shvatio koliko je za Crkvu važno posjedovati točan biblijski tekst. Ovdje spominjemo da je i njegovom zaslugom na danje svjetlo izašla Septuaginta kako se nalazila u znamenitoj Origenovoj *Heksapli*.[39] Euzebije je uz tekst pribilježio inačice drugih prijevoda. Inače se lako razumije zašto se on naročito brinuo o Septuaginti. Taj se tekst uobičajeno rabio u istočnome kršćanstvu.

Također svraćamo pozornost i na to da se car Konstantin Veliki upravo na Euzebija obratio kada je trebalo Crkvi u Carigradu dobiti provjereni i pouzdani biblijski tekst. Euzebijevom zauzetošću u Carigrad je poslano pedeset lijepo pisanih biblijskih rukopisa. Teško je kazati što su sve sadržavali. Možda je riječ o cijeloj Bibliji, četiri evanđelja ili naprosto o bogoslužnim ulomcima.[40]

[39] O Heksapli vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 200-201.
[40] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1445; J. MOREAU, *Eusebius*, 1062; J. QUASTEN, *Patrologia*, 337-338; J. STEVENSON, *Eusebius*, 634.

6. *Utjecaj na dogmatiku i egzegezu*

Ovdje zapravo želimo naznačiti[41] što je Euzebije Cezarejski pridonio dogmatskome razmišljanju svoga vremena i koliko je u to doba bila utjecajna njegova znanstvena egzegeza. Ipak prije svega treba istaknuti da to još nije dostatno i cjelovito istraženo. Međutim, i za to postoje neki veoma važni i temeljiti radovi.

Euzebije je bez dvojbe kao znamenit teolog utjecao na dogmatiku i egzegezu onoga vremena. Taj se utjecaj dijelom može izravno pokazati i dokazati. Čak se razborito smije pretpostaviti da je unutarnji utjecaj na razini misli bio širi od utjecaja koji se očituje u neposrednim navodima i sigurnim pisanim doticajima.

Euzebijev obuhvatniji utjecaj dijelom je izostao zato što se on družio s arijevskim krugovima. On po srcu i duši nije bio arijevac, ali nije krio svoje nezadovoljstvo Nicejskim vjerovanjem.[42] Postoji čak nepotvrđena pretpostavka da je Euzebije zapadao u nepriliku i stanovito iskušenje da traži preispitivanje samoga Nicejskoga vjerovanja. Nije bez značenja što ga je poglaviti branitelj sabora u Niceji Atanazije Veliki u silini rasprave okrstio arijevcem i tako stvorio pravo nepovjerenje prema Euzebiju i njegovoj teologiji.[43]

Kada govorimo o mogućem i vjerojatnom Euzebijevu utjecaju na drevno dogmatsko razmišljanje na pameti prije svega imamo onodobno učenje o Logosu i Utjelovljenju. Držimo da je Euzebije Cezarejski svojim raznovrsnim naukom o Logosu morao pružiti veliki udio u pobijanju nauka koji je o Logosu i Utjelovljenju zastupao Marcel iz Ancire[44] kome ćemo se u nastavku navratiti.

Vjerojatno je Euzebije još više ostavio traga kod svojih suvremenika i teologa koji neposredno dolaze poslije njega time što se temeljito odupro i suprostavio kristologiji Pavla Samosatskoga. I o tome kanimo kasnije podrobnije progovoriti.

Naročito je zanimljivo da se izravni utjecaj Euzebija Cezarejskoga osjeća i zapaža u djelima sv. Atanazija. Atanazije je cijenio učenoga Euzebija. Bili su, doduše, u pogledu Nicejskoga sabora i nicejske teologije u protivnome taboru, ali nipošto nisu bili osobno neprijatelji.

[41] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ*, 185-190.

[42] Već smo govorili o Euzebiju na Nicejskome saboru: vidi u prvome uvodnom poglavlju br. 11.

[43] Općenito o odnosu između Euzebija i Atanazija vidi u našem prvom uvodnom poglavlju br. 13.

[44] Za odnos između Euzebija i Marcela Ancirskoga vidi u našem prvom uvodnom poglavlju br. 14.

Kada se utvrđuje odnos između Euzebija Cezarejskoga i sv. Atanazija obično se od Euzebija spominju njegova dva djela koja u nastavku na utvrđenome mjestu prikazujemo. Ovo su ta dva djela: *Božje objavljenje* i *Tumačenje psalama.* U pretres se pak s Atanazijeve strane na srijedu dovode ova tri djela: *Protiv pogana,*[45] *O Utjelovljenju*[46] i *Tumačenje psalama.*[47] Uočavaju se sveze između Euzebijeva spisa *Božje objavljenje* i Atanazijevih knjiga *Protiv pogana* i *O Utjelovljenju.* Jednako se zapaža povezanost Euzebijeva djela *Tumačenje psalama* s Atanazijevim spisom jednakoga naslova.

Sigurnu i nepobitnu nutarnju povezanost po sadržaju i samim izričajima između Euzebijeva djela *Božje objavljenje* i Atanazijevih spisa *Protiv pogana* i *O Utjelovljenju* stručnjaci raznoliko razjašnjuju. Neki smatraju da Atanazije izravno u svojim djelima kao iz izvora crpe iz Euzebijeva spisa. Osobno nam se to čini razumnim rješenjem. Atanazije je bez dvojbe dobro poznavao i čitao Euzebijeve spise. Ipak drugi upozoravaju na činjenicu da su se Euzebije i Atanazije najvjerojatnije već osobno susreli kada je Euzebije oko g. 311. posjetio Aleksandriju. Polazi se otuda da je mladi Atanazije izmijenio tom zgodom mišljenje s učenim Euzebijem. Ta bi izmjena bila plodna za obojicu što bi došlo do izražaja kod Euzebija u djelu *Božje objavljenje,* a kod Atanazija u djelima *Protiv pogana i O Utjelovljenju.* Što se nas tiče, jedva da bismo smjeli prigrliti takvo rješenje. Treći napokon predpostavljaju da srodnost i doticaji između djela o kojima govorimo naprosto dolaze otud što su se Euzebije i Atanazije, dok ih pišu, nadahnjivali istim vrelom. To su neprijeporno Origenovi spisi. To se rješenje uistinu čini prihvatljivim. Bez dvojbe Atanazije je vrsno poznavao djela koja je Origen velikim dijelom sastavio boraveći i djelujući upravo u Aleksandriji. Euzebije je također nadasve cijenio i štovao Origena koji je podučavao i u Cezareji Palestinskoj.

Najočitiji dokaz izravnoga Euzebijeva utjecaja na tako velikoga teologa i egzegetu kakav je sv. Atanazije potječe iz njihovih djela s istim naslovom *Tumačenje psalama.* U tu svrhu treba najprije napomenuti ono što su obojica s onim vremenom nazivali ὑπόθεσις. Tako su označivali

[45] To je *Oratio contra gentes:* usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 273.

[46] To je *Oratio de incarnatione Verbi:* usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 273.

[47] To je djelo *Expositiones in Psalmos:* usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 275.

uvodnu napomenu postavljenu pred tumačenje određenoga psalma. Redovito su u ὑπόθεσις stavljali podatke o psalmu, općem značenju i koristi psalma koji razglabaju. Kada se prouče "hipoteze" kod Euzebija i Atanazija vidi se njihova neprijeporna i bliska međusobna sličnost. Ali isto vrijedi i za djela u cjelini. Stoga nastaje pitanje otkuda ta srodnost. Zapravo su moguća jedino dva odgovora: Atanazije zavisi o Euzebiju ili su se obojica nadahnjivala zajedničkim izvorom. To i opet može biti samo Origen.

Možda zagonetku rješavaju sačuvani odlomci Origenova i Euzebijeva tumačenja Ps 37. Ti odlomci jasno pokazuju da se Euzebije oslonio na Origena. Kako se Euzebijeva tumačenja opet pojavljuju kod Atanazija zaključak se čini jasnim. Atanazije se prilikom razjašnjenja Ps 37 povodio Euzebijevim tumačenjima. To donekle ovlašćuje da isto ustvrdimo i za preostatak Atanazijeva spisa.

Treće poglavlje

EUZEBIJEVA PISANA OSTAVŠTINA

Kada pristupimo Euzebiju kao teološkome piscu prvi dojam koji steknemo svakako je obilje njegovih djela. Upravo nas zapanji iskrenim udivljenjem tako reći nepregledno mnoštvo knjiga što ih je napisao. Potom nas jednako iznenadi raznovrsnost Euzebijevih spisa. Gotovo da ni nema teološke pisane vrste u kojoj se Euzebije nije ogledao. Nadamo se da sve to dolazi do izražaja u mjeri koja zadovoljava i u ovome našem pregledu što slijedi.[48]

1. Opći osnovni uvod

Spis s naslovom *Opći osnovni uvod* već po sebi kaže što je i koja mu je namjena.[49] To je u neku ruku prvi i jednostavni uvod u svekoliki kršćanski nauk. Vjerojatno to djelo predstavlja ono što se poučavalo u teološko-katehetskoj školi u Cezareji Palestinskoj.

Euzebijev se spis *Opći osnovni uvod* sastojao od devet ili deset knjiga.[50] Za sad posjedujemo samo četiri: šestu, sedmu, osmu i devetu. Euzebije im je dao zajednički naslov *Proročki izvaci o Kristu*. Tu je Euzebije prikupio iz cjeline Staroga zavjeta ulomke koji izravnije navještaju dolazak Isusa Krista i pokazuju da je Isus Mesija i Bog. Euzebije je izvatke popratio kratkim tumačenjem. Posebice je isticao da je Isus Krist vječna Riječ. U djelu se spori s onima koji ne žele prihvatiti Stari zavjet ili ga nastoje tumačiti isključivo židovskim načinom. Ovo je djelo Euzebije sastavio dok još nije postao biskup. Kaže se da je to bilo između g. 305. i 311.

2. O nazivu knjige prorokâ

Ovdje je zapravo riječ o dosta kratkome sastavku. U njemu su popisani proroci i dodane razne pribilježbe o njima. Sporno je da li taj sastavak uopće potječe od Euzebija Cezarejskoga. Pod njegovim ga je imenom sačuvao samo jedan rukopis.[51]

3. Tumačenje Izaije

Euzebije je sastavio veoma temeljito i podrobno tumačenje kojim je razjasnio tekst proroka Izaije. To je djelo dovršio poslije g. 316. Moguće je da je to čak učinio pod sami kraj života. Djelo je poznavao sv. Jeronim.[52] On ga je čitao i njime se okoristio. Dosta je neobičan neujednačeni Jeronimov izvještaj o Euzebijevu *Tumačenju Izaije*. Jeronim čas kaže da se Euzebijevo djelo sastojalo od deset knjiga, a čas od petnaest. Inače Jeronim nije bio time zadovoljan što je Euzebije

---

[48] Dobar pregled Euzebijevih spisa pružaju: J. PAVIĆ-T.Z. TENŠEK, *Patrologija*, 172-174; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 218-223; J. QUASTEN, *Patrologia*, 314-348; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1445-1459; J. MOREAU, *Eusebius*, 1062-1076; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 538-540; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1528-1530; J. STEVENSON, *Eusebius*, 634-636; M. J. RONDEAU-J. KIRCHMEYER, *Eusèbe*, 1687-1690; T. D. BARNES, *Eusebius*, 1007-1009.

[49] Usp. J. RONDEAU, *Eusèbe*, 1447; J. QUASTEN, *Patrologia*, 332; M. J. RONDEAU-J. KIRCHMEYER, *Eusèbe*, 1687; J. STEVENSON, *Eusebius*, 635; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1529; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 19.

[50] Treba voditi računa da riječ "knjiga" u rano doba često zapravo označuje dio knjige ili spisa. Tako je, jasno, kod Euzebija.

[51] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1446; J. MOREAU, *Eusebius*, 1064.

[52] O tome vidi: M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Jone Proroka*, Makarska, 1997, 18.

obećao da će se pri razglabanju držati doslovnosti i povijesnoga tumačenja, ali je kod same obrade prešao na alegorijsko pojašnjavanje. Slijedeći u tome Origena, u mnogome je prevršio mjeru.

Euzebijevo *Tumačenje Izaije* postoji gotovo u cjelome opsegu u jednome rukopisu u Firenci. Iz njega se vidi da je Euzebije tekst razglabao kakav se nalazio u Origenovoj Heksapli. Također se razabire da u tumačenjima zavisi o Origenu koga u više navrata doslovce navodi.

Posebno pak treba svratiti pozornost na tekst otisnut u *Patrologia graeca*. Na žalost tu su objavljeni neki dijelovi koji nisu Euzebijevi dok su neki njegovi izostali. Stoga to izdanje treba upotrebljavati oprezno i dobrom upućenošću.[53]

4. Tumačenje Psalama

Euzebije je možda pod sami kraj života pristupio pojašnjenju Psalama.[54] Po svemu sudeći protumačio je sve Psalme. Stoga je ovo njegovo djelo moralo biti već samim opsegom iznimno veliko. Smije se reći da je taj spis najvažniji Euzebijev pothvat s područja egzegeze. Sigurno se rano i na Zapadu doznalo za Euzebijevo *Tumačenje Psalama*. Svuda se među teolozima cijenila velika Euzebijeva upućenost kao i njegov kritički smisao. Ovo su Euzebijevo djelo na latinski preveli sv. Hilarije[55] i Euzebije Verčelski.[56] Euzebije Verčelski izostavljao je dijelove koje je držao krivovjernima. Od obaju je latinskih prijevoda malo što doprlo do nas. Ipak se Euzebijevo *Tumačenje Psalama* sačuvalo na toliko raznih mjesta i u tolikoj mjeri da bi se dalo složiti dobro kritičko izdanje toga dosta korisnoga spisa.[57]

[53] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 341; M. J. RONDEAU-J. KIRCHMEIER, *Eusèbe*, 1688; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1446; J. MOREAU, *Eusebius*, 1064.
[54] Već smo u drugome sklopu govorili o tom Euzebijevu djelu: usp. u našem drugom uvodnom poglavlju br. 6.
[55] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 363.
[56] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 366.
[57] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1446; J. MOREAU, *Eusebius*, 1064; J. QUASTEN, *Patrologia*, 340-341; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1529; M. J. RONDEAU-KIRCHMEYER, *Eusèbe*, 1687-1690.

5. Evanđeoska pitanja i odgovori

Euzebijev spis o kome govorimo imao je dva dijela.[58] Prvi je dio Euzebije posvetio stanovitome Stjepanu. Taj se dio sastojao od dviju knjiga. Sam Euzebije ističe da je tu razrješavao razlike što se nalaze u evanđeljima i odnose se na Isusovo djetinjstvo. U pitanju je prije svega bilo Gospodnje rodoslovlje. Drugi je dio Euzebije upravio na nekoga Marina. Taj je dio imao samo jednu knjigu. Tu Euzebije razmatra različitosti što se u evanđeljima pojavljuju kada je riječ o Isusovu uskrsnuću.

Spis *Evanđeoska pitanja i odgovori* kao cjelina je nestao. Sačuvali su se samo odlomci na grčkome i u sirijskome prijevodu. Ali je već Euzebije osobno napisao sažetak toga djela. To se u potpunosti sačuvalo. Po tome se sažetku stječe dobar uvid u nestalo djelo. Inače je Euzebijevo djelo bilo vrijedan doprinos drevnoj egzegezi. Utjecalo je na takve teološke pisce kakav je sv. Jeronim, sv. Ambrozije i Izidor Peluzijski.[59] To se vidi iz njihovih spisa iako izrijekom u tome pogledu ne spominju Euzebija Cezarejskoga.

6. Evanđeoski odsjeci i kanoni

Pri izdavanju četiriju evanđelja Euzebije je zaveo stanovitu novinu. Uspostavio je ono što se kasnije naziva harmonijom odnosno konkordancijom među evanđeljima. On je zapravo pomno utvrdio koji su dijelovi u evanđeljima međusobno usporedni. To je postigao dijeleći evanđeoski tekst na kratke odsjeke i ulomke koje je označio brojem u crnoj i žutoj boji. U zasebnim je tablama utanačio što je kao tekst među evanđeljima usporedno, a što je vlastito pojedinome evanđelju. Euzebijev je rad utjecao i na sv. Jeronima. On je pak poticaj dobio od aleksandrijskoga bibličara Amonija.[60] Na Euzebija su vjerojatno također

[58] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 340; T. D. BARNES, *Eusebius*, 1009; J. STEVENSON, *Eusebius*, 635; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1529; J. MOREAU, *Eusèbe*, 14446-1447; J. MOREAU, *Eusebius*, 1064-1065.
[59] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 267-268.
[60] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 210.

utjecali poganski aleksandrijski priređivači tekstova.[61]

7. *Mjesna imena u Svetome pismu*

Euzebije se u zadnjem odsjeku svoga života počeo temeljitije zanimati za palestinsku topografiju. Na to ga je potaknuo biskup Paulin iz Tira. Euzebije je s njime bio u najprisnijim prijateljskim odnosima. Paulinova je želja urodila plodom. Euzebije je sastavio veoma veliko i iznimno važno djelo.[62] Dovršio ga je oko g. 331.

Euzebije je svoj rad *Mjesna imena u Svetome pismu* razdijelio na četiri dijela. Sačuvao se samo četvrti. Djelo se često skraćeno naziva *Onomasticon.*[63] To što se sačuvalo posjedujemo na grčkome. Učeni su ljudi na Istoku uvelike cijenili *Onomasticon.* Cijenio ga je i Zapad. Na latinski ga je preveo sv. Jeronim.[64] Usput je popunio praznine, ispravio što je prosudio krivim i dopunio koliko je mogao.

Djelo *Onomasticon* zapravo je alfabetski popis mjesta naznačenih u Pismu. Euzebije u svome djelu bilježi što je znao o imenu i povijesti dotičnoga mjesta. Također je zabilježio kako se zvalo u njegovo vrijeme. Euzebijevi su zapisi korisni sve do danas.

Premda su se prva tri dijela Euzebijeva spisa *Mjesna imena u Svetome pismu* zagubila, ipak znamo što su sadržavala. U prvome dijelu Euzebije je na grčki preveo nazive naroda koji se u Pismu navode na hebrejskome jeziku. U drugome je dijelu zemljopisno opisao drevnu Judeju. Kod toga se zasnivao na Bibliji kao izvoru. Tu je također naznačio što je kao zemljište pripadalo pojedinome od dvanaest židovskih plemena. U trećem dijelu Euzebije je pisao o Jeruzalemu kao mjestu i o njegovom Hramu.[65]

---

[61] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1445; J. MOREAU, *Eusebius*, 1063; J. QUASTEN, *Patrologia*, 338; T. D. BARNES, *Eusebius*, 1009.
[62] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1445; J. MOREAU, *Eusebius*, 1063; J. QUASTEN, *Patrologia*, 339; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1529; J. STEVENSON, *Eusebius*, 639.
[63] Grčka riječ znači "ono što pripada imenu".
[64] Usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim*, 148-149.
[65] Navodimo naslove Euzebijevih egzegetskih djela o kojima nemamo pobližih podataka. To su: *Tumačenje Proroka; Tumačenje Izreka; Tumačenje Pjesme nad pjesmama; Tumačenje Danijela; Tumačenje Evanđelja po Luki; Tumačenje Prve poslanice Korinćanima; Tumačenje Poslanice Hebrejima.* O tome vidi: J. MOREAU, *Eusèbe*, 1446; J. MOREAU, *Eusebius*, 1064-1065; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1529.

8. *Ljetopis*

Ovdje smo za naslov Euzebijevu djelu[66] odabrali riječ ljetopis. U naše se doba redovito tako oslovljava. Naziva se Euzebijevim *Ljetopisom.* Inače Euzebije je osobno svoje djelo nazivao Χρονικοὶ κανόνες. Taj izričaj po sebi naznačuje glavna povijesna razdoblja što služe za raspoznavanje onih događaja koji su neznatniji i manje važnosti.[67] Euzebije o svome djelu *Ljetopis* izjavljuje da je ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, tj. da je sažetak svekolike grčke povijesti i povijesti barbarskih naroda. Ono je uistinu to u svojoj biti. To mu je najveća vrijednost. Sve naknadne povijesti koje kušaju utvrditi svekoliku ljudsku povijest redovito se pozivlju na to Euzebijevo ključno djelo.

Učenjaci su se ne jednom pitali u koje je doba svoga života Euzebije sastavio *Ljetopis.* Oni se u sudu razilaze. Često vele da je to moralo biti oko g. 303. Ali to nije sigurno. Nije isključeno da je Euzebije već oko g. 280. u neku ruku djelo dovršio. To bi značilo da je veoma mlad krenuo putem povijesnoga istraživanja što je najosobnija njegova vlastitost. Čak nije presudno ni to kada je Euzebije mogao sastaviti ovo djelo. Istraživači predpostavljaju pa i tvrde da je on *Ljetopis* više puta dorađivao. Možda je to činio tri puta.

Euzebijev *Ljetopis* ima dva različita iako iznutra usko povezana dijela. U prvome dijelu Euzebije kratko prikazuje povijest drevnih naroda kao što su: Kaldejci, Asirci, Židovi, Egipćani, Grci, Rimljani. Pri tome zapravo niže ulomke drevnih povjesnika nabrojenih naroda. U drugome dijelu uspostavio je table usporednih stupaca s naznakama poglavitih datuma iz povijesti naroda o kojima je riječ u prvome dijelu. Euzebije kod toga posebno vodi brigu o usporednoj kronologiji židovske povijesti. Euzebije je ovaj drugi dio podijelio u pet vremenskih odsjeka: od Abrahama do pada Troje; od pada Troje do prve Olimpijade; od prve Olimpijade do druge godine Darijeva vladanja; od druge godine Darijeva vladanja do smrti Isusa Krista te od Kristove smrti do g. 303.

---

[66] Usp. J. STEVENSON, *Eusebius*, 635; T. D. BARNES, *Eusebius*, 1008; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1452-1453; J. MOREAU, *Eusebius*, 1071; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1528; J. QUASTEN, *Patrologia*, 315-316; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 539; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 17-18.
[67] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1018.

Euzebije je u radu iznimno savjestan. Taj njegov rad nadvisuje sve prethodne srodne radove. Ovdje treba spomenuti kršćanskoga pisca Julija Afričkoga[68] koji je sigurno utjecao na Euzebija. Ali autori na koje se Euzebije pozivao bez dvojbe vrijednošću i drevnošću stoje pred sličnim izvorima Julija Afričkoga. Osim toga Euzebije u svome *Ljetopisu* otklanja milenarizam.

Euzebijevo djelo kao cjelina više ne postoji u grčkome izvorniku. Na grčkome posjedujemo samo manji broj odlomaka. Djelo u cijelome opsegu imamo jedino u prijevodu na armenijskome jeziku. Taj prijevod potječe iz šestoga stoljeća.

Drugi dio djela postoji u nekoliko prijevoda. Ovdje spominjemo samo prijevod sv. Jeronima.[69] Zapad je po tome prijevodu upoznao ovo značajno djelo. Ono je tim putem uvelike utjecalo na kasnija pisanja povijesti.

9. Crkvena povijest

Opći pristup

Sada bez ikakve moguće dvojbe govorimo o nadasve slavnome djelu. Od svih spisa što potječu od Euzebija Cezarejskoga sigurno je najznamenitija njegova *Crkvena povijest.* Po tome je spisu Euzebije postao besmrtne uspomene. U to se nipošto ne može sumnjati. Čak bi se smjelo bez pretjerivanja tvrditi da njegova *Crkvena povijest* spada među najkorisnija djela svekolike rane kršćanske pisane ostavštine.

Poznato je da je Euzebije Cezarejski na temelju *Crkve povijesti* stekao dični naziv "kršćanskoga Herodota" uz dodatak da je "otac crkvene povijesti". Euzebije je začetnik, tvorac i utemeljitelj načina kako se u crkvenim krugovima piše crkvena povijest. On je bio uzor tome pisanju. Euzebije je zorno pokazao kako se pišu djela te vrste. To mu svatko priznaje i u tome se smatra njegovim dužnikom. To mogu najbolje posvjedočiti drevni povjesničari koji su malo poslije Euzebija pisali crkvene povijesti. Na pameti su nam ovi: Sozomen, Sokrat i Teodoret. Gotovo je nemoguće, općenito govoreći, dovoljno istaknuti *Crkvenu*

[68] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 209-210.

[69] Usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim,* 146-148.

povijest kao djelo i Euzebija Cezarejskoga kao pisca te znamenite knjige.[70]

Naslov djela

Euzebije je svome djelu stavio naslov Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Taj se naslov u takvome obliku prvi put javlja kod nekoga kršćanskog pisca. Jasno je da riječ ἐκκλησιαστικός kod Euzebija u njegovu naslovu znači "crkveni". Euzebije piše povijest koja se odnosi na Crkvu. Ipak se s pravom smije dodati da Euzebije Cezarejski pridjev ἐκκλησιαστικός po smislu i nutarnjoj vrijednosti dobrim dijelom shvaća u značenju "pravovjeran".[71] On piše povijest Crkve u kojoj se nalazi prava vjera i pravovjerno štovanje Boga.

Nešto je teže razjasniti riječ ἱστορία iz Euzebijeva naslova. Istina je, dakako, da ἱστορία znači "povijest". Ali u tome i jest poteškoća. Mi riječ "povijest" shvaćamo kako se to uobičajilo. Međutim, Euzebije Cezarejski riječ ἱστορία shvaća makar donekle drukčije nego se kasnije uvriježilo.

U stanovitome je smislu ἱστορία za Euzebija naznaka za određeni skup različitih dokumenata koji služe da se nešto izloži i obrani od napada.[72] Riječ ἱστορία Euzebije često upotrebljava i u *Crkvenoj povijesti.* Dosta je teško svaki put u tome djelu za ἱστορία naći dobar i prikladan prijevod.

Jasno je da imenicu ἱστορία treba najuže vezati uz glagol ἱστορέω. Po izvrsnome rječniku,[73] ἱστορέω u prvome redu znači "tražiti" da bi se "saznalo". To se pak postigne kada se nekoga "potraži" ili kada se nešto "ispita", "pretraži" odnosno kada se koga "zapita". Potom isti ἱστορέω znači pismeno "izvijestiti" o onome što se doznalo. Stoga ἱστορέω također znači "pripovijedati", "opisivati".

Slična su također i značenja imenice ἱστορία. Po rječniku[74] ἱστορία je "istraživanje", "obavješćivanje", "pretraživanje". Potom se njome

[70] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1453; J. MOREAU, *Eusebius,* 1071; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1528; J. QUASTEN, *Patrologia,* 317; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 218-219.

[71] G. BARDY, *Eusèbe,* 4, 117.

[72] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1453.

[73] To je A. BAILLY, *Dictionnaire,* 983. Usp. također F. BÜCHSEL, ἱστρέω, ThW, 3, 394-399.

[74] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 983.

naznačuje postignuto istraživanjem. To je "spoznanje" koje se obznani riječju i zapisom. Stoga ἱστορία može značiti "opis", "izvještaj". Tako donekle dolazimo do redovitoga značenja za ἱστορία, "povijest".

Značajka djela

Sami pak naslov *Crkvena povijest* po sebi može lako suvremenoga čitatelja zavesti u zabludu. Mogao bi pomisliti da Euzebije podrobno, raspoređeno i sustavno opisuje povijest kroz koju je prošla Crkva od svojih novozavjetnih osnutaka pa do Euzebijeva doba. To u cjelini nije tako, mada je, makar djelomično, baš to slučaj. U biti Euzebije je prikupio i naveo vrela koja jasno pokazuju na koji se način kršćanstvo ukorjenjivalo, jačalo i širilo te napokon ovladalo onodobnim poznatim svijetom. Euzebije ne piše sustavno ni radnim postupkom kako pišu povjesnici kasnijih stoljeća.[75] Stoga se njegov naslov *Crkvena povijest* samo dijelom smije shvatiti u smislu naknadnih spisa istoga naslova.

Raspon djela

Euzebije Cezarejski u svome djelu[76] kako ga sada posjedujemo na svoj vlastiti način obrađuje tijek crkvene povijesti u rasponu od rođenja samoga Isusa Krista pa do vlastitih dana. On se zapravo zaustavio kod g. 324. Tada je car Konstantin Veliki postao vladar cijeloga kraljevstva svladavši sve svoje protivnike. To je u tome času prije svega bio car Licinije.

Mnogi često žale što Euzebije nije u svoj spis uvrstio izvještaj o Nicejskome saboru iz g. 325. To se s pravom može požaliti. Činjenicu ipak razumijemo jer je Euzebije i sam bio istaknuti sudionik toga općega sabora. Možda se zato pobojao da neće moći nepristrano pisati o Nicejskome saboru. Sam bi izravno morao govoriti o sebi. Ali kao razuman i razborit čovjek dobro je znao da povijesno i nezavisno o njemu mogu govoriti samo drugi.

[75] Usp. C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1528; J. MOREAU, *Eusebius*, 1071; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1453; J. QUASTEN, *Patrologia*, 317.
[76] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 317; J. STEVENSON, *Eusebius*, 635; T. D. BARNES, *Eusebius*, 1008; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1528.

Sadržaj spisa

Sada kušamo kratko, ako je to uopće moguće, naznačiti sadržaj Euzebijeve *Crkvene povijesti*. To činimo gotovo s negodovanjem. Prije svega nije lako prikazati sadržaj tako opsežne knjige kakva je *Crkvena povijest*. Osim toga djelo je u rukama čitatelja koji može sam utvrditi što sadrži. Ipak stvaramo nekakav sadržaj da se donekle neposredno može uočiti što je Euzebije Cezarejski smatrao korisnim i nužnim uvrstiti u taj svoj spis.

Euzebije u *Crkvenoj povijesti* najprije duže govori o Isusu Kristu. To je razumljivo jer je Isus ustanovio Crkvu čiju povijest on ispisuje. Euzebije ističe da je Isus Krist vječni Božji Sin koji se utjelovio. Euzebije tako doista iznosi bitnu vjeru u Kristovo otajstvo. On bez ikakva oklijevanja prihvaća potpuno Kristovo božanstvo i čovještvo. Osjeća se dubina Euzebijeve vjere i ponosa kada učestalo u *Crkvenoj povijesti* ponavlja da je Isus Krist naš Spasitelj. On je to jer je Bog i čovjek.

U *Crkvenoj povijesti* Euzebije na dugo i široko raspravlja o onome što uobičajeno nazivamo kanonicitetom Svetoga pisma. To čini u svezi sa Starim i Novim zavjetom. Ipak se neusporedivo duže i potanje zaustavio kod novozavjetnih knjiga. Već smo naznačili da je novozavjetne spise u odnosu na onodobno stajalište prema njima kada je u pitanju kanonicitet i nadahnutost podijelio u nekoliko skupina.[77]

Euzebije Cezarejski u *Crkvenoj povijesti* često govori o Židovima. Tada se uglavnom poziva na djela Josipa Flavija i Filona Aleksandrijskoga. Oni su mu glavni profani izvori. To je posve razumljivo jer su obojica istaknuti židovski pisci. Nismo inače stekli dojam da bi Euzebije bio neki antisemit. On na temelju dostupnih vrela iznosi tešku i kobnu povijest židovskoga naroda i tumači je teološki. Po Euzebiju židovski je narod trpio za grijehe počinjene prema Isusu Kristu i kršćanskoj zajednici.

Pišući svoju *Crkvenu povijest* Euzebije ju je ispunjao nižući izvještaje o biskupima onih biskupskih sjedišta i biskupija koje smatraše istaknutijima i značajnijima. To su prije svega biskupije sa sjedištima u Jeruzalemu, Rimu, Antiohiji i Aleksandriji. Svatko smjesta zapaža i

[77] O tome smo već govorili u drugome uvodnome poglavlju br. 4.

shvaća zašto je Euzebije svratio pozornost baš na spomenute biskupske stolice.

U *Crkvenoj povijesti* Euzebije pomno utvrđuje kako se provodilo biskupsko naslijeđe u upravo spomenutim crkvenim zajednicama. U tu se svrhu redovito služio riječju διαδοχή. Ona zato zaslužuje i traži da je dijelom pobliže razmotrimo.

Po sebi, διαδοχή naznačuje[78] čin i postupak kojim se nešto preuzima iz nečije ruke da se dalje prenese i ponese. Prema tome, διαδοχή izražava činjenicu da netko nešto nasljeđuje. Iz kazanoga se vidi da διαδοχή smijemo prevesti riječima "preuzimanje" i "nasljedstvo".

Riječ διαδοχή mnogostruko se primjenjuje u grčkome jeziku. Tako se njome izražava "preuzimanje" ravnanja brodom ili "preuzimanje" vojničke straže. Ista riječ διαδοχή izražava također "preuzimanje" baklje od športskoga trkača do trkača kao i "preuzimanje" filozofske škole od novoga vođe. U obiteljskome životu potomak preuzima "nasljedstvo" svojih predaka.

Jamačno imajući pred očima navedena i slična značenja riječi διαδοχή Euzebije ju je kao ključnu uvrstio u svoju Crkvenu povijest kada govori o tome koji biskup nasljeđuje kojega biskupa. Ipak je pojmu διαδοχή sigurno dodao dublje crkveno značenje. Nije pomoću njega samo izražavao činjenicu da jedan biskup zamjenjuje drugoga nego to da se nasljeđivanjem preuzima i prenosi iskonska predaja pravovjernoga učenja i bogoljubnoga života. Novozavjetni se nauk koji je Isus Krist predao apostolima snagom zakonite διαδοχή prenosi na biskupe koji su naslijedili apostole. Euzebijeva naročitost i osebujnost kod služenja riječju διαδοχή nije dakako promaknula budnim očima njegovih poznavalaca.[79]

Sada ističemo ono što se doista ukazuje naročitim i neprocijenjivim blagom i vrijednošću u Euzebijevoj *Crkvenoj povijesti.* To je njegov patristički doprinos. Euzebije u svome djelu govori o ljudima koji sačinjavaju patrologiju onoga vremena. Iznimno često spominje spise koje su crkveni ljudi napisali tijekom prvih kršćanskih stoljeća. Najveću korist pri tome imamo onda kada Euzebije u svome spisu navodi ulomke drevnih crkvenih pisaca.

[78] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 467-468.
[79] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* 4, 77-96; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1454; J. MOREAU, *Eusebius,* 1071-1072.

Već je sv. Jeronim bio svjestan važnosti toga što smo naznačili. Vjerojatno je u svoje djelo *Slavni muževi* najveći dio podataka preuzeo iz Euzebijeve *Crkvene povijesti* bez obzira što je kod toga mogao nešto previdjeti ili netočno pročitati. Čak nijedna ni suvremena Patrologija ne može biti bez Euzebijeve *Crkvene povijesti.* Iz nje udžbenici za patrologiju crpe bezbroj podataka jer se jedino u njoj nalaze.

Kaže se da je Euzebije vrsno, točno i iscrpno poznavao kršćanske pisce koji su pisali grčkim jezikom. Jedini je vjerojatno bio izuzetak Metodije Olimpski.[80] Ostaje prava zagonetka zašto ga je Euzebije zaobišao.[81] Mogao bi to biti razlog što je Metodije prvi žestoko napao Origena koga je Euzebije nadasve cijenio i poštivao.

Euzebije je u pravome nedostatku kada je u pitanju teologija napisana latinskim jezikom. Euzebije nije bolje bio upućen u latinske crkvene pisce. Tu je sigurno mogao učiniti puno više. To kažemo i zato što je poznavao latinski kako sam više puta izjavljuje i u *Crkvenoj povijesti.*

Svakako je patristički sloj u *Crkvenoj povijesti* pravo biserje. Sam je Euzebije mislio da se povijest Crkve, makar dijelom, podudara s poviješću kršćanskih spisa i pisaca. Osim toga ne možemo se oteti dojmu da je Euzebije o crkvenim piscima pisao i zbog apologetskoga razloga. Bio je ponosan na kršćanske pisce koji po svemu mogu već kao pisci stajati uz bok poganskim i židovskim piscima. Uz to kršćanski pisci donose u svojim knjigama pravovjerni nauk i snažno potiču na krepostan život.

Euzebije se zanimao i za nutarnji život u Crkvi. Tako nas dosta podrobno izvještava o sporu oko Vazma i o okolnostima pod kojima se ta oštra rasprava vodila. Razumije se da je Euzebije zbog života koji se odvijao izravno pred njegovim očima gotovo morao dodirnuti bolno pitanje palih za vrijeme progonstva. Euzebiju nije promaknuo nezapažen montanistički pokret kao ni sami začetak onoga što će biti afrički donatizam. U svojoj je *Crkvenoj povijesti* Euzebije ostavio napomenu o sabelijevstvu, raspravi oko valjanosti heretičkoga krštenja te o kristološkim zabludama nadasve kod ebionita i Pavla Samosatskoga.

U *Crkvenoj povijesti* naročito su mjesto zauzela duga, teška i mukotrpna progonstva koja trajno prate kršćane prvih stoljeća. O

[80] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 215.
[81] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 106 bilj. 2.

progonstvima Euzebije izvještava potanko i utemeljeno. S ponosom ističe što su sve pretrpjeli kršćanski mučenici. Euzebije djelo doista odiše čistom i žarkom ljubavlju prema mučenicima. Euzebije vjeruje da su mučenici najbolji svjedoci i dokazi da je prava vjera ondje gdje je nepobrojivo mnoštvo mučenika svih naroda, svake dobi i svakoga staleža. Mučenici su opipljivi, zamjetljivi i životni dokaz da je Crkva nepobjediva jer Bog stoji iza nje. Može se bez pretjerivanja kazati da je Euzebijeva *Crkvena povijest* duga, duboka i uzvišena zahvalna pjesma u čast kršćanskih mučenika.[82]

U ovome prikazu sadržaja *Crkvene povijesti* ističemo i onaj sloj koji se odnosi na društvenu vlast. Euzebije je sačuvao određeni broj dokumenata koji potječu od rimske vlasti. On ih je uvrstio u svoje djelo jer se odnose na ljude u Crkvi. Sami je Euzebije te dokumente kada je trebalo preveo s latinskoga na grčki da ih barem tako s korišću mogu čitati čitaoci njegova djela.

Duhovno djelo

Rado i posebice naglašeno ističemo da je na nas Euzebijeva *Crkvena povijest* kao cjelina ostavila dojam dubokoga duhovnoga spisa. Euzebije je povjesnik, ali je on i ozbiljni teološki pisac. On nikada ne zaboravlja da Bog ravna svekolikom povijesti u kojoj je crkvena povijest određeni dio. Povijest Crkve u neku je ruku središte sveobuhvatne ljudske povijesti. Ljudska povijest stječe svoj nutarnji smisao u Crkvi i njezinoj povijesti. Svime upravlja Božja providnost. Potvrdu za tu osnovnu tvrdnju Euzebije prije svega nalazi u povijesti Crkve. On to uporno bilježi i naznačuje u svome djelu.

Kršćanska zajednica

U *Crkvenoj povijesti* naročito nas se dojmilo što Euzebije kršćane svih razdoblja smatra jednom jedinstvenom zajednicom. Sebe je držao njezinim članom. Zato je osobno proživljavao sve što se u dobru i zlu, radosti i tuzi događalo svim kršćanima posvuda u svijetu. Euzebije ustrajno ponavlja da je svako doba Crkve "naše" vrijeme. Sve što su

---

[82] Usp. M. J. RONDEAU-J. KIRCHMEYER, *Eusèbe*, 1688.

kršćani trpjeli, "mi" smo podnijeli. Što god se stoljećima činilo za kršćane, sve je bilo "za nas" ili "protiv nas". Naznačeni su izričaji tako reći nazočni u svakom Euzebijevom duljem odlomku.

Veliki radnik

Euzebije je bez dvojbe bio neumorni i predani radnik. Uz to je imao pravu sreću što je na raspolaganju imao dvije uistinu iznimno bogate knjižnice. Bile su mu na dohvat ruke. Jedna je bila u samoj Cezareji Palestinskoj, a druga u Jeruzalemu.[83]

Jezik djela

Euzebije je *Crkvenu povijest* napisao jasnim, pravilnim i razumljivim grčkim jezikom. Većega stila tu nema. Rečenice su najčešće jednako građene. Neki put je u rečenici više riječi koje u njoj ne bi nužno morale biti. Čak bi rečeno tada bez njih bilo jasnije i prozračnije. Ipak ni te riječi nisu posve suvišne. Euzebije nije nikada pisao prazno. Uvijek je napisanim izrekao nešto važno i korisno.[84]

Stav prema vrelima

Istraživači s pravom postavljaju pitanja kako se Euzebije Cezarejski odnosio prema vrelima pomoću kojih je utemeljio i sagradio svoje djelo.[85] Na pitanje odgovaraju različito. Neki mu predbacuju da je ponešto mijenjao u dokumentima. Primjedba se posebice odnosi na činjenicu da je Euzebije u nekim dokumentima izostavio ime osobe koja se u trenutku kada je dokument uvrštavao u svoj spis više nije smatrala časnom i poštenom. Ta se činjenica ne može pobiti. Ipak ona ne priječi reći da je Euzebije obično savjestan znanstvenik koji pošteno postupa sa svojim vrelima. On u radu može pogriješiti, ali dokumente svjesno ne krivotvori. Euzebije i u tome zavrjeđuje povjerenje.

---

[83] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, 4, 114. 94.

[84] Usp. G. BARDY, *Eusèbe, de Césarée, Histoire Ecclésiastique*, II, SC, 41, Paris, 1955, VII; G. BARDY, *Eusèbe, de Césarée, Histoire Ecclésiastique*, I, SC, 31, Paris, 1986, VI

[85] Usp. C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1528; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1454; J. MOREAU, *Eusebius*, 1072; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, 539.

Pravi pionir

Napominjemo i to kako je Euzebije, pišući ovo svoje djelo, bio potpuno svjestan da je zapravo začetnik na tome polju. On prvi na osnovi najrazličitijih izvora sastavlja povijest cijele Crkve. Kad Euzebijevo opširno djelo imamo pred sobom, uistinu moramo reći da je on kao pisac na tome području utirao put. Bio je istiniti krčitelj staze koja još nije postojala. Jasno je da to mogu samo veliki i iznimni.[86]

Način i vrijeme postanka

Znanstvenici su se dugo bavili pitanjem kako je i kada Euzebije Cezarejski izradio svoje djelo. Pri tome su zauzimali različita stajališta i kušali opravdati različita mišljenja. Neki su govorili o većem broju izdanja koja bi priredio već sami Euzebije u različitim odsjecima svoga života. Svakako na temelju današnjega oblika Euzebijeva spisa nije teško doći do zaključka da ga je on doista dotjerivao, dopunjao i usavršavao. To nam se osobno čini neprijepornim. Ipak držimo da se tu ne može postići posvemašnja jasnoća i zasnovana sigurnost. To uostalom dobro pokazuju i različite tvrdnje najboljih i najsavjesnijih stručnjaka. Naznačujemo da se obično bilježi da je Euzebije pisao *Crkvenu povijest* u vremenu između g. 290. i 325. Tada je dovršio to svoje velebno i dragocjeno djelo.[87]

Rukopisi

Euzebijevo je djelo naišlo na iznimno dobar prijem u najranije doba. To se prije svega odnosi na kršćanski svijet gdje se govorilo i pisalo grčki. To otuda zaključujemo što još uvijek posjedujemo sedam izvrsno sačuvanih rukopisa *Crkvene povijesti.* Ostali rukopisi na izravan ili zaobilazan način potječu od tih sedam spomenutih. Rukopisi potječu iz devetoga do dvanaestoga stoljeća. Čuvaju se u Parizu, Mlecima,

[86] Usp. D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 539.
[87] Usp. D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 540; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1528-1529; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1454-1455; J. STEVENSON, *Eusebius,* 635; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1008; J. QUASTEN, *Patrologia,* 318; J. MOREAU, *Eusebius,* 1072.

Firenci i Moskvi.[88]

Drevni prijevodi

Euzebijevu su *Crkvenu povijest* poznavali i cijenili kršćani kojima je materinski jezik bio sirijski. To bjelodano pokazuje činjenica što je Euzebijev spis rano preveden na sirijski. Prijevod je doslovan i dobar. Često čak pomaže uspostavi i razumijevanju samoga grčkoga izvornika. Postoje dva rukopisa sirijskoga prijevoda Euzebijeva djela. Jedan se nalazi u Lenjingradu. Sigurno je nekoć sadržavao cijeli Euzebijev tekst. Ali naknadno su se neki dijelovi rukopisa izgubili. Drugi je u Londonu. On sadrži samo pet prvih knjiga Euzebijeva spisa.[89]

Ovdje treba spomenuti također armenijske kršćane. I njima je bila dostupna Euzebijeva *Crkvena povijest* u vlastitome jeziku. Armenijci su veoma rano sa sirijskoga dobro i doslovno preveli Euzebijev spis.[90]

Euzebijeva *Crkvena povijest* nije ostala posve nepoznata niti drevnome kršćanstvu na latinskome zapadu. Za djelo je veoma rano doznao istaknuti biskup u Akvileji koji se zvao Kromacije.[91] Sigurno mu se Euzebijev spis dopao i učinio vrijednim. To stoga zaključujemo što je zamolio Rufina Akvilejskoga koji je dobro vladao grčkim da *Crkvenu povijest* prevede na latinski. Rufin je to učinio.[92] Tako je Euzebijevo djelo postalo dostupno i kršćanskome Zapadu. Čak je i sv. Augustin *Crkvenu povijest* čitao u Rufinovu prijevodu.[93]

Nema dvojbe da je zapadno kršćanstvo preko Rufinova prijevoda stoljećima stjecalo uvid u sadržaj Euzebijeva djela. Tako je Rufinov prijevod na Zapadu čuvao uspomenu na *Crkvenu povijest.* Rufin je svoj prevodilački rad dovršio najkasnije g. 403. Treba dodati da je Rufin dosta slobodno pristupio prevodilačkom poslu. Često je prevodio odveć slobodno. Znao je Euzebijev tekst skraćivati, dopunjati i mijenjati. Nije uvijek ni točno prevodio. Čak je umetao čega u izvorniku nije ni bilo. Unatoč naznačenim nedostacima Rufinov prijevod nije bio suvišan ni besplodan. Makar je to postigao da je Zapad na neki način znao što piše u

[88] Usp. G. BARDY, IV, 132; J. QUASTEN, *Patrologia,* 318.
[89] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 132.
[90] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 132; J. QUASTEN, *Patrologia,* 318; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1453.
[91] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 457-458.
[92] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 393.
[93] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 76 bilj. 2.

Crkvenoj povijesti.[94]

Vanjska oprema

Red nam je ukratko naznačiti kojim je načinom i oblikom čisto izvanjski Euzebije svoje djelo predao javnosti.[95] Spis je razdijelio na deset zasebnih cjelina koje naziva "knjigama". Ta podjela zacijelo potječe od samoga Euzebija. Svaku je knjigu također podijelio na odvojena poglavlja. I ta podjela gotovo sigurno dolazi od Euzebija. Euzebije je poglavljima stavio naslove s brojevima koji ih odvajaju. Poglavlja s njihovim naslovima stavio je na početak pojedine knjige. U samoj knjizi naslove za poglavlja nije stavljao nego samo broj koji naznačuje poglavlja pojedinačno. Tako je postupio Euzebije. Brojevi za ulomke dodani su kasnije. Mi ćemo inače u prijevodu dijelom odstupiti od Euzebijevih naznaka da suvremeni čitalac može djelo lakše pratiti. To ćemo na mjestu koje odgovara ponovno istaknuti.

Pomni rad

Pišući svoje djelo Euzebije je bio budno pažljiv što i kako radi. To nas se naročito dojmilo. Stoga na to svraćamo pozornost. Euzebije često, dok jedno piše, navješta što će u dogledno vrijeme raditi. Isto tako rado svoga čitatelja upućuje, ako treba, na već u djelu napisano. To jasno pokazuje da Euzebije ne radi stihijski, bez nacrta i rasporeda. On je uvijek puni gospodar svoje građe.

Izdanja djela

Grčki tekst Euzebijeve *Crkvene povijesti* objelodanjen je više puta. Mi naznačujemo poznatija izdanja. *Crkvena povijest* u grčkome izvorniku doživjela je prvo izdanje tiskom u Parizu g. 1544. Izdavač je bio R. Estienne. U sebi, po sudu stručnjaka,[96] to izdanje nema veće vrijednosti. Ipak ga ne smijemo zaboraviti jer je prvo.

[94] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1453; G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 75-76.132; J. QUASTEN, *Patrologia,* 318.
[95] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 101-113; I, VII.
[96] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 134.

Posebnoga značenja i velike je vrijednosti izdanje što ga je pripremio H. de Valois, Valesius, Valezije. Ono je nastalo g. 1659. Pravo je izdanje kritičkoga grčkoga teksta. Uz izvornik se također nalazi latinski prijevod. Naročito su značajne bilješke i popratna tumačenja. Ni danas nisu nimalo izgubila svoju korist. Dobrano pomažu da se točno shvati Euzebijevo djelo. Za sreću to je izdanje preuzeto u *Patrologia graeca.*[97]

Ipak je do sada najbolje izdanje[98] Euzebijeve *Crkvene povijesti* ono što ga je u Leipzigu od g. 1903. pa do g. 1909. objelodanio E. Schwartz. Ono se zasniva na svim grčkim rukopisima Euzebijeva djela. Tim se izdanjem služio G. Bardy. Ono se nalazi u *Sources chrétiennes* odakle smo i sami preveli *Crkvenu povijest.*

Suvremeni prijevodi i studije

Na kraju bilježimo da je Euzebijeva *Crkvena povijest* zbog svoje velike važnosti prevedena na mnoge žive suvremene jezike. Neki put je prevođena na isti jezik nekoliko puta. Tako *Crkvena povijest* postoji na engleskome, francuskome, njemačkome, talijanskome, nizozemskome, švedskome.[99] Tome dugome nizu sada treba pridodati i hrvatski prijevod. Naznačujemo i to da postoje gotovo bezbrojne studije o Euzebijevoj *Crkvenoj povijesti.* I to bjelodano pokazuje značenje toga djela.[100]

10. Zbirka drevnih mučeništava

Ovdje nije izravno riječ o izvornome djelu Euzebija Cezarejskoga. Euzebije je zapravo prikupio službene izvještaje o mučenicima koji su podnijeli mučeničku smrt prije Dioklecijanovoga progonstva. Dokumenti su bili vjerodostojni. Inače se to djelo, manjega opsega, zagubilo.[101] Spominje ga Euzebije u *Crkvenoj povijesti.* Čak se tu njime služio kao

[97] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1456.
[98] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 134-135; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1456; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1530.
[99] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* 319.
[100] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* 319-321.
[101] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1452; J. MOREAU, *Eusebius,* 1070-1071; J. QUASTEN, *Patrologia,* 321.

neposrednim vrelom. Možda je djelo baš zato iščezlo i nije se očuvalo jer je pružalo dojam dubleta u odnosu na određene dijelove u *Crkvenoj povijesti.*

11. Palestinski mučenici

Djelo *Palestinski mučenici* općenito se drži vrijednim i korisnim radom. Euzebije je vjerojatno najprije napisao spis u kojemu je opisao mučenike u vlastitoj Cezareji Palestinskoj. Potom je rad proširio na cijelu Palestinu. Euzebije u djelu *Palestinski mučenici* opisuje što je kao očevidac vlastitim očima vidio. Sve je pomno utvrdio. Slijedio je vremenski tijek i raspored. U spisu nije izostavio napomenu ni o tome da je u vrijeme progonstva u Palestini bilo i onih koji su se odrekli kršćanstva. Uz to što Euzebije govori o mučenicima, on spominje veliki broj i onih vjernika koje nazivamo ispovjedaocima. Euzebije u djelu opisuje vrijeme progonstva od g. 303. do g. 311.

Euzebijev spis *Palestinski mučenici* sastoji se od jedne knjige. Djelo se očuvalo u dužem i kraćem obliku. Kraći oblik posjedujemo na grčkome. U rukopisima se pojavljuje kao stanoviti dodatak osmoj knjizi *Crkvene povijesti* ili na samome njezinome kraju. Grčki se tekst nalazi i u *Sources chrétiennes* po završetku *Crkvene povijesti.*[102] Dugi se oblik u cjelini očuvao samo u sirijskome prijevodu. Postoji također nekoliko grčkih ulomaka i od toga dužega oblika. Sirijski je prijevod drevan. Postoje rukopisi iz g. 411. Dugi je oblik jamačno Euzebijevo prošireno izdanje kratkoga oblika.[103]

12. Pamfilov životopis

Pamfil koga smo već spomenuli[104] bio je veoma blizak Euzebiju Cezarejskome. Euzebije u djelu *Pamfilov životopis* opisuje Pamfilov rad i životni tijek. Djelo se sastojalo od tri knjige. Izgubilo se pak u cjelini. Euzebije o tome djelu govori i u svojoj *Crkvenoj povijesti.* Spis je mogao

[102] To je br. 55, Paris, 1958, 121-174.
[103] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1451; J. MOREAU, *Eusebius,* 1070; J. QUASTEN, *Patrologia,* 321-322; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1009; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1529; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 540; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation,* 22.
[104] Vidi u našem prvom uvodnom poglavlju br. 4.

nastati poslije g. 309. kada je Pamfil mučenički preminuo. Euzebije je inače u djelu *Pamfilov životopis* naveo popis djela Cezarejske knjižnice kako ju je uredio upravo mučenik Pamfil.[105]

13. Origenova obrana

Djelo *Origenova obrana* sastojalo se od šest knjiga. Prvih pet zajedno su izradili prethodno spomenuti Pamfil i Euzebije Cezarejski. Pamfil je kroz to vrijeme bio u zatvoru, g. 308. i g. 309. Kada je Pamfil mučenički umro, sam je Euzebije dovršio spis. Sastavio je šestu knjigu.

Spis *Origenova obrana* bio je posvećen egipatskim kršćanima koji su bili osuđeni na prisilne radove u palestinskim rudnicima i njihovom duhovnom vođi. Djelo je, kako i naslov izriče, bilo obrana napadnutoga Origena. Jamačno je napad dolazio od Metodija Olimpskoga koji je započeo oko Origena raspravu što će dugo trajati kao oštar, bezpoštedan i nesmiljen sukob među teolozima.

Spis *Origenova obrana* u svome izvornome grčkome posve se zagubio. Sreća je što je o njemu svoja zapažanja zapisao Focije. Po njemu imamo stanoviti uvid u to djelo. U Rufinovu se pak prijevodu sačuvala na latinskome prva knjiga *Origenove obrane.* To nam je dragocjeno.[106]

Pred očuvanom prvom knjigom postoji predgovor.[107] Upravljen je kršćanima koji su zbog vjere osuđeni kopati u palestinskim rudnicima. I oni su čuli za napada na Origena. Djelom što slijedi nastoji se dotične osloboditi svake sumnje prema Origenu i istovremeno pobiti sve one koji kleveću i ocrnjuju Origena.

Poslije predgovora u sačuvanoj knjizi slijedi veći broj zasebnih poglavlja. U prvome se poglavlju razglaba i tumači Origenova vjeroispovijed. Pokazuje se da je Origen napadao krivovjerja i krivovjernike što najbolje i očevidno dokazuje da sam nije bio nikakav krivovjernik. U drugome se poglavlju razjašnjuje Origenovo učenje o Bogu Ocu. Treće je poglavlje posvećeno raspravi o božanstvu Sina

[105] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1451; J. MOREAU, *Eusebius,* 1069-1070; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1009.
[106] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 392.
[107] Usp. M. HARL-G. DORIVAL, A. LE BOULLUEC, *Origène, Traité des Principes,* Paris, 1976, 258-260.

Božjega. Posebice se dokazuje da Origen nije nikada učio ni tvrdio da je Sin stvorenje. U četvrtome je poglavlju rasprava o Duhu Svetome. Tu se naznačuje Origenova misao o tome da Duh Sveti ima nepromjenljivost kao Otac i Sin. Isto se tako navodi Origenov nauk o trojstvenoj jednakosti kao i to da je učio kako Duh Sveti poput Oca i Sina pozna počela svega što postoji. Početak petoga poglavlja razglaba otajstvo utjelovljenja Božje Riječi.

Na koncu knjige koja se sačuvala čitamo devet prigovora upućenih na račun Origenove teološke misli. Tu su i odgovori na prigovore. Odgovori su zapravo navodi iz različitih Origenovih spisa. Mi ćemo skraćeno navesti jedino prigovore da se vidi u čemu je bio spor oko Origena na samome početku zametnute rasprave.

Prvi se prigovor sastojao u tome što bi Origen učio da Sin Božji nije rođen. Po protivnicima - to je drugi prigovor - Origen tvrdi da je Sin emanacijom u smislu krivovjernoga Valentina stekao opstojnost. Treći je prigovor glasio: Origen smatra da je Isus Krist samo čovjek. U četvrtome prigovoru stoji da su svi Spasiteljevi zemaljski čini bili samo prividna djela. Prema protivnicima, Origen - to je šesti prigovor - niječe biblijske izvještaje što donose čine koje su učinili sveti ljudi. Sedmi se prigovor odnosi na pitanja vezana uz tjelesno uskrsnuće i kazne za grešnike. U osmoj je optužbi riječ o Origenovom učenju o duši. Deveta se optužba odnosi na Origenovo prihvaćanje metempsihoze.

14. Božje očitovanje

Grčki naziv ovoga Euzebijeva djela[108] glasi Θεοφάνεια. Vidi se da se ta riječ korijenski sastoji od dviju: Θεός što znači Bog i φαίνομαι što znači "pokazati se", "očitovati se". Stoga se Euzebijev naslov može prevesti izričajem *Božje očitovanje.* Euzebije je djelu stavio taj naslov jer u njemu dobrim dijelom govori o Bogu koji se očitovao u djelu svoje vlastite Riječi.

Euzebijev spis *Božje očitovanje* ima pet dijelova, tj. pet knjiga. Prve tri sačinjavaju donekle zasebnu cjelinu. U njima Euzebije razmišlja

[108] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ,* 167 bilj. 1; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1450-1451; J. MOREAU, *Eusebius,* 1068-1069; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1529; J. STEVENSON, *Eusebius,* 634; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1008; J. QUASTEN, *Patrologia,* 335-336.

o Bogu Logosu. Iznosi ulogu Logosa kod stvaranja, daljnjeg uzdržavanja svijeta, u svekolikoj povijesti i posebice u ljudskome umu i razumnosti. U istome dijelu spisa Euzebije obrazlaže istinsku potrebu otkupljenja i utjelovljenja Riječi. Ta otajstva brani od raznih napada.

Euzebije u četvrtoj knjizi *Božje očitovanje* potanko govori o tome kako su se ispunila starozavjetna proroštva. Napokon u petoj knjizi živo pobija tvrdnju da je Isus bio vrač, a njegovi apostoli obične varalice i zavoditelji.

Ovo je djelo koje se doima sažetkom najboljega što je kazao u teologiji Euzebije pisao dosta retoričkim stilom. Izražavao se jednostavno. Više je slijedio razumsko razmišljanje i povijesne činjenice nego se pozivao na svetopisamske navode. Sami je sadržaj pojednostavio. Vjerojatno je to učinio zbog onih kojima je djelo namijenio. To su bili ili pogani ili kršćanski novokrštenici. U svakome slučaju pišući ovo djelo Euzebije nije imao pred očima ljude temeljitije upućene u kršćanstvo i teologiju.

Euzebije je ovaj spis pisao poslije g. 324. kada je carstvom vladao samo car Konstantin Veliki. To se vidi otuda što u djelu govori o Crkvi kao zajednici koja cvate i koju prožima pobjednički duh.

Djelo *Božje očitovanje* nije se u cjelini očuvalo na grčkome. U izvorniku postoje brojni odlomci. Ali djelo je u svemu opsegu za sreću sačuvao drevni sirijski prijevod. Potječe iz g. 411. Rukopis se g. 1842. pronašao u Londonu. Prijevod je veoma pomljiv i dosta doslovan. Na nj se smijemo bez straha osloniti.

15. Crkvena teologija

Euzebijev se spis *Crkvena teologija* očuvao u cjelini.[109] Sastoji se od triju knjiga. Euzebije je djelo pisao oko g. 377. kao stanovitu dopunu djelu *Protiv Marcela.* Neki su Euzebiju predbacili da je u tome djelu uglavnome iznio nedostatke u teologiji Marcela Ancirskoga, a nije dovoljno izrazio što sam uči. Euzebije to sada čini. Riječ je nadasve o nauku koji se odnosi na Boga Logosa. Inače redovito se tvrdi da je u

[109] Usp. Y. CONGAR, *Théologie,* DTC, t. 15, 344; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1448; J. MOREAU, *Eusebius,* 1066; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1009; J. QUASTEN, *Patrologia,* 344; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 538; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1530; J. STEVENSON, *Eusebius,* 634.

Euzebijevu djelu *Crkvena teologija* jako istaknut subordinacionizam. Na početku se djela kao uvod nalazi Euzebijevo pismo antiohijskome arijevskome biskupu Flacilu kome je djelo posvećeno. Euzebije u pismu naznačuje razlog i povod nastanku ovoga svoga spisa.

Mislimo da u svezi s ovim djelom treba posebno istaknuti naslovnu riječ θεολογία. Vjerojatno je Euzebije prvi kršćanski pisac koji je već u naslov spisa uvrstio tu značajnu i posvećenu riječ. Prije njega teolozi nisu rabili riječ θεολογία. Ona zapravo potječe od poganskih pisaca kod kojih je označavala razmišljanje o nastanku bogova i o njihovoj povijesti. Stoga kršćanski pisci nisu htjeli riječ θεολογία upotrebljavati kao što je nema niti u Svetome pismu. Kada je riječ o latinskim kršćanskim piscima treba čekati nastup P. Abelarda da se stane rabiti riječ *theologia*.

Euzebije Cezarejski nije tako postupio. On je prihvatio riječ θεολογία, njome se služio i eto je stavio u naslov svome spisu. Tako će poslije njega riječ θεολογία unići kao ključna i osnovna u svekoliki kršćanski rječnik. Najprije će se u tome za Euzebijem povesti teolozi koji su pisali grčki.

Jasno je da se riječ θεολογία sastoji od riječi Θεός što znači Bog i λόγος što može značiti riječ, govor, nauk. Prema tome, korijenski gledano θεολογία je govor, riječ i nauk o Bogu. Radi toga Euzebije riječ θεολογία redovito rabi kada govori o Bogu. On čak misli da se jedino crkveni ljudi smiju služiti riječju θεολογία jer se samo u Crkvi spoznaje pravi i istiniti Bog. Svaka druga uporaba riječi θεολογία odstupa od njezinoga iskonskoga i izravnoga značenja. Euzebija su u tome slijedili tako znameniti teolozi kakvi su bili Atanazije Veliki i trojica iz Kapadocije. Riječju θεολογία označivali su razmišljanja o nutarnjem Božjemu životu i otajstvu.

16. Vazmena svetkovina

Sada nam je pred očima Euzebijevo djelo s naslovom *Vazmena svetkovina*. Euzebije ga je sastavio oko g. 334. i posvetio samome caru Konstantinu Velikome poslavši mu jedan primjerak. Konstantina je djelo oduševilo. To je posvjedočio u pismu napisanu Euzebiju. Konstantin je čak naredio da se spis prevede na latinski. Ali o tome prijevodu na žalost nemamo ni traga ni glasa.

Euzebijevo djelo *Vazmena svetkovina* ne spominju drevni popisi njegovih spisa. Njega se nije sjetio ni sv. Jeronim. Djelo se kao cjelina zagubilo. Ipak se zaboravu i gubitku oteo jedan poveći i važan ulomak. Euzebije u njemu govori o starozavjetnoj i židovskoj Pashi. Zabilježio je obrede kako se Pasha vrši. Euzebije pak smatra da je starozavjetna pasha zapravo nagovještaj novozavjetnoga Vazma koji se slavi novozavjetnom pashom. On razotkriva smisao starozavjetne pashe. Utvrđuje njezin otajstveni smisao i značenje koje se ispunja u novozavjetnoj svetkovini. Euzebije ukazuje na vezu između obreda koji u djelo provodi starozavjetnu Pashu s obredima novozavjetne Pashe. Starozavjetna Pasha postiže svoj puni i potpuni smisao u novozavjetnoj Pashi.

U ulomku koji je preostao i sačuvao se Euzebije nas izvještava o raspravi koja se g. 325. u Niceji na općem saboru vodila o datumu kada treba slaviti Vazam. Također je zabilježio što je u tu svrhu odlučio taj sabor.

Napominjemo da se u sačuvanome ulomku Euzebije kritički izražava o datumu kada se u Antiohijskome patrijarhatu slavio Vazam. Inače se često ističe kao iznimna vrijednost u Euzebijevu djelu mjesto gdje on svom jasnoćom i probranom ljepotom govori o euharistiji kao novozavjetnoj gozbi i žrtvi Novoga saveza.[110]

17. Govor mučenicima u čast

Ovdje sami naslov dovoljno govori o čemu je sadržajno riječ. Pred nama je jedna Euzebijeva propovijed. Izrekao ju je kao panegirik u čast mučenika. Tu je propovijed održao u Antiohiji za svetkovinu makabejskih mučenika i mjesnih mučenika. Držalo se da su Makabejci ukopani u Antiohiji. Euzebije se u propovijedi dugo zadržao kod iznimnoga lika majke mučeničke braće. Tu mu je propovijednički i govornički stil veoma kićen. Propovijed nije bila druga. Vjerojatno nema značajniju vrijednost u smislu povijesnoga vrela.

Ova se Euzebijeva propovijed sačuvala u cjelini u sirijskome prijevodu. Grčki se izvornik zagubio. Postoji sirijski rukopis iz g. 411. Čuva se u Londonu. Govor je objavljen na sirijskome i engleskome.

---

[110] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1448-1449; J. MOREAU, *Eusebius*, 1066-1067; J. QUASTEN, *Patrologia*, 342-343; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe*, 1529; T. D. BARNES, *Eusebius*, 1009.

Davni popisi Euzebijevih spisa spominju i ovaj njegov govor.[111]

18. Panegirik prigodom podizanja crkava

Tu smo stavili naslov još jedne Euzebijeve propovijedi ili govora.[112] Naslov smo skratili i sveli na bitno. U nastavku naslova Euzebije dodaje da je govor upravio tirskome biskupu Paulinu.[113]

Euzebije osobno svoj govor naziva πανηγυρικός. Taj pridjev znači "svečan". Odnosi se na narodnu svečanost koju slavi svekoliki puk u raznim skupovima. Međutim riječ πανηγυρικός upotrebljava se i kao imenica. Tada označuje naročito svečan, povišen i uzvišen govor koji odabrani govornik drži okupljenome mnoštvu prilikom značajne narodne svečanosti.[114]

Euzebije je ovaj svoj "panegirik" održao kod posvete prvostolnice u Tiru. Sigurno je ta posveta bila velika svetkovina za kršćane u tome gradu. Govor je veoma dug. Lijep je i bogat raznovrsnim sadržajem. Preveli smo ga kako se nalazi u *Crkvenoj povijesti*.[115]

Sami je Euzebije napisao kraći ulomak koji služi kao uvod u govor. Euzebije tu ne kaže izrijekom da je on osobno "održao govor" koji slijedi. To je učinio "netko" tko je izišao "u sredinu". Govor je imao "sastavljen". Crkva je bila puna vjernika uz "brojne pastire". Razumije se da je bio nazočan i mjesni "biskup".

Svi se slažu da je Euzebije spomenuti "netko" koji je "održao govor". Čak uvaženi stručnjak[116] izjavljuje da Euzebije ne bi uopće govor uvrstio u *Crkvenu povijest* da on nije bio govornik. Drugi važni patrolog[117] primijećuje da je Euzebije napisao cijelu desetu knjigu *Crkvene povijesti* zato da ovjekovječi vlastiti govor u Tiru. Osobno ne bismo smjeli navedene namisli naprosto pripisati Euzebiju. Euzebije je i u prethodnim dijelovima svoga djela navodio najrazličitije dokumente

[111] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 346; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1458; J. MOREAU, 1075.
[112] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1455; J. QUASTEN, *Patrologia*, 345-346; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 130.109; G. BARDY, *Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésisastique*, III, SC, 55, Paris, 1958, 77 bilj. 1; 81 bilj. 1
[113] Usp. u našem prvome uvodnom poglavlju br. 8.
[114] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1451.
[115] Usp. CP: 10,4,1: prvi broj naznačuje knjigu, drugi poglavlje, treći ulomak.
[116] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 81 bilj. 1.
[117] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1455.

kao dokaz svojih tvrdnji. Sada je vlastitim tekstom potkrijepio kršćansko oduševljenje što se rasplamsalo kada je vjencima bilo dopušteno podizati i posvećivati svoje crkve. Crkve su se ranije rušile po carskim odredbama i zakonima.[118]

19. Poslanica Karpijanu

Tekst koji imamo pred očima sačuvao se u cjelini. U njemu Euzebije obrazlaže kako je i zašto došlo do toga da je načinio ono što se uobičajilo nazivati evanđeoskom harmonijom i konkordancijom. U pismu je istaknuo kako je to praktično izveo. Inače *Poslanica Karpijanu* bila je veoma poznata i značajna. To najbolje pokazuje činjenica što je prevedena na koptski i armenski jezik.[119]

20. Pisma Aleksandru Aleksandrijskome

Aleksandar kome je Euzebije pisao naznačena pisma[120] bio je biskup u Aleksandriji. Na odgovornost je pozvao Arija koji je bio svećenik njegove biskupije i djelovao u Aleksandriji. Pošto je Aleksandar izopćio Arija zbog tvrdokorne ustrajnosti u krivome učenju, on se za pomoć obratio Euzebiju kao istaknutome biskupu i učenome teologu. Stoga je Euzebije u više navrata pisao pisma Aleksandru u Aleksandriju. U pismima je izložio Arijevo učenje o rođenju Sina Božjega i to kako treba razumjeti Arijevu tvrdnju da je Sin "stvorenje". Od tih su se pisama sačuvali samo neki ulomci na raznim mjestima.

21. Pismo Eufracionu

Sačuvali su se neznatni dijelovi pisma što ga je Euzebije napisao Eufracionu koji je bio biskup u sirijskome gradu Batlaneji. Pismo se odnosilo na Arija i njegov nauk. Euzebije se trudio Arijevo teološko

[118] Tekst se *Panegirika* prilikom podizanja crkava nalazi u *Crkvenoj povijesti:* 10,4, 2-72.
[119] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1445; J. MOREAU, *Eusebius*, 1063; J. QUASTEN, *Patrologia*, 338-339.346.348.
[120] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1440; 1458; J. MOREAU, *Eusebius*, 1056.1075; J. QUASTEN, *Patrologia*, 313; G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 12.45-46; A. GRILLMEIER, *Christ*, 176 bilj. 38.

stajalište tako prikazati da ga ne bi trebalo odbaciti već da ga donekle mogu svi prihvatiti. Međutim, otvoreno treba kazati da je arijevstvo neprihvatljivo i u onome obliku u kojem ga Euzebije iznosi u *Pismu Eufracionu.*[121]

22. Pismo vjernicima vlastite biskupije

Euzebijevo *Pismo vjernicima vlastite biskupije*[122] dosta je važan dokument. U njemu nam Euzebije neposredno govori o raspravama na Nicejskome saboru i o tome kako je on osobno postupio i ponio se na tome znamenitome saboru.[123] Već je sv. Atanazije to Euzebijevo pismo smatrao nezaobilazivim povijesnim i teološkim izvorom. Zato ga je uvrstio u svoje djelo gdje brani Nicejski sabor. Jamačno su Euzebijevo pismo od Atanazija preuzeli crkveni povjesnici Sokrat[124] i Teodoret[125] i uvrstili u svoje crkvene povijesti. Tako nam se Euzebijev tekst dobro i u cjelini sačuvao.

Euzebije je *Pismo vjernicima vlastite biskupije* napisao da njegovi vjernici od njega izravno doznaju kako se vladao u Niceji na općem saboru. Želio je da se u tome pogledu izbjegnu različite glasine i otkloni svaka nejasnoća glede njegova stajališta u tako važnom pitanju kakvo je Nicejsko vjerovanje i posebice njegov ključni izričaj ὁμοούσιος.

U Euzebijevu *Pismu vjernicima vlastite biskupije* ima više dijelova. Tako u njemu čitamo jednu dosta dugu Euzebijevu izjavu vezanu uz njegovu osobnu vjeru. Euzebije naznačuje da ju je pročitao pred nicejskim sabornicima uz nazočnost cara Konstantina Velikoga. U iskazu Euzebije kaže da čvrsto i postojano ostaje uz vjeru u kojoj se krstio. Tu također navodi određeni obrazac Vjerovanja. To je bez dvojbe Vjerovanje koje se upotrebljavalo u bogoslužju Crkve u Cezareji Palestinskoj. Jamačno ga je i Euzebije izrekao prilikom svoga krštenja. Potom Euzebije u *Pismu vjernicima vlastite biskupije* dodaje kratko

[121] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1458.1440; J. MOREAU, *Eusebius,* 1056.1076; J. QUASTEN, *Patrologia,* 347; G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 12.45; A. GRILLMEIER, *Christ,* 176 bilj. 38.
[122] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 144.1458; J. MOREAU, *Eusebius,* 1058.1075; C. VERSCHAFFEL, *Eusèbe,* 1530; J. QUASTEN, *Patrologia,* 346-347; M. RITTER, *Konzil,* 274-275; J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse,* 213-214.219.226.243.
[123] Vidi u našem prvom uvodnom poglavlju br. 11.
[124] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 226-227.
[125] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 227.

pojašnjenje naznačenoga Vjerovanja. Tada ističe da je uvijek vjerovao i propovijedao što je sadržano u tome Vjerovanju. Euzebije nadalje u istome dokumentu bilježi cijelo Nicejsko vjerovanje. Uz to svjedoči da ga je tek onda potvrdio, prihvatio i na nj pristao kada ga je ozbiljno razmotrio. Sve se dotle odupirao novome Vjerovanju.

Ovdje sada kratko prikazujemo Euzebijevo mišljenje o ὁμοούσιος kojim se u Nicejskome vjerovanju u bitnome izražava odnos između Boga Sina i Boga Oca. Prije svega nužno je jasno i razgovijetno istaknuti da je Euzebije Cezarejski prihvatio i potpisao ὁμοούσιος. Time se u srži bitno razlikuje od Arija koji je nepomirljivo i u svakome pogledu trajno odbacio ὁμοούσιος.

Ipak je nepobitna činjenica da je Euzebije bio iznimno nepovjerljiv prema ὁμοούσιος. Nama je to doista čudno jer je Origen, njegov veliki uzor i učitelj u teologiji, po svemu sudeći prigrlio ὁμοούσιος. Međutim tu ne možemo biti posve sigurni jer se Origenov izvorni tekst izgubio.[126] Držimo da je na Euzebijevo krzmanje pred ὁμοούσιος mogla utjecati činjenica što je s obzirom na isti ὁμοούσιος oklijevao i aleksandrijski biskup Dionizije koga je Euzebije visoko cijenio i duboko poštivao.[127] Pravi pak nutarnji i teološki razlog koji je Euzebija dugo silio na oprez kada je u pitanju ὁμοούσιος vidimo u tome što se on bojao da se s ὁμοούσιος dovodi u opasnost ili čak niječe osobnost Boga Logosa i tako zapravo zapada u sabelijevstvo.

U svome *Pismu vjernicima vlastite biskupije* Euzebije naznačuje u kojem je smislu razumio na saboru u Niceji prihvaćeni i svečano posvećeni izričaj ὁμοούσιος. Kada se tvrdi da je Sin ὁμοούσιος s Ocem izražava se činjenica da ne postoji nikakva sličnost ni jednakost između Sina Božjega i stvorenja. Tako ὁμοούσιος bitno odvaja Sina od svega stvorenoga. Sin nije stvorenje.

Euzebije također smatra da ὁμοούσιος u sebi sadrži tvrdnju da je Sin u svakome pogledu jednak Bogu Ocu. To vrijedi samo za nj. Time se Sin posvema odvaja od svekolikoga i svakoga stvorenja. Euzebije izneseno uči o Sinu polazeći od toga da je Otac rodio Sina. Po Euzebiju nicejski ὁμοούσιος također izražava vjeru i osvjedočenje da Sin svoj izvor ima u Bogu Ocu te stoga ne dolazi od neke druge ὑπόστασις ili οὐσία.

[126] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 207.
[127] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 210-211.

Vidi se da Euzebije kao i Nicejski sabor istoznačno upotrebljava pojmove ὑπόστασις i οὐσία. Euzebije napokon priznaje da je u Niceji ὁμοούσιος prihvatio također iz pobuda mira.

Veliki stručnjaci često predbacuju Euzebiju Cezarejskome da je nedostatno shvatio nicejski ὁμοούσιος. To je neosporno. Ipak se ne smije smetnuti s uma da je tek poslije Nicejskoga sabora palo u dio teolozima kakvi su bili Atanazije Veliki i Bazilije Veliki razglobiti koliko je umu uopće moguće otajstveni ὁμοούσιος koji uvijek neiscrpno nadmašuje svako ljudsko razmišljanje.[128]

23. Pismo Flakcilu

Euzebijevo *Pismo Flakcilu* nije neki odvojeni Euzebijev sastavak.[129] Ono je u sklopu njegova prethodno spomenutoga djela *Crkvena teologija.*[130] Tu služi kao uvod i posveta. Flakcil je bio biskup u Antiohiji od g. 334. do g. 342. Bio je na arijevskoj strani iako nije zagrižljivo zastupao arijevski nauk. Flakcil je prisustvovao i saboru u Tiru g. 335. kada se odlučivalo o Atanaziju Velikome.[131] Kao biskup domaćin predsjedao je sinodama održanima u Antiohiji g. 339. i g. 341.

24. Pismo Konstaciji

U naslovu je riječ o sestri cara Konstantina Velikoga i ženi cara Licinija. Konstancija je kao kršćanka zaželjela posjedovati Kristovu sliku za koju se mislilo da je Kristov portret. Tu je njezinu želju u svome pismu Euzebije pokudio. Držao je da se u njoj očituje poganski utjecaj. Pogani štuju slike koje načine.

Euzebijev stav u to je doba uglavnom bio opće teološko mišljenje. Teolozi su smatrali da i za Novi zavjet važi starozavjetna zapovijed: "Ne pravi sebi urezana lika niti kakve slike onoga što je gore na nebu" (Izl 20,4). Kada se pak rasplamsala rasprava i borba oko čašćenja svetih

[128] Usp. M. MANDAC: *Atanazije Veliki, Pisma o Kristu i Duhu,* Makarska, 1980, 42-45.
[129] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1448.1458; J. MOREAU, *Eusebius,* 1066; 1075; J. QUASTEN, *Patrologia,* 346.344; G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 11 bilj. 3.
[130] Vidi gore br. 15.
[131] Usp. M. MANDAC, *Atanazije Veliki,* 14.

slika, ovo se Euzebijevo pismo uzimalo kao dokaz da slike nije potrebno štovati.[132]

25. Protiv Hierokla

Kada se u najnovije vrijeme prikazuju sveukupni spisi Euzebija Cezarejskoga obično se malo prostora ostavi za njegovo djelo s naslovom *Protiv Hierokla.* Razlozi su za to posve razumljivi. Prije svega ovo je Euzebijevo djelo već svojim opsegom dosta neznatno. Inače je Euzebije pisao djela dugoga daha. Još je važnije to što spis *Protiv Hierokla* nastaje u strogo omeđenim okolnostima i za posve određene svrhe. Jedno se i drugo kasnije doista stubokom izmijenilo. Stoga se stekne dojam da je djelo *Protiv Hierokla* izgubilo na značenju zbog promijenjenih prilika i drukčijih povijesnih okolnosti. Zanimljivo je da se čak ni Euzebije, mimo svoga običaja, nije više izravno služio ovim svojim djelom dok je pisao ostale spise.

Mi djelo potanko predstavljamo. Tome je razlog veoma priprost i jednostavan. Nedavno je objelodanjen u strogo kritičkome izdanju s iznimno dobrim uvodom kojim se ovdje iscrpno služimo.[133] Budući da nam je prikaz dug, u svrhu preglednosti, opskrbljujemo ga stanovitim podnaslovima.

A. Hieroklo

Hieroklu protiv koga je Euzebije napisao svoje djelo bilo je ime Sosijan. Kao osoba i djelatnik Hieroklo je dobro poznat. Poznavao ga je ne samo Euzebije Cezarejski nego i Laktancije.[134] O Hieroklu je riječ u brojnim sačuvanim natpisima i papirusima. Hieroklo je bio visoki državni činovnik. Službu je vršio u Palestini, Bitiniji i Egiptu. To je bilo između g. 297. i g. 311.

Hieroklo je posebno vezan uz progonstvo kršćana. Pripadao je u krug ljudi koji su kao najbliži suradnici i prijatelji savjetovali cara

[132] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1437.1458; J. MOREAU, *Eusebius,* 1053.1076; J. QUASTEN, *Patrologia,* 347; G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 12.43-44.
[133] To se odnosi na M. FORRAT-É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, Contre Hiéroclès,* SC, 333, Paris, 1986, 9-90.
[134] O njemu vidi B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 185-188.

Dioklecijana na napad dok je još oklijevao da protiv kršćana pokrene najžešće progonstvo. Hieroklo je uz to i osobno na najokrutniji način progonio kršćane. Inače je kao poganin veoma dobro upoznao i kršćane i kršćansko učenje. Bio je s kršćanima često u dodiru. Carevi koji su progonili kršćane prisno su se odnosili prema Hieroklu. U nj su imali veliko pouzdanje.[135]

B. Hieroklo kao pisac

Hieroklo je napisao djelo i stavio mu naslov Φιλαλήθης. Smjesta se vidi[136] da se riječ φιλαλήθης sastoji od φίλος što znači "prijatelj" i ἀληθής što znači "istinit". Jasno je pak da ἀληθής dolazi od ἀλήθεια što znači "istina". Prema tome, naslov Hierocklova spisa u prijevodu znači *Prijatelj istine.* Hieroklo je namjerice tako naslovio svoje djelo. Smatrao je da je svaki poganin već kao takav prijatelj istine dok to po sebi nije nijedan kršćanin.[137]

C. Vrijeme postanka Hieroklova spisa

Kako se moglo i očekivati nije moguće svom sigurnošću kazati kada je Hieroklo napisao svoje djelo. Ipak se to donekle i makar približno dade utvrditi. Na temelju zabilježbe samoga Euzebija u njegovu protuodgovoru Hieroklo je spis sastavio dok je vršio ulogu zamjenika upravitelja istočne rimske pokrajine. To znači kada je bio visoki državni činovnik i u Palestini. To dodatno uključuje da je to moralo biti neposredno pred kršćansko progonstvo ili čim je ono započelo. Hieroklo je djelo napisao da potakne i opravda progonstvo.

Spis je već oko g. 303. poznat u nikomedijskoj carskoj prijestolnici. Taj podatak potječe od Laktancija koji je zabilježio da se Hieroklov spis *Prijatelj istine* čitao u krugovima carskoga dvora. On se tako i sam s njime izravno upoznao.

Hieroklovo se djelo kao posebna cjelina zagubilo. Poznato nam je samo po onome što su nam od njega sačuvali Euzebije Cezarejski i

[135] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 11-18; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1067; J. MOREAU, *Eusebius*, 1449.
[136] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2069.
[137] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 27-28.

Laktancije. Hieroklo je kršćanima naročito predbacivao lakovjernost. Povjerovali su u Isusovo božanstvo na temelju nekoliko neprovjerenih i neprovjerljivih čudesa. Po Hieroklovu sudu Isusovi učenici nisu imali dostatnu i pravu izobrazbu.[138]

D. Filostrat Atenjanin

Ovdje nas Filostrat Atenjanin zanima samo zato što je napisao *Život Apolonija iz Tijane.* Tim se pak spisom kao izvorom pišući protiv Krista i kršćana poslužio Hieroklo u svome djelu *Prijatelj istine.* Hieroklo od Filostrata preuzima podatke kada govori o osobi i djelu Apolonija iz Tijane koga je suprotstavio Isusu Kristu.

Filostrat je podrijetlom s otoka Lesbosa. Rodio se oko g. 170. Bio je znamenit kao govornik i učitelj govorništva. Neko je vrijeme podučavao u govorništvu u samoj Ateni. Stoga se i nazvao Atenjaninom. Potom se preselio u Rim i tu nastanio. Filostrat se u Rimu uključio u krug intelektualaca koji su se okupljali oko carice Julije Domne, supruge cara Septima Severa. Po želji je te carice Filostrat napisao spomenuti *Život Apolonija iz Tijane.* Carica je željela u osobi Apolonija podanicima carstva pružiti lik religiozna i kreposna čovjeka koji svakome može na sve načine biti uzorom i poticajem na dobro. Inače sam Filostrat Atenjanin nije svoj spis napisao s neposrednom nakanom da se spori i razračunava s kršćanima i kršćanstvom kao vjerom i naukom.[139]

E. Apolonije iz Tijane

Već spomenuti Apolonije zajamčena je povijesna ličnost mada o njemu više nemamo sigurnih podataka.[140] Živio je tijekom prvoga kršćanskoga stoljeća. Rodio se u Kapadočkoj Tijani. Čini se da je Apolonije proputovao mnoge krajeve: Indiju, Babilon, Egipat. Živio je priprosto i jednostavno. Apolonije je bio duboko religiozan. Bavio se astrologijom. U filozofiji je slijedio Pitagoru i njegova učenja. Svesrdno

[138] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 18-20.44; J. MOREAU, *Eusebius*, 1067; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 26.30.
[139] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 28.33.36.42-43; O. ZINK-É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation évangélique, Livres IV-V, 1-17*, SC, 262, Paris, 1979, 15-16.
[140] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 29-31; O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 15-16.49.

se odavao proricanjima.

Možda je Apolonije napisao neka djela. Međutim sporna im je autentičnost. U prvome stoljeću kada je Apolonije živio o njemu nema zabilježenih zapisa. Kasnije se, posebice u drugome stoljeću, stalo o Apoloniju pisati, govoriti i razmišljati. U tu su se svrhu oblikovale dvije usmene i pismene predaje koje dosta različito promatraju i procijenjuju Apolonija. Filostrat se priklonio onoj strani koja je u Apoloniju vidjela mudraca i filozofa Pitagorine škole. Druga je predaja u Apoloniju nadasve gledala i cijenila vrača koji je sposoban izvesti čudesne podvige. Možda je Apolonije pogubljen za vlade cara Domicijana g. 93. kada su filozofi bili progonjeni. Ali nije isključeno da je naprosto preminuo kada je vladao car Nerva. Tijekom četvrtoga stoljeća ugled je Apolonija bio toliki da su ga pogani predpostavili apostolu Pavu i samome Isusu Kristu.

F. Euzebijev odgovor Hieroklu

Prije svega treba istaknuti da Euzebije Cezarejski nije u svome spisu *Protiv Hierokla* cjelovito odgovorio Hieroklu.[141] On to nije ni smatrao potrebnim. Hieroklo je, pišući protiv Krista i kršćana, veliki dio svojih dokaza preuzeo iz poznatoga Celzova djela u kojemu Celzo također oštro u svoje vrijeme napada kršćanstvo.[142] Znamo pak da je Origen[143] na dugo i široko i veoma temeljito odgovorio Celzu. Euzebije je prosudio da je Origenov odgovor dostatan. Može se primijeniti i na Hieroklov napad.

Hieroklo je pak Celzovim prigovorima dodao lik i djelo Apolonija iz Tijane. To je novina i izvorni dio u njegovu spisu. Hieroklo je nastojao dokazati da Apolonije u svemu nadilazi Isusa Krista. Zaključio je da zato poganska religija nadmašuje kršćanstvo.

Euzebije je napisao svoje djelo *Protiv Hierokla* da pobije Hieroklovo tvrdnju i dokaže kako Isus Krist u svemu nadvisuje Apolonija te da je kršćanstvo stoga u svakome pogledu iznad rimske poganskę religije. Po Euzebiju, Isus je toliko uzvišen iznad Apolonija da

[141] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 55-66; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1449; J. MOREAU, *Eusebius*, 1067; C. VERSCFAFFEL, *Eusèbe*, 1529-1530; O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 16.

[142] Celzovo je djelo uistinu znamenito kao napad na kršćanstvo. Djelo je nastalo oko g. 178. O njemu vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 59-60.

[143] Veliko i velebno Origenovo djelo *Protiv Celza* izišlo je u *Sources chrétiennes* pod ovim brojevima: 132, 136, 147, 150 i 227.

tu zapravo ni nema nikakve zbiljske usporedbe. Jednako je kršćanstvo do te mjere nad poganstvom da se zbilja ne može među njima ni uspostaviti bilo kakva usporedba.

Inače Euzebije po sebi nema ništa protiv povijesne ličnosti koja se zove Apolonije iz Tijane. Štoviše, on priznaje da je Apolonije bio častan i pošten čovjek, mudrac i filozof. Euzebije, razumije se, Apoloniju odriče božanstvo koje su mu poganski autori s Filostratom na čelu priznavali. Oni su se temeljili na navodnim čudesima koja su Apoloniju pripisivali.

Euzebije se u svome djelu *Protiv Hierokla* posebice trudio zanijekati vrijednost čudesa koja je tobože izveo Apolonije. U tu se svrhu služio s više dokaza. Prije svega je zanijekao povijesnu vrijednost i utemeljenost kada o tim čudesima piše Filostrat u *Životu Apolonija iz Tijane*. Ali ako je Apolonije i učinio neki čudesni znak, Euzebije drži da to nije izveo Božjim darom i udijelom nego pod utjecajem zloduha. Euzebije se u svome razmišljanju pozivao i na prirodne zakone koji čovjeku kao takvome onemogućuju prekoračiti, nadvisiti i nadići zakone svoje naravi. Euzebiju je posve jasno da je Apolonije bio jedino čovjek i više ništa.

G. Datum postanka Euzebijeva djela

Stručnjaci se dosta razilaze kada utvrđuju datum postanka Euzebijevu spisu *Protiv Hierokla*. Čini se pak da je Euzebije za Hieroklov spis *Prijatelj istine* na koji odgovara doznao nekih desetak godina pošto ga je Hieroklo napisao. Svoj vlastiti odgovor uputio je Hieroklu kada je kršćanstvo bilo na domaku pobjede ili već pobijedilo. To znači da je Euzebije svoj spis dogotovio oko g. 313. Tada je Hieroklovo djelo bilo dosta prošireno. Na to da je Euzebije djelo pisao oko g. 313. upućuje opći pobjednički zvuk koji odzvanja njegovim cijelim spisom kao i mjesto gdje Euzebije izravno govori o kršćanskoj pobjedi na cijelome svijetu. Na isti zaključak upućuju i opće društvene prilike u Rimskome carstvu.[144]

[144] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 20-26; J. QUASTEN, *Patrologia*, 336-337; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1449; J. MOREAU, *Eusebius*, 1067; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 30.

H. Čitateljstvo djela

Postoji određena poteškoća[145] u tome da se utvrdi kome je Euzebije Cezarejski namijenio djelo *Protiv Hierokla*. U početku se spisa češće obraća nekome pojedincu. Naziva ga ἑταῖρος što znači drug, prijatelj i učenik. Također mu upravlja riječ φιλότης što znači ljubav, prijateljstvo. Ako je Euzebije doista to govorio o određenoj osobi, ona je morala biti veoma obrazovana i dosta upućena u sadržaj Euzebijeve rasprave. Ali ta se osoba nekako gubi poslije prvih poglavlja. Stoga je moguće da Euzebije i nije spis upravio nekome određenome pojedincu nego se naznačenim grčkim izričajima obraća svakome svome čitatelju. U tu se svrhu kao obično i tu služi neodređenim izričajem φέρε. Izričaj kao poticaj znači "ded", "dede", "deder", "de".

Nema, nadalje, dvojbe da je kod pisanja nekih ulomaka Euzebije imao pred očima poganske krugove. Njima je u spisu iznio svoja stajališta o raspravljanim pitanjima. Jednako u drugim dijelovima na pameti ima svoje kršćanske čitatelje kojima kao cjelinu posvećuje cijelo djelo *Protiv Hierokla*.

I. Stil u djelu

Redovito se Euzebiju Cezarejskome predbacuje da je pisao duge rečenice pretrpane riječima. U načelu to je istina. To čak vrijedi kao osnovni sud i za njegov spis *Protiv Hierokla*. Ipak upravo taj spis pokazuje i drugu stranu Euzebija Cezarejskoga kao pisca.[146] Njegov je slog u ovome djelu težak na onim stranicama gdje izražava teološki i filozofske misli. Euzebije nije po sebi ni bio spekulativni teolog niti naročito obdaren filozofskim nagnućima. Stoga se teže, nejasnije i zamršenije izražavao pišući o filozofskim i teološkim pitanjima. Ali kada u spisu *Protiv Hierokla* nastupa kao polemičar i kršćanski apologet tada piše živo i živahno. Vodi računa o jasnoći. Stil mu postaje ugodan, svjež, sažet, jasan. Euzebije sretno povezuje praiskonski grčki s najnovijim kovanicama. U njegovim se rečenicama osjeća toplina, različitost i prava ponesenost. Euzebije Cezarejski višim stilom uzvraća izobraženome i i

[145] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 69-72.
[146] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 72-79.89-90; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1449; J. MOREAU, *Eusebius*, 1067.

stilski uglađenome rimskome visokom činovniku Hieroklu.

J. Rukopisna baština

Za sad u svemu posjedujemo samo šest grčkih rukopisa gdje se može pročitati djelo *Protiv Hierokla*. Rukopisi potječu od desetoga do šesnaestoga stoljeća. Omogućuju izdanje veoma dobroga i vjernoga teksta za ovaj Euzebijev rukopis.

Najstariji rukopis nalazi se u Parizu. Pisan je g. 914. Važniji je od svih ostalih. Posebice je dragocjen zbog ortografije i slijeda riječi u rečenicama. Stanoviti mu je nedostatak u tome što je u tekstu izostao neznatniji dio koji je ipak dopisan na rubnoj strani. Drugi je po starini rukopis u Mlecima. Potječe iz jedanaestoga stoljeća. Samo je u njemu očuvan tekst kako je izvorno slijedio. Često posjeduje tekst koji je na mjestima bolji od teksta u drugim rukopisima. Ostale rukopise odvojeno ne spominjemo mada nisu ni oni bez vlastitoga značenja. Ipak vrijednošću zaostaju za dvama istaknutima.[147]

K. Izdanja

Euzebijevo je djelo *Protiv Hierokla* prvi put tiskom objavljeno g. 1501. u Mlecima. To se izdanje uzima za *editio princeps*. U prvome dijelu izdanja objavljen je grčki tekst, a u drugome latinski prijevod koji je načinio Zenobius Acciolus, firentinski dominikanac. Isto djelo izlazi i u Parizu g. 1628. Još samo spominjemo prvo suvremeno izdanje. Pojavilo se g. 1709. Zato ga ističemo jer je uvršteno u *Patrologia graeca* s latinskim prijevodom od već spomenutoga Dominikanca. Kasnija brojna izdanja izostavljamo. Svakome su dostupna i pri ruci.[148]

L. Slobodni čovjek

Euzebije se češće u svome spisu *Protiv Hierokla* navraćao na osnovno pitanje ljudske slobode.[149] Smatrao je da čovjek posjeduje

[147] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 83-86; J. QUASTEN, *Patrologia*, 336.
[148] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 86-89.
[149] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclčs*, 73-74. 64-66.62.

slobodnu dušu koja se po sebi opredjeljuje i odlučuje. Pred svakim čovjekom stoji slobodni izbor između dobra i zla. Čovjek je gospodar odluke kojim će putem krenuti u životu. Providnost ravna tijekom povijesti i omogućuje svrsishodan slijed i raspored. Čovjek je slobodan. Može prihvatiti kao što je sposoban i odbiti naume i promisli Božje providnosti. Zato je čovjek odgovoran za svoje čine. Tako je Euzebije Cezarejski odbio svaki determinizam i fatalizam. Po njemu, usud, sudbina i kob ne ravnaju čovjekom. Čovjek je slobodan pod zvijezdama.

Usput spominjemo da se u ono doba vodila duga, široka i žestoka rasprava između kršćana i pogana s obzirom na usud i ljudsku slobodu. Ne smije se zaboraviti da su Grci sudbinu - to je njihova Μοῖρα - držali vrhovnim božanstvom. Po Grcima, sudbina svime neumitno ravna. Čak upravlja ljudskom slobodom. Kršćani su kao filozofi i teolozi to poimanje odbacili. Od onodobnih kršćanskih mislilaca koji su u svojim djelima neposredno razglabali odnos između sudbine i čovjekove slobodne volje ističemo jedino Diodora iz Tarza[150] i Grgura iz Nise.[151]

M. Apologetsko djelo

Naznačujemo da su se neka Euzebijeva djela s područja apologetike kao cjelina na žalost zagubila. Djelo *Protiv Hierokla* srećom se sačuvalo u punome opsegu. Dragocjeno je jer jasno pokazuje kakav je Euzebije bio apologet kada je kršćanstvo onoga vremena bilo perom napadnuto. U djelu *Protiv Hierokla* ima bez sumnje i onoga gradiva i razmišljanja što je trajne vrijednosti. Osim toga po tome djelu vidimo kako se vodila rasprava među naobraženim poganima i kršćanima i to ne u neku ruku teoretski i apstraktno nego na posve konkretnome i činjenicama provjerljivome primjeru.[152]

N. Utjelovljenje

Posve na kraju ovoga prikaza naznačujemo[153] da se Euzebije Cezarejski u spisu *Protiv Hierokla* dotaknuo otajstva Kristova

[150] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 318.
[151] Usp. M. MANDAC, *Sv. Grgur iz Nise, Spis o djevičanstvu*, Split, 1982, 28.
[152] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 9-11; J. MOREAU, *Eusèbe*, 1449.
[153] Usp. M. FORRAT, *Hiéroclès*, 61-62. 72.

utjelovljenja. Čak se zapaža da je Euzebije u stanovitoj neprilici kada u tome djelu govori o Utjelovljenju. On inače Utjelovljenje smatra Božjim "silaskom" među ljude. Po Euzebiju, "suprotno je bilo nemoguće". Čovjeku po sebi nema uzlaska i uspinjanja do Boga.

26. Protiv Porfirija

Razumljivo je što najprije kratko naznačujemo tko je Porfirije protiv koga je Euzebije Cezarejski napisao djelo koje predstavljamo. Porfirije je bio poganski filozof, književnik i duhovni pisac. Možda je nekoć bio i katekumen među Origenovim krsnim pripravnicima. Ipak Porfirije nije pristupio krštenju niti postao kršćaninom.

Porfirije je bio Plotinov učenik. Čak ga je trebao naslijediti u vodstvu škole. Porfirije je bio veliki i blistavi pomemičar. Iznimno je snažno i duboko utjecao na svoje suvremenike, ali također na naraštaje poslije svoje smrti. Porfirije je umro oko g. 308.

Osnovna je Porfirijeva želja i nakana bila iznutra obnoviti pogansku religiju koju je osobno prigrlio. U tu je svrhu na temelju Platonova i Plotinova učenja tražio i pred suvremenike iznosio duhovnost, čistoću i nutarnju vrijednost poganstva kao religije. Porfirije je snažno i često isticao da je prva i temeljna ljudska dužnost upoznati Boga i po toj spoznaji iskreno i nepatvoreno živjeti. Porfirije rado upozorava da je svako osjetilno dobro prolazno te nema konačne vrijednosti pred vječnošću. Po Porfiriju, najveće je zlo počinjeni grijeh. Porfirije je navedeno učenje koje se smije držati sažetkom i srži drevne poganske duhovnosti odjenuo u sjajni i razumljivi rječnik. Svemu je dodao mističnu pozlatu koju je baštinio od Plotina. Porfirije je svojim učenjem nastojao ugasiti žeđ za čestitim životom kod svojih suvremenika.

Porfirije je pisac brojnih djela. Ovdje nas zapravo zanima samo njegov spis s naslovom Κατὰ τῶν χριστιανῶν, tj. *Protiv kršćana.* Porfirije je to djelo napisao oko g. 270. Vjerojatno je to bilo dok je boravio na Siciliji. Spis je uistinu žestok, oštar i nepopustljiv napad na kršćane. U zbilji Porfirije napada osnovni kršćanski izvor što je Sveto pismo. Sam Porfirije svjedoči da ga se nadasve neugodno dojmilo što je u Svetome pismu razotkrio mnoga protuslovlja i brojne nevjerojatnosti. On stoga egzegetskim postupkom obara i ruši svetopisamsku dokaznu

vrijednost.

Car Konstantin Veliki Porfirijevo djelo i njega samoga smatrao je prvim i poglavitim protivnikom i neprijateljem kršćanske zajednice. Zato je osudio djelo *Protiv kršćana.* Čak je naredio da se posve uništi. Istu su osudu kasnije ponovili car Valentijan II. i g. 448. Teodozije II.

Euzebije Cezarejski dugo nije vodio računa o Porfirijevu djelu *Protiv kršćana.* Možda mu je djelo ostalo nepoznato ili mu na početku nije uvidio pravo značenje. Euzebije vrijednost djelu zapaža oko g. 313. U Porfiriju prepoznaje pravoga suparnika i istinskoga misaonoga protivnika. Gotovo da je Porfirijem opčaran i na svoj način zanesen. Euzebije je shvatio da je Porfirije baš onaj učitelj u poganstvu koga treba javno i temeljito u spisu pobiti. Sada piše svoje Djelo *Protiv Porfirija.* Djelo je prvorazredne vrijednosti. Veoma je opsežno. Sastojalo se od dvadeset i pet knjiga. Znamo da je Euzebije u knjizi osamnaestoj, devetnaestoj i dvadesetoj razmatrao Porfirijeve prigovore upućene Danielovu proroštvu.

Rukopisi djela *Protiv Porfirija* još se susreću tijekom 16. i 17. st. Potom im se gubi svaki trag. Dodajemo da se sam Euzebije u drugim svojim djelima ne poziva na to djelo. Njime se pak služio u svome radu sv. Jeronim.[154] Inače je prava šteta što se zagubio Euzebijev spis *Protiv Porfirija* jer je u njemu veliki kršćanin kako treba uzvratio isto tako velikom poganskome duhu kakav je doista bio Porfirije.[155]

27. Protiv Ancirskoga biskupa Marcela

Marcel koji je bio biskup u Anciri.[156] U svome je naraštaju s pravom slovio kao duboki teolog bez obzira na pobliže obilježenje njegove teološke misli. Marcel je odlučno stao na stranu nicejske teologije. Jasno je da su ga zato manje cijenili biskupi koji su bili arijevci ili barem skloni arijevstvu. Ti su biskupi uspjeli da je jedna biskupska sinoda, održana u Carigradu, po želji i naredbi cara Konstantina Velikoga

[154] Usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Jone Proroka,* Makarska, 27; M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja,* Makarska, 1996, 271.
[155] Usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim,* 184-185; J. QUASTEN, *Patrologia,* 336; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1449; J. MOREAU, *Eusebius,* 1067-1068; J. STEVENSON, *Eusebius,* 635; J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation,* 18-21-28-34; O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation,* 10.23.50-51; 19-20.26-28.
[156] Usp. u našem prvom uvodnom poglavlju br. 14.

zbacila Marcela s ancirske biskupske stolice. Točno se ne zna koje se to godine zbilo. Češće se u tu svrhu navodi g. 330. kao i g. 336. Euzebije Cezarejski osobno nije pribivao tome carigradskome biskupskome zboru. Ipak je puno pridonio da ta sinoda liši biskupije Marcela Ancirskoga.

Čini se da se Marcel i Euzebije nisu međusobno voljeli niti su jedan drugoga cijenili. Osim toga Marcel je u jednome svome spisu žestoko napao samoga Euzebija. Ali kako svi biskupi na sinodi u Carigradu nisu bili oduševljeni skidanjem Marcela s biskupske stolice, Euzebiju je upućena molba da znanstveno obrazloži i ukrijepi sinodalnu odluku. Tako je nastalo njegovo teološko djelo *Protiv Ancirskoga biskupa Marcela.*

Djelo *Protiv Marcela* sastoji se od dviju knjiga. U spisu Euzebije predbacuje Marcelu da je zapravo iz niskih poriva i strasti pisao protiv različitih ličnosti. Na to ga je zavela zavist pa i mržnja. Cara je stanovitim laskanjem i ulagivanjem želio prikloniti na svoju stranu. Na teološkome području Euzebije tvrdi da je Marcel sabelijevac. Predbacuje mu da u kristologiji slijedi Pavla Samosatskoga. Euzebije kaže da je Marcel neuk u biblijskim znanostima. Čak ne zna niti kako se ispravno navodi Sveto pismo. U njegovoj se egzegezi pojavljuju kriva i netočna pojašnjenja. Euzebijev se spis protiv Marcela sačuvao u cjelini.[157]

28. Govor prigodom tridesetogodišnje obljetnice

Spis koji upravo predočujemo i onaj koji iza njega neposredno slijedi obično se oslovljuju pod jednim naslovom koji glasi *Konstantinove pohvale.* Ali djelo takvoga naslova Euzebije Cezarejski nije nikada napisao. Rukopisi su nesmotreno i bez pravoga razloga od Euzebijeva *Govora prigodom tridesetogodišnje obljetnice* i djela koje slijedi i naziva se *Spis za cara* načinili djelo izmišljena naslova *Konstantinove pohvale.* Mi ne postupamo tako već odvojeno prikazujemo i nazivamo različite Euzebijeve spise.[158]

Govor o kojem je ovdje riječ Euzebije je održao kada je car

[157] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1443.1448; J. MOREAU, *Eusebius,* 1060-1061; J. QUASTEN, *Patrologia,* 344; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 540. 538; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1009; J. STEVENSON, *Eusebius,* 634.
[158] Usp. D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 541; J. MOREAU, *Eusèbe,* 1458; J. MOREAU, *Eusebius,* 1075; J. QUASTEN, *Patrologia,* 329-331.

Konstantin Veliki slavio tridesetu godišnjicu svoga stupanja na vlast. Održao ga je u Carigradu u carskoj palači. Nazočan je, jasno, bio i car Konstantin. Stječe se dojam da je Euzebije govorio poslije cara Konstantina. Euzebije je govor izgovorio 25. srpnja 335. To što je baš on odabran za govornika kod tako velike svečanosti očito pokazuje njegov veliki ugled kod samoga cara, ali isto tako u cijelome carstvu.

Euzebije na samome početku govora ističe da će se kaniti govorničke kićenosti i uzvišenosti. Govoreći o samome Konstantinu naglašava da je čovjek savršen i pun vrlina. Konstantina krasi razboritost, dobrota, pravednost, bogoljubnost. Car je filozof. Čovjek je kome je do mudrosti i kreposna života. Euzebije uspoređuje Konstantina suncu koje sve obasjava svojim blistavim i bistrim zrakama.

Ipak je Euzebije u govoru istaknuo Konstantina kao monarha. Njegova je monarhija odraz i odsjev Božje monarhije. Zato je, po Euzebiju, monarhija najbolji i najprikladniji oblik vladanja. Ostali su načini uglavnom bezvlađe i nered. Euzebije u nastavku govora hvali Konstantina i zahvaljuje mu za slobodu kojom je obdario cijelu Crkvu.

Nema dvojbe da je ovaj Euzebijev govor dobrim dijelom svojim oblikom i sadržajem bio uvjetovan posebnim okolnostima kada ga je on održao. Unatoč tome mislimo da je Euzebije kao kršćanin, biskup i uman čovjek imao dublje namjere u svome govoru. Kada je isticao Konstantinove vrline i zasluge za Crkvu, jamačno je naprosto želio govoriti općenito o kršćanskome vladaru i njegovim vrlinama. Polazeći otuda nama je razumljiv utjecaj toga Euzebijeva govora na kasnije razmišljanje o teološkome utemeljenju kršćanske vlasti. Također spominjemo da se Euzebije u svome govoru oslonio na svoj spis s naslovom *Božje očitovanje.*[159]

29. Spis za cara

Sada je riječ o spisu što ga je Euzebije Cezarejski napisao za cara Konstantina Velikoga. Djelo je nastalo u svezi s posvetom crkve svetoga groba u Jeruzalemu. To se zbilo g. 335. U djelu *Spis za cara* Euzebije zapravo sažima i jednostavnije izražava ono što je napisano u knjizi

[159] Vidi u ovome poglavlju br. 14.

Božje očitovanje.[160] Djelo je kao cjelina stanovita obrana kršćanstva. Neposredni mu je povod i razlog poganski prigovor zašto je trebao u Jeruzalemu nad Grobom podizati onako velebno i skupocjeno zdanje.

Ali u biti u djelu *Spis za cara* Euzebije iznosi osnove kršćanskoga nauka. Mogle su biti kazane poganima i netom krštenima pa i samome caru Konstantinu. Iz ovoga se djela lako dade razabrati kako Euzebije poima Kristovo božanstvo i njegovo utjelovljenje.

30. Konstantinov život

Djelo o kojemu govorimo[161] uobičajeno se i od davnine oslovljava *Konstantinov život.* Naslov samo dijelom odgovara sadržaju. Ovo se Euzebijevo djelo sastoji od četiri knjige. Najbolje ga je obilježio Focije kada ga je nazvao ἐγκωμιαστικὴ τετράβιβλος, tj. pohvalno četveroknjižje. Euzebijev je spis doista ἐγκώμιον u četiri dijela. To mu je književni rod. Njega se Euzebije držao u radu. Ako se to ne uoči, djelo se krivo shvati. Euzebije je napisao spis pohvale s obzirom na život Konstantina Velikoga. Konstantina je namjerno prikazao kao pravi uzor kršćanskoga ponašanja i djelovanja. Zato je Euzebije tražio samo ono što je bilo dobro i čestito u Konstantinovu životu. Htio je kršćanima staviti za primjer Konstantinovu krepost i vrlinu. Toj vrsti rada nije važno što sav Konstantinov život nije bio posve čist i nevin. Na to se ἐγκώμιον ne obazire. Otuda se razumije da je Euzebije u svome spisu iznio samo jednu stranu u životu cara Konstantina Velikoga.

Znanstvenici se često pitaju da li je spis *Konstantinov život* uopće Euzebijevo djelo. U tome su se oštro podvojili. Neki izrijekom Euzebiju uskraćuju autorstvo nad djelom. Drugi se u veoma brojnim hipotezama različito opredijeljuju. Često se kaže da je jezgra i srž djela Euzebijeva, a drugo da su razni umeci, dodaci, preinake i dopune.

Protiv Euzebijeva autorstva donose se brojni dokazi s manje ili više uvjerljivosti. Ističe se da tvrdnje u *Konstantinovu životu* stoje u suprotnosti s onim što je Euzebije napisao u *Crkvenoj povijesti.* Navodi se i to da sv. Jeronim u popisu Euzebijevih djela to djelo nije spomenuo.

[160] Vidi u ovome poglavlju br. 14.
[161] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe,* 1456-1457; J. MOREAU, *Eusebius,* 1073; J. QUASTEN, *Patrologia,* 322-327; J STEVENSON, *Eusebius,* 635; T. D. BARNES, *Eusebius,* 1008; D. S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius,* 541; G. BARDY, *Eusèbe,* IV, 10.

Osim toga djelo ne spominje nijedan pisac četvrtoga stoljeća. Ali iznose se i drugi razlozi da se djelo ne pripiše Euzebiju Cezarejskome. Ovdje u to pitanje ne možemo dalje ulaziti. Tek dodajemo da se ipak sve više ustaljuje mišljenje da je spis *Konstantinov život* u jednome ili drugome obliku potekao iz Euzebijeva pera.

Još posebice treba istaknuti da je Euzebije i u ovome djelu ostavio dobar broj službenih dokumenata koji makar nekakvu povezanost imaju s carem Konstantinom i sadržajem djela. Ljudi od struke postavljaju pitanje koliko su valjani i točni zabilježeni dokumenti. Mnogi su ih proglasili lažnima dok su ih drugi branili barem do neke mjere. Branitelji su stekli uporište i u tome što se nedavno u Londonu pronašao rukopis jednoga dokumenta koji je Euzebije uvrstio u djelo. Ako je taj dokument autentičan ne vidi se zašto bi drugi bili krivotvorine.

Ovdje na kraju bilježimo da se Euzebijev spis uistinu među stručnjacima različito i dosta protuslovno vrednuje. To se odnosi na spis kao cjelinu, a ne samo na dokumente kako smo istaknuli. Ali zapanjuje broj studija koje su posvećene ovom Euzebijevu djelu. Unatoč tome nismo stekli dojam da su ljudi od struke okončali rad na proučavanju djela u kojemu Euzebije Cezarejski prikazuje na svoj način život cara Konstantina Velikoga.

31. Evanđeosko dokazivanje

Sa sigurnošću ne možemo kazati kada je Euzebije Cezarejski napisao svoje djelo koje nazivamo *Evanđeosko dokazivanje.*[162] Budući da djelo pokazuje zrela teološkoga pisca koji vlada znanošću i pisanjem, držimo da je Euzebije svoje djelo dogotovio oko g. 324. kada je bio u punoj radnoj snazi. Djelo je pisao veoma dugo.

Postavlja se pitanje koje je čitateljstvo Euzebije imao na pameti pišući knjigu *Evanđeosko dokazivanje.* Vjerojatno je prije svega imao pred očima pogane koji kane pristupiti kršćanstvu. Brojne je pak pogane od kršćanstva odbijao stroži dio kršćanske vjere. To je onaj dio koji se ne da razumom do kraja rastumačiti. Pogani su taj dio držali nespojivim s razumom i s njime u suprotnosti. Euzebije piše djelo da pokaže

[162] Usp. J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation,* 14-16.24-34.36-38. 41-42; G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangelique,* SC, 215, Paris, 1975, 13-15.

razumnost kršćanstva i onda kada uči i takve istine koje se razumom ne mogu dokučiti.

Međutim, Euzebije piše spis i za one koji su već pristupili kršćanstvu te ga žele temeljitije upoznati. Oni su dovoljno izobraženi da mogu pristupiti temeljitijoj poduci. Euzebije, drugim riječima, nema pred očima obični i priprosti puk. Svojim djelom nastoji pridonijeti stvaranju kršćanske elite po izobrazbi. To je tada bio veoma važan pothvat. Kršćanstvo koje je steklo društvenu slobodu konačno se misaono obračunava s poganstvom koje je u društvu izgubilo bitku. Treba da se obrazuju kršćani koji su dostojni ući u misaoni spor s poganskim intelektualcima. Euzebije je napisao *Evanđeosko dokazivanje* da se u Crkvi pojave ljudi koji će razglabanjem moći braniti kršćanstvo u raspravi s intelektualnim vođama poganstva.

Vidimo, dakle, da su okolnosti kada Euzebije Cezarejski piše svoje djelo neobične i iznimne. To je vrijeme kada poganstvo kao društvena sila i vlast propada, a kršćanstvo postaje jako. Sada poganstvo nastoji da se što moćnije othrva kršćanstvu na misaonome području. Tako se zametnula odlučna bitka između kršćanstva i poganstva. Euzebije svojim djelom *Evanđeosko dokazivanje* pridonosi najviše što može kršćanskoj pobjedi na razini razmišljanja.

Euzebijev spis *Evanđeosko dokazivanje* izvorno se sastojao od dvadeset knjiga. To izrijekom navodi Focije. Dobar dio za sada ne posjedujemo. Vjerojatno se zagubio netragom. To je zaista prava šteta jer je to djelo bilo posve sigurno teološki vrijedno. U njemu je Euzebije nastojao pokazati i dokazati da je kršćanstvo istinita vjera. To je iznimno rado potvrđivao činjenicom što su se u kršćanstvu obistinila proroštva davno prije naviještena.

Mada se, rekosmo, djelo kao cjelina zagubilo, ipak se može na temelju deset sačuvanih knjiga i ulomaka koje posjedujemo iz petnaeste knjige donekle zaključiti što se nalazilo u spisu. Tu Euzebije pomoću starozavjetnih proroštava iznosi svoju teologiju o Isusu Kristu. Istim načinom obrazlaže cijeli Isusov život od njegova rođenja do dolaska u slavi.

Osim navedene posve opće naznake o sadržaju u *Evanđeoskome dokazivanju* možemo kratko navesti što se nalazi u nekim knjigama toga Euzebijeva spisa. Euzebije u svojoj prvoj knjizi izbliza ispituje potrebu, nužnost i korist koja se veže uz novi savez uspostavljen između Boga i

ljudi. U drugoj knjizi naznačuje da kršćani s pravom svoj nauk propovijedaju poganskim narodima. To pravo Euzebije utemeljuje na starozavjetnim proroštvima. U trećoj knjizi Euzebije pokazuje da Stari zavjet nagoviješta evanđelje te da Isus Krist nema ničega zajedničkoga s vračanjem i magijom. U četvrtoj i petoj knjizi Euzebije razmišlja o Sinu i njegovu odnosu prema Bogu Ocu. Tu na poseban način razglaba pitanje Kristova božanstva. U šestoj knjizi Euzebije neposredno međusobno povezuje starozavjetna proroštva ukoliko se odnose na Kristov zemaljski život i u njemu postaju puna zbilja.

32. Evanđeoska priprava

Euzebijev spis *Evanđeoska priprava*[163] obuhvaća petnaest knjiga. Razdioba na knjige sigurno potječe od njega samoga. On to više puta jasno i izrijekom izjavljuje. Pitanje pak da li je Euzebije također autor naslova za poglavlja podijelilo je stručnjake. Neki su mislili da je Euzebije osobno sastavio i naslove. Drugi su to uporno nijekali. Ali po nekim se naznakama smije zaključiti da i naslovi za poglavlja dolaze neposredno od Euzebija i da pomažu pri razumijevanju djela.

Ovo je Euzebijevo djelo veoma dobro zajamčeno u rukopisima. Najstariji od njih potječe iz g. 914. i čuva se u Parizu. Spis je također u Parizu prvi put izišao tiskom. Bilo je to g. 1544.

Nipošto nije moguće svom sigurnošću reći kada je točno Euzebije dovršio rad na ovome djelu. Svakako dugo ga je izrađivao. U tu se svrhu navodi razdoblje od g. 314. do g. 324. Nešto se pobliže o tome ne može tvrditi. Pišući ovaj spis Euzebije se služio svojim bilješkama kao i raznim djelima koja su se nalazila u cezarejskoj i jeruzalemskoj knjižnici.

Euzebijev spis *Evanđeoska priprava* u nastavku veoma dugo i podrobno prikazujemo. Tome je razlog iznimno jednostavan. Djelo je nedavno objavljeno u znamenitome francuskome nizu. Uvode su pisali prvorazredni stručnjaci i izvrsni poznavaoci Euzebija Cezarejskoga. Mi sada ništa drugo ne činimo nego kratko sažimamo njihove opširne uvode. Tako se upućujemo u misli ovoga značajnoga Euzebijeva spisa. U prikazu slijedimo svezak po svezak kako se vremenski pojavljivao.

[163] Usp. J. MOREAU, *Eusèbe*, 1449-1450; J. MOREAU, *Eusebius*, 1068; J. QUASTEN, *Patrologia*, 332-334.

Podnaslovima se pomažemo da se na putu ne izgubimo.

Prva knjiga

A. Prigovor i odgovor

Ne obazirući se na raspored koji Euzebije Cezarejski slijedi u *Prvoj knjizi* svoga djela *Evanđeoska priprava* najprije naznačujemo prigovore koje su kršćanstvu upućivali njegovi protivnici u Euzebijevo doba. Euzebije već na samome početku iznosi bitnu točku dotičnih predbacivanja. U tome je uglavnom na tome mjestu izvornost njegova rada. Euzebije nije poput gotovo svih prethodnih apologeta potanko i podrobno nabrajao protivničke prigovore i pojedinačno na svaki od njih uzvraćao. On je sve primjedbe sveo na jedan bitni i osnovni prigovor i na nj također odgovorio jednim utemeljenim odgovorom.

Euzebije kao prigovarače kršćanstvu pred očima ima pogane, židovske osporavatelje i svakoga čovjeka koji razumom napada kršćanstvo. Ali svi protivnici, po Euzebiju, kršćanima u biti predbacuju jedno te isto. Pogani im zamjeraju što su napustili religiju koju su držali i opsluživali njihovi preci kada nisu bili kršćani. Isto su, mada dijelom na drugi način, i Židovi predbacivali kršćanima. Iznosili su da su se zapravo neovlašteno i na prijevaru na početku uvukli u židovstvo. Preuzeli su njihovu baštinu da je kasnije napuste i iznevjere. Prema tome, židovsko je i pogansko predbacivanje u načelu svodi na to da su kršćani nevjerni jer su odbacili otačku predaju i vjeru iz koje su po precima niknuli. Odbacivši raniju predaju kršćani su pošli posve novom stazom. Stvorili su u punome opsegu nešto novo u odnosu na židovstvo i poganske religije.

Razumije se da i sam Euzebije Cezarejski smatra - i to je njegov odgovor - da je kršćanstvo prava novost te se ne da svesti na ništa što mu prethodi. Euzebije drži da u tome i jest značenje i vrijednost kršćanstva. Ipak naglašava i upozorava da kršćanska novost nije nikakva izdaja. U određenome smislu ulazi u veliku i nepreglednu maticu sveopćega ljudskoga razvoja i posebice u iskonsku i drevnu židovsku predaju.[164]

[164] Usp. J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 63-69.

B. Razumnost kršćanstva

Euzebije Cezarejski bez straha, okolišanja i oklijevanja jasno naznačuje da su poganski pisci koji su pisali protiv kršćanstva tvrdili kako je kršćanstvo u sebi nešto nerazumno. Nerazumnost je, po njima, osnovna i temeljna obilježba kršćanstva. Kršćani slijede vjeru koja je iznutra posve slijepa i neprosvjetljena. Među istaknutim protivnicima kršćanskoga učenja posebno su poznata imena Lucijana Samosatskoga,[165] filozofa Celza,[166] neoplatonika Porfirija[167] i Euzebijeva suvremenika Hierokla.[168] Navedeni su kršćanstvom proglasili nanosom i zbrojem koji se sastoji od glupih uvjerenja, preuzetosti, praznovjerja, ludosti i unutarnjih protuslovlja.

Nasuprot navedenih Euzebije tvrdi da je kršćanstvo razumna vjera. To je kršćanstvu prva i temeljna oznaka. U njemu nije ništa protiv razuma iako se kršćanstvo ne može u svakome svome dijelu razumom proniknuti. Euzebije zapravo u svome spisu *Evanđeoska priprava* ne utvrđuje razumski dokaz za kršćanstvo nego iznosi činjenice koje pokazuju njegovu istinitost. Euzebije primjećuje da su kršćani stoljećima nastojali pokazati da njihovu vjeru dokazuju nepobitne i razumom utvrđene datosti i zbilje. Uspjesi i obistinjeni rezultati koje svatko može zapaziti dokazuju i pokazuju istinitost kršćanstva. Sve je to važnije i vrjednije od svakoga umovanja. Euzebije smatra da kršćani moraju pozivom na činjenice pred svima pokazati istinitost vjere kojoj pripadaju. Na to ih pozivaju poglaviti njihovi učitelji kakvi su već bili apostoli Petar i Pavao.

Uostalom kršćani su uistinu branili svoju vjeru u ime razuma. To bjelodano svjedoče razna rana teološka djela. Svoju su vjeru svjesno proglasili razumnom i takvom branili poznati davni kršćanski pisci kao što su: sv. Justin, Minucije Feliks, sv. Irenej, Klement Aleksandrijski, Origen i mnogi drugi. Postoji cijeli apologetski niz među otačkim djelima gdje se odvažno, s mjerom i uporno brani razumnost kršćanstva kao nauka i učenja.

U navedenu se moćnu maticu svojim djelom *Evanđeoska priprava*

[165] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 59.
[166] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 59-60.
[167] Usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 26.
[168] Usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 25.

brižljivo i poletno uključuje i Euzebije Cezarejski. S mnogih strana pokazuje istinitost kršćanstva. Iznosi dokaze i pokazatelje koje može provjeriti svaki razum i svačija pamet. Tako Euzebije upozorava da je kršćanstvo uspjelo upravo ondje gdje je poganstvo posve zakazalo i potpuno podbacilo. To je ljudska duša. Euzebije ističe da je kršćanstvo, otkad postoji, mnogo doprinijelo ljudskome rodu na ćudorednome području. Odgajalo je ljudsku dušu. Ugladilo je ljudsko vladanje. S kršćanstvom se ljudska duhovna razina dignula na visoki stupanj. Moralnost je postala čišća. To Euzebije, očito, ne bi smio tvrditi kada to ne bi bila istina do koje svatko može doći ako razumno misli i jasno prosuđuje.

Euzebije Cezarejski u svoju raspravu uvodi činjenicu proroštva. On drži da se i tu svatko može pozvati na razum i zaključivanje. Po Euzebiju, govor o proroštvu u neku ruku obuhvaća tri stupnja. U prvome redu postoje starozavjetna proroštva koja su se odnosila na osobu i djelo Isusa Krista, utemeljitelja kršćanstva. Ona su s Isusom Kristom u potpunosti postala zbilja. To dokazuje Kristovo božanstvo. Ali također postoje starozavjetna proroštva koja su se odnosila na kršćanstvo kao cjelinu. I ona su postala stvarnost. To pokazuje da je kršćanstvo istinito. Napokon u Novome zavjetu postoje proročanstva samoga Isusa Krista. Kršćanstvo ih je provelo u djelo. To je dokaz da je ono istinita vjera. Euzebije smatra da se čisto razumskim promatranjem dade pokazati i dokazati da su se sva navedena proroštva uistinu ostvarila. Za nj je pak obistinjeno proroštvo neporecivi dokaz.[169]

C. Vjera

Euzebije u svome spisu *Evanđeoska priprava* nastoji dokazati da je čovjek razuman ako prihvati kršćanstvo. Takav čin nipošto nije nerazuman. Ali svojim stavom Euzebije nema nakanu zapostaviti ili podcijeniti vjeru. Štoviše, u svome djelu podiže pravi spomenik vjeri i pjeva joj pohvalnu pjesmu. U tome slijedi brojne razne apologete premda ne prihvaća krajnje Tertulijanove izričaje. Poznato je da je taj afrički teolog zabacio dogovor i razgovor između razumskoga dokazivanja i

[169] Usp. J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 76-84.

vjere.[170]

Euzebije zna da veliki broj kršćana kršćanstvo prihvaća samo vjerom. Dotični kršćani razumom ne provjeravaju kršćanstvom. Oni naprosto vjerom stoje uz kršćanstvo i u kršćanstvu. Ima kršćana koji nemaju dara za razglabanje i dokazivanje prihvaćenoga nauka. To su priprosti i jednostavni vjernici. Neki od kršćana ne posjeduju dostatnu naobrazbu da se uhvate u koštac s dokazom u vjeri. Nisu navikli na umno raspredanje. Zadovoljni su prihvaćenom vjerom. Euzebije takve kršćane ne podcjenjuje niti obezvrjeđuje. On ih cijeni i poštuje.

Da opravda stajalište navedenih Euzebije razumno i razborito upozorava kako vjera općenito ima veliku ulogu u svekolikome ljudskome životu. Ljudi jedni drugima vjeruju i postupaju po toj vjeri. Ne može se sve u životu provjeriti. Pretežni dio ljudskih čina na svim područjima počiva i proizlazi iz povjerenja u ljude. Euzebije smatra da je takav postupak razumljiv i shvatljiv. Smije se primijeniti i na kršćanstvo. Ljudi osjećaju i znaju da mogu imati povjerenje u kršćanski nauk. Zato na nj pristaju svjesnom i osobnom vjerom.[171]

D. Odbačeno poganstvo

Ključni prigovor poganstva uperen protiv kršćana u prvim stoljećima sastojao se u tome što su pogani kudili kršćane ukoliko su odbacili svoju početnu vjeru. Pređi su kršćana držali i opsluživali pogansku religiju i njezine obrede. To su kršćani napustili i prigrlili novu kršćansku vjeru.

Euzebije u *Evanđeoskoj pripravi* dugo odgovara na spomenuti prigovor koji je osnovni razlog spora između kršćanstva i poganstva. On drži da se najbolje uviđa povod kršćanskoga napuštanja i odbačenja poganstva ako se poganstvo iznese na vidjelo i promotri iz bliza. Euzebije to u svome djelu doista i čini. U tu se svrhu kao vrelima služi samim poganskim piscima. Taj je postupak drevan i opće prihvaćen. Najbolje je kad se kod protivnika pronađe oruđe i oružje kojim se pobija. Na temelju poganskih vrela Euzebije nastoji objektivno i u cjelini prikazati poganstvo kao religiju. U tome je naročita njegova vrijednost i

[170] Usp. PL, 2, 23-24; PL, 1, 580-581; PL, 2, 760.
[171] Usp. J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 76-80.

izvorna odlika. Pri tome Euzebije ne ističe samo ono što se u poganstvu već na prvi pogled ukazuje smiješnim, ludim i odbacivim. On je doista pravi i prvi kršćanski povjesničar poganske religije.

Euzebijev je rad naročito u tome vrijedan što je on osobno istražio svekoliku povijest poganstva. Nije preskočio niti ostavio po strani nijedno razdoblje. Osim toga u radu je obuhvatio sva područja onodobnoga svijeta. Tako se Euzebije najprije zanimao za astralnu religiju kako se na počecima oblikovala među Egipćanima i Feničanima. Čvrsto je utvrdio da je to naročiti i odvojeni sustav što u sebi tvori posebnu cjelinu. Euzebije potom pretražuje politeizam kakav je bio u Feniciji, Egiptu i posebice u Grčkoj. Euzebije drži da se u poganstvu navedenih oblika susreće religija i njezini izražaji koji ne zaslužuju da se prihvate. Treba ih odlučno odbaciti. To su kršćani i učinili. Razlozi zašto su se u poganstvu pojavili religiozni načini koje svakako treba otkloniti jesu ljudska iskvarenost i zlobni utjecaji zloduha.[172]

Druga i treća knjiga

Svoju drugu i treću knjigu u *Evanđeoskoj pripravi* Euzebije posvećuje istraživanju i prosudbi govora o Bogu u drevnoj Grčkoj i starome Egiptu.[173] Tu samo usput spominje rimsku pogansku religiju. Euzebije govori o navedenome da može kazati i utvrditi zašto kršćanstvo zabacuje i osuđuje pogansko grčko i egipatsko mišljenje o Bogu. On to mišljenje predstavlja navodima poganskih pisaca. Od kršćanskih se teologa pozvao jedino na Klementa Aleksandrijskoga. Svi se stručnjaci slažu da Euzebije Cezarejski pisce navodi iznimno točno i dobro. Ništa nije svjesno i namjerno iskrivio. Euzebijevi navodi ne pokazuje nikakve ozbiljne nedostatke. Euzebije uz navode piše duže ili kraće uvode. Često neke dijelove sažimlje i ponekada pojašnjava.

Kada je riječ o nauku o Bogu u praiskonskome Egiptu, Euzebije se redovito poziva na poznatoga grčkoga povjesničara Diodora Sicilijskoga koji je napisao opsežnu povijest za razdoblje od pravremena do pred početak kršćanstva. Iz njegova djela navodi ulomke koji pokazuju kako su Egipćani vjerovali. Diodor je inače pouzdan izvor. Vrsno je poznavao

[172] Usp. J. SIRINELLI-É. des PLACES, *Préparation*, 85-87.
[173] Usp. É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La préparation évangélique*, SC, 228, Paris, 1976, 7-23

egipatski nauk o Bogu. Sam se izravno služio egipatskim vrelima. To su egipatski tekstovi i najrazličitiji spomenici.

Iznoseći pak nauk o Bogu u drevnoj i poganskoj Grčkoj Euzebije se služio većim brojem autora i brojnim njihovim spisima. Ovdje najprije spominjemo upravo naznačenoga kršćanskoga teološkoga pisca Klementa Aleksandrijskoga. Euzebije se naročito služio njegovim djelom gdje se Klement izravno obraća Grcima. To djelo nazivamo *Protreptik.*[174] U spisu je Klement Aleksandrijski doista snažno i pronicljivo prosuđivao drevnu grčku misao o Bogu. Osim kod toga crkvenoga pisca Euzebije svoj izvještaj o grčkome razmišljanju o Bogu crpe kod Diodora Sicilijskoga koga smo spomenuli kao i kod Plutarha te Porfirija. Nadasve se često i naročito dugo zadržava kod Porfirijevih navoda.

U ovome dijelu svoga djela *Evanđeoska priprava* Euzebije samo usput dotiče poganski Rim i njegova razmišljanja o Bogu. U tu je svrhu naveo Dionizija iz Halikarnasa koji je po mnogo čemu rimske misli o Bogu stavlja pred grčke. Smatrao je da su puno jednostavnije i da s neusporedivo više poštivanja sude o božanstvima nego je to slučaj kod Grka.

Slika koja se na temelju neposrednih izvora dobije o grčkom i egipatskom učenju o Bogu doista nije nimalo blistava ni sjajna. Euzebije otvoreno kaže da su sva dotična učenja zapravo ἀχλύς. On se tako izrazio bez ikakva krzmanja. Riječ pak ἀχλύς znači "tmina", "mrak". Eto to je govor o Bogu među Grcima i Egipćanima dok su pogani. Ali osim što je njihov nauk o Bogu ἀχλύς, također je, po Euzebiju, ujedno i πλάνη. To znači "lutanje", "tumaranje", "zabluda". Uz πλάνη Euzebije dodaje pridjeve δεισιδαίμων što znači "praznovjeran" i πολύθεος što znači "mnogobožan".

Prema Euzebiju grčka su i egipatska učenja o Bogu u sebi "zabluda" koja je "praznovjerna". Prihvaćanje je mnogih bogova. Stoga su kršćani s punim pravom odbacili grčku i egipatsku pogansku religioznu misao u njezinome temelju. Kršćanstvom su se oslobodili od te tame i praznovjerne politeističke zablude.

[174] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 192.

Četvrta knjiga i dio pete

A. Opća napomena

U naznačenim dijelovima *Evanđeoske priprave* Euzebije Cezarejski promatra religiju i njezine oblike kako se vrše u poganskome društvu i poganskoj državi koja je dotada postojala i koja nestaje u vrijeme kada piše svoj spis.[175] Jasno je da će poganstvo još dugo trajati. Stoga Euzebijevo razmišljanje ima duže i dugotrajnije značenje. U knjigama koje upravo predstavljamo Euzebije kritički procjenjuje poglavite načine poganskoga kulta i općenito poganstva kao religioznoga sustava. On se obazire na istaknuta mjesta gdje se čula riječ proročanstva kao što općenito razmatra pojavu proricanja među poganima. Euzebije posebno utvrđuje odnos pogana prema podignutim kipovima koje oni štuju u svojim hramovima i po trgovima. Jednako se živo i ustrajno zanima za žrtve koje pogani prinose. Pogani su bogovima žrtvovali životinje, ali neko vrijeme i same ljude.

Euzebije drži da se mnogo toga od slučaja do slučaja u poganstvu kao religiji dade razjasniti samim prirodnim zbivanjem i događanjem. Prirodni zakoni tumače brojne pojave u poganskome religioznome životu. Samo su spretni i zlobni pojedinci iskoristili prirodni tijek i prikazali ga nečim neobičnim, čudnim i čudesnim. Ali i sam Euzebije zna da se tako nipošto ne može razjasniti cjelinu poganske religije koja je pravi organizam i duga povijesna zbilja. On tvrdi da u pozadini poganskoga kulta u njegovim najrazličitijim oblicima stoje zlodusi koji su kobna sila i zla moć. Oni su odgovorni za poganski kult. Narod su obmanuli i zaveli na lažne religiozne postupke. Stoga Euzebije u svome spisu na dugo i široko raspravlja o zlodusima.

B. Zlodusi

Euzebije pomno ispituje narav zlih duhova. Zanima se kako žive, djeluju i iščezavaju. Euzebije se pitao što je značajno za demone. Rado je istraživao kako čovjek može nadjačati zle duhove i makar ih donekle iskoristiti za svoj posao.

[175] sp. O. ZINK -É. des PLACES, *Préparation,* 7-8.29.33-35.37.39-47.

Pri tumačenju poganstva bit je Euzebijeve misli zapravo ovo: oni koji se među poganima nazivaju θεοί, tj. bogovi i kojima oni svojim čašćenjem iskazuju poklonstvo zapravo nisu drugo doli obični zlodusi, δαίμωνες. Tu tvrdnju kao ključnu i osnovnu Euzebije iznimno često ponavlja u knjigama o kojima je neposredno govor.

Po sebi se razumije da je Euzebije Cezarejski kao kršćanin i vjernik pun hvale, oduševljenja i zahvalnosti Isusu Kristu koji je pobijedio i svladao sve nečiste duhove. Tako je ljude oslobodio ropstva, sužanjstva i podaništva zlim i neprijateljskim silama. Kršćanstvo tu pobjedu prenosi s pokoljenja na pokoljenje. Stoga je i ono postalo pobjedničko u dugotrajnome hrvanju s poganstvom.

Govor, razmišljanje i nauk o zlodusima nije u doba kada se rađa kršćanstvo nešto beznačajno što je na sporednome misaonome kolosijeku. Zlodusi se na svoj način nalaze u središtu rasprave koju bezpoštedno vode politeizam koji polako gubi dah, židovstvo koje oživljuje i kršćanstvo što se rađa. Demoni imaju svoje povlašteno i istaknuto mjesto u općoj religioznoj misli, ali jednako u filozofskim sustavima i pučkome osvjedočenju.

Povijest grčkoga razmišljanja o onima koje oni nazivaju δαίμονες veoma je duga. Već je donekle nazočna i kod Homera. Inače je ta povijest veoma slojevita i zamršena. Poganski pisci razlikuju dva razreda kod δαίμονες. Jedni su δαίμονες smatrani zlima, drugi dobrima. Kršćani uvijek sve δαίμονες bez razlike drže zlim i pogubnim silama.

Sama pak riječ δαίμων tijekom svoje povijesti imala je više značenja. U Homerovo doba ὁ δαίμων kao opća imenica znači bog ili kao ἡ δαίμων božica. Ali tada se istom riječi označuje pojedinačno grčko božanstvo. Poslije Homera često se riječ susreće u množini kao οἱ δαίμονες. U tome slučaju označuje niže bogove koji su se rodili od bogova, ali nisu u sebi bogovi. Zauzimaju mjesto i red poslije bogova koje Grci smatraju bogovima u punome smislu riječi. Nešto kasnije riječ δαίμων počinje neposredno označivati zloga duha koji je demon, δαίμων. Još napominjemo da je ista riječ u nastavku svoga razvoja počela označivati genija koji se kao dobar ili zao veže uz čovjeka ili neki grad. U njemu je naznačena sudbina dotičnoga čovjeka ili grada.[176]

Euzebije Cezarejski često rabi riječ δαίμων. Riječ se pojavljuje u

[176] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 425-426.

množini. Da ne bi zbog njezine mnogoznačnosti bilo zabune, Euzebije pomoću dodataka κακοί, φαῦλοι, πονηροί i μοχθηροί ističe da su mu na pameti takvi δαίμονες koji imaju zlu i zlokobnu narav. Ali Euzebije neki put riječ rabi u jednini ὁ δαίμων. Tada govori o samome Satani. U svakome slučaju Euzebije riječ δαίμων upotrebljava kao i ostali kršćanski pisci. Unatoč tome dobro zna da riječ ima i druga značenja koja su poznata i naobraženim čitaocima njegova djela.[177]

C. Apolonije iz Tijane

Euzebije Cezarejski u *Evanđeoskoj pripravi* na mjestu o kojemu govorimo navodi jedan ulomak iz stanovitoga spisa koji se veže uz ime Apolonija Tijanskoga.[178] On to čini zbog misli koju je Apolonije izrazio u svezi sa žrtvama što su ih pogani u njegovo doba prinosili bogovima. Riječ je o raznim materijalnim žrtvama. Već je Apolonije zapazio bezvrijednost i pravu ništavost dotičnih žrtava. Apolonije je očito više cijenio unutarnje duhovno držanje čovjeka prema božanstvu nego sami materijalni prinos. Razumljivo je što Euzebije navodi Apolonijev sud jer ga u tome pitanju i sam dijeli.[179]

D. Diogenijan

Diogenijan je bio filozof. Pouzdano ne znamo odakle je niti kada je točno živio. Obično se misli da je Diogenijan pripadao epikurejskoj sljedbi. Ipak se o tome još uvijek živo raspravlja. Diogenijan se sporio sa stoičkim filozofom Krizipom oko pitanja sudbine i proricanja. Nije prihvaćao Krizipova učenja o odnosu između kobi i proricateljske moći.

Euzebije je od Diogenijana naveo jedan ulomak. Na taj je način makar to sačuvao od toga filozofa. U ulomku koji posjedujemo Diogenijan se ukazuje piscem živoga i živahnoga sloga. Čovjek je dobra i protančana ukusa i pomna razmišljanja. Nema dvojbe da Euzebije u *Evanđeoskoj pripravi* navodi Diogenijana zbog njegova veoma oštroga i kritičkoga stava prema pojavi proricanja u poganskome svijetu.[180]

[177] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 8-11.
[178] O njemu vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 25E.
[179] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 15-16.24.49.
[180] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 16-17.

E. Plutarh

Plutarh je bio iznimno religiozan čovjek.[181] Duboko je i iskreno poštivao i častio bogove. Plutarhu je nadasve bilo stalo do tradicionalne poganske religije koju je i sam prisno nazivao ὁ πάτριος πίστις. tj. očinska vjera. Plutarh je od srca i bez oklijevanja odbacio svaku natruhu ateizma. Također se nepomirljivo i pronicljivo suprostavio praznovjerju što je dobrano zahvatilo obični puk.

Euzebije iznimno mnogo u *Evanđeoskoj pripravi* navodi iz dvaju Plutarhovih spisa. To čini zato jer je Plutarh posjedovao cjelovitu demonologiju.[182] Temeljito je raspravljao o uzrocima i počecima vjerovanja u zloduhe te o njihovoj naravi, djelovanju, ulozi i načinu umiranja. Promatrajući izbliza zloduhe Plutarh nastoji čitstom očuvati vjeru u bogove. Sam Euzebije prizna novost i izvornost Plutarhova učenja u tome dijelu njegova razglabanja. Plutarh je tvrdio da sve što u izvještajima o bogovima - to su θεοί - nije lijepo ni časno i što se ne da uskladiti s bogovima koji su u sebi nevini i dobri treba pripisati zlodusima. To su δαίμονες. Oni su na silu i lukavstvom sebi prigrabili imena bogova. Zaposjeli su njihova mjesta i drže njihov položaj. Zgode i nezgode što se u mitologijama pripisuju bogovima zapravo su djela i nedjela samih demona. Znamo pak da je Euzebije Cezarejski osobno posve drukčije mislio o onima koje njegovi poganski suvremenici nazivaju οἱ θεοί i οἱ δαίμονες.

F. Platon

Euzebije Cezarejski među grčkim filozofima doista iznimno visoko cijeni Platona. On u kršćanskoj predaji s obzirom na grčku filozofiju u neku ruku ide srednjim putem. Euzebije nije zabacio filozofiju kao cjelinu. Nije smatrao da je do te mjere prožeta zabludom te se od nje pri traženju istine ne bi mogla imati nikakva korist. Euzebije drži da je grčka filozofija sposobna pomoći da čovjek spozna istinu. Samoga je Platona smatrao uzvišenim i sjajnim filozofom koji je svojim razmišljanjem

[181] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 17-18.
[182] Usp. u ovome poglavlju tekst uz bilješke 129 i 130.

došao do samoga predvorja doma gdje boravi istina.

Euzebije uz Porfirija u *Evanđeoskoj pripravi* najčešće navodi upravo Platona. To osobito vrijedi za posljednje knjige njegova spisa. U dijelu pete knjige Platon se pojavljuje samo u jednome Plutarhovu navodu. U četvrtoj pak knjizi Euzebije bilježi kako Platon korijenski tumači važnu riječ δαίμων. Također je naznačio stanovitu njegovu mudru izreku.[183]

G. Porfirije

Najprije ističemo da u knjigama koje predstavljamo Porfirije zaprema uistinu veliki prostor.[184] To se čak dade točno naznačiti borjem. U jednome izdanju Euzebijeva četvrta knjiga *Evanđeoske priprave* broji 675 redaka. Od toga su navodi 535 redaka, a od njih na Porfirijeve ulomke otpada 332 retka. U dijelu pete knjige istoga djela u istome izdanju ima 316 redaka. Od toga 266 redaka iznose navodi iz Porfirija. To što utvrdismo zorno pokazuje koliko se Euzebije Cezarejski u svojoj četvrtoj knjizi i dijelu pete poziva u razne svrhe na Porfirija. Pri tome je navodio ulomke iz većega broja Porfirijevih spisa.

Razlog zašto Euzebije tako često na tim naznačenim mjestima navodi Porfirija naprosto je taj što je Porfirije vrstan pisac i upućenik u grčku demonologiju. Malo je tko kao on široko, svestrano i duboko ispitivao δαίμονες u drevnim religijama. Doista su Porfirija naročito zanimala pitanja koja se odnose na zloduhe, anđele, magiju i praznovjerja drevnih vremena.

Uistinu je Porfirije u mnogim točkama mogao pomoći Euzebiju u raspravi s onodobnim poganstvom i poganskom religijom. Tako Porfirije bez oklijevanja ističe da proroštva o kojima se među poganima govori nisu ništa drugo doli praznovjerje što su ga potaknuli i u narod posijali δαίμονες. Porfirije se žestoko u svojim spisima jasno i javno opredijelio za prezir svih čina koji se vežu uz δαίμονες. On se bez ostatka protivio beznačajnosti i praznini religioznih obreda koji su povezani s vršenjem različitih misterija.

Porfirije odbacuje vrijednost materijalnih žrtava. Za žrtvovanje

[183] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 19.
[184] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 19-28.

životinja tvrdi da ne priliče višnjim božanstvima kao ni božanskim moćima drugoga reda. Nasuprot materijalnim žrtvama Porfirije ističe i utvrđuje značenje duhovne i unutarnje žrtve. Bitno je nutarnji stav i nutarnje držanje prema svakome božanstvu. Traži se nutarnja čistoća i ispravna savjest. Nužno je da se čovjek sabere. Svatko žeđa za božanskim sjedinjenjem. To, po Porfiriju, nipošto ne omogućuju materijalne žrtve koje se posvuda u poganstvu prikazuju i prinose božanstvima.

Porfirije se naročito nesmiljeno izražavao o bogovima u koje su pogani vjerovali. Raspravljao je o njihovom proturječnom i protuslovnom vladanju i ponašanju. Porfirije bogovima predbacuje nećudorednost, slabost i zavisnost o ljudima koji su sposobni nad njima gospodariti. Porfirije je upozorio na činjenicu kako nad bogovima može vladati govor koji uopće u sebi nije razgovijetan ni razumljiv. Porfirije smatra da su bogovi samo prividno slobodni i da prividno ne podliježu patnji. U svakome slučaju Porfirije uči da bogovi nisu od nikakve koristi i pomoći čovjeku koji traži sreću, mir i blagostanje. Jedva treba dodati koliko su Euzebiju dobro došle navedene Porfirijeve prosudbe.

H. Teurgija

Vjerojatno pripada najizvornijem sloju Euzebijeva djela u knjigama koje prikazujemo mjesto gdje je govor o teurgiji i teurzima.[185] Euzebije zapravo tu uz svoje najkraće primjedbe navodi izvatke iz Porfirija i njegova razmišljanja o dotičnome predmetu.

Riječ teurgija naprosto je grčka riječ θεουργία. Riječ se lako ne prevodi. Naši je grčki rječnici nisu niti naveli. Tu je i riječ teurg što je također grčka riječ θεουργός. Ni nje nema u našim rječnicima. Čak u ovome slučaju puno ne pomaže niti vrsni grčko-francuski rječnik kojim se trajno služimo s najvećom korišću.[186]

Po sebi θεουργός označuje nekoga tko može djelovati i utjecati na bogove. Stoga je θεουργία mogućnost utjecanja na bogove. Odnosi se na sredstva pomoću kojih θεουργός utječe na bogove. Ta sredstva mogu biti riječi i različiti čini. Teurg pomoću njih u teurgiji postiže da bogovi dođu

[185] Usp. O. ZINK-É. des PLACES, *Préparation*, 50-55.
[186] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 937.

do njega. To su stanoviti obredi koji utjecajno djeluju na bogove. Tako teurg kroz dotična sredstva dolazi u bliski dodir s bogovima. Bogovi su prisiljeni i nužno moraju pristupiti. Čak i odilaze po teurgovoj volji.

Sve to što je upravo rečeno o teurgiji i teurzima govor je Porfirija u ulomcima koje Euzebije navodi u *Evanđeoskoj pripravi*. Porfirije je pak navedeno iznio da bi sve zabacio i odbio. Smatrao je da je cjelokupna teurgija nešto površno i neozbiljno. Zapravo je tu na djelu puka prijevara. Teurg u zbilji ne dolazi u dodir s nikim od bogova niti s nikim od dobrih δαίμονες. Jednako je o svemu tome sudio i Euzebije Cezarejski. Za nj je sva θεουργία i posao koji obavlja θεουργός u zbilji himbeno, lukavo i prijevarno ljudsko vračanje. Tu je posrijedi zlokobna γοητεία i ništa više. Grčka riječ naznačuje vračanje.

Dodajemo da je teurgija uhvatila maha u neoplatonizmu. Neoplatonisti su cijenili teurge. Smatrali su da preko njih lako mogu stupiti u dodir s božanstvima.

Inače je začetnik teurgije bio stanoviti Julijan Teurg. Bio je istočnoga podrijetla. Prigrlio je grčku misao i naobrazbu. Posve se helenizirao. Živio je oko g. 180. O tome Juliju Teurgu imamo malo pouzdanih podataka.

Ostatak pete i cijela šesta knjiga

Ono što sada kraće prikazujemo od Euzebijeve *Evanđeoske pripravе* u francuskome je nizu koji slijedimo zadnji dio pete knjige i čitava šesta knjiga.[187] Smjesta ističemo da se upravo šestom knjigom zatvara prvi dio Euzebijeva cjelokupnoga djela. U tome je dijelu Euzebije pobijao politeizam gdje god se ukorijenio i pod svim oblicima što ih je tijekom povijesti ispoljio.

Razumije se što je Euzebije Cezarejski tako postupio. Prva je i osnovna istina vjere u kršćanstvu vjera u jednoga Boga. Na taj način bez izuzetka počinje svako kršćansko Vjerovanje. Kršćanstvo jedino na svoj način vjeruje u jednoga Boga, mada se vjera u jednoga Boga susreće i u drugim religijama i raznim filozofskim sustavima.

Istina je da je kršćanstvo vjeru u jednoga Boga preuzelo iz Staroga

[187] Usp. É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangélique*, SC, 266, Paris, 1980, 7-22.

zavjeta. Starozavjetni je monoteizam prešao u novozavjetnu objavu. Ipak je novozavjetni i kršćanski monoteizam različit od starozavjetnoga i židovskoga monoteizma. Bitna je razlika u tome što novozavjetni i kršćanski monoteizam vjeruje u jednoga Boga koji je Bog Otac, Bog Sin i Bog Duh Sveti. To je srž kršćanskoga monoteizma i vjere u jednoga Boga. To je u odnosu na sve religije što su se pojavile tijekom svekolike povijesti značajno i vlastito kršćanstvu. Da se pak može prigrliti ta osnovna zasada vjere treba odbaciti politeizam. Euzebije se u prvih šest knjiga svoje *Evanđeoske priprave* raznoliko trudio utvrditi neosnovanost politeizma i nužnost da se pristupi kršćanskome monoteizmu.

Euzebije Cezarejski u dijelu rada o kojem govorimo nastavlja raspravu i protimbu politeističkim proroštvima i mjestima gdje su se, po tvrdnji pogana, proroštva zbivala. Euzebije ne odbacuje mogućnost proricanja i proroštava među poganima. Ali tvrdi da ona ne dolaze od Boga. Poganska su proroštva djelo zlih duhova.

Glavninu razmatranoga dijela u Euzebijevu spisu zaprema sukob i spor s grčkim determinizmom kako ga je izrazio Demokrit i s grčkim fatalizmom u Krizipovu izdanju. Općenito govoreći mnogi su učeni Grci kao i široki grčki slojevi prihvatili εἱμαρμένη, tj. sudbinu, kao zakon koji čovjek ne može otkloniti niti promijeniti već mu se mora nužno i ropski kao sužanj pokoriti. Isto treba kazati i o zbilji koju Grci nazivaju τύχη. I to je sudbina i kob. Ovdje spominjemo i φύσις. To je, doduše, narav, ali u smislu nužnoga zakona koji se mora izvršiti i ispuniti.

Brojni su Grci bilo da su učeni i naobraženi ili priprosti i jednostavni držali da ljudskim životom vlada εἱρμαμένη, τύχη i φύσις. Oni su često teoretski, ali i praktično, odbacivali ljudsku slobodu. Nijekali su čovjeku moć odluke i nezavisnost u odnosu na spomenute sile. Tako su čovjeka sveli na sredstvo i neku vrst igračke u proračunima sudbine.

Euzebije se grčkome determinizmu i fatalizmu snažno odupro kao čovjek, kršćanin i teolog. U ljudskoj je slobodi vidio onu nezamjenljivu vrijednost po kojoj ljudska duša sliči slobodnome Bogu. Čovjek svojom slobodnom voljom nalikuje Bogu koji je u svemu i posve slobodan. Čovjek ne podliježe nužno nikakvim skrivenim silama. On je slobodan. Gospodar je svoga čina i vlastite odluke. U slobodi je ljudska veličina i ljudsko dostojanstvo.

Premda Euzebije osobno smatra da se nekako od sebe izravno pri

razmišljanju vidi da je čovjek slobodno biće ipak je raznim dokazima dokazivao ljudsku slobodu. U tu je svrhu ostavio razmišljanja koja su zaista dostojna svakoga udivljenja i pohvale. Euzebije također naznačuje da se ljudska sloboda nesmetano usklađuje s Božjom providnošću. Providnost ravna svekolikom poviješću. Slobodni čovjek slobodno surađuje s Providnosti. Euzebije da to izrazi posiže za riječju συνεργέω što znači "zajedno raditi", "surađivati", "biti suradnik". Tu je ključ i središte teološke misli kada treba utanačiti odnos između ljudske slobode i Božje providonosne svemoći.

Euzebije se, kao obično u *Evanđeoskoj pripravi,* u potvrdu svojih razmatranja i stavova i sada poziva na razne drevne pisce. S tim se ciljem na poseban način obilato poslužio odlomcima koje preuzima od Enomeja.[188] Taj je pisac i filozof bio cinik. Malo se o njemu zna. Rodio se u perzijskoj Gadari. Djelovao je u doba rimskih vladara Hadrijana i Antonina Pobožnoga. Zanimljivo je zapaziti da se Euzebije Cezarejski nije ustručavao u svoju korist služiti djelima toga pisca. To naglasujemo zato jer je Enomej slovio kao ateist.

Osim Enomejem od poganskih filozofa Euzebije se još pozivao na Aleksandra Afrodizijskoga[189] koji je djelovao oko g. 193. Euzebije se također služio djelima Bardesana iz Edese. Za nj se ne zna da li je od valentinovaca prešao na kršćanstvo ili s kršćanstva pristupio zajednici koju je uspostavio Valentin.[190] Euzebije je svoje razmišljanje na mjestima koja su nam pred očima uz prethodne potvrdio Origenovim navodom.[191]

Sedma knjiga

Sedma knjiga koju predočujemo doista je nešto zasebno u Euzebijevoj *Evanđeoskoj pripravi.* To se već otuda vidi što joj je posvećen naročiti uvod u slavnome francuskome nizu *Sources chrétiennes.*[192] Taj je uvod naročito dug i dosta podroban. Čak se izlaganje u njemu nešto ponavlja. Mi ga prikazujemo nastojeći biti kratki

[188] Usp. É. des PLACES, *Préparation,* 7-16.
[189] Usp. É. des PLACES, *Préparation,* 19-20.
[190] Usp. É. des PLACES, *Préparation,* 20-22.
[191] Usp. É. des PLACES, *Préparation,* 22.
[192] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation,* 7-137.

koliko se to uopće može biti.

A. Osnovni sadržaj i slijed u knjizi

Euzebije je u prvih šest knjiga svoga djela raspredao pitanje politeizma. Politeizam je bezpoštedno napao gdje god se susreće, kad god ga netko zastupa i pod svim oblicima kako se očitovao. Sada u sedmoj knjizi, podijeljenoj na tri dijela, u načelu iznosi nauk Hebreja. To čini živo, poletno, zanosno i s puno vjerničke ljubavi i odanosti. Razlog je tome jednostavan. Euzebije smatra da su Hebreji kršćanima duhovni preci. Hebrejska vjera i nauk prešli su na kršćanstvo. U tome su kršćani baštinici drevnih Hebreja.

U prvome dijelu sedme knjige Euzebije predstavlja Hebreje koje posve razlikuje od Židova. Razlika je u Euzebijevu spisu osnovna i bitna. Zato smjesta na nju svraćamo pozornost. Po Euzebiju Cezarejskome, Hebreji su Hebreji samo do Egipatskoga sužanjstva i Mojsijeva objavljenoga zakonodavstva. Ali pošto su Hebreji došli u Egipat počeli su se dodirom s Egipćanima i drugim narodima duhovno kvariti. Više nisu živjeli po zasadama i prosvjetljenju vlastite duše. Stali su se odavati najrazličitijim strastima i pohotama. To više nisu iskonski Hebreji. Sada su postali Židovi. Mojsije im je morao propisati zakone i naredbe po kojima će živjeti. Međutim kršćani su sljedbenici i nasljednici Hebreja. Sa Židovima su u sporu i razmirici.

Dio koji je Euzebije Cezarejski u sedmoj knjizi *Evanđeoske priprave* posvetio Hebrejima počinje poglavljem gdje još jednom čitateljima stavlja pred oči cilj svoga cijeloga djela. Govori o poganstvu i njegovu mnogoboštvu da opravda kršćane koji su sve to napustili i prihvatili nauk koji se stoljećima oblikovao među Hebrejima. Euzebije potom oštro osuđuje nećudorednost drugih naroda da može što življe i istaknutije naglasiti ćudorednu vrijednost kod hebrejskoga naroda. Veličinu Hebreja Euzebije tako pokazuje što tvrdi da su oni živjeli kao mudar narod. Njihova se iznimna mudrost vidi u tome što su u ljepoti svijeta otkrili Božje djelo. Preko oklopa i omota ljudskoga tijela došli su do ljudske duše. Na odanost i ljubav hebrejskoga naroda prema sebi Bog je uzvratio svojom objavom tome narodu i njegovim istaknutim vođama i predstavnicima. O njima govorimo potanje na određenome mjestu kada za to dođe vrijeme. Sada ih samo nabrajamo. To su: Enoš, Henok, Noa,

Melhizedek, Abraham, Izak, Jakov, Job, Josip i Mojsije. Neobično je što je Euzebije među Hebreje ubrojio i Joba. Posebice je pak istaknuo Mojsija promatrajući ga kao društvenog djelatnika, zakonodavca, teologa i odgojitelja.

U drugome dijelu sedme knjige Euzebije veoma opširno prikazuje nauk koji su posjedovali pradavni Hebreji. Taj su nauk preuzeli kršćani. Ovdje ne zalazimo u pojedinosti. Jedino naznačujemo da Euzebije Cezarejski na svojim stranicama utvrđuje teologiju stvaranja, razmišlja o Trojstvu, govori o anđelima i zlim dusima, pojašnjuje antropologiju i otajstvo iskonskoga grijeha. Vidi se da je to sržni dio ne samo sedme knjige nego donekle cijele *Evanđeoske priprave.*

Euzebije je naročito pomno istražio nauk kod Hebreja da može s pravom zaključiti kako je uzvišeniji, dublji i bolji od sveukupnoga grčkoga misaonoga učenja. Grci su razna učenja preuzeli od Hebreja. Ipak su ga u cjelini prihvatili samo kršćani. Stoga je kršćanstvo drevna i pradavna vjera. Nije nikakva novost ni novina kako su isticali grčki mislioci da kršćanstvo obezvrijede i podcijene.

U trećem se dijelu Euzebije zanima za pitanja vezana uz tvar. Hebreji su učili da je Bog stvori cijeli svemir i tvar. To su prihvatili i kršćani. Inače je taj dio kršćanskoga nauka bio teško prihvatljiv ljudima koji su posjedovali grčku i helenističku naobrazbu jer su mislili da je makar tvar koju oni nazivlju ὕλη vječna zbilja.[193]

B. Polazišta

Ovdje pitamo za Euzebijeve izvore i vrela kada sastavlja sedmu knjigu *Evanđeoske priprave.* Upada u oči velika razlika u tome pogledu između sedme knjige i drugih knjiga *Evanđeoske priprave.* Dok Euzebije drugdje uglavnom svoju misao ukrijepljuje navodima različitih pisaca sedmu knjigu najvećim dijelom sam stvara. Ipak je u dijelu gdje raspravlja o tvari naveo duže izvatke četiriju pisaca. O njima će biti riječ. U drugim se dijelovima sedme knjige tek ponešto služio Filonom Aleksandrijskim, Aristobulom i drevnim kršćanskim apologetima koje na žalost nije spomenuo po imenu.[194]

[193] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 7-10.
[194] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 11-12.

C. Politeizam

Euzebije nije propustio u jednome poglavlju sedme knjige[195] još jednom progovoriti o politeizmu makar je o njemu, znamo, na dugo i široko pisao u prethodnim knjigama. Promatrao je politeizam u njegovim različitim oblicima kod svih drevnih naroda: kod Egipćana, Feničana, Grka. Tada se u pitanju politeizma pozivao na razne poganske književnike, povjesničare i filozofe. Euzebije u sedmoj knjizi *Evanđeoske priprave* odustaje od ranijega radnoga postupka. Sada govori općenito o politeizmu. Traži odakle izvire i što mu je osnovna zabluda. Uz to nadasve osuđuje nećudorednost koja potječe iz politeizma. Euzebije ovaj put u razmatranje ne uvodi ničije tuđe mišljenje. Sam kao kršćanski moralist i teolog prosuđuje politeizam.

Po Euzebijevu mišljenju politeizam potječe iz onoga što sam označava pojmovima ἀίσθησις i ἡδονή. Riječ ἡδονή označuje osjećaj što se stječe preko pet tjelesnih osjetila.[196] Euzebije bilježi da su pogani bili u stanju razumjeti i prihvatiti samo ono što osjeća tijelo. Zato je kod njih ἀίσθησις jedino vrelo i mjerilo spoznaje. Otuda su pogani sve vrednote sveli na udovoljenje tjelesnih potreba. Držali su da je ἡδονή što znači slast i užitak[197] svrha svega duhovnoga i tjelesnoga napora i truda. Pogani su proglasili bogovima sve što omogućuje i zadovoljuje ono što je ἡδονή. Prema tome, udruženost sila koje su sadržane i izražene u pojmovima ἀίσθησις i ἡδονή vrelo su i temelj svakoga politeizma. Bogovi u politeizmu samo su oličenje najrazličitijih ljudskih strasti, nagona i poriva. Zato su i sami bogovi ljude poticali na raspuštenost i svakovrsnu iskvarenost.

Euzebije također uči da je politeizam svojim nutarnjim nagibom nužno vodio ateizmu. Zadnja točka i posljednja postaja do koje se došlo u poganstvu politeističkim putem bio je epikureizam. U tome su sustavu ljudi poistovjetili filozofsku mudrost s potragom za užitkom koji nude osjetila. Povijest je politeizma time završila što su pogani božanstvom proglasili ἀίσθησις i ἡδονή. Naslada je postala osnovni životni pokretač i jedini cilj opstanka.

---

[195] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 28-33.
[196] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 49.
[197] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 892.

D. Božja skrb i ravnanje svijetom

U temelj hebrejskoga poimanja o Bogu što će preuzeti kršćani ulazi osvjedočenje da je čitavi svijet kao Božje stvorenje podložno Bogu. Bog je svijet prožeo redom i rasporedom koji je utkao u cijeli svemir.[198] Tako je Bog povrh i poviše svega stvorenoga. Bog posve i u svakome pogledu nadvisuje svijet. On je svijetu kralj, βασιλεύς. Sve je pod Božjom upravom i zapovijeđu. Euzebije ističe da je Bog za svijet zakonodavac, νομοθέτης. Svijetu je odredio zakon po kojemu se mora vladati. Mora taj zakon opslužiti i provesti u djelo. Svaka zbilja od Boga prima opstanak. To je Euzebije izrazio riječju οὐσίωσις. Počevši od stvaranja Bog je u cijelome svemiru i svakom njegovom dijelu prisutan i nazočan λόγω καὶ νόμω. Euzebije to veoma često ponavlja. Napomenom λόγω izražava Božju stvaralačku ulogu, a riječju νόμω njegov zakonodavni pothvat. Svako stvorenje i sva stvorenja zavise o Bogu kao svome stvoritelju i zakonodavcu. Sklad u svijetu očituje Božju vlast, skrb i providnost u odnosu na svijet i bića u njemu.

Prirodom ravna zakon koji je Bog postavio. Euzebije je udivljen pred ljepotom i uređenošću svemira kao Božjega djela. On svijet naziva τὸ μέγα τοῦτο καὶ περικαλλὲς τεχνούργημα. Svijet je "to ogromno i prelijepo umjetničko djelo". Svijet je, nadalje, ποίημα τοῦ πανσόφου τῶν ὅλων ἀρχιτέκτονος, tj. "stvorenje premudroga arhitekta svega".

Euzebije Cezarejski rado ističe da je svemir u cjelini pokoran i poslušan svome vrhovnome graditelju. On to izražava pojmom τὸ εὐπειθές. Taj pojam možemo prevesti riječju "poučljivost" koja vodi u poslušnost. Svemir ne odbacuje Božji zakon. Boga kao poučljivo stvorenje rado sluša i lako prihvaća. Euzebije to naglašava da čovjeka potakne neka slijedi primjer ostalih stvorenih bića: neka dopusti da ga Bog pouči i neka u izvršavanju Božjih zapovijedi bude marljiv kao i ostala priroda jer on je samo μέρος τοῦ παντός, tj. "dio cjeline".

E. Drevnost kao dokaz istinitosti

Grci su smatrali da istinitost neke vjere i nekoga nauka bitno zavisi

---

[198] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 74-77.

o drevnosti dotičnih zbilja. Pred novijim oblicima u vjeri i učenju prednost imaju stariji koji su prethodili. Grci su predbacivali kršćanima da su napustili vjeru svojih poganskih predaka i ustanovili posve novu. Krenuli su novom stazom. Tako su postali novotari i zato su u vjeri zastranili.

Euzebije Cezarejski u načelu prihvaća grčku tvrdnju o vrijednosti zakona davnine i drevnosti. Čak se osmjelio grčko razmišljanje okrenuti i upotrijebiti protiv njih samih. Stoga je najprije utvrdio da su mudri i pobožni ljudi među Hebrejima svojim postojanjem drevniji od samih Grka. U svome su nauku o Bogu i ćudoređu daleko ispred Grka kao što su i vremenom života neusporedivo drevniji od glasovitih grčkih učitelja. Euzebije potom dokazuje da su kršćani duhovni nasljednici i baštinici dotičnih Hebreja. Žive kreposno kao i oni. U Boga vjeruju poput njih. Tako Euzebije pokazuje da su kršćani razumni jer su prihvatili hebrejsku vjeru. Time su i vremenom pred samim Grcima. Zato grčki prigovor o kršćanskoj novosti otpada kao posve neutemeljen.[199]

F. Nazivi Hebrej i Židov

U grčkome rječniku, općenito govoreći, postoje tri riječi koje označuju jedan te isti narod.[200] One su ovo: Ἰσραηλίτης, Ἑβραῖος i Ἰουδαῖος. Za razumjevanje Euzebijeva spisa treba uočiti razliku između naziva Ἰουδαῖος i Ἑβραῖος. Odmah možemo kazati da Euzebije posiže za riječi Ἑβραῖος kada govori o izraelskome narodu prije Egipatskoga sužanjstva i Mojsijeva nastupa. Otada pa unaprijed on izraelski narod naziva Ἰουδαῖοι, tj. Židovi. Prije su bili Ἑβραῖοι, Hebreji.

Međutim i sami su židovski pisci donekle razlikovali nazive Ἑβραῖος i Ἰουδαῖος. I oni su izraelski narod u njegovoj najdrevnijoj prošlosti nazivali Hebrejima, a potom Židovima. Ipak to nije bilo odveć čvrsto pravilo. Stoga treba svaki put pomno paziti što pod kojim nazivom neki pisac podrazumijeva.

Najraniji su kršćanski pisci obično istoznačno upotrebljavali naziva Hebreji i Židovi. To se vidi iz spisa koji potječu od Teofila Antiohijskoga i Klementa Aleksandrijskoga. Ipak je već apologet Aristid

[199] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 18-19.
[200] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 50-53.

donekle stao razlikovati nazive Hebreji i Židovi. Razlika će se vremenom utvrditi. Tome smo razlog već ranije naznačili.[201]

G. Deset kreposnih hebrejskih ličnosti

Euzebije Cezarejski kao povjesničar nastoji o vjeri i ćudoređu govoriti povijesnim postupkom. On je odabrao deset uistinu drevnih likova koji su dobro poznati Svetome pismu da preko njih piše o vjeri i ćudorednome životu. Svi su oni iznimno davno živjeli. Iako smo ih već ranije spomenuli, opet ih pojedinačno navodimo. To su: Enoš, Henok, Noa, Melhizedek, Abraham, Izak, Jakov, Job, Josip i Mojsije.

Nije teško zapaziti da su navedeni živjeli prije potopa, nešto poslije njega i u vrijeme Egipatskoga sužanjstva. Euzebije je odabrao ljude velike vjere i vrline i starodrevnoga podrijetla. Učinio je to zato da s kršćana skineногansku optužbu skorašnjosti i nedavnosti. Kršćani u vjeri i životnome ponašanju slijede napomenute Hebreje. Oni su njihovi duhovni sljedbenici i baštinici.

Svi Grci raznoliko zaostaju za naznačenim biblijskim likovima. Za njima su u podređenome položaju u mnogome pogledu. To se prije svega odnosi na drevnost življenja, ali isto tako na stupanj osvojene kreposti, postignute vrline i na čistoću vjere.

Euzebije Cezarejski u iznošenju bitnih crta i značajki likova koje promatra slijedi prije svega naznake što se nalaze u Bibliji. Ipak se neki put služio pojašnjenjima koja je pronašao u djelima Filona Aleksandrijskoga. Mislimo da je tako postupio iz dva razloga. Euzebije slijedi Filona jer ga nadasve cijeni i uvažava njegova mišljenja. Ali uz to je i drugi razlog. Navodeći Filona Euzebije obilato stječe na objektivnosti.[202]

Enoš

Po sebi neposredno o Enošu čitamo veoma kratku napomenu u Post 4,25-26. Otuda doznajemo da je Enoš bio sin Adamova sina Šeta. Na taj se način, u smislu Pisma, uistinu povijesno nalazimo na samome početku

[201] Usp. malo više pod slovom C.
[202] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 60-62.

i iskonu cijeloga ljudskoga roda.

U cjelini pak navodimo Post 4,26 jer o njemu u nastavku potanje govorimo. Mjesto glasi: "Šetu se rodi sin komu on nadjenu ime Enoš. Tada se počelo zazivati ime Jahvino."

Sada najprije treba naznačiti i razjasniti stanovitu poteškoću što se nalazi u navedenome retku. Napomena se odnosi na dio koji glasi "počelo se". Taj je prijevod u skladu s hebrejskim izvornikom. Mjesto su jednako ili posve slično također shvatili drevni prevodioci Akvila i Simah. Međutim, dosta se rano isto mjesto čitalo kao osobni oblik s Enošem kao subjektom. U tome se slučaju izričajem naznačuje da je upravo Enoš spomenuto "počeo". Takvome su čitanju svjedoci rani drevni prijevodi. Među njima je i Vulgata. U njoj čitamo "iste coepit". Bilo pak da je riječ o neosobnome "počelo se" ili osobnome Enoš "je počeo", uvijek se izreka odnosi na tvrdnju "zazivati ime Jahvino".

U Septuaginti čitamo οὗτος ἤλπισεν. Jasno je da se οὗτος odnosi na Enoša. O njemu je kazano ἤλπισεν, tj. ponadao se. To je, vidi se posve različito čitanje od prethodnoga. U sebi sadrži novu misao i drugo usmjerenje. I to je čitanje utemeljeno u izvornome hebrejskome i veoma je bogato smislom.

Sada naznačujemo način kako je o Enošu govorio Filon Aleksandrijski koji se često i raznovrsno vraćao Enoševu liku. Pri tome je, slijedeći Septuagintu, Enoša isticao kao čovjeka velike nade i temeljnoga ufanja u Boga. Enoš, po Filonu, bijaše "prvi ljubitelj nade". Inače Filon tvrdi da Enoš na kaldejskome naprosto znači ἄνθρωπος, tj. čovjek. Enoš to u biti i jest. On je "čovjek" jer je čovjek samo netko tko posjeduje nadu od koje živi. Enoš je također "čovjek" jer je utemeljitelj i začetnik roda razumnih ljudi.

Filon Aleksandrijski u svojim tumačenjima također naglašava da je Enoš bio prvi koji je osobno počeo zazivati Božje ime. To je Filon izvukao iz biblijskoga hebrejskoga teksta. Filon ipak u nekim svojim djelima veže i isprepliće oba osnovna poimanja otajstvenoga i skrivenoga Enoševa lika. Tada o Enošu veli da je bio prvi koji se počeo nadati. Prvi je zazivao Boga jer se u Boga nadao i u nj ufao.

Euzebije Cezarejski u svome crtanju Enoševa lika dijelom slijedi upravo naznačena Filonova pojašnjenja. Ipak se Filona ne drži ni slijepo ni ropski. Euzebije naročito ističe činjenicu da Enoš korijenski znači čovjek. Enoš je, po Euzebiju, istinski i pravi čovjek. On je to nadasve

stoga jer se svojim umom i razmišljanjem vinuo do prave spoznaje o Bogu. Ali Enoš je i zato čovjek u najplemenitijem smislu te riječi jer se posve i bez ostatka ufao u Boga. Enoš je posjedovao punu i neokrnjenu nadu u Boga. Ta je pak nada obilježba i vlastitost istinski pravoga i savršenoga čovjeka.

Po sudu Euzebija Cezarejskoga Enoš je uzorni primjer pravoga Hebreja koji je pobožan čovjek. Spoznao je Boga, u nj se ufao i bio mu iskreno od srca vjeran i odan. To je razlog zašto je Euzebije dugo i temeljito govorio o Enošu. Kršćani slijede Enoša kao i druge ličnosti o kojima Euzebije također podrobno i potanko piše.[203]

Henok

Henoku je posvećen odlomak u Post 5,21-24. Henokov se lik također pojavljuje na stranicama Filona Aleksandrijskoga. Henok Filonu predstavlja i dočarava čovjeka koji je pokajnik i željan duboka obraćenja. Osnovna je Henokova značajka što se povlači iz bučnoga ljudskoga društva. Henok odlazi u osamu da izbjegne grijehu i padu. Time se razlikuje od običnih ljudi koji uporno i na svaki način traže buku, metež, zabavu, igru i svakovrsnu razonodu.

Euzebije Cezarejski u svome razglabanju o Henoku[204] zapravo polazi od Filona Aleksandrijskoga. U Henoku prije svega vidi čovjeka koji se uklanja od društva i traži samoću. Ljudi ga kao takvoga ne pronalaze, ali ga u osami i povučenosti vidi Bog.

Noa

Biblija je Noi posvetila više poglavlja. Noa se također pojavljuje u većem broju teoloških i egzegetskih djela Filona Aleksandrijskoga. Euzebije Cezarejski sa svoje strane nadasve ističe Nou kao čovjeka koji je pred Bogom pravedan. Noa je čestit i nevin. Čiste je i neporočne savjesti. U tome se razlikuje od ljudi svoga naraštaja. U Noino doba svijet je posve iskvaren. Bog ljudski rod spašava od potpunoga uništenja zbog Noine plemenitosti, čestitosti i poštenja. Noina pravednost stoji

[203] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 62-64.
[204] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 64-65.

nasuprot grešnosti ostaloga ondašnjega svijeta.[205]

Melhizedek

Izvještaj o otajstvenome i tajnovitome svećeniku i kralju Melhizedeku nalazimo u Post 14,17-24. Euzebije je među istaknute Hebreje ubrojio Melhizedeka jer je među kršćanima uživao veliki ugled. Ali sam Euzebije Cezarejski malo što značajno navodi o Melhizedeku. Jedino je kao određeno tumačenje zabilježio da ime Melhizedek u sebi znači "pravedni kralj" ako se pođe od etimologije na hebrejskome.[206]

Abraham

Svatko zna da je Abrahamova uloga uistinu veoma velika u općoj povijesti spasenja. O njoj je već temeljito na svoj apostolski i nadahnuti način razmišljao i pisao Pavao u Rim 9,6-8.

Slijedeći pak Filona Aleksandrijskoga Euzebije Cezarejski najprije o Abrahamu kaže da je za cijeli židovski narod γενάρχης. Ta riječ označuje onoga tko je kao utemeljitelj nekoga naroda i puka njegova "glava".[207] Židovski narod kao cjelina potječe od Abrahama. Euzebije to bez pogovora i protimbe prizna. Unatoč tome nastoji Abrahama ubrojiti među glavne i posebno važne Hebreje. Abraham je za Euzebija Cezarejskoga duhom i životom Hebrej mada od njega potječu Židovi.

Euzebije jasno naznačuje razloge zašto Abrahama vrsta među Hebreje. On naglašava da Abraham nije zavrijedio pravednost pred Bogom kako to nastoje postići Židovi. Do pravednosti nije dopro opsluživanjem Mojsijeva zakona. Abraham je postigao svetost i nevinost po svojoj vjeri. Tako je postao pravedan i pobožan te se mora staviti uz bok Hebreja kakvi su bili Enoš, Henok i Noa.

Euzebije Cezarejski također razmišlja nad obećanjem datim Abrahamu u Post 17,5. Tu Bog Abrahamu obećaje da će biti "otac mnogih naroda". Židovi su smatrali da se kazano odnosi na njih. Euzebije to niječe i osporava. To se obećanje obistinilo tek u kršćanstvu.

[205] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 65.
[206] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 66.
[207] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 394.

Kršćanska mnogobrojnost u Euzebijevo vrijeme provodi u djelo ono što je Bog Abrahamu svečano obećao u Post 17,5.

Euzebije se posebice trudio razjasniti pitanje obrezanja što je obilježje i značajka židovskoga naroda. On ne osporava da obrezanje kao ustanova potječe upravo od Abrahama te bi Abrahama zato nužno i isključivo trebalo ubrajati među Židove, a nikako među Hebreje. Euzebije tu poteškoću rješava upozorenjem da je Abraham ustanovio obrezanje u svojoj starosti kada je bio na koncu životnoga puta. Ali Abraham je već prije obrezanja postigao savršenost i svetost. Obrezanje je, po Euzebiju, znak pripadnosti narodu. Obrezanju je osnovna svrha pozivati Abrahamove potomke na krepostan i častan život svaki put kada to zaborave.[208]

Izak

Euzebije se u razmatranju nije naročito dugo ni potanko zaustavio na Izakovu liku. Samo je naznačio i zabilježio da je Izak duhovni baštinik svoga oca. Naslijedio je očevu spoznaju i ljubav prema Bogu. Kao naročito kod Izaka Euzebije Cezarejski ističe njegovu uzdržljivost prema tjelesnome bračnome činu pošto su mu se rodili blizanci. Tako je tjelesna uzdržljivost u braku onaj posebni uzorni primjer kojim za potomke i duhovne nasljednike svijetli starozavjetni Izakov lik.[209]

Jakov

Iznoseći primjernu ulogu starozavjetnoga Jakova kao uzornoga Hebreja koga nasljeduju kršćani[210] Euzebije Cezarejski u biti preuzima Filonove misli i izričaje. Obojica rado Jakova nazivaju raznim nazivima koji se rabe na športskome polju gdje se čovjek vježba da kao jaki i vrsni natjecatelj izvojšti pobjedu i stekne nagradni vijenac.

Euzebije i Filon Jakova nazivlju ἀσκητής što znači "asket".[211] To je zapravo čovjek koji se vježba, muči i natječe. Također ga nazivaju

[208] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 66-67.
[209] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 67.
[210] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 68.
[211] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 286.

ἀθλητής. To je "atlet": športski natjecatelj i borac.[212] Jakov se borio da se domogne onoga što je najvrjednije i najvažnije u ljudskome životu. To je vijenac koji pletu i tkaju vrlina i sve kreposti. Jakov je doista stekao tu krunu. Bog ga je za sav njegov napor i veliki trud nagradio posebnim viđenjem. Čak mu je promijenio ime. Jakov znači "onaj koji se vježba". Ali Jakov je po Božjoj volji postao Izrael što znači "čovjek koji gleda Boga". Razumije se da je motrenje Boga konačno i potpuno blaženstvo.

Job

Prava je neobičnost i posvemašnja novost što se među onima koje Euzebije Cezarejski ističe kao uzorne Hebreje pojavljuje i sami Job. Filon je o Jobu posve šutio. Ali i Euzebije zna da Job nije ni Hebrej ni Židov. Job je bio idumejskoga podrijetla. Euzebije ga je istaknuo kao čovjeka kome se nije ništa moglo predbaciti na području životnoga vladanja. Job je posjedovao puninu kreposti. Zato ga je Euzebije uvrstio među kršćanske duhovne pretke.[213]

Josip

Ovdje je, jasno, riječ o Jakovljevu sinu Josipu koga iznimno dobro pozna Stari zavjet. Euzebije se namjerno u svome spisu zaustavlja kod tjelesne Josipove ljepote. To čini da može što jače naglasiti snagu Josipove duše kod napastovanja od strane Putifarove žene o čemu čitamo u Post 39,7-19. U nadvladanosti te napasti i uistinu iznimnoga iskušenja Euzebije je vidio postojanost, odvažnost i karakternu snagu toga starozavjetnoga lika. Josip se doista ukazuje pravim i nepatvorenim mudracom koji vlada samim sobom i u najtežim životnim okolnostima. Zato je uzor svim kršćanima.[214]

---

[212] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 36.
[213] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 68.
[214] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 68-69.

Mojsije

U Euzebijevoj sedmoj knjizi o kojoj u ovome dijelu trajno govorimo naročito i istaknuto mjesto bez dvojbe pripada Mojsiju. Euzebije je, općenito govoreći, pun udivljenja pred tim nadasve znamenitim i poznatim likom. On i u tome slijedi Filona Aleksandrijskoga. Poput njega Mojsija naziva raznim uzvišenim nazivima. Euzebije kaže da je Mojsije "teolog" i to "veliki teolog". Time sigurno želi reći da je Mojsije kako treba u svome djelu govorio o Bogu. Euzebije iz razumljivih razloga Mojsija naziva "zakonodavcem", "prorokom" i općenito "divnim čovjekom".

Ipak posebice treba svratiti pozornost na to da je Mojsije, po Euzebijevu sudu, odlični povjesnik. Izvrsno je poznavao povijest svoga naroda. Stoga je mogao napisati s najvećim uspjehom živote patrijarha. Mojsije je u svome spisu najtemeljitije i najbolje vrelo za poznavanje mnogobrojnih istaknutih Hebreja. Euzebije i samoga Mojsija ubraja među Hebreje jer je sin Hebreja i životom je bio Hebrej. Unatoč tome, Euzebije ne zaboravlja da je Mojsije svojim zakonodavstvom ustanovio židovstvo.

Mojsija su, po Euzebiju, razni razlozi potaknuli i naveli da napiše životopise svojih hebrejskih predšasnika. U tim je životima pokazao da Bog nagrađuje dobra djela i vrlinu. Time je Mojsije želio i svoje suvremenike osokoliti na ustrajnost u kreposnome životu. Osim toga, opisujući živote patrijarha, Mojsije je zorno pokazao da se može u ovome svijetu i životu živjeti ćudoredno, pošteno i sveto.

Mojsije sastavlja životopise svetih Hebreja prije nego će pristupiti donošenju zakonodavstva za Židove. Tako postupa jer je svjestan i osvjedočen da su patrijarsi već u duši i na duhovan način u djelo proveli zakon koji on kani pisati. Život je po sebi najbolje jamstvo za valjanost i korist napisanih zakona i donesenih propisa.

Mojsije je poznat, značajan i ugledan kao sastavljač zakona koji ravna životom njegova naroda. Mojsije je uistinu iznimni i izvorni zakonodavac. Razlozi za donošenje starozavjetnoga zakona dobro su poznati. Živeći u Egiptu Mojsijev se narod naglo stao ćudoredno kvariti i gubiti vjeru i odanost prema Bogu što je resilo drevne Hebreje. Židovi se u Egiptu povode za Egipćanima. Ćudoredna razina njihova života do te mjere opada da se Židovi više ne razlikuju od Egipćana. Sinovi su se

Hebreja u Egiptu duhovno izopačili. Bog je Mojsija poslao narodu da mu propiše zakon po kojemu će unaprijed živjeti.

Po Euzebiju Cezarejskome, Mojsijev je zakon unatoč svoj vrijednosti različito nedostatan i ograničen. Omeđen je vremenom i prostorom. Zakon koji je Mojsije dao Židovima ima vremensko trajanje. Ostaje na snazi do uspostave saveza koji Isus Krist utvrđuje sa svim narodima. Ali Mojsijev zakonik omeđuje i prostor. Taj zakon vrijedi jedino za židovski narod. Izvan naznačenih međa nije na snazi. Posebna je pak vrijednost Mojsijeva zakona što je uspostavio židovski narod kao društvenu i političku zbilju koja je jedinica i cjelina za sebe među svim narodima svijeta.[215]

H. - Božansko Trojstvo

Ovdje nastojimo sažeto prikazati što, po francuskome tumaču, Euzebije Cezarejski uči o trojstvenome otajstvu u sedmoj knjizi svoje *Evanđeoske priprave.*[216] Ovo je izlaganje naročito važno jer se Euzebiju često predbacuju nedorečenosti pa i krivo učenje kada je u pitanju trojstvena tajna. Da pak naš prikaz bude pregledan, dijelimo ga na razmatranje o Bogu Ocu, Sinu Božjemu i Duhu Svetome.

Bog Otac

Euzebije Cezarejski kao ni raniji teolozi pred njim nema temeljnih, sustavnih i opširnih zasebnih razglabanja o Bogu Ocu. Mi na neki način razjašnjujemo nekoliko istaknutijih tvrdnji što se u tome smislu nalaze u njegovoj knjizi koju upravo prikazujemo. Tako Euzebije na jednome mjestu govori o "naravi Boga koji je kralj svekolikoga svijeta". On o toj naravi kaže da je "najviša". Uz to je obilježuje kao ἀγένητος. To ćemo razjasniti. Razumije se da Euzebije s prethodnom predajom Boga Oca redovito naprosto oslovljava Θεός, Bog. Bog ima svoju "narav". Euzebije se služi riječju φύσις. Ona se upotrebljavala kada se govori o Božjoj naravi. Ipak se nije mnogo rabila. Češće se posizalo za riječi οὐσία koja znači "bit". Nju ćemo domalo opet spomenuti.

[215] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation,* 8.57-58.69-70.
[216] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation,* 77-86.

Euzebije Cezarejski za Boga koji je Bog Otac kaže da je πανβασιλεύς. Nije samo βασιλεύς nego je πανβασιλεύς. Riječ πανβασιλεύς upotrebljava Aristotel i Septuaginta. Riječ se odnosi na onoga koji je "kralj cijeloga svijeta" i "posvemašnji kralj".[217] To je Bog Otac.

Narav Boga Oca Euzebije, kako rekosmo, naziva "najvišom" i ἀγένητος. Posebno je u drevnoj teologiji važna riječ ἀγένητος. Ona znači "nenastali", "neučinjeni". Također naznačuje nekoga tko, jer nije nastao, nije imao početka niti se rodio.[218] Takav je Bog Otac. Takva je njegova φύσις, narav. Od nikoga je na nikakav način ne dobiva.

I u drugome tekstu koji tumačimo Euzebije Cezarejski razmišlja o "biti Boga svega". Na tome mjestu za bit imamo već spomenutu riječ οὐσία koja se veoma često upotrebljavala u drevnoj trojstvenoj teologiji. Tu se posve udomaćila i zavladala. Izričaj "Bog svega" kod Euzebija izvorno glasi ὁ Θεὸς τῶν ὅλων. Euzebije veoma rado i učestalo tako naziva Boga. Po sebi ὅλος znači[219] "posvemašnji", "čitav", "svaki". Kao izričaj τὰ ὅλα označuje "svemir", "cjelinu". Prema tome, Euzebije razmatra o Bogu koji je Bog "svega", "cjeline", "svemira". To je, očito, Bog Otac. Na istome mjestu Euzebije Cezarejski opet kaže da je Božja bit ἀγένητος. Mi već znamo što to znači. Ali sada Euzebije Božju bit obilježuje i drugim dodacima. Tako veli da je ona ἄναρχος. To pak znači[220] da nad sobom nema gospodara te da je bez početka i da od nikoga na nikakav mogući način ne potječe. Euzebije uz prethodno bilježi da je Božja bit u sebi ἄμικτος. Time želi izraziti[221] da u nju ne može ništa unići što joj je strano, ali se ni ona ne miješa s ničim što joj je tuđe. Upravo to naznačuje i izražava upotrijebljeni pridjev ἄμικτος. Božja je οὐσία čista od svega što nije ona sama. Napokon, Euzebije Cezarejski na istome mjestu ističe da Božja bit nadvisuje "svaku spoznaju". Nijedan je stvoreni razum ne može ni shvatiti ni pojmiti niti izraziti.

Euzebije Cezarejski drugdje na svojim stranicama razmišlja o onome što naziva Božjom δύναμις. To je Božja "sila" i "moć". Za nju veli da je ἀνέκφραστος. To znači "neiskaziv" i "neiskazan".[222] Ne da se

[217] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 1446.
[218] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 9.
[219] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 1370.
[220] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 139.
[221] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 99.
[222] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 152.

izraziti. Ona je također ἀπειρομεγέθης. To pak znači da je "beskrajno velika".[223] Moć i sila koju posjeduje Bog ne omeđuje niti ograničuje ikakva međa. Naprotiv, neizmjerno je i beskrajno velika.

U jednoj dosta zgusnutoj i zato prilično nejasnoj izreci Euzebije Cezarejski govori o Bogu kao "prvome počelu" svega što je "prvo" i svega što je "počelo". Bog je povrh i poviše "počela, početka i svake misli koja se oblikuje i zasnuje". U svakome pogledu i u odnosu na sve Bog sve prekoračuje.

Već smo naznačili da je Euzebije razmišljao o Božjoj sili, δύναμις. Ta se pak δύναμις prije svega objavljuje u činu stvaranja. Bog je svekoliki Stvoritelj. Sve je sazdao. Euzebije Cezarejski svečano izjavljuje da su sve zbilje došle u opstanak λόγῳ Θεοῦ δημιουργικῷ. On se tako izrazio jer ima pred očima starozavjetni izvještaj o stvaranju koji se čita u Post 1,2-2,4. Bog je sve stvorio λόγῳ δημιουργικῷ, "stvaralačkom riječju". Rekao je i sve je postalo. Euzebije ističe da sve zbilje svijeta postojanje duguju onome što sam naziva τὸ θεῖον νεῦμα. Riječ νεῦμα prvotno znači "namigivanje". Potom znači "naklon glave", "znak glavom". To je zapravo "mig".[224] Riječ pa θεῖος znači "božanski".[225] Očito dolazi od Θεός. Prema tome, Euzebije Cezarejski smatra da je Bog po naravi i biti takve moći da je dostatan njegov "božanski mig" i sve nastaje što rekne.

Euzebije također postojano uči da Bog svojom skrbi i providnošću vodi brigu o svemu što je migom svoje volje stvorio. Bog posjeduje pogled kojim sve nadgleda i nadzire. On sve raspoređuje i razvrstava u najbolji red i raspored.[226]

Božji Logos

Euzebije Cezarejski razmjerno dugo i dosta podrobno govori o Logosu u sedmoj knjizi svoje *Evanđeoske priprave*.[227] On pri tome većinom sažima nauk Hebreja o Logosu. Stoga se uz Stari zavjet uglavnom poziva na Aristobula i posebno na Filona Aleksandrijskoga.

[223] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 209.
[224] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1322.
[225] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 921.
[226] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 77-79.
[227] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 80-86.

Ali opet moramo istaknuti da je hebrejski nauk zapravo kršćanski. On je to makar Euzebije u dijelu knjige o kojemu govorimo malo preuzima iz Novoga zavjeta i teoloških crkvenih pisaca koji su živjeli prije njega.

Ovdje najprije spominjemo nazive i imena koja na temelju svojih izvora Euzebije pripisuje Logosu. Imena je mnogo. Euzebije se vjerojatno kod toga nadahnuo spisima sv. Justina koji je izradio cijelu teologiju o Logosu.

Euzebije se u svojim razmišljanjima nadasve rado služi nazivom Logos, Λόγος. On također rabi izričaj Θεοῦ Λόγος, Logos Boga. Namjerno smo genitiv Θεοῦ preveli doslovno genitivom Boga, a ne Božji. To činimo da se bolje istakne kako Θεοῦ dolazi od Θεός što je redovita i osnovna naznaka za Boga Oca. Logos je Logos Boga, tj. Boga Oca. Govoreći o Logosu Euzebije navodi izreku iz Ps 33,6. Ona glasi: "Jahvinom su Riječi nebesa sazdana".

Logos također naziva Mudrost odnosno Θεοῦ Σοφία, Božja Mudrost. U potvrdu za taj naziv Euzebije navodi veći broj starozavjetnih mjesta. U Job 28,12 piše: "Otkuda nam dolazi Mudrost?" U Izr 8, 12-31 dosta se često spominje Mudrost. Ipak posebice treba istaknuti neka mjesta iz knjige Mudrosti. Tu se na posebno jasan način govori o Božjemu Logosu koji je Mudrost. Ovo su glavna mjesta na koja se pozivao Euzebije Cezarejski: Mudr 6,22; 22-26 i 8,1.

Euzebije Cezarejski drži da je Logosu također posebno ime Εἰκὼν Θεοῦ, tj. Božja Slika. On čak to ime nalazi naznačeno u Post 1,26 gdje se kaže da je čovjek sazdan "po Božjoj slici". Slika pak po kojoj je čovjek stvoren sami je Logos koji je neposredna Slika Božja.

Polazeći od 1 Kor 1,24 Euzebije u imena Logosa ubraja naziv "božanska Moć" ili "Moć Boga". Nadahnjujući se Jš 5,14 Euzebije Logosa oslovljuje "Vojskovođom Gospodnje sile". Iz Iz 9,5 Euzebije preuzima naziv "Anđeo velikoga savjeta", a iz Mal 3,20 naziv "Sunce pravednosti". Po Euzebiju, Logos se također naziva "Moć koja prosvijetljuje" i "istinito Svjetlo".

Treba pak utvrditi nutarnji odnos koji, po Euzebiju, postoji između Logosa i Boga. Već smo naznačili da Euzebije govori o onome koga obično naziva Θεοῦ Λόγος, Θεοῦ Σοφία, Εἰκὼν Θεοῦ i Θεοῦ Δύναμις. Svugdje u navedenim izričajima imamo isti genitiv Θεοῦ. Jasno je da u navedenim izričajima genitiv može jedino označivati Boga Oca. Otuda zaključujemo da je Isus Krist, po Euzebiju, Logos, Mudrost, Slika i Moć

koja je iz Boga Oca i koja pripada Bogu Ocu.

Međutim, Euzebije Cezarejski u svome djelu izravno i neposredno kaže o Moći koja je Božji Logos: ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένη. Izričaj u prijevodu glasi "rođena iz Oca". Tu je, vidimo, Euzebije upotrijebio jaki grčki prijedlog ἐκ koji po riječniku[228] izražava misao izlaženja "iz" nekoga ili nečega. Prema tome, Euzebije uči da Logos izlazi "iz Oca". Euzebije tu jasno piše τοῦ Πατρός dok je prethodno obično bilježio τοῦ Θεοῦ. Otuda se vidi da je za nj u takvim slučajevima isto napisati τοῦ Θεοῦ i τοῦ Πατρός.

Euzebije čak naznačuje način kako Logos izlazi iz Oca. To je izrazio naznakom γεγεννημένη. Taj izričaj dolazi od glagola γεννάω, roditi. Prema tome, Logos, "rodivši se", dolazi "iz Oca". Smatramo da je to temeljna i ključna Euzebijeva tvrdnja o Božjemu Logosu. Druge slične treba shvatiti i tumačiti u njezinome svjetlu i smislu.

Euzebije Cezarejski kaže o Logosu koji je Božja Sila: τοῦ πρώτου αἰτίου γεγενημένη. Već smo svratili pozornost na prijedlog ἐκ. U naznačenoj Euzebijevoj izreci ono πρώτου αἰτίου što znači "prvotni uzrok" očito naznačuje osobu Boga Oca. Otac je posvema i u svakome pogledu "prvi uzrok" jer sam nije potekao od nikoga dok sve na svoj poseban način potječe i dolazi od njega. Iz Boga Oca kao "prvoga uzroka" dolazi i njegova Moć koja je njegov Logos. Ona izlazi iz Boga Oca kao γεγενημένη. Taj pak izričaj dolazi od γίγνομαι, što znači "postati", ali i "roditi". To znači da γεγενημένη nipošto ne uključuje da Božja Moć postaje u smislu stvaranja. Postati ne znači nužno stvoriti. I roditi se znači postati. Osim toga, nismo posve sigurni da je Euzebije doista napisao γεγενημένη. Lako je moguće da je u Euzebijevu izvorniku pisalo γεγεννημένη. Pri prepisivanju bez poteškoće je mogao otpasti jedan ni. U tome slučaju pred sobom bismo imali glagol γεννάω, a ne γίγνομαι. U svakome slučaju Euzebije Cezarejski smatra da je Božji Logos prvorođeni, πρωτότοκος.

Slijedeći svoje predšasnike u teologiji i razmišljanju nad Iv 1,3 Euzebije uči da je Božji Logos sazdao i stvorio sve što postoji. On o Logosu tvrdi da je ἡ τῶν γενετῶν ἀρχή. Riječ ἀρχή veoma je bogata značenjima.[229] Stoga se ne može i ne smije prevesti jednom te istom

[228] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 606.
[229] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 281.

riječi gdje god se zatekne. Tako bi se uvelike osiromašila. Riječ ἀρχή može značiti: početak, uzrok, izvor, počelo, vlast. Euzebijev se izričaj τῶν γενετῶν odnosi na sve što je postalo i što je stvorenje. Logos je svemu stvorenome ἀρχή. Euzebije također naglašava kod Logosa svojstvo τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως. Time tvrdi da Logos posjeduje punu stvaralačku moć.

Euzebije proslijeđuje teologiju koju je zatekao i time što uči da se Božji Logos u Starome zavjetu objavljivao naročitim ličnostima kakvi su na primjer bili Abraham ili Mojsije. Čak je i Utjelovljenje, po Euzebiju, vrhovna i vrhunska teofanija.

Ovdje također naznačujemo Euzebijevo uvjerenje da Bog Otac svome Logosu koji je jedini "njegov Prvorođenac" priopćuje sve što se nalazi u "njegovim neiskazivim silama". Jedino je Logos u stanju "zadržati i primiti obilje Očevih dobara". Posredstvom pak Logosa Bog Otac "ta dobra" samo "dijelom" dodijeljuje onima koji su ih "dijelom dostojni".

Duh Sveti

Euzebije Cezarejski u sedmoj knjizi svoje *Evanđeoske priprave*[230] nije propustio zabilježiti barem nekoliko riječi o Duhu Svetome. On kaže da "svi hebrejski teolozi" priznaju i izriču "božanstvo" onoga koga "nazivlju Duh Sveti". Sam pak Euzebije naznačuje da je Mojsije pisao *Postanak* "očito pod nadahnućem Duha Svetoga". Općenito govoreći, hebrejski su teološki pisci bili od Duha Svetoga θεοφορούμενοι. Glagol θεοφορέω znači "nadahnuti božanskim dahom" ili "biti od Boga nadahnut". Zbog toga što su Hebreji bili θεοφορούμενοι, Duh Sveti ih je "prosvijetlio".

Euzebije, nadalje, bilježi da je Duh Sveti glava i gospodar duhovnih moći. To su anđeli. Inače Euzebije naznačuje da Duh Sveti "zaprema treći red" poslije Boga Oca i Božjega Logosa. Mislimo da to otprilike znači isto što i naša izreka kada reknemo da je Duh Sveti treća osoba u Trojstvu.

[230] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 84-86.

I. Anđeli

Nema dvojbe da u povijesti razmišljanja o anđelima određeno mjesto sa svojim naukom zauzima i Euzebije Cezarejski. Stoga se i sami na to ovdje kratko obaziremo. Euzebije smatra da postoji veliki broj anđela. Njihovo je mnoštvo, tako reći, nepregledno. U potvrdu za svoju tvrdnju Euzebije navodi Dn 7,10 kao i neka druga slična biblijska mjesta. Osim toga Euzebije je nabrojio razna imena koja Pismo dodijeljuje anđelima. Po Euzebiju, anđelima ravna i upravlja Božji Logos koga Euzebije u tome slučaju naziva Sunce pravde. On istu ulogu pripisuje i Duhu Svetome. Anđeli su u Božjoj službi. Kršćani im iskazuju dužnu čast i poštivanje.[231]

J. Zloduh

Poznato je da se u Euzebijevo doba žestoko među teolozima o tome raspravljalo zašto se i kako u svijetu i povijesti pojavio zli duh. Odgovori su na postavljeno pitanje bili dosta raznoliki. Euzebije Cezarejski smatra da je đavao pali i zato otpali anđeo. Po njegovu sudu anđeo je pao i postao đavao iz oholosti, bahatosti i suparništva sa samim Bogom. Posrijedi je zapravo bio slobodni izbor. Pali je anđeo sa sobom povukao brojne druge.

Neki patrolozi misle da je upravo Euzebije Cezarejski prvi započeo paloga anđela nazivati osobnim imenom Lucifer. Euzebije u svoju demonologiju kao i prethodno Origen unosi kao temeljni tekst Iz 14, 12-14. On inače zlodusima pripisuje važnu ulogu u ljudskoj duhovnoj povijesti. Zlodusi se protive i suprostavljaju ljudima koji ih mogu svladati i tako steći zasluge i učvrstiti svoju krepost. Zlodusi su zapravo među ljudima proširili politeizam. Euzebije Cezarejski drži da je politeizam po svome zlu ravan ateizmu.

Zlodusi su na silu sebi prigrabili čašćenje koje čovjek isključivo duguje jedino jednome Bogu. Oni su također nadahnjivali poganske proricatelje. Hebreji su se oduprli zlodusima. Isus Krist je svladao zloduha i tako od toga najtežega neprijatelja oslobodio cijeli ljudski rod.

[231] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 87-89.

To je istinska snaga kršćanstva.[232]

K. Govor o čovjeku

Euzebije Cezarejski u sedmoj knjizi *Evanđeoske priprave* kratko iznosi osnovne zasade antropologije kako se dade naći u Hebreja.[233] To zapravo znači u starozavjetnoj Bibliji koju su pojašnjavali pisci kao Filon Aleksandrijski. Euzebije misli da biblijska antropologija nadvisuje grčki govor o čovjeku. Zato je on usvaja uzimajući je za kršćansku. Tu je u srži riječ o pojašnjenju nekoliko ključnih antropoloških mjesta iz starozavjetne knjige *Postanak*.

Na prvome se mjestu, jasno, nalazi Post 1,26. To je uistinu iznimno važno antropološko mjesto. Po tumačenju koje usvaja i Euzebije ključan je izričaj u Post 1,26 κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Da se razumije kako želi Euzebije, treba opet istaknuti da je Božji Logos neposredna i potpuna Božja Slika, Εἰκὸνα Θεοῦ. Logos je Božja Slika. U njemu je Božja punina. Čovjek je pak stvoren κατ' εἰκόνα Θεοῦ, tj. "po Božjoj Slici". To, po Euzebiju, znači da čovjek neposredno odražava Onoga koji je u samome sebi Božja Slika. Tako je čovjek zapravo slika Slike. Čovjek je slika Božje Slike koja je Božji Logos. U tome je najviše čovjekovo dostojanstvo. On je po Božjoj Slici srodan sa samim Bogom. To je čovjekova neslućena veličina. Po Logosu posjeduje sličnost s Bogom.

Stoga pak što je čovjek slika Božje Slike, on posjeduje dušu kojoj je bitna oznaka da je λογική i νοέρα. To znači da je duša umna i razumna. Duša je slika Logosa. Zato je λογική. Ona je također νοέρα jer je Božji Logos u sebi sami um i razum.

Mislimo da Euzebije Cezarejski ima na pameti ljudsku razumnu dušu kada govori o onome što je u čovjekovoj naravi na poseban način τίμιον, časno. Također ima pred očima ljudsku dušu kada se služi izričajem ὁ ἔνδος ἄνθρωπος, nutarnji čovjek. To je, po Euzebiju, ἄνθρωπος, istinski čovjek. Tome dijelu ljudskoga bića Euzebije pridaje vlast ravnanja i upravljanja što on izražava naznakom τὸ ἄρχον, ono što vlada.

Euzebije Cezarejski razmišlja i o ljudskome tijelu. Tijelo se

[232] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 89-90.
[233] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 42.44-46.90-91.

razlikuje od duše. Ali Bog je stvorio i tijelo. Tijelo treba poštivati i s njime blago postupati. Ipak ga treba držati u pokornosti. Tijelo služi duši.

Euzebije s pravom u antropologiju uvodi također tvrdnju iz Post 2,7. Tu se čita iznimni izričaj: πνοὴ ζωῆς, tj. "dah života". Štoviše, on je prava zasebnost biblijske antropologije. Naznačeni "dah života" u čovjeku vrši ulogu mosta i spojnice. Povezuje različite i posve odvojene zbilje. To je čovjekova razumna i umna duša koja je nešto θεῖου, božansko, i ljudsko tijelo koje se sastoji od praha zemaljskoga.

Napokon spominjemo Post 1,28-29. Tu je jasno naznačena čovjekova uloga u stvorenome svijetu. Po vlastitostima koje obilježuju njegovu dušu Bog je čovjeka postavio za gospodara i upravitelja nad svim bićima u prirodi. Čovjek je u stvorenome svijetu kralj. To pak ujedno znači da je i sam uvršten u red i raspored koji se nalazi u svijetu.

Svojim je razumom u duši čovjek srodan sa samim Bogom. U tome je njegovo dostojanstvo, veličina i čast. Čovjek svojom dušom razmišlja i stvara korisne i nužne zaključke. Tako je sposoban oblikovati ćudoredni život i na taj način doprijeti do određene spoznaje samoga Boga koji ga je stvorio.

L. Pitanje tvari

Euzebije Cezarejski na koncu sedme knjige u *Evanđeoskoj pripravi* raspravlja o tvari u smislu osnovnoga grčkoga pojma ὕλη. Tome pitanju posvećuje[234] dva dosta duga poglavlja. Inače smo stekli dojam kako je Euzebije na neki način gotovo nenadano došao na pomisao da razmatranje o tvari uvrsti u sedmu knjigu svoga djela. To sudimo po tome što na mjestu gdje najavljuje o čemu će govoriti u toj sedmoj knjizi ne spominje tvar. Ipak je istina da govor o tvari ulazi u njegovu knjigu jer je to pitanje ključno za opći svjetonazor. Ali da je pitanje tvari Euzebije raspravio tek na kraju sedme knjige *Evanđeoske priprave* možda je tražio sami opseg djela. Kako prethodno napisano nije ispunilo taj opseg, Euzebije ga je nadopunio raspravom o tvari.[235]

[234] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 10.25.92-126.
[235] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 10.25.92.

Grčko stajalište

Prije svega treba naznačiti grčko stajalište prema tvari koja se naziva ὕλη. Grci i ljudi izobraženi grčkom književnošću i filozofijom istinski su suparnik i protivnik kršćanstva na misaonome polju u vrijeme kada Euzebije Cezarejski piše svoj spis. Zato moramo upozoriti na grčko poimanje tvari.

Grci smatraju da je ὕλη vječna i zato je svijet oduvijek. Tvar nije na nikakav izvanjski način došla u opstanak. Ona je prvotna i neizvedena zbilja. Tvar oblike oblikuje svojom vlastitom snagom ili ih poprima djelovanjem božanstva. Tako iz ὕλη nastaju zasebna bića. To o ὕλη misli grčka filozofija kao cjelina. U tome nema iznimke. Čak je to dio pučkoga i općega nazora na život, svijet i povijest.

Dva su osnovna razloga navela Grke da prihvate naznačeno stajalište o tvari kao ὕλη. Tu je prije svega mijena, promjena i hitra prolaznost svakoga bića u svijetu. Smrt posvuda vlada. Stoga Grci žele da je barem trajna, neuništiva i vječna ona zbilja iz koje sve potječe. To je ὕλη. Osim toga na vječnost tvari Grke upućuje trajno zlo u svijetu. Zlo je neiskorjenjivo i posvudašnje. Grci mu izvor nisu mogli naći osim u tvari nad kojom nemaju posvemašnju vlast ni bogovi ni ljudi.

Iz navedenoga se bez veće teškoće dade razumjeti zašto duh grčki obrazovanoga čovjeka nije lako mogao prigrliti kršćanski nauk o Bogu kao stvoritelju i o sazdanosti same ὕλη iz ništavila. Jednako se može bez posebnoga napora shvatiti zašto su Grci nutarnjim otporom odbili prigrliti kršćanski nauk o Kristovu utjelovljenju. Njima je zbog zloće tvari bilo naprosto nepojmljivo da je Logos postao tijelo.[236]

Filonovo stajalište

Filon je u načelu razmišljao o Bogu, tvari i stvaranju kao općenito grčki svijet. Zastupao je Božju transcendenciju u odnosu na sve što je stvoreno. Ipak je držao da ὕλη opstojnošću prethodi svijetu. Bog je svijet stvorio oblikujući tvar koja već postoji. Međutim, kada su u pitanju posve duhovna bića Filon Aleksandrijski pomišlja na stvaranje *ex nihilo*.

[236] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 10.92-93.95.

On doduše Boga naziva κτίστης, stvoritelj, ali to još ne uključuje prihvaćanje onoga što u teologiji obično nazivamo *creatio ex nihilo*, stvaranje iz ništavila. Uostalom, Filonu se pitanje tvari kao takve još nije ni nametnulo u smislu bitnoga egzistencijalnoga pitanja.[237]

Post 1,2-2,4

U kršćanskoj smo teologiji nekako samo od sebe naviknuli misliti da starozavjetni pisac u Post 1,2-2,4 neposredno govori o stvaranju svijeta iz ništavila. On to možda predpostavlja i donekle uključuje. Ipak stvaranje tvari nije izravna piščeva nakana na prvoj biblijskoj stranici. On tu zapravo govori i veliča svemogućnost Boga u koga vjeruje. Božja pak svemoć do svoga punoga izražaja zacijelo najočitije i najblistavije dolazi na vidjelo kada se motri kako je Bog stvorio i uredio svijet u kome čovjek živi i djeluje.

Smije se, dakle, kazati da ni u Post 1,2-2,4 nije svetome piscu prvenstveno na pameti pitanje kako je tvar kao tvar nastala. Poput drugih drevnih vanbiblijskih pisaca koji duhom motre postanak svijeta vjerojatno i sam polazi otuda da je Bog svijet sazdao od stanovite u sebi neoblikovane tvari koja je na početku nalik na neodređenu i bezobličnu zbilju.[238]

Teolozi prije Euzebija

Sigurno je da su rani kršćanski teolozi[239] poput Biblije i židovstva prigrlili i usvojili nauk o stvorenosti svijeta i tvari. Ipak o tome nisu neposredno temeljitije razmišljali. Njihovi su najpreči napori išli u drugome smjeru. Unatoč tome i kod njih se nađu mjesta izričitih tvrdnji o stvaranju tvari i svijeta. U tu svrhu možemo spomenuti Hermu i njegovo djelo *Pastir*. Hermin govor o stvaranju zapazili su Irenej i Origen. Oni su ga i prihvatili. Tako je postao dio opće teološke baštine.

Nešto izvjesnije teolozi ranoga kršćanskoga doba govore o stvaranju tvari u trenutku kada predstavnici krivovjernoga učenja

[237] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 95-96.
[238] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 96-97.
[239] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 97-98.

izjavljuju da je tvar s Bogom suvječna. Odgovor teologa bio je da je Bog stvorio tvar i da ona zato nije vječna. Bog je posvemašnji gospodar tvari. Tvar potječe od Boga.

Ovdje posebice treba istaknuti Tacijana iz Sirije i Tertulijana iz Kartage. Obojica su svjesno učili da je Bog i za samu tvar stvoritelj. Oni su to tvrdili polazeći iz prethodne biblijske i kršćanske predaje. To je svakako i neprijeporno točno. Ali oni su uz to već i po svome osobnome stajalištu općenito bili izraziti protivnici grčke misli i filozofije kao izražajne mogućnosti u teologiji i općenito u kršćanstvu. Stoga su i zbog toga bili spremni zabaciti nauk o vječnosti tvari što je osnovna tvrdnja grčkoga helenističkoga učenja.

Tacijan je upravo u djelu koje piše kao oporbu i protimbu protiv Grka[240] naglasio da tvar nije vječna kao Bog. Nju je sazdao onaj koji je jedini Stvoritelj cijeloga svemira. Slično se izrazio i Tertulijan u svome znamenitome spisu *De praescriptione haereticorum*.[241] Naznačio je da je "Bog samo jedan" i da nema "drugoga mimo Stvoritelja svijeta". Bog je "iz ničega (*ex nihilo*)" sve stvorio i proizveo "po svojoj Riječi". Unaprijed se kao sastavni dio dogmatskoga učenja ustaljuje izričaj *creatio ex nihilo*, stvaranje iz ničega.

Euzebijevo stajalište

Svoje osobno stajalište kada je u pitanju tvar Euzebije Cezarejski kratko i jasno izražava u dva naslova u odsjeku sedme knjige *Evanđeoske priprave* gdje neposredno raspravlja o tvari. U jednome naslovu bilježi da se za tvar ne smije reći da je nestvorena i nepostala. Isto ponavlja i u drugome naslovu. Tu još dodaje da tvar nije vrelo niti izvor bilo kojega ili bilo kakvoga zla.

Po svome redovitome običaju Euzebije i sada vlastito mišljenje o tvari ukrjepljuje navodima iz raznih tuđih djela. Ovaj put je to učinio pomoću četvorice pisaca. To su: Filon Aleksandrijski, Origen, Dionizije Aleksandrijski i Metodije Olimpski.[242]

Euzebije od Filona preuzima ulomak[243] koji se nalazi u spisu gdje

[240] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 90.
[241] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 153-154.
[242] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 101-104.
[243] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 104-107.

Filon govori o Božjoj providnosti. To se Filonovo djelo u svome grčkome izvorniku izgubilo. Stoga je ulomak koji posjedujemo kod Euzebija Cezarejskoga veoma dragocjen. Nema dvojbe da je Euzebije Filonov ulomak zato doslovno naveo jer u njemu o tvari piše: γέγονεν ὄντως. To znači: "Uistinu je postala." Euzebije je shvatio da, po Filonu, na tvar koja se inače u Filonovu tekstu naziva οὐσία treba primijeniti glagol γίγνομαι koji općenito znači "postati", "nastati". Prema tome, tvar je došla u opstanak. Nije vječna zbilja.

Euzebije se u svome razglabanju također oslonio na ulomak djela u kome je Origen tumačio[244] starozavjetnu knjigu *Postanak*. To je Origenovo djelo bilo veoma opsežno. Imalo je trinaest knjiga. Sve su se s vremenom izgubile. Očuvao se jedino odlomak koji je naveo Euzebije Cezarejski. Euzebije ga navodi zato što Origen posve jasno uči da je Bog stvorio tvar i njezine oblike i vlastitosti. Inače se Origen u svome razmatranju donekle obračunavao s tumačima koji su među kršćanima odveć doslovno pojašnjavali biblijski tekst. Origen je također podrobno razlagao neutemeljenost pretpostavki koje su se u odnosu na tvar razlikovale od njegova učenja.

U raspravu o tvari Euzebije je uvrstio jedan ulomak iz određenoga spisa Dionizija Aleksandrijskoga.[245] Dionizijevo se djelo zagubilo. Od njega se sačuvao jedino ulomak koji je kod Euzebija Cezarejskoga kao potpora vlastitome učenju o tvari.

U ulomku Dionizije na dugo raspravlja o tvari. Vjerojatno se u razmišljanju poveo za Aristotelovim stavovima. U svakome slučaju Dionizije zastupa mišljenje da je tvar zbilja koja na sebi ne nosi obilježje nenastalosti. Euzebije sigurno zbog te tvrdnje navodi Dionizija koga je kao Origenova učenika naročito štovao i cijenio. Jamačno su se Dionizijeva djela nalazila u knjižnici Cezareje Palestinske i zato uvijek Euzebiju pri ruci.

Euzebije, napokon, u svome djelu navodi[246] veoma dugi odlomak stanovitoga pisca o kome se tako izražava da se stječe dojam kako ga uopće ne pozna. Euzebije toga pisca naziva Μάξιμος. O njemu kaže da je vrijedan čovjek Kristove škole. Sastavio je djelo s naslovom *O tvari*. Stoga doista pripada u sedmu knjigu Euzebijeve *Evanđeoske priprave*.

[244] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 107-109.
[245] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 109-111.
[246] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, 111-126.

Ovdje prije svega moramo reći da nam u patrologiji nije poznat pisac po imenu Maksim koji bi napisao spomenuto djelo. Ime Maksim u patrologiji pozna samo Euzebije Cezarejski i oni koji su se na nj oslonili kao sv. Jeronim u *Slavnim muževima*. Poteškoća postaje još veća kada dodamo da se isti ulomak koji je pod Maksimovim imenom Euzebije naveo u *Evanđeoskoj pripravi* drugdje kao autoru pripisuje samome Origenu.

Stručnjaci su stoljećima nastojali doznati tko je zagonetni Maksim i kome pripada ulomak naveden kod Euzebija. Istraživanje je dovelo do gotovo zajamčenoga uspjeha. Maksim nije nitko drugi doli poznati Metodije Olimpski. On je pisac spomenutoga ulomka koji nema nikakve sveze s Origenom.

Ulomak kako ga je u svoje djelo uvrstio Euzebije doista se doima kao zasebna cjelina i u sebi zaokružena jedinica. Tekst doista pobija razna kriva mišljenja glede nastanka tvari i podrijetla zla u svijetu. Po piscu ulomka tvar nije vječna niti je nestvorena. Tvar potječe od Boga. Zlo ne izvire iz tvari kao svoga vrela. Iskon i početak zlu treba tražiti u slobodi volje duhovnoga bića kakav je u sebi i čovjek.

Osma knjiga

Euzebijeva osma knjiga[247] u *Evanđeoskoj pripravi* dijelom sadržajem prosljeđuje i produbljuje sedmu knjigu. U osmoj knjizi Euzebije podrobno iznosi kako mora izgledati pobožni, vjernički i kreposni život na temelju Mojsijevih spisa. Pišući o tome, Euzebije se oslanja isključivo na razne židovske pisce. Druge nije navodio. To se po sebi razumije jer osim samih Židova jedva je tko drugi bolje poznavao njihov vjerski život.

U svojoj knjizi Euzebije Cezarejski dosta ulomaka preuzima od Aristeja. Aristej je bio helenizirani aleksandrijski Židov. Vjerojatno je živio oko g. 160. prije Krista. Također postoji stanovito *Aristejevo pismo*, upućeno određenome Filokratu. Aristej u tome pismu alegorijski pojašnjuje Mojsijeve spise. Ulomci što ih je iz Aristejeva pisma naveo Euzebije velike su tekstualne vrijednosti.

[247] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangélique, VIII-IX-X, Sources chrétiennes*, 369, Paris, 1991, VIII, 7-13.

Euzebije se i u osmoj knjizi poziva na Filona Aleksandrijskoga. Štoviše, on tu Filona obilnije navodi nego u bilo kojoj drugoj knjizi. Euzebije se u svoju korist poslužio s više Filonovih djela. Od nekih u izvorniku posjedujemo samo to što je Euzebije uvrstio u osmu knjigu *Evanđeoske priprave*. Posebice kao značajno ističemo da je Euzebije naveo mjesta gdje je kod Filona riječ o životu znamenitih Esena.

Doista je veoma zanimljivo da se Josip Flavije prvi put pojavljuje u osmoj Euzebijevoj knjizi. Euzebije ga prethodno nije spomenuo. U nastavku će ga spominjati. Sada ga je naveo zbog izvještaja o židovstvu.

Euzebije je također naveo aleksandrijskoga Židova i pristašu peripatetičke grčke filozofske škole Aristobula. Aristobul je živio sredinom drugoga predkršćanskoga stoljeća. Euzebije ga je naveo iz više razloga. Bilo je to jamačno i zato što je Aristobul tvrdio da su davni grčki pjesnici i filozofi misli i učenja obilato preuzimali od Mojsija. Po Aristobulu i peripatetička filozofija zavisi od Mojsija i drugih proroka. Osim toga Aristobul je alegorijskim tumačenjem branio biblijski antropomorfistički govor o Bogu.

Deveta knjiga

Ovdje ćemo biti veoma kratki. Tek naznačujemo temeljnu nakanu i osnovni sadržaj Euzebijeve knjige. Euzebije u devetoj knjizi svoje *Evanđeoske priprave* iznosi što su poganski grčki pisci u svoja djela uvrstili iz židovske povijesti. Sada je dopunio što je u prethodnoj knjizi već zabilježio o životu i djelovanju esenske zajednice.[248]

Deseta knjiga

U Euzebijevu cjelovitome razmatranju ova knjiga[249] sa svojim sadržajem ima veliku dokaznu moć i vrijednost. U tu svrhu treba dijelom u svijest dozvati već rečeno. Pogani su, znamo, kršćanima predbacivali da su novotari. Odvojili su se od otačke vjere koja je drevna i prigrlili kršćanstvo kao posvemašnju novinu. Po Grcima pak drevno ima prednost pred novim. Drevno je istina. Euzebije je prihvatio grčki dokaz samo ga

[248] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, IX, 14-20.
[249] Usp. G. SCHROEDER-É. des PLACES, *Préparation*, X, 22-27.

je preokrenuo i usmjerio protiv njih samih. Pokazao je da kršćani u vjeri i ćudoređu slijede Hebreje. Hebreji su pak vremenski kudikamo drevniji od svih Grka pa stoga i kršćani koji ih duhovno slijede.

U desetoj knjizi koju predstavljamo Euzebije Cezarejski dokazuje da su Grci plagirali Hebreje. Ono što je istina u grčkoj filozofiji i njihovu razmišljanju o božanstvu kao plagijat potječe iz drevnih hebrejskih spisa. To je u biti sadržaj, nakana i smisao ove desete Euzebijeve knjige. Euzebije svoju tvrdnju ukrjepljuje većim brojem autora čije ulomke izobila donosi. Sada ih kratko spominjemo.

Najprije naznačujemo da se Euzebije poziva na vlastito ključno djelo *Ljetopis*.[250] Osim toga u svoju korist navodi Josipa Flavija koji se izravno bavio drevnošću svoga židovskoga naroda i dokazima odgovarao svima koji su nijekali da su Židovi uistinu drevan i prastari narod. Josip Flavije naročito osporava vrijednost grčkim povijesnim spisima. Nedostatak im je vidio u mnogočemu. Prije svega povijesna grčka djela nisu davnoga već novoga datuma. U njima se nađu protuslovlja. Uz to često istinu podređuju stilskoj izražajnoj ljepoti. Stoga su, po Josipu Flaviju, grčki povjesničari nedostatni i sumnjivi.

Euzebije se poziva i na Julija Afričkoga, kršćanskoga pisca.[251] Naveo je ulomak iz njegova spisa *Kronografija*. To je djelo do neznatnih ostataka zagubljeno. Iz njega je Euzebije učio kako se povijesno radi i piše.

Dokaz za svoje tvrdnje u desetoj knjizi *Evanđeoske priprave* Euzebije Cezarejski obilato je pronašao u *Stromatima* Klementa Aleksandrijskoga. Klement je u svome spisu često i jasno učio da grčka filozofija kao cjelina nije izvorno grčka. Najvećim dijelom i u svojim najboljim i najizvrsnijim izričajima potječe iz starozavjetnih spisa. Nije pak nimalo teško zaključiti koliko se taj Klementov nauk dopao Euzebiju Cezarejskome. Posve se uklopio u njegovo osobno mišljenje.

Napokon dodajemo da se Euzebije u istoj knjizi oslonio na odlomak koji je preuzeo iz Porfirijeva djela *Protiv kršćana*. Isto se odnosi na Tacijana Sirijskoga i njegovo djelo u kojemu se na svoj način obraća Grcima. Euzebije navodi Tacijana da pomoću njega može tvrditi kako je Mojsije živio u vremenu prije Homera.

[250] Usp. u našem poglavlju br. 8.
[251] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 209-210.

Jedanaesta knjiga

U jedanaestoj knjizi[252] svoje *Evanđeoske priprave* Euzebije Cezarejski potanje izlaže svoje stajalište o filozofiji. Zapravo ovaj put ukazuje na određene dodirne točke između hebrejskoga nauka i grčke filozofije kako ju je on sam shvatio. Polazeći od činjenice da je Euzebije smatrao kako su grčki filozofi preuzeli hebrejski nauk u onome što su istinito učili jasne su povezanosti među ta dva svijeta. Ipak Euzebije ne slijedi podjednako svekoliku grčku filozofiju. Pred očima poglavito ima Platona s njegovim učenjem. Euzebije drži da upravo Platon najbolje predstavlja opću grčku filozofsku misao. Platon je, po Euzebiju, bio bez sumnje najcjelovitiji, najistinskiji i najodličniji među grčkim filozofima.

Euzebije u svojoj knjizi prije svega naznačuje da se kod Platona i kod Mojsija filozofija ukazuje kao utvrđena i dobro uobličena cjelina. Ta se cjelina shodno dijeli na etiku, logiku i ono što se tada nazivalo fiziologiju. Utvrdivši da hebrejska filozofija ima vlastitu etiku i logiku, Euzebije započinje pojašnjavati krupna metafizička pitanja. Ona se odnose na Boga, razumna stvorena bića, sile zla, besmrtnost ljudske duše, postanak svijeta i na samu eshatologiju. Već to kratko nabrajanje pokazuje iznimnu važnost jedanaeste knjige za opću povijest filozofije i teologije.

Euzebije je znao za granice dosega grčke filozofije. Ipak ju je visoko cijenio. Filozofiju nije prezirao kao poneki prethodni kršćanski pisac. Euzebije je, rekosmo, najviše od grčkih filozofa cijenio Platona, ali nije ni druge htio ostaviti po strani i obezvrijediti. Osjećao je veliko udivljenje prema grčkoj misli kao zasebnome sustavu. To se prije svega može zato razumjeti jer je Euzebije kao čovjek najviše naobrazbe već po nutarnjem usmjerenju težio prema mudrosti i razumskome dokazivanju. Osim toga, držao je, kazasmo, da su na grčke filozofe dobrim dijelom utjecale starozavjetne biblijske knjige iz kojih su crpili svoja učenja.

Euzebije Cezarejski zadaću filozofije vidi u potrazi za istinama koje su na početku povijesti priopćene svim ljudima, ali su poslije zamagljene i zasjenjene najrazličitijim natruhama i nanosima. Filozofija nastoji iznova ući u trag tim iskonskim istinama. Ipak uza sav trud i napor nije u stanju doći do istina koje sadrži kršćanska objava.

[252] Usp. G. FAVRELLE-É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangélique*, SC, 292, Paris, 1982, 7-42.

Kršćanstvo je nezavisno od svake i svekolike filozofije. Ono naprosto nadvisuje filozofiju. Filozofija može pomoći kršćanstvu. Ono je ipak u sebi i svojoj biti samo sebi dovoljno i dostatno.

Dvanaesta knjiga

Po sebi veoma je jednostavno naznačiti smisao i značenje Euzebijeve dvanaeste knjige u *Evanđeoskoj pripravi*. Sam Euzebije na početku knjige kaže da u njoj nastoji potanko i cjelovito utanačiti i utvrditi slaganje između Platona i hebrejskih proroštava. On to doista i čini navodeći razne ulomke iz osam Platonovih djela. Platonovi navodi zapravo ispunjaju stranice Euzebijeve dvanaeste knjige. Euzebije Platonove tvrdnje kratko uspoređuje s doslovnim biblijskim navodima i izrekama. Ponekad se zaustavi samo kod prisjećanja na neko biblijsko mjesto. Ipak se Euzebijev rad u ovoj knjizi najčešće svodi na postavljanje naslova za poglavlja. Isto tako Euzebije s vremena na vrijeme kratkom pripomenom poveže različite navode iz Platona.

Sada kratko ističemo stanovite posebnosti Platonovih ulomaka da se barem donekle zapazi razlog zašto ih Euzebije navodi i u čemu je tražio dodirne točke između Biblije i Platona. Tako Euzebije neka Platonova mjesta uvrštava u svoje djelo jer je u njima zamijetio usporednost s prvim stranicama starozavjetnoga spisa *Postanak*. U Platona je našao ulomak gdje se o ljudskim počecima govori kao u *Postanku*. Euzebije nije propustio navesti niti znameniti Platonov tekst gdje je riječ o raspetome pravedniku. Kada pak Platon piše o iskonskoj i početnoj zlatnoj dobi ljudskoga roda, Euzebije slične tvrdnje u *Postanku* sažima izravno se služeći Platonovim riječima. Euzebije se rado poslužio i onom stranicom na kojoj Platon naglašava vrijednost jednostavne vjere i priprostoga povjerenja. Po Euzebiju, Platon se o Potopu jednako izražavao kao i Mojsije. Euzebije podjednako ističe Platonov govor o dvojnosti i podijeljenosti koja iznutra vlada u ljudskome biću. Ovdje također ističemo Platonovu zapovijed da se roditelji časte i poštuju. Euzebije to najuže veže uz starozavjetni nauk. Platonov govor protiv ateista, njegova učenja o Bogu i poimanje besmrtnosti duše, po

Euzebijevu sudu, ima uporište u općem biblijskome učenju.[253]

Trinaesta knjiga

Najveći dio ove trinaeste knjige zapravo su opet veoma brojni i dugi Platonovi navodi.[254] Euzebije ovaj put najprije navodi Platona da ga pohvali i veliča i u njemu istakne neprijatelja i protivnika lažnih bogova. Potom ga žestoko napada zbog njegovih odgojiteljskih poimanja i propisa na tome polju.

Uz Platona u knjizi Euzebije još navodi židovskoga egzegetu Aristobula i kršćanskoga teološkoga pisca Klementa Aleksandrijskoga. Aristobul je alegorijski tumačio Pismo i tvrdio da Pitagora, Sokrat i Platon misaono zavise o Mojsiju. U odlomku koji Euzebije Cezarejski navodi od Klementa Aleksandrijskoga nabrajaju se brojni grčki književnici različitoga duhovnoga i umjetničkoga usmjerenja. Tako je Klement naveo: Homera, Hezioda, Ksenofana, Parmenida, Empedokla, Pindara. Klement i preko njega Euzebije od Heraklita su sačuvali iznimno vrijedne i dragocjene ulomke. Od pisaca tragedija naveden je Eshil, a od komediografa Menandar. Preostale mnogobrojne navedene i naznačene pisce niti ne spominjemo.

Četrnaesta knjiga

U četrnaestoj knjizi svoga spisa[255] Euzebije Cezarejski također ispituje vrijednost i značenje grčke filozofije kao utvrđene jedinice i ogromnoga misaonoga sustava. I tu se oslanja na iznimno veliki broj najrazličitijih pisaca. Mi ćemo naznačiti samo neke uz najkraće dopune. Često je Euzebije, navodeći ulomke spominjanih autora, doprinio njihovu očuvanju do danas. Inače bi se netragom zagubili ili ih ne bismo više imali u dobrome predlošku.

Euzebije se u četrnaestoj knjizi poziva na Numenija. Riječ je o filozofu i povjesničaru filozofije. Živio je u drugome stoljeću. Euzebije

[253] É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangélique*, XII-XIII, SC, 307, Paris, 1983, XII, 7-12.

[254] É. des PLACES, *Préparation*, XIII, 13-19.

[255] Usp. É. des PLACES, *Eusèbe de Césarée, La Préparation Évangélique*, XIV-XV, SC, 338, Paris, 1987. XIV, 7-14.

je tu također naveo Aristokla iz Mesine. I on je živio i djelovao tijekom drugoga kršćanskoga stoljeća. Bio je vrstan stilist i dobar sintetičar, ali donekle i spretni sinkretist. Kao eklektik i povjesničar filozofije Aristoklo je nastojao povezati u strogu cjelinu aristotelizam, platonizam i stoicizam.

Od drugih poganskih autora koje Euzebije navodi u četrnaestoj knjizi svoje *Evanđeoske priprave* još spominjemo Platona, Ksenofonta i Porfirija. Euzebije u toj knjizi navodi Platona da dokaže kako su po sebi neznatne znanosti koje se odnose na tjelovježbu i glazbu. Osim toga Platona navodi jer se suprostavio hedonizmu u kojemu i sam vidi korijen svekolikome politeističkome zlu svih vremena.

Ksenofont je u ulomku koji bilježi Euzebije iznio Sokratovo mišljenje o beskorisnosti onih znanosti što proučavaju prirodu. Porfirije u navedenome ulomku utvrđuje protuslovlja među filozofima i opisuje razne njihove zablude.

Od kršćanskih autora Euzebije u četrnaestoj knjizi *Evanđeoske priprave* navodi Dionizija Aleksandrijskoga. Njegovim navodima dovršava svoje razglabanje u toj knjizi. Euzebije je kod Dionizija pronašao veoma jasno i utemeljeno osporavanje epikureizma kao i obranu Božje providnosti. Isto tako pomoću Dionizijeva teksta Euzibije pobija razna kriva učenja kojima se otklanjala Providnost koja ravna prirodom i poviješću.

Petnaesta knjiga

Sada smo napokon kod petnaeste knjige koja je posljednja u Euzebijevoj *Evanđeoskoj pripravi,*[256] Ta je knjiga vrhunac i kruna toga doista dugoga i uistinu važnoga Euzebijeva spisa. I ova petnaesta knjiga uz ostalo ima svoju vrijednost po tome što je sačuvala dobar broj ulomaka najrazličitijih drevnih autora. Da ih Euzebije nije uvrstio u svoju knjigu, izgubio bi im se svaki trag. To Euzebijevo značenje za opću povijest svatko pozna, prizna i nadasve hvali.

Navodeći u petnaestoj knjizi razne filozofe i druge svakovrsne autore Euzebije se poslužio jednim djelom kome ne znamo ni pisca ni pravi naslov. Djelo je nastalo vjerojatno krajem prvoga ili početkom

[256] Usp. É. des PLACES, *Préparation*, XV, 15-25.

drugoga kršćanskoga stoljeća. Euzebije je doista u svome spisu spomenuo puno imena. Toliko ih je da ih ovdje ne možemo pojedinačno nabrajati. Tko želi lako ih može pronaći u francuskome predgovoru. Dodajemo da se Euzebije Cezarejski u istoj petnaestoj knjizi *Evanđeoske priprave* na dugo i široko razračunavao s Aristotelovom filozofijom koja nimalo nije odgovarala njegovoj duši i duhu.

Četvrto poglavlje

DIJELOVI IZ TEOLOGIJE EUZEBIJA CEZAREJSKOGA

U ovome poglavlju iznosimo stanoviti dio teološkoga nauka Euzebija Cezarejskoga. Cjelinu nipošto nije moguće pružiti. To ne dopušta ni prostor niti nedostatnost naše upućenosti. Nadamo se da je pregled Euzebijevih spisa u prethodnome poglavlju makar donekle omogućio uvidjeti kojim se sve teološkim pitanjima bavio Euzebije Cezarejski. Ovdje se duže zaustavljamo kod središta njegove pa i svake teologije. To su pitanja koja se odnose na Trojstvo, Kristovo utjelovljenje i ljudsko spasenje. Time se u biti bavimo na stranicama što slijede. Ali da što bolje i potpunije osvijetlimo naznačeni dio u Euzebijevim razglabanjima, dotaknuli smo se i nekih drugih pitanja i zaustavili kod određenih onodobnih teoloških pisaca. Radi toga u ovome poglavlju govorimo o trojstvenome modalizmu, Pavlu Samosatskome, Marcelu iz Ancire, Dioniziju Aleksandrijskome i Vjerovanju Cezareje Palestinske. Čak smo ovdje uvrstili raspravu o političkoj teologiju kako ju je shvatio i izrazio Euzebije Cezarejski.

1. Trojstveni modalizam

A. Nazivi

Ovdje smo zapravo prvotno kanili govoriti o Sabeliju i sabelijevstvu kasnije po njemu nazvanu. To smo držali korisnim jer je Euzebije Cezarejski u svome trojstvenome nauku često pred očima imao Sabelijevu zabludu. Ali zamijetili smo da je Sabelije imao prethodnika koje ne smijemo posve prešutjeti.

U neposredni smo naslov stavili pojam modalizam jer je makar donekle spojnica onih pisaca koje u tu svrhu spominjemo. Inače se modalizam izvorno zvao monarhijanizam. To je na temelju grčke riječi koja glasi μοναρχία. Ta se riječ sastoji od μόνος što znači "jedan jedini" i ἀρχή što uz drugo također može značiti "počelo" i "vlast". Zastupnici drevnog teološkoga monarhijanizma Bogu pripisuju μοναρχία i zato svoj teološki sustav nazivaju monarhijanizam. Primjenjena na Boga riječ μοναρχία naznačuje i izražava da je Bog jedno počelo i jedna vlast. Krivovjernost je monarhijanizam u tome što njegovi zastupnici tako poimlju jednu jedinu Božju vlast i njegovo jedino počelo da isključuju Božju trojstvenost. Monoteizam koji zastupaju monarhijanisti i nazivlju monarhijanizam odbacuje da su u jednome Bogu tri različite Osobe. Isti se sustav također naziva modalizam kako smo istaknuli u naslovu. Tako se naziva jer tri Osobe jednoga Boga drži samo različitim oblikom - latinski se "oblik" kaže *modus* - jedne te iste božanske Osobe koja se pod različitim imenima objavljuje i djeluje u svijetu. Za isti se misaoni sustav neki put upotrebljava naziv patripasijanizam. Pojam dolazi od riječi *pater* što znači otac i *patior* što znači trpjeti. Patripasijanizam tvrdi da je za spas ljudi trpio Bog Otac kao jedina božanska osoba koja postoji. Izneseno teološko tumačenje po svome se najpoznatijem predstavniku Sabeliju uvriježeno i redovito naziva sabelijevstvo ili sabelijanizam.

Modalizam se dosta raširio. Puk ga je rado prihvatio jer lako rješava pitanje jednoboštva i bez teškoće ističe puno Kristovo božanstvo. Glavni su vođe i učitelji naznačenoga sustava bili: Noet iz Smirne, Epigon, Kleomen, Praksea i Sabelije. Sada ih predstavljamo kraćim osvrtom.

B. Noet iz Smirne

Noet je po sebi dosta nepoznata ličnost.[257] Ipak bez ikakve dvojbe ulazi u povijest teologije kada je riječ o Trojstvu i kristologiji. Živio je i djelovao oko g. 180. u maloazijskoj Smirni. O njemu i njegovu učenju stanovite podatke posjedujemo od Hipolita Rimskoga koji je napisao

[257] Usp. J. LIÉBAERT, *L'Incaranation*, Paris, 1966, 75; A. GRILLMEIER, *Christ in Christian Tradition*, London-Oxford, 1975; 35; J. N. D. KELLY, *Early Christian Doctrines*, London, 1973, 120; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, Göttingen, 1972, 85.206.

djelo pod naslovom *Protiv Noeta.*[258] Time pokazuje da je Noetu i njegovu učenju poklonio potrebnu pozornost. O Noetovu krivovjerju pisao je kasnije i Epifanije u svome poznatome spisu *Panarion.*[259] To je ogromno djelo najopsežniji prikaz mnogobrojnih krivovjerja koja su se pojavila do Epifanijeva vremena. Kao izvor za opisivanje krivovjernih učenja služilo je sv. Augustinu, Teodoretu Cirskome i Ivanu Damaščanskome.

Noet u svome teološkome učenju polazi od objavljene istine o jednome Bogu. Bog je jedan i ne postoji više bogova. Noet dodaje da se božanstvo koje je jedno i jedincato uopće ne može na nikakav način iznutra i u sebi razlikovati. Bog koji je jedan jest Bog Otac svetopisamske objave. Noet smatra da Pismo govori o jednome Bogu koji je Bog Otac i onda kada spominje Sina i Duha Svetoga. Utjelovljeni Sin koji je Isus Krist nije osobno nitko drugi nego jedini Bog koji je Bog Otac. Zato je Isus Krist u punini Bog. Sve što je Isus Krist učinio i pretrpio djelo je Boga Oca. To je, sažeto kazano, Noetova trojstvena teologija i kristologija. Nije pak teško zapaziti i uvidjeti da je Noet doista napao i zabacio osnovne kršćanske istine. Ali pred teologe je postavio ozbiljna i nadasve važna pitanja. Trebat će stoljetni napori da se uspješno riješe.

Noetovu su se učenju oduprili "sveti prezbiteri". Na odgovornost su ga pozvali dva puta. Bilo je bezuspješno. Tom su prilikom oblikovali stanoviti obrazac vjere. U njemu su se naslonili na ono što su i sami "naučili". Tu izjavljuju da i sami štuju i časte "jednoga Boga", ali onako kako ga oni "poznaju". Isti su prezbiteri također naznačili da priznaju "Krista koji je Sin Božji i koji je trpio kako je trpio i umro kako je umro".

Noet se nije povinuo sudu spomenutih prezbitera. Zato su ga oni "osudili i isključili iz Crkve". Međutim Noeta je obuzela tolika "oholost da je utemeljio sljedbu". Tako je zapisao Hipolit Rimski u svome djelu koje smo spomenuli.

Sam Noet i njegovi učenici nastojali su svoje učenje utemeljiti na Svetome pismu. To su nastojali i tako postići što su otklonili Ivanov nauk o Logosu u Iv 1,1-3. To je pak Ivanovo mjesto prava suprotnost od Noetova monarhijanizma. Stoga su Noetovi sljedbenici tražili da se

[258] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 168.
[259] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 316.

ulomak u Iv 1,1-3 pojašnjava isključivo alegorijski. Isti su na svoju stranu privlačili Pavlovu izreku u Rim 9,5. Držali su da Apostol na tome mjestu Isusa Krista naziva Bogom jer ga osobno poistovjećuje s Bogom Ocem. Noetovi su se pristaše iz Staroga zavjeta pozivali na više mjesta. To se prije svega odnosi na ova: Izl 3,6; Izl 20,3; Iz 44,6; Iz 45,14-25 i Bar 3,36.

C. Epigon i Kleomen

Po svemu sudeći[260] Epigon je bio neposredni Noetov učenik. Napustio je Malu Aziju i nastanio se u Rimu. Tu nije ostao skrštenih ruku već je širio Noetov nauk. Hipolit Rimski kaže da su Noetovi učenici u Rimu učili da se Boga može jednako i istodobno nazivati Ocem i Sinom. To su jedino puka imena. Ne označuju različite osobe već su prilagodbe različitome vremenu u kojemu djeluje ista božanska Osoba. Uz Epigona je kao Noetov učenik u Rimu oko g. 217. također djelovao u naslovu spomenuti Kleomen.

D. Praksea

Praksea je predstavnik i zastupnik Noetova nauka u Africi.[261] Još uvijek nije utvrđeno tko je Praksea kao osoba. Praksea kao naziv zapravo je stanoviti nadimak. U prijevodu otprilike znači "zabadalo" ili "nametljivac". Tertulijan je oko g. 213. napisao veoma značajno i korisno djelo i stavio mu naslov *Protiv Prakseje.*[262] S pravom se kaže da je to najbolji i najcjelovitiji spis o Trojstvu prije Nicejskoga sabora. U djelu je Tertulijan postavio temelje latinske trojstvene i kristološke terminologije.

Praksea priznaje osobnim Bogom samo Boga Oca. Svaku vlastitu osobnu opstojnost niječe Logosu. To znači da je u strogome smislu monarhijanist. Kada je pak riječ o otajstvu Utjelovljenja, Praksea razlikuje Isusa i Krista. Isus je čovjek koji se rodio od Djevice Marije. Jedino Isus zaslužuje naziv sina. Krist je samo duh koji je božanstvo i poistovjećuje se s Bogom Ocem.

[260] Usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 120; A. GRILLMEIER, *Christ*, 154 bilj. 3.
[261] Usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 120; A. GRILLMEIER, *Christ*, 121.127.129; J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 75.
[262] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 155-156.

E. Sabelije

Sigurno je Sabelije bio iznimna ličnost.[263] Za sobom je u povijesti teologije ostavio dosta poznati trag. Monarhijanizam, modalizam i patripasijanizam poslije njega se po njemu redovito naprosto zovu sabelijevstvo ili sabelijanizam.

O Sabeliju se malo što zna u smislu provjerene i čvrsto utvrđene činjenice. Glavni je izvor i ovdje Hipolit Rimski, veliki i ozbiljni Sebelijev teološki protivnik, te Epifanije Salaminski. Sabelije vjerojatno potječe iz Libije. U svome se zavičaju već susreo i sprijateljio s monarhijanizmom koji je u Africi zastupao, širio i branio upravo spomenuti Praksea. Sabelije oko g. 217. dolazi u Rim. Tu je također zatekao monarhijanizam koji su u Rimu izlagali, kazasmo, Epigon i Kleomen. Njima se Sabelije pridružio i nametnuo za vođu. Čini se da je papa Kalist na početku blagonaklono i prijateljski gledao na Sabelija. Tada jamačno još nije zamijetio njegov krivi nauk. Potom je Sabelija najvjerojatnije izopćio iz Crkve.

Sabelije svojim naukom pred teološku svijest postavlja pitanje kršćanskoga jedinstva kada je riječ o vjeri u božansko Trojstvo. Pitanje je trebalo riješiti jer su i neki libijski biskupi postali Sabelijevi pristaše. Ti su sabelijevci iz svojih razloga prihvatili izričaj ὁμοούσιος, istobitan. Pomoću njega su nijekali osobnu razliku između Oca i Sina. Sam Sabelije nije u svoja razglabanja uvodio pojam "istobitan".

Od svojih je pretšasnika Sabelije preuzeo modalizam koji je smatrao priprostim i jednostavnim naukom. Osobno se pak trudio da ga zaodjene u ozbiljno pojmovno ruho. Pri tome je nastojao iskoristiti primjedbe koje su se iznosile na račun modalizma i monarhijanizma kakav je on zatekao.

Sabelije polazi od činjenice da je božanstvo jedno. Ono se tijekom vremena i u svome vanjskome djelovanju očituje u tri različite prilike i tri različita oblika. Stoga se to božanstvo kod čina stvaranja naziva Ocem, kao otkupitelj i spasitelj zove se Sin, a kao darovatelj milosti nosi ime Duh Sveti. To je srž sabelijevstva. Sabelije smatra da tako izražava

[263] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ*, 153-154; J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 77.79; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 121-122; J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 244, A. M. RITTER, *Konzil* 276 bilj. 1.

ključni svetopisamski nauk, vjeru u jednoga Boga i vjeru u Oca, Sina i Duha Svetoga. Nije uvidio da je to samo prividno vjera u tri božanske Osobe. Sabelijevstvo smatra da je božanstvo jedna osoba.

2. Pavao Samosatski

Pavao Samosatski[264] ulazi u povijest Crkve i teologije kao biskup velikoga i utjecajnoga patrijarhata sa sjedištem u Antiohiji. Razlogom je održavanju iznimno značajnoga sabora u Antiohiji g. 268. Taj je sabor okupio doista veliki broj biskupa ondašnjega crkvenoga Istoka. Na okupu je bilo stotinjak biskupa. Sabor je u Antiohiji prvi put raspravljao o osnovnim crkvenim istinama što se odnose na božansko Trojstvo i utjelovljenje Isusa Krista. Taj je sabor na razne strane upravio svoje posebno pismo. Tako ga je poslao papi Dioniziju u Rim kao i aleksandrijskome biskupu Maksimu. Međutim, biskupi su s antiohijskoga sabora isto pismo odaslali svim biskupima nastanjenih krajeva, κατὰ τὴν οἰκουμένην. Uz to su se obratili naprosto "cijeloj Crkvi koja je pod suncem". Čak su pismo namijenili "cijeloj nastanjenoj zemlji". To se naziva οἰκουμένη. Sve što smo naznačili pokazuje uistinu naročitu važnost sabora u Antiohiji od g. 268.

Taj je antiohijski sabor osudio Pavla Samosatskoga. Utvrdio je da je njegov trojstveni nauk, njegova kristologija i mariologija posve izvan okvira objave i predaje. Nauk Pavla Samosatskoga u bitnome je krivovjeran i zato se odbacuje. Pavao je inače imao dosta pristaša. Nazivaju se paulinijanisti. Usput napominjemo da se krštenje što su ga oni dijelili nije smatralo valjanim ni onda kada se u načelu heretičko krštenje prihvaćalo kao valjano.

U potpunosti pouzdana i nepristrana vrela za utvrđivanje nauka Pavla Samosatskoga još uvijek ne posjedujemo. Postoje samo ulomci s Antiohijskoga sabora kada je suđen i osuđen. Neprijeporno je pak da je Pavao Samosatski zametnuo oštru teološku raspravu koja je odjeknula drevnim kršćanskim Istokom.

[264] Usp. A. M. RITTER, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen, 1965, 276 bilj. 1; 284 bilj. 2; H. MAROT, *Conciles anténicéens et conciles oecuméniques*, u *Le concile et les conciles*, Cerf, 1960, 34-35.40; J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 245-246; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 117-119.140.158-160; A. GRILLMEIER, *Christ*, 164-165.182-184; J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 100-101.

Atanazije Veliki spominje sud i osudu Pavla Samosatskoga. On izvješćuje da su antiohijski saborski oci osudili Pavla Samosatskoga jer je na svoj način tvrdio da je Logos s Ocem ὁμοούσιος, tj. istobitan. Nema dvojbe da je Pavao Samosatski pomoću ὁμοούσιος nijekao osobnu opstojnost Logosa i osobno ga poistovjećivao s Bogom Ocem. Zato su okupljeni biskupi koji su u većini slijedili Origenov nauk bili prinukani zabaciti ὁμοούσιος kako to poima Pavao Samosatski.

O istome postoji zapis i kod sv. Hilarija. Rabeći ὁμοούσιος Pavao Samosatski zapravo uči da su Otac i Sin u sebi jedna osoba. Logos je u Ocu isto što i čovjekov logos u čovjeku. Kao što se čovjekov logos ne razlikuje osobno od osobe kojoj pripada, tako je i s Logosom u odnosu na Oca. Osobno se ne razlikuje od Očeve osobe. Po sudu Pavla Samosatskoga upravo to izriče i naznačuje ὁμοούσιος. Hilarije izravno bilježi da je Pavao Samosatski u Antiohiji osuđen jer je "krivo ispovijedao istobitan". Razlog je njegovoj osudi činjenica što Božjemu Logosu nije priznavao vlastitu i zasebnu osobnu zbilju.

Salaminski biskup Epifanije također izvještava da su Oci u Antiohiji osudili Pavla Samosatskoga. Pri tome su bili prinukani Sina označiti riječju οὐσία. Tako su protiv Pavla Samosatskoga izrazili misao i vjeru da Sin Božji posjeduje svoju "hipostazu". Zato "postoji" kao Sin. Pavao Samosatski sve je to nijekao.

U svezi s trojstvenim naukom Pavla Samosatskoga također postoji napomena jednoga pisca iz šestoga stoljeća. Ime mu ne znamo. On kaže da je Pavao Samosatski Bogom nazivao Oca koji je sve sazdao i stvorio. Drugo nikoga nije držao Bogom. Naziv Sin pripisivao je samo ljudima dok je Duha Svetoga smatrao milošću koja se nalazila i djelovala u apostolima.

Sve što smo dosad naznačili nedvojbeno pokazuje da Pavao Samosatski u biti niječe trojstveno otajstvo. Stoga se doista našao izvan Svetoga pisma i Crkve. Prihvatio je monarhijanizam u najstrožem i najkrućem obliku i smislu. Polazeći otuda nužno je morala biti krivovjerna njegova kristologija koja je dobrano uvjetovala kristologiju i samoga Euzebija Cezarejskoga. Euzebije je svoj kristološki nauk izgradio slijedeći osudu kristologije Pavla Samosatskoga. Euzebijeva se kristologija u biti slaže s kristologijom Otaca koji su g. 268. osudili Pavla Samosatskoga.

Kristologija Pavla Samosatskoga nužno je morala biti netočna. On

je zanijekao osobnost Logosa istaknutu i naznačenu prije svega i nadasve u Iv 1,1-3. Stoga je Pavao Samosatski nužno krivovjerno razumio temeljnu tvrdnju iz Iv 1,14. Za nj Isus Krist nije utjelovljena osoba Boga Logosa. Pavao Samosatski tvrdi da je Isus Krist u sebi ψιλὸς ἄνθρωπος. To znači da je Isus Krist samo "obični čovjek". Zbog toga se Pavao Samosatski naziva psilantropistom u kristologiji. Ali kako on uči da je Bog posinovio Isusa Krista, njegov se nauk također naziva adopcijanizam.

Međutim, i po Pavlu Samosatskome Isus Krist posve je netko iznimni. U posebnome je odnosu prema božanskoj riječi koju Pavao Samosatski poima kao Božje neosobno svojstvo. Bog je u sebi razumno biće. Stoga posjeduje svoj logos. Taj se logos na zaseban način nastanio u čovjeku koji se naziva Isus Krist. Logos u njemu prebiva kao naročita milost što stupnjem i odličjem nadvisuje i nadmašuje milost u Mojsiju, prorocima i svim ostalim svetim ljudima.

Po nauku Pavla Samosatskoga Djevica Marija nije nipošto Bogorodica. Ona je jednostavno rodila čovjeka Isusa Krista. Ona nije rodila božansku riječ koja kao milost boravi i djeluje u Isusu. Marija je samo rodila Isusa.

3. Marcel iz Ancire

A. Čovjek i djelo

Kod Marcela iz Ancire[265] zaustavljamo se iz jednostavnoga razloga što se Euzebije Cezarejski s njime osobno za života sporio. To se prije svega odnosi na trojstveni dio u Euzebijevoj i Marcelovoj dogmatici.[266] Držimo čak da je Euzebije Cezarejski pretežiti dio svoga trojstvenoga učenja tako oblikovao da se suprotstavi trojstvenome izlaganju Marcela Ancirskoga. Ali Marcel i bez toga zaslužuje da ga ovdje odvojeno istaknemo. Doista je posjedovao osebujnu i zasebnu teološku misao kada je riječ o osnovnim kršćanskim tajnama kao što su presveto Trojstvo i

---

[265] Marcela smo već spominjali: usp. u prvom uvodnome poglavlju br. 14 i u drugome uvodnome poglavlju br. 27.

[266] Usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 238-242; J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 123-124; J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 105-107.110-113.333-334; A. M. RITTER, *Konzil*, 192 bilj. 1.

otajstvo Isusa Krista.

Marcel je dugogodišnji biskup kapadočke Ancire. Bio je bez dvojbe veoma značajna ličnost među teolozima u vrijeme što neposredno prethodi i slijedi Nicejski sabor iz g. 325. U najmanju ruku stoji uz bok i rame uz rame s Atanazijem Velikim, Euzebijem Cezarejskim te Eustatijem iz Antiohije. Marcel je bio najveći pobornik i branitelj Nicejskoga sabora, njegova Vjerovanja u cjelini, a posebice središnjega i ključnoga izričaja ὁμοούσιος, istobitan. Razumije se da je samim time bio prava i potpuna protimba arijevskoj teologiji. Marcel je u biti svoju trojstvenu teologiju izradio da se odupre arijevstvu. Stoga otuda kao zaleđa i pozadine treba velikim dijelom razumjeti i prosuđivati njegovo vlastito učenje.

Marcel je preminuo oko g. 374. Umro je u posvemašnjem miru i zajedništvu s Crkvom. Inače su za njegova života mnogi osporavali pojedine dijelove njegove teologije. Ali Marcel je imao i svojih odanih pristaša. Oni su, kao i sam Marcel, osuđeni na Carigradskome saboru od g. 381. Razlog je njihovoj osudi bilo njihovo poimanje eshatologije. Rim je inače u načelu bio trajno naklon Marcelu iz Ancire.

Marcel je dobrano utjecao na teologe svoga naraštaja i nešto mlađe teološko pokoljenje. Od njega su nešto preuzeli Atanazije Veliki, Grgur iz Nise kao i antiohijski teolozi koji su ostali vjerni svrgnutome patrijarhi Eustatiju.

Nauk Marcela Ancirskoga nije lako razumjeti. Njegova je misao nešto zasebno. Danas poteškoća dolazi i otuda što najvažnija njegova djela posjedujemo okrnjena u stanovitom broju ulomaka. Nekim je spisima sporna autentičnost. Ipak stručnjaci u zadnje vrijeme uvelike proučavaju ovoga drevnoga teologa.[267]

Marcel je doista pravi i rođeni spekulativni teolog. Sav je svoj nauk nastojao utemeljiti na Svetome pismu. Bibliju je uzimao za prvi osnov i temelj svoga teološkoga učenja. Uz Pismo Marcel se obilato pozivao na predaju koja se neposredno oslanja na apostolski nauk. Filozofi ga u teologiji nisu naročito zanimali.

[267] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ*, 274-296.

B. Μονάς

Kada Marcel iz Ancire razmišlja o Bogu u njegovom nutarnjem otajstvenome i tajnovitome životu, njegova prva i osnovna tvrdnja glasi: Bog je μονάς, Bog je jedinstvo.[268] Po Marcelu, osnovno u kršćanskoj vjeri sadrži izričaj τῆς θεότητος μονάς. Kršćanin uz θεότης, božanstvo, neposredno u duhu veže naznaku μονάς, jedinstvo. Vidi se da Marcel na taj način u razmišljanju o Bogu polazi od vjere da postoji samo εἷς Θεός, jedan Bog. Marcel prihvaća i brani posvemašnji monoteizam i ono što se u njegovo doba zvalo božanska μοναρχία. Već smo upozorili na krivovjernu uporabu te riječi.[269]

Marcel Ancirski odbacuje svaki broj - bio on dva ili tri - kada razmišlja o Bogu. Po njemu, Bog je jedan ako se govori o Božjoj οὐσία, φύσις, ὑπόστασις pa čak i πρόσωπον. Bog je uvijek μονάς. Ne može se dijeliti. Stoga je svaka uporaba broja u odnosu na Boga, po Marcelu, zlouporaba.

C. Iv 4,24

Za svoju osnovnu misao o Bogu kao μονάς biblijsko i zato objavljeno uporište Marcel Ancirski nalazi u Iv 4,24. Tu je pravi ključ njegove trojstvene teologije. On ga vidi u nadahnutome i objavljenome izričaju πνεῦμα ὁ Θεός, Bog je duh. Za Marcela, očito, riječ ὁ Θεός ne označuje u Iv 4,24 neposredno Boga koji je Bog Otac kako je, po sebi, u skladu s redovitim poimanjem Novoga zavjeta i potom najranije teološke predaje. Naznačeni izričaj ὁ Θεός, po Marcelu, označava Boga u smislu Božje biti i naravi. To poimanje također ima uporište u Novome zavjetu i drevnoj kršćanskoj predaji osobito kada naprosto piše bez člana Θεός.

Smatramo, dakle, da novozavjetni izričaj πνεῦμα ὁ Θεός u Marcelovim spisima prije svega izražava da je Božja οὐσία ili φύσις u sebi πνεῦμα. Isto vrijedi za izričaj εἷς Θεός. Po Marcelu Ancirskome, biblijska riječ πνεῦμα iz Iv 4,24 zamijenjuje teološke pojmove οὐσία i φύσις. Za Marcela Božja je οὐσία i φύσις u sebi πνεῦμα. Marcel to na zaseban način ističe i jako naglašava da može ustvrditi kako je Bog jedan

[268] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1294-1295.
[269] Usp. u ovome poglavlju br. 1A.

jer je njegova bit nedjeljiva ukoliko je u sebi πνεῦμα. Duh se ne može dijeliti. Uvijek je jedan i jedinstven. Zato Bog i je μονάς.

Vidimo, dakle, da Marcel Ancirski u trojstvenoj teologiji nadasve ističe Božje jedinstvo. To mu je temeljna misao i polazište svakoga drugoga razmatranja i umovanja o Bogu. To Marcela povezuje sa zapadnom trojstvenom teologijom i razlikuje od istočne gdje se u razmišljanju obično polazi od triju božanskih Osoba. Po Marcelu, isto i zajedničko Ocu, Sinu i Duhu jest to da su jedan te isti πνεῦμα. To im je zajednička bit i narav. Trojica su na razini πνεῦμα isto. Zato su εἷς Θεός. Zbog rečenoga Marcel ne osjeća nikakvu teškoću svakoj trojstvenoj Osobi jednako pripisati svojstva i vlastitosti što izlaze iz iste biti i naravi. To je πνεῦμα iz Iv 4,24.

D. Παντοκράωρ

Lako se po sebi vidi od čega je složena upravo navedena grčka riječ.[270] Sastoji se od πᾶς što znači "svaki" - kao τὸ πᾶν znači "sve" - i od κρατέω što znači "vladati". Prema tome, παντοκράτωρ je onaj tko svime vlada.

U svojoj uporabi riječi παντοκράτωρ Marcel iz Ancire odvaja se od njezina onodobne redovite primjene koja je baština iz Staroga i Novoga zavjeta. Riječ u Novome zavjetu naročito često dolazi u Ivanovu *Otkrivenju*.[271] Usput spominjemo da se Marcel iz Ancire uopće nije služio tim Ivanovim spisom.

Slijedeći Bibliju kršćanska je predaja riječ παντοκράτωρ redovito pripisivala Bogu Ocu. Tako su općenito postupali teolozi kao i različiti simboli vjere. U svakome slučaju to vrijedi za Nicejsko vjerovanje i Vjerovanje koje se upotrebljavalo u Rimskome bogoslužju.

Marcel iz Ancire postupa drukčije. Naznaku παντοκράτωρ ne smatra samo nazivom Boga Oca. On ne misli da se vladanje svime mora u određenom smislu pripisati Bogu Ocu. Marcel isto također pripisuje Sinu i Duhu Svetome. Po njemu, παντοκράτωρ je "jedan Bog" koji je Otac, Sin i Duh Sveti. Božansko Trojstvo ima jedno vladanje jer je jedna božanska narav i bit.

[270] Usp. M. MANDAC, *Atanazije Veliki, Pisma o Kristu i Duhu*, Makarska, 1980, 35-36.
[271] Usp. Otk 1,8;4,8;11,17 itd.

E. Τριάς

Marcel koji je, vidimo, u svome razmišljanju o Bogu nadasve isticao Božje jedinstvo nije posve zaobišao ni Trojstvo. Čak se služio posvećenom riječi Τριάς koju je u teologiju na Istoku već davno zaveo Teofil Antiohijski kao i Tertulijan riječ *Trinitas* na latinskome jeziku. Marcel iz Ancire svakako kaže da se "naša vjera" sastoji od vjere "u jednoga Boga". Ali ta je vjera u "jednoga Boga" zapravo vjerovanje "u Oca, vladara svega, i u njegova Sina, našega Gospodina Isusa Krista, i u Duha Svetoga". Božanska Trojica su "jedan Bog".

Marcel se, zabilježismo, služio riječju Τριάς. Za Τριάς kaže da je ὁμοούσιος. Nije pak teško pogoditi da Marcel ὁμοούσιος preuzima neposredno iz Nicejskoga vjerovanja. Bio je istaknuti branilac toga izričaja. Čak je napisao zasebno djelo da ὁμοούσιος obrani, utvrdi i razjasni. Ipak je za ono doba posve neobično i iznimno što Marcel iz Ancire o Trojstvu kaže da je ὁμοούσιος. Predpostavljamo da to prije njega nije nitko ni rekao niti napisao. Da je Sin u odnosu na Oca i stoga Otac u odnosu na Sina ὁμοούσιος, svečano je utvrdio Nicejski sabor. Ali Marcel ὁμοούσιος primjenjuje na Trojstvo. To znači da je izričajem obuhvatio i Duha Svetoga. To je prava teološka novost. Kod Marcela je ipak razumljiva zbog njegova poimanja izreke u Iv 4,24.

Vrijednost činjenice što je Marcel iz Ancire ὁμοούσιος protegnuo i na Duha Svetoga vidimo otuda što Bazilije Veliki[272] u svome djelu posvećenome Duhu Svetome to nije učinio. Čak se niti u Carigradskome vjerovanju[273] iz g. 381. ne kaže za Duha Svetoga da je ὁμοούσιος. Mislimo da je tek Atanazije Veliki[274] barem na jednome mjestu Duha Svetoga oslovio "istobitnim". U svakome slučaju to je nekoliko godina poslije smrti Marcela iz Ancire svečano i svjesno učinio Grgur Nazianski.[275] U propovijedi koju je održao g. 380. u Carigradu pred vjernicima je oduševljeno uskliknuo: "Što, dakle? Duh je Bog? Doista je! Što, dakle, istobitan je? Da, jer je Bog."

Marcel kuša naznačiti u čemu se očituje i pokazuje da je Trojstvo

[272] Usp. M. MANDAC, *Bazilije Veliki, Duh Sveti*, Makarska, 1978.
[273] Usp. M. MANDAC, *Duh Sveti u Carigradskome vjerovanju*, SB, 38(1998), 3-31.
[274] Usp. M. MANDAC, *Atanazije Veliki*, 83.
[275] *Or* 31,10; *Theol* 5.

istobitno. On kaže da se to vidi po tome što je u Trojstvu jedno božanstvo, jedna moć, jedna hipostaza, jedna supstancija, jedno slavlje, jedna vlast, jedno kraljevstvo, jedna slika. Smjesta dodajemo da riječ hipostaza u doba Marcela iz Ancire još nije konačno definirana. Ipak iz nabrojenoga posebice svraćamo pozornost na izričaje "jedno slavlje" i "jedna slika".

Za povijest trojstvene teologije i naročito pneumatologije od velike je važnosti izričaj "jedno slavlje". Tu je riječ δοξολογία, slavljenje. Držimo da kod toga Marcel iz Ancire ima na pameti crkveno bogoslužje kojemu je u cjelini cilj i smisao slavljenje Boga. Upravo je to u svojoj biti δοξολογία. Marcel kaže da je slavljenje "jedno". To se "jedno slavlje" u Crkvi upućuje "jednome Bogu". Slavljenje je "jedno" kao što je i "Bog jedan".

Crkva "jednim slavljenjem" slavi "jednoga Boga" koji je Otac, Sin i Duh Sveti. Znamo pak da je Bazilije Veliki u "jednome slavljenju" u kojemu je uključen i Duh Sveti nazreo osnovni i sigurni dokaz i izraz vjere u potpuno božanstvo Duha Svetoga. Duhu se iskazuje s Ocem i Sinom jedno te isto "slavljenje" jer je s Ocem i Sinom "jedan Bog". Na isti način postupa i Carigradski sabor od g. 381. u svome Vjerovanju. Mislimo pak da se to već nalazi u izričaju Marcela Ancirskoga "jedno slavljenje".

Prethodno smo također svratili pozornost na to da Marcel iz Ancire tvrdi da se trojstveni ὁμοούσιος nazire i u tome što je u Trojstva "jedna slika". Čini nam se da ovdje u razmišljanju moramo poći od Post 1,26. Već je sv. Irenej to ključno mjesto biblijske i dogmatske antropologije gdje se o čovjeku kaže da je Božja slika, εἰκών, protumačio trojstveno. Irenej smatra da u Post 1,26 Bog Otac riječ upućuje Sinu i Duhu Svetome. Obraća im se kao svojim "rukama" da stvore čovjeka, vlastitu "sliku". Tako je čovjek Božja "slika". U stvaranju čovjeka na djelu je Bog koji je Otac, Sin i Duh Sveti. Ipak čovjek na sebi nosi "jednu sliku" jer su Otac, Sin i Duh Sveti "jedan Bog". Stoga je Božja slika samo jedna. Ona je utisnuta u stvorenoga čovjeka.

Marcela su optuživali da je u trojstvenome učenju sabelijevac. Time se htjelo reći da niječe zbiljsku osobnost Sina i Duha Svetoga ili, ako to prihvaća, tada Sina i Duha drži Očevim djelovanjem u povijesti spasenja. To je Marcelu Ancirskome predbacio i sam Euzebije Cezarejski.

Navedena predbacivanja, smatramo, nisu na mjestu. Marcel doista u jednome Bogu ispovijeda i priznaje Oca, Sina i Duha Svetoga. To je za nj otajstveno Trojstvo. Čak se reklo da Marcel nije u vjeri pošao dalje od židovstva. Ta prosudba i osuda nema zbiljski temelj. Židovi vjeruju isključivo u Boga koji je Jahve. Oni nemaju nikakvo poimanje o zbiljskome sinovstvu u Bogu ili o Duhu koji je Bog. To se za Marcela iz Ancire doista nipošto ne smije reći.

F. Logos

Nauk Marcela iz Ancire o Logosu višestruko i uporno se osporavao kao nejasan, netočan i neutemeljen. Čak mu je Euzebije Cezarejski predbacio da uči kako je Logos iskonski i od sve vječnosti u Bogu najprije imanentan te je tek naknadno stanovitim izlaženjem napustio imanentnost. To bi značilo da Marcel Logosu nije priznavao zasebno osobno postojanje od sve vječnosti. Logos bi osobnost stekao naknadno. Također se Marcelu spočitavalo učenje o izvornoj potencijalnosti Logosa koji iz te potencijalnosti vremenom prelazi u pravu i zbiljsku opstojnost.

Navedeni prigovori doista nisu osnovani. Logos, po Marcelu, ne biva niti nastaje. Logosu u punome i savršenome smislu pripada glagol biti. Logos jest. Stoga mu za postojanje nije potrebit nikakav dodatak niti neka nadopuna. U Bogu je sinovstvo koje pripada Logosu trajna zbilja. Marcel Ancirski rado govori o "Očevu Logosu" i o "Očevu Sinu". Logos je, po njemu, Očev Sin kao što je Očev Sin Logos.

Marcel jasno naznačuje da se Logos u Bogu naziva Sin. Izrijekom bilježi da je Logos u odnosu na Boga i u Bogu "po naravi Božji Sin", κατὰ φύσιν Υἱος ἐστι τοῦ Θεοῦ. Jednako je iz istoga razloga Otac Sinu "po naravi" Otac. Čini nam se da je upravo tu i na taj način naznačen osnovni otački dokaz o očinstvu i sinovstvu u jednome Bogu. Bog je Otac jer ima Sina. Sin je Sin jer ima Oca. To se pak temelji na "naravi". Otuda istobitnost i istonaravnost Oca i Sina.

Marcel je u razmatranju pošao i dalje. Dodao je da je Logos "istiniti Božji Sin", ὁ ἀληθινὸς Υἱος ἐστι τοῦ Θεοῦ. Logo se "rodio iz Oca", ἐκ Πατρός. Marcel ističe da je to rođenje "neizrecivo, neiskazivo, neshvatljivo".

G. Duh Sveti

Još se uvijek u novije doba Marcelu Ancirskome predbacivao osnovni nedostatak u pneumatologiji. Uz Logosa, po Marcelu, Duh Sveti ne bi imao mjesta ni uloge u otajstvenome životu i djelovanju jednoga Boga. Međutim, ni taj prigovor nije zasnovan na činjenicama. Marcel vjeruje u Duha Svetoga. U Bogu, uz sinovstvo, postoji i duhovstvo, ako se smije tako kazati. Djelovanje Duha Svetoga u povijesti spasenja odrazuje i pokazuje njegov tajnoviti život u božanstvu.

Unatoč kazanome, istina je da Marcel nije obilato i često naznačivao čime se Duh Sveti u Bogu na zaseban način razlikuje od samoga Logosa. Marcel ipak posjeduje svoju pneumatologiju. Ako nije bogata, raščlanjena i uvijek pomno izražena, treba kazati da su teolozi tek poslije Nicejskoga sabora od g. 325. počeli izravno raspravljati o osobi i djelu Božjega Duha. Na to su ih određenim dijelom ponukali i prisilili nijekatelji božanstva Duha Svetoga. Redovito ih nazivamo pneumatomasima. Tek se u to doba pojavljuje prve cjelovite rasprave o Duhu Svetome kao što su Atanazijeva *Pisma Serapionu*[276] i Bazilijevo djelo s naslovom *Duh Sveti.*[277] Ta dva teologa smatramo utemeljiteljima kršćanske znanstvene pneumatologije.[278]

H. Οἰκονομία

Marcel Ancirski poput teologa koji su mu prethodili sa svojim teološkim naraštajem rado i često u teološke svrhe rabi pojam οἰκονομία. Pojam po sebi[279] neposredno naznačuje ravnanje i upravljanje kućnim gospodarstvom. Teolozi su svijet držali ogromnom kućom gdje ulogu gospodara i skrbnika upravitelja obavlja sami Bog. Bog je vladar svekolikoga zbivanja u svemiru i svijetu. Brine se za ljudski rod i providonosno nadzire i motri cijelu ljudsku povijest. Sve to što smo nekako opisali u otačkom teološkom rječniku sadrži riječ οἰκονομία. Oci

[276] Pisma smo preveli na hrvatski.
[277] Djelo smo preveli na hrvatski.
[278] Usp. M. MANDAC, *Pisma Serapionu: vrelo Bazilijeve pneumatologije,* BS, 51(1981), 451-472. O Atanazijevoj pneumatologiji usp. M. MANDAC, *Duh Sveti u Atanazijevim "Pismima Serapionu",* BS, 49(1979), 241-263.
[279] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 1357.

u nju uključuju svekoliko Božje djelovanje u svijetu. Za riječ οἰκονομία nema dobra prijevoda. Stoga stručnjaci raznih jezika redovito upotrebljavaju riječ "ekonomija". Neki put, prisiljeni, i sami tako moramo postupiti.

Po Marcelu iz Ancire Božja "ekonomija" ima nekoliko stupnjeva mada je u sebi jedinstveni čin Božje skrbi i brige za svijet i čovjeka. Marcel govori u neku ruku o tri božanske "ekonomije" u svijetu. To na svoj način odražava trojstveno otajstvo. Po sebi "prva ekonomija" obuhvaća i sadrži Božje djelo u svijetu što počinje stvaranjem i proteže se do Gospodnjega utjelovljenja. Oci su pak od Ignacija Antiohijskoga unaprijed često samo Utjelovljenje nazivali u pomnijem smislu οἰκονομία. To su činili jer je Utjelovljenje najblistaviji i vrhunski čin Božje providnosti i skrbi prema svemu svijetu i čitavome ljudskome rodu. To je "druga ekonomija". Njezino je središte samo Kristovo utjelovljenje kao čin otkupljenja i spasenja svih ljudi. Ta se "druga ekonomija" vremsnki proteže do tajanstvenoga τὸ τέλος, svršetka koji je apostol Pavao naznačio u 1 Kor 15,24. Nju Marcel iz Ancire osobno naziva καινὴ καὶ νέα κατὰ σάρκα οἰκονομία, nova i skorašnja ekonomija po tijelu. Jasno je da je izričaj κατὰ σάρκα, po tijelu, naznaka za Utjelovljenje. U Marcelovu je izričaju naročito zanimljiv i važan pridjev καινός. Pridjev po sebi znači "nov". Ali u Novome zavjetu njime se označuje i obilježuje takva novost koja je konačna i neponovljiva. Utvrđuje zadnji poredak. To smo dodali iako ne znamo da li je i Marcel upotrebljeni pridjev baš tako shvatio.

Najteže je odgovoriti na pitanje da li se na temelju djela Marcela iz Ancire smije govoriti i o "trećoj ekonomiji" koja se veže uz Duha Svetoga. Čini se da se samo u nekome smislu može govoriti i o toj "trećoj ekonomiji". Proteže se dok traje Crkva u kojoj djeluje Duh Sveti. Po Duhu se u vremenu za vjernike u sakramentima obistinjuje djelo spasenja na temelju Kristovih čina.

Sami je Marcel u jednome ulomku veoma lijepo i duboko povezao Kristovo djelo i djelovanje Duha Svetoga. Naznačio je razlog zašto se "Očev Logos i Sin sjedinio s tijelom" i tim sjedinjenjem "postao put". Bilo je to zato da se "ljudi sjedine s Duhom" i tim sjedinjenjem "postanu jedan duh".

Nema dvojbe da je Marcel iz Ancire svoje poimanje božanske "ekonomije" izveo iz vlastitoga shvaćanja suvječnosti koja vlada između

Oca, Sina i Duha Svetoga. Držao je da božanska Trojica djeluju u povijesti onako kakvo je njihovo unutarnje međusobno otajstvo. Rečeno kasnijim načinom izražavanja, Trojstvo djeluje *ad extra,* na vani, u skladu sa svojim nutarnjim odnosima što se naziva *ad intra.*

I. Δύναμις i ἐνέργεια

Izražavajući svoju misao i vjeru u Boga Marcel Ancirski u pomoć također doziva navedene pojmove. Oni na grčkome izražavaju dvije različite, iako povezane, zbilje. Kod toga je temeljniji pojam δύναμις. On naznačuje moć i silu kao sposobnost za djelovanje.[280] Nasuprot tome ἐνέργεια izražava snagu koja je doista na djelu.[281] Marcel čak posjeduje izričaj ἐνέργεια δραστική što znači "djelatno djelovanje".

Marcel Ancirski spomenute pojmove kao važne primijenjuje na odnos Logosa prema Bogu Ocu i svijetu. Logos kao δύναμις ostaje neodjeljiv od Oca. U jednome Bogu δύναμις je jedna i neodvojiva kao što je bit i narav jedna te se ne dijeli. Ali Logos je također ἐνέργεια i to δραστική, "djelatno djelovanje". Logos je to u odnosu na svijet i povijest. To se naročito očituje kod stvaranja svijeta i kod Utjelovljenja. Logos je na djelu kod svekolikoga zbivanja izvan Božjega života.

Istaknuto je, jasno, u skladu s Iv 1,3 gdje piše: πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Upotrijebljeni glagol γίγνομαι znači općenito i sveobuhvatno "postati". Razumije se da taj "postati" uključuje i stvaranje svega što postoji. Po Ivanu, πάντα se odnosi na "sve" što se događa i zbiva izvan Božjega nutarnjega otajstva. To se pak "sve" zbilo δι' αὐτοῦ, "po njemu". To je Logos o kojemu Ivan govori u Iv 1,1-3 kao vječnome Bogu.

Bez ikakve dvojbe i Marcel Ancirski ima pred očima Iv 1,1-3 kada tvrdi da je Logos na svoj posebni način na djelu pri stvaranju. Marcel tu Logosovu djelatnost naziva ἐνέργεια δραστική. Ona je kod stvaranja Logosova djelotvornost. Logos je u Bogu δύναμις koja je zajednička božanskoj Trojici.

Marcel naznačenim pojmovima dijelom tumači i otajstvo Kristova utjelovljenja. Pri tome ističe da Logos kao δύναμις trajno ostaje u jednome Bogu. Od Boga se odvaja - glagol je χωρίζω - kao ἐνέργεια.

[280] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 542.
[281] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 676.

Odvojivši se ἐνέργεια μόνη, samom energijom, Logos se nastanjuje u tijelu što ga uzima od Djevice Marije. Tu je Logos kao ἐνέργεια na djelu u svome tijelu. U njemu djeluje u smislu koji Marcel pripisuje izričaju ἐνέργεια δραστική.

J. Ὁ αὐτός

Ovdje smo zapravo u samome središtu kristološkoga otajstva. Riječ je o tome da je Isus Krist osobno Božji Logos. Isus Krist je jedna osoba. Ta je osoba Sin Božji koji je utjelovljenjem postao čovjek. Marcel Ancirski na jednome mjestu naznačuje da se "Logos gore rodio iz Oca". Ali isti se on - to je ὁ αὐτός - "dolje u vremenu rodio iz Djevice Marije". Vrijednost istaknutoga izričaja ὁ αὐτός nije teško proniknuti. Isti je, tj. ista osoba, ὁ αὐτός koji se rodio "iz Oca" i "iz Djevice Marije". To je Logos ili Sin Božji, druga trojstvena Osoba.

Izričaj ὁ αὐτός također smo posebno istaknuli i zbog povijesti kristologije. Dobro je poznato koliko je taj ὁ αὐτός koji je nedostajao antiohijskoj kristologiji bio snaga u kristologiji Ćirila Aleksandrijskoga. Isti je ὁ αὐτός kao kamen temeljac ugrađen u znamenitu kristološku definiciju Klacedonskoga sabora iz g. 451.

K. Δύο θελήματα

Držimo da u svakome slučaju zaslužuje istaknuti govor Marcela iz Ancire o dvjema voljama u Isusu Kristu. On je uistinu napisao δύο θελήματα, dvije volje. Jedno je Kristova ljudska volja, ἀνθρώπιον θέλημα, dok je drugo njegova "božanska volja", θεικὸν θέλημα. Marcel o dvjema Kristovim voljama govori kada tumači izvještaj zabilježen u Mt 26, 39-42 i posebice Gospodnju riječ "Duh je spreman, ali je tijelo slabo" (Mt 26,41). Po Marcelovu tumačenju u Kristu je spremnost na strani njegove "božanske volje" ukoliko je Logos. Slabost potječe iz Isusove "ljudske volje". Obilježba je i značajka svake ljudske puti "slabost". Tako je i s Kristovom puti koja je pravo ljudsko tijelo. Ovdje nismo htjeli izostaviti kratke napomene Marcela Ancirskoga o dvjema Kristovim voljama zbog toga što će se uskoro o tome voditi žestoka rasprava na kršćanskome Istoku.

L. Κυριακὸς ἄνθρωπος i κυριακὸν σῶμα

Ovdje pred očima imamo dva kristološka izričaja koja Marcel iz Ancire upotrebljava u nekim svojim spisima. Na njih upozoravamo jer kod Marcela imaju strogo određeno značenje.

Navedeni su izrazi po sebi jasni. Pridjev κυριακός bez ikakve dvojbe[282] dolazi od imenice κύριος što znači "gospodar". U Novome zavjetu Isus Krist se redovito naziva Κύριος, Gospodin. Konačna vjeroispovijed svega i sviju u Fil 2,11 glasi: Κύριος 'Ιησοῦς Χριστός, Gospodin Isus Krist. To smo mjesto posebice naveli[283] jer je vjerojatno za Marcela Ancirskoga objavljeno i nadahnuto uporište kristoloških izričaja koje kratko razglabamo.

Riječ ἄνθρωπος ne treba tumačiti. Ona znači "čovjek". Zanimljivo je pak da se Marcel iz Ancire u svome izričaju služi riječju σῶμα, a ne σάρξ. Obje riječi, doduše, mogu značiti "tijelo". Ipak riječ σάρξ istaknutije izražava krhkost i lomnost ljudskoga tijela. U Pavlovu je rječniku često čak naznaka za ljudsku grešnost pa i sami izvor grijeha. Naprotiv, riječ σῶμα redovito označuje ljudsko tijelo u smislu lijepo i savršeno izgrađenoga organizma. Držimo da je Marcel Ancirski upravo zbog toga upotrijebio izričaj κυριακὸν σῶμα.

Marcel s oba navedena izričaja izražava posebno stanje u otajstvenome životu Isusa Krista. To je njegov ljudski početak i kraj. Marcelu se ta oba stanja ukazuju sjajnima, blistavima i puna slave. Riječ je o početku Gospodnjega zemaljskoga života pri začeću i rođenju od Djevice Marije. To je također proslavljeni Isus Krist poslije smrti svojim uskrsnućem i posjedanjem Bogu zdesna. Kada Marcel Ancirski ima na pameti ta otajstva Gospodnjega života, tada se služi izričajima κυριακὸς ἄνθρωπος, Gospodnji čovjek, i κυριακὸ σῶμα, Gospodnje tijelo. Predpostavljamo da su ti izričaji u tome slučaju po smislu i sadržaju istoznačni.

Sada navodimo nekoliko mjesta da kazano donekle ukrijepimo i potvrdimo. Iznimno je što se Marcel poslužio tvrdnjom iz Izr 8,22. To mjesto glasi: "Gospodin me je stvorio kao početak svojih puteva, prvo od

[282] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1154.

[283] Usp. M. MANDAC, *Raščlamba ulomka Fil 2,6-11*, u SB, 40(2000), 254-256.

svojih djela." Mjesto je posebno bilo važno arijevskoj teologiji. Arijevci su ga izravno primjenjivali na Logosa. Po njima, mjesto biblijski utemeljuje i dokazuje njihovu osnovnu tvrdnju da je Logos prvo Božje stvorenje. Međutim, po sudu Marcela iz Ancire u Izr 8,22 imamo proroštvo o "stvaranju Gospodnjega čovjeka iz Marije". To je κυριακὸς ἄνθρωπος. Marcel, prema tome, stvaranje o kojemu govori Izr 8,22 veže uz ljudski nastanak Kristova čovještva u krilu Bogorodice. Tako Marcel arijevcima otima njihovo temeljno svetopisamsko uporište.

Marcel s istim ciljem navodi znamenitu tvrdnju iz Ps 109,1: "Sjedni mi zdesna dok ne stavim tvoje neprijatelje kao podnožje tvojim nogama." Marcel smatra da se taj navod odnosi na proslavljenoga Isusa Krista. U Ps 109,1 riječ je o otajstvenoj zbilji koju Marcel izražava pojmom κυριακὸς ἄνθρωπος, Gospodnji čovjek.

Marcel jednom kratko razjašnjava izjavu slavnoga mučenika i đakona sv. Stjepana koji kaže: "Evo, gledam otvorena nebesa i Sina čovječjega gdje stoji Bogu s desne strane" (Dj 7,56). Marcel ističe da Stjepan nije motrio "Očevoga Logosa ili Mudrost". Stjepan je gledao "Sina čovječjega". Po Marcelu, to je τὸ ἐκ Μαρίας κυριακὸν σῶμα, Gospodnje tijelo iz Marije.

Još navodimo Mih 5,2. To je, po sebi, glasovito starozavjetno mesijansko mjesto. Tu prorok tajnovito naviješta "onu koja će roditi" budućega Mesiju. Stari je zavjet kao cjelina strpljivo i ustrajno iščekivao "onu koja ima roditi". Lako je zamijetiti svečanost i ljepotu samoga navedenoga izričaja. Kada Marcel tumači to mjesto rabi izričaj κυριακὸν σῶμα jer se, po njemu, u Mih 5,2 nagoviješta ἀρχή, iskon, utjelovljenoga Isusa Krista.

Dva su razmatrana izričaja ne pojavljuju u kristološkim ulomcima Marcela iz Ancire kada je riječ o Kristovu poniženju i njegovoj ovozemnoj patnji. Tada Marcel posiže za izričajima kao što su "čovjek uzet od Marije", "čovjek Isus", "Otkupiteljev čovjek".

M. Εἰκών

Poznata je Pavlova tvrdnja[284] o Isusu Kristu u Kol 1,15. Tu Apostol veoma svečano kaže da je Isus εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. U skladu s Novim

[284] Usp. prethodno pod slovom E.

zavjetom Apostolov izričaj zapravo ističe da je Isus "slika Boga" koji je Bog Otac.

Marcel je Pavlov izričaj tumačio različito od arijevaca s kojima je uporno raspravljao. Ipak mu je s njima zajedničko to što εἰκών općenito smatraju zbiljom koja se po sebi odnosi i upućuje na određeni izvornik. Slika je slika originala. Ona nije original. Slika odrazuje original.

Arijevski su teolozi Pavlov izričaj o kojemu govorimo izravno pripisivali Logosu. Logos su smatrali stvorenjem jer je samo Božja slika kao što je svaki čovjek slika Božja po izreci iz Post 1,26. Marcel je otklonio arijevsko tumačenje. On misli da Pavao u Kol 1,15 ima pred očima utjelovljenoga Logosa. Utjelovljeni je Logos εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. To je upravo čovještvo koje pripada Logosu. Ono je prožeto onim što Marcel naziva[285] ἐνέργεια Logosa. Marcel također kaže da je Kristovo tijelo "slika svoga Logosa" jer je svaki čovjek Božja "slika" kako stoji u Post 1,26.

N. 'Απαρχή

Na pojam ἀπαρχή kratko svraćamo pozornost zbog poimanja soteriologije kod Marcela iz Ancire. Po sebi ἀπαρχή naznačuje[286] "prinošenje prvina" ili naprosto "prvine". Riječ je o prvim plodovima bilo kojega ploda.

Slijedeći Novi zavjet Marcel Ancirski tijelo Isusa Krista smatra prvinom - ἀπαρχή - ljudskoga roda. Ono je Kristova žrtva za ljude. Ljudi kao cjelina slijede "prvinu" koja je Gospodnje čovještvo. Imaju dijela u toj "prvini". Postaju kao prvina koja im prethodi. Već je sv. Pavao na istaknutim mjestima svoje teologije upisao riječ ἀπαρχή. Ovdje možemo navesti 1 Kor 15,20 te Rim 8,23 i Rim 11,16.

O. Eshatologija

Zaista je iznimno teško razumjeti i jasno protumačiti eshatologiju Marcela iz Ancire. Ipak je zbog njezine važnosti nismo smjeli prešutjeti. Govoreći o Marcelovoj eshatologiji riječ je u biti o njegovu tumačenju

[285] Usp. prethodno pod slovom I.
[286] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 205.

Pavlova ulomka u 1 Kor 15,20-26.

Smjesta ističemo da Marcelovo eshatološko razmišljanje nije naišlo na dobar prijem u njegovo doba. Protiv njega su na Istoku bili teolozi tolikoga dometa kao što su: Atanazije Veliki, Bazilije Veliki, sv. Epifanije, Diodor iz Tarza. Ovdje spominjemo i Apolinara, utemeljitelja apolinarizma u kristologiji. Marcelov je eshatološki nauk također osudio Carigradski sabor od g. 381. U izreci "njegovu kraljevstvu neće biti kraja" što se nalazi u Carigradskome vjerovanju, Sabor je odbio učenje Marcela iz Ancire. Dodajemo da se na Istoku Marcelovoj eshatologiji odupro i Euzebije Cezarejski u djelu gdje piše protiv Marcela.

Ali neki su teolozi i na kršćanskome Zapadu odbili Marcelovo stajalište u eshatologiji. Tako je postupio sv. Hilarije i Sulpicije Sever. Međutim, službeni teološki Rim nije nikada osudio Marcela iz Ancire.

Marcel u svojim razmišljanjima polazi od činjenice da je Logos u utjelovljenju uzeo ljudsku narav iz posredničke svrhe. Logos svojim sjedinjenjem s njome uzročno i u klici tijelu poklanja besmrtnost. Logos s tom nakanom postaje tijelo. Logosovo besmrtno tijelo zapravo je "prvina" u odnosu na sve druge ljude. Svi otkupljenici po njemu stječu besmrtnost. Time Logosova ljudska narav dovršava svoju posredničku ulogu zbog koje ju je Logos uzeo i sa sobom sjedinio.

Marcel iz Ancire svoje razglabanje temelji na Isusovoj riječi: "Duh je onaj koji oživljuje, a tijelo ne vrijedi ništa" (Iv 6,63). Otuda pak što tijelo po sebi "ništa ne vrijedi" jer "duh oživljuje" Marcel zaključuje da Logosu njegovo tijelo nije više potrebno pošto u cjelini kod Paruzije ispuni svoju posredničku ulogu.

Marcel u svoje izlaganje također uvodi Ps 109,1 gdje se čita: "Sjedni mi zdesna dok ne položim dušmane za podnožje tvojim nogama." Jasno je da se naznačeno sjedinjenje odnosi na Logosovo proslavljeno tijelo. Ono je Bogu "zdesna" dok ne budu pokoreni "dušmani". Marcel sada zaključuje da će Logosovo tijelo postojati samo do konačne pobjede nad "dušmanima".

Isti se pak navod nalazi u 1 Kor 15,25. Marcel drži da je Pavao veoma jasno i razgovijetno razjasnio proroštvo iz Ps 109,1 kada je napisao: "On mora kraljevati dok ne položi svoje neprijatelje pod svoje noge" (1 Kor 15,25). Po Marcelu to znači da kraljevanje Utjelovljenoga traje do eshatološke pobjede nad Božjim i ljudskim neprijateljima. Stoga Marcel u 1 Kor 15,25 vidi naznačeni konac "ekonomiji" koja je započela

utjelovljenjem Logosa. Ta "ekonomija" prestaje jer je došao "konac" (1 Kor 15, 24). Po Marcelu Ancirskome, Pavao u 1 Kor 15,20-26 očevidno uči da Utjelovljenje koje se zbilo radi ljudskoga spasenja dolazi svome kraju kao što je imalo i svoj pravi početak. Marcel na taj način shvaća Pavlovu izreku u 1 Kor 15,24: "Zatim će doći svršetak kada preda kraljevstvo Bogu i Ocu".

Marcel je Utjelovljenje shvatio kao prisutnost Logosa u vlastitome tijelu. Logos je u svome tijelu nazočan kao ἐνέργεια dok je kao δύναμις trajno u jednome Bogu.[287] Pošto Utjelovljeni kao ἀπαρχή[288] i glava obavi i ispuni u smislu ἐνέργεια svoje poslanje i ulogu, Logos se opet vraća kao δύναμις u tajanstveni i otajstveni unutarnji Božji život. Otada pa unaprijed njegovo tijelo više nema uloge ni posebne svrhe. Marcel tako poima ove Pavlove riječi: "Kada mu bude sve podloženo, tada će se i sami Sin podložiti onome koji je njemu sve podložio da Bog bude sve u svemu" (1 Kor 15,28).

U svoje eshatološko razmatranje Marcel uvodi svetopisamski navod koji se čita već u Iv 19,37 i glasi: "Gledat će onoga koga su proboli". Marcel otuda zaključuje da će Logos zadržati svoje tijelo do Sudnjega dana. Marcel stanovitu potvrdu za svoju eshatologiju vidi i u Dj 3,21. Tu je o Isusu rečeno da ga "nebo pridržava do sveopće obnove". Ta je konačna obnova eshatološka uspostava konačne zbilje i vječnoga uređenja. Dotle ostaje na snazi tijelo Utjelovljenoga.

Zanimljivo je, nadalje, što Marcel navodi Rim 8,21 i navod povezuje s Fil 2,7. Pavao u Rim 8,21 spominje kako se "stvorenje" oslobađa "ropstva (δουλεία) raspadljivosti". Marcel Ancirski riječ iz Rim 8,21 povezuje s izričajem μορφὴ δούλου iz Fil 2,7. Po Marcelu, Kristova je ljudska narav μορφὴ δούλου, lik sluge, kako piše u Fil 2,7. Ta je ljudska narav za Logosa stanovita δουλεία. Stoga će, jer je takva, nestati kod općega eshatološka oslobođenja. Tada će iščeznuti svako ropstvo i obistiniti se potpuno oslobođenje.

Na kraju spominjemo pitanje što ga je već Euzebije Cezarejski upravio Marcelu iz Ancire. Pitanje je glasilo: što će poslije Sudnjega dana biti s Gospodnjim tijelom. Marcel se u odgovoru pozvao na svetopisamsku šutnju o tome. Pismo to nije nigdje objavilo. To je tajna i

[287] Usp. prethodno izloženo pod slovom I.
[288] Usp. prethodno izloženo pod slovom N.

otajstvo.

4. Dionizije Aleksandrijski

A. Čovjek

Neposredni razlog našega sadašnjega govora o Dioniziju Aleksandrijskome[289] lako se razumije i bez teškoće opravdava. Euzebije Cezarejski se u svojoj *Crkvenoj povijesti* uistinu izobilno služio Dionizijevim spisima kao pouzdanim i posve sigurnim izvorom i vrelom. Mislimo čak da je naročito i nadasve cijenio Dionizija. Stoga predpostavljamo da je Euzebije bio pod njegovim teološkim utjecajem i to posebice kada je riječ o trojstvenoj teologiji.

Dionizija Aleksandrijskoga koga upravo Euzebije naziva Velikim ubrajamo među iznimno utjecajne i značajne ljude u drevnoj kršćanskoj Aleksandriji. Bez straha ga vrstamo uz Atanazija i Ćirila koji su bili njegovi biskupski nasljednici. Dionizije je uistinu bio iznimna pojava kao biskup i kao teolog. Zaslužio je da ga istaknemo i posvetimo mu nekoliko izdvojenih riječi.

Dionizije je bio vrsni Origenov učenik u Aleksandrijskoj teološkoj školi. Sigurno je od Origena preuzeo i usvojio bit teološkoga nauka koji je dalje prenio. Jedno je vrijeme i Dionizije bio glava i vođa Aleksandrijskoga teološkoga i katehetskoga učilišta. To je postao g. 232. Na toj je važnoj i odgovornoj službi ostao do g. 247. kada je postao biskup u Aleksandriji. Dionizije je umro g. 265.

O Dioniziju ovdje govorimo jer ulazi u povijest teologije. Štoviše, njegovo nam se doba ukazuje zornim primjerom kako se teologija počela oblikovati kao znanost. S Dionizijem u neku ruku stupamo u određenu teološku radionicu gdje se stvara teološko učenje.

Dionizije Aleksandrijski budno je pazio na čistoću dogmatskoga učenja u Crkvi koja mu je bila povjerena kao pastiru i učitelju. Nastojao je svoje vjernike sačuvati od svakoga krivovjerja. O tome je neposredni dokaz njegovo pismo što ga je uputio u Rim papi Stjepanu. Od nastalih

[289] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 210-211; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 133-136; A. GRILLMEIER, *Christ*, 153-159; A. M. RITTER, *Konzil*, 275 bilj. 3; 276 bilj. 1; J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 239. 244-246.

krivovjerja Dionizije se na poseban način suprostavio sabelijanizmu[290] koji se brzo stao širiti u puku i među biskupima njegove nadležnosti. Da suzbije sabelijevstvo Dionizije piše brojna pisma i šalje ih biskupima koji su pali pod sabelijevski utjecaj. Na žalost, pisma nisu ničemu koristila. Naprotiv, na temelju njih sastavljena je optužnica protiv Dionizija. Njegovi su je protivnici ponijeli u Rim i dostavili papi koji se također zvao Dionizije. Tako je nastala znamenita teološka rasprava dvojice istaknutih Dionizija: pape Dionizija i aleksandrijskoga biskupa Dionizija.

B. Optužba

Sabelijevski su biskupi kod pape Dionizija najprije optužili Dionizija Aleksandrijskoga da u svome učenju i svojim načinom govora "Sina odvaja, udaljuje i dijeli od Oca". Dionizijevo je razlučivanje Oca i Sina takvo da zapravo uključuje odvajanje. Svakako uništava Božje jedinstvo. Sabelijevci, nadalje, spočitavaju Dioniziju da ne spomene Sina kada rekne Otac niti spomene Sina kada kaže Otac. Optužnica je također glasila da Dionizije niječe Sinu vječnost jer tvrdi da "Sin nije uvijek bio". Jasno je da u tome slučaju ni Otac "nije uvijek bio Otac". Radi toga je Bog bio "odvojen od Logosa". Isto tako "ni Sin nije bio prije nego se rodio". Prema tome, "bijaše negda kada nije bio". To znači da Logos ili Sin "nije vječan" nego se "kasnije" rodio.

Naročito je za povijest trojstvene teologije važna optužba da Dionizije ne prihvaća niti uči niti govori da je "Krist istobitan – ὁμοούσιος - s Bogom". Sabelijevci, drugim riječima, dojavljuju papi Dioniziju da aleksandrijski Dionizije ne izražava odnos između Oca i Sina pojmom ὁμοούσιος. To pokazuje da je davno prije nastupa arijevske rasprave i samoga Nicejskoga sabora pojam ὁμοούσιος već bio u središtu razmišljanja i osporavanja.

Optužitelji, napokon, tvrde kako Dionizije Aleksandrijski uči da je Sin ποίημα καὶ γενητὸν τοῦ Θεοῦ, Božje stvorenje i sazdanje. Sin, po Dioniziju, nije Ocu po naravi vlastit, φύσει ἴδιον. Naprotiv, "Ocu je po biti – κατ' οὐσίαν - stran". Budući da je Sin ποίημα, stvorenje, razumije se da "ne bijaše prije nego je stvoren".

[290] Usp. u ovome poglavlju br. 1.

C. Stajalište pape Dionizija

Iznijeli smo kako su glasile optužbe. Vidimo da se u njima zapravo ruši trojstveno otajstvo. Isusu Kristu se, gotovo arijevskim riječima, niječe vječnost i božanstvo. Duh Sveti nije ni spomenut. Optužbe više nije moguće provjeriti jer nedostaju izravni izvori. Preostaje da im se povjeruje ili da se odbace.

Papa Dionizije iznesene je prigovore smatrao ozbiljnima i teškima. Vjerojatno je sazvao rimsku biskupsku sinodu i otklonio napadnuto učenje. Sam je pak tom zgodom napisao dva pisma.[291] Jedno je izravno uputio Dioniziju Aleksandrijskome moleći ga da odgovori na optužbe. To se pismo nije sačuvalo. Papa Dionizije također se pismom obratio aleksandrijskim vjernicima. To se pismo očuvalo. Papa u njemu i sam odbacuje osporeno učenje. Uz to izlaže trojstveni nauk kako ga sam poima. Držimo da je taj nauk općenito na snazi u Rimskoj crkvi pa čak većim dijelom i u čitavome onodobnome latinskome kršćanstvu. Zato ga kratko i sažeto prikazujemo.

Dionizije Rimski odbacuje učenje onih koji "na neki način Boga raskidaju, raščlanjuju i razaraju u tri sile i tri odvojene hipostaze i božanstva". Ti isti "sveto jedinstvo razlučuju u tri tuđe i posve razdvojene hipostaze". Papa rečenim, očito, otklanja troboštvo. On čak smatra da triteizam u sebi sadrži i nauk o tri božanske hipostaze. Nema dvojbe da riječ ὑπόστασις poistovjećuje s riječju *substantia.*

Dionizije Rimski jednako svjesno, odlučno i nepomirljivo otklanja one koji "hule Boga" učeći da je "Sin isti koji i Otac i obrnuto" da je Otac isti koji i Sin. Papa pred očima ima nijekatelje božanskih Osoba. To su, jasno, sabelijevci koji su upravo optužili Dionizija Aleksandrijskoga.

Papa traži da se "božanskoga Logosa" nužno "sjedini s Bogom svega". To je Bog Otac. O Duhu Svetome kaže da "boravi i ostaje u Bogu". Sve to pokazuje da Dionizije Rimski prihvaća i ispovijeda "božansko Trojstvo". Ali "čudesno i božansko jedinstvo" nipošto ne "dijeli na tri božanstva". Kršćanin vjeruje "u Boga Oca, vladara svega, i u Isusa Krista, njegova Sina, i u Duha Svetoga".

Dionizije Rimski u spomenutome pismu nešto pobliže govori o

[291] Usp. Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 170.

Sinu jer su u tome pogledu preda nj prispjele posebne pritužbe na Dionizija Aleksandrijskoga. Papa kaže da treba "osuditi one koji smatraju da je Sin stvorenje - ποίημα - i misle da je Gospodin postao (γεγονέναι) kao neko biće među stvorenjima". Ako se prihvati da je "Sin bio stvoren, bilo bi vrijeme" kada Sin nije postojao. Također bi postojalo "vrijeme" kada bi Bog Otac bio bez Sina. Papa upozorava da se u Pismima o Sinu govori kao onome "koji se rodio, a ne stvorio". Sveto pismo svjedoči za Sinovo rođenje, γέννησις. Sin je uvijek postojao jer je u Ocu. To piše u Iv 14,11. U 1 Kor 1,24 stoji da je Sin Očeva Riječ, mudrost i sila. Naznačeno je izrijekom u Ps 109,3 i Izr 8,2 da je Sin rođen. Prema tome, Sinu nije stvaranje izvor i iskon nego "božansko i neizrecivo rođenje".

D. Odgovor Dionizija Aleksandrijskoga

Dionizije Aleksandrijski odgovorio je na optužbe sabelijevskih tužitelja i na pisma pape Dionizija. U tu je svrhu napisao djelo od četiri knjige. Dionizije Aleksandrijski bio je nadasve savjestan teolog. Uz to je bio veoma poučljiv čovjek. Zamijetio je da je doista počinio stanovite nedostatke u teološkim izričajima kojih se držao i u slikama kojima se u teološkome govoru služio. Sada je nastojao svoj rječnik uskladiti s načinom izražavanja rimskoga Dionizija. Unatoč tome zadržao je bitni sadržaj svoga trojstvenoga nauka jer ga je smatrao posve pravovjernim.

Dionizije Aleksandrijski najprije izjavljuje da ne razdvaja božansko i blaženo Trojstvo. On vjeruje u Oca, Sina i Duha Svetoga. To uključuje vjeru u božansku Trojicu i zato u Trojstvo. Tu vjeru nužno iziskuje sami naziv Trojica. Otac po sebi uključuje postojanje Sina kao što naziv Sin postojanje Oca. Tko vjeruje u Oca, nužno vjeruje u Sina. Vrijedi i obrnuta tvrdnja.

Dionizije Aleksandrijski naznačuje da je Ocu i Sinu "dodao Duha Svetoga". Istodobno je istaknuo glede Duha "odakle i po kome dolazi". To su Otac i Sin. Dionizije kaže da su u Bogu "tri hipostaze". Od toga nauka on ne odstupa jer u protivnome ne bi bilo božanske Trojice već bi se rasplinulo samo Trojstvo. Očito je da ključna riječ ὑπόστασις Dioniziju Aleksandrijskome označuje "osobu". To je prava razlika između njega i Dionizija Rimskoga u shvaćanju riječi "hipostaza".

Bazilije Veliki u svome poznatome spisu s naslovom *Duh Sveti*

spominje stanovito drugo pismo[292] što ga je Dionizije Aleksandrijski uputio papi Dioniziju. Pismo je nosilo naslov *Prigovor i obrana*. Dionizije Aleksandrijski pismo završava ovom doksologijom: "Bogu Ocu i Sinu, našemu Gospodinu Isusu Kristu, sa Svetim Duhom, slava i moć u vijeke vjekova, amen."

Smjesta se i neposredno može zapaziti trojstveni sadržaj navedene doksologije. Sam pak Dionizije naglašava da je tu doksologiju kao "vjeroispovijed i pravilo" preuzeo "od svećenika" koji su živjeli "ispred" njega. Sami vidimo da se doksologiji zaista nema što predbaciti niti prigovoriti. Posve je ukorijenjena u predaji.

Dionizije Aleksandrijski postojano i nesumnjivo uči da je Sin vječan. To već po sebi uključuje vjera u Boga Oca. Kao što je Otac vječno Otac, tako je i Sin vječan jer je Otac po Sinu Otac. Osim toga, Sin je vječan ukoliko je Očev Logos i zato njegova mudrost i sila. Vječnost Sina naznačuje Pismo kada ga u Mudr 7,26 i Heb 1,3 naziva "odsjevom vječnoga svjetla". Kao što je Svjetlo - to je Otac - vječno, vječan je i odsjev Svjetla. To je Očev Sin.

Dionizije Aleksandrijski nije prešutio svoje mišljenje kada je riječ o trojstvenoj upotrebi riječi ὁμοούσιος. On se osobno njome ne služi izražavajući odnos Sina prema Ocu. Tome s pravom dodaje da se riječ ὁμοούσιος nigdje ne pojavljuje na biblijskim stranicama. On osobno pomoću raznih slika izražava ono što se inače želi kazati riječju ὁμοούσιος. Ipak tu riječ ne zabacuje niti osuđuje.

Dionizije Aleksandrijski, napokon, odgovara na optužbu da Sina naziva Očevim djelom, ποίημα. Pri tome izjavljuje da "Logosa nije promatrao kao djelo". Boga redovito "ne naziva njegovim stvoriteljem" već "njegovim Ocem". Ako ipak, "raspravljajući o Sinu", neki put Boga nazove njegovim "stvoriteljem", tada se taj način izražavanja u tim posebnim slučajevima može "braniti u posebnome smislu".

E. Različito polazište i različiti rječnik

Već smo rekli da se Dioniziju Aleksandrijskome predbacivalo što uči da su u Bogu τρεῖς ὑποστάσεις, tri hipostaze. To su mu spočitnuli libijski sabelijevci i sami papa Dionizije Rimski. Oni su u nauku "triju

[292] Usp. M. MANDAC, *Bazilije Veliki, Duh Sveti*, 124-125.

hipostaza" nazreli vjeru u troboštvo i uništenje Božjega posvemašnjega jedinstva.

Papa Dionizije kao temeljno u trojstvenoj teologiji smatra nauk o jednoj biti, οὐσία. Međutim, Aleksandrijski Dionizije taj izričaj drži sabelijevstvom i nijekanjem božanske Trojice. Sva se ova teološka rasprava i mimoilaženje zapravo temelji na različitosti polazišta i na neuklađenosti pojmova koji se upotrebljavaju.

Dobro je poznato ishodište rimske i općenito zapadne latinske teologije kada je u pitanju trojstveno otajstvo. Zapadni teolozi kreću u razmišljanju od jedne božanske biti koju nazivaju *substantia*. Potom ozbiljnim misaonim trudom i naporom nastoje u jednoj Božjoj biti položiti račun osobnoj razlici božanske Trojice. Kršćanska istočna trojstvena teologija ide drugim putem. Tu je osnovna i prva misao božansko Trojstvo. Istočni teolozi pojedinu osobu u Trojstvu označuju pojmom ὑπόστασις. Oni zato redovito kažu da su u jednome Bogu "tri hipostaze". Potom se pitaju kako su "tri hipostaze" zapravo "jedan Bog".

Mislimo da su dionici tih dvaju različitih polazišta i dvojica Dionizija o kojima je ovdje riječ. Do nesporazuma i rasprave sigurno je i zbog toga došlo što se različito shvaćala riječ ὑπόστασις. Ona za Dionizija Aleksandrijskoga očito znači osoba. On je iz toga razloga morao govoriti o "tri hipostaze" u jednome Bogu. Rimski je Dionizije riječ ὑπόστασις najvjerojatnije shvaćao u smislu *substantia*. Zato je nužno odbacio govor o "tri hipostaze". Ovdje moramo naglasiti da tek Bazilije Veliki konačno utvrđuje smisao i značenje ključnih pojmova οὐσία i ὑπόστασις. Još ih i Nicejski sabor uzima za istoznačne.

F. Ὁμοούσιος

Još se jednom zakratko vraćamo izričaju ὁμοούσιος. To činimo zbog velike teološke vrijednosti toga pojma. Inače smo već naznačili da su tužitelji optužili Dionizija Aleksandrijskoga u Rimu kod pape da se ne služi s ὁμοούσιος kada govori o odnosu između Oca i Sina. Sigurno su se čvrsto nadali da će papa Dionizije bezuvjetno tražiti od Dionizija Aleksandrijskoga da izrijekom i bez prigovora prihvatiti ὁμοούσιος. Ali papa uopće nije tako postupio. Mi smo ovo naveli da se vidi kako su teolozi raspravljali o ὁμοούσιος prije Arijeva nastupa.

G. Arije

U svezi s Dionizijem Aleksandrijskim naznačujemo i Arijev sud. Arije je živo nastojao za svoje učenje naći uporišta u otačkoj teologiji. Tako se pozivao i na Dionizija Aleksandrijskoga. U tome je imao pravo ako se gleda na pojmove kako su sabelijevci oblikovali svoje optužbe protiv Dionizija Aleksandrijskoga. Sigurno je Arije među prijekorima zapazio tvrdnju po kojoj "Sin nije bio prije nego je postao". Zato je "bilo" vrijeme "kada" Sina "nije bilo". To je već znamenita Arijeva izreka kojom niječe vječnost božanskoga Logosa. Također je u prilog Ariju išla optužba da Dionizije odbacuje ὁμοούσιος. U tome je bit Arijeva krivovjerja. Jednako je Arije izvukao korist iz optužba da Dionizije uči kako je Logos stvorenje, ποίημα, te Ocu nije vlastit po naravi, φύσει, nego mu je po biti, κατ' οὐσίαν, tuđ i stran.

H. Atanazije Veliki

Atanazije Veliki napisao je čitavi spis u kojemu je svoga pretšasnika na aleksandrijskoj biskupskoj stolici Dionizija branio od Arijeva prisvajanja. Posve je sigurno da Dionizije nije bio nikakav arijevac ni po izričaju niti u duši. Ipak način kako ga je branio Atanazije ne odgovara punoj povijesnoj zbilji. Atanazije kaže da u slučaju kada Dionizije govori o stvaranju Sina, on tada nema pred očima Sina u božanstvu nego ukoliko se utjelovio. To najvjerojatnije nije bio način razmišljanja kod Dionizija Aleksandrijskoga. Ipak bi to pitanje trebalo zasebno i podrobno ispitati.

I. Bazilije Veliki

Sada iznova spominjemo Bazilija Velikoga koji se nadasve oštro izrazio u pogledu Dionizija Aleksandrijskoga. To je učinio u svome pismu filozofu Maksimu koji ga je pitao što misli o Dionizijevom pravovjerju. Bazilije smatra da je Dionizije u načelu u sporu sa sabelijevcima pošao u drugu skrajnost. Predbacuje mu da je zastupao misao koja se izražava pojmom ἀνόμοιος. Njime se pak otklanja i odbija svaka sličnost po naravi između Sina i Oca. Pojam su redovito upotrebljavali krajni arijevci koji su se nazivali anomejci.

Iz upravo spomenutoga lako se može uvidjeti na što Bazilije naslanja svoj sud o Dioniziju Aleksandrijskome. Sin je uistinu ἀνόμοιος u odnosu na Oca ako je - to su sabelijevci predbacivali Dioniziju - ποίημα, stvorenje i ako Ocu nije φύσει, naravlju, ἴδιος, vlastit nego mu je ξένος κατ' οὐσίαν, tj. tuđ po biti. Bazilije također Dioniziju predbacuje nepostojanost glede uporabe riječi ὁμοούσιος. Uz to dodaje da je Dionizije "iz božanstva protjerao Duha".

Svatko zamijećuje koliko su krupne i značajne Bazilijeve zamjerke Dioniziju Aleksandrijskome. Ali teško je bez pomnoga istraživanja povjerovati da u iznesenome obliku odgovaraju povijesnim činjenicama. Osim toga, sam Bazilije Veliki pošteno priznaje da nije pročitao knjige što ih je Dionizije Aleksandrijski napisao u svoju obranu kao odgovor na pismo pape Dionizija. Tako je Bazilije napravio veliki propust. Držimo da je to dobrim dijelom pravi temelj njegovog uistinu strogoga suda pa i prave osude Dionizija Aleksandrijskoga. Razumije se da bi sve rečeno trebalo pojedinačno istražiti ako za to postoje dostupni izvori.

5. Vjerovanje Cezareje Palestinske

A. Povijesni okvir

Obrasci vjere u kojima se kratko i zgusnuto na javni način u zajednici iskazuje vjera zamijećuju se već na novozavjetnim stranicama.[293] Potom se u ranim kršćanskim stoljećima oblikuju različita Vjerovanja. Najpoznatija su: Apostolsko vjerovanje,[294] Nicejsko vjerovanje[295] i Carigradsko vjerovanje.[296] Raznovrsni su razlozi tražili uspostavu Vjerovanja. Vjerovanje se izricalo kod krštenja i za vrijeme euharistijskoga slavlja. Propovijednici su iz Vjerovanja crpli osnovne smjernice za svoje propovijedi. Pomoću Vjerovanja razlučivalo se pravovjerje od krivoga učenja i zablude.

---

[293] Usp. O. CULLMANN, *Les Premičres Confessions de foi Chrétiennes,* Paris, 1948.
[294] Usp. P. BENOIT, *Les origines du Symbole des Apôtres dans le Nouveau Testament,* u *Excégčse et Théologie,* II, Paris, 1961, 193-211.
[295] Usp. M. MANDAC, *Atanazije Veliki, Pisma o Kristu i Duhu,* 32-50.
[296] Usp. A. M. RITTER, *Konzil,* 132-208.

B. Simbol

Vjerovanje se i kod nas često naziva pozajmljenom riječi simbol te se rekne Simbol vjere. Stoga kratko obrazlažemo samu riječ simbol. To se latinski veli *symbolum.* Međutim, latinska je riječ naprosto latinski napisana grčka riječ σύμβολον.

Grčka imenica σύμβολον dolazi od glagola συμβάλλω. Glagol znači "zajedno baciti", "sastaviti", "sjediniti". Prema tome, σύμβολον je ono što je sjedinjeno i sastavljeno od nečega što je bilo rastavljeno i razjedinjeno. Već ovdje smijemo dodati da se i to značenje s korišću dade primijeniti na Vjerovanje jer se ono sastoji od razjedinjenih tvrdnja koje su sjedinjene i sada tvore jedinstvo.

Ipak riječ σύμβολον za iskonsku pozadinu[297] ima drevno poimanje gostoprimstva koje se u davna vremena iznimno cijenilo i poštivalo. Bilo je podloga i temelj dugotrajnome prijateljstvu koje se prenosilo s pokoljenja na pokoljenje. Prilikom osnivanja prijateljstva obično se uzimao neki predmet koji se dijelio na dva dijela. Svaka bi strana koja će se prijateljski ugošćivati uzimala svoj dio predmeta. To se prenosilo na novi naraštaj. Po sastavljanju razdvojenih dijelova u budućnosti se prepoznavalo utvrđeno prijateljstvo i među nasljednicima. Predmet prepoznavanja naziva se σύμβολον. Otuda je riječ σύμβολον dobila opći smisao znaka za raspoznavanje. Zbog toga se lako mogla prenijeti i na Vjerovanje jer je ono znak prepoznavanja i priznavanja među vjernicima koji ispovijedaju dotično Vjerovanje. Vjerovanje je *symbolum* zato što su u njemu skupljeni i sjedinjeni bitni članci vjere koju prihvaća zajednica i po kojoj se međusobno prepoznavaju članovi te zajednice.

Međutim, razvojem riječ σύμβολον dobiva značenja isprave koju u ovo doba redovito nazivamo putovnica. Kršćaninu je njegovo Vjerovanje putovnica - σύμβολον - kojom putuje i uključuje se u zajednicu gdje ga vjernici osobno ne poznaju. Po njegovom ga Vjerovanju prihvaćaju i priznaju dionikom iste vjere. Po svome Vjerovanju, kao putovnici, kršćanin na putovanju pokazuje i dokazuje tko je i što je u vjeri koju ispovijeda.

Još dodajemo da riječ σύμβολον posve općenito označuje lozinku kojom se prepoznaju oni koji su je između sebe utanačili da se mogu

---

[297] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 1821-1822.

valjano prepoznati. Lozinku poznaju samo oni koji su se o njoj dogovorili i koji su u nju upućeni. To je za vjernike Vjerovanje. Stoga se također naziva simbol, *symbolum*, σύμβολον.

C. Tekst

Vjerovanje kojim su se služili vjernici u Cezareji Palestinskoj pripada među najdrevnija, najranija i najiskonskija koja još uvijek posjedujemo. Tu mislimo na Vjerovanja s gotovo konačnim oblikom. Već zato zavrijeđuje da se ovdje na nj izdvojeno i izravno obazremo. Osim toga, sigurni smo da je snažno i duboko utjecalo na sržni dio teologije Euzebija Cezarejskoga. To je Vjerovanje njegov Simbol vjere ukoliko je kršćanin i biskup.[298]

Vjerovanje Cezareje Palestinske glasi:

"Vjerujemo u jednoga Boga: Oca, svemogućega, Stvoritelja svega vidljivoga i nevidljivoga.

I u jednoga Gospodina Isusa Krista: Božjega Logosa, Boga iz Boga, svjetlo iz svjetla, život iz života, Sina jedinorođenoga, prvorođenca svega stvorenoga, rođenoga iz Oca prije svih vjekova, po kojemu je sve postalo; koji je radi našega spasenja postao put i među ljudima živio i trpio i treći dan uskrsnuo i vratio se Ocu i opet će doći u slavi suditi žive i mrtve.

Vjerujemo i u jednoga Duha Svetoga."[299]

D. Kratko pojašnjenje

To je, dakle, to znamenito Cezarejsko vjerovanje. Ovdje ga potanko ne možemo tumačiti. Ipak upozoravamo na njegovu osnovnu izgrađenost. Smjesta upada u oči da je u Simbolu iznesena vjera u božansko Trojstvo. To je prava bit novozavjetne vjere i zapravo sva kršćanska vjera. U tri osnovna članka iskazuje se vjera u Boga Oca, Logosa ili Sina i u Duha Svetoga.

Prvi se članak odnosi na Boga Oca. Drugi je posvećen Isusu Kristu.

[298] Usp. J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 180-182.192-193.213-214.217-228. A. M. RITTER, *Konzil*, 156 bilj. 4; A. GRILLMEIER, *Christ*, 266 bilj. 65.169-170.
[299] Izvornik donosi J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 181.

Naznačen je njegov vječni i otajstveni život u Bogu te njegovo Utjelovljenje i spasenje za sve ljude. Treći je članak kratak. Nužan je zbog izražene vjere u Duha Svetoga.

E. U Euzebijevu životu

Sam Euzebije Cezarejski svjedoči da je navedeno Vjerovanje "primio" u doba kada je bio na katekumenskoj katehetskoj pouci ἐν τῇ κατήκεσει i kada je pristupio krsnome činu, λουτρόν. Bez teškoće se razumije što Euzebije izjavljuje. U doba kada se pripremao na krštenje njegov je biskup u pouci obrazlagao Cezarejsko vjerovanje. Tumačio ga je članak po članak i izričaj po izričaj. Po onodobnome običaju, Euzebije je tom zgodom Vjerovanje naučio naizust. Izgovorio ga je također u sklopu krsnoga obreda kada se krstio.

Euzebije nije propustio naglasiti da se istim Vjerovanjem trajno služio kao svećenik i kao biskup. Zbog toga držimo da u Cezarejskome vjerovanju treba vidjeti osobnu vjeru Euzebija Cezarejskoga kao i temelj njegovog svekolikoga teološkoga rada i razmišljanja. Njega to Vjerovanje prati cijeli život. Sigurni smo da ga je iskreno i čista srca izricao.

F. Na Nicejskome saboru

Euzebije je svoje Vjerovanje naveo u pismu što ga je sa sabora u Niceji g. 325. uputio vjernicima svoje biskupije. Sam ističe da je taj "dokument vjere" javno izrekao na Nicejskome saboru pred carem Konstantinom Velikim i nazočnim saborskim Ocima. Vjerovanju nitko nije ništa predbacio. Svi su ga smatrali posve pravovjernim.

Nastalo je pak pitanje zašto je Euzebije Cezarejski uopće na Nicejskome saboru izricao Vjerovanje. Stručnjaci se u odgovoru na to pitanje razilaze. Rasprava još nije okončana. Neki misle da je Euzebije u Niceji iznio pred saborske sudionike Vjerovanje svoje Crkve da bude polazište, osnov i okvir za Simbol koji se na Saboru stvarao. Drugi su to rješenje odbacili. Oni drže da je Euzebije u Niceji morao iznijeti Vjerovanje koje se rabi u Cezareji Palestinskoj da otkloni sumnju o svome pravovjerju i izopćenje kojemu je možda bio nešto ranije izvrgnut

na antiohijskoj sinodi.[300]

6. Euzebijeva trojstvena teologija

A. Bog Otac

Prvi je članak vjere u Simbolu Euzebijeve crkvene zajednice u Cezareji Palestinskoj vjera "u jednoga Boga" koji je "Bog Otac". Dade se donekle na temelju svih Euzebijevih spisa[301] utvrditi njegova razmišljanja[302] o Bogu Ocu. Euzebije uči da Otac "postoji i nezavisno postoji". Otac postoji "uistinu kao Otac". Euzebije dodaje da je to kazao "naš Gospodin". Temeljno je mjesto u tome smislu Mt 28,19. Euzebije mjesto izrijekom navodi.

Rečenim Euzebije Cezarejski prije svega jasno ističe da je Otac osoba koja doista zbiljski postoji. Ime Otac nije puka riječ ni prazna naznaka. Ali ne samo što Bog Otac doista postoji, on postoji kao Otac. Bog je "uistinu" Otac. To je, po Euzebiju, bit i srž svega što kršćani vjeruju o Bogu Ocu. Nije kršćanski vjernik tko niječe Bogu Ocu postojanje, osobnost i očinstvo. Da se pak dobro shvati zašto Euzebije Cezarejski kao prvo naglašava zbiljsku opstojnost i očinstvo Boga Oca, treba opet dozvati u sjećanje sabelijevski nauk.[303]

Bog Otac ima svoju φύσις, narav. Euzebije Očevu φύσις obilježuje dodatkom ἀγένητος. Ta riječ zapravo naznačuje zbilju koja nije nastala ni postala. Nije stvorena niti sazdana nego je od sebe i po sebi. Upravo je takva Očeva φύσις. Na nikakav način ne potječe od nekoga ili nečega. Izvorna je u svoj punini i svakome smislu. To znači da Bog Otac postoji neovisno o bilo kome ili bilo čime. Od nikoga i od ničega nije ništa primio ni dobio.

Još treba dodati da je u Euzebijevu tekstu umjesto ἀγένητος čak moglo pisati ἀγέννητος. Ta druga riječ znači "nerođen". Jasno je da Očevoj φύσις u punome značenju odgovara i ta oznaka. Pitanje je da li je Euzebije po sadržaju uopće razlikovao navedene riječi. Čak da i je,

[300] Vidi u našem prvom uvodnome poglavlju br. 10.
[301] Ipak vidi u našem trećem uvodnom poglavlju slovo H kada prikazujemo sedmu knjigu Euzebijeva spisa *Evanđeoska priprava*.
[302] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ*, 169-170; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 225.
[303] Usp. u ovom poglavlju br. 1.

naknadno se kod prepisivanja lako moglo izostaviti jedno grčko ni.

Bogu Ocu Euzebije također pripisuje pojam οὐσία, bit. On o Božjoj οὐσία kaže da je "neiskaziva". Ljudski je um ne može shvatiti niti riječ izreći. Slijedeći Novi zavjet i najraniju kršćansku predaju i Euzebije Oca redovito naziva ὁ Θεός, Bog. O Ocu kaže da je "prvi i nerođeni i jedini Bog". Otac je to zato jer svoje božanstvo posjeduje snagom vlastite naravi i biti. Božanstvo ne prima od drugda ili od bilo koga drugoga.

Bog Otac je vrhovna hipostaza i "prvi Bog". U samome je sebi mudrost koja "nije rođena i nema početka". Otac je "potpuno dobar". On je "dobro po sebi". Dobro je "po naravi". Otac je posve nezavisan od svega što postoji. Euzebije to izražava riječima ἐπέκεινα τῶν ὅλων. To znači "poviše svega". Otac sve nadvisuje i od svega se razlikuje. On je "poviše i povrh svakoga bitka".

B. Bog Sin

Već smo u cjelini naveli što je Euzebije sa svojom cijelom kršćanskom zajednicom u Cezareji Palestinskoj u Vjerovanju ispovijedao glede Isusa Krista. Jamačno polazeći otuda[304] on uči da je i "sami Sin" doista Θεός, Bog. Sin je Bog zbog "punine Očeva božanstva" koje se "kao iz vrela prelilo" u Sina i Sina posve ispunilo. Sin je po "udioništvu" dionik "očinskoga" božanstva. Tim "udioništvom", μετουσία, posjeduje svu "puninu božanstva" koje pripada Bogu Ocu.

Pošto je Euzebije utvrdio što smo naveli, sada bilježi i naznačuje kakvo Sinovo božanstvo, θεότης, nije. Budući da se božanstvo na Sina "prelijeva" iz Oca "kao iz izvora", ono Sinu nije ἰδιόκτητος. To znači da mu ne pripada kao vlastito jer je vlastito Bogu Ocu. Sin svoje božanstvo ima od Oca. Njegovo je božanstvo Očevo božanstvo. Euzebije nadalje o Sinovu božanstvu tvrdi da nije ἄναρχος. Po sebi taj pridjev znači bez gospodara, bez počela, bez izvora, bez iskona. Riječju ἄναρχος Euzebije Cezarejski u zbilji želi istaknuti da sami Sin nije počelo, vlasnik i iskonsko vrelo svome božanstvu. To je zapravo Bog koji je njegov Otac.

Isto tako Euzebije o Sinovu božanstvu izjavljuje da nije ἀγέννητος. Ta riječ znači "nerođen". Sin kao Sin i kao rođeni božanstvo rađanjem

[304] A. GRILLMEIER, *Christ*, 169-177; A. M. RITTER, *Konzil*, 275; J. N. D. KELLY, *Glaubensbekenntnisse*, 243; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 225-226.231-234.

prima od svoga Oca koji je Bog. Euzebije u tu svrhu rabi riječ ἀγέννητος. Riječ ἀγέννητος pripada samo Bogu Ocu. Međutim, Sinovo božanstvo nije nipošto "Ocu tuđe". Nije božanstvo koje bi se kao "tuđe" i strano razlikovalo od Očeva božanstva. Sinovo božanstvo Ocu nije "tuđe" stoga što je u Sinu njegovo božanstvo. Sin svoje božanstvo ne dobiva od nikuda "drugdje" osim iz Oca. Ali jer Sin ima božanstvo onakvo kakvo je Euzebije naznačio, Euzebije naglašava i ističe da se s punim pravom u Crkvi vjeruje da je Sin Θεός, Bog.

Euzebije Cezarejski Očevu ulogu u postojanju Sina izražava s više različitih riječi. Tako se služi riječju ἀποτίκτω, roditi. Neki put posiže za riječi προβάλλω, naprijed baciti, na vani proizvesti. Euzebije se u istu svrhu znade poslužiti glagolom φύω, poroditi.

Zbog iznimne važnosti potanje ističemo mjesta gdje se Euzebije poslužio glagolom γεννάω, roditi, i njime izrazio Očevo rađanje svoga Sina. Euzebije tvrdi da je "Otac iz samoga sebe" zapravo "rodio samo" Sina. Stoga je Sin Bog i Crkva ga naziva Bogom. Euzebije također veli da je Bog koji je "nedjeljiva monada iz sebe rodio svoga jedinorođenoga Sina".

Značajno je i to što se Euzebije Cezarejski nije nikada poslužio glagolom κτίζω, stvoriti, kada je govorio o Očevu udjelu u postojanju Sina. Po Euzebiju, κτίζω se ne smije upotrijebiti niti onda kada se govori o ljudskome rađanju. Nadasve je to nemoguće ako pred očima imamo rođenje Sina iz Oca. Glagol κτίζω služi da se naznači utemeljenje nekoga grada ili podizanje kakvoga zdanja.

Oci u Nicejskome vjerovanju kažu da se Sin "rodio iz Očeve biti". Euzebiju nije kao teologu nimalo bilo teško prihvatiti izričaj "rodio se". Naznačili smo da se i sam služio riječju "roditi" kada govori o načinu Sinova postojanja. Osim toga uvijek je odbijao i otklanjao nauk po kome je Sin stvorenje Boga Oca. Ali Euzebije kudikamo teže prihvaća nicejsku naznaku da se Sin rodio "iz Očeve biti". U tome izričaju Euzebije se spotiče o izraz "iz biti", ἐκ τῆς οὐσίας. Rođenje "iz Oca" rado usvaja. U samome nicejskome tekstu i to se čita. Sabornici su najprije naznačili posve jednostavno da se Sin rodio "iz Oca", ἐκ τοῦ Πατρός. To su pojasnili dodatkom "iz Očeve biti". Euzebije na kraju ipak pristaje i na dodatak "iz biti". Ipak je držao potrebnim da to javno obrazloži pred vjernicima Cezareje Palestinske. To je učinio u pismu u kojemu se na

njih obratio.[305]

Euzebije je doista krzmao pred izričajem "iz biti". Bilo ga je strah da se izričaj ne bi shvatio materijalno baš kao i kod ljudskoga rađanja gdje je otac izvor novoga života koji nastaje. Po drevnoj antropologiji koju Euzebije dijeli i prihvaća novo ljudsko biće nastaje iz dijela očeva ljudskoga tijela. Euzebije ne želi prihvatiti nicejski izraz ἐκ τῆς οὐσίας iz straha da se ljudski ne shvati Sinovo rođenje iz Boga Oca.

Euzebije Cezarejski tvrdi da je božanstvo u sebi i kao takvo nedjeljivo, ἄμερες. Ne može se na nikakav način dijeliti. Božanstvo je ἄτομος, nerazdjeljivo. Ono ne pripušta diobu. Kada se misli o Sinovu rođenju nužno treba isključiti svaku Očevu diobu, διαίρεσις. Isto tako treba otkloniti svaku strast i patnju. Euzebije to naziva πάθος.

Riječ također treba reći o Euzebijevu stavu prema središnjem teološkome izričaju u Nicejskome vjerovanju. To je znameniti i nadasve važni pojam ὁμοούσιος. Po sebi, Euzebije nije bio sklon tome izričaju. Bio mu je zapravo protivnik. U tome je mogao biti pod utjecajem Dionizija Aleksandrijskoga. Euzebiju se ὁμοούσιος nije dopadao jer su ga sabelijevci zlorabili da pomoću ὁμοούσιος dokinu osobnosti u Bogu. Ali Euzebije je na kraju prihvatio ὁμοούσιος kao i cijelo Nicejsko vjerovanje. Držimo da je iskreno potpisao taj prevažni dokument u život Crkve do danas.

Euzebije kaže da je ὁμοούσιος prihvatio "zbog mira". Uz to naznačuje kako osobno shvaća taj izričaj. Po Euzebiju, ὁμοούσιος višestruko govori o Sinu Božjemu. Riječ ὁμοούσιος prije svega i na prvome mjestu izražava da između "Sina Božjega i stvorenja" ne postoji nikakva "sličnost". Štoviše, izričaj uključuje da je Sin Božji "jedini u svakome pogledu" jednak Bogu Ocu koji ga je "rodio". Sin, prema tome, nema svoj izvor "iz bilo koje druge hipostaze ili biti nego iz Oca". Tako Euzebije govori o ὁμοούσιος. Dodajemo da to nije bitni smisao nicejskoga ὁμοούσιος. Ali ne zaboravljamo da je ὁμοούσιος upravo tada u Crkvi usvojen kao nezaobilazni izraz vjere.

Euzebije se, dakako, trudio dublje razmišljati o Sinovu rođenju iz Boga Oca. Pri tome je bio posve svjestan nemogućnosti ljudskoga uma i duha da doista shvati, razumije i riječima izrekne Sinovo rođenje kojemu nema zbiljske usporedbe u nikakvome redu. Sinovo rođenje, po

[305] Usp. u našem trećem uvidnom poglavlju br. 22.

Euzebijevu sudu, ne shvaćaju niti najviša duhovna bića kako on često naziva anđele. I tu Euzebijevu misao moramo imati na umu da ne pojednostavnimo njegova teološka razglabanja.

Euzebije Cezarejski bez okolišanja uči da Sin ima svoju vlastitu hipostazu, ὑπόστασις. Sin je zasebna hipostaza. On "u sebi ima vlastitu hipostazu" koja je "posve božanska i razumna". Ta hipostaza "postoji za se" i "za se djeluje". Sinova je hipostaza "nematerijalna i netjelesna". Ona "u sebi sadrži" ono što Euzebije naziva λόγοι, razlozi "svega što je sazdano". U sebi nosi "netjelesne i nevidljive ideje svega što se vidi". Zbog navedenoga sv. Pismo Sina nazivlje "Mudrost i Božja Riječ". Euzebije ističe da je "običaj Svetoga pisma" hipostazu Sina "nazivati Gospodinom i Bogom".

U odnosu na Boga Oca Bog Sin, po Euzebijevu načinu govora, u određenome smislu zauzima drugo mjesto. Euzebije to zaista često i raznoliko izražava. Tako veli da je Sin "drugi". Euzebije uči da je Sin "po naravi Sin i naš Bog". Ali Sin nije "prvi Bog". On je "Bog samo jer je prvorođeni Sin". U neku ruku Euzebije Cezarejski stanje i položaj Sina u odnosu na Boga Oca izražava riječju δευτερεύω. Taj glagol znači "biti drugi", "imati drugi rang".[306] Takav je božanski Logos koji je "druga bit", "drugi uzrok", "drugi Gospodin", "drugo svjetlo".

Naznačeni izričaji ostavljaju donekle neobičan dojam i čudan utisak. To je neprijeporno. Oni su pravi razlog što se Euzebije u trojstvenoj teologiji češće naziva subordianicijanistom. Uz to se dodaje da je posljednji veliki pravovjerni subordinacionist. Osobno pak blaže govorimo o Euzebiju. Čini nam se da sve njegove tvrdnje o Sinu Božjemu kao "drugome" zapravo ništa drugo ne izrazuju nego ono što i sami želimo kazati kada reknemo da je Sin druga božanska osoba u Trojstvu.[307]

Ovdje na kraju sažimamo Euzebijev nauk o Logosovu djelu u svijetu i povijesti. Odmah možemo reći da Logosovu drugotnu i posredničku ulogu shvaćamo u smislu koji smo upravo naznačili. Logos u djelo provodi Očev naum i volju prema svemu stvorenome. On obistinjuje Očevu nakanu kao što od Oca rođenjem prima svoje božanstvo. Euzebije se tako izražava da učvrsti i sačuva monoteizam koji

[306] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 499.

[307] Već smo naznačili dijelove iz Euzebijeva nauka o Logosu. To smo učinili prikazujući sedmu knjigu njegove *Evanđeoske pripreve.*

na svaki način brani nasuprot politeizmu s kojim se neprestano bori u svojim djelima.

Euzebije Cezarejski Logosov odnos prema svemu što postoji kada je u pitanju kraljevanje, βασιλεία, i vlast, ἀρχή, obično izražava u skladu sa svojim općim trojstvenim razmišljanjem naznakom τὰ δευτερεῖα. Time uči da Logos s obzirom na Boga Oca kod kraljevanja i vladanjem svime zauzima "drugo mjesto". Sin je "za ljude" zapravo "poslužitelj" Očevih dobara.

Euzebije Sina naziva παῖς τοῦ Θεοῦ. Znamo da riječ παῖς može značiti "sin" i "sluga". U svakome slučaju Logos je posrednik između Oca i svega stvorenoga. Također je δημιουργός, tj. onaj koji stvara i sazdaje.

C. Duh Sveti

O Duhu Svetome[308] u Cezarejskome vjerovanju piše: "Mi pak vjerujemo i u jednoga Duha Svetoga." Kada sam Euzebije razjašnjuje tu izreku bilježi da se po njoj vjeruje kako "Duh Sveti" postoji "doista kao Duh Sveti". Euzebije se kod toga za potvrdu poziva na Mt 28,19. Ako se otuda pođe mislimo da je uistinu nemoguće tvrditi što se katkada čini da Euzebije Cezarejski u svome teološkome razmišljanju u pozadini ostavlja Duha Svetoga te ga čak udaljuje iz božanskoga života pa i ubraja među stvorena bića.

U potvrdu navodnoga Euzebijeva nijekanja božanstva Duha Svetoga neki put se navodi jedno Euzebijevo mjesto. Ali ono se dade i nešto ublaženije razumjeti i pojasniti. Euzebije na dotičnome mjestu kaže da "Duh koji zagovara nije ni Bog ni Sin". Što se nas tiče, u toj izreci vidimo spomenute tri božanske osobe: Duha, Boga Oca i Sina. U nastavku svoga razmišljanja Euzebije veli da Duh nije Sin "jer nije od Oca kao Sin primio postojanje". Osobno pak ne vidimo što se toj tvrdnji smije predbaciti. Na kraju svoje izreke Euzebije za Duha naznačuje da je "jedan od bića nastalih po – διά - Sinu". Tu bi se doista na prečac i na prvi pogled moglo pomisliti da Euzebije Cezarejski Duha Svetoga naprosto ubraja među stvorenja. Međutim, izreka se može i smije shvatiti i prošireno. Već se u teologiji pred Euzebijem učvrstilo mišljenje da Duh

[308] Usp. A. GRILLMEIER, *Christ*, 170.173; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 255-256.263.

Sveti izlazi διά τοῦ Υἱοῦ, tj. "po Sinu". To Duha Svetoga na neki način i donekle povezuje s onim što je "po Sinu" među stvorenjima. Ali to još nipošto ne znači da Euzebije jednako izričaj "po Sinu" primijenjuje na Duha Svetoga kao i na stvorenja koja su stvaranjem nastala.

Prethodno smo istaknuli jer nam se čini nemogućim prihvatiti tvrdnju da je Euzebije Cezarejski Duha Svetoga isključio iz blaženoga Trojstva. To mu je branilo i Vjerovanje koje se javno izricalo u njegovoj crkvenoj zajednici. Drugo je pitanje što je Euzebijeva pneumatologija možda bila oskudnija nego bismo to željeli. Ali dublje i šire razmatranje o otajstvenoj osobi i djelu Duha Svetoga tek počinje poslije Nicejskoga sabora.[309]

7. *Euzebijev nauk o utjelovljenju Logosa*

Ovdje također počinjemo time što doslovno navodimo što stoji u Vjerovanju Euzebijeve crkvene zajednice u Cezareji Palestinskoj kada je riječ o kristologiji i soteriologiji. Tu je jednostavno kazano da je Logos "radi našega spasenja postao čovjek". Taj nas izričaj izravno podsjeća na Nicejsko vjerovanje.

A. Iv 1,14

U Vjerovanju Cezareje Palestinske kao i u Nicejskome simbolu vjera u utjelovljenje Sina Božjega ili Logosa istovjetno se iskazuje i izražava. U oba se slučaja za drugu trojstvenu Osobu rabi izričaj koji je oblik glagola σαρκόω. Oba obrasca vjere sadrže tvrdnju koja glasi σαρκωθέντα. To se odnosi na Isusa Krista. Uvjereni smo pak da su sastavljači obaju Vjerovanja upotrijebili glagol σαρκόω zbog toga što u Iv 1,14 piše: ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο. Na temelju Iv 1,14 u kristologiji se uvriježio glagol σαρκόω. Međutim, nije teško zapaziti da je korijen glagola σαρκόω imenica σάρξ. Nalazi se u 1,14. Da se uvidi kristološka vrijednost glagola σαρκόω, treba utanačiti vrijednost, smisao i značenje ključne riječi σάρξ.

Poznato je da se, općenito govoreći, u grčkome jeziku sadržajem

[309] O Duhu Svetome u sedmoj knjizi Euzebijeve *Evanđeoske priprave* rekli smo riječ na dužnome mjestu.

razlikuju riječi σάρξ i σῶμα kada se odnose na čovjekovo biće. Iako se obje riječi često prevode jednom riječi, tijelo, ipak u sebi znače različito. Grci redovito pomoću riječi σάρξ izražavaju ono iz čega je sastavljen usklađeni ljudski organizam koji se motri i koji nazivaju σῶμα. Tako, σάρξ se zapravo odnosi na ljudsko meso, kosti, žile i živčevlje: sve što izgrađuje ljudski organizam. Grci čak rabe riječ σάρξ kada žele istaknuti smrtnost, raspadljivost, krhkost, lomnost i svekoliku slabost ljudskoga tijela.

Polazeći od kazanoga, bez teškoće shvaćamo kako je Grcima neobično i u sebi proturječno zvučila kršćanska vijest: Logos je postao tijelo, σάρξ. Grcima je logos božanska zbilja i ono najviše što oni traže. To je smisao svega. Kršćani pak tvrde u Iv 1,14 da je Logos postao σάρξ, lomno i prolazno ljudsko tijelo. Tu je velikim dijelom izvor spora između kršćanstva koje se rodilo i grčke misli izražene u njihovoj dugovjekoj i bogatoj filozofiji.

Nužnost je na ovome mjestu naznačiti i Pavlovo poimanje riječi σάρξ jer je u osnovi sigurno opće novozavjetno shvaćanje pa stoga i apostola Ivana. Pavao bez dvojbe prihvaća uobičajeno i već istaknuto grčko poimanje riječi σάρξ. On ga nadopunja biblijskim, svojim i kršćanskim. Po Pavlu, σάρξ, tijelo, djeluje protiv πνεῦμα, duha. Kao takvo stremi prema grijehu i poticaj je na grijeh. Iskonski se grijeh odrazio na σάρξ. Tu se ukorijenio i našao uporište. Zato σάρξ treba iscijeliti i izliječiti.

Sada smjesta treba reći da je Logos postao σάρξ i tako se utjelovio da otkupi i spasi σάρξ. Po grijehu σάρξ je postala raspadljiva i zato smrtna. Logos postaje σάρξ da tijelo stekne neraspadljivost i besmrtnost.

Već je u okviru Novoga zavjeta kršćanstvu zaprijetio gnosticizam i s njime docetizam. Zanijekao je nutarnju tjelesnu zbilju – σάρξ - Isusa Krista. Ostavio mu je samo vanjski izgled, σῶμα. Ali time se izgubilo i rasplinulo spasenje koje se temelji na činima Isusova tjelesnoga života i vazmenim otajstvima koji su nezamislivi bez pravoga i zbiljskoga Gospodnjega utjelovljenja. Zato se protiv gnoze i docetizma u novozavjetnome kristološkome članku vjere uporno ističe izričaj, "po tijelu", κατὰ σάρκα.

Smijemo također istaknuti i to da je Logos postao σάρξ radi navještanja. Logos ljudima govori ljudski jer posjeduje σάρξ. Tako ljudi mogu razumjeti Logosovu riječ. Rekao ju je po svome tijelu. Stoga su

objava svi čini što ih je na zemlji svojim tijelom i u svome tijelu učinio utjelovljeni Logos. Zbog toga evanđelja pripovijedaju događaje iz života Isusa Krista.

Brojni drevni teolozi i Oci uče da se spasenje obistinilo time što je Logos sa sobom sjedinio ljudsku σάρξ i utjelovio se. Tako je po vlastitoj σάρξ od grijeha oslobodio i opravdao svaku ljudsku σάρξ.

Ovdje smo svjesno trajno govorili o ljudskoj σάρξ. To treba uistinu shvatiti doslovno jer spasenje treba donijeti tijelu ukoliko je σάρξ. Ipak u govoru i razmišljanju nipošto se ne isključuje čovjek kao cjelina. Čovjek je duša i tijelo.

Napokon dodajemo da su brojni Oci u Iv 1,14 vidjeli naznačenu osnovnu kristološku misao koja se odnosi na osobno jedinstvo utjelovljenoga Logosa. Oni su ozbiljno shvatili Ivanovu tvrdnju da se osobno Logos utjelovio. Oci su uistinu veliki dio svoje kristologije i soteriologije temeljili na Iv 1,14. To je bio slučaj i Euzebija Cezarejskoga pa smo i zato kratko svratili pozornost na znamenito mjesto u evanđelju.

B. Bez prigovora

Možemo odmah istaknuti[310] da Euzebijeva kristologija nije naišla u njegovo doba na bilo kakvu oporbu. Nema nikakvih podataka da bi se netko suprostavio načinu kako Euzebije Cezarejski poima i naviješta osobu i djelo Isusa Krista. Ali čini se da Euzebija u ono vrijeme nisu drugi ni uzimali za naročito istaknutoga kristologa. Štoviše, smije se kazati da on nije ni unišao u veliku maticu kristoloških rasprava koje su upravo tada počinjale u prvim kršćanskim stoljećima.

C. Posrednik

Euzebije Cezarejski božanskoga Logosa nadasve motri u njegovoj ulozi posrednika između Boga koji je svekoliki Otac i svega što je stvoreno. U tu je svrhu, dakako, temeljna uloga pri samome činu stvaranja. Euzebije s izvornom kršćanskom predajom vjeruje i uči da je

[310] Usp. J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 104-107; A. GRILLMEIER, *Christ*, 177-185; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 160.

Božji Logos stvorio i redom uredio cijeli svemir. Euzebije i Utjelovljenje povezuje sa stvaranjem. Utjelovljenje drži vrhovnim činom kojim se na neki način dovršava posredničko djelo što ga je Logos započeo samim stvaranjem.

D. Teofanije

Euzebije Cezarejski ipak na izniman i poseban način povezuje Gospodnje utjelovljenje i starozavjetne božanske teofanije. To su starozavjetna Božja objavljenja ljudima. Bila su česta, raznolika i u raznim oblicima. Po Euzebiju, teofanije Staroga zavjeta zapravo su na svoj način čini Logosa. Božji se Logos objavljivao kroz starozavjetne teofanije. Euzebije smatra da i Utjelovljenje skladno i dosljedno ulazi u red i niz spomenutih teofanija. Utjelovljenje je zapravo zadnja, vrhovna, najviša i zasebna teofanija Boga Logosa. To je trajan Euzebijev nauk i osnovno shvaćanje Utjelovljenja. Nalazi se u svim mnogobrojnim Euzebijevim spisima što ih je on pisao nekih četrdesetak godina svoga napornoga bavljenja teologijom.

E. Prilagodba

Euzebije se pitao zašto je Logos utjelovljenjem dovršio i okončao svoja starozavjetna teofanijska očitovanja. Odgovorio je da se Logos utjelovio da sebe prilagodi ljudima i ljude navikne na sebe i svoje djelovanje. Logos, utjelovljen, može među ljudima na nov i izniman način vršiti svoju posredničku ulogu. Tako može izravno ljude poučavati.

F. Utjelovljeni

Povijesna je okolnost od Euzebija tražila da pomno i jasno naznači tko se utjelovio. On u tome nimalo nije oklijevao. Subjekt je Utjelovljenja hipostaza koju najčešće naziva Logos i Sin. Ona se utjelovila. Euzebije je to naglašavao zbog teološke rasprave s Marcelom iz Ancire.[311] Isto je, mada na drugi način, tražio sukob s Pavlom

[311] Usp. u našem prvome uvodnome poglavlju br. 14, u trećem uvodnome poglavlju br. 27 i u ovome poglavlju br. 3.

Samosatskim[312] pa i sa sabelijevstvom u svim njegovim oblicima.[313]

Razumije se da je Euzebije u toj kristološkoj točki pošao od Iv 1,14. Također je morao biti pod Origenovim utjecajem. Ipak nije dublje ni filozofski ni teološki obrazlagao osobno jedinstvo Utjelovljenoga. Najvjerojatnije nije ni bio svjestan teškoće koja je vezana uz to neshvatljivo i neizrecivo otajstvo i potpunu tajnu. U tu će svrhu biti pozvani drugi sveti i svijetli umovi. Temeljito će razmotriti pitanje jedinstva Kristove osobe.

G. Logos i tijelo

Utjelovljenje se obistinjuje posredstvom Djevice Marije. Logos je od nje uzeo ljudsko tijelo. Tako se utjelovio. O odnosu pak između Logosa i tijela Euzebije nije dugo i temeljitije razmišljao. Uopće se nije pitao na koji je način Logos sa sobom sjedinio svoje tijelo. Zauzvrat, Euzebije je jako istaknuo nutarnju razliku između Logosa i njegova tijela. Stoga se često u kristologiji spominje Euzebijev naglašeni kristološki dualizam.

Euzebije u kristologiji posebice ističe dualizam zbog arijevaca. Arijevci su, uz druge razloge, tvrdili da Logos nije i ne može biti Bog jer je neposredno podnio i pretrpio sve nepogode i nedaće svoga tijela. Arijevci su to morali tvrditi jer Isusu Kristu nisu priznavali stvorenu ljudsku dušu. Po arijevskim teolozima, sami Logos u svome tijelu vrši svu ulogu koju duša vrši u ljudskome tijelu. Po svemu sudeći Euzebije Cezarejski kao ni ostali teolozi njegova naraštaja nije zapazio to krivo arijevsko učenje. Inače bi na tome mjestu morao govoriti o Isusovoj ljudskoj duši.

Euzebije Cezarejski odbija navedeni arijevski prigovor i čuva božanstvo utjelovljenoga Logosa tako što temeljito razlikuje Logosa i njegovo tijelo. Euzebije uči da Logos kod Utjelovljenja u sebi ostaje nevidljiv i nepromjenljiv. Logos u svome tijelu prebiva, stanuje, boravi i obitava. Za Logosa tijelo je sud, odijelo, stan, hram, obitavalište. Utjelovljenje ne dodiruje Logosa iznutra. Ono tijelo pobožanstvenjuje jer u njemu boravi Bog Logos.

[312] Usp. u ovome poglavlju br. 2.
[313] Usp. u ovome poglavlju br. 1.

Po Euzebiju, tijelo je Logosovo sredstvo. Logosu služi za djelovanje među ljudima. Tijelo giba i pokreće sami Logos. To čini načinom kojim duša to izvršava kod drugih ljudi. Inače Euzebije Isusovo ljudsko tijelo rado naziva "svjetiljkom". Ono je "svjetiljka" jer iz njega svijetli "svjetlost". To je božanstvo Logosa.

H. Mudrost

Euzebije Cezarejski u kristologiji na poseban način ustrajno i postojano ističe i naglašava ulogu Logosa ukoliko je Božja Mudrost. Stoga za Isusa Krista kaže da je "filozof" i to "prvi filozof". Prvi je u smislu poglaviti i najveći. Po svojoj riječi ljude uči svakoj i cjelovitoj mudrosti. Euzebije dodaje da je Isus sveti među svetima, ἁγίων ἅγιος. U svetosti poučava pobožne. Krist je uzor svake vrline i kreposti. Logos se utjelovio da na utjelovljeni način objavi Boga i ljude pouči u istini.

8. Euzebijeva soteriologija

U Vjerovanju Euzebijeve Crkve vjera u Utjelovljenoga počinje izričajem "radi našega spasenja", διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Isti izričaj imamo i u Nicejskome vjerovanju. Prema tome, smisao je i cilj utjelovljenja Božjega Logosa odnosno Sina "naše spasenje". Razumije se da je Euzebije u svojim spisima govorio o ljudskome spasenju i otkupljenju. Sina je Božjega rado, ponovljeno i naglašeno nazivao Otkupitelj.

Euzebije Cezarejski, po sebi, spasenje ljudskoga roda veže uz objavu koju ljudskome rodu donosi Božja Riječ. Spasenje je u tome što Riječ ljudima po svome Utjelovljenju pruža punu spoznaju i istinu. Logos je tako ljude oslobodio svake zablude i krivoga vjerovanja. Otuda je jasno zašto Euzebije u soteriologiji škrtije i neznatnije ističe spasonosno značenje Kristovih zemaljskih i tjelesnih čina. To su otajstva njegova života, smrti, uskrsnuća i potpune proslave. Ali ni Euzebije ne zaboravlja istaknuti spasenjsko značenje Isusova života u cjelini. Isus je zemaljski život proveo u potpunoj poslušnosti Očevoj volji. Zato su njegova zemaljska djela odlučne vrijednosti i nezaobilaznoga značenja za ljudsko spasenje.

Kristovo djelo spasenja Euzebije Cezarejski često promatra kao čin pomirenja. Pri tome uloga pomiritelja pripada Logosu kao Velikome Svećeniku. On ljude izmiruje s Bogom Ocem. Pomirenje je bilo potrebno i nužno zbog ljudskoga grijeha i kazna vezanih uz počinjene grijehe. Utjelovljeni je na se preuzeo ljudski grijeh i kazne. To je mogao učiniti jer se Utjelovljenjem po svojoj ljudskoj naravi povezao sa svim ljudima.

U djelu izmirenja između Boga i ljudi Euzebije bitnu ulogu dodijeljuje smrti utjelovljene Riječi. Tu je smrt kao nezamjenljivu i nezaobilazivu za spasenje već Stari zavjet prorekao. Smrt je bila zamjenička. To znači da ju je Utjelovljeni podnio i pretrpio umjesto ljudi i u korist cijeloga ljudskoga roda. U svojoj smrti Utjelovljeni je kao Vrhovni veliki svećenik za žrtvu pomirnicu Ocu prikazao svoje tijelo. Ono je "janje" uzeto iz stada koje je ljudski rod. Za pomirenje je ljudi prineseno kao "prvi plod". Tom se žrtvom Otac izmirio s ljudima. To je "naše spasenje" radi kojega je Božja Riječ postala čovjekom.[314]

9. Euzebijeva politička teologija

A. Sami pojam

Euzebija Cezarejskoga smatramo poglavitim teologom takozvane političke teologije.[315] U tome doista imamo pravo. Čak se redovito ističe da je taj dio njegove teologije izvršio dubok i dugotrajan utjecaj na kasniji teološki naraštaj. Stoga nismo smjeli posve izostaviti govor o tome.

Naziv "politička teologija" preuzeli smo od drugih. U načelu nama se uopće ne sviđa riječ "politički" vezati uz pojam "teologija". Najradije riječ "teologija" upotrebljavamo u njezinome izvornome smislu. Teologija je govor o Bogu. Ali kako ni sami nemamo valjan izričaj kao zamjenu zadržali smo izričaj "politička teologija". Njime se izražava utjecaj političke i društvene vlasti na vjeru i njezino izražavanje. Pomoću teologije utvrđuje se utjecaj građanske vlasti kada je u pitanju vjera općenito odnosno kršćanstvo u našem slučaju.

[314] Usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 384; A. GRILLMEIER, *Christ*, 177-185.
[315] Usp. A. GRILLMEUIER, *Christ*, 169.180.185.190.250-256.

B. Temeljno uporište

Ovdje možemo smjesta naznačiti temeljno polazište i uporište političke teologije u poimanju teologa otačkoga razdoblja. Oci su mislili da ljudska povijest kao cjelina ima svoj konačni smisao. Držali su da postoji teologija povijesti. Sva je ljudska povijest na svoj način povezana s poviješću ljudskoga pada i popravka. Oci su sve u općoj povijesti uklapali u ono što su nazivali u najširem smislu riječi Božja οἰκονομία. To je Božje upravljanje, vladanje i ravnanje svijetom kao velikom i prostranom kućom i domom gdje borave ljudi. Zato i cijela ljudska povijest kao dio ulazi u sastav zbilje koja se naziva οἰκονομία.

C. Predšasnici

Rekosmo da je Euzebije Cezarejski glavni tvorac i začetnik političke teologije. Ali on je imao neke predšasnike i u tome dijelu svoga razmišljanja. Odmah treba spomenuti krug ranih teologa koje nazivamo apologetima. Već su oni zamijetili i dijelom u svojim spisima naznačili određenu ulogu Rimskoga carstva u nastanku i širenju kršćanstva. Držali su providonosnim što je car August zavladao svijetom i uspostavio društveni mir jer se tako s izgledom na uspjeh moglo s rođenjem Isusa Krista pojaviti kršćanstvo. Rimski mir bio je sretna okolnost za nastanak i početno djelovanje mlade kršćanske zajednice. Po sebi se razumije da je povijest koju ostvaruje Rimsko carstvo pod carem Augustom pod nadzorom Boga koji svime ravna i upravlja.

Pred nastupom Euzebija Cezarejskoga po imenu treba spomenuti Hipolita Rimskoga, Melitona Sardijskoga i samoga Origena. Hipolit je sastavio *Danijelovo tumačenje.* Razglabao je i razjašnjavao proročku knjigu proroka Danijela. Po svemu sudeći Hipolit je prvi u otačko doba napisao sustavno tumačenje neke biblijske knjige. To se ovdje odnosi na Danijelovo proroštvo. Hipolit se živo zanimao za povijest. Prvi je zabilježio točni datum kada se Isus Krist rodio i kada je umro. Hipolit inače s nelagodom govori o Rimskome carstvu. Prikazuje ga s loše strane u odnosu prema kršćanskoj zajednici. Ipak Hipolit ističe važnost činjenice što je Rimsko carstvo sjedinilo onodobni uljuđeni svijet. Tako je, i mimo želje i volje, omogućilo širenje kršćanstva. Na temelju društvene i političke sjedinjenosti mnogobrojnih i različitih naroda

kršćanstvo je u stanju da u nekome smislu lako posvuda širi svoju vjeru i svoj nauk. Možemo naznačiti da je Hipolit Rimski[316] svoje misli iznio i zapisao oko g. 204.

Već smo spomenuli Sardijskoga biskupa Melitona. On je u djelu pisanu oko g. 166. s naslovom *O pashi* zabilježio nekoliko vrijednih i značajnih misli koje ovdje pripadaju. Po Melitonu, spasenje što ga je cijelome ljudskome rodu donio Isus Krist ima svezu s cijelom ljudskom poviješću. Meliton je kušao razumno i razgovijetno razglobiti svekoliki povijesni tijek. U duhu je promatrao sve što se zbilo otkada je Bog stvorio svijet pa do Kristova otkupiteljskoga djela. Meliton ističe da je Bog sve sazdao te se zbog toga, po otkupljenju, sve vraća Bogu. Rimsko je carstvo samo dio cjelokupne ljudske povijesti. Zato, po Melitonu, nije puki slučaj što se Isus Krist pojavljuje u doba cara Augusta kada je Rimsko carstvo steklo određenu zrelost koja koristi i samome kršćanstvu. Meliton je i u apologiji koju je napisao za kršćane i izravno uputio caru isticao da Crkva i Carstvo moraju živjeti u uzajamnome miru i poštivanju. Od toga imaju veliku korist obje strane.[317]

Origen je misli koje nas ovdje zanimaju iznio u svome poznatome djelu s naslovom *Protiv Celza.*[318] Origen naznačuje da je Rimsko carstvo providonosno obavilo posao koji je zapravo kao politička zbilja bio nemoguć kršćanskoj zajednici. Car August stvorio je jedinstveno carstvo i društvenu zajednicu. Time je nadvladao brojne i raznovrsne podjele među ljudima. Na taj je način olakšao posao kršćanima kojima je zadaća da u vjeri uspostave jedinstvo cijeloga ljudskoga roda. Po Origenu, to je trajna zadaća Crkve i smisao povijesnoga razvoja. Ali i Origen zna da će se djelo ljudskoga sjedinjenja i potpune povezanosti obistiniti tek u eshatologiji.

D. Euzebijevo stajalište

Euzebije Cezarejski veoma raznoliko i iznimno potanko utvrđuje odnos između kršćanstva i Rimskoga carstva. Pri tome prije svega naznačuje ono što je korisno carstvo doprinijelo Crkvi. U tu svrhu za početak navodimo pripomoć Rimskoga carstva općem ljudskome

[316] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 168-169.
[317] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 86-89.
[318] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 203-204.

ćudorednome napretku. Po Euzebijevu sudu, Rimljani su, preuzevši grčku uljudbu i filozofiju, unaprijedili ćudoredno stanje i položaj u narodima nad kojima su silom zagospodarili. Tako se čovječanstvo duhovno pripremilo te je moglo s korišću i plodom prigrliti dolazak Isusa Krista.

Rimsko je carstvo i politički pripremilo tlo za kršćansku sjetvu blage riječi. Rimljani su u pokorenim krajevima uspostavili pravi mir i utvrdili čvrsti pravni poredak. I to je koristilo širenju kršćanske vjere. Jasno je pak da je Božja providnost tako ravnala poviješću da se kršćanstvo i Rimsko carstvo doista mogu u mnogome približiti i uzajamno pomagati.

Sada pristupamo samome središtu Euzebijeve političke teologije. Euzebije nastoji ocrtati nadasve idealni lik kršćanskoga vladara. On na to ima puno pravo. Euzebije čak vjeruje da je taj lik u svome životu ostvario car Konstantin Veliki. Jedva da iza Euzebijeva mišljenja u tome pogledu stoje povijesne činjenice. Ali nije isključeno da se tijekom povijesti neki kršćanski vladar u svome životu približio Euzebijevu idealu ili ga čak u punini obistinio.

Euzebije Cezarejski postavlja svoju osnovnu tvrdnju kada kaže da je kršćanski vladar u svome carstvu i kraljevstvu εἰκών, slika, samoga Boga. Euzebije zapravo ima na pameti izravno osobu Boga Oca. Bog je svemu svijetu βασιλεύς, kralj. On je čak πανβασιλεύς, svekralj. Svojom moću i snagom svime upravlja, nad svime vlada i svemu je posvemašnji gospodar. Bog Otac je παντοκράτωρ, svevladar. Zemaljski kršćanski vladar na svome je području εἰκών Boga Oca. U svojoj je vlasti i gospodstvu Božja "slika". Nije pak nimalo teško uvidjeti zamašitost, iznimnost i snagu Euzebijeve temeljne tvrdnje. Ona je doista dalekosežna, važna i duboka. Uz to je, jasno, također pogibeljna i opasna.

Međutim, po Euzebiju, kršćanski vladar ima podjednako prisan odnos prema Logosu naprosto kao i prema utjelovljenome Logosu. To je Isus Krist. Da izrazi taj odnos Euzebije se služi pojmom μίμησις što znači "oponašanje", "ugledanje", "nasljedovanje". Kršćanski se vladar ugleda u Logosa. Nastoji ga nasljedovati kao svoj uzor i primjer. Znamo pak da je, po Euzebiju, Logos izravna Božja "slika", εἰκών. Tako je idealni kršćanski vladar i s te strane "slika" Boga Oca. Djelujući nasljeduje Božju Riječ.

Euzebije Cezarejski ipak smatra da pravi i potpuni kršćanski vladar

u svome vladarskome djelovanju u narodu na poseban način kao uzor slijedi Isusa Krista, utjelovljenu Božju Riječ. Euzebije u tu svrhu najprije spominje da je vladar svećenik po uzoru na samoga Isusa Krista. Za svoj narod Bogu prikazuje duhovnu žrtvu svoje duše i svoga duha. Time stječe udio na spasonosnome djelu samoga Isusa Krista.

Vladar je, nadalje, među kršćanima διδάσκαλος, učitelj. U istini poučava sve koji su mu povjereni. To također obavlja donoseći pravedne zakone. Euzebije jednako povezuje ulogu kršćanskoga vladara s Kristovom ulogom tjeranja i istjerivanja zlih duhova. Isus je svoje učenike i sav narod štitio od demonskih nasrtaja. Protjerivao je nečiste duhove. Kršćanski vladar svoj narod čuva, štiti i brani od svih vanjskih i vidljivih neprijatelja koji navaljuju na kršćansku vjeru njegovih podanika.

Euzebije Cezarejski vjerojatno je osobno bio uvjeren da je car Konstantin Veliki u djelo proveo ideal vladara kakav je po Božjoj volji. Nama ovdje nije moguće ispitati koliko je to povijesna činjenica. Čak nije isključeno da je Euzebije u duhu crtao lik idealnoga vladara motreći cara Konstantina. Bez obzira na sve to Euzebijeva će politička teologija imati odjeka. Utjecat će na kasnija poimanja odnosa vladara prema narodu kada je u pitanju i sama vjera.

Peto poglavlje

RASPRAVA IZMEĐU RIMA I KARTAGE O VALJANOSTI HERETIČKOGA KRŠTENJA

Posve je jednostavan razlog koji nas je ponukao da se u ovome spisu zaustavimo kod pitanja valjanosti krštenja u nekoj heretičkoj i raskolničkoj zajednici. Odmah moramo naglasiti da u vrijeme koje imamo pred očima pojmovi heretički i raskolnički sadržajem jedva da se razlikuju. Hereza i shizma uzajamno se uvjetuju i dobrim dijelom podudaraju. Krivovjerje i raskol jedno se u drugo prelijevaju. Zbog kratkoće i jednostavnosti mi ovdje govorimo samo o herezi ili krivovjerju. Shizmu ili raskol ostavljamo po strani.

O pitanju valjanosti krštenja u krivovjerju ima napomena u Euzebijevoj *Crkvenoj povijesti.* Stoga smo i mi o tome progovorili u ovoj

knjizi. Ovo je samo primjer kako bi trebalo obraditi i druga teološka pitanja o kojima je govora u *Crkvenoj povijesti.* Na žalost to nam nije iz brojnih razloga bilo moguće.

1. Povijesni okvir

Pitanje valjanosti heretičkoga krštenja svjesno se nametnulo teolozima i Crkvi tek početkom trećega stoljeća. Dotada, makar razgovijetno, nije bilo poznato. Krivovjernici i raskolnici bili su osamljeni slučajevi. Bili su, jasno, kršteni u krilu Crkve. Kada bi se ponovno vraćali u Crkvu, izmirivali su se uobičajenim načinom po molitvi i polaganju ruku. Sakrament krštenja kojim su kršteni bio je voljan i na snazi.

Na samome kraju drugoga stoljeća i naročito početkom trećega prilike se brzo mijenjaju. Sada otpali krivovjernici uspostavljaju vlastite vjerske zajednice koje sami proglasuju crkvom. Za članove primaju ne samo otpale kršćane već također pogane pa i same predstavnike židovske vjere. Pogane i pridošlice iz židovstva krštavaju kod pristupanja njihovoj zajednici. Međutim, upravo su ti koji su se kristili u određenoj krivovjernoj zajednici neki put pristupali "katoličkoj Crkvi" kako je već Ignacije Antiohijski nazvao Crkvu. Sada je nastalo pitanje da li je njihovo krštenje bilo valjano. Krivovjernih i raskolničkih zajednica bilo je mnogo. Možemo spomenuti njihove vođe. To su: Marcion, Valentin, Monatan, Sabelije. Možda se ovdje mogu navesti isto tako Pavao Samosatski i sami Novacijan.

U prvoj polovici trećeg stoljeća oblikovala su se dva posve oprečna stajališta. Rim i Aleksandrija zastupaju mišljenje da obraćenike iz krivovjernih zajednica kod pristupanja Crkvi ne treba krstiti jer su već kršteni. Prima ih se već utvrđenim i uobičajenim načinom pomirenja. Glavni su predstavnici i pobornici toga načina gledanja koji će u Crkvi prevagnuti papa Stjepan,[319] aleksandrijski biskup Dionizije Aleksandrijski[320] i nepoznati afrički pisac koji je napisao djelo s naslovom *Ponovno krštavanje.*[321]

[319] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 170.
[320] Usp. u našem četvrtome uvodnom poglavlju br. 4.
[321] Latinski je naslov djela *De rebaptismate.*

U Africi, Maloj Aziji i općenito na kršćanskome Istoku utvrdio se drukčiji postupak i vladanje. U tome se dijelu kršćanstva smatralo da krsni čin obavljen u heretičkoj zajednici nije valjan. Uopće nije učinjen niti je postojao. Prema tome, tko iz heretičke zajednice pristupi Katoličkoj crkvi, a bio je poganin ili Židov, treba biti kršten. Stoga tu uopće nije govor o ponovnome krštenju kako se često netočno govori i piše nego naprosto o krštenju. Naslanjajući se na Tertulijana glavni zastupnik toga mišljenja bio je sv. Ciprijan. Uz njega je svim žarom i odlučnošću pristao biskup u Cezareji Kapadočkoj Firmilijan.[322]

Nekoliko je afričkih biskupskih sinoda između g. 218. i 222. zauzelo upravo izneseno stajalište. Tako se rasplamsala rasprava. Vrhunac je dosegla u teološkom krsnom odmjeravanju između pape Stjepana i sv. Ciprijana. Raspravu je prekinula smrt pape Stjepana g. 257. i Ciprijana g. 258. Rasprava će se i dalje nastaviti. Treba pak dodati da je ova rasprava prisilila teologe da duboko razmišljaju o krsnome otajstvu. Stoga je i s te strane naročito važna za povijest krsne teologije.[323]

2. Tertulijan

Ovdje se doista mora početi s Tertulijanom.[324] Poznat je njegov gotovo nemjerljivi utjecaj na svekoliku teologiju u Africi. Sigurno mu mnogo duguju i takvi teolozi kakvi su bili sv. Ciprijan i sv. Augustin. Osim toga, Tertulijan je neposredno svojim djelima kao i posredno utjecao na svu zapadnu teologiju i tako na teologiju općenito. Na žalost njegov je istup iz Crkve bacio stanovitu sjenu na toga velikoga i oštroumnoga ranoga teologa.

---

[322] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 212.

[323] Usp. L. VILLETTE, *Foi et Sacrement*, Bloud et Gay, Paris, 1959, 105-106; A. HAMMAN, *Baptęme et Confirmation*, Paris, 1969, 75; B. NEUNHEUSER, *Baptęme et Confirmation*, Paris, 1966, 101-102.

[324] Usp. L. VILLETTE, *Foi*, 106-107; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 209; A. HAMMAN, *Baptęme*, 73; B. NEUNHEUSER, *Baptęme*, 102; E. EVANS, *Tertulian's Homily on Baptism*, London, 1964, 32-33.92-94; M. MANDAC, *Kvint S. F. Tertulijan, Spis o Krstu*, Zagreb, 1981, 38-39.74-77.102.106-108.

A. Petnaesto poglavlje u Spisu o krstu

Svoj stav prema krivovjerničkome krštenju Tertulijan je izrazio u djelu koje nosi naslov *Spis o krstu*. To je prva zasebna obrada krsnoga otajstva prije Nicejskoga sabora od g. 325. Uvelike je utjecala na svekoliku sakramentalnu teologiju i posebice na krsni nauk u Crkvi. Tertulijan je svoje djelo pisao oko g. 200. O heretičkome je krštenju riječ u petnaestome poglavlju. Poglavlje je kratko i dijeli se na dva dijela. Teško ga je tumačiti kao što je sav Tertulijan težak zbog zgusnutosti u izražavanju, neobičnosti upotrijebljenih riječi i posebne građe u rečenici.

U petnaestome poglavlju postoji i dodatna teškoća. Sam Tertulijan kaže da je o pitanju krivovjerničkoga krštenja već prethodno raspravljao. Tada je to učinio *plenius*: opširnije, punije i cjelovitije. Očito time naznačuje da je njegovo petnaesto poglavlje u *Spisu o krstu* stanoviti sažetak njegova rada koji je to obrazložio *plenius*. Tertulijan je dotični spis napisao grčki, *in graeco*. Tako izravno doznajemo od samoga Tertulijana da je kao teolog pisao i grčkim jezikom. Taj se spis na žalost izgubio.

Tertulijan inače sam izražava želju da o spornome pitanju netko progovori *dignius* ili barem *digne*. Vjerojatno sebe nije smatrao posve doraslim za teološko razglabanje o valjanosti krštenja kod heretika. Stoga traži nekoga tko bi to učinio "nadležnije", *dignius*, nego on. Neka to bude u svakome slučaju *digne*, kako se dostoji.

B. Spor

Pitanje krivovjerničkoga krštenja pripada u ono što i sam Tertulijan naziva krsnom *controversia*. To je "rasprava" i "spor". Tertulijan kaže da to pitanje, uza sav osjećaj vlastite nedoraslosti, nije u svome djelu htio izostaviti da se ne stekne dojam "kako otklanja pitanja koja se nameću". Očito je, drugim riječima, da se već u Tertulijanovo doba zametnula oštra borba oko valjanosti heretičkoga krštenja i da je bilo različitih i suprotnih mišljenja. Inače rasprave ne bi ni bilo.

C. Krivovjernici

Tertulijan u svome ulomku spominje određene ljude koje naziva *haeretici* i pita se da li oni u svojim zajednicama valjano posjeduju krsno otajstvo. Nema sumnje da Tertulijan zna tko su krivovjernici o kojima govori. Njegov govor nije teoretski ni apstraktan. U Tertulijanovome petnaestome poglavlju nije naznačena općenita rasprava o valjanosti krsnoga čina kod heretika kao takvih. Tu je pitanje o krstu kod točno određenih krivovjernika. Žao nam je što sam Tertulijan nije jasno naznačio tko su *haeretici* koje ima pred očima. Ovako nam preostaje da to s više ili manje sigurnosti sami pogodimo.

D. Krivovjerje

Tertulijan o hereticima svoga poglavlja kaže da s vjernicima pravovjerne Crkve ne vjeruju niti "u Boga" koji bi im bio zajednički niti prihvaćaju onoga Isusa Krista koji je "jedan Krist". Krist u koga heretici vjeruju nije "isti" s Isusom Kristom prave Crkve. Prema tome, Tertulijan tvrdi da se heretici od pravovjernih kršćana razlikuju kad je riječ o Bogu i Isusu Kristu. Mislimo da Tertulijan time ima na pameti trojstveno otajstvo i tajnu Isusa Krista. Trojstvena se vjera i teologija među hereticima udaljila od pravovjerne teologije. Tako su naznačeni *haretici* iskvarili samu bit kršćanske vjere: vjeru u Boga koji je Trojstvo u jedinstvu i vjeru u Isusa Krista.

E. Marcinova zajednica

Ako tražimo na koga izravno Tertulijan proteže svoj sud i tko su *haeretici* njegova razglabanja, velika je vjerojatnost da se prst mora prije svega upraviti na Marciona i njegove sljedbenike. Marciona je negdje oko g. 140. Crkva izopćila. On je potom uspostavio vlastitu vjersku zajednicu i čvrsto je ustrojio. Ta je zajednica bila živa i djelotvorna sve do šestoga stoljeća. Slovila je za pravu suparnicu Crkvi. Marcion je bitno[325] iskvario nauk Crkve u pogledu vjere u "Boga" i "Isusa Krista" o čemu Tertulijan govori u svome odlomku.

[325] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 106-107.

Marcion je razlikovao u svome učenju Boga kojega je nazivao Dobrim i Boga kome je dao ime Pravedni. Pravedni Bog obitava treće nebo. U njega vjeruje i naviješta ga židovstvo. Taj je Bog pravedan, ali mu nisu strane strasti kao srdžba i osveta. Uzrok je svim fizičkim i moralnim zlima, nedaćama i nevoljama. On je stvorio tvar koja je zla i izvor svakoga zla. Dobri Bog je novozavjetni Bog. Objavio ga je Isus Krist. On je ljubav.

U kristologiji Marcion je zastupao docetizam. Učio je da Isus nije imao pravo ljudsko tijelo. Njegovo je tijelo samo izgledom i prividno bilo ljudsko tijelo. Isus Krist se na svijetu objavio u odrasloj dobi.

Marcion nije poštedio ni Sveto pismo. U punome je opsegu odbacio cijeli Stari zavjet. Po njemu, starozavjetna Biblija nije objava jer govori o Bogu koji je stvorio i sazdao svijet. Ali Marcion nije htio prihvatiti ni cjelinu Novoga zavjeta. Tu je odabrao što mu se svidjelo.

Naše kratke napomene dovoljno pokazuju da se Marcion uistinu odvojio od Crkve u onome što je bit njezine vjere. To je vjera u Trojstvo i u Kristovo otajstvo kako je zasnovano na Starome i Novome zavjetu. Dodajemo da se Tertulijan u punoj mjeri obračunao s Marcionom i njegovim učenjem u djelu koje nosi naslov *Protiv Marviona.*[326]

F. Bez udjela

Tertulijan u svome poglavlju jasno i nedvojbeno utvrđuje odnos između krivovjernika i pravovjerne Crkve. On tvrdi da *haeretici* nemaju *nullum consortium* u zbilji koju naziva *nostra disciplina.* Po sebi, riječ *consortium* ne postavlja nikakvu poteškoću. Ona znači "povezanost", "udioništvo", "zajedništvo". Prema tome, Tertulijan misli da krivovjernici nemaju "nikakvo zajedništvo" u dobrima koja su sadržana u *nostra disciplina.* Riječ *disciplina* ima puno značenja. Nije posve jasno što doista znači u Tertulijanovu navedenome izričaju. Stekli smo dojam da se riječ *disciplina* tu smije uzeti za naznaku svekolikoga života u Crkvi. Taj se život očituje na poseban način u vjeri i sakramentima među kojima je prvi krst. Heretici u tome nemaju *nullum consortium,* nikakvi dio.

Sam Tertulijan dodaje da je na krivovjernike protegnuta *ipsa*

[326] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 154-155.

ademptio communicationis. Naročito je zanimljivo što se Tertulijan na tome mjestu poslužio riječju *ademptio.* Riječ znači "oduzimanje". Čak se rabi u smislu "zaplijena". To znači da je hereticima oduzeto zajedništvo, *communicatio,* s Crkvom. Kod toga je provedena i "sama zaplijena". Krivovjernicima su oduzeta sva dobra jer su otpali od Crkve i prave vjere. Oni su u odnosu na Crkvu i sva dobra u njoj postali tuđinci i stranci. Tertulijan je posegnuo za riječi *extraneus.* Riječ znači "izvanji", "vanjski". Heretici su izvan kršćanske zajednice i svekolikoga njezinog života. Tuđi su o dnosu prema dobrima koja Crkva posjeduje.

G. Jedan krst

Tertulijan dosta pomno utvrđuje osnovnu istinu o krštenju. Jasno kaže da je krst uistinu jedan, *unus omnio baptismus est.* Tertulijan tu tvrdnju najprije dokazuje polazeći od Gospodnjega evanđelja, *ex Domini evangelio.* Na žalost pri tome nije ničim naznačio koja mjesta *ex Domini evangelio* ima na pameti. Preostaje predpostaviti da se Tertulijan poziva na Iv 13,10 i Mt 28,19. Tertulijan nauk o jednome krstu oslanja također na "Apostolovo pismo". To se, očevidno, odnosi na Ef 4,4 gdje se čita izričaj "jedan krst", *unum baptisma.* Tako je napisao Tertulijan.

H. Jedna Crkva

Utvrdivši da je krštenje jedno, Tertulijan smjesta naznačuje da je i "Crkva jedna", *una Ecclesia.* Osim što je izravno u spisu povezao "jedno krštenje" i "jednu Crkvu" nismo zapazili da u petnaestome poglavlju koje tumačimo Tertulijan utvrđuje odnos između "jednoga krštenja" i "jedne Crkve". Ipak se sigurno ne varamo ako dodamo da je osnovna Tertulijanova misao i nauk da se "jedan krst" isključivo nalazi u "jednoj Crkvi". Ta "jedna Crkva" jest velika i opća Crkva. Nju je ustanovio Isus Krist. U njoj se kao njezino dobro i isključivo vlasništvo nalazi "jedan krst". Taj se krst jer je "jedan" nipošto i nikako ne može dijeliti. Jedan se ne dijeli.

I. U heretičkoj zajednici krst ne postoji

Kada su u pitanju krivovjernici, *circa haereticos,* Tertulijanov je sud jasan i razgovijetan. Toga se suda treba pridržavati. Tertulijan je doslovno napisao: *custodiendum sit.* U heretičkoj zajednici heretici ne posjeduju krsno otajstvo, *non habent.* Budući pak da ga nemaju, očito je da ga ni oni koji pristupaju hereticima kod njih ni ne mogu primiti, *nec accipere possunt.* Dobiti se ne može ono čega nema. Tertulijan se u svome pravorijeku glasno i bez oklijevanja izjasnio. Njegova će prosudba dugo odjekivati krsnom teologijom među teolozima njegova afričkoga zavičaja. Čak će je prihvatiti brojni teolozi drugih krajeva.

Međutim, i sam je Tertulijan dobro znao da i heretici krštavaju pridošlice u vlastitu zajednicu. Ali on smatra da njihovo krštenje nije isto, *idem,* s krštenjem koje se obavlja u pravovjernoj Crkvi. Ono nije *idem* jer nije ono "jedno krštenje" što se kao njezino vlastito nalazi u "jednoj Crkvi". Stoga heretičko krštenje i nije krštenje. Ono u sebi nije ništa.

J. Razlozi Tertulijanova nijekanja

Sada treba navesti zašto Tertulijan odriče svaku vrijednost, valjanost i značenje krštenju među hereticima. Držimo da se Tertulijan u tu svrhu poziva na cijeli splet razloga. Naznačujemo ih ne pitajući se za njihovu nutarnju povezanost ili za moguću veću ili manju važnost u samome tijeku Tertulijanova razglabanja.

Već smo rekli kakav je, po Tertulijanu, odnos heretika prema Crkvi. Oni su joj tuđinci i stranci. Nalaze se izvan Crkve. Pri njihovu odlasku oduzeta su im dobra koja su u njoj imali. Svakako im je oduzeto vrhovno dobro. To je krštenje. Zato ga nemaju i ne mogu podijeliti.

Tertulijan je bio uvjeren da se kod heretika koje ima pred očima izgubila osnovna vjera u Boga i Isusa Krista. Sam kaže: "Mi i oni nemamo istoga Boga niti jednoga Krista." Držimo da je gubitak vjere također bio posebni razlog što je Tertulijan izrijekom zanijekao vrijednost i valjanost krštenja među hereticima.

Tertulijan u svome petnaestome poglavlju izjavljuje da krivovjernici bez ikakve dvojbe krst ne posjeduju, *sine dubio non habent.* On razlog tome vidi u činjenici što heretici krst nemaju u skladu s

obredom, *quem cum rite non habeant.* U tom Tertulijanovu obrazloženju posebno treba svratiti pozornost na riječ *rite.* Ona, očito, dolazi od riječi *ritus* što znači "obred". Stoga *rite* smijemo shvatiti u smislu "obredno", "po obredu". Ako je Tertulijan tako shvatio riječ *rite,* on tada niječe valjanost krsta kod heretika iz nedostatka koji se odnosi na sami krsni obred koji su heretici primjenjivali. To se tumačenje ne bi smjelo posve isključiti. Ipak moramo dodati da ista riječ *rite* također općenito znači "kako dolikuje". Stoga nije isključeno da Tertulijan koji nadasve zgusnuto piše i sažeto misli u *rite* obuhvaća sve razloge koji su ga ponukali tvrditi da *haeretici* o kojima on osobno govori krsni čin *sine dubio non habent.* U tih je heretika sve nevaljano: vjera u Boga, vjera u Isusa Krista, ekleziologija i sakramentalni obredi.

3. Sv. Ciprijan

Biskup u Kartagi, znameniti mučenik sv. Ciprijan, slijedeći upravo naznačena Tertulijanova razmišljanja podrobno, raznoliko i veoma temeljito obrazlaže u svojim spisima stajalište cijele Crkve u Africi prema heretičkome krštenju. Iznio je brojne razloge koji su teologe u latinskoj Africi ponukali tvrditi da je krštenje heretičkih i raskolničkih zajednica u sebi nevaljano.

Znamo da je negdje oko g. 250. nastala žestoka i pogibeljna rasprava između Rima i Kartage u svezi s valjanošću krsnoga čina koji se podijeljivao i primao u zajednicama što su se pozivale na Novacijana[327] kao svoga utemeljitelja i vođu. Slijedeći običaje i predaju u vlastitoj Crkvi Ciprijan je u načelu odbio priznati valjanost krsta u bilo kojoj krivovjernoj i shizmatičkoj zajednici. Za to se mogao osloniti u najmanju ruku na sabor koji se oko g. 218. održao u Kartagi za biskupa Agripina. Uostalom, Ciprijan je, začudo, mislio da se u tome prevažnome pitanju i druge Crkve imaju pravo pridržavati vlastite predaje. Po njegovu sudu predaju treba slijediti i poštivati ako sadrži istinu. U protivnome, predaja je u biti jedino drevna zabluda.

Ciprijan je bio svjestan da se krštenje ne može ponavljati. To su uvijek učili svi afrički teolozi. Ciprijan kaže da se kod njih naprosto krštavaju "oni koji im dolaze od drugda". Čin kojim su se navodno ranije

[327] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 170-172.

krstili nije bio valjan.[328]

A. Krst kao sakrament Crkve

Ciprijan u svome razmišljanju polazi od osnovne tvrdnje koju kao bitnu naglašeno i ponovljeno ističe. Ona glasi: postoji isključivo i samo jedna jedina Kristova Crkva. Doista se pod Ciprijanovim perom često susreće izričaj "jedan Crkva", *una Ecclesia.* Ali Crkva nije samo jedna nego je u sebi i nedjeljiva. Ne mogu postojati dvije različite pravovjerne Crkve. Isus Krist je osnovao samo onu Crkvu koja je *una Ecclesia.*

Ciprijan jednako svjesno i trajno uči da postoji samo jedno krštenje. On u svojim djelima iznimno često i dragovoljno bilježi izričaj "jedno krštenje", *unum baptisma.* To pak "jedno krštenje" posjeduje samo "jedna Crkva". Krštenje koje je *unum baptisma* nalazi se u Crkvi koja je *una Ecclesia.* To je Ciprijan puno puta i posve jasno napisao.

Imajući pred očima krsno otajstvo Ciprijan tvrdi da "jedino Crkva", *sola Ecclesia,* zapravo posjeduje i "ima životnu vodu", *aquam vitalem.* Riječ je, dakako, o krsnoj vodi koja pruža milosni i nadnaravni život. Ciprijan na istome mjestu dodaje da samo Crkva koja je jedna posjeduje "vlast da krštava i pere". Ta "vlast", *potestas,* krštavanja više nikome ne pripada osim isključivo toj jednoj Crkvi. Ciprijan je posve jasan i izražava se nedvojbeno kada ističe da je "krst koji je jedan samo dat jednoj Crkvi" i to njoj "samoj". Apostoli su taj "jedini krst" predali Crkvi. Krst nije "uspostavljen" nigdje drugdje doli u Crkvi. Krst je samo jedan. On je "kod nas". Nalazi se "unutra", tj. u Crkvi. Bog se udostojio krsni čin povjeriti samo onoj Crkvi koja je samo jedna jedina Crkva.

Ciprijan na jednome mjestu pobliže razglaba Pavlovu izreku u Ef 5,25-26. Pri tome posebice ističe Apostolovu tvrdnju da je "Krist ljubio Crkvu". Krist se "za nju predao" s ciljem da je "posveti očistivši je kupelji vode". Ciprijan svojim sveobuhvatnim okom teologa i mistika uviđa da je Isus Krist svekoliku Crkvu svih vremena posvetio jer ju je od grijeha očistio krsnom vodom. On dodaje da je Krist samo tu Crkvu "ljubio i očistio" krsnim pranjem. Stoga, veli Ciprijan, čovjek koji nije "u Crkvi" koja je jedna ne može biti "opran i očišćen krštenjem" koje je

[328] Usp. L. VILLETTE, *Foi,* 108-132; A. HAMMAN, *Baptęme,* 75-76; J. N. D. KELLY, *Early Christian Doctrines,* London, 1968, 209-211; M. MANDAC, *Sv. Ciprijan, Jedinstvo Crkve, Euharistija, Molitva Gospodnja,* Makarska, 1987, 17.

jednako jedno i pripada Crkvi.

Otuda što je Crkva jedna i krštenje jedno i što ono pripada Crkvi Ciprijan zaključuje da heretici i shizmatici nemaju valjano krštenje. Oni su se odvojili od Crkve i zato nemaju krsni čin. Ciprijan izjavljuje da "svi heretici i shizmatici" jer su se odcijepili od Crkve ne posjeduju, glede krsnoga sakramenta, "nikakvu vlast ni pravo", *nihil habere potestatis et juris.*

Ciprijan je jasan. Kada je riječ o "hereticima", uopće ne može biti govora o "Crkvi". Crkva je "jedna". Prema tome, "kod heretika ne može postojati ni krštenje". Ono je u Crkvi u kojoj oni više nisu.

Po Ciprijanu, krsni čin je "rođenje" kršćanina. U krstu kršćanin stječe svoj "porod". Tada se, uz to, za nj obistinjuje "posvećenje". Kršćanina može roditi samo "jedina Crkva". Ona je Kristova "zaručnica". Po krštenju postaje "majka" jer Bogu "duhovno pribavlja sinove".

Pošto je Ciprijan to što smo naveli dobro i jasno istaknuo, postavio je niz pitanja u odnosu na onoga tko se nije duhovno rodio u Crkvi i zato nije "sin Crkve". Ciprijan dotičnoga pita "gdje" se rodio, "od koga se rodio", i "za koga se rodio". U istome ulomku čitamo znamenitu Ciprijanovu tvrdnju da nitko ne može "za Oca imati Boga prije nego je za majku imao Crkvu".[329] Ciprijan želi naprosto kazati da se krsnim otajstvom u Crkvi po milosnome rođenju Boga stječe za Oca. Krivovjernik i raskolnik svega se toga lišavaju jer su se odvojili od Crkve koja je jedina Majka djece Božje. Ciprijan izrijekom kaže da "duhovno djecu rađa jedina Crkva, *Ecclesia sola,* koja je povezana i sjedinjena s Kristom".

Navodimo, napokon, nadasve poznatu i glasovitu Ciprijanovu izreku kojom veli da "spasenje ne postoji izvan Crkve, *salus extra Ecclesiam non est*".[330] U odnosu na tu tvrdnju tumačenja su mnogobrojna. Očito je nije lako ni jednostavno razumjeti. Mislimo da je Ciprijan u načelu zanijekao spas izvan Crkve zbog toga što izvan Crkve, po njegovu sudu, nema valjanoga ni plodonosnoga krštenja. U tu je svrhu jamačno sam sebi pred oči donosio Gospodnju izjavu da "ne može vidjeti Božje kraljevstvo" (Iv 3,3) i da "ne može ući u kraljevstvo Božje" (Iv 3,4) tko se krsnim činom "ne rodi nanovo" (Iv 3,3), tj. "iz vode i Duha" (Iv 3,4). Pretpostavljamo da je Ciprijan kod toga nišanio na heretike i raskolnike koji su se svojom voljom odijelili od Crkve u kojoj je spas po krštenju.

[329] M. MANDAC, *Sv. Ciprijan,* 109.
[330] *Ep.* 73,21.

B. Krst kao sakrament vjere

U raspravu o valjanosti heretičkoga krštenja sv. Ciprijan je uveo pitanje odnosa između krsnoga sakramenta i vjere kod primaoca toga otajstva. Na to je bio potaknut već time što se u Crkvi odavna uobičajilo krst nazivati sakramentom vjere. Ciprijan je iznutra i usko međusobno povezao krsni čin i vjeru. U tu se svrhu oslonio na Pavlovu izreku u Ef 4,5. Pavao tu svečano izjavljuje da je vjera jedna, *una fides,* kao što je i krštenje jedno, *unum bapstisma.*

Za nužnu povezanost vjere i krštenja svjedoči novozavjetno kršćanstvo i opće uvjerenje vremena u kojemu je živio sv. Ciprijan. Tako u Dj 8,12 čitamo da su se "krštavali" oni koji su "povjerovali" na Filipovu propovijed. Tijekom pak katekumenata biskup je krsnim pripravnicima potanko razjašnjavao Vjerovanje u kome se nalazi bit vjere. Katekumeni su vjerovanje učili napamet i pred okupljenom zajednicom svečano svaki zasebno izgovarali. Izricanje Vjerovanja također je pratilo sami krsni čin. Sve to pokazuje koliko je već u bogoslužju povezana vjera i krsni čin.

Sv. Ciprijan tvrdi da "krst može primiti" samo onaj "tko uistinu vjeruje". Tek kada povjeruje smije pristupiti krsnome činu. Vjera je uvjet da se katekumen krsti. Ciprijan to uči jer drži da u krštenju "zasluge vjere čiste ljudsku dušu". On dodaje da se "zakonitim kršćaninom", *christianus legitimus,* jedino smatra čovjek koji je u Crkvi "postigao božansku milost" po "zakonu i pravu vjere", *lege et jure fidei.* Vjera je na djelu u duši katekumena koji se krštava. Tu izvodi svoje duhovne učinke. To su posvećenje i preporođenje. Po Ciprijanu, "posve je očito da vjera vjernika u krstu istjeruje đavla".

Ciprijan ima veliko pouzdanje u moć vjere. Vjera pruža spasenje i onda kada vjernik u pojedinim i iznimnim prilikama ostane bez obavljenoga krštenja. To se po sebi razumije ako je riječ o onima koji su za vjeru "kažnjeni na smrti i pogubljeni". Ali ako vjera u vjerniku ostane cjelovita, *fides integra,* Krist dotičnoga "časti među mučenicima" kada u "mučenju" i ne pretrpi samu smrt. Čast mu zavrijeđuju patnje podnesene u vjeri za samu vjeru.

Redoviti put u kršćanskome životu veže vjeru i krštenje. To je očevidno na temelju krsne zapovijedi uskrsnuloga Krista koji naređuje apostolima prije rastanka: "Pođite, dakle, i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga" (Mt 28,19). Vjera vjernika neminovno dovodi do krštenja. Samo krštenje puninu svojih učinaka postiže nazočnošću i djelovanjem vjere u onome tko pristupi krsnome činu.

C. Vjera i heretici

Ciprijan, razumije se, smatra da su svi heretici u krivovjerju. Oni su veoma često iskvarili temeljnu točku i sami osnov svega kršćanskoga vjerovanja. To je vjera u božansko Trojstvo. Govoreći neposredno o Marcionovoj zabludi sv. Ciprijan najprije na temelju Mt 28,19 kaže da Gospodin na tome mjestu "naviješta Trojstvo". Svi se narodi "moraju krstiti u otajstvu" objavljenoga Trojstva. Poslije naznačenoga Ciprijan postavlja pitanje "da li Marcion potvrđuje Trojstvo" koje je objavljeno u Mt 28,19. On također pita da li Marcion "prihvaća istoga Boga Oca i Stvoritelja kao i mi". U nastavku razglabanja sv. Ciprijan opet pita u svezi s Marcionom "da li on pozna istoga Sina, Krista, rođena od Djevice Marije koji je Riječ postala tijelo". Na sva su pitanja Ciprijanovi odgovori jasni i nesumnjivi. Ciprijan ističe da je "kod Marciona kao i kod drugih krivovjernika vjera jako različita" od pravoga pravovjerja u Crkvi. Kod svih krivovjernika "ne ostaje baš ništa nego nevjera".

Ciprijan se po sebi inače nije naročito zanimao da li su heretici pri krštavanju primjenjivali točnu sakramentalnu formulu. Čak ako su to i činili, to im, po njemu, ne bi ništa koristilo jer je u formuli u svakome slučaju bio unesen njihov krivovjerni smisao i krivovjerno poimanje.

D. Raskolnici i vjera

Ciprijan je makar dijelom poznavao razliku između krivovjerja i raskola. Unatoč tome redovito je oboje uzajamno najbliže iznutra povezivao. Smatrao je da raskol neminovno vodi u krivovjerje. Osim toga, po Ciprijanu, raskolnici su već zato krivovjerni jer ne ispovijedaju jednu opću Crkvu. Vjera pak u jednu Crkvu sastavni je dio Vjerovanja. Jedinstvo je Crkve naređeno u Novome zavjetu. Raskolnici su razjedinili

jednu Crkvu i stoga su u nevjeri. Ciprijan je obično tako razmišljao. U tome smislu kao potkrepu naznačujemo nekoliko mjesta iz Ciprijanovih djela.

Pošto je u jednome spisu podrobno govorio o jedinstvu Crkve, Ciprijan dodaje da se "ne drži vjere" tko "ne održava to jedinstvo".[331] Slično se izrazio nešto dalje u istoj knjizi. Ciprijan sada bilježi da se "sjedinjuje s preljubnicom - to je krivovjerje i raskol - svatko tko se odijeli od Crkve". Dotični se "otuđuje od obećanja datih Crkvi". Ciprijan primjećuje da "neće doći do Kristovih nagrada tko napusti Kristovu Crkvu". Takav je čovjek u odnosu na Crkvu postao "tuđinac". Prema njoj je "bezbožan" i "neprijatelj". Ciprijan zaključuje: "Tko se ne drži toga jedinstva, ne opslužuje Božji zakon. Ne čuva vjeru u Oca i Sina. Ne drži se ni života ni spasenja".[332] U istome je djelu Ciprijan također napisao: "Ne može se vani baciti Kristovo tijelo i euharistija. Vjernici nemaju drugu kuću osim jedne Crkve."[333]

Ciprijan je, ponavljamo, već razlikovao smisao riječi heretik i shizmatik. Unatoč tome, te je pojmove sadržajno vezao. Već time što je netko krivovjernik svojim se je krivovjerjem izopćio iz crkvene zajednice i tako postao raskolnik. Ali, po Ciprijanovu sudu, i raskolništvo vodi prema krivovjerju jer samo Crkva čuva cjelovitu i čistu vjeru. Osim toga, raskolnik je već u neku ruku krivovjernik ukoliko je odstupio od crkvenoga jedinstva koje sv. Ciprijan smatra punom i pravom istinom vjere.

Sam Ciprijan izravno ističe kako "predaja prenosi da postoji jedan Bog, jedan Krist, jedna nada, jedna vjera i jedno krštenje". To se krštenje u pravoj punini i cjelovitome značenju nalazi jedino "u Crkvi". Iz prethodnoga Ciprijan zaključuje da će se svatko "nužno naći s hereticima" tko "prekine s Crkvom".

E. Novacijan i njegova zajednica

Sada navodimo Ciprijanovo razmišljanje o Novacijanu. Inače smo već ranije istaknuli da je zapravo povodom Novacijanove uspostave vlastitih zajednica buknuo pravi spor između Rima i Ciprijana u pogledu

---

[331] Usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan*, 107.
[332] Usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan*, 109.
[333] Usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan*, 111.

valjanosti heretičkoga krštenja. Znamo da je Novacijan rimski teolog koji je oko g. 250. prvi u Rimu počeo na latinskome pisati teološka djela. Novacijan se dao zarediti za rimskoga biskupa i postao protupapa. Iz toga je nikao Novacijanov raskol. Postojale su i posebne Novacijanove vjerničke zajednice. Novacijanovi su pristaše i u Africi osnovali svoje sljedbe.

Ciprijan je dobro znao da mu se u Rimu predbacuje odbacivanje valjanosti krštenja u Novacijanovim zajednicama premda "Novacijan opslužuje isto Pravilo vjere kao i Katolička crkva". Jednako se u primjedbi Ciprijanu dodavalo da Novacijan "krštava istim Simbolom kao i mi". Novacijan "priznaje istoga Boga Oca, istoga Sina Isusa Krista i istoga Duha Svetoga". Otuda slijedi da zbog naznačenoga "može za se prisvajati vlast da krštava". Novacijan "nije u neslozi s nama glede krsnoga pitanja".

Sve je izneseno doista točno. To Novacijanu ne osporava ni Ciprijan. Ali on ipak nalazi nedostatak kod Novacijana i njegovih sljedbenika. Ciprijanu je bilo dobro poznato da se prigodom krštenja kod novacijanaca kršteniku postavlja pitanje "da li vjeruješ u oproštenje grijeha i u život vječni po svetoj Crkvi". Sigurno je da novacijanci na pitanje odgovaraju potvrdno. Ali je, po Ciprijanovu mišljenju, njihov odgovor zapravo u sebi "laž". To je zato što novacijanci "ne posjeduju Crkvu". Sami "svojim ustima ispovijedaju da se oproštenje grijeha ne može dati osim po svetoj Crkvi". Međutim, oni Crkvu "ne posjeduju". Tako novacijanci pokazuju da se "kod njih ne mogu oprostiti grijesi". Novacijanci su izvan Crkve. Stoga im krsni sakrament ne vrijedi niti postiže svoje učinke. Zapravo nema nikakva smisla ni pravoga značenja.

F. Djelitelj krsnoga sakramenta

Sv. Ciprijan djelitelju krštenja pripisuje i priznaje nezaobilaznu i doista neizostavnu ulogu. O nutarnjoj ćudorednoj vrijednosti djelitelja, po Ciprijanu, zavisi sami krsni sakrament. Jasno je da službenik djeluje kao predstavnik i zastupnik Iusa Krista i Crkve. On obavlja vanjski čin i utvrđuje sakramentalni znak u ime Krista i Crkve koju je on ustanovio. Ali to, po Ciprijanovu mišljenju, nipošto ne iscrpljuje ulogu djelitelja krsnoga otajstva. Ciprijan drži da djelitelj posjeduje milost koju svojim činom ulijeva u dušu krštenika. U neku je ruku fizički posrednik između

Božje milosti i krštenika. Djelitelj u sakrament unosi svu svoju osobnost i cijelo svoje biće.

Ciprijan smatra da djelovanjem onoga koji krštava milost silazi u krsnu vodu koja krštenika čisti od grijeha. Ciprijan doslovce i jasno kaže da "svećenik treba, *oportet,* vodu očistiti i posvetiti". To je zato da "može svojim krštenjem, *baptismo suo,* oprati grijehe čovjeka koji se krsti".

Slijedeći navedeno Ciprijan dolazi do zaključka da službenik koji je grešan jer je krivovjernik ili raskolnik ne može po krstu kršteniku posredovati milost i oproštenje grijeha. To je Ciprijan doista često i nedvojbeno napisao. Najprije u svezi s krsnom vodom naznačuje da onaj tko je "nečist i u kome ne prebiva Duh Sveti ne može očistiti i posvetiti vodu". Ciprijan tvrdi da krivovjernik i raskolnik ne mogu "otkloniti svoje vlastite grijehe" jer su "izvan Crkve". Po Ciprijanu nužno slijedi da isti ne mogu "krštavajući" nekome drugome priskrbiti oproštenje grijeha.

Ciprijan s ostalim biskupima i teolozima svoje crkvene zajednice smatra da krivovjerni i raskolnički krsni službenik nije u stanju proizvesti krsne učinke u krštenome jer su sami ostali bez milosti. Ciprijan jednostavno piše da nitko "ne može dati što sam ne posjeduje". On dodaje da "onaj tko je izgubio Duha Svetoga ne može prenijeti duhovna dobra".

Jednako su kao Ciprijan sudili biskupi koji su se okupili na sabor u Kartagu g. 256. Saboru je predsjedao sam Ciprijan. Tada su biskupi utvrdili da "onaj može nešto dati tko nešto posjeduje". Stoga su nadodali da "krivovjernici, *haeretici,* za koje je utanačeno da ništa nemaju, *nihil habere*, ništa ne mogu niti dati".

G. Djelitelj krsta i Duh Sveti

Ciprijan je povezao najužom svezom krsno otajstvo i osobu Duha Svetoga. O krstu je napisao da se "ne može odvojiti od Duha Svetoga". Međutim heretici ne posjeduju Duha Svetoga jer su se odcijepili od Crkve. Duh Sveti je samo "jedan". On je u pravovjernoj Crkvi. Zato ne može također biti "kod profanih i tuđinaca". Stoga "kod heretika" ni nema krsnoga čina.

Na jednome mjestu sv. Ciprijan navodi iz Iv 20,22 riječ uskrsnuloga Krista. Pri tome naznačuje da je Spasitelj tim riječima "poslije svoga uskrsnuća svojim učenicima odredio poslanje". Mjesto u

Ivanovu evanđelju glasi: "To rekavši, dahne u njih i kaže im: Primite Duha Svetoga". Ciprijan smatra da u Isus u Iv 20,22 "pokazuje da samo onaj može krstiti i dati oproštenje grijeha tko posjeduje Duha Svetoga". Posve je pak očito da to nije slučaj s onima koji u krivovjerju i raskolu obavljaju krsni sakrament. Oni nemaju Duha Svetoga. Ciprijan izrjekom i posve razgovijetno izjavljuje da "heretik ne može dati Duha Svetoga". Zato ni krštenje koje podijeljuje ostaje bez vrijednosti i učinaka.

H. Krsna formula i vjera krstitelja

U cijeloj je Crkvi od samih njezinih početaka vrijedilo kao ustaljeni zakon mišljenje da krsni čin tvori krsna formula uz znamen vode. Krsna formula proizlazi iz krsne zapovijedi nazočne u Mt 28,19. Štoviše, neki su tumači u Kristovim riječima kazanima u Mt 28,19 slutili stanoviti utjecaj iskonskoga krsnoga bogoslužja.

Isti stav prema krsnoj formuli ima opća crkva Ciprijanova vremena. Jednako o njoj drži i Ciprijan sa svekolikim afričkim kršćanstvom. Ipak afrički teolozi imaju dodatno tumačenje i razmišljanje o krsnoj formuli.

Ciprijan kao i teolozi oko njega vjeruju da krsne učinke i blagoslov krsne vode koja pere grijehe i rađa krsni život ne obistinjuje čisto formalno i materijalno izgovaranje riječi krsnoga obrasca. To, po njima, nije dovoljno za valjani i plodonosni sakrament. Ciprijan u tu svrhu kao dokaz redovito navodi Mat 7,21 i Mk 13,6 mada se ta mjesta neposredno ne odnose na krsni čin.

Ciprijan uči da zapravo duhovna snaga krsnoga otajstva dolazi od Trojstva koje po riječima krsne formule djeluje u duši čovjeka koji je pristupio krsnome činu. Ali da bi Trojstvo doista u krštenju bilo na djelu nužno je potrebno da krstitelj ima cjelovitu i potpunu vjeru. Bez te vjere izgovaranje krsne formule nema ni smisla ni značenja ni vrijednosti. Upravo je tako, po Ciprijanu, s onim službenikom krsta koji je krivovjernik i raskolnik. Ni jedan ni drugi nema punu i cjelovitu vjeru kakva je u pravovjernoj Crkvi. Zato mogu upotrijebiti pravovjernu krsnu formulu, ali ona usprkos tome ničemu ne koristi. Ona je navođenje i izgovaranje praznih riječi jer onaj koji ih izriče u biti ne posjeduje vjeru Crkve. Nalazi se izvan jedine Crkve koja je doista i uistinu Crkva Isusa Krista.

Na temelju već naznačenih novozavjetnih izreka u Mt 7,21 i Mk 13,6 sv. Ciprijan načelno tvrdi da se "ne može smjesta priznati i prihvatiti sve što se kaže u Kristovo ime". Prihvaća se i priznaje samo ono što se "izvršava u Kristovoj istini". Time Ciprijan zapravo prosuđuje krsnu formulu koju kod krštavanja primijenjuju heretički i shizmatički službenici. Ako se možda i služe pravilnom krsnom formulom, ona je besplodna jer nju kod njih ne prati "Kristova istina". Službenicima krštenja među krivovjernicima i raskolnicima osobno nedostaje prava i iskrena vjera. S toga im razloga nedostaje "Kristova istina".

Ciprijan jednom spominje patripasijaniste, valentinovce i marcionite. Potom dodaje "i ostale kuge i mačeve i heretičke otrove". Svi su spomenuti jedino sposobni "izvrnuti istinu". Ciprijan kaže da bi kod spomenutih "mogao postojati jedini krst" kada bi "s nama priznavali istoga Oca, istoga Sina, istu Crkvu". U tome bi slučaju kod ovih "vjera bila jedna jedina". Razumije se da kod krivovjernika i u njihovim zajednicama od nabrojenoga nema ništa. Stoga Ciprijan tvrdi da "krštenje ne može biti zajedničko između nas i krivovjernika jer im s nama nije zajednički ni Bog Otac ni Krist, njegov Sin, ni Duh Sveti ni vjera ni Crkva". Ciprijanov konačni zaključak glasi: "Treba, dakle, krstiti one koji iz hereze pristupaju Crkvi."

I. Krštenik i njegova vjera

U sporu oko heretičkoga krštenja u Ciprijanovo doba pitanje krštenikove vjere nije igralo veću i zamašniju ulogu. Bilo je drugotno i sporednije. Ipak ni to pitanje nije posve izostalo. O njemu i njegovu rješenju ima stanovitih naznaka i u spisima samoga sv. Ciprijana. Mislimo da je ovdje ključno ono mjesto gdje Ciprijan utvrđuje opće načelo vezano uz značenje krštenikove vjere kod njegova krštenja. Ciprijan smatra zajamčenim načelo da se u krštenju "prima ono što se vjerovalo". On je također uvjeren u veliko značenje činjenice da kod krsta u krštenika i kristitelja vjera bude potpuna i cjelovita jer se "milost" što dolazi od "božanskih darova" zapravo "prima punom i cjelovitom vjerom darovatelja i primaoca", *plena et tota fide dantis et accipientis*.

Vidi se, dakle, da Ciprijan u neku ruku na istu razinu stavlja vjeru krstitelja i krštenika. Da se dobije krsna milost, nužno je da u obojice bude vjera neokrnjena i u punini. Ranije smo već naznačili da Ciprijan

niječe valjanost krštenja kada krštava krivovjernik. Ali on odriče valjanost krstu i onda kada u krštenika nedostaje cjelovita i prava vjera. Stoga kao neko pravilo utvrđuje: "Onaj tko je krivo vjerovao nije mogao primiti što je pravo. Taj radije prima zbilju koja je preljubnička i nečista." To je "u skladu s onim što je vjerovao".

Ciprijan, prema tome, valjanost i učinkovitost krsnoga čina također veže uz vjeru onoga tko pristupa krštenju. Ako se krsti čovjek s krivom vjerom što je redovito slučaj među krivovjernicima njegov krst nije valjan i vrijedan. Ciprijan u potvrdu svoga stajališta posebno navodi tvrdnju iz Jer 15,18 gdje piše: "Voda mi je postala laž jer ne posjedujem vjeru." Tu se, po Ciprijanu, riječ "voda" odnosi na krštenje. Pod "vjerom" se podrazumijeva vjera u čovjeku koji je pristupio krštenju. Ciprijan mjesto tumači ovako: "Duh Sveti preko proroka spominje lažnu i nevjernu vodu. Koja je to lažna i nevjerna voda? Ona, jamačno, što oponaša sliku krštenja i što tom ispraznom sjenom lišava milosti."[334]

4. *Rimsko mišljenje o heretičkom krštenju*

Sada nastojimo prikazati i protumačiti stav Rimske crkve u pitanju krštenja kod heretika i shizmatika.[335] Rim se u tome pogledu razlikovao od Kartage. Uz Rim je stajao tako moćni saveznik kakvo je bilo kršćanstvo u Aleksandriji. I Palestina se svrstala uz rimsku krsnu teologiju. Ali može se razborito pretpostaviti da je na strani Rima također bio zapadni kršćanski svijet. Rimsko je mišljenje prevagnulo u cijeloj Crkvi. Zato smo ponukani da ga i stoga razloga iznesemo.

A. Vrela

Na našu žalost izvori iz kojih možemo neposredno i pouzdano crpsti podatke za rimsko stajalište niti su brojni niti sigurni. Zato ni ovaj prikaz ne može biti opširan ni podroban.

Glavni predstavnik rimskoga učenja o heretičkome krštenju bio je

[334] Usp. J. QUASTEN, I, *Patrologia*, Marietti, 1980, 607-608.
[335] Usp. L. VILLETTE, *Foi*, 132-136; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 209-210; A. HAMMAN, *Baptęme*, 76; B. HEUNHEUSER, *Baptęme*, 105-106; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 485-486; H. MAROT, *Conciles*, u *Le concile et les Conciles*, 32-33.

papa onoga vremena Stjepan.[336] Tako je oštro ušao u raspravu s Ciprijanom da mu jednom nije htio primiti poslanstvo. Čak je zaprijetio da će s njime prekinuti zajedništvo. Nije čak isključeno da je Rim uistinu jednu čitavu godinu istupio iz zajedništva s Ciprijanom i biskupima koji su mislili kao i on.

Stjepan je svoje stajalište koje je bez dvojbe bilo stav cijele rimske kršćanske zajednice iznio u vlastitim pismima. Međutim, ona su se kao cjeline i zasebne jedinice izgubila. Sačuvali su se samo pojedini ulomci koje su iz njih naveli sv. Ciprijan i njegov istomišljenik i suborac Firmilijan, biskup Cezareje Kapadocijske.[337]

Neke oskudne podatke za krsnu raspravu također pružaju pisma aleksandrijskoga biskupa Dionizija. Dionizije se nije upuštao u samu raspravu, ali je Stjepanu bio od pomoći već time što je glede heretičkoga krštenja mislio što i on. Ovo smo naznačili jedino zbog cjelovitosti rada.

Zapravo je najvažniji izvor za pitanje o kojemu govorimo spis pod naslovom *De rebaptismate*.[338] Pisac djela nije poznat. Svoj je spis pisao oko g. 256. Upravio ga je protiv Ciprijana kome već u naslovu predbacuje da vrši ponovno krštenje, *re-baptisma*, jer krsti ljude koji su već bili kršteni. Pisac u svome djelu iznosi i brani rimsko stajalište. U tome je vrijednost djela. Inače su osobna piščeva razmišljanja bez naročite misaone vrijednosti i veoma su često gotovo nerazumljiva. Dijelom su i netočna.

U svakome slučaju tekst je teško tumačiti iako se sačuvao u potpunosti. Pisac pretjerano razlikuje *baptisma aquae*, krst vodom, i *baptisma spirituale*, duhovno krštenje te krst Duhom, *baptisma Spiritus*. Za pisca "duhovni krst" zapravo je obred polaganje ruku. On taj krst smatra značajnijim od krsta vodom jer duhovni krst isključivo podijeljuje Duha Svetoga i oprašta grijehe. Spasenje, po piscu, potječe od toga krštenja, a ne od krsta vodom. Stoga autor "krst vodom" drži nečim manjim u odnosu na "duhovni krst". Ipak unatoč svim nejasnoćama koje su nazočne u djelu, *De rebaptismate* ostaje naše glavno vrelo za poznavanje krsnoga spora u trenutku kada je rasprava u neku ruku dosegnula određeni vrhunac.

[336] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 485-486; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 170.
[337] B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 212; J. QUASTEN, *Patrologia*, 391-392.
[338] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 598-599; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 177.

B. Nihil innovetur

U krsnoj je raspravi i u razmirici između Rima i Kartage iznimno veliku i gotovo presudnu ulogu imala predaja. Obje su se strane pozivale na predaju svojih zajednica. Tu su predaju željele vjerno slijediti. Čak su njihovi teolozi svoje dokaze ukrijepljivali pozivanjem na predaju.

Papa Stjepan jamačno je vrsno poznavao predaju Rimske crkve. U to se nipošto ne bi smjelo sumnjati. Po toj pak predaji ljude koji su prethodno kršteni u heretičkoj zajednici kod prijelaza u Crkvu ne treba krstiti. Po sudu pape Stjepana tako su u Rimu postupali njegovi predšasnici. Zato na taj način postupa i sam. U tome pogledu odbija svaku promjenu i novinu.

Stjepan je svoje poimanje izrazio u znamenitoj izreci koju nam je sačuvao sam sv. Ciprijan. Mi smo je skraćeno stavili u naslov da je bolje istaknemo. Stjepan je napisao: "Nihil innovetur, nisi quod traditum est", neka se ne uvodi ništa novo osim što je predano. Prema tome, krstiti krštene u herezi za Stjepana je novost, novina i novotarija. Takvim se postupanjem odstupa od onoga što je kao zakon predano u predaji. Možemo dodati da se isti sud čita i u *De rebaptismate.*

C. Ni u Africi nije novost

Predaju je na svoju stranu stavljala i Ciprijanova skupina. Čak je Firmilijan Cezarejski tvrdio da je ona apostolskoga podrijetla. Firmilijan je sigurno znao što govori. Nama je inače danas nemoguće provjeriti njegovu tvrdnju jer za to više nemamo pouzdanih vrela. Ipak još jednom spominjemo Tertulijana. Već se ono oko g. 200. donekle pozivao na predaju kada je zanijekao vrijednost heretičkoga krštenja. Osim toga, biskupi su na nekoliko sabora u Africi i Maloj Aziji ustvrdili da se heretičko krštenje ne prihvaća kao valjano. Tako je također postupila afrička biskupska sinoda održana između g. 218. i g. 222. Tada je, kazasmo, bio biskup Agripin.[339] Jednako su postupili maloazijski biskupi na svojim sinodama u Ikoniju i Sinadi. Tada su na okupu bili biskupi iz Frigije, Galacije, Cilicije i Kapadocije.

Sam je sv. Ciprijan barem triput sazvao sabor u Kartagu u istu

[339] Usp. H. MAROT, *Conciles,* 32.

svrhu. Svaki put je zaključak bio isti: heretičko krštenje nije valjan čin. Njime se krst ne obavlja. Sabori koji su se održali pod Ciprijanovim predsjedanjem bili su u jesen g. 255, u proljeće g. 256. i u rujnu te iste godine.[340]

D. Praesumptio

Znamo da je u afričkome teološkome stavu prema heretičkome krštenju ključno značenje imala Pavlova krsna tvrdnja u Ef 4,5. Apostol tu svečano izjavljuje da postoji samo jedno jedino krštenje, *unum baptisma,* ἓν βάπτισμα. Međutim, napisao je sv. Ciprijan, "neki od naših sudrugova po službi", *quidam de collegis nostris,* posižu za stanovitom *praesumptio.* To je "nadutost, bahatost, drskost". Dotični uče da "one koji su kršteni kod heretika ne treba krstiti kada nama pristupe". Takvi smatraju da i heretici posjeduju valjano krštenje ukoliko ga obavljaju kao i katolici jer je krštenje jedno i zato nedjeljivo. Po Ciprijanu, to je i takvo mišljenje *praesumptio.* Nije teško pogoditi da pri tome Ciprijan pred očima ima rimske teologe i papu Stjepana.

E. Božanska Trojica

Samo središte rimske krsne teologije i odgovora afričkim teolozima nalazi se u poimanju uloge zaziva nad krštenim imena Oca, Sina i Duha Svetoga. U krstu je na djelu Trojstvo zazvano krsnim obrascem. Krst svoj plod ima od djelovanja zazvanoga Trojstva. Pri tome uloga krštenoga i krstitelja ne odlučuje. Bitno je za valjanost propisno obavljeni čin.

Stajalište pape Stjepana i učitelja koji slijede njegov nauk dobro je izrazio njihov protivnik Firmilijan Kapadočki. O njima je napisao ovo: "Oni ne misle da se treba obavijestiti o osobi koja se krstila jer onaj koji je kršten može primiti milost posredstvom zaziva trojstvenih imena Oca, Sina i Duha Svetoga." Firmilijan navodi još jednu tvrdnju pape Stjepana. Tu papa, doduše, govori o krštenju "u Kristovo ime", ali nema nikakve sumnje da je zapravo riječ o krštenju podijeljenome u ime Trojstva. Papa je, po Firmilijanovu navodu, rekao: "Kristovo je ime posebice učinkovito

[340] Usp. H. MAROT, *Conciles,* 32.

za vjeru i posvećenje krštenja. Stoga će svaka osoba, na svakome mjestu kada je krštena u Kristovo ime, odmah postići Kristovu milost."

Na temelju navedenih izreka pape Stjepana dade se u bitnoj točki uglaviti rimsko stajalište. Za teologe u Rimu krsni čin uz vodu tvori zaziv imena Oca, Sina i Duha Svetoga. To je nužni uvjet da je čin valjan. U njegovoj ga valjanosti nije sposoban uništiti niti službenik niti onaj tko pristupa krštenju.

U prethodni okvir treba staviti tvrdnju pape Stjepana o heretičkome krštenju. Izreku je sačuvao sv. Ciprijan. Papina izjava glasi: "Ako, dakle, heretici iz bilo koje sljedbe dođu k vama, neka se ništa novo ne uvodi nego neka se samo slijedi predaja polažući im ruke u svrhu pokore", *manus illis imponatur in paenitentiam.* Sam je sv. Ciprijan tu Stjepanovu tvrdnju i naredbu popratio ovim riječima: "Time zabranjuje krstiti onoga koji dolazi iz hereze, ma koja bila. To znači da je krštenja svih heretika smatrao pravima i zakonitima."

F. Gratiae postestas

Papa Stjepan po sebi priznaje valjanost krsta kod heretika. Ali to još ne znači da taj valjani krst ima neposredno krsne učinke. Krst u tu svrhu posreduje jedino moć i snagu. Zato se kao čin ne ponavlja. To su u Stjepanovim riječima raspoznali i pošteno priznali njegovi ljuti protivnici, Ciprijan i Firmilijan. Firmilijan naznačuje da Stjepan, priznajući valjanost krsta kod heretika njihovu krštenju "ne daje malu nego najveću vlast milosti", *gratiae potestatem.* Po Firmilijanu, Stjepan uči da se kod heretika "može dati oproštenje grijeha". Ciprijan je, sa svoje strane zabilježio kako su njegovi suparnici mišljenja da "poganin koji je kršten izvan Crkve pa čak i protiv Crkve samo ako je to bilo u ime Isusa Krista može na svakome mjestu i na svaki način postići oproštenje grijeha".

Ciprijan i Firmilijan dobro shvaćaju papu Stjepana i teologe koji su uz njegovo mišljenje. Valjani krst - takav je, po Stjepanu, i kod heretika o kojima se vodi spor - pruža mogućnost i daje vlast da se postigne krsna milost. To pak još nije izravna učinkovitost krsta. Stjepan je, drugim riječima, nazreo i naveo razliku između valjanosti i djelotvornosti krsta. Za učinkovitost se traži drugo nego za valjanost. Uvjet za učinkovitost je krštenikova ispravna vjera.

G. Iskrena vjera

Ovdje smo za naslov stavili izričaj koji smo ranije spomenuli i koji se nalazi u *De rebaptismate.* Riječ je zapravo o "iskrenoj vjeri" koju treba posjedovati onaj tko pristupa krsnome otajstvu. Smjesta ističemo da su svi onodobni teolozi naglašavali nezamjenljivost vjere u krštenika kod krsnoga čina. Tako je mislio papa Stjepan s rimskim teolozima. Njihovo mišljenje zastupa, izražava i brani spis *De rebaptismate.* Jednako misle i protivnici rimske krsne teologije u njezinome odnosu prema heretičkome krštenju. Firmilijan iz Cezareje u Kapadociji općenito tvrdi da se krsna milost dobiva "po vjeri" krštenika. Ciprijan se slaže s onim koji uči da se u krsnome činu "oproštenje grijeha" postiže "po onome što je vjerovao" onaj koji se krstio. Svi se, prema tome, slažu da se krst u duši krštenika sa svojim učincima obistinjuje i postaje milosna zbilja iskrenom vjerom, *fide sincera.* To je "iskrena vjera" koja je to kada je prava, nepatvorena i potpuna vjera.

Rimska se teologija razilazi od afričke kada se navedeni uvjet iskrene vjere primijeni na heretičko krštenje. Ciprijan sa svojim istomišljenicima valjanost, pa stoga i učinkovitost, heretičkoga krštenja odbacuje i zato što se krštenik u krivovjerju nikako ne može pozvati na "iskrenu vjeru". Papa Stjepan i oni koji slijede njegovo učenje vjeruju da je heretičko krštenje valjano makar krštenik u krivovjerju ne posjeduje "iskrenu vjeru" koja je pravovjerje. Ali papa smatra da to krštenje, premda valjano, nije učinkovito zbog nedostatka "iskrene vjere" u kršteniku. To se otuda vidi što u *De rebaptismate* izravno čitamo da se "kršteni heretici", iako valjano kršteni, "ne mogu spasiti jer nisu tražili Gospodina poslije zaziva njegova imena nad njima". I dalje su ostali u krivovjerju. Nisu se obratili niti činili traženu pokoru. Zato im krsni čin nije donio ploda. Prema tome, "ne mogu se spasiti", *slavi esse non possunt.*

Heretički krst koji se ne ponavlja donosi svoj plod kada krštenik "ispravi svoju vjeru". On to čini kada pristupi pravoj Crkvi. Tada se "na njega položi ruka u znak pokore". Prihvaćajući pokoru dotični pokazuje da je "popravio svoju vjeru". Sada *fide sincera* za nj u Crkvi krst postaje djelotvoran.

Na kraju dodatno ističemo da rasprava o valjanosti heretičkoga

krštenja u Crkvi nije okončana sporom između Ciprijana i pape Stjepana. Ona će se nastaviti i poslije njihove gotovo istodobne smrti.

PRIJEVOD

PRIJEVOD

Napomena

Zbog naročite važnosti Euzebijeve *Crkvene povijesti* kratko naznačujemo kako smo čisto izvanjski oblikovali prijevod što slijedi.

1. - Najprije smo stavili naslov Euzebijeva djela i u zagradi broj knjiga od kojih se sastoji. Ima ih deset: 1-10.

2. - Potom smo prešli na prvu knjigu. I tu smo u zagradama istaknuli broj poglavlja u knjizi. Ima ih trinaest: 1-13.

3. - Zatim smo stavili naznaku *sadržaj* i preveli sadržaj poglavlja prve knjige kako stoji u izvorniku.

4. - Slijedi prijevod prvoga poglavlja prve knjige. U zagradama smo naznačili broj ulomaka od kojih se sastoji to prvo poglavlje prve knjige. Ima ih osam: 1,1-8.

5. - Naslov poglavljima sami smo odabrali da bude kraći i po mogućnosti jasnije prilagođen sadržaju.

6. - Naslove ulomcima u poglavlju sami smo postavili. U izvorniku uopće ne postoje.

7. - Jednako postupamo sa svih deset knjiga Euzebijeva spisa.

8. Kada pak *Crkvenu povijest* navodimo kao cjelinu, prvim brojem označujemo knjigu, drugim poglavlje u knjizi, a trećim ulomak u poglavlju.

CRKVENA POVIJEST
(1-10)

PRVA KNJIGA
(1,1-13)

Sadržaj

Prva knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:

1. - Sami nacrt obećanoga.

2. - Kratki prikaz[341] o vječnome postojanju[342] i božanstvu[343] našega Spasitelja i Gospodina, Božjega Krista.

3. - Božanski su proroci od davnine poznavali i štovali Isusovo ime kao i ime Krist.

4. - Način kako je Krist svim narodima navijestio pobožnost nije bio ni novijega nadnevka ni tuđ.

5. - O vremenima njegova objavljenja[344] ljudima.

6. - U skladu s proroštvima, u Kristovo su doba prestali vladari koji su ranije predačkim naslijeđem[345]

7. - O navodnom nesuglasju u evanđeljima s obzirom na Kristovo rodoslovlje.

8. - Herodov napad na djecu te kakav ga je životni svršetak zatekao.

9. - O Pilatovim vremenima.[346] upravljali židovskim narodom. Herod nad njima vlada kao prvi od tuđega podrijetla.

10. - O židovskim Velikim svećenicima za vrijeme kojih je Krist

[341] Grčka je riječ ἐπιτομή. Gotovo je stručni pojam. Riječ znači "izvadak", "kratki sadržaj", "pregled". Usp. A. BAILLY, *Dictionaire*, 782.

[342] U izvorniku piše προυπάρξεως. Neobično je i zanimljivo da se ta riječ ne nalazi u tako temeljnome rječniku kakav je upravo izradio A. BAILLY. Osnovnu riječ ὕπαρξις upotrebljavao je Aristotel. Ona znači "postojanje". Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1993.

[343] U izvorniku piše θεολογίας. O tome osnovnome pojmu usp. u našem trećem uvodnom poglavlju u br. 15.

[344] Euzebije je napisao ἐπιφανείας. Očito je riječju izrazio prvi Kristov dolazak. Ona se inače u Novome zavjetu često upotrebljava kao izraz za slavni Kristov dolazak. Profani su grčki pisci tu riječ rabili govoreći o očitovanju svojih bogova. To nas upozorava da su kršćani riječju ἐπιφανείας izrazili svoju vjeru u božanstvo Isusa Krista.

[345] Euzebije tu upotrebljava riječ διαδοχή. O njoj usp. u trećem uvodnom poglavlju br. 9. pod naslovom Sadržaj djela.

[346] O Pilatu usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 32-33.

poučavao.

11. - Svjedočanstva o Ivanu Krstitelju i Kristu.

12. - O učenicima našega Spasitelja.

13. - Povijest[347] o esenskome vladaru.

Prvo poglavlje
(1,1-8)

OPĆI PREGLED RADA

Uvodna riječ

1. - Spisu[348] odlučismo[349] povjeriti: nasljedstva svetih apostola; vremena koja su minula od našega Spasitelja do danas; sve veliko što se - riječ je - zbilo tijekom crkvene povijesti; sve koji su u njoj odlično, nadasve u najpoznatijim biskupijama, bili vođe i stajali na čelu; sve koji su u svakome naraštaju bez spisa ili spisima bili poslanici božanske Riječi; sve koji su i u koje su vrijeme, tjerani čežnjom za novošću do krajnje zablude, sami sebe proglasili[350] začetnicima "lažno imene spoznaje" (1 Tim 6,20) te su kao "ljuti vukovi" (Dj 20,29) okrutno zlo nanijeli Kristovu stadu.

Dodatna uvodna napomena

2. - Uz naznačeno odlučismo spisu povjeriti: ono što je poslije napada na našega Spasitelja snašlo sav židovski narod; koliko su, čime i u koje su doba pogani ratovali protiv božanske Riječi; one koji su za nju, prema prilikama, krvlju i mučeništvom išli do kraja; k tome svjedočanstva ovih naših dana kao i milosrdnu i dobrostivu pomoć

347 Euzebije se poslužio riječju ἱστορία. O njoj usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 9 pod naznakom *Naslov djela*.

348 Naslove poglavljima postavili smo sami u nadi da to pomaže jasnoći i preglednosti. Jasno je da se pri tome, po mogućnosti, oslanjamo na Euzebijeve naslove naznačene u sadržaju na početku svake knjige. Također smo sami pred ulomke označene brojevima stavili kratke naslove. I time kušamo dobiti na jasnoći i uočljivosti sadržaja. Samu pak Euzebijevu *Crkvenu povijest* navodimo tako što prvim brojem označujemo knjigu, drugim poglavlje u knjizi i trećim ulomak u poglavlju.

349 Tu smo iz nužde preuzeli Euzebijevu izreku koja zapravo dolazi dosta niže u tekstu u br. 2.

350 To se, očito, odnosi na krivovjernike.

našega Spasitelja za sve. Neću od drugda ni početi nego od samoga utjelovljenja[351] našega Spasitelja i Gospodina Isusa, Božjega Krista.[352]

Predšasnici

3. - Međutim, izlaganje traži za me ispriku kod dobronamjernih stoga što priznajem da je od naše snage veće posvemašnje i potpuno ispunjenje obećanoga. Sada prvi poduzimamo djelo kao što čovjek krene nekom stazom i neutabanim putem.[353] Molim da nam Bog bude vodič i da nam Spasiteljeva moć bude suradnica. Što se tiče ljudi koji su pred nama kročili istim utrenikom[354] ništa se ne da naći osim gole stope. Samo ovo: neznatne upute u kojima su nam, svaki na svoj način, ostavili izvještaje o vremenima koja su preživjeli. Svoje su riječi poput krijesova izdaleka udalj produžili. Nekako su s visa i kao iz udaljenosti izvikivali i kao iz stražare nagovarali kuda treba stupati da se hod rasprave provede bez pogreške i bez pogibli.

Izvori

4. - Od onoga što su sami predšasnici sačuvali u sjećanju sve ćemo prikupiti što smatramo korisnim za posao koji je pred nama. Od onih ćemo davnih pisaca kao s duhovnih livada pobrati riječi koje to zaslužuju i pokušati povijesnom obradom sazdati cjelinu. Veseli nas što ćemo od zaborava očuvati naslijeđa - ako i ne svih, a ono barem najznamenitijih -

351 Tako smo uz oklijevanje preveli riječ οἰκονομία. O toj važnoj riječi usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Pavlovih poslanica*, Makarska, 1998, 85.

352 Oba prevedena broja u Euzebija su jedna jedina rečenica. Ona je po sebi veoma velike koristi i vrijednosti. Doista u kratko iznosi bitni sadržaj svih deset Euzebijevih knjiga. Euzebije u br. 1 jasno naznačuje vremenski raspon koji kani obraditi. To je od "vremena našega Spasitelja do danas". Euzebije se u radu zaustavio kod g. 324. Prvenstveno zbog te njegove napomene riječju "utjelovljenje" preveli smo pojam οἰκονομία. U oba smo pak prevedena broja naišli na izričaj ὁ θεῖος λόγος. Oba smo puta preveli "božanska Riječ". Francuski je prevodilac preveo *la parole divine*, "božanska riječ". Za razliku od njega držimo da je Euzebije na pameti imao Riječ o kojoj evanđelist Ivan govori u uvodu u svoje evanđelje. Pridjev θεῖος, božanski, nimalo ne poimamo subordinacionistički. Stoga držimo da Euzebije izričaj "božanska Riječ" shvaća u smislu "Bog Riječ".

353 Euzebije kaže pravu istinu. On je doista prvi napisao djelo s naslovom *Crkvena povijest*.

354 Među crkvenim povjesnicima koji su donekle u tome pothvatu predhodili samome Euzebiju možemo spomenuti barem dvojicu. To su Hipolit Rimski i njegov suvremenik Julije Afrički. O njihovim povijesnim djelima usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, Marietti, 1980, 160.433 i B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 209-210.399.

apostola našega Spasitelja u Crkvama koje još uvijek žive u uspomenama.

Nužnost djela

5. - Što je do mene, držim nadasve nužnim da se ovaj posao obavi. Nije mi, naime, poznato da se od crkvenih pisaca[355] itko sve do sada pobrinuo za spis ove vrste. Nadam se da će oni koji posebice cijene povijesnu pouku djelo smatrati vrlo korisnim.

Vlastiti oslonac

6. - Međutim, već sam i prethodno u *Vremenskim kanonima*[356] koje sam oblikovao o navedenome pružio sažetak. Sada pak odlučih o istome sastaviti sasma cjeloviti izvještaj.

Početak djela

7. - Moje će razlaganje,[357] kako rekoh, početi s Kristovim utjelovljenjem[358] i govorom o njegovu božanstvu.[359] To je poviše i povrh ljudskoga uma.

Ime kršćanin

8. - Onome je, naime, tko je naumio spisu povjeriti pisanje crkvene povijesti nužno početi od početka: od prvoga spasenjskoga čina[360] samoga Krista jer smo od Krista stekli dostojanstvo naziva.[361] Taj je pak

[355] Zanimljiv je izričaj "crkveni pisac". Sigurno u Euzebija ima opće značenje. Ali će postati stručni naziv. Njime se naznačuje razlika između naziva "crkveni otac" i pisca otačkoga doba koji to u strogome smislu riječi nije već je samo "crkveni pisac". Usp. J. Quasten, *Patrologia*, I, 12 i B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 4.
[356] To se odnosi na Euzebijevo djelo koje smo predstavili u trećem uvodnome poglavlju pod broj. 8.
[357] Upozoravamo da se razdioba teksta po poglavljima u izdanjima ponešto razlikuje. Mi smo slijedili vlastiti način.
[358] Euzebije je upotrijebio riječ οἰκονομία.
[359] Euzebije je upotrijebio riječ θεολογία.
[360] Tu smo tako preveli riječ οἰκονομία.
[361] Euzebije ističe da ime kršćanin potječe od imena Krist. O imenu "kršćanin", usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan: Jedinstvo Crkve, Euharistija, Molitva Gospodnja*, Makarska, 1987, 85-102.

čin božanstveniji nego se mnogima pričinja.

Drugo poglavlje
(2,1-27)

BOŽANSTVO ISUSA KRISTA

Bog i čovjek

1. - Krist je po sebi dvostrukoga načina.[362] Jednim je jednak glavi tijela.[363] Drugim se uspoređuje nogama. Time se spoznaje Bogom.[364] Drugim se uspoređuje nogama. Time je radi našega spasenja obukao čovjeka[365] s nama jednaka u trpljenju. Odsada će razlaganje onoga što slijedi biti potpuno ako iznošenje sadržaja o Kristu uspostavimo polazeći od najuzvišenijega i najvažnijega. Tako će se također starodrevnost davnine i božanska strana kršćana pokazati onima koji tu starodrevnost uzimlju za nešto što je novo, tuđe, jučerašnje, a ne već od ranije.[366]

Božansko rođenje Isusa Krista

2. - Nijedna riječ nije dostatna za opis Kristova rođenja, dostojanstva, same biti[367] i naravi.[368] Tako u proroštvima i božanski Duh[369] kaže: "Tko će opisati njegovo rođenje" (Iz 53,8)? Isto tako: nitko

[362] Kasnije se u kristologiji govori o "dvjema naravima". Euzebije je osobno napisao "dvostruki način". Stoga smo i sami ostali kod riječi "način", τρόπος. Inače je francuski prevodilac riječ τρόπος preveo riječju *la nature*, narav.
[363] Euzebije tu vjerojatno polazi od 1 Kor 11,3 gdje sv. Pavao kaže da je "glava Kristu Bog".
[364] Tu je Euzebije izravno za Isusa Krista napisao da je Θεός, Bog.
[365] Euzebije je napisao ἄνθρωπος, čovjek. Time se vrsta među teologe koji u kristologiji slijede oblik "Logos-čovjek".
[366] O drevnosti kao dokazu za istinitost nekoga učenja i neke vjere pišemo u trećem uvodnom poglavlju kada pod br. 32 dugo prikazujemo Euzebijevo djelo s naslovom *Evanđeoska priprava*. Tu treba pogledati napisano pod slovima E i G kada prikazujemo sedmu knjigu Euzebijeve *Evanđeoske priprave*. Još tome dodajemo ovo: Euzebije ističe Kristovo božanstvo da može kazati da je kršćanstvo utemeljio onaj koji je vječan.
[367] Euzebije je napisao temeljnu riječ οὐσία.
[368] Euzebije tu piše nadasve važnu riječ φύσις.
[369] Euzebije tu Duha Svetoga naziva veoma svečano τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον. Duhu Svetome pripisuje nadahnjivanje starozavjetnih proroka. To je pak za biblijsku i kršćansku predaju dokaz božanstva Duha Svetoga. Ovu smo bilješku morali napisati znajući da se često kudi Euzebijeva

ne pozna Oca osim Sin niti pak opet tko po dostojanstvu pozna Sina osim jedini Otac koji ga je rodio.[370]

Nazivi za Logosa

3. - Tko može osim Oca jasno spoznati[371] predsvemirsko Svjetlo,[372] predvjekovnu i razumnu i bitnu Mudrost, živoga Boga Logosa[373] koji je u početku kod Oca? Logos je prvi[374] i jedini Božji porod. On je prije svakoga stvorenja i prije vidljivoga i nevidljivoga stvarstva. Vojskovođa je razumne i besmrtne vojske na nebu. Anđeo je velikoga savjeta, službenik neizrecive Očeve volje. S Ocem je stvoritelj svega. Poslije Oca je drugi uzrok[375] svega što postoji. Pravi je i jednorođeni Sin Božji. Gospodar je, Bog[376] i kralj svega nastaloga. Moć je i vlast koja od Oca prima samo božanstvo,[377] snagu i čast. Svetopisamski izričaj o njegovu božanstvu glase: "U početku bijaše Logos i Logos bijaše kod Boga i Logos bijaše Bog. Sve je postalo po njemu i bez njega nije ništa postalo" (Iv 1,1-3).

---

pneumatologija. Uostalom o Duhu Svetome kod Euzebija pisali smo i u uvodu. U tu svrhu treba pogledati u trećemu poglavlju br. 32 gdje se predstavlja sedma knjiga *Evanđeoske priprave* te pogledati slovo H. Isto tako u četvrtome uvodnome poglavlju treba pogledati br. 6 i slovo C.

[370] Jasno je da Euzebije tu ima pred očima Isusovu izreku u Mt 11,27. Teolozi s pravom iz Mt 11,27 izvode zaključak o istobitnosti Oca i Sina. Spoznaja o kojoj je riječ u Mt 11,27 očito proizlazi iz zbilje koju teolozi nazivaju jednom naravi ili biti Oca i Sina. Zanimljivo je da je već Euzebije u svoje razmatranje o nutarnjem životu u Bogu uveo izreku iz Mt 11,27.

[371] Slijedi veliki broj božanskih naziva za Isusa Krista. O tome smo donekle raspravljali u trećem uvodnom poglavlju predstavljajući sedmu knjigu Euzebijeve *Evanđeoske priprave*. Tu treba pogledati što piše o Bogu Logosu pod slovom H. Jednako treba vidjeti što u četvrtome uvodnome poglavlju piše pod slovom B kod br. 6.

[372] Cijeli ulomak počiva na brojnim biblijskim mjestima od kojih Euzebije polazi i uzima ih za ukrijepljenje svome govoru. Ovo su poglavila mjesta: Mt 11,27; Iv 1,9-10; Izr 8,23; Iv 1,1-2; Kol 1, 15-16; Jš 5, 14; Iz 9,6. - Euzebije Stari zavjet navodi po Sepuaginti.

[373] Tu je Euzebije napisao Θεὸν Λόγον.

[374] Euzebijev ulomak zapravo je jedna rečenica u kojoj su svi Logosovi nazivi u akuzativu. Euzebije želi reći da Logosa, ma kako ga naziva Pismo, pravo može spoznati samo Bog Otac. Budući da nam to nije uspjelo izraziti, akuzative smo prevodili nominativom. Time smo na žalost oslabili snagu Euzebijevih tvrdnja.

[375] Euzebije je uistinu napisao τὸν δεύτερον αἴτιον. Ali ukoliko u istome ulomku Logosa izravno oslovljava Bogom, Θεός, mislimo da ga se ne smije optužiti za temeljni subordinacionizam.

[376] Euzebije je napisao Θεόν.

[377] Euzebije je napisao θεότητι.

Stvaranje

4. - I veliki Mojsije,[378] najdrevniji od svih proroka, isto uči kada božanskim Duhom opisuje stvaranje i uređenje svega: Stvoritelj svemira i Sazdavatelj svega samo je Kristu - a ne nekome drugome - prepustio stvaranje nižih bića.[379] S njime je razgovarao o stvaranju čovjeka. Mojsije naime veli: "Reče Bog: načinimo[380] čovjeka po našoj slici i po sličnosti" (Post 1,26).

Ps 32,9

5. - Drugi pak prorok jamči za gornji navod. U pjesmama se teološki izražava[381] ovako: "On reče i postade; on zapovijedi i bi stvoreno" (Ps 32,9). Prorok je uveo Oca - stvoritelja - koji kao svevladar naređuje kraljevskim migom i božansku Riječ koja je u odnosu na nj na drugome mjestu, ali nije različita od Riječi koja se navijestila i služi očinskim zapovijedima.[382]

Štovanje Logosa

6. - Svi su oni o kojima se od stvaranja prvoga čovjeka kaže da su se odlikovali pravednošću i krepošću pobožnosti čistim duhovnim očima promatrali Logosa. To su: veliki sluga Mojsije i oni uza nj te prije njega samoga kao prvi Abraham[383] sa svojom djecom, a potom svi koji su bili pravednici i proroci. Logosa su upoznali i iskazali mu štovanje koje dolikuje Sinu Božjemu.

---

[378] Mojsije ima veoma veliko značenje u Euzebijevoj raspravi s poganstvom. O tome vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 i ono što piše u točki G kada se prikazuje sedma knjiga.

[379] Po Euzebiju na tome mjestu Bog Otac stvara bića navedena u Post 1,2-25. Potom u čin stvaranja ulazi Logos.

[380] Već je sv. Irenej napisao da se Otac razgovara sa Sinom pred stvaranjem čovjeka. Inače množina "načinimo" egzegetima nije jasna. Često je tumače kao majestetski ili adhortativni plural. Irenej i brojni teolozi poslije njega u "načinimo" naziru otajstveni govor o božanskome Trojstvu. Vjerojatno tako misli i Euzebije Cezarejski.

[381] Tako smo preveli glagol θεολογέω. On po sebi znači "o Bogu govoriti", "bogosloviti". Euzebije je puno pridonio da se udomaći u teologiji.

[382] U Iv 10,18 Isus izrijekom kaže: "Tu zapovijed primih od Oca svoga."

[383] O Abrahamovu liku u Euzebijevim razmatranjima vidi u našem trećem uvodnom poglavlju kada u br. 32 predstavljamo sedmu knjigu *Evanđeoske priprave* pod slovom G.

Učitelj Logos

7. - Sin se pak nipošto ne suspreže od odanosti prema Ocu. Postaje svima Učitelj očinske spoznaje.[384] Dok je Abraham ležao uz hrast Mambre, vidio je, bi kazano, Gospodina Boga kao običnoga čovjeka. Smjesta je pao ničice. Klanjao se kao Bogu, mada je očima motrio čovjeka. Molio se Gospodinu. Ispovijedio je da mu nije nepoznato tko je. Abraham doslovno kaže: "Zar nećeš, Gospodine, koji prosuđuješ svu zemlju provesti osudu?"[385]

Teofanije Logosa

8. - Nijedan razum ne dopušta da se nepostala[386] i nepromjenljiva bit Boga Svevladara preinačuje u ljudski lik niti prividom bilo kojega stvorenja vara oči motritelja, ali niti da Pismo takvo što lažno izmišlja. Prema tome, tko je drugi nazvan Bogom i Gospodinom koji prosuđuje svu zemlju i provodi sud i koji je viđen u ljudskome obliku[387] ako nije dopušteno kazati da je to Prvi uzrok svega? Nitko doli samo njegov Logos. O Logosu je i u Psalmima rečeno: "Poslao je svoju Riječ i iscijelio ih i oslobodio od njihovih raspadljivosti" (Ps 106,20).

Bog Logos

9. - Mojsije Logosa posve očevidno proglašava drugim Gospodinom poslije Oca. On kaže: "Gospodin je od Gospodina na Sodomu i Gomoru sasuo sumpor i oganj" (Post 19,24). Sveto pismo potom toga Logosa koji se Jakovu[388] pokazao u ljudskome liku proglasuje Bogom. Logos veli Jakovu: "Tebi više neće biti ime Jakov

[384] Euzebije rado ističe Logosovu učiteljsku ulogu. Već je Klement Aleksandrijski pred njim napisao djelo gdje je već u samome naslovu naglasio ulogu Logosa kao odgojitelja. Utjelovljeni Logos i u Novome zavjetu kao učitelj poučava. Euzebije to uzima za dio soterilogije. O tome usp. u našem četvrtome uvodnome poglavlju br. 8.
[385] Usp. Post 18,1-25.
[386] Tu se Euzebije poslužio važnom teološkom riječi ἀγένητος. Poklonili smo joj pažnju u četvrtome uvodnome poglavlju br. 6 i slovo A.
[387] Starozavjetne su teofanije, po Euzebiju, djelo Logosa. Euzebije i Utjelovljenje poima naročitom teofanijom Logosa. O tome vidi u našem četvrtome uvodnome poglavlju br. 7 pod slovom D.
[388] O značenju starozavjetnoga Jakova u općem Euzebijevom razmišljanju vidi u trećem uvodnom poglavlju br. 32 kada je riječ o sedmoj knjizi i onome što piše pod slovom G.

nego će ti ime biti Izrael jer si se borio s Bogom" (Post 32,29). Također: "Jakov je onome mjestu nadjenuo ime Božje viđenje." Kaza: "Vidio sam, naime, Boga licem u lice i moja je duša bila spašena" (Post 32,31).

Anđeli

10. - Ne smije se prethodno opisane teofanije[389] uzeti za teofanije nižih anđela niti Božjih slugu. Pismo, naime, ne prekriva kada se netko od dotičnih ukaže ljudima. Ono ih kod izvještaja ne naziva niti imenom Bog niti Gospodin nego imenom anđeli. Svatko se u to može uvjeriti bezbrojnim navodima.

Logos i Jošua

11. - Jošua, Mojsijev nasljednik, Logosa naziva Vojskovođom Gospodnje vojske ukoliko je vođa nebeskih anđela i arhanđela, nadsvemirskih sila te ukoliko je Očeva moć i mudrost i kao onoga kome je u kraljevanju i vladanju nad svime povjereno drugo mjesto. Logosa inače Jošua nije drukčije motrio osim u ljudskome liku i obliku.[390]

Jš 5,13-15

12. - Napisano je: "Dogodilo se. Jošua bijaše u Jerihonu. Podigavši oči ugleda čovjeka koji stoji pred njim, a mač izvučen u njegovoj ruci. Pošto se Jošua približio reče: jesi li naš ili dušmanin? On mu reče: ja sam Vojskovođa Gospodnje vojske. Sada sam tu. Jošua pade licem na zemlju i reče mu: Gospodaru, što naređuješ svome sluzi? Gospodnji Vojskovođa reče Jošui: razveži obuću sa svojih nogu jer je mjesto na kojemu stojiš sveto mjesto" (Jš 5,13-15).

Izl 3,4-6

13. - Iz navedenih se riječi razabire da Onaj nije nitko drugi nego onaj Isti koji je govorio Mojsiju. Pismo govori istim riječima o Mojsiju:

[389] Tu se i sam Euzebije poslužio riječju θεοφανεία. Riječ doslovno znači "očitovanje Boga". O njoj vidi A. BAILLY, *Dictionnaire*, 927.
[390] Usp. Jš 5,14.

"Kada je Gospodin vidio da pristupa pogledati, Gospodin ga zazva iz grma govoreći: Mojsije, Mojsije. On reče: što je? I reče: tu se ne približuj. Razriješi obuću sa svojih nogu jer je mjesto na kojemu upravo stojiš sveta zemlja. I reče mu: ja sam Bog tvoga oca, Bog Abrahamov i Bog Izakov i Bog Jakovljev" (Izl 3,4-6).

Izr 8,12.15-16

14. - Ali da postoji određena Zbilja koja prethodi svijetu i koja je živa i postoji za se - pri stvaranju je svega što postoji pomagala Ocu i Bogu te se naziva Božja Riječ i Mudrost - još se uz ranije dokaze može čuti i od vlastite osobe same Mudrosti. Ona najočitije uvodi u svoje vlastito otajstvo po Salomonu ovako: "Ja sam Mudrost koja obitava u vijeću. Nazivam se spoznajom i razumnošću. Po meni kraljevi kraljuju, a moćnici pišu pravdu. Po meni se veliki veličaju, a posvemašnji gospodari po meni vladaju zemljom" (Izr 8,12.15-16).

Izr 8,22-25.27-28.30-31

15. - Uz to veli: "Gospodin me stvori početkom svojih puteva za svoja djela. Prije vijeka me utemeljio. Rodi me u početku: prije nastanka zemlje, prije nego proključaše izvori voda, prije nego nastadoše planine, prije svih brežuljaka. S njim sam bila kada je pripremao nebo. Bila sam također s njime, usklađujući, kada je pod nebom postavljao tajna vrela. Ja sam ondje bila gdje se svaki dan radovao. Veselila sam se pred njim u svako vrijeme kada se, dovršivši svijet, veselio" (Izr 8,22-25.27-28.30-31).

Sažetak o Logosu

16. - Htjeli smo ukratko reći ovo: božanski je Logos bio prije svega. Ukazivao se nekima, ali ne svima.

Navieštanje Logosa

17. - Zašto se, dakle, Logosa nije nekoć, ranije, naviještalo svim ljudima i svima narodima kao sada? To je na svoj način posve jasno.

Negdašnji ljudski životni oblik nije bio sposoban shvatiti premudri i u punini kreposni Kristov nauk.[391]

Iskonski pad

18. - Nakon prvotnoga života u blaženstvima na početku, prvi je čovjek odmah neznatnije vodio računa o božanskoj zapovijedi. Pao je u ovaj smrtni i prolazni život. Negdašnji je božanski raskoš zamijenio ovom prokletom zemljom. Njegovi su se potomci koji su napučili sav naš svijet pokazali, izuzevši jednoga ili dvojice,[392] još mnogo gorima. Odabrali su životinjski život i neuredno življenje.

Raspušteni život

19. - Na pamet im ne padaše ni grad ni državna uprava ni umjetnosti ni znanosti. Nisu ni po nazivu imali udjela u zakonima, pravosuđu i, uz to, kreposti i filozofiji. Život su poput kakvih divljih i okrutnih zvijeri provodili kao pastiri po pustarama. Prevelikom su mjerom slobodno odabrane zloće uništili razumnosti što potječu od naravi kao i razumno i pitomo sjemenje ljudske duše. U potpunosti su sami sebe predavali svetogrđima, kvarili su se međusobno, jedan drugoga ubijali i uzajamno se jeli. Usudili su se na rat protiv Boga i na bojeve giganata. To je svima poznato. Kanili su zemlju utvrditi pod nebom. Spremali su se bijesom nerazumnoga duha zavojštiti protiv Onoga koji je nad svime.

Božje kazne

20. - Bog, nadziratelj svega, one je koji su provodili onaj oblik života kaznio kao divlju šumu, što se rasprostire svom zemljom,

[391] Euzebije na tome mjestu dotiče pitanje zašto se Utjelovljenje koje spasava nije zbilo mnogo ranije. To su pitanje postavljali kršćanima poganski mislioci. Teolozi su na nj odgovarali različito. Često su isticali da se Utjelovljenje zbilo kada se ljudski rod duhovno pripremio prigrliti evanđelje. Navedeno se pitanje posebice razglaba u spisu koji se naziva *Epistula ad Diognetum*. O tome pismu ili poslanici usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 219-223; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 77-78; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, Zagreb, 1976; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, Zagreb, 1993, 80-82.

[392] To se vjerojatno odnosi na Enoša i Henoka: usp. u našem trećem uvodnome poglavlju br. 32 gdje se predstavlja sedma knjiga pod slovom G.

povodnjima i ognjem. Trajno ih je smanjivao neprestanom gladi, kugama, ratovima i hicima groma s neba. Stanovitu, strašnu i veoma tešku bolest za duše zadržao je kao gorče kazne.

Ukazanje Logosa

21. - Mrtvilo se od zloće uvelike rasprostranilo, gotovo na sve ljude. Kao kakva strašna pijanost osjenilo je i pomračilo duše skoro svih ljudi. Tada se, upravo tada Božja prvorođena i prvostvorena Mudrost,[393] tj. Logos - on je od prije - iz preobilja čovjekoljublja očitovao nižima: čas po anđeoskim ukazanjima, čas osobno kao spasiteljska Božja Sila jednom ili dvojici ljudi što ih je Bog ljubio. To pak nije bilo drukčije nego posredstvom ljudskoga lika jer se za ljude drukčije nije ni moglo.

Mojsijeva uloga

22. - Pošto su već spomenuti[394] u ljudsko mnoštvo rasijali sjemenje pobožnosti i kada je sav puk koji je na zemlji potekao od drevnih Hebreja[395] prionuo uz vjeru, njima je kao mnoštvu još navezanu na starinska ponašanja Bog po proroku Mojsiji dao slike i znamenje stanovite otajstvene zbilje i obrezanja kao u uvod u druge duhovne poučke. Međutim, nije pružio razgovijetni uvod i otajstva.[396]

Utjelovljenje

23. - Kada se zakonodavstvo, proglašeno kod Židova,[397] proširilo među sve ljude, tada su se zbog Židova kod mnogih naroda, posredstvom različitih zakonodavaca i filozofa, ublažila razmišljanja. Na blagost se izmijenilo divlje i nemilo životinjstvo. Uzajamno se uspostavio duboki prijateljski mir i međusobni odnosi. Na taj su se način onda svi ljudi i

[393] Usp. Kol 1,15; Izr 8,22.
[394] Odnosi se, očito, na upravo spomenutoga jednoga ili dvojicu. To su jamačno Enoš i Henok. Već smo ih istaknuli.
[395] Tko su za Euzebija Hebreji vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 kod predstavljanja sedme knjige slovo F.
[396] Tako smo preveli važnu riječ μυσταγογία.
[397] Tko su za Euzebija Židovi vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 kod predstavljanja sedme knjige slovo F.

narodi na krugu zemaljskome pripremili i već postali sposobni da prihvate spoznaje o Ocu. Kada je počelo Rimsko carstvo,[398] ponovno se po čovjeku[399] pojavio sami onaj Učitelj u krepostima, Očev pomagač u svim dobrima, božanski i nebeski Božji Logos. Činio je i trpio što je bilo u skladu s proroštvima. Ona su za budućnost navijestila: u život će doći čovjek i Bog,[400] tvorac čudesnih djela, Učitelj koji će svim narodima očitovati ljubav prema Ocu.[401] Uz to također: čudo njegova rođenja, njegov novi nauk, čudesnost čina, način smrti, uskrsnuće od mrtvih i nadasve njegovo ponovno božansko uspostavljanje na nebu.

Dn 7,9-10

24. - Prorok Daniel s božanskim je Duhom motrio konačno Logosovo kraljevstvo. Na dosta je ljudski način opisao Božje viđenje. Daniel veli: "Gledah dok se postaviše prijestolja i dok je sjeo Starješina dana. Odjeća mu je bijela kao snijeg, a vlasi na glavi kao čista vuna. Prijestolje mu je ognjeni plamen, njegovi kotači žestoki oganj. Pred njim je tekla vatrena rijeka. Služahu mu tisuće tisuća, a desetci desetaka tisuća stajahu ispred njega. Uspostavio je sud pa se knjige rastvoriše" (Dn 7,9-10).

Dn 7,13-14

25. - Daniel potom kaže: "Motrio sam[402] i gle s nebeskim oblacima dolazi kao Sin čovječji i pođe do Starješine dana i bi donesen do njega. I njemu bi data vlast i čast i kraljevstvo i njemu će služiti svi puci, plemena i jezici. Vlast je njegova vječna vlast koja neće proći. I njegovo se kraljevstvo neće uništiti" (Dn 7,13-14).

[398] To pripada u Euzebijevu političku teologiju. O njoj vidi u našem četvrtome uvodnome poglavlju br. 9D.
[399] O Utjelovljenju kod Euzebija vidi u našem četvrtome uvodnom poglavlju br. 7.
[400] Euzebije se tu poslužio izričajem koji će teolozi poslije njega rado i često upotrijebiti jer je doista sjajan izražaj otajstva Isusa Krista. Euzebije je napisao ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ Θεόν.
[401] Euzebije uporno ističe kako se Logos utjelovio da ljudima objavi spoznaju o Bogu Ocu.
[402] Danielovo mjesto ima veliku ulogu u kristologiji. Spominjemo da Isus samoga sebe naziva Sin čovječji. Uloga je Sina čovječjega okupiti i otkupiti svekoliki ljudski rod koji se grijehom raspršio i razjedinio. Sin čovječji ga ponovno čini jednom obitelji djece Božje. Osim toga Oci su u nazivu Sin čovječji vidjeli zajamčenu zbilju Utjelovljenja i posebice cjelovitost Kristove ljudske naravi.

26. - Navedeno se, očevidno, ne da na nikoga drugoga primijeniti osim na našega Spasitelja[403] koji je u početku Bog Logos kod[404] Boga. Naziv Sina čovječjega uzeo je poradi svoga naknadnoga Utjelovljenja.[405]

Upućivanje na vlastite spise

27. - Međutim u zasebnim sam radovima[406] prikupio proročke izvatke o našemu Spasitelju Isusu Kristu. Također smo drugdje[407] izrazitije razglobili ono što je o njemu kazano. Stoga ćemo se sada zadovoljiti rečenim.

Treće poglavlje
(3,1-20)

IME ISUS I KRIST U STAROME ZAVJETU

Proroci su častili ime Isus i Krist

1. - Sada je vrijeme pokazati da su drevni proroci koje je Bog ljubio štovali samo ime Isus kao i ime Krist.

Mojsije i ime Krist

2. - Mojsije je osobno prvi upoznao časno i do najviše mjere slavno ime Krist. U skladu s proroštvom koje mu je reklo "gle načinit ćeš sve na način koji ti je prikazan na brdu"[408] on je za nebesko predao likove, znakove i otajstvene slike. Ali da istakne najviše koliko je čovjeku moguće Velikoga Božjega svećenika naziva ga Kristom.[409] Tome

[403] Zamijetili smo da Euzebije posebno i s puno ljubavi Isusa Krista naziva "naš Spasitelj".
[404] Usp. Iv 1,1-2. Oci su držali da Ivan u Iv 1,1-2 jasno uči božanstvo, vječnost i osobnost Logosa.
[405] Tu se Euzebije poslužio osnovnom riječi u kristologiji: ἐνανθρώπησις.
[406] O tome vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 1.
[407] O tome vidi što piše u trećem uvodnom poglavlju kod br. 1.
[408] Usp. Izl 25,40; Heb 8,5.
[409] Po sebi Krist znači Pomazanik ili hebrejski Mesija.

velikosvećeničkome dostojanstvu koje, po njemu, kod ljudi nadmašuje svako prvenstvo, Mojsije kao dodatnu čast i slavu dodaje ime Krist. Tako je uistinu bio uvjeren da je Krist utvrđena božanska zbilja.

Mojsije i ime Isus

3. - Mojsije je također po božanskome Duhu veoma dobro predvidio ime Isus. Drži ga jednako dostojnim odabrane povlastice. Ime Isus koje prije nego što ga je spoznao Mojsije, nije među ljudima kazano, Mojsije ga daje onome prvome i jedinome za koga je po praliku[410] i znaku spoznao da će poslije njegove smrti nad svima preuzeti vlast.[411]

Jošua i ime Isus

4. - Mojsijev nasljednik nije ranije imao ime Isus već se zvao drugim imenom što su mu ga nadjenuli roditelji: Auze.[412] Mojsije ga je prozvao Isus. S tim mu je imenom dao dragocjeni dar, kudikamo veći od kraljevske krune. Isus, naime, Nunov sin, nosio je sliku našega Spasitelja koji je nakon Mojsija i ispunjenja slikovitoga bogoslužja što ga je Mojsije predao jedini primio vlast istinite i najčišće pobožnosti.

Uzvišenost imena Isus

5. - Na taj je način Mojsije dvojici ljudi koji po njegovu sudu u odnosu na sav narod prednjače krepošću i slavom - velikome svećeniku i vladaru poslije sebe - kao najveću čast dodijelio ime našega Spasitelja Isusa Krista.

Proročki navještaj o Kristu i židovskoj pobuni

6. - Proroci su i poslije toga jasno i po imenu nagovještali Krista. Istodobno su najavili buduću pobunu židovskoga naroda protiv njega, ali

[410] Tu je riječ τύπος. Pavao je rabi u 1 Kor 10,6. Ona je podloga za tipološko biblijsko tumačenje. Euzebije ga obilato primjenjuje u svome radu.
[411] To je Jošua. Oci su u njemu vidili τύπος ili pralik Isusa Krista.
[412] Ime je nerazgovijetno. Sv. Jeronim drži da je Jošui najprije bilo ime Hošea. O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 14 bilj. 4.

također njegov poziv narodima. Jeremija negda negdje reče: "Duh našega lica, Krist Gospodin, bi uveden u njihove raspadljivosti. O njemu rekosmo: među narodima ćemo živjeti u njegovoj sjeni" (Tuž 4,20). To je Davida dovelo u nepriliku. On kaže: "Zbog čega su narodi bučili i puci razmišljali isprazno? Ustali su zemaljski kraljevi i vladari se zajedno skupili protiv Gospodina i protiv njegova Krista" (Ps 2,1-2). Tome u samo Kristovo ime u nastavku dodaje: "Gospodin mi je rekao: Ti si moj Sin. Ja sam te danas rodio. Traži od mene i dat ću ti narode za tvoju baštinu i kraljeve zemlje za tvoj posjed" (Ps 2,7-8).

Veliki svećenici i kraljevi kao pomazanici

7. - Ime Krist[413] kod Hebreja uistinu ne resi samo one koji su, počašćeni velikim svećeništvom, pomazani pripremljenim uljem radi znamena nego i kraljeve. Njih su na božanski mig pomazivali proroci. Sazdavali su stanovite pomazanike koji su slike. U sebi su nosili sliku kraljevske i vladarske moći jedinoga pravoga Krista, božanskoga Logosa koji vlada nad svime.

Proroci kao pomazanici

8. - Također smo shvatili da su i od samih proroka neki u slici radi pomazanja postali pomazanici.[414] Stoga svi spomenuti stoje u odnosu prema pravome Kristu. To je božanski i nebeski Logos. On je u svijetu jedini veliki svećenik, jedini kralj svekolikoga stvorenja i među prorocima jedini veliki Očev prorok.

Jedini i istiniti Krist

9. - Dokaz za prethodno je to što nitko od nekoć pomazanih znamenom - ni svećenik ni kralj ni prorok - nije dobio toliku snagu božanske moći koju je posjedovao naš Spasitelj i Gospodin Isus, jedini i istinski Krist.

[413] Još jednom ističemo da χριστός doslovno znači "pomazani".
[414] Usp. 1 Kr 19,16.

Stari zavjet ne pozna kršćane

10. - Spomenuti su, dakako, među svojima blistali dostojanstvom, čašću i samim dugim pokoljenjem. Ipak nikada nitko od njih nije svoje podanike nazvao kršćanima[415] na temelju svoga, od slike, naziva Krist.[416] Isto tako nikome od njih podložnici nisu iskazivali vjersko čašćenje. Poslije njihove smrti raspoloženje nije bilo takvo da su ljudi bili spremni za čašćenoga podnijeti smrt. Jednako se oko nikoga od naznačenih nije nikada uzgibao naročiti pokret svih naroda. U njima, naime, snaga znamena nije bila sposobna ono izvesti što je moglo iznošenje istine koju je očitovao naš Spasitelj.

Bog Otac i Isus Krist

11. - Spasitelj nije od nikoga primio znamenje i slike velikoga svećeništva.[417] Od svećenikâ ne vuče tjelesno podrijetlo. Na kraljevsku vlast nije uzdignut ljudskim tjelesnim stražama. Nije ni prorok postao kao oni drevni. Od Židova uopće nije dobio nikakvu počast niti kakvu prednost. Ali Isusa je Otac uresio svime i to ne znakovima nego samom istinom.

Istiniti kršćani

12. - Krist se, mada nije jednak udionik u onome o čemu smo govorili, s više prava od svih prethodnih naziva Krist. Budući da je on jedini i pravi Krist, sav je svijet ispunio kršćanima svoga uistinu časnoga i svetoga Imena. Po samim učenjima istine učenicima nije predao ni likove ni slike nego same čiste vrline i nebeski život.

Iz 61,1

13. - Kristovo pomazanje nije pomazanje tjelesne pripreme. Ono je, naprotiv, dostojno Boga. Krist ga je primio po božanskome Duhu,[418]

[415] Kršćanin, χριστιανός, znači pomazanik.
[416] Starozavjetni su pomazanici slika pravoga Pomazanika. To je Isus Krist.
[417] Usp. Heb 7,11-14.
[418] Držimo da Euzebije ima na pameti Duha Svetoga.

udjelom na nerođenome očinskome božanstvu. I to opet uči Izaija[419] koji na neki način po samome Kristu izriče: "Na meni je Duh Gospodnji. Zbog toga me pomazao. Poslao me siromasima navijestiti veselu vijest, zarobljenicima navijestiti oslobođenje i slijepima vid" (Iz 61,1).

Ps 44,7-8

14. - Ali ni Izaija nije sam. Čak i David izriče kada veli Kristu u lice: "Tvoje je prijestolje, Bože, za vijek vijeka. Štap je ispravnosti štap tvoga kraljevstva. Ljubio si pravednost, a mrzio bezakonje. Stoga te pomazao Bog, tvoj Bog, uljem veselja mimo tvoje drugare" (Ps 44,7-8). Izreka tu u prvome stihu Krista naziva Bogom, a u drugome časti kraljevskim žezlom.

Duhovnost Kristovoga pomazanja

15. - Riječ u nastavku,[420] istaknuvši Kristovu božansku i kraljevsku moć, kao treće po redu iznosi da je on postao Krist. Bio je pomazan božanskim uljem radosti, a ne uljem materijalnoga sastava. Time riječ naznačuje iznimnost, kudikamo veću vrijednost i različitost Krista u odnosu na one koji su kao slike bili tjelesno pomazani.

Ps 109,1 i Ps 109,3-4

16. - David se o Kristu i drugdje izražava. Veli: "Rekao je Gospodin mome Gospodinu sjedni mi zdesna dok tvoje neprijatelje ne postavim za klupčicu tvojim nogama" (Ps 109,1). David također reče: "Rodio sam te prije zore iz utrobe. Gospodin se zakleo i neće se pokajati: ti si svećenik zauvijek po Melhizedekovu redu" (Ps 109,3-4).

Melhizedek i Krist

17. - Taj se Melhizedek[421] u Sveto pismo uvodi kao svećenik Boga,

[419] Usp. također Lk 4,18-19.
[420] Odnosi se, očito, na prethodni navod.
[421] O njemu vidi u našem trećem uvodnom poglavlju u br. 32 gdje se predstavlja sedma knjiga *Evanđeoske priprave* kod slova G.

Najvišega.[422] Melhizedek nije bio očitovan pripremljenim pomazanjem. Također nije kod Hebreja naslijednim podrijetlom stekao svećeništvo. Stoga se naš Spasitelj uz prihvaćanje zakletve naziva Kristom i svećenikom po Melhizedekovu redu, a ne po redu onih koji su dobili znake i slike.

Svećeništvo Isusa Krista

18. - Povijest prenosi da Spasitelj nije bio tjelesno pomazan među Židovima niti se rodio iz svećeničkoga roda. Svoju bit ima iz samoga Boga "prije zore" (Ps 109,3), tj. prije stvaranja svijeta. Krist posjeduje besmrtno i neprolazno svećeništvo za beskonačni vijek.[423]

Odličja Isusa Krista

19. - Veliki je i jasni dokaz da se u Kristu zbilo netjelesno i božansko pomazanje ovo: od svih koji su ikada do sada živjeli jedino su Krista svi ljudi na cijelome svijetu Kristom nazivali, ispovijedali i priznavali. Svi ga - Grci i barbari - zovu tim Imenom. Njegovi ga učenici diljem čitavoga svijeta sve do sada časte kao kralja. Dive mu se više nego proroku. Slave ga kao istinskoga i jedinoga Božjega velikoga svećenika. Ali povrh svega je navedenoga ovo: kao Božji Logos koji prethodi i koji postoji prije svih vjekova od Oca je primio čast dostojnu čašćenja te mu se poklonstvo iskazuje kao Bogu.[424]

Mučeničko svjedočenje za Krista

20. - Od svega je najneobičnije to što mi koji se Kristu posvećujemo ne štujemo ga samo glasovima i šumnim riječima nego i

[422] Usp. Post 14,17-20.
[423] Usp. Heb 7,11-27.
[424] Na koncu poglavlja kratko naznačujemo što je u njemu Euzebije uglavnom želio pokazati. Utvrdio je da se u Starome zavjetu s nastupom Jošue pojavljuje ime Isus jer Jošua je isto ime kao i Isus. Jošua je nazvan Isus jer je nagovještaj u Starome zavjetu Isusa iz Nazareta. Osim toga Euzebije u svome poglavlju naznačuje da se u Starome zavjetu također pojavljuje naziv Krist. Dodijeljen je velikom svećeniku, kralju i proroku. Oni su pomazani uljem po tijelu i zato se nazivaju Pomazanicima. Ali oni su zapravo nagovještaj novozavjetnoga Pomazanika. To je Isus Krist koji je pomazan Duhom Svetim. Zato je jedini Veliki svećenik, pravi kralj i istiniti prorok.

svim raspoloženjem duše. Stoga mučeničko svjedočenje[425] za njega više cijenimo od svoga života.[426]

Četvrto poglavlje
(4,1-15)

KRŠĆANSKA DREVNOST

Kratki pristup

1. - Neka je, dakle, tu prije povijesnoga izvještaja[427] ono što je kao nužno kazano.[428] Tako nitko neće pomisliti da je zbog vremena svoga utjelovljenoga[429] javnoga djelovanja naš Spasitelj i Gospodin Isus Krist od nedavna. I da netko ne pomisli da je Kristovo učenje kao od nedavnoga koji se ničim ne razlikuje od ostalih ljudi novo,[430] daj, da ukratko i to razjasnimo.

Kršćani su novi narod

2. - Nedavno je svim ljudima[431] zasvijetlio dolazak[432] našega Spasitelja Isusa Krista. Po općemu sudu novi narod nije ni malen ni slab. Nije ni nastanjen u nekome zakutku zemlje. Naprotiv, najbrojniji je od svih naroda i najpobožniji. Stoga je neuništiv i nepobjediv. U trajnoj je Božjoj obrani. Prema neiskazivim se vremenskim predviđanjima pojavio

[425] Tu se Euzebije poslužio riječju μαρτυρία.
[426] Polazeći od te tvrdnje treba odbaciti svaku pretpostavku da se Euzebije za vrijeme progonstva kukavički ponio i sakrio pred progoniteljima. O tome vidi u našem prvome uvidnome poglavlju br. 6.
[427] Izričajem "povijesni izvještaj" preveli smo Euzebijevu osnovnu riječ ἱστορία. O toj riječi vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 9 kod naznake *naslov djela*.
[428] Euzebije ima pred očima upravo dovršeno poglavlje.
[429] Euzebije tu rabi pridjev ἔνσαρκος. Sigurno pri tome polazi od Iv 1,14. O tome vidi u našem četvrtom uvodnom poglavlju br. 7A.
[430] O vrijednosti same drevnosti za utvrđivanje istine vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 i slovo E kada se predstavlja sedma knjiga.
[431] O vremenu kada je Euzebije napisao svoje djelo vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 9.
[432] Tu je Euzebije upotrijebio značajnu riječ παρουσία. Riječ znači nazočnost koja se obistinjuje dolaskom. Njome se obično izražavao slavni i svečani ulazak nekoga vladara u neki grad. Riječ παρουσία u Novome zavjetu često naznačuje slavni Kristov dolazak na koncu vremena.

odjednom. Svi ga časte Kristovim imenom.[433]

Iz 66,8 i Iz 65,15-16

3. - Jedan je prorok, zaprepašten, okom božanskoga Duha vidio da će taj narod doći. Ovo je uskliknuo: "Tko je takva što čuo i tko je ovako progovorio: zemlja je u jednome danu rodila i narod se odjedanput porodio" (Iz 66,8). On mu također naznačuje buduće ime kada kaže: "Moje će se sluge zvati imenom koje će se blagoslivati na zemlji" (Iz 65,15-16).

Kršćanska drevnost

4. - Očito je, doduše, da smo mi novi. Svi narodi upravo upoznaše kršćansko ime koje je doista novo. Ali, oslonjeni na sama pobožna učenja, mi ipak ne provodimo život i način djelovanja od nedavna nego način koji su, po naravnim shvaćanjima, zadržali negdašnji bogoljubni muževi od prvoga - tako reći - ljudskoga stvaranja. To ćemo nekako i dokazati.[434]

Hebreji

5. - Hebrejski narod[435] nije nov.[436] Svi ga ljudi zbog starodrevnosti poštuju i svima je poznat. Njihove predaje i spisi poznaju drevne muževe - rijetke, doduše, i malobrojne - koji su se doista odlikovali pobožnošću, pravednošću i svakom drugom kreposti.[437] Neki su bili prije potopa. Drugi su poslije njega: Noina djeca i potomci te Abraham kojim se kao svojim vođom i praocem hvale hebrejski sinovi.

[433] Kršćani se tako zovu po Kristu.
[434] Drevnost je u raspravi s poganstvom bitni dokaz. O tome vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 i slovo E kada predstavljamo sedmu knjigu.
[435] O tome zašto Euzebije potanko govori o Hebrejima vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 i slovo F kada predstavljamo sedmu knjigu *Evanđeoske priprave*.
[436] Euzebije to naglašava jer smatra da kršćani slijede bit hebrejskoga učenja glede vjere i ćudoređa.
[437] O dotičnim Hebrejima vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 i slovo G kada predstavljamo sedmu knjigu.

Djelom kršćani

6. - Tko o svima čija je pravednost zajamčena - od Abrahama pa sve do prvoga čovjeka - rekne da su djelom iako ne po imenu kršćani, sebe ne isključuje iz istine.

Kršćansko ime

7. - Kršćansko ime želi naznačiti da se kršćanski čovjek posredstvom spoznaje i nauka koji potječe od Krista odlikuje: razboritošću, pravednošću, životnom postojanošću, muževnom krepošću i pobožnošću te ispovijedanjem jednoga i jedinoga Boga[438] koji je nad svime. Međutim, za tim nisu ništa manje od nas čeznuli ni spomenuti.[439]

Starozavjetni vjerski čini

8. - Spomenuti se nisu brinuli za tjelesno obrezanje[440] kao ni mi, ali ni za opsluživanje subote kao niti mi. Nisu se brinuli ni za opsluživanje glede ovoga ili onoga jela niti za razlikovanje drugih zbilja. S time je kasnije prije svih ostalih započeo Mojsije. Odredio je da se obavlja u smislu znakova. Sada pak ni to ne spada na kršćane. Božjega su Krista upoznali i oni spomenuti: ukazao se Abrahamu,[441] prorokovao Izraelu,[442] govorio Izraelu.[443] Prisno je razgovarao s Mojsijem[444] i kasnijim prorocima.

Ps 104,15

9. - Stoga se dade tvrditi da su i navedeni Božji prijatelji bili počašćeni Kristovim imenom. Riječ je o njima rekla: "Ne dotičite moje

[438] Nema nikakve dvojbe da je vjera u jednoga Boga - jednoboštvo, monoteizam - pravi vrhunac starozavjetne objave. Novi zavjet preuzima tu vjeru. Ipak se u tome pogledu bitno razlikuje od Staroga zavjeta jer Novi zavjet vjeruje u jednoga Boga koji je Otac, Sin i Duh Sveti.
[439] To su Hebreji u strogome smislu riječi.
[440] O činu obrezanja usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 32 kada se predstavlja sedma knjiga kod slova G i govori o Abrahamu.
[441] Usp. Post 18,1.
[442] Usp. Post 26,2.
[443] Usp. Post 35,1.
[444] Usp. Izl 3,4.

pomazanike[445] i ne udite mojim prorocima" (Ps 104,15).

Učenje Isusa Krista

10. - Treba, dakle, očitim smatrati da je ono prvo, od svih najslavnije i najdrevnije, vjersko našašće samih onih ljudi s Abrahamom - njih je Bog ljubio - isto s onim što je Kristovim učenjem nagoviješteno svim narodima.[446]

Post 15,6 i Rim 4,3

11. - Ako se kaže da je Abraham mnogo kasnije dobio naredbu glede obrezanja, odgovor glasi: prije obrezanja opravdanje[447] je zajamčeno zbog vjere. Božanska riječ kaže: "Abraham je povjerovao Bogu i uračunalo mu se u pravednost" (Post 15,6).

Post 22,18 i Post 18,18

12. - Za onoga koji je takav prije obrezanja zbilo se proroštvo - očitovao mu se sami Bog i taj bijaše sami Krist, Božja Riječ - glede onih koji će se u vremenima koja dolaze opravdati načinom jednakim njegovu. Proroštvo nagoviješta ovim riječima: "I u tebi će se blagosloviti sva plemena na zemlji" (Post 22,18). Također veli: "On će biti za velik i brojan narod i u njemu će se blagosloviti svi puci zemlje" (Post 18, 18).

Abrahamove vrline

13. - Moguće je utvrditi da se rečeno ispunilo za nas. Abraham se opravdao vjerom u Krista, Božju Riječ koja mu se ukazala. On se odrekao očinskih praznovjerja i ranije životne zablude.[448] Abraham je

[445] U grčkome je tekstu riječ χριστός, pomazani.
[446] Euzebije tu izriče svoju bitnu tvrdnju: evanđelje se sadržajem podudara s naukom u Starome zavjetu kada je riječ o vremenu što prethodi Mojsijevu zakonodavstvu čime se zapravo ustanovljuje židovstvo. Kršćanstvo preuzima evanđeoski nauk i zato je drevnije od svekolike grčke misli i vjere.
[447] Poznato je da je opravdanje ključni nauk u Pavlovu naviještanju evanđelja. Opravdanjem grešnik postaje nevin pred Bogom. Pavao se s obzirom na opravdanje sporio s onima koji su tvrdili da se kršćani mogu opravdati jedino ako vrše Mojsijev zakon. Pavao je to odbio i učio da opravdava vjera u Isusa Krista i njegovo djelo izvršeno za spasenje ljudskoga roda.
[448] Usp. Post 12,1.

priznao jednoga Boga koji je nad svime. Služio mu je kreposnim djelima, a ne opsluživanjem Mojsijeva zakona koji dolazi kasnije. Takvome Abrahamu bi kazano da će se u njemu blagosloviti sva plemena zemlje i svi narodi.

Abraham i kršćani

14. - Vršenje samoga onoga Abrahamova načina pobožnosti prema Bogu dan-danas se vidi - djelima jasnijim od riječi - samo kod kršćana na cijelome svijetu.

Istiniti nauk u vjeri

15. - Uostalom, što priječi priznati da mi, poslije Krista, i drevni Božji prijatelji imamo isti život i isti način pobožnosti? Tako smo dokazali da učvršćena pobožnost koju nam je predala Kristova pouka nije - ako treba kazati istinu - ni nova ni tuđa nego je prva, jedina i istinita. Neka je to ovdje dovoljno.[449]

[449] Tu sâm Euzebije jasno ističe da je došao do određene točke u svome radu. Osobno već napisano smatra stanovitom zaokruženom cjelinom. Do sada je govorio o Isusu Kristu ukoliko je Bog Logos. Naznačio je da se Logos ukazivao patrijarsima i uputio ih u istinu. Logos se utjelovio. Otada je ἔνσαρκος, utjelovljen. Logos se tako utjelovio što je "obukao čovjeka". Taj čin Euzebije naziva riječju ἐνανθρώπησις, utjelovljenje. Za Isusa Krista Euzebije izrijekom kaže da je "istodobno čovjek i Bog", ἄνθρωπος ὁμοῦ καὶ Θεός. Utjelovljeni je poučavao ljude. To su kršćani. Isto ih je učio što i patrijarhe koje Euzebije rado naziva Hebrejima. Zato je kršćanski nauk u biti isti kao i nauk koji posjeduju patrijarsi. To znači da je kršćanski nauk veoma drevan. Euzebije rado ponavlja da je Isus Krist ljude poučavao o Bogu Ocu.
U prethodnim poglavljima Euzebije više puta spominje Duha Svetoga. Obično mu pripisuje ulogu nadahnitelja starozavjetnih proroka. Na jednome mjestu lijepo kaže da prorok okom Duha Svetoga gleda budućnost. Euzebije i pomazanje Isusa Krista pripisuje djelovanju Duha Svetoga.
Još jednom spominjemo da je Euzebije u dosadašnjim poglavljima utvrđivao svoje osvjedočenje da je kršćanstvo drevnije od židovstva koje počinje Mojsijevim zakonodavstvom i od poganke filozofije koja najbolje što posjeduje duguje židovstvu.

Peto poglavlje
(5,1-6)

ROĐENJE ISUSA KRISTA

Zazivna molitva

1. - Dede da od sada unaprijed, poslije nužnoga uvoda za crkvenu povijest[450] koju poduzesmo, kao određenim putovanjem krenemo od utjelovljenoga[451] očitovanja[452] našega Spasitelja.[453] Ipak najprije zazovimo Boga, Oca Riječi, i samoga - o njemu govorimo - Isusa Krista, našega Spasitelja i Gospodina, nebeskoga Božjega Logosa: neka nam bude pomoćnik i sudjelatnik kod izlaganja istine.

Osnovni povijesni okvir Isusova rođenja

2. - Tekla je, dakle, četrdeset i druga godina Augustova vladanja,[454] dvadeset i osma otkada je Egipat pokoren i od Antonijeve i Kleopatrine[455] smrti - bila je zadnja godina kada je prestala ptolomejska vlast nad Egiptom - kada se, za prvoga popisa[456] dok je Sirijom vladao Kvirinije[457], u skladu s proroštvima o njemu[458] u Judinome Betlehemu[459]

[450] Vidi se da Euzebije prethodna poglavlja drži uvodom u *Crkvenu povijest.*
[451] I tu se Euzebije poslužio pridjevom ἔνσαρκος.
[452] Euzebije je posegnuo za riječi ἐπιφάνεια. Ona tu naznačuje zemaljsko očitovanje utjelovljenoga Logosa. Ali ista riječ veoma često služi u Novome zavjetu i kasnije u teološkim djelima da se naznači Kristovo očitovanje u slavi kod njegova konačnoga dolaska na završetku povijesti spasenja.
[453] To znači da povijest Crkve zapravo počinje rođenjem njezina utemeljitelja Isusa Krista.
[454] Car August vlada od g. 27. prije Krista do g. 14. poslije Krista. Tada je umro.
[455] Antonije i Kleopatra umiru g. 30. prije Krista.
[456] Pitanje popisa koji spominje sv. Luka u Lk 2,1-2 veoma je zamršeno. O tome usp. *Traduction oecuménique de la Bible, Nouveau Testament* (= TOB), Paris, 1981, 196 bilj. p i q; *La sacra Bibbia,* (=Bibbia) Garzanti, 1911; *Die Bibel, Altes und Neues Testament, Einheitsübersetzung,* Herder, 1980, = *Einheitsübersetzung,* 1157.
[457] O tome rimskome upravitelju usp. TOB, 196 bilj. q; *Bibbia,* 1911; *Einheitsübersetzung,* 1157. Taj se upravitelj punim imenom nazivao Publius Sulpicius Quirinus. Na Istoku je zastupao rimsku vlast već od g. 12. prije Krista. U svrhu poreza u Palestini je izvršio popis stanovništva g. 6. i 7. poslije Krista.
[458] To se prije svega odnosi na Mih 5,2.
[459] Usp. Lk 2,1-20.

rodio[460] naš Spasitelj i Gospodin Isus Krist.

Isti se popis spominje kod Josipa Flavija i u Dj 5,37

3. - Taj popis pod Kvirinijem spominje i najglasovitiji hebrejski povjesnik Josip Flavije.[461] On ga povezuje s drugim događajem: s galilejskim ustankom koji je buknuo u isto vrijeme. Od naših to je spomenuo Luka koji u *Djelima* kaže: "Poslije njega usta Juda Galilejac[462] u dane popisa. Za sobom je okrenuo narod. Ali i on je propao dok su se svi raspršili koji su mu povjerovali" (Dj 5,37).

Josip Flavije o Kviriniju

4. - U skladu s navedenim i spomenuti[463] u osamnaestoj knjizi *Starine* doslovno dodaje ovo: "Kvirinije,[464] član Vijeća,[465] bijaše čovjek koji je, dovršivši druge vlasti i prošavši kroz sve, postao konzul,[466] velik dostojanstvom i drugim. S nekolicinom je doputovao u Siriju. Cezar[467] ga je poslao da narodu bude sudac i procjenitelj[468] glede dobara."

Juda Galilejac u spisu Josipa Flavija

5. - Također malo dalje[469] kaže: "Juda pak, čovjek Gaulanit, iz grada imenom Gamala,[470] uzeo je farizeja Sadoka. Poticao je na

[460] O naredbi cara Augusta, popisu i samome upravitelju Kviriniju usp. M. J. LAGRANGE, *L'Évangile de Jésus-Christ,* Paris, 1946, 31-32.
[461] Isto kažu i suvremeni tumači: usp. TOB, bilj. f; *Einheitsübersetzung,* 1233.
[462] Juda Galilejac ima nadimak Gaulaunit jer je bio podrijetlom iz Gamale u Gaulanitidi. Podigao je ustanak protiv rimske vlasti kada je sirijski upravitelj Kvirinije s prokonzulom Koponijem stao popisivati stanovništvo u svrhu skupljanja poreza. Točne godine tih događaja još nisu sigurno utvrđene. Ustanak je bio ugušen. Ipak je bio od značenja za zelotski pokret. Zeloti su Judu Galilejca smatrali junakom. Držali su da je iz vjernosti prema Bogu i vjerskim predajama svoga naroda podigao ustanak. O tome vidi TOB, 380 bilj. f; *Bibbia,* 2014.
[463] To je Josip Flavije.
[464] O njemu vidi već kazano u bilj. 8.
[465] Odnosi se na Senat u Rimu.
[466] Grčka je riječ ὕπατος.
[467] To je car August.
[468] To je zapravo cenzor.
[469] Odnosi se na Josipa Flavija.
[470] O njemu vidi bilj. 206.

otcjepljenje. Govorahu da popis[471] nije ništa drugo doli pravo nametanje ropstva. I narod su pozivali na obranu slobode."

Nova napomena Josipa Flavija o Judi Galilejcu

6. - I u drugoj knjizi *Povijesti židovskoga rata* o istome piše ovo: "Tada je stanoviti čovjek, Galilejac, po imenu Juda, sunarodnjake navodio na otcjepljenje. Korio ih je što Rimljanima plaćaju porez i što nakon Boga kao gospodare podnose one koji su smrtni."
Tako Josip.

Šesto poglavlje
(6,1-11)

HERODOV NASTUP

Post 49,10

1. - Onda je u židovskome narodu kraljevsku vlast kao prvi tuđinac dobio Herod. Obistinilo se Mojsijevo proroštvo koje kaže: "Iz Jude neće ponestati vladar dok ne dođe onaj za koga se čuva" (Post 49,10). Njega pak obznanjuje onim koji će biti iščekivanje narodâ.[472]

Herodovo podrijetlo

2. - Sadržaj je proroštva ostao neispunjen kroz ono vrijeme što je Židovima bilo dopušteno živjeti pod narodnim poglavarima počevši tamo od samoga Mojsija pa neprekidno dok nije zavladao August. Za njegovo je vrijeme, pod Rimljanima, vlast nad Židovima povjerena Herodu koji je prvi tuđega podrijetla. Herod je, kako prenosi Josip,[473] po ocu idumejskoga roda, a po majci arapskoga. Ali, po Afričaninu,[474] koji nije

[471] Vidi bilj. 200.
[472] To je Isus Krist.
[473] Odnosi se na Josipa Flavija.
[474] Riječ je o crkvenome piscu i povjesničaru Juliju Afričkom. O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 399-400; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 209-210; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 120; M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja,* Makarska, 1996, 29.

bilo tko nego je i on povijesni pisac, oni koji točno znaju kažu da se Antipater[475] - to je pak Herodov otac - rodio od stanovitoga Heroda Askalonićanina, jednoga od onih koji se nazivaju hierodulima[476] Apolonova hrama.

Antipater

3. - Toga su Antipatra kao dječačića zasužnjili idumejski razbojnici. Ostao je s njima jer njegov otac, kao siromah, nije mogao otplatiti. Antipater se odgojio po idumejskim običajima. Kasnije ga je zavolio Hirkan, židovski veliki svećenik. U doba našega Spasitelja od Antipatra se rodio Herod.[477]

Obistinjeno proroštvo

4. - Kraljevanje je, dakle, nad Židovima prešlo u Herodove ruke. Tako se već proročko obećanje za narode našlo pred vratima.[478] Otada su, naime, nad Židovima prestali vladati vladari i gospodari po nasljedstvu od samoga Mojsija.

Pred Babilonsko sužanjstvo

5. - Počevši sa Saulom, kao prvim, i s Davidom nad Židovima su prije Babilonskoga sužanjstva i progonstva bili kraljevi. Prije kraljeva zapovijedali su im gospodari koji su se zvali suci. Oni su nastupili nakon Mojsija i njegova nasljednika Jošue.

Pompej

6. - Nakon povratka iz Babilona Židovi su trajno imali aristrokratsku vlast i oligarhiju - svećenici su vodili javne poslove - dok

[475] O njemu vidi M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja*, 19.
[476] Grčka je riječ ἱερόδουλος. Označuje roba koji je služio u nekome poganskome hramu: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 960.
[477] O Herodu vidi M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 24.
[478] Odnosi se na Post 49,10.

nije ustao rimski vojskovođa Pompej.[479] Opkolio je Jeruzalem i silom zauzeo. Svetište je oskvrnuo ulazeći do nedostupnoga u Hramu. U Rim je kao uznika s djecom poslao onoga - bilo mu je ime Aristobul - koji je sve do toga vremena po predačkome nasljedstvu istodobno bio kralj i veliki svećenik. Veliko je svećeništvo predao Aristobulovu bratu Hirkanu, a sav židovski narod otada podložio rimskome porezu.

Hirkan

7. - Zatim su Parti[480] odmah u ropstvo odveli Hirkana[481] do kojega se kao zadnjega protegnulo nasljedstvo velikih svećenika. Herod je, rekoh, prvi podrjetlom kao tuđinac pod Rimskim senatom i carem Augustom u svoje ruke uzeo židovski narod.

Prekinuto židovsko naslijeđe

8. - U Herodovo je doba Kristova nazočnost[482] postala očevidnom. Slijedilo joj je, u skladu s proroštvom,[483] obećano spasenje i poziv narodâ. Od toga su vremena prestali - od židovskoga naroda, velim - vladari i vođe iz Jude. Odmah se poput njih poremetilo veliko svećeništvo koje se, po rođenju, stalno prenosilo od predaka na neposredne nasljednike.

[479] Pompej je bio Sulin general. Postao je g. 66. prije Krista rimski zapovjednik za Istok. Umro je g. 48. poslije Krista.
[480] Parti su drevni narod. Stvorili su moćno kraljevstvo koje se održalo od g. 250. prije Krista do g. 226. poslije Krista. Čak je odolijevalo i rimskoj vojnoj sili. Potom ulazi u sastav velikoga i moćnoga Perzijskoga kraljevstva.
[481] Hirkan je bio Veliki svećenik od g. 63. do 40. prije Krista. O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 24 bilj. 5.
[482] Tu se Euzebije poslužio naročito značajnom riječi παρουσία. On njome na tome mjestu izražava prisutnost Isusa Krista na zemlji. Riječ se inače veoma često upotrebljava da se naznači Kristov slavni dolazak na koncu vremena. Riječ παρουσία iznimno se često proučava. U tu svrhu naznačujemo radove dvojice vrsnih autora. To su: B. RIGEAUX, *Saint Paul, Les Épîtres aux Thessaloniciens*, Paris-Gembloux, 1956, 195-280 i L. CERFAUX, *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, Paris, 1958, 29-55.
[483] Odnosi se na Post 49,10.

Herodov i Arhelajev postupak

9. - Vjerodostojna svjedoka za kazano imaš Josipa.[484] On naznačuje da Herod, dobivši kraljevsku vlast od Rimljana, više nije postavljao velike svećenike iz prastaroga roda nego je čast dodjeljivao nekim neznatnim ljudima. Isto je glede postavljanja svećenika činio i Herodov sin Arhelaj[485] kao i nakon njega Rimljani kada su prigrabili vlast nad Židovima.

Velikosvećenička odjeća

10. - Isti tvrdi[486] i to da je Herod kao prvi doista pod svoj pečat zaključao svetu velikosvećeničku odjeću. Nije dopustio da je više na raspolaganju drže svećenici. Ali isto je poslije njega učinio Arhelaj kao i nakon njega Rimljani.

Dn 9,24-27

11. - To smo pak sve iznijeli kao dokaz za jedno drugo obistinjeno proroštvo o očitovanju[487] našega Spasitelja Isusa Krista. Riječ je kod Danijela[488] najočevidnije utvrdila točni broj tjedana do Krista vladara. O tome smo drugdje raspravljali.[489] Poslije pak dovršenja tjedana riječ nagoviješta da će kod Židova prestati pomazanje. To se očito ispunilo - dokazano je - u vrijeme rođenja našega Spasitelja Isusa Krista.

To smo nužno prethodno iznijeli da dokažemo istinu s obzirom na vremena.[490]

---

484 To je Josip Flavije. O njemu vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 28-29.
485 O njemu vidi u djelu upravo naznačenom str. 20.
486 To je opet Josip Flavije.
487 Tu Euzebije također upotrebljava važnu biblijsku i teološku riječ ἐπιφάνεια. Riječ po sebi naznačuje blještavo i sjajno očitovanje nekoga božanstva i vladarskoga moćnika. Euzebije ἐπιφάνεια primjenjuje na Isusov dolazak na svijet po zemaljskome rođenju. Ali se riječ ἐπιφάνεια upotrebljava još više kada se govori o Kristovu slavnome dolasku i očitovanju na koncu vremena. Tada će se objaviti i razotkriti sav bljesak božanstva i kraljevstva Isusa Krista. I o ἐπιφάνεια vidi B. RIGEAUX, *Épîtres*, 201-204 i L. CERFAUX, *Le Christ*, 31-32.
488 Usp. Dn 9,24-27.
489 Vjerojatno se odnosi na djelo koje predstavljamo u trećem uvodnom poglavlju pod br. 1.
490 Sada ističemo kako smo shvatili ovo Euzebijevo poglavlje. U njemu Euzebije zapravo utvrđuje da se rođenjem Isusa Krista obistinilo proroštvo iz Post 49,10 i Dn 9,24-27.

Sedmo poglavlje
(7,1-17)

ISUSOVO RODOSLOVLJE

Različito stajalište

1. - Budući da su nam navjestitelji evanđelja, Matej[491] i Luka,[492] predali različito rodoslovlje o Kristu, mnogi smatraju da se oni ne slažu. Svaki vjernik, u nepoznavanju istine, ulomcima nastoji pronaći tumačenje. Daj da o njima iznesemo izvještaj koji je došao do nas. Spominje ga u pismu napisanu Aristidu o slaganju rodoslovlja u evanđeljima Afričanin koga smo nešto ranije naveli.[493] Afričanin je najprije pobio mišljenja drugih kada su nasilna i kriva. Izvještaj koji je sam dobio prenosi, kako slijedi, ovim riječima:

Narav i zakon

2. - "U Izraelu su se imena naraštaja brojila po naravi ili po zakonu: po naravi nasljedstvom pravoga sjemena, a po zakonu kada se rađa na ime brata koji je preminuo bez djece. Ukoliko još nije bila data očita nada u uskrsnuće, buduće se obećanje izražavalo smrtnim uskrsnućem da ime umrloga ostane trajno.

Dvostruki naraštaj

3. - Od onih koji su uvršteni u Kristovo rodoslovlje, jedni su u zbilji kao dijete preuzeli oca, a drugi su se rodili za druge. Nazivom su dodijeljeni drugima. Jedni se pak i drugi spominju: i oni koji su rodili i oni koji kao da su rodili.

Salamon i Natan

4. - Na taj način nijedno od dvaju evanđelja ne govori krivo kada

---

491 To je u Mt 1,1-17.
492 To je kod Luke u Lk 3,23-38.
493 Odnosi se na br. 2 u prethodnom poglavlju.

nabraja po naravi ili po zakonu. Naraštaji od Salamona[494] i Natana[495] izmiješali su se uskrsavanjem onih koji su bili bez djece,[496] drugom ženidbom i uskrsom sjemena. Tako se s pravom isti - svaki put na drugi način - smatraju potomcima očeva koji se za to uzimaju i pravih očeva. Stoga što su oba izvještaja istinita, točno se dolazi do Josipa[497] premda na veoma složen način.

Matan i Malki

5. - Da pak rečeno bude jasno, rastumačit ću ispreplitanje pokoljenja. Tko naraštaje broji od Davida preko Salomona, trećega će od kraja naći Matana[498] koji je rodio Jakova, Josipova oca. Po Luki od Davidova sina Natana jednako je treći od kraja Malki[499] jer je Elijev sin koji je Malkijev sin.

Dva Josipova djeda

6. - Mi smo za cilj postavili Josipa. Prema tome, treba razjasniti kako su obojica navedena njegovim ocem: Jakov podrijetlo vuče od Salomona, a Eli od Natana. Uz to treba pokazati da su njih dvojica - Jakov i Eli - mada različita roda, Josipovi djedovi[500] kako je obznanjeno.

Braća po majci

7. - Matan i Malki, jedan za drugim, imali su istu ženu. Rodili su sinove, braću po majci. Zakon nije branio da se žena koja ostane sama jer je otpuštena ili joj je muž umro uda za drugoga.

Esta

8. - Matan koji vuče podrijetlo od Salomona prvi je od Este - tako

494 Mt 1,7.
495 Lk 3,30.
496 Razumije se da je to slikovito rečeno.
497 Mt 1,16; Lk 3,23.
498 Mt 1,15.
499 Lk 3,23-24.
500 Odnosi se na djeda po naravi i po zakonu.

se po predaji nazivala žena - rodio Jakova. Kada je Matan preminuo, Malki je - on lozu vuče od Natana i istoga je plemena, ali druge obitelji - doveo tu udovicu i imao sina Elija.

Jakov i Eli

9. - Na taj način ustanovljujemo da su Jakov i Eli, mada od različitih obitelji, braća po majci. Jedan je od njih, Jakov, kada mu je brat Eli umro bez djece preuzeo ženu i od nje kao treće koljeno rodio Josipa. Sebi ga je rodio po naravi. Napisano je: "Jakov rodi Josipa" (Mt 1,16). Ali Josip, po zakonu, bijaše Elijev sin. Njemu je Jakov, jer mu je brat, uskrisio sjeme.

Točnost rodoslovlja

10. - Kristovo rodoslovlje zbog navedenoga nije netočno.[501] Kada ga evanđelist Matej nabraja kaže: "Jakov rodi Josipa" (Mt 1,16). Luka pak obrnutim redom veli: "On bijaše, kako se mislilo - to Luka dodaje - sin Josipov koji je Elijev sin, a on Malkijev (Lk 3,23-24). Jasnije se nije moglo izraziti rođenje po zakonu.[502] Kod takvoga je stjecanja djece Luka sve do kraja prešutio izričaj *rodi.* Uspinjanje je proveo do izraza "Adamov, Božji" (Lk 3,38).

Potanje o Antipatru

11. - Kazano nije ni nedokazano niti olako rečeno. Tjelesni su Spasiteljevi rođaci - da se pohvale ili naprosto da poduče, ali svakako govoreći istinu - u predaju prenijeli i to kako su idumejski razbojnici došli u palestinski grad Askalon. Iz Apolonova su kumirskoga hrama, sazidana uz zidine, s ostalom hramskom pljačkom u ropstvo odveli dječaka Antipatra, sina stanovitoga hramskoga poslužitelja Heroda. Ali kako svećenik nije mogao za sina platiti otkupninu, Antipater se odgojio

501 Rješenje što za poteškoću u rodoslovlju pruža Julije Afričanin još spominju i cijene suvremeni tumači. U tome smislu vidi *Bibbia,* 1786 i M. J. LAGRANGE, *Évangile,* 29-30.
502 Sami smo se izbližega, iako u druge svrhe, bavili prvim poglavljem Matejeva evanđelja: usp. M. MANDAC, *Isus prvoga Matejeva poglavlja,* BS, 47(1977), 45-62; M. MANDAC, *Mt 1,1-25. Prevodilačke poteškoće i njihovo teološko značenje, u Bogorodica u hrvatskome narodu. Zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa Split, 9. i 10. rujna* 1976, Zagreb, 1978, 298-322.

po idumejskim običajima. Potom ga je zavolio Hirkan, judejski veliki svećenik.

Antipater i Herod

12. - Antipater je kod Pompeja bio Hirkanov poslanik. Za nj je stekao slobodu kraljevstva što ga je odcijepio njegov brat Aristobul. Njemu se samome posrećilo da je imenovan epimeletom[503] za Palestinu. Kada je Antipater ubijen iz zasjede zbog zavisti jer je bio velike sreće, naslijedio ga je sin Herod. Njega je kasnije po odredbi Senata izabrao Antonije i August da bude kraljem nad Židovima. Sinovi su mu Herod[504] i ostali četverovlasnici. To se nalazi i u grčkim povijestima.

Ništenje rodoslovljâ

13. - Sve su se do tada u arhivima[505] nalazila zapisana rodoslovlja pravih Hebreja, onih koji potječu od prozelita kao što je Ahior Amonac,[506] Ruta Moabićanka[507] te onih koji su zajedno izašli iz Egipta pa se izmiješali.[508] Herodu uopće ništa nije bilo do izraelskoga podrijetla. Međutim, pogađala ga je svijest o niskome rodu. Rodoslovne je popise spomenutih zapalio misleći da će biti plemenita roda ako nitko drugi ne može rod iz javnoga popisa dovesti do patrijarha, prozelita i miješanih koji se nazivaju tuđincima.

Očuvana rodoslovlja

14. - Neki su brižljivi privatno posjedovali vlastite popise ukoliko su se sjećali imena ili pak iz prijepisa. Hvastali su se što su očuvali uspomenu na plemenito podrijetlo. Među njima su i ranije spomenuti

[503] Grčka je riječ ἐπιμελητής. Po sebi označuje nekoga tko se za nešto skrbi i o nečemu brine. Prema tome, epimelet je upravitelj, ravnatelj.
[504] O tome vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja,* 24-25.
[505] Grčki se arhiv kaže τὰ ἀρχεῖα: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 280.
[506] Usp. Jdt 14,5.
[507] Usp. Rut 4,19-22.
[508] Usp. Izl 12,38; Pnz 23,8.

koji se nazivaju desposini[509] zbog povezanosti sa Spasiteljevim rodom. Oni potječu iz židovskih sela Nazareta i Kokabe. Čak su se proširili i po ostaloj zemlji. Prethodno naznačeno rodoslovlje[510] izvukli su kako su mogli iz *Knjige dana.*[511]

Razumno tumačenje

15. - Bilo tako ili ne bilo, nitko drugi ne može pronaći očevidnije tumačenje. Ja tako mislim kao i svatko tko je razborit. Neka mu to tumačenje, makar nije zajamčeno, bude na srcu. Bolje ili točnije ne da se kazati. Svakako evanđelje govori posve istinu."

Zaključak

16. - Afričani na kraju istoga pisma[512] dodaje ovo: "Matan koji potječe od Salamona rodio je Jakova. Kada je Matan umro, Malki koji potječe od Natana od iste je žene rodio Elija. Prema tome, Eli i Jakov po majci su braća. Pošto je Eli umro bez djeteta, Jakov mu je uskrisio sjeme. Rodio je Josipa: sebi po naravi, Eliju po zakonu. Tako je Josip bio sin obojici."

Tako Afričanin.

Djevica Marija

17. - Na taj je način izneseno Josipovo rodoslovlje. Moguće je pak da je i Marija[513] bila s njime iz istoga plemena jer po Mojsijevu zakonu nije dopušteno miješati se s drugim plemenima. Zapovijeđeno je ženiti se s nekim iz vlastite općine i istoga plemena da obiteljska baština ne prelazi iz plemena u pleme.[514]

Neka je toliko o tome.

[509] U izvorniku piše δεσπόσυνοι. Riječ označuje odnos prema gospodaru. Isus Krist je gospodar, Gospodin.
[510] Odnosi se na Isusovo rodoslovlje.
[511] Knjiga nije poznata. Možda je riječ o *Ljetopisima:* usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 29 bilj. 18.
[512] Pismo iz kojega je Euzebije naveo ulomke dobro je poznato u patrologiji: usp. J. QUASTEN *Patrologia,* I, 400; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 210.
[513] Usp. O. CULLMANN, *Christologie du Nouveau Testament,* Neuchâtel, 1966, 110.
[514] Usp. Br 36,8-9.

Osmo poglavlje
(8,1-15)

HERODOVO UMORSTVO NEVINE DJECE I NJEGOVA SMRT

Naum o zlodjelu

1. - U skladu s proroštvima[515] Krist se rodio u Judejskome Betlehemu u vrijeme koje naznačismo.[516] Herod je trebao odgovoriti na pitanje mudraca[517] koji su došli s Istoka gdje se nalazi rođeni židovski kralj čiju su zvijezdu vidjeli. To je razlog što su poduzeli sav taj put. Žele mu se pokloniti kao Bogu. Ta činjenica nije malo uznemirila Heroda. Mislio je da pogibli izlaže njegovu vlast. Pitao je učitelje zakona u narodu što je predviđeno: gdje će se roditi Krist. Kada je doznao da je Mihejino proroštvo proreklo Betlehem[518], jednom je naredbom zapovijedio da se u Betlehemu i svoj njegovoj okolici ubije dojenčad od dvije godine na niže prema vremenu koje su mu točno označili mudraci. Smatrao je da će sigurno i Isusa - kako je bilo i predviđeno - zateći ista sudbina s vršnjacima.[519]

Isus u Egiptu

2. - Dječak je pak preduhitrio zlu namjeru. Bio je odnesen u Egipat. Njegovi su roditelji, anđelovim ukazanjem, prethodno doznali što će se dogoditi. To uči i sveto evanđeosko pismo.[520]

Božja pravednost

3. - Uz rečeno vrijedi pogledati kazne za Herodovu drskost prema

[515] Euzebije vjerojatno pred očima ima Post 49,10 i Dn 9,24-27. Ta je biblijska mjesta kao osnovna ugradio u prethodno razmišljanje.
[516] Euzebije ima na pameti ono što je napisao prije svega u prethodnome petome poglavlju br. 2.
[517] Usp. Mt 2,1-12. O samome nazivu mudraci usp. M. MANDAC, *Sv. Augustin, Govori,* I, Makarska, 1990, 38-39.
[518] Usp. Mih 5,2.
[519] Usp. Mt 2,16-18.
[520] Usp. Mt 2,13-15.

Kristu i njegovim vršnjacima. Božja je pravednost, a da se nije zbilo ni najmanje odgađanje, smjesta stigla Heroda dok je još bio na životu. Pokazala je početke onoga što će ga stići nakon odlaska odovud.

Herodova zlodjela

4. - Dok se mislilo da su u Herodovu kraljevstvu poslovanja sretna, Herod je svoj dom zacrnio susljednim nesrećama: umorstvima žene, djece i drugih kao što su najbliži rođaci po rodu i najodaniji ljudi. Sada nije moguće ispripovijediti sadržaj spomenutoga. On zasjenjuje svekoliko tragično dramsko stvaranje. Na široko je sadržaj o Herodu razvio Josip u *Povijestima.*[521]

Bič protiv Heroda

5. - U isto vrijeme sa zlodjelom protiv našega Spasitelja i ostalih sudobnika Heroda je zahvatio božanski bič i nagnao prema smrti. Nije s gorega počuti piščeve riječi.[522] On u sedamnaestoj knjizi *Židovske starine* doslovce opisuje sami način kojim se okončao Herodov život.[523]

Herodove bolesti

6. - "Bolest je Herodu bila tim gorla jer je Božja kazna za ono što je učinio prekoracujući zakon. Herod je imao blagu vrućicu. Onima koji su ga doticali nije naznačivala baš onoliku vrelinu koliku je iznutra zadavala muku. Žudnja za uzimanjem jela bila je strašna. Herodu se uopće nije moglo pomoći: gnojenje ponutrice i nadasve strašne boli crijeva te vlažna i svjetlucava upala nogu.

Druga Herodova oboljenja

7. - Jednako je nevolja bila i s trbuhom. Tu je, dakako, i gnjiloća stidnoga uda. Ona je u njemu stvorila crve. Ali tu je i napor disanja kod spavanja. Disanje je bilo neugodno zbog boli izdisanja i učestalosti

[521] Riječ je, jasno, o Josipu Flaviju.
[522] To je Josip Flavije.
[523] Tu smo nešto odstupili od slijeda u predlošku. Učinilo nam se tako prikladnijim.

teškoga disanja. Herod se svakim udom tresao. Bio je izvrgnut nepodnosivoj žestini.

Božja kazna

8. - Proricatelji i oni kojima je na raspolaganju mudrost da to navijeste govorili su: "Bog je izveo tu kaznu zbog mnogobrojnoga kraljeva bezboštva".

To je naprijed spomenuti zabilježio u naznačenom djelu.

Novi opis Herodovih bolesti

9. - U drugoj[524] knjizi *Povijesti* isto prenosi o Herodu.[525] Piše kako slijedi.

"Ptom je bolest, zahvativši čitavo njegovo tijelo, razdijelila ga na različite patnje: ognjica je bila mlaka; nepodnosivi svrab po svemu što se vidi; trajne tegobe crijeva; otekline nogu kao u čovjeka s vodenom bolesti; nadutost trbuha; gnjilost stidnoga uda koja je rodila crve; uz to astma i kratko disanje te grčenje svih udova. Stoga su oni koji proriču govorili da su bolesti kazna.

Želja za ozdravljenjem

10. - S tolikim se bolestima Herod hrvao. Unatoč tome držao je do života i nadao se ozdravljenju. Naumio je liječiti se. Preko Jordana pošao je u tople izvore u Kaliroeu. Izvori teku prema jezeru Asfaltitu.[526] Zbog slatkosti su i pitki.

Neuspjelo liječenje

11. - Liječnici su mislili da će tu cijelo omlitavjelo tijelo iznova zagrijati toplim uljem u kadi napunjenoj uljem. Ali Herod je oslabio. Kao iznemogao prevrnuo je oči. Kada je na to nastala vika, opet je počeo disati dubokim disanjem. Međutim, izgubio je nadu u ozdravljenje.

[524] Zapravo je riječ o prvoj knjizi. Tako misli G. BARDY, *Eusèbe,* I, 31, bilj. 5.
[525] To je, jasno, Josip Flavije.
[526] Tako se nekoć nazivalo Mrtvo more.

Naredio je da se vojnicima podijeli po pedeset drahma,[527] a mnogo novaca zapovjednicima i prijateljima.

Povratak u Jerihon

12. - Herod, okrenuvši se, vrati se u Jerihon.[528] Već se smrknuo i sukobio sa samom smrti. Pripremio je kobnu zamisao zločinačkoga pothvata. Skupio je iz svakoga sela cijele Judeje ugledne ljude i naredio da se zatvore na konjsko trkalište. Tako se naziva.

Herodovo zlodjelo

13. - Herod je sebi dozvao sestru Salome i njezinoga muža Aleksu. Rekao je: "Znam da će Židovi slaviti moju smrt. Ali mogu učiniti da me drugi oplakuju i da imam sjajan pogreb ako želite poslušati moje naredbe. Pošto izdahnem te zatvorene ljude najbrže poubijajte okruživši ih vojnicima. Tako će me i mimo volje oplakivati cijela Judeja i svaka kuća."

Herodova smrt

14. - Josip nešto dalje kaže: "Iznova ga je mučio nagon za hranom i grčeviti kašalj. Pod osjećanjem boli požurio je da na se dozove sudbinu.[529] Uzeo je jabuku i zatražio nož. Obično je jeo pošto bi prerezao. Potom je pomno pogledao da ga tko ne spriječi. Uzdigao je desnicu i samoga sebe udario."

Umorstvo vlastite djece

15. - Isti pisac pripovijeda da je Herod prije posljednjega hipa u životu naredbom zapovijedio da se s prethodno dvoje ubijene djece pogubi i novo, treće njegovo vlastito dijete. Smjesta se s velikim bolima rastavio od života.

[527] Drahma je dosta sitan novac: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 538.
[528] O Jerihonu usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja,* 40-41.
[529] Tu je važna grčka riječ εἱμαρμένη, sudbina, usud, kob.

Mt 2,22

16. - Takav bijaše konac Herodova kraja. Isplatio je pravednu kaznu jer je, radi zle nakane o našemu Spasitelju, umorio djecu oko Betlehema. Poslije njegove smrti anđeo je pristupio Josipu koji je boravio u Egiptu i naredio da s Dječakom i njegovom Majkom pođe u Judeju. Naznačio je da su umrli oni koji su tražili Dječakovu dušu. Evanđelist tome dodaje napomenu: "Pošto je čuo da Arhelaj[530] kraljuje umjesto svoga oca, pobojao se onamo poći . Upozoren u snu pošao je u predjele Galileje" (Mt 2,22).

Deveto poglavlje
(9,1-4)

PONCIJE PILAT

Arhelaj i tetrarsi

1. - I prethodno se spomenuti povjesnik[531] slaže o Arhelajevu postavljanju na vlast poslije Heroda. On opisuje način kako je po oporuci Heroda, oca, i odlukom cara Augusta Arhelaj naslijedio kraljevanje nad Židovima. Ali je poslije razdoblja od deset godina pao s vlasti dok su njegova braća Filip i Herod Mlađi kao i Lizanije[532] vladali vlastitim tetrarhijama.[533]

Pilatov nastup

2. - Isti Josip naznačuje u osamnaestoj knjizi *Starine* da je dvanaeste godine Tiberijeva[534] vladanja - Tiberije je vlast nad svime preuzeo pošto je August vladao vrhovnom vlašću pedeset i sedam godina - Poncije Pilat stekao vlast nad Judejom.[535] Tu je ostao punih deset

[530] Usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 20.
[531] To je Josip Flavije.
[532] Usp. Lk 3,1. O osobama koje se spominju u Lk 3,1 i koje su važne za povijest o Ivanu Krstitelju i Isusu Kristu, usp. TOB, 201 bilj. z; *Bibbia*, 1914; *Einheitsübersetzung*, 1158.
[533] Na tom su se mjestu Euzebiju potkrale netočnosti. Tako sudi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 33 bilj. 12.
[534] Tiberije vlada od g. 14. do g. 37.
[535] Poncije Pilat vrši dužnost upravitelja od g. 26. do g. 36.

godina, gotovo do same Tiberijeve smrti.

Lažni spis

3. - Očevidno je, dakle, prokazano izmišljanje onih koji su protiv našega Spasitelja raširili *Uspomene*[536] od jučer i prekjučer. U njima najprije sama vremenska naznaka dokazuje lažnost onih koji su to izmislili.

Pilatovo upravljanje

4. - Piše[537] da su židovske drskosti u odnosu na spasiteljsku Muku bile za četvrtoga[538] Tiberijeva konzultstva što je sedma godina njegova vladanja. Međutim, Pilat, očito, u to vrijeme uopće još nije upravljao Judejom ako se moramo poslužiti Josipovim svjedočanstvom.[539] On jasno naznačuje u svome spomenutome spisu[540] da je Tiberije za upravitelja u Judeji Pilata postavio dvanaeste godine svoga vladanja.

Deseto poglavlje
(10,1-7)

ŽIDOVSKI VELIKI SVEĆENICI KRISTOVA VREMENA

Isusov nastup

1. - Po evanđelisti,[541] dakle, petnaeste godine vladanja cara Tiberija, a četvrte upravljanja Poncija Pilata dok su ostalom Judejom kao tetrarsi vladali Herod, Lizanije i Filip - u to vrijeme - naš Spasitelj i Gospodin, Božji Krist, počevši otprilike svoju tridesetu godinu,[542] pristupa Ivanovu krštenju.[543] Također tada započinje naviještanjem

[536] O tome djelu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, , I, 34 bilj. 3.
[537] Odnosi se na lažne *Uspomene*.
[538] Tiberije tu dužnost vrši od g. 21. do ožujka g. 31.
[539] Pilat je u Judeji stupio na službu g. 26.
[540] Odnosi se na djelo *Starina*.
[541] Usp. Lk 3,1-3.
[542] Usp. Lk 3,23.
[543] Ivanovo krštenje Isusa Krista često spominje Novi zavjet: Mt 3,13-17; Mk 1,9-11; Lk 3,21-22.

evanđelja.

Ana i Kaifa

2. - Božansko pismo kaže[544] da je Isus sve vrijeme poučavanja dovršio za velikoga svećenika Ane i Kaife.[545] Također naznačuje da se sveukupno vrijeme njegova poučavanja okončalo unutar godina Anina i Kaifina vjerskoga služenja. Isus je počeo u doba Anina velikosvećeništva i ostao do Kaifina početka. Vrijeme unutar toga ne iznosi niti pune četiri godine.[546]

Dokinuti zakoni

3. - Već su od toga doba bili dokinuti propisi u skladu sa Zakonom. Dokinuto je što se odnosilo na služenje Bogu: doživotnost i obiteljsko naslijeđe. Rimski su upravitelji veliko svećeništvo povjeravali sad ovome, sad onome. Ali nitko nije službu obavljao duže od jedne godine.

Izmael i Eleazar

4. - Josip izvješćuje da su poslije Ane do Kaife uslijedila nasljedno četiri velika svećenika. On u istome djelu, *Starine,* ovako kaže: "Valerije Grat[547] svrgnuo je Anu i velikim svećenikom označio Fabijeva sina Izmaela. Ali je ne dugo zatim i njega promijenio te velikim svećenikom označio Eleazara koji je sin velikoga svećenika Ane.

Šimun i Kaifa

5. - Protekla je jedna godina. I njega je smijenio. Veliko je svećeništvo predao Šimunu, Kamitovu sinu. Ali ni on tu čast nije zadržao duže nego je proteklo vrijeme jedne godine. Nasljednikom mu je postao

[544] Teško nam je reći što Euzebije ima na pameti kada se tako izražava.
[545] Novi zavjet češće spominje velikoga svećenika Kaifu: Mt 26,57; Mk 14,53-64; Lk 3,2; Iv 11,49 itd.
[546] Francuski stručnjak upozorava da Euzebije u tome ulomku ne tumači točno novozavjetne datosti: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 35 bilj. 3.
[547] Bio je upravitelj od g. 15. do g. 26.

Josip, zvani Kaifa[548]."

Vremenski raspon Isusova poučavanja

6. - Sveukupno vrijeme poučavanja našega Spasitelja nije, vidi se, niti pune četiri godine. Naime, kroz četiri godine od Ane do postavljanja Kaife godišnju su službu obavila četiri velika svećenika. Evanđeoski spis naznačuje[549] da je Kaifa zaista bio veliki svećenik one godine kada su se dovršili događaji spasonosne Muke. Vrijeme je Kristova poučavanja naznačeno po evanđeoskome spisu i s prethodnom napomenom koja je u skladu.

Isusovi apostoli i učenici

7. - Naš Spasitelj i Gospodin ne dugo nakon početka propovijedanja poziva dvanaestoricu apostola. Jedino je njih u smislu izvanrednoga dara među ostalim svojim učenicima nazivao apostolima.[550] Također je odmah naznačio ostalu sedamdeset i dvojicu. I njih je same "poslao dvojicu po dvojicu pred svojim licem u svako mjesto i grad kamo je sam nakanio poći" (Lk 10,1).

Jedanaesto poglavlje
(11,1-9)

SVJEDOČANSTVA O IVANU KRSTITELJU I ISUSU KRISTU

Pogibija Ivana Krstitelja

1. - Sveto evanđeosko pismo spominje da je Herod Mlađi[551] ne dugo poslije Ivanu Krstitelju odrubio glavu.[552] Ali i Josip isto svjedoči. Spomenuo je poimence Herodijadu[553] te kako ju je Herod, mada je bila

[548] Francuski stručnjak tvrdi da Euzebije nije razumio navedeni tekst Josipa Flavija: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 36 bilj. 6.
[549] Usp. Mt 26,3, 57; Iv 11,49; 18,13,24,28.
[550] Usp. Mt 10,1; Mk 3,14; Lk 6,16;9,1.
[551] Usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja,* 25B.
[552] Usp. Mt 14,1-12; Mk 6,14-19; Lk 3,19-20; 9,7-9.
[553] Usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja,* 26.

bratova žena, doveo u brak. Svoju je prvu ženu, oženjenu po zakonima, a bila je kći petrejskoga kralja Arete otpustio. Herodijadu je rastavio od živoga muža.

Herodov rat s Aretom

2. - Zbog Herodijade je pogubio Ivana i zametnuo rat protiv Arete čiju je kći obeščastio. Josip kaže da je u ratu, kada je otpočela bitka, uništena sva Herodova vojska te da je to pretrpio zbog zlodjela učinjena protiv Ivana.

Josip Flavije o Ivanu Krstitelju i Herodu

3. - Isti Josip priznaje da je Ivan između ljudi bio nadasve pravedan i da je bio krstitelj. O Ivanu svjedoči isto što je o njemu napisalo evanđeosko pismo. Josip također izvještava da je Herod pao s kraljevske vlasti zbog iste Herodijade te da je s njom bio poslan u progonstvo. Osuđen je boraviti u galskome gradu Vieni.[554]

Herodova kazna

4. - To je također Josip zabilježio u osamnaestoj knjizi *Starine* gdje o Ivanu doslovno piše ovo: "Neki su Židovi smatrali da je Bog uništio Herodovu vojsku. Sasvim ga je s pravom kaznio kaznom zbog Ivana koji se naziva Krstitelj.

Nauk Ivana Krstitelja po Josipu Flaviju

5. - Njega je pogubio Herod. Ali Ivan je bio dobar čovjek. Židove je pozivao da nastoje oko kreposti, veće međusobne pravednosti, pobožnosti prema Bogu te da pristupe krštenju. Ivanu se činilo da treba primiti i krštenje, ali ne kao molitvu za oproštenje počinjenih nekih grijeha nego radi tjelesnoga očišćenja. Duša se, naime, prethodno očistila pravednošću.

[554] Herod je otišao u progonstvo g. 39. ili 40. Vjerojatno je mjesto progonstva bio Lion. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 37 bilj. 4.

Krstiteljevo umorstvo

6. Budući da su se drugi okupljali i posve zavisili o slušanome nagovoru, Herod se pobojao da snaga Ivanova uvjeravanja kod ljudi bude tolika te ih navede na kakvo odmetništvo. Stjecao se dojam da sve čine što on savjetuje. Herod je smatrao mnogo boljim da prije nego što Ivan ne poduzme nešto novije preteče ga i ubije. Tako se, ako nastane preokret, neće kajati što je upao u neprilike. Ivan je, okovan, odveden u Maherot, ranije spomenutu tvrđavu, i tu smaknut."

Josip Flavije o Isusu Kristu

7. - Josip je izneseno naveo o Ivanu. On tijekom istoga izvješća u spisu spominje i našega Spasitelja na ovaj način: "U isto se doba pojavio Isus, mudar čovjek, ako ga uopće treba nazvati čovjekom. Činio je čudesna djela. Bio je učitelj ljudi koji s užitkom prihvaćaju istinu. Za sobom je povukao mnoge Židove, ali i mnoge Grke.

Nastavak istoga svjedočanstva

8. - Isus je bio Krist. Pilat ga je prijevarom naših ljudi podigao na križ. Oni koji su ga prvi ljubili, to nisu prestali činiti. Opet im se treći dan pokazao živ. Proroštva božanskih proroka o njemu su rekla to i bezbroj drugoga. Pleme kršćana koji se po njemu zovu nije sve do sada iščeznulo."[555]

Navodne Uspomene

9. - To je o Ivanu Krstitelju i našemu Spasitelju u svome spisu od davnine prenio sami židovski pisac. Koji još izgovor preostaje da se kao sramni ne pobiju oni koji su o njima izmislili *Uspomene*?[556]

Međutim, neka je to ovdje dosta.

[555] Stanovito pojašnjenje Josipovu izvještaju o Isusu Kristu pruža G. BARDY, *Eusèbe*, I, 38 bilj. 6.
[556] Te smo *Uspomene* već susreli. Euzebije ih opet spominje u devetoj knjizi, peto poglavlje, br. 1.

Dvanaesto poglavlje
(12,1-5)

ISUSOVI UČENICI

Barnaba i Sosten

1. - Ime je Spasiteljevih apostola svakome očevidno iz evanđelja.[557] Popis se pak sedamdeset i dvojice učenika[558] nigdje ne spominje na nikakav način.[559] Međutim, kaže se da je jedan od njih bio Barnaba koga su izvrsno spomenula *Djela apostolska*[560] i posebno Pavao kada piše Galaćanima.[561] Tvrdi se da je među njima i Sosten[562] koji je zajedno s Pavlom pisao Korinćanima.[563]

Kefa iz Gal 2,11

2. - Postoji kod Klementa u *Hipotipozama*[564] zapis gdje on kaže da je jedan od sedamdeset i dvojice učenika bio i istoimenjak apostola Petra Kefa[565] o kome Pavao kaže: "Kada je pak Kefa došao u Antiohiju, suprostavio sam mu se u lice" (Gal 2,11).

Matija, Just i Tadej

3. - Među sedamdeset i dvojicu istoga su poziva, po predaji,

[557] Usp. Mk 3,16-19; Mt 10,2-4; Lk 6,13-16.
[558] Usp. Lk 10,1.
[559] Kasnije se uspostavio popis tih učenika. Oko g. 500. bio je veoma poznat. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 39 bilj. 1.
[560] Usp. Dj 4,36; 11,22-25; 13,37-39.
[561] Usp. Gal 2,1-13.
[562] O Sostenu vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Pavlovih Poslanica*, Makarska, 1998, 61.
[563] Usp. 1 Kor 1,1.
[564] Tu je riječ o djelu Klementa Aleksandrijskoga. Djelo se naziva *Hipotipoze*. Po sebi riječ ὑποτύπωσις znači nacrt, kratko tumačenje. Klement je u svome djelu kratko tumačio starozavjetni i novozavjetni biblijski tekst. Djelo se kao cjelina zagubilo. Od njega posjedujemo samo ulomke na grčkome i latinskome. O tome djelu pobliže vidi kod J. QUASTEN, *Patrologia*, 297-298 i B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 194. Za riječ ὑποτύπωσις, usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2037.
[565] Inače se redovito misli da je Kefa iz Gal 2,11 zapravo apostol Petar: usp. *Einheitsübersetzung*, 1310.

učinjeni dostojnima također Matija[566] koji je umjesto Jude pribrojen apostolima kao i onaj koji je s njime počašćen istim ždrijebom.[567] Kaže se da je jedan od njih bio i Tadej[568] o kojemu ću domalo ispripovijedati događaj koji je dopro do nas.

I Kor 15,5-6

4. - Ako pomljivo tražiš, ustanovit ćeš, budeš li se pozvao na Pavlovo svjedočanstvo,[569] da je Spasiteljevih učenika bilo više nego sedamdeset i dvojica. Pavao kaže da se Spasitelj poslije uskrsnuća od mrtvih ukazao najprije Kefi, zatim dvanaestorici i poslije njih više od pet stotina braće istodobno. Pavao reče da su neki od njih usnuli, ali da su u većini u vrijeme dok on to piše još ostali na životu.

1 Kor 15,7

5. - Pavao kaže da se Spasitelj zatim pokazao[570] Jakovu koji je bio jedan od onih što se nazivaju Spasiteljevom braćom, a potom, kao uz njih, onome većemu broju koji su po uzoru na apostole također apostoli. Takav je bio i sami Pavao. Pavao dodaje riječ: "Potom se očitovao svim apostolima" (1 Kor 15,7).

To, dakle, o tima.

[566] Usp. Dj 1,15-26.
[567] Usp. Dj 1,23.
[568] Kod nabrajanja dvanaestorice apostola u Mt 10,3 i Mk 3,18 navodi se apostol Tadej. Međutim, u rukopisima je raznoliko ispisano to ime. Kasnije se razlikuju dva čovjeka - apostol i učenik - s istim imenom Tadej. O tome vidi TOB, 69 bilj. i G. BARDY, *Eusèbe*, I, 39 bilj. 9.
[569] Usp. 1 Kor 15,5-6.
[570] 1 Kor 15,7.

Trinaesto poglavlje
(13,1-22)

VLADAR U EDESI

Božanstvo Isusa Krista

1. - S obzirom na povijest o Tadeju[571] bilo je kako slijedi. Božanstvo[572] je našega Gospodina i Spasitelja Isusa Krista zbog sile kojom je činio čudesne čune glasom doprlo do svih ljudi. Mnogobrojne je ljude u nadi da će ozdraviti od bolesti i različitih patnja privuklo iz tuđine, najudaljenije od Judeje.

Bolesni Abgar

2. - Kralj Abgar,[573] u tome stanju nadasve je slavno vladao plemenima s onu stranu Eufrata. Ništila ga je strašna bolest, ljudskoj moći neiscjeljiva. Abgar je dočuo za veliko Isusovo ime i čudesa o kojima su svi svjedočili. Kao Isusov molitelj poslao mu je pismo.[574] Molio je za ozdravljenje od bolesti.

Navodno Isusovo pismo

3. - Isus tada nije poslušao Abgara koji ga je zazivao. Ipak ga je počastio posebnim pismom.[575] Obećao je da će poslati jednoga od svojih učenika radi njegova ozdravljenja od bolesti te njegova spasenja i spasenja svih koji mu pripadaju.

---

[571] Tadej je, po Euzebiju, jedan od sedamdeset i dvojice Gospodnjih učenika, a ne apostol Tadej koga spominje Mt 10,3 i Mk 3,18. U izvještaju kod Luke u Lk 6,14-16 Tadej nije spomenut pod tim imenom.
[572] Euzebije se poslužio riječju θεότης. Ističemo je jer se u tome pogledu susreću primjedbe na Euzebijev račun.
[573] Tu se nalazi prava povijesna netočnost. Abgar o kome je riječ u tekstu zapravo je Abgar IX. Vladao je kao kralj u Edesi od g. 179. do g. 216. Bio je zaista prvi kršćanski kralj u Edesi. U Kristovo doba u Edesi vlada Abgar Crni. Vladao je u dva maha: od g. 4. prije Krista do g. 7. poslije Krista i opet od g. 13. do g. 50. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe,* I, 40 bilj. 1.
[574] To je pismo posvemašnji falsifikat, krivotvorina, apokrif.
[575] Očito je da Isus iz Nazareta nije nikada nikome napisao nikakvo pismo.

Tadej u Edesi

4. - Abgaru se ne dugo poslije doista ispunilo obećanje. Nakon Isusova uskrsnuća od mrtvih i uzašašća na nebo Toma,[576] jedan od apostolske dvanaestorice,[577] nadahnutim je poticajem u Edesu kao vjesnika i evanđelistu nauka o Kristu poslao Tadeja koji je i sam bio uvršten u broj Kristova sedamdeset i dva učenika. Po Tadeju se ispunilo obećanje našega Spasitelja.

Pisano svjedočanstvo

5. - O kazanome posjeduješ zabilježeno svjedočanstvo. Preuzeto je iz arhiva onda kraljevskoga grada Edese. Ondje su javne isprave koje sadrže što se zbilo u drevno doba i u Abgarovo vrijeme. I to se sve odonda do sada nalazi očuvano. Najbolje je poslušati pisma. Uzeli smo ih iz arhiva. Na način kako slijedi doslovno su prevedena sa sirijskoga.

PRIJEPIS PISMA ŠTO GA JE MJESNI UPRAVNIK ABGAR NAPISAO ISUSU I POSLAO MU PO SKOROTEČI ANANIJI U JERUZELEM

Abgar o Isusu

6. - "Abgar, Uhamov sin, mjesni upravnik, dobrome Spasitelju Isusu koji se pojavio u mjestu Jeruzalemu, pozdrav.

Čuh za Tebe i tvoja iscjeljenja koja ti obavljaš bez lijekova i trava. Riječ glasi: činiš da slijepi progledaju, hromi hode; gubavce čistiš, nečiste duhove i zloduhe izgoniš; liječiš prokušane dugom bolesti i mrtve uskrisuješ."

---

[576] Egerija u svom *Putopisu* izrijekom kaže da je putovala u Sirijsku Mezopotamiju i zato da se pomoli "na grobu svetoga Tome apostola". Ona naznačuje da je "tu, tj. u Edesi položeno cijelo njegovo tijelo". O tome vidi M. MANDAC, *Egerija, Putopis,* Makarska, 1999, 171. Tomino je tijelo svečano preneseno 22. kolovoza g. 394. u novu crkvu. Tako doslovno kaže G. BARDY, *Eusèbe,* Iv, 41 bilj. 2.
[577] Usp. Mt 10,3.

Abgarovo mišljenje

7. - Čuvši sve to o Tebi, ustalilo mi se u pameti da si jedno od ovo dvoje: ili si Bog koji je sišao s neba te činiš navedeno ili si Sin Božji kada to činiš.

Molba

8. - Stoga sam te, dakle, u pismu zamolio da se potrudiš do mene iscijeliti bolest koju posjedujem. Također sam dočuo da Židovi mrmljaju protiv Tebe i žele ti nanijeti zlo. Ja imam veoma mali, ali štovani, grad. Bit će dovoljan za obojicu."[578]

ISUSOV ODGOVOR PO SKOROTEČI ANANIJI MJESNOM UPRAVNIKU ABGARU

10. - "Blažen si Ti što si u me povjerovao mada me nisi vidio.[579] O meni piše da u mene neće vjerovati oni koji su me vidjeli da oni koji me nisu vidjeli vjeruju i žive. U svezi s onim što si mi pisao da dođem tebi: moram ispuniti sve za što sam tu poslan i kada tako izvršim da budem uzdignut onome koji me poslao. Ali pošto budem uzdignut, poslat ću ti nekoga od svojih učenika da iscijeli tvoju bolest i život udijeli tebi i onima koji su s tobom."[580]

Tadej u Edesi

11. - Navedenim pismima još je na sirijskome jeziku dodano što slijedi.

"Poslije Isusova uzašašća Abgaru je Juda koji se također naziva Toma poslao apostola Tadeja, jednoga od sedamdeset i dvojice. Kada je

[578] U predlošku iz kojega prevodimo nalazi se kratki tekst za koji se veli da je vjerojatno umetak. Zato ga nismo preveli. Sadržaj teksta nema naročite vrijednosti. Možda je taj tekst bio označen brojem 9. Ali kako nije preveden smjesta se bez njega prelazi na broj 10.
[579] Lako se dade zapaziti na kojim novozavjetnim mjestima počiva to navodno Isusovo pismo. Evo poglavitih: Iv 20,29; Mt 3,15; Iv 12,32.
[580] Kada je Egerija posjetila Edesu upoznala se s pismima koja smo upravo preveli. Čak je sebi priskrbila njihove prijepise. Ona ih, doduše, već ima "u domovini". Ali joj se čini da su primjerci koji se čuvaju u Edesi "opsežniji". Kani ih ponijeti sobom pa će ih "kada dođe u domovinu" moći "same gazdarice njezine duše čitati". Usp. M. MANDAC, *Egerija, Putopis*, 179,171.

Tadej doputovao boravio je kod Tobijana sina Tobije. Pošto se pročulo o njemu, dojavljeno je Abgaru da je tamo došao Isusov apostol kako mu je on pisao.

Tadejevo djelovanje

12. - Tadej je, dakle, Božjom snagom[581] počeo liječiti svaku bolest i slabost. Kada je Abgar čuo za veliko i čudesno što je Tadej učinio i da je liječio, palo mu je na pamet da je to onaj o kome mu je Isus pisao govoreći: "Pošto budem uzdignut, poslat ću ti nekoga od svojih učenika koji će izliječiti tvoju bolest."

Tadej kod Abgara

13. - Abgar, dakle, pozove Tobiju kod koga je Tadej boravio. Reče: "Čuo sam da je neki moćni čovjek došao i stanuje u tvojoj kući. Dovedi mi ga!" Tobija pak pođe Tadeju i kaza mu: "Upravnik Abgar pozvao me i rekao da te dovedem njemu da ga ozdraviš." Tadej reče: "Idem jer sam s moću k njemu poslan."

Abgarovo viđenje

14. - Sutradan, kada se svanulo, Tobija s Tadejem otiđe do Abgara. Kada je došao, uza nj su bili i stajali njegovi velikaši. Smjesta, pri Tadejevu ulasku, Abgaru se ukazalo veliko viđenje na licu apostola Tadeja. Vidjevši ga, Abgar se pokloni viđenju. Sve pak one koji su stajali uokolo obuzelo je čuđenje. Oni, naime, nisu vidjeli pojavu koja se ukazala jedino Abgaru.

Pitanje i odgovor

15. - Abgar je pak zapitao Tadeja da li je uistinu učenik Isusa, Sina Božjega, koji mi je rekao poslat ću ti nekoga od svojih učenika koji će te izliječiti i poklonit će ti život. Tadej je uzvratio: "Ukoliko si potpuno povjerovao u onoga koji me je poslao, zbog toga me je tebi poslao." I

[581] Usp. Mt 4,23;9,35;10,1.

opet: "Ako u njemu vjeruješ, obistinit će ti se, kako si vjerovao, molbe tvoga srca."

Abgarova vjera u Isusa

16. - Abgar reče Tadeju: "Tako sam povjerovao u Isusa da sam htio podići vojsku i udariti na Židove koji su ga raspeli, ali me u tome spriječilo Rimsko carstvo." Tadej je odvratio: "Gospodin naš ispunio je volju svoga Oca i, pošto je ispuni, vratio se svome Ocu."

Abgarovo ozdravljenje

17. - Reče Abgar Tadeju: "I ja sam povjerovao u nj i u njegova Oca." Tadej odgovori: "Zbog toga u njegovo ime polažem na te svoju ruku." I to učinivši, Abgar umah ozdravi od bolesti i muke koju imaše."

Ozdravljenje drugih

18. - Abgar se divio što se po Tadeju, Isusovu učeniku, u djelo provelo kako je čuo o Isusu. I njega je Tadej izliječio bez lijeka i trava, ali ne samo njega već i Abdosova sina Abdosa koji je bolovao od podagre. I on je pristupio, s molbom pao pred Tadejeve noge i po ruci ozdravio. Tadej je također iscijelio mnoge druge njihove sugrađane. Činio je čudesno i veliko i propovijedao riječ Božju.

Posebna želja

19. - Abgar je poslije toga rekao: "Ti, Tadeju, to činiš Božjom snagom i mi se sami divismo. Ipak, uz to, molim te, razloži mi o Isusovu dolasku kako se zbio i kakvom je moći tvorio što sam dočuo."

Sažetak naumljene propovijedi

20. - Tadej je uzvratio: "Sada ću šutjeti. Ali kako sam poslan navijestiti Riječ, sutra mi skupi sve svoje građane. Propovijedat ću im i u njih posijati Riječ života. Propovijedat ću o Isusovu dolasku kako se dogodio; o njegovu poslanju i zašto ga je Otac poslao; o njegovoj moći i

njegovim djelima; o otajstvima što ih je izrekao u svijetu; o moći kakvom je ono činio; o njegovom novom navještaju; o njegovoj malenosti i siromaštvu; kako se ponizio i svoje božanstvo odložio i smanjio; kako je bio raspet, sišao u had, razorio pregradu koja nije odvijeka razdvojena; kako je i mrtve uskrsavao te kako je sam sišao, ali je svome Ocu uzišao s velikim mnoštvom."

Odbijena nagrada

21. - Abgar je, dakle, zapovijedio da se od zore skupe njegovi građani i poslušaju Tadejev navještaj. Potom je naredio da se Tadeju dade zlata i nekovana zlata. Tadej nije uzeo. Rekao je: "Ako smo svoje ostavili, kako ćemo tuđe uzeti."

To se zbilo godine 340.[582]

Prijevod sa sirijskoga

22. - To, prevedeno sa sirijskoga, neka mi se, jer je korisno, tu nalazi kao zgodno.[583]

[582] O tome zašto je naznačena ta godina vidi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 45 bilj. 23.
[583] To što smo upravo preveli u svezi s Abgarom i Tadejem u patrologiji se vodi pod naslovom *Tadejeva djela*: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 129-131; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 139; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 196-197. J. PAVIĆ-T.Z. TENŠEK, *Patrologija*, 46.

DRUGA KNJIGA
(2,1-26)

Sadržaj

Druga knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:

Knjigu smo sastavili na temelju Klementa, Tertulijana, Josipa, Filona.[584]

Sažetak prethodne knjige

1. - U knjizi pred ovom, sažimljujući razlaganje[585] u smislu predgovora crkvene povijesti, govorasmo o svemu što je trebalo utvrditi: o božanstvu[586] spasiteljske Riječi, o drevnosti istinâ[587] našega nauka; o starodrevnosti kršćanskoga evanđeoskoga nauka.[588] Ali isto smo tako govorili o svemu što se odnosi na Kristovo, nedavno dogođeno, očitovanje[589]: o događajima prije Muke kao i o izboru apostola.

Nacrt ove knjige

2. - Sada ćemo, u ovoj knjizi, istražiti događaje poslije Kristova uzašašća. Jedne ćemo izložiti na temelju božanskih spisa, a druge, prema prilikama, ispripovijediti pomoću nekršćanskih kronika.

---

[584] Riječ je o Klementu Aleksandrijskome, Tertulijanu iz Kartage, Josipu Flaviju i Filonu Aleksandrijskome.

[585] To se prije svega odnosi na br. 1-2 u prvome poglavlju.

[586] Euzebije se poslužio riječju θεολογία.

[587] Euzebije se zapravo poslužio riječju δόγμα. Ta riječ ima puno značenja: mišljenje, nauk, odluka, naredba, zaključak. Povijest je riječi duga i dosta zamršena: usp. J. R. GEISELMANN, *Dogma*, u *Dizionario Teologico*, Brescia, I, 501-519.

[588] Po Euzebiju kršćanstvo se naukom nadovezuje na iskonske hebrejske mudre i kreposne ljude.

[589] Euzebije se poslužio značajnom riječi koja označuje Isusov povijesni život na zemlji i njegov slavni dolazak na koncu vremena. Ta je riječ ἐπιφάνεια.

Prvo poglavlje
(1,1-14)

CRKVA POSLIJE UZAŠAŠĆA

Matija, đakoni i Stjepanova smrt

1. - Najprije se za apostolat umjesto izdajice Jude ždrijebom odabire Matija.[590] On je, naznačeno je,[591] bio jedan od Gospodnjih učenika. Također se po molitvi i polaganju ruku za đakonstvo zbog općega služenja postavljaju ljudi, sedmorica na broj. To je Stjepan i oni oko njega.[592] Gospodnji ubojice poslije Gospodina šalju u smrt kamenjem kao prvoga Stjepana u doba rukopoloženja.[593] Stjepan je prvi među Kristovim pobjedničkim svjedocima na taj način ponio vijenac čije ime nosi.[594]

Jeruzalemski biskup Jakov

2. - Sada o Jakovu koji se također naziva Gospodinovim bratom.[595] I on se nazivaše Josipovim sinom.[596] Josip pak bijaše Kristov otac.[597] S njime je - to uči sveto evanđeosko pismo - bila zaručena Djevica: "Prije nego se sastadoše, nađe se trudnom po Duhu Svetome" (Mt 1,18). Taj je, dakle, Jakov koga su stari zbog velike kreposti nadimkom oslovljavali Pravedni tada, kao prvi, zaposjeo biskupsko prijestolje Jeruzalemske crkve.

[590] Usp. Dj 1,15-26.
[591] Usp. 1,13,3: kada se navodi *Crkvena povijest* prvi broj označuje knjigu, drugi poglavlje, treći ulomak ako ih je više u jednome poglavlju.
[592] Usp. Dj 6,1-7.
[593] Usp. Dj 6,8-15; 7,54-60.
[594] Euzebije upozorava da se ime Στέφονος, Stjepan, može povezati uz riječ στέφονος, vijenac.
[595] O tome značajnome čovjeku novozavjetnoga kršćanstva i vođi jeruzalemske crkvene zajednice usp. TOB, 556 bilj.n; *Bibbia*, 2111; *Einheitsübersetzung*, 1309.
[596] Tako su već zapisali Klement Aleksandrijski i Origen: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 43 bilj. 5.
[597] Usp. Lk 2,48.

Naznaka Klementa Aleksandrijskoga

3. - Klement u šestoj knjizi *Hipotipoza,*[598] pišući na način kako slijedi, obrazlaže i kaže: "Petar, Jakov i Ivan nisu poslije Gospodnjega uzašašća - njih je Spasitelj posebno cijenio - hlepili za slavom već su za biskupa u Jeruzalemu odabrali Jakova Pravednoga."

Isti Jakov

4. - Isti u sedmoj knjizi istoga spisa[599] o istome kaže još i ovo: "Gospodin je, poslije uskrsnuća, spoznaju predao Jakovu Pravednome, Ivanu i Petru. Oni su je predali ostalim apostolima, a ti apostoli sedamdeset i dvojici među kojima je jedan bio i Barnaba.

Dva Jakova

5. - Bila su pak dva Jakova. Jedan je Pravedni. On je bačen s vrha Hrama i na smrt izudaran valjarskim štapom. Drugi je onaj kome je odrubljena glava. Onoga koji je Pravedni spominje i Pavao kada piše: "Od apostola nisam drugoga vidio osim Jakova Gospodnjega brata" (Gal 1,1).

Opet o sv. Tadeju

6. - U to se doba također ispunilo obećanje našega Spasitelja osroenskome[600] kralju. Toma je, božanskim nagnućem, u Edesu[601] za vjesnika i evanđelistu nauka o Kristu poslao Tadeja. To smo nešto ranije[602] naznačili na temelju tu pronađenoga zapisa.

[598] O tome smo djelu Klementa Aleksandrijskoga već rekli kratku riječ u dvanaestome poglavlju prve knjige.
[599] To su *Hipotipoze.*
[600] Osroena je uistinu kao kraj prešla na kršćanstvo: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 50 bilj. 3.
[601] Početkom četvrtoga stoljeća Edesa je doista kršćanski grad: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 50 bilj. 3.
[602] Vidi: 1,13,1-22.

Tadejevo djelo

7. - Kada je Tadej došao u to mjesto, Kristovom je riječju iscijelio Abgara i tamo sve zapanjio čudesnošću čudesnih djela. Dostatno ih je iznutra djelima pripremio i priveo štovanju Kristove moći. Učinio ih je učenicima spasonosnoga nauka. Od onoga vremena sve do sada cijeli se grad Edesa posvećuje Kristovu imenu. Stanovnicima ne pruža neznatan dokaz za dobrohotnost našega Spasitelja.

Židovski progon kršćana

8. - Neka je toliko kazano na temelju drevnoga izvještaja.[603] Sada pak pristupimo Svetome pismu. Za vrijeme Stjepanova mučeništva zbilo se od strane samih Židova prvo i veliko progonstvo Jeruzalemske crkve. Svi su se učenici, izuzevši samo Dvanaestoricu, raspršili po Judeji i Samariji.[604] Neki su, veli Sveto pismo, doprli do Fenicije, Cipra i Antiohije. Ipak još nisu bili u stanju da se usude riječ vjere prenijeti poganima. Stoga su je navijestili samo Židovima.[605]

Pavao kao progonitelj

9. - Tada je, još uvijek, i Pavao pustošio Crkvu. Ulazio je u vjerničke kuće, izvlačio muževe i žene i slao u tamnicu.[606]

Đakon Filip

10. - Tu je bio i Filip, jedan od onih koje su izabrali sa Stjepanom u đakonsku službu.[607] Bio je među raspršenima. Sišao je u Samariju i tu, pun božanske moći, prvi navijestio Riječ.[608] Božanska je milost po njemu djelovala da su njegove riječi uz mnoge druge privukle i Šimuna Vrača.[609]

[603] To se, mislimo, odnosi na izvještaj što se čita prethodno u 1,13, 1-22 i 2,1,6-7.
[604] Usp. Dj 8,1.
[605] Usp. Dj 11,19.
[606] Usp. Dj 8,1-2.
[607] Usp. Dj 6,5.
[608] Usp. Dj 8,4-8.
[609] Usp. Dj 8,9-24.

Šimun Vrač

11. - U to je doba Šimun bio toliko znamenit i toliko je vračanjem zagospodario zavedenima da se smatralo kako je osobno velika Božja sila.[610] Međutim, i njega su tada zapanjila čudesa koja je božanskom snagom učinio Filip. On se ušuljao i vjeru u Krista hinio sve do krsne kupelji.

Sljedbenici Šimuna Vrača

12. - Zavrijeđuje divljenje ono što se do danas zbiva[611] kod onih koji još i sada imaju udio u krivovjerju što potječe od Šimuna Vrača. Oni se, po uzoru na svoga pretka, kao bolest kuge i svraba ušuljaju u Crkvu. Ogromnu štetu nanose onima kojima su sposobni ubrizgati u sebi skriveni teško izlječivi i strašni otrov. Uostalom već su mnogi od njih otjerani kada se otkrilo kakva im je bila zloća. Tako je i sami Šimun, kada je Petar raskrinkao tko je, kažnjen kaznom koju je zaslužio.[612]

Etiopljanin iz Dj 8,26-38

13. - Međutim, dan je na dan rastom napredovala spasonosna propovijed. Iz egipatske je zemlje utvrđeni promisao[613] od tamošnje kraljice - po stanovitome domovinskome običaju narodom sve do sada kao kraljica vlada žena - doveo odličnika. On je po očitovanju preko Filipa prvi od pogana stekao udio u tajnama božanske Riječi. Postao je prvina vjernika nastanjenoga svijeta. Predaja kaže da je, vrativši se u rodni kraj, prvi stao navješćivati veselu vijest: spoznaju Boga svega što postoji i životvorni boravak našega Spasitelja među ljudima. Osobno je djelom ispunio proroštvo u kome stoji: "Prva će Etiopija svoju ruku pružiti Bogu" (Ps 67,32).

[610] Šimun Vrač potjecaše iz nekoga mjesta u blizini Nablusa. Stekao je veliki glas. O njemu su kolale razne priče. Usp. *Bibbia*, 2018.
[611] Udruga koja se pozivala na Šimuna Vrača nestaje tijekom četvrtoga stoljeća. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 51 bilj. 19.
[612] Usp. Dj 8,14-24.
[613] Tu smo tako preveli važnu biblijsku i teološku riječ οἰκονομία. O njoj vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Pavlovih poslanica*, 85.

Pavao postaje apostol

14. - U to je doba Pavao, sud odabranja,[614] učinjen apostolom.[615] Ali to nije od ljudi niti po ljudima nego po objavljenju samoga Isusa Krista i Boga Oca koji je Isusa uskrisio od mrtvih.[616] Pavao je po viđenju i po nebeskome glasu uz objavljenje učinjen dostojnim poziva.[617]

Drugo poglavlje
(2,1-6)

POSTUPAK CARA TIBERIJA

Pilatovo izvješće

1. - Mnogima je već postalo sasvim poznato čudesno uskrsnuće i uzašašće na nebo našega Gospodina. Na snazi je pak bio drevni običaj da upravitelji naroda dojave onome koji je imao u ruci carsku vlast što se kod njih zbilo kao novo kako mu ne bi umakao nikakav događaj. Tako je Pilat priopćio caru Tiberiju glase koji su već doprli do svih u cijeloj Palestini o uskrsnuću od mrtvih našega Spasitelja Isusa. Također je doznao za druga njegova čudesa kao i to da su mnogi, pošto je nakon smrti uskrsnuo od mrtvih, već povjerovali da je Bog.

Rimski senat i kršćanstvo

2. - Kaže se da je Tiberije izvijestio Senat koji je, izvanjski gledano, odbio prijedlog jer o tome prethodno nije bio obaviješten. Na snazi je pak bio drevni zakon da Rimljani nikoga drukčije ne proglašuju bogom osim senatskim glasovanjem i odredbom. Bit je pak ta što spasonosnome nauku božanskoga navještaja nije trebala ni ljudska odluka ni preporuka.

[614] Usp. Dj 9,15.
[615] O riječi apostol usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Pavlovih poslanica,* 115-118.
[616] Usp. Gal 1,1.
[617] Usp. Dj 9,3-6.

Senat odbacuje Tiberijev sud

3. - Zbog rečenoga je, dakle, Rimski senat odbio vijest koja mu je dojavljena o našemu Spasitelju. Ali Tiberije je zadržao mišljenje što ga je već stekao i nije ništa neumjesno naumio protiv Kristova učenja.

Tertulijanovo pojašnjenje

4. - Tertulijan, nadasve upućen u rimske zakone, čovjek i u drugome slavan te posebice u Rimu blistav,[618] u svome spisu - *Obrana kršćana*[619] - napisanu latinskim jezikom i prevedenome na grčki jezik[620] donosi navedeno. Doslovce se izražava na način kako slijedi.

Rimski zakon o bogovima

5. - "Da pak razjasnimo nastanak takvih zakona, postojaše davna odredba da car ne posvećuje nijednoga boga prije nego ga prosudi Senat. Tako je glede Alburnusa, stanovitoga kumira, postupio Marko Emilije. Međutim, to što vi ljudskom prosudbom dodijeljujete božanstvo događa se u našu korist. Ako se bog ne dopada čovjeku, ne postaje bogom. Na taj način, u tome smislu, dolikuje da čovjek bude sklon bogu.

Tiberijeva sklonost kršćanstvu

6. - Kršćansko je ime za Tiberija unišlo u svijet. Do njega je, dakle, doprla vijest o tome nauku iz Palestine gdje je najprije i započeo. Tiberije je izvijestio Senat i stavio mu jasno do znanja da mu se nauk dopada. Ali je Senat nauk odbio jer ga nije prosudio. Ipak je Tiberije

[618] Redovito se naznačuje da je Tertulijan posjedovao dobru pravnu izobrazbu. Čak se veli da je kao odvjetnik na glasu djelovao u Rimu. Nije isključeno da Euzebije upravo to ima na pameti kada kaže da je Tertulijan "posebice u Rimu" bio "blistav". O tome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* 493; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 148; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 125; M. MANDAC, K. S. F. Tertulijan, *Spis o krstu,* Zagreb, 1981, 8.
[619] To je znamenito Tertulijanovo djelo pod naslovom *Apologeticum.* O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* 501-508; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 151-152; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 125-126.
[620] To što je spomenuto djelo prevedeno na grčki pokazuje njegovu vrijednost i korist. Na žalost taj prijevod više ne postoji: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 505; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 152.

ostao pri svome mišljenju. Smrću je prijetio kršćanskim optužiteljima."

To je po nacrtu nebeska Providnost stavila Tiberiju u dušu da se evanđeoska riječ bez zapreke na početku proširi posvuda na zemlji.

Treće poglavlje
(3,1-4)

ŠIRENJE KRŠĆANSTVA

Ps 18,5 i Rim 10,18

1. - Tako je, nebeskom snagom i sudjelovanjem, doista kao kakva sunčana zraka spasonosna riječ rasvijetlila svekoliki svijet. Odmah je u skladu s božanskim pismima "glas" njezinih božanstvenih evanđelista i apostola odjeknuo "po svoj zemlji" i "njihove riječi do kraja svijeta".

Širenje kršćanstva

2. - I doista kao na kakvome gumnu[621] po svim su gradovima i selima nastale crkve[622] koje ujedanput mogu primiti desetke tisuća okupljenih. Oni kojima su duše po predačkome naslijeđu i bludnjom od davnine bile vezane drevnom bolešću kumirskoga praznovjerja Kristovom su se moću posredništvom nauka kao i čudesima njegovih učenika na neki način oslobodili od stranih gospodara. Pronašli su oslobođenje od najstrašnijih spona. Popljuvali su svekoliko demonsko mnogoboštvo[623] i priznali da postoji samo jedan Bog koji je Stvoritelj svega. Njega su štovali zakonima istinskoga bogoštovlja posredstvom nadahnutoga i razumnoga štovanja što ga je u ljudski život zasijao naš Spasitelj.

[621] Usp. Mt 3,12.
[622] O riječi "crkva" vidi M. MANDAC, *Sv. Ciprijan, Jedinstvo Crkve, Euharistija, Molitva Gospodnja*, Makarska, 1987, 53-55.
[623] Usp. u našem trećem uvodnome poglavlju br. 32 gdje predstavljamo sedmu knjigu pod slovom C.

Cezareja Palestinska i Antiohija

3. - Uistinu već se božanska milost[624] širila i na druge narode. U Cezareji Palestinskoj prvi je Kornelije s cijelom kućom po božanskome očitovanju i Petrovu služenju prihvatio vjeru u Krista.[625] Također su u Antiohiji povjerovali mnogi drugi Grci. Propovijedali su im oni koji su se raspršili poslije progona protiv Stjepana. Uskoro je Antiohijska crkva procvala i postala brojna. Tu su također bili nazočni brojni proroci iz Jeruzalema i s njima Barnaba i Pavao i, uz njih, drugo mnoštvo braće. Tada je tu, po prvi put,[626] kao iz plodna i bogata izvora provrelo ime kršćanin.[627]

Agab

4. - Agab, jedan od proroka koji je bio s njima, prorekao je da će se pojaviti glad. Stoga su Pavao i Barnaba, stavivši se na raspolaganje, poslani[628] na službu braći.[629]

Četvrto poglavlje
(4,1-3)

CAR KALIGULA I RIJEČ O FILONU

Kaligula postavlja Agripu i progoni Heroda

1. - Tiberije, dakle, umire[630] pošto je vladao otprilike dvadeset i dvije godine. Poslije njega vlast je preuzeo Gaj.[631] Smjesta je Agripu okrunio krunom vlasti nad Židovima. Postavio ga je za kralja Filipove i Lizanijeve tetrahije. Dodao im je u njegovu korist i Herodovu tetrahiju.

[624] Zbog takvih izreka istaknuli smo da je *Crkvena povijest* duhovni spis. Usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 9 gdje je nutarnji naslov *Duhovno djelo*.
[625] Usp. Dj 10,1-48.
[626] Usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan*, 85-102.
[627] Usp. Dj 11,19-26.
[628] Usp. Dj 11,27-30.
[629] Usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan*, 72-85.
[630] Car Tiberije umire 16. ožujka g. 37.
[631] To je car Kaligula koji vlada od g. 37. do g. 41.

Heroda je - to je onaj iz vremena Gospodnje muke[632] - sa ženom Herodijadom zbog brojnih zlodjela osudio na trajno progonstvo. Tome je svjedok i Josip.[633]

Filonova znamenitost

2. - Filon je u Gajevo doba bio mnogima poznat.[634] Bio je veoma znamenit muž ne samo među našima nego i među onima koji su se pripremali nekršćanskom podukom. Filon je bio Hebrej drevnoga roda i ništa slabiji od uglednika na službi u Aleksandriji.

Učenost Filona Aleksandrijskoga

3. - Uistinu je svima očevidno koliki je i kakav trud Filon unio s obzirom na božanska i predačka izučavanja. Uopće ne treba ni reći tko je bio kada je u pitanju filozofija i pouka grčke nastave. Kaže se da je nadasve marno učio Platonov i Pitagorin nauk i nadvisio sve suvremenike.

Peto poglavlje
(5,1-7)

FILONOVO POSLANSTVO

Filonove knjige

1. - Filon u pet knjiga[635] prenosi sve što se Židovima dogodilo za Gaja. Također je naznačio Gajevo ludilo: kako je sam sebe proglasio bogom te kako je mnogo drugoga uvredljiva učinio svojom vlašću. Filon je opisao i židovske nevolje pod Gajem kao i svoje obavljeno poslanstvo za aleksandrijske sunarodnjake kada je poslan u grad Rim.[636] Pred Gajem se zauzeo za očinke zakone, ali ništa zauzvrat nije više dobio osim

[632] Usp. Lk 23.6-12.
[633] To je, jasno, Josip Flavije.
[634] O Filonu Aleksandrijskome vidi T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 259-266.
[635] O tim knjigama usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 56 bilj. 1.
[636] To je bilo oko g. 39. O tome vidi T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 260.

ismijavanje i zlobno ruganje. Čak je malo nedostajalo da zapadne u životnu opasnost.

Josip Flavije o istome

2. - Te događaje spominje i Josip koji u osamnaestoj knjizi *Starine* doslovce piše ovo: "Budući da je u Aleksandriji nastala pobuna između tu nastanjenih Židova i Grka, svaka je od ustaničkih stranaka izabrala po trojicu poslanika koji su stupili pred Gaja.

Apion

3. - I Apion[637] je bio jedan od aleksandrijskih poslanika. On je protiv Židova izrekao mnogo zla. Između ostaloga je kazao da Židovi preziru iskazivanje časti Cezaru. Dok svi podanici rimske vlasti Gaju podižu oltare i hramove kao i to da ga svi drugi prihvaćaju kao i bogove, samo Židovi drže kako je nerazumno štovati ga kipovima i zaklinjati se njegovim imenom.

Filonova obrana

4. - Apion je kazao mnogo opasnoga. Nadao se, vjerojatno, da će time uzrujati Gaja. Filon, predstavnik židovskoga poslanstva, muž svime slavan, brat alabarha[638] Aleksandra i nadasve upućen u filozofiju bijaše sposoban obranom ukloniti optužbe.

Kaligulin postupak

5. - Ali Gaj ga je spriječio. Zapovijedio je da odstupi. Rasrdio se i bilo je očito da će im nanijeti nešto strašno. Filon je izišao uz pogrde i Židovima koji su bili oko njega rekao kako se treba uzdati. To što se Gaj na njih razljutio, uistinu se već usprotivio Bogu."

Toliko Josip.

[637] O njemu ima nekoliko podataka kod G. BARDY, *Eusèbe*, I, 57 bilj. 3.
[638] Riječ je vjerojatno o porezniku: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 57 bilj. 4.

Filonov izvještaj

6. - Sami pak Filon u *Poslanstvu*[639] što ga je napisao podrobno i točno izvještava što je sam učinio. Većinu od toga ostavljam po strani. Samo ću ono iznijeti čime će čitateljima postati jasno iz iskaza da je ono što se tada i malo kasnije dogodilo Židovima bilo zbog njihovih pothvata protiv Krista.

Sejanov i Pilatov pothvat

7. - Filon, dakle, izvještava kako se Sejan koji je tada bio jedan od velikih moćnika kod vladara pobrinuo da u gradu Rimu istrijebi sav puk.[640] Pilat, u čije se vrijeme usudilo ono protiv Spasitelja, poduzeo je protiv Hrama koji se onda još dizao u Jeruzalemu što je nedopustivo kod Židova i uznemirio ih koliko je najviše moguće.

Šesto poglavlje
(6,1-8)

ŽIDOVSKE NEDAĆE ZBOG STAVA PREMA ISUSU KRISTU

Kaligulina zlodjela

1. - Po Tiberijevoj smrti vlast je preuzeo Gaj. Mnoge je različitim uvrijedio. Ipak je od svih najviše i ne malim povrijedio cijeli židovski narod. To se ukratko može saznati iz Filonovih riječi kada doslovce piše ovo:

Kaligula prema Židovima

2. - "Tolika je, dakle, nekako Gajeva neuravnoteženost bila u vladanju prema svima, ali posebice prema židovskome narodu koji je strašno mrzio. Za se je prisvajao bogomolje po svim gradovima počevši od Aleksandrije. Punio ih je slikama i kipovima vlastitoga lika.

[639] Latinski naziv djela glasi *Legatio ad Gaium.*
[640] Odnosi se na Židove u Rimu.

Dopustivši drugima da ih postave svojom ih je moću podizao. Hram pak u Svetome gradu - još je bio netaknut uživajući posvemašnju neoskvrnjenost - preuredio je i pretvorio u vlastiti hram da ponese ime Novoga Zeusa Epifana Gaja."

Filon i Flavije

3. - Filon u drugome spisu koji je naslovio *Vrline*[641] opisuje druge bezbrojne strahote koje su za Gaja snašle Židove u Aleksandriji. S njime se slaže i Josip. I on bilježi da su od Pilatovih vremena i onoga što se poduzelo protiv Spasitelja započele nesreće protiv cijeloga naroda.

Ulomak Josipa Flavija

4. - Počuj, dakle, što Josip piše vlastitim riječima u drugoj knjizi *Židovskoga rata.* Veli: "Tiberije je za upravitelja u Judeju poslao Pilata koji je noću u Jeruzalem potajno unio pod zastorom Cezarove slike zvane znamenje. To je danju među Židovima izazvalo najveću pobunu. Kada su se približili, prizor ih je pogodio. Pogazili su se njihovi zakoni koji ne dopuštaju da se u gradu postavi ikakva slika."

Iv 19,15

5. - Ako se navedeno usporedi s evanđeoskim pismom[642] vidi se da je Židove uskoro pogodio uzvik koji su uzviknuli pred samim Pilatom i kojim su glasno rekli da nemaju drugoga kralja osim Cezara.[643]

Buna u Jeruzalemu

6. - Zatim isti spisatelj[644] u nastavku izvještava kako slijedi da je Židove snašla i druga neprilika.

"Nakon toga Pilat je potaknuo drugi nemir kada je za dovod vode

[641] Latinski je naslov djela *De virtutibus.*
[642] Usp. Iv 19,15.
[643] Euzebije navodima iz Filona Aleksandrijskoga i Josipa Flavija želi pokazati da se na Židove oborila svakojaka neprilika zbog njihova odnosa prema Kristu kako je to naznačeno u Iv 19,15.
[644] To je Josip Flavije.

sasvim potrošio svetu blagajnu koja se naziva *korban.*[645] Spuštao se s udaljenosti od tri stotine stadija.[646] Zbog toga se narod rasrdio. Dok se Pilat nalazio u Jeruzalemu, okružili su ga i pri tome uzvikivali.

Ugušena buna

7. - Međutim, Pilat je predvidio njihovu pobunu. Naoružane je vojnike, ogrnute običnom odjećom, ubacio u mnoštvo. Zabranio je da posižu za mačem, ali naredio da udaraju batinama one koji viču. Sa sjedišta je dao ugovoreni znak. Mnogi su Židovi poginuli od zadobivenih udaraca, a mnogi jer su ih njihovi u bijegu pogazili. Puk je, pogođen nesrećom ubijenih, zašutio."

Razlog patnjama

8. - Isti, uz navedeno, pokazuje da su se u samome Jeruzalemu zametnule druge mnogobrojne pobune. Utvrdio je da odonda grad kao ni cijelu Judeju nisu napuštali ustanci, ratovi i svakovrsna susljedna zla sve do posljednjega kada ih je za Vespazijana zatekla opsada.[647]

Na taj je, dakle, način božanska pravda kaznila Židove zbog onoga što su u drskosti poduzeli protiv Krista.

Sedmo poglavlje

PILATOV KRAJ

Nije prikladno da se ne zna kako je, po predanju, i sami Pilat[648] iz Spasiteljeva vremena[649] pod Gajem pretrpio tolike nezgode da je iz nužnosti postao vlastiti ubojica i krvi osvetnik. Čini se da ga božanska pravda nije predugo poštedjela. O tome izvješćuju oni od Grka koji su označivali Olimpijade s događajima po vremenima.[650]

---

[645] O toj hebrejskoj riječi vidi *Bibbia,* 1859; TOB, 151 bilj. s; *Einheitsübersetzung,* 1138.
[646] G. BARDY, *Eusèbe,* I, bilježi na str. 59 u bilj. 6 da je vodovod bio zapravo duži od 375 stadija.
[647] Car Neron je g. 66. i 67. povjerio Vespazijanu da uspostavi mir i red u Palestini. Inače Vespazijan kao car vlada od g. 69. do g. 79.
[648] Pilat vrši dužnost upravitelja u Palestini od g. 26. do 36.
[649] O njemu vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja,* 32-33.
[650] Ne znamo koje Grke Euzebije ima pred očima: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 60 bilj. 1.

Osmo poglavlje
(8,1-2)

GLAD ZA CARA KLAUDIJA

Prava glad

1. - Međutim, Gaj nije vlast zadržao niti pune četiri godine.[651] Naslijedio ga je kao neograničeni gospodar Klaudije.[652] U njegovo je doba svijetom prošla glad.[653] To su u svojim povijestima naznačili i spasitelji koji su daleko od našega nauka.[654] Ispunilo se proroštvo iz *Djela apostolskih*[655] po Agabu da će glad doći na cijeli svijet.

Dj 11,27-30

2. - I Luka u *Djelima* napominje glad za Klaudija. Bilježi kako su, po Pavlu i Barnabi, antiohijska braća poslala braći u Judeji što je tko mogao.[656] Luka, govoreći, dodaje:

Deveto poglavlje
(9,1-4)

MUČENIŠTVO APOSTOLA JAKOVA

Dj. 12,1-2

1. - "U ono pak vrijeme - za Klaudija, jasno - kralj Herod[657] digao je ruke da muči neke od Crkve. Jakova je, Ivanova brata, pogubio mačem" (Dj 12,1-2).

---

[651] Gaj Kaligula ubijen je 24. siječnja g. 41.
[652] Klaudije vlada od g. 41. do g. 54.
[653] Usp. TOB, 397 bilj.y.
[654] Usp. *Einheitsüberstetzumg,* 1240.
[655] Usp. Dj 11,28.
[656] Usp. Dj 11, 27-30.
[657] Taj je Herod umro u travnju g. 44.

Klement Aleksandrijski o Jakovu

2. - U sedmoj knjizi *Hipotipoza* Klement navodi o Jakovu izvještaj, dostojan sjećanja. Iz predaje je onih koji su prije njega. Klement kaže da je onoga koji je Jakova uveo na sud ganulo Jakovljevo svjedočenje te je priznao da je i on sam kršćanin.

Izravni navod

3. - Klement veli: "Odveli su, dakle, obojicu. Na putu je onaj zamolio Jakova da mu oprosti. Jakov je malo razmišljao, rekao mir tebi i poljubio ga. I tako su obojici odsjekli glavu."

Dj 12,3-17

4. - Kada je, kako kaže božansko pismo,[658] Herod prilikom Jakovljeva pogubljenja vidio da je to što se dogodilo bilo Židovima na užitak, tada je doista napao i na Petra. Stavio ga je u okove. Malo je nedostajalo da i na Petru ne izvede umorstvo. Ali je, po božanskome očitovanju, noću uz Petra stao anđeo te ga čudesno oslobodio veriga. Petar je oslobođen radi služenja propovijedanju. Providnost se tako ponijela prema Petru.

Deseto poglavlje
(10,1-10)

KAŽNJAVANJE KRALJA HERODA AGRIPE

Dj 12,19-23

1. - Posljedice kraljeva pothvata protiv apostola nisu odgođene već ga je isti čas dostigao osvetnički službenik božanske pravde. Poslije zle nakane prema apostolima, odmah je, kako izvješćuje Pismo - *Djela*[659] -

[658] Usp. Dj 12,3-17.
[659] Usp. Dj 12,19-23.

otišao u Cezareju. Ondje je na znameniti dan svečanosti, urešen blistavom kraljevskom odjećom, s vrha govornice huškački govorio pred narodom. Sav je puk glasno odobravao govor kao da je riječ Božja, a ne ljudska. Pismo izvješćuje da je kralja odmah udario anđeo Gospodnji te je, izjeden od crva, izdahnuo.[660]

Suglasje Pisma i Josipa Flavija

2. - Dostojno je diviti se kod toga čuda suglasju božanskoga Pisma i Josipova izvješća kojim on, očevidno, posvjedočuje istinu. Josip u devetnaestoj knjizi *Starine* čudo opisuje na način kako slijedi.

Herod Agripa u Cezareji

3. - "Bio je okončao treće godište što je kralj cijele Judeje i došao je u grad Cezareju koja se ranije nazivala Stratonova Kula. Tu je u Cezarovu čast obavljao prizore znajući da je to svetkovina određena za njegovu sreću. Ondje se skupilo mnoštvo ljudi koji su službenici u pokrajini i prvaci po časti.

Blistavost kraljeve odjeće

4. - Drugoga dana svečanosti, obučen u odjeću u cjelini načinjenu od srebra - to je kao čudesna tkanina - došao je u motrilište kada je dan počinjao. Srebro, obasjano prvim sunčevim zrakama, čudesno je sjalo. Blistalo je načinom što straši i onima koji ga motre ulijeva jezu.

Ulizice i laskavci

5. - Ulizice mu, svaki na svoj način, smjesta dovikivahu riječi koje mu nisu za nikakvo dobro. Oslovljavali su ga bogom. Dodavali su: budi milostiv! Ako smo te se dosada bojali kao čovjeka, odsada priznajemo da

[660] Tu je riječ o kralju Herodu Agripi koji je bio unuk Heroda Velikoga i sinovac Heroda Antipe. Car Kaligula mu je g. 38. dodijelio vlast nad Filipovom tetrarhijom. Vladao je cijelom Palestinom od g. 41. do g. 44. Umro je g. 44. u vrijeme svečanosti koje su se vjerojatno priređivale u čast osnutka Cezareje. O njemu vidi: TOB, 397 bilj. d; 399 bilj. m, n i o; *Einheitsübersetzumg*, 1241; *Bibbia*, 2025.

nadvisuješ smrtnu narav.

Anđeo

6. - Kralj laskavce nije ukorio niti je odbio bezbožno ulagivanje. Ali malo potom, podigavši oči, vidio je da mu anđeo stoji poviše glave. Odmah je shvatio da je anđeo razlog nezgodi kao što je negda bio dobru. Osjetio je i bol koja para srce.

Kraljeve riječi

7. - Kralju se u utrobi očitovala velika bol. Počela je žestoko. Gledajući, dakle, prema prijateljima reče: "Ja sam za vas bog, ali već sam prisiljen umrijeti. Usud je smjesta pobio riječi koje ste mi lažno upravili. Vi me nazvaste besmrtnim, a već je određeno da preminem. Ipak sudbinu treba prihvatiti kako Bog hoće. Nikada nismo loše živjeli nego u sreći koja usrećuje." Dok je to govorio, pritisnula ga je pojačana bol.

Oboljeli kralj

8. - Kralja su, dakle, hitro odnijeli u kraljevsku palaču. Glas je pak dopro do svih da će svakako uskoro umrijeti. Odmah je svijet sa ženama i djecom, po domaćem zakonu, sjeo na vreću i molio za kralja. Sve je ispunjalo jadikovanje i suze. Kralj je ležao u sobi na visoku i gledao ljude kako su, nagnuti prema dolje, molili oboreni. Ni sam nije ostao bez suza.

Kraljeva smrt

9. - Punih ga je pet dana uništavala bol u trbuhu. Preminuo je u pedeset i četvrtoj godini od rođenja, a sedmoj vladanja. Za Cezara Gaja vladao je četiri godine: tri godine upravljao je Filipovom tetrarhijom, a četvrte je dobio i Herodovu. U doba posvemašnje vlasti Cezara Klaudija također je vladao tri godine."

Sklad između Josipa i Pisma

10. - Osobno se divim što Josip to kao i drugo jednako govori sa božanskim Pismima. Ako neki drže da je među njima nesloga glede kraljeva imena, ipak i vrijeme i događaj pokazuje da je on isti. Ime je mogla promijeniti stanovita pogreška kod pisanja ili dvoimenost istoga kako se događa kod mnogih.

Jedanaesto poglavlje
(11,1-3)

VRAČ TEUDA

Dj 5,34-36

1. - Luka, opet, kad razmišlja o apostolima u *Djelima*[661] navodi Gamaliela[662] koji je rekao da je u naznačeno vrijeme ustao Teuda[663] i tvrdio da je netko. Bio je ubijen. Također su bili posmicani svi koji su se u njega pouzdali. Zbog toga, daj da i o njemu navedemo Josipov zapis. Josip u svome prethodno naznačenome djelu[664] pripovijeda doslovce ovo što slijedi.

Lažna riječ

2. - "Kada je Fad[665] bio upravitelj Judeje, stanoviti muž, vrač, imenom Teuda uvjerio je veliko mnoštvo da ponese imutak i s njime pođe rijeci Jordanu. Rekao je da je prorok te će im, naredbom presjekavši rijeku, omogućiti lak prolaz. To govoreći mnoge je prevario.

---

[661] Usp. Dj 5,34-36.
[662] Gamalijel je poznata i znamenita ličnost. Bio je farizej i učitelj u Zakonu. I Pavao mu je bio učenikom. Gamalijel je dosta blago i veoma čovječno tumačio Zakon. O njemu usp. TOB, 380 bilj. d; *Bibbia*, 2014; *Einheitsübersetzung*, 1233.
[663] O Teudi usp. TOB, 380 bilj. e; *Bibbia*, 2014; *Einheitübersetzung*, 1233.
[664] To je djelo *Starina*.
[665] Kuspije Fad obavlja dužnost od g. 44. O njemu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, F. 65 bilj. 2; *Bibbia*, 2014.

Teudina pogibija

3. - Fad im pak nije dopustio da se okoriste nerazumnošću. Na njih je poslao konjaničku četu koja ih je iznenada napala. Mnoge je pogubila, mnoge uhvatila žive. Samoga su Teudu zarobili živa, odsjekli mu glavu i poslali u Jeruzalem."

Josip u nastavku, na način kako slijedi, također spominje glad koja je nastala pod Klaudijem.[666]

Dvanaesto poglavlje
(12,1-3)

KRALJICA JELENA ADIABENSKA

Glad u Judeji

1. - "U to je doba u Judeji nastala velika glad. Tada je kraljica Jelena[667] za velike novce u Egiptu kupila žita i razdijelila onima kojima je ponestalo."

Dj 11,29-30

2. - Dade se pak ustanoviti da je i to u skladu sa zapisom *Djela apostolskih.*[668] Tu stoji da su antiohijski učenici odlučili - svaki kako je tko mogao - poslati pomoć onima koji borave u Judeji.[669] To su i proveli u djelo. Po Barnabinoj i Pavlovoj ruci poslali su prezbiterima.[670]

Spomenik Jelene u Jeruzalemu

3. - U predgrađima sadašnje Elije[671] još se i sada pokazuju sjajni stupovi te Jelene. Kaže se da je ona vladala nad adiabenskim narodom.[672]

[666] Klaudije vlada od g. 41. do g. 54.
[667] O njoj usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 61 bilj. 1.
[668] Usp. Dj 11,29-30.
[669] U svezi s gladi u doba cara Klaudija usp. TOB, 397 bilj. y; *Einheitsübersetzung,* 1240.
[670] Usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Pavlovih poslanica,* 101-102.
[671] To je naziv za Jeruzalem. Tit ga je razorio. Podigao ga je car Hadrijan i nazvao Aelia Capitolina.
[672] Adiabenci su stanovnici Adiabene. To je kraj u Asiriji. Kasnije se naziva Kurdistanom.

Trinaesto poglavlje
(13,1-8)

ŠIMUN VRAČ

Šimun u Rimu

1. - Već se vjera u našega Spasitelja i Gospodina Isusa Krista širila među svim ljudima. Neprijatelj je pak ljudskoga spasenja[673] nakanio da prvi osvoji grad koji vlada. Tamo je doveo ranije spomenutoga[674] Šimuna[675] te preko naznačenih vračanja toga čovjeka u zabludu zaveo mnoge koji su stanovali u Rimu.

Sv. Justin

2. - Justin, ne dugo poslije apostola, vrstan u našemu nauku,[676] to naznačuje. O Justinu ću u zgodno vrijeme iznijeti što se odnosi na nj. Justin, pišući Antoninu,[677] u korist našega učenja, u *Prvoj obrani*[678] govori ovako:

Justinova zabilježba

3. - "Zlodusi su i poslije Gospodnjega uzašašća na nebo podigli neke ljude koji su za se kazali da su bogovi. Ne samo što ih niste progonili nego ste ih udostojali počasti. Tu je Šimun, neki Samarićanin, iz sela imenom Giton. On je u doba cara Klaudija umijećem zlih duhova koji su u njemu djelovali izveo magična čuda u vašemu carskome gradu Rimu. Smatran je bogom. Vi ste ga kao boga počastili kipom na Tiberu između dva mosta. Na latinskome je imao ovaj natpis: *Simoni deo sancto,*

[673] To je đavao.
[674] Vidi: 2,1,11.
[675] Usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja,* 34-35.
[676] To je sv. Justin, kršćanski apologet.
[677] Riječ je o Antoninu Pobožnome, rimskome caru. Vladao je od g. 138. do g. 161.
[678] To je znamenito Justinovo djelo koje nazivamo *Prva obrana.* O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 177-178; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 66; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 68-69; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 270-271.

tj. Šimun, svetome bogu.[679]

Stanovita Jelena

4. - O nekoj Jeleni koja je u ono doba naokolo išla sa Šimunom, a prethodno bila na zlu mjestu, u feničkome Tiru, kažu da je njegova prva misao."

Irenejeva napomena

5. - Toliko Justin. S njime se slaže i Irenej.[680] U prvoj knjizi *Protiv krivovjerja*[681] izvještava i o čovjeku i o njegovu bezbožnome i svetogrdnome učenju. Bilo bi suvišno sada o njemu raspravljati.[682] Oni, naime, koji potanko žele upoznati početke, živote i tvrdnje krivih učenja i sve osobne pothvate krivovjernika nakon Šimuna lako mogu jer to Irenej u naznačenome spisu ne obrazlaže uzgredno.

Šimun i Jelena

6. - Otuda smo naučili da je Šimun bio začetnik svakoga krivovjerja. Od njega sve do danas oni koji su prihvatili njegovo krivovjerje glume razboritu kršćansku mudrost koju zbog čistoće života svi slave. Pričinilo se da su se odrekli praznovjerja i kumira.[683] Toga se ništa manje ne drže. Padaju ničice pred spisima i slikama samoga Šimuna i Jelene koju smo s njime spomenuli. Pristaju da im iskazuju štovanje kađenjem tamjanom, žrtvama i ljevanicama.

[679] Zanimljivo je da se Justin u tome prevario. Spomenik nije bio u čast Šimuna Vrača nego stanovitoga rimskoga boga. U tu svrhu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 67 bilj. 3.
[680] To je sv. Irenej, lionski biskup.
[681] O tome Irenejevu djelu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 257-260; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 111-112; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 93-94; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 414-418.
[682] Odnosi se na Šimuna Vrača.
[683] U izvorniku je riječ εἴδωλον. Ta riječ ima mnogo značenja: slika, lik, utvara, sjena. O njoj usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 585; B. RIGEAUX, *Thessaloniciens*, 389-390.

Sramotna djela

7. - Glede onoga što je u njih[684] samih skrovitije i čime, tvrde, zaprepaste onoga tko to prvi put dozna te time, po stanovitoj riječi koju su sami zapisali, čudom začude, uistinu je puno zaprepaštenja, izlaženja iz pameti i ludosti. To je takvo da se ono ne samo ne može prenijeti u spis nego ni kazati usnama pametnih ljudi zbog prevelike sramote i nerecivosti.

Zloporaba ženâ

8. - Što god bi se pak zamislilo - kao bezbožnije od svake sramote - sve je to nadvisilo njihovo najodurnije krivovjerje. Oni se poigravaju nesretnim ženama koje uistinu terete zla.

Četnaesto poglavlje

NEUSPJEH ŠIMUNA VRAČA I PETROV DOLAZAK U RIM

Još o Šimunu Vraču

1. - U ono je vrijeme nečista sila, neprijateljica lijepoga i postavljačica zamki ljudskome spasenju, kao velikoga protivnika velikih apostola našega Spasitelja podigla Šimuna, oca i tvorca naznačenih zala.

Milost

2. - Ali božanska i nadnebeska je milost priskočila u pomoć svojim poslužiteljima. Njihovim je očitovanjem i prisutnošću najhitrije moguće ugasila upaljeni plamen zloga. Po njima je ponizila i uništila svako uzdizanje dignuto protiv spoznaje Boga.

Božja Riječ

3. - Stoga nije u sama ona apostolska vremena bilo pripušteno ni

[684] To su sljedbenici Šimuna Vrača.

Šimunovo spletkarenje niti drugih koji su tada živjeli. Sve je pobijedilo svjetlo istine i sama božanska Riječ koja se nedavno božanski pokazala ljudima, na zemlji cvjetala i prebivala u vlastitim apostolima.

Bijeg Šimuna Vrača na Zapad

4. - Božanski je i izvanredni sjaj odmah pogodio duhovne oči spomenutoga Vrača kada ga je apostol Petar razotkrio u onome što je činio zlo.[685] Zato je odmah krenuo na veliko i prekomorsko putovanje. Brzo je, bježeći, s Istoka odjedrio na Zapad. Smatrao je da samo tu može živjeti po želji.

Šimun Vrač u Rimu

5. - Pošto je došao u Rim u pomoć mu je pritekla uvelike moć koja je tu stolovala. Za kratko je toliko uspio u pothvatima da su ga tamošnji stanovnici podizanjem kipa[686] počastili kao boga.

Apostol Petar u Rimu

6. - Ipak Šimun Vrač nije za dugo imao uspjeha. Najbolja i najčovjekoljubivija Providnost neposredno poslije njega na početku istoga Klaudijeva vladanja[687] u Rim kao ustuk tolikoj pošasti za život dovodi Petra koji je među apostolima hrabar i velik te zbog kreposti zagovornik ostalih apostola.[688] Petra kao kakvoga vrijednoga Božjega zagovornik ostalih apostola. Petra kao kakvoga vrijednoga Božjega vojskovođu štite božanska oružja. Petar je s Istoka za ljude na Zapadu kao nadasve cijenjenu robu uvezao razumsko svjetlo. Navijestio je samo Svjetlo i spasiteljsku Riječ za duše: nagovještaj kraljevstva nebeskoga.

[685] Usp. Dj 8,18-23.
[686] Već znamo da to nije točno.
[687] Car Klaudije počinje vladati g. 41.
[688] O dolasku sv. Petra u Rim usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 70 bilj. 6; H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, I, Zagreb, 1972, 132-138.

Petnaesto poglavlje
(15,1-2)

MARKOVO EVANĐELJE

Postanak evanđelja

1. - Na taj se način među Rimljanima proširila božanska riječ. Šimunova[689] se moć ugasila i zajedno s njime raspala. Međutim, toliko je dušama Petrovih slušatelja zasjao bljesak pobožnosti da se nisu dostatno zadovoljili što su Petra čuli jednom za vazda niti nezapisanom poukom u božanskome naviještanju. Marka su na sve načine pozivali u pomoć - njegovo je evanđelje došlo do nas, a bio je Petrov pratilac - te ga vruće i usrdno molili da im također u spisu ostavi spomen nauka koji im je riječju predan. Prije nisu odustali nego su čovjeka nagovorili. Tako su postali uzrokom Pisma, kako se kaže, *Evanđelja po Marku*.[690]

Petar o Marku i njegovu evanđelju

2. - Kaže se da je Apostol znao što se dogodilo jer mu je Duh objavio. Uživao je u želji ljudi i odredio spis za sastanak u crkvama. Događaj iznosi Klement[691] u šestoj knjizi *Hipotipoza*. S njime susvjedoči i hijerapolski biskup po imenu Papija.[692] Petar spominje Marka u *Prvoj poslanici*.[693] Kažu da ju je napisao u Rimu.[694] To pak i sam bilježi kada na slikovit način grad naziva Babilonom[695] ovim riječima: "Pozdravlja

[689] To je Šimun Vrač.
[690] Uistinu najdrevnija predaja to *Evanđelje* pripisuje kao autoru sv. Marku. Evanđelje je pisano u Rimu oko g. 70. U njemu se zrcali i odjekuje način kako je sv. Petar navještao Riječ. Marko je svoj spis upravio vjernicima koji su potekli iz poganstva pa i samim poganima. O tome novozavjetnome djelu usp. TOB, 128; *Einheitübersetzung*, 1128; *Bibbia*, 1836-1837.
[691] To je Klement Aleksandrijski.
[692] Hierapolski biskup Papija djeluje oko g. 130. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 81-83; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 52-53; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 25-26; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 140-142.
[693] Već je Origen smatrao da je Marko iz 1 Pt 5,13 zapravo evanđelist sv. Marko. O tome usp. *Bibbia*, 2210; C. SPICQ, *Les Épitres de saint Pierre*, Paris, 1966, 181.
[694] Glede mjesta i vremena nastanka toga Petrova pisma usp. C. SPICQ, *Épitres*, 26; *Einheitsübersetzung*, 1370; TOB, 716-717; *Bibbia*, 2200.
[695] Stručnjaci se slažu da Babilon u 1 Pt 5,13 doista naznačuje grad Rim: usp. TOB, 717; *Bibbia*, 2200; *Einheitsübersetzung*, 1370; C. SPICQ, *Épitres*, 26.

vas Odabranica u Babilonu i moj sin Marko" (1 Pt 5,13).

Šesnaesto poglavlje
(16,1-2)

MARKOVA PROPOVIJED U EGIPTU

Crkva u Aleksandriji

1. - Kažu da je taj Marko, poslan u Egipat, ondje prvi naviještao evanđelje što ga je i napisao te da je u samoj Aleksandriji[696] prvi zasnovao Crkve.[697]

Egipatski vjernici

2. - U tome je kraju vježbom, nadasve mudrom i žarkom, nastalo veoma veliko mnoštvo onih koji su povjerovali: muževi i žene. Stoga je Filon smatrao dostojnim zapisati njihovo djelovanje, okupljanje, zajedničko blagovanje i svako drugo životno ponašanje.[698]

Sedamnaesto poglavlje
(17,1-24)

FILON I EGIPATSKI ASKETI

Susret sv. Petra i Filona Aleksandrijskoga

1. - Filon je, po predanju, za Klaudija u Rimu stupio u prisni odnos[699] s Petrom koji je tada tamošnjima propovijedao. To je i moguće

[696] Usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja*, 37.
[697] Usp. *Bibbia*, 1836.
[698] Filon jamačno nije opisivao život kako ga provode kršćani. Čak je moguće da Filon ima na pameti zamišljenu zajednicu, uzor kreposti i vrline za svaku zbiljsku zajednicu. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 72 bilj. 1.
[699] U izvorniku je riječ ὁμιλία. Ona u osnovi izražava razne oblike prisnoga odnosa: obiteljski razgovor, odani i prijateljski nagovor, srdačnu poduku. Tom se riječju čak izražava bračni odnošaj muža i žene. O toj riječi usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1373.

jer Filonov spis o kome govorimo[700] i koji je kasnije, poslije dugo vremena, sastavio, očevidno sadrži crkvene propise koji se još među nama opslužuju.

Filonov opis

2. - Filon najtočnije opisuje život naših[701] asketa.[702] Nije samo, očito, poznavao već je također hvalio, pobožеnstvenjivao i štovao apostolske muževe svoga vremena. Bili su, kako se čini, hebrejskoga podrijetla i stoga uglavnom na židovski način opsluživali većinu drevnih običaja.

Terapeuti i terapeutride

3. - U spisu koji je naslovio *Kontemplativni život* ili *Molitelji* Filon najprije stoji čvrsto uz to da u ono što je nakanio pripovijedati neće ništa sam unositi mimo istine, od svoga. Filon kaže da se dotični nazivaju terapeutima,[703] a žene s njima terapeutidama.[704] Dodao je i razlog za taj naziv. To je zato što duše onih koji k njima pristupaju liječe i iscjeljuju oslobađajući ih poput liječnika od muka koje su od zala ili zbog čistoga i neporočnoga služenja i štovanja božanstva.

Podrijetlo imena

4. - O tome da li je Filon od sebe spomenutima postavio ime - napisavši pravo ime načinu tih ljudi - ili su dotične od početka prvi tako prozvali kada se naziv kršćanin još nije izgovarao na svakome mjestu, o tome uopće nije nužno duljiti.

[700] Riječ je o djelu s naslovom *Kontemplativni život*.
[701] Sigurno je da Filon Aleksandrijski ne opisuje život kršćanskih isposnika i asketa.
[702] U izvorniku je riječ ἀσκητής. Ona označuje čovjeka koji se vježba dušom i tijelom. Vježba se kaže ἄσκησις, a vježbati ἀσκέω. To smo napomenuli zbog riječi askeza i asket. O grčkim riječima usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 287.
[703] U izvorniku je riječ θεραπευτής. Ona označuje "onoga koji skrbi". Stoga može označivati slugu, liječnika kao i onoga koji služi Bogu. O toj riječi vidi A. BAILLY, *Dictionnaire*, 927.
[704] U grčkom tekstu imamo riječ θεραπευτρίς. Sigurno je kao takva vezana uz Filona Aleksandrijskoga: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 928.

Bez posjeda

5. - Filon istodobno svjedoči o njihovu odricanju posjeda. Kaže da su se, počevši mudro živjeti,[705] u korist rodbine odricali imutka. Potom su, lišeni svake skrbi za život, odlazili izvan zidina te život provodili na osamljenim mjestima i po vrtovima. Dobro su zapažali da im je miješanje s nesličnima štetno i pogibeljno. Oni koji su u to doba tako postupali, kako dolikuje, vrelom su se i žarkom vjerom vježbali u nasljedovanju proročkoga života.

Dj 2,45 i Dj 4,34-35

6. - Ali u prihvaćenim *Djelima apostolskim*[706] piše da su svi apostolski učenici rasprodavali posjede i blaga i dijelili svima prema potrebi koju je tko imao.[707] Tako među njima nitko nije bio u oskudici. Svi, dakle, koji su bili posjedovatelji polja ili kuća prodavali su, kako kaže riječ, a cijenu prodanoga stavljali apostolima pred noge da se svakome dodijeli kako je kome trebalo.[708]

Posvudašnjost asketa

7. - O spomenutima slično svjedoči i Filon. On dodaje govoreći vlastitim riječima: "Taj je rod svuda na svijetu jer trebaše da savršeno dobro postane dio Grčke i barbarske zemlje. Ipak je brojniji u Egiptu. U svakoj je od onoga što se naziva pokrajinom, ali je najviše u Aleksandriji.

Prikladni kraj

8. - Najbolji se odasvud kao u terapeutsku domovinu šalju u naseobinu u predio koji je nekako najprikladniji. Proteže se na nižemu

[705] Tako smo tu preveli osnovnu riječ φιλοσοφέω, truditi se da se razmišljanjem stekne mudrost i znanje te po tome živi. O toj riječi usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2029.
[706] Možda se Euzebije tu ograđuje od apokrifnih apostolskih djela koja su postojala. O tome vidi T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 193-197; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 45-46; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 120-131; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 132-140.
[707] Usp. Dj 2,45.
[708] Usp. Dj 4,34-35.

brežuljku s druge strane mareotskoga jezera.[709] Predio je zbog sigurnosti i dobre zračne temperature veoma pogodan."

Obitavalište

9. - Filon u nastavku opisuje kakva su bila neka njihova obitavališta. O crkvama u kraju kaže: "U svakome domu postoji soba koja se naziva molilištem i osamom.[710] Tu samotnici obavljaju otajstva posvećenoga života. Tamo ništa ne unose: ni piće ni jelo niti išta drugo što je nužno za tjelesnu uporabu. Unose: zakone, riječi koje su prorekli proroci, himne i ostalo što uvećava i usavršava znanje i pobožnosti".

Poslije pak drugoga veli:

Askeza

10. - "Sav raspon od zore do večeri za njih je askeza.[711] Oni čitaju Sveta pisma. Očinsku mudrost razmatraju alegorijskim tumačenjem.[712] Drže, naime, da su slova naznačenoga razjašnjenja znamenja skrite naravi koja se otkriva alegorijama.[713]

Spisi

11. - Dotični posjeduju spise drevnih muževa koji su bili osnivači njihove sljedbe[714] i ostavili su u alegorijama brojne uspomene na učenja. Ovi se time služe kao kakvim prauzorima te se povode njihovim načinom djelovanja."

[709] U Egiptu se nalazio grad Marea uz Mareotidsko jezero.
[710] U izvorniku je riječ μοναστήριον. Označuje obitavalište gdje boravi osamljenik. O toj riječi vidi A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1295.
[711] U izvorniku je riječ ἄσκησις. Označuje vježbu i vježbanje da se postigne vlast nad tijelom i dušom. O toj riječi vidi A. BAILLY, *Dictionnaire*, 287.
[712] U izvorniku je riječ ἀλληγορέω, slikovito govoriti: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 83.
[713] U izvorniku je riječ ὑπόνοια. Znači: naslućivanje, slikoviti izričaj, alegorija. Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2028.
[714] U izvorniku je riječ αἵρεσις. Otuda potječe riječ hereza. Ali grčka riječ αἵρεσις zapravo znači izbor, odabir. Također označuje određenu skupinu ili misaonu zajednicu. Često riječ αἵρεσις prevodimo riječju krivovjerje jer se u sljedbi dotične skupine kao izbor odabire što se protivi pravovjernoj vjeri. O riječi αἵρεσις usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 47-48.

Sveti spisi

12. - Navedeno je, čini se, kazao čovjek koji je čuo kako spomenuti potanko tumače Pisma. Možda i s pravom: spisi za koje kaže da ih drže djelima drevnih po svoj su prilici evanđelja, apostolske poslanice te neka tumačenja koja razjašnjuju davne proroke i koja sadrži *Poslanica Hebrejima* i mnoga druga Pavlova pisma.

Terapeutski psalmi

13. - Filon u nastavku ovako piše o njihovom sastavljanju novih psalama: "Oni tako ne razmatraju samo nego Bogu pjevaju pjesme i himne različitih mjera i napjeva. Nužno je da se služe ozbiljnim brojevima."

Crkvenost kod terapeuta

14. - Izvješće u istoj knjizi o dotičnima iznosi i mnogo drugo. Učinilo se pak nužnim i potrebnim ispripovjediti ono što pokazuje obilježja crkvenoga vladanja.

Evanđeoski život

15. - Ako pak netko smatra da rečeno nije vlastito za životno vladanje po evanđelju već se može pripisati i drugima mimo spomenutih, neka se osvjedoči Filonovim riječima što slijede. Ako razborito razmišlja, o tome će priskrbiti svjedočanstvo.
Filon piše ovo:

Uzdržljivost

16. - "U dušu najprije kao kakav temelj polože uzdržljivost i na njoj grade ostale kreposti. Nitko od njih prije sunčeva zalaska niti jede niti pije. Smatraju, naime, da razmišljanje o mudrosti pripada svjetlu, a tjelesne potrebe tami. Stoga su ono dodijelili danu, a ovo kratkome dijelu noći.

Uzdržavanje od jela

17. - Neki se hrane sjete svakoga treće dana. U njima se nalazi veća čežnja za znanjem. Drugi su tako radosni i zadovoljni što se goste mudrošću koja bogato i bez zavisti pruža pouke da se čak uzdržavaju dvostruko dugo. Naviknuti, jedva šestoga dana okuse nužnu hranu."
Smatramo da se navedene Filonove riječi jasno i neprijeporno odnose na naše ljude.

Pobožnost

18. - Ali ako se tko tome još u tvrdokornosti protivi, neka i on ostavi nepovjerenje i posluša očevidnije dokaze. Ne može ih pronaći kod drugih već jedino kod kršćanske pobožnosti po evanđelju.

Djevice

19. - Filon kaže da su s onima o kojima je riječ i žene među kojima je većina ostarjela kao djevice. Djevičanstvo nisu kao neke od grčkih svećenica čuvale iz moranja nego po slobodnome izboru: iz žudnje i čežnje prema mudrosti. Trudeći se živjeti s mudrošću nisu se osvrtale na tjelesne užitke. Nisu željele smrtne potomke nego besmrtne koje od sebe može roditi jedino bogoljubna duša.

Biblijsko tumačenje

20. - Pišući dalje Filon isto jasnije razjašnjuje: "Dotični tumačenja Svetih pisama tvore posredstvom slika u alegorijama. Tim ljudima svekoliko zakonodavstvo - drže - nalikuje živome biću. Za tijelo ima kazane izričaje, a za dušu nevidljivi smisao stavljen u riječi. Ta udruga nadasve nastoji motriti taj smisao. Kroz ogledalo riječi promatra prekomjernu ljepotu očitovanu u mislima."

Raznolike vježbe

21. - Što tome treba dodavati okupljanje na istome mjestu, poslove koji su ondje zasebni muževima i posebni za žene kao i vježbe što se kao

običaj još i danas vrše kod nas?! Uobičajili smo ih o svetkovini spasonosne Muke obavljati kroz postove, noćna bdjenja i razmatranje božanske riječi.

Blagdanski običaji

22. - Spomenuti je muž, upravo on, na veoma pomljiv način naznačio ono što mi sve do danas opslužujemo. To je uvrstio u vlastiti spis. Opisao je cjelonoćna bdijenja Velike svetkovine, njezine asketske čine i himne koji se kod nas obično pjevaju. Jedan uredno s ritmom psalira. Ostali slušaju u tišini i s njime pjevaju završetke himana. Naznačenih dana leže na slamnatim ležajima po zemlji. Filon je zabilježio vlastitim riječima da uopće ne okušaju vina niti išta u čemu je krv. Voda im je jedino piće. S kruhom jedu sol i hisop.

Bogoslužje

23. - Filon uz navedeno opisuje način predsjedanja onih koji se brinu za crkvena bogoslužja. Opisuje đakonske službe kao i službe biskupskoga prvoga sjedala posve visoko nad svima. Tko u sebi posjeduje želju da o tome točno misli, može naučiti iz piščeva naznačenoga opisa.

Opisana zajednica

24. - Svakome je očito da je Filon izneseno opisao imajući pred očima prve navjesnike evanđeoskoga učenja kao i običaje koje su od početka predali apostoli.

Osamnaesto poglavlje
(18,1-9)

SPISI FILONA ALEKSANDRIJSKOGA

1. - Obilat riječju i širok mislima, uzvišen i visok u razmatranjima Svetih pisama, Filon je satkao raznoliko i mnogobrojno tumačenje svetih

riječi.[715] Prije svega je u spisu kojem je stavio naslov *Alegorije svetih zakona* ukratko prošao zbivanja koja su u *Postanku*. Potom je, odvojeno, utvrdio razjašnjenja za poglavlja o kojima se u Pismima postavljaju pitanja i odgovori. Stoga je tome posve skladno stavio naslov *Pitanja i odgovori u Postanku i Izlasku.*

2. - Uz prethodno od Filona postoje naročito s pomnjom sastavljena djela. Takvo je *Pijanstvo* u dvije knjige. S isto toliko je knjiga spis *Poljodjelstvo*. Tu su i drugi spisi počašćeni različitim i vlastitim naslovima. To su: *O onome što trijezan um želi i proklinje; Pomutnja jezika; O bijegu i nalasku; O sastajanju za pouku; O tome tko je baštinik* odnosno *O podjeli na jednako i nejednako; Tri vrline što ih je Mojsije opisao s drugima.*

3. - Uz navedeno tu je djelo *Promjene imena i zašto se imena mijenjaju*. U djelu Filon kaže da je također napisao *Saveze*, prva i druga knjiga.

4. - Filon je također napisao: *Iseljavanje; Život mudroga koji je savršen prema pravednosti*. Uz to: *O gigantima* ili *O tome da se božanstvo ne mijenja; O tome da su, po Mojsiju, sinovi božanski poslanici*: knjiga I, II, III, IV, V. Ta su djela doprla do nas, a odnose se na *Postanak*.

5. - U svezi s *Izlaskom* poznamo ova Filonova djela: *Pitanja i odgovori*, knjiga I, II, III, IV, V; *O šatoru; Deset zapovijedi; Posebni zakoni što se slažu s glavnim točkama deset zapovijedi*, knjige: I, II, III, IV; *O žrtvenim životinjama i žrtvenim vrstama; O tome koje su u Zakonu određene nagrade za dobre, a kazne i prokletstva za zle.*

6. - Od Filona uz sve naznačeno posjedujemo spise s pojedinom knjigom kao djelo *Providnost;* govor koji je sastavio *O Židovima* te spis *Državnik*. Tu je također djelo *Aleksandar* odnosno *O tome da nijeme životinje imaju razum*. Dodajmo spis: *O tome da je svaki zli rob*. Nastavak mu je djelo *O tome da je svatko čestiti slobodan.*

[715] Za latinske naziva brojnih Filonovih djela usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 261.

7. - Poslije naznačenoga Filon je sastavio *Kontemplativni život* ili *Molitelji.* Otuda smo izložili ono što se odnosi na život apostolskih muževa.[716] Kaže se da je Filonovo djelo spis *Tumačenje hebrejskih imena u zakonu i prorocima.*

8. - Filon je za Gaja[717] došao u Rim. Opisao je Gajevu mržnju prema Bogu. Djelu je, po običaju i uz pretvaranje, postavio naslov *Vrline.* Veli se da ga je za Klaudija[718] pročitao svemu Rimskome senatu. Djelu su se svi divili toliko da je Filon zavrijedio da se njegovi spisi pohrane u knjižnice.[719]

9. - U ta je vremena, kada je Pavao dovršio kružni put[720] od Jeruzalema do Ilirika,[721] Klaudije iz Rima protjerao Židove. Rim su s ostalim Židovima napustili Akvila i Priscila.[722] Došli su do Azije. Ondje su boravili s apostolom Pavlom koji je tu utvrđivao temelje što ih je postavio Crkvama. Tome je učitelj sveto pismo *Djela.*[723]

Devetnaesto poglavlje
(19,1-2)

ŽIDOVSKE NESREĆE O PASHI

Flavijev izvještaj

1. - Još je Klaudije[724] vršio poslove u carstvu kada se za svetkovinu

[716] Usp. 2,16,2; 2,17,1-24.
[717] To je rimski car Kaligula s punim nazivom Gaj Julije Cezar Germanik.
[718] To je rimski car Klaudije, Tiberije Druz Neron Germanik.
[719] Euzebije nije uspio navesti sva Filonova djela. Po svemu sudeći zabilježio je samo ona koja su se nalazila u Cezarejskoj knjižnici. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe,* I, 80 bilj. 17.
[720] Usp. Rim 15,19.
[721] U ono je doba u Ilirik sigurno pripadao prostor današnje Dalmacije: usp. *Bibbia,* 2079; *Einheitsübersetzung,* 1278.
[722] Akvila i njegova žena Priscila pomagali su apostolu Pavlu u njegovu širenju kršćanstva u Rimu, Korintu i Efezu. Usp. TOB, 116 bilj. q; *Bibbia,* 2034.
[723] Usp. Dj 18,2;18,18-23.
[724] Vladao je od g. 41. do g. 54.

Pashe u Jeruzalemu zbila pobuna i metež.[725] Bijahu toliki da je pri nasilnome guranju kod izlaženja iz Hrama samo Židova poginulo oko trideset tisuća. Bili su jedni od drugih pogaženi. Tako je svečanost cijelome pučanstvu postala tuga. Svaku je kuću obuzeo plač. To doslovno piše Josip.

Promjene vlasti

2. - Klaudije je za židovskoga kralja postavio Agripinoga sina Agripu.[726] Feliksa[727] je poslao kao upravitelja svekolike zemlje Samarije, Galileje i tome onoga što se naziva Pereja. Sam je obavljao vlast kroz trinaest godina i osam mjeseci. Umro je[728] ostavivši kao nasljednika u vlasti Nerona.[729]

Dvadeseto poglavlje
(20,1-4)

ŽIDOVSKE NEVOLJE U JERUZALEMU

Razmirice

1. - Za Nerona i Feliksova upravljanja Judejom međusobnu svećeničku prepirku Josip opisuje kako slijedi vlastitim riječima u dvadesetoj knjizi *Starine.*

Pobuna

2. - "Velikim se svećenicima pripisuje buna protiv svećenika i narodnih prvaka u Jeruzalemu. Svaki je od njih za se skupio četu najdrzovitijih i najprevratničkijih ljudi i osobno bio vođa. Kada bi se sukobili, međusobno su se klevetali i gađali kamenjem. Nije bilo nikoga da to prekori. Naprotiv, to se slobodno činilo kao u gradu bez branitelja."

[725] To se zbivalo negdje g. 48.-52.
[726] O njemu vidi G. BARDI, *Eusèbe,* I, 81 bilj. 3.
[727] O njemu vidi G. BARDI, *Eusèbe,* I, 81 bilj. 4.
[728] To je bilo 13. X. 54.
[729] Neronov je puni naslov Lucije Domicije Neron. Vladao je od g. 54. do g. 68.

Svećenici

3. - Tolika je bezočnost i drskost obuzela velike svećenike da su se osmjelili slati sluge na gumna da otimlju desetine koje se duguju svećenicima. Čak se događalo da osiromašeni svećenici - moglo se vidjeti - umiru od oskudice. Toliko je nad svakom pravednosti zavladalo pobunjeničko nasilje."

Razbojnici

4. - Isti pisac također pripovijeda kako se u ista vremena u Jeruzalemu pojavila neka razbojnička vrsta. Kaže da su danju i usred grada ubijali one koje su susretali.

Umorstva

5. - Najčešće su se kod svetkovina miješali s narodom i kratkim mačevima[730] koje su skrivali pod haljine boli protivnike. Kada bi oni pali, ubojice bi tada postali dio onih koji su se ozlojedili. Zato su iz vjerodostojnosti bili posve nepronalazivi.

Jonatan

6. - Oni su najprije sasjekli velikoga svećenika Jonatana. Poslije njega svaki su dan mnogi posmicani. Od nesreća je strah bio strašniji jer je svatko, kao u ratu, svaki čas očekivao smrt.

[730] Rimljani su dotične nazivali *sicarii*. Riječ *sica* znači bodež. Radi toga *sicarius* znači ubojica iz potaje, razbojnik. Neki i samoga Judu Iškariotkskoga dovode u svezu s tom skupinom. Usp. G. BARDI, *Eusèbe*, I, 81 bilj. 2. O. CULLMANN, *Christologie*, 107.

Dvadeset i prvo poglavlje
(21,1-3)

STANOVITI EGIPĆANIN

Egipćaninova pobuna

1. - Josip Flavije poslije ostaloga u nastavku prethodnome dodaje govoreći: "Egipatski lažni prorok[731] Židove je udario većom ranom od ranijih. U zemlju je, naime, doputovao čovjek-vrač. Sam je sebi postavio proročki ugled. Okupio je oko trideset tisuća zavedenih. Doveo ih je iz pustinje do brda koje se zove Maslinsko. Otuda je mogao krenuti i na silu osvojiti Jeruzalem: pomoću vojnika koji istodobno navale svladati rimsku posadu, a tiranijom narod.

Feliksov postupak

2. - Međutim, Feliks je preduhitrio njegovu vojnu. Preda nj je izišao s rimskim oklopnicima. I sav se narod pridružio obrani. Kada se pak zametnuo boj, Egipćanin je s malim brojem pobjegao. Od onih koji su bili s njime većina je poginula ili su zarobljeni."

Dj 21,38

3. - Tako Josip u drugoj knjizi svojih *Povijesti*. Priliči da tome što je tu naznačeno u odnosu na Egipćanina približimo ono u *Djelima apostolskim*. U njima tisućnik u Jeruzalemu u Feliksovo vrijeme veli Pavlu kada se protiv njega uzbunilo židovsko mnoštvo: "Zar si ti Egipćanin koji se pred ove dane pobunio te u pustinju izveo među bodežarima[732] četiri tisuće ljudi" (Dj 21,38)?

To se zbilo u Feliksovo doba.[733]

[731] Taj se Egipćanin nazivao Ben-Stada: usp. *Bibbia*, 2041.
[732] Tu je neposredno upotrijebljena riječ σικάριος, *sicarius*. Rimljani su riječju *sicarius* nazivali onoga tko je u Palestini oružjem ustajao protiv rimske vlasti: usp. TOB, 427 bilj. f; *Einheitsübersetzung*, 1253; *Bibbia*, 2041; A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1748.
[733] Feliks je bio upravitelj od g. 52. do g. 60.

Dvadeset i drugo poglavlje
(22,1-8)

PAVAO U RIMU

Prvi boravak

1. - Neron[734] je za Feliksova nasljednika poslao Festa.[735] Pavao se kod Festa[736] opravdao[737] i kao uznik[738] bio odveden u Rim.[739] S Pavlom bijaše[740] Aristarh[741] koga negdje u poslanici i naziva suzarobljenikom.[742] Ali i Luka koji je sastavio *Djela apostolska* time dovršava povijest. Naznačio je da je Pavao pune dvije godine[743] posve slobodan proboravio u Rimu i bez zapreke naviještao Božju riječ.[744]

Drugi boravak

2. - Pošto se tada, dakle, obranio, opet je, kaže predaja, krenuo na put da posluži navještanju. Ali drugi se put vratio u isti grad da tada bude mučeništvom dovršen. U to je doba, nalazeći se u okovima, napisao *Drugu poslanicu Timoteju.*[745] Istovremeno je naznačio svoju prvu dovršenu obranu kao i skorašnje dovršenje.

Tim 4,16-17

3. - I o tome prihvati Pavlovo svjedočanstvo. On kaže: "Nitko mi, u mojoj prvoj obrani,[746] nije pritekao u pomoć[747] već su me svi napustili.

[734] Naznačili smo da je Neron vladao od g. 54. do g. 68.
[735] Fest je upravitelj od g. 60. do g. 62.
[736] Pavao je izišao pred Festa g. 60.
[737] Usp. Dj. 25,8-12.
[738] Pavao putuje u Rim g. 60. Na putu je, zimi, doživio oluju na moru.
[739] Usp. Dj 27,1.
[740] Usp. Dj 27,2.
[741] Aristarh je često u Pavlovu društvu: usp. *Bibbia*, 2141.
[742] Usp. Kol 4,10.
[743] Redovito se kaže da je Pavao u Rimu bio od g. 61. do g. 63. i da je bio pod vojnim nadzorom.
[744] Usp. Dj 28,30-31.
[745] O tome usp. TOB, 636-637 i *Bibbia*, 2155.
[746] Nije posve jasno da li Pavao tu ima na pameti svoje prvo zatočeništvo ili neko prethodno saslušanje. O tome vidi *Bibbia*, 2119; *Eunheitsübersetzung*, 1347.

Neka im se ne ubroji! Ali Gospodin je bio uza me i osnažio me da se navještaj po meni dovrši i čuju svi narodi. I bijah oslobođen iz lavljih usta" (2 Tim 4,16-17).

Pavlov kraj

4. - Pavao navodom očito dokazuje da je u svrhu dovršenja navještaja po njemu prvi put bio oslobođen iz "lavljih usta" (2 Tim 4,17). Time je, kako se čini, zbog okrutnosti označio Nerona. Ali u nastavku nije dodao ništa što bi sličilo izreci "oslobodit će me iz lavljih usta". Vidio je, naime, u duhu kako nije daleko do njegova svršetka koji će uslijediti.

2 Tim 4,18 i 2 Tim 4,6

5. - Zato Pavao, nadovezujući na izričaj "i bio sam oslobođen iz lavljih usta", kaže: "Gospodin će me izbaviti od svakoga zlog djela i spasiti u svome nebeskome kraljevstvu" (2 Tim 4,18). Time je naznačio skorašnje mučeništvo. Prethodno je o istome u istome pismu otvorenije govorio. Rekao je: "Ja se, naime, već prikazujem za ljevanicu i vrijeme se moje smrti[748] već približilo" (2 Tim 4,6).

Sv. Luka

6. - Pavao pokazuje da je sada dok piše *Drugu poslanicu Timoteju* s njime Luka.[749] Kod prve pak obrane nije bio ni on. Zato je, vjerojatno u to vrijeme,[750] zgotovio *Djela apostolska*. Povijest je doveo dotle dok je bio s Pavlom.

[747] Nije isključeno da Pavao na tome mjestu piše svoje zadnje rečenice: usp. TOB, 655 bilj. k.
[748] U izvorniku je riječ ἀνάλυσις. Samo u prenesenome smislu znači smrt. Inače izražava driješenje broda od obale da može zaploviti. Jednako izražava čin vojnika koji odriješuje šator da može krenuti dalje.
[749] Usp. 2 Tim 4,11.
[750] Bilježi se da je sv. Luka *Djela apostolska* mogao napisati između g. 63. i 70: usp. TOB, 365; *Bibbia*, 2005.

Pavlovo mučeništvo

7. - Rekavši to dolazi nam na pamet da Pavao nije podnio mučeništvo[751] za svoga rimskoga boravka koji je Luka opisao.

Neron

8. - Posve je pak moguće da je Neron na početku bio blaže raspoložen te tako prihvatio Pavlovu obranu u korist nauka. Ali, kada se upustio u bezbožne drskosti, s ostalima je napao i apostole.[752]

Dvadeset i treće poglavlje
(23,1-25)

JERUZALEMSKI BISKUP SV. JAKOV

Biskup u Jeruzalemu

1. - Budući da se Pavao prizvao[753] na Cezara[754] i Fest ga poslao u grad Rimljana,[755] Židovi su izgubili nadu radi koje su mu postavili zamku.[756] Okrenuli su se protiv Gospodnjega brata Jakova kome su apostoli predali biskupsku stolicu u Jeruzalemu.[757] Židovi su protiv njega poduzeli što slijedi.

[751] Redovito se kaže da je sv. Pavao podnio mučeništvo u Rimu g. 64. ili g. 67.
[752] O Neronovu progonstvu usp. H. JEDIN, *Velika povijest*, 149-152.
[753] Usp Dj 25,11.
[754] Pavlov priziv na Cezara, na najvišu rimsku vlast - to je tada bio car Neron - veoma je poznata činjenica. Priziv se morao zbiti g. 60. pred upraviteljem P. Festom. Pavlov prizivni čin u sebi sadrži brojna pitanja koja se ne rješavaju lako. Najprije se, općenito, postavlja pitanje u kojim se uvjetima netko za prosudbu i pravorijek mogao i smio izravno obratiti na samoga cara. Osim toga, nastaje pitanje tko je sve imao pravo u Rimskome carstvu posegnuti za takvim prizivom. Pita se, nadalje, da li se utok caru obavljao prije presude i osude okrivljenoga. I na kraju, pita se, da li se priziv morao izvršiti. Sve se navedeno odnosi i na Pavlov postupak. Pitanja smo preuzeli iz TOB, 434 bilj. q.
[755] Usp. Dj 25,11-12;27,1.
[756] Usp. Dj 23,13-15;25,3.
[757] Usp. 2,1,2.

Jakovljevo svjedočenje

2. - Židovi su Jakova izveli na sredinu i zatražili da se pred svim pukom odrekne vjere u Krista. Ali on je mimo svačijega mišljenja i puno više od naslućivanoga pred svim mnoštvom slobodnim glasom jasno prozborio i priznao da je Sin Božji naš Spasitelj i Gospodin Isus. Židovi su bili nesposobni podnijeti svjedočanstvo toga čovjeka zato što su svi bili uvjereni u uzvišenost koja mu je pripadala zbog mudra i bogoštovna života. Jakova su pogubili. Za ovlast su uzeli trenutak bezvlađa jer je Fest upravo u to doba umro u Judeji pa su poslovi te pokrajine ostali u bezvlađu i bez nadzora.

Klement Aleksandrijski i Hegezip o Jakovu

3. - Već prethodno navedene Klementove riječi[758] izrazile su način Jakovljeva preminuća. Jakova su, istaknuo je, strmoglavili s hramskoga vrha i na smrt izudarali batinom. O Jakovu također izvještava Hegezip[759] koji je poslije apostola prvo nasljedstvo. On u petoj knjizi svoje *Uspomene*[760] o tome načinu govori najtočnije.

Pravedni

4. - "Jakov, brat Gospodnji, s apostolima je primio Crkvu. Svi ga od Gospodnjih vremena do danas nazivlju Pravedni jer su se mnogi

[758] Usp. 2,1,4.
[759] Hegezip nam kao ličnost nije pobliže ni potanje poznat. Jamačno je bio židovskoga podrijetla. Euzebiju je obilato služio kao izvor. Hegezip je neko vrijeme proveo i u Rimu. Tu je želio na samome vrelu upoznati izvorno kršćanstvo. U Rimu je vjerojatno bio između g. 155. i g. 189. O Hegezipu, njegovu radu i djelu usp.: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 254-255; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 109-110; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 401-402; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 92.
[760] Hegezipovo djelo kojim se Euzebije često služi nosi naslov *Uspomene*. Euzebije neki put naznači jedninu. Tako tada činimo i sami. Riječ ὑπόμνημα koja je naslov Hegezipova spisa neposredno znači "sjećanje". Ali njome se također nazivlje pisani rod koji obično zovemo memoarima i dnevnicama. O toj riječi općenito usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2027. Inače Hegezipovo je djelo bilo veoma opsežno. Sastojalo se od pet dijelova ili knjiga. U djelu je Hegezip pobijao raznovrsni gnosticizam. Spis se kao cjelina zagubio. Danas posjedujemo samo one ulomke što ih je u *Crkvenoj povijesti* naveo Euzebije. O tome Hegezipovu djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 254; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 109; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 401-402; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 92.

nazivali Jakov.

Jakovljev lik

5. - Jakov je bio svet od majčine utrobe. Vino ni opojno piće nije pio niti je meso jeo. Britva mu nije prešla preko glave. Uljem se nije mazao niti se služio kupatilom.

Hram

6. - Samo je Jakovu bilo dopušteno ulaziti u Svetište jer se nije odjevao vunom nego lanom. Također je sam ulazio u Hram. Tu se zaticao na koljenima. Molio je oproštenje za narod. Koljena su mu se ukrutila kao u deve jer je uvijek bio svinut na koljenima. Klanjao se Bogu i molio oprost za puk.

Oblias

7. - Jakova se zbog obilja njegove pravednosti nazivalo Pravedni i Oblias. To grčki znači narodna obrana i pravednost. Tako o njemu naznačuju proroci.[761]

Isus Spasitelj

8. - Neki su, dakle, od sedam sljedbi u puku i o kojima sam prethodno govorio u *Uspomenama* pitali Jakova koja su Isusova vrata. Jakov je kazao da je Isus Spasitelj.

Vjernici i nevjernici

9. - Neki su od spomenutih povjerovali da je Isus Krist. Ali ranije naznačene sljedbe ne povjerovaše niti u njegovo uskrsnuće niti da će ponovno doći svakome naplatiti po njegovim djelima. Oni pak koji su povjerovali, bilo je po Jakovu.

761 Usp. Iz 3,10.

Uzbuna među Židovima

10. - Pošto su, dakle, mnogi pa i od vođa povjerovali, nastala je metež među Židovima. Pismoznanci i farizeji rekoše kako prijeti opasnost da sav narod stane iščekivati Isusa kao Krista. Stoga su zajedno pošli Jakovu i kazali: Molimo te, suzdrži puk! Prevario se glede Isusa kao da je on Krist. Molimo te: Sve koji dođu za pashalni dan uvjeri s obzirom na Isusa jer svi tebi vjerujemo. Svi mi s cijelim narodom svjedočimo o tebi da si pravedan i da ne gledaš tko je tko.

Na hramskome vrhu

11. - Osvjedoči, dakle, sav narod da ne bude u zabludi s obzirom na Isusa. Sav narod i svi mi vjerujemo ti. Stani, dakle, na vrh Hrama da odozgo budeš vidljiv i da sav narod otuda čuje tvoje riječi. Sva su se, naime, plemena - čak i pogani - sabrala radi Pashe.

Pitanje o Isusu

12. - Već spomenuti pismoznanci i farizeji postavili su Jakova na vrh Hrama. Dovikivali su mu i govorili: Pravedni, kome smo svi dužni vjerovati, navijesti nam jer se puk vara u pogledu Isusa koji je bio raspet koja su Isusova vrata.

Sin čovječji

13. - Jakov je snažnim glasom odgovorio: Zašto me pitate o Sinu čovječjem?[762] On sjedi u nebu s desne strane Velike sile i doći će na nebeskim oblacima?[763]

Različita stajališta

14. - Mnogi su se posve osvjedočili i slavili su Jakovljevo

762 Usp. Dj 7,56.
763 Usp. Mt 21,9.

svjedočenje. Govorili su: Hosana[764] Sinu Davidovu! Tada su ponovno isti pismoznanci i farizeji međusobno rekli: Loše smo učinili priskrbivši takvo svjedočanstvo Isusu. Nego, popnimo se i Jakova bacimo dolje da mu, pobojavši se, ne povjeruju.

Iz 3,10

15. - Vikali su govoreći: Gle, gle i Pravedni je zastranio. Izvršili su Pismo zapisano u Izaiji: Otklonimo Pravednoga jer nam je nepriličan. Tada će jesti plodove vlastitih djela.[765] Popeše se, dakle, i strmoglaviše Pravednoga.

Kamenovanje

16. - Jedni drugima rekoše: Kamenujmo Jakova Pravednoga! Stali su ga kamenovati jer, strmoglavljen, nije preminuo. Međutim, Jakov se okrenuo i klekao govoreći: Gospodine, Bože Oče, molim oprosti im jer ne znaju što rade.[766]

Uzvik

17. - Dok su tako kamenovali Jakova, jedan je od svećenika, Rehabovih sinova, sin Rehabima - za njih je svjedočio prorok Jeremija[767] - kriknuo govoreći: Što činite, prestanite! Pravedni za vas moli.

Jakovljeva smrt

18. - Ali netko je od njih, jedan od valjara, uzeo štap kojim je čistio ogrtače i Pavednoga udario po glavi. Tako je postao mučenik.[768] Jakova su ukopali na mjestu do Hrama. Njegov posmrtni stup još stoji uz Hram. Jakov je postao Židovima i Grcima pravi svjedok da je Isus Krist. Uskoro

[764] Po sebi *hosana* služi kao uzvik kojim se traži pomoć. Ali također može poslužiti kao izraz radosti, razdraganosti i naročitoga veselja. O *hosana* usp. TOB, 99 bilj. t; *Bibbia,* 1819; *Einheitsübersetung,* 1114.
[765] Usp. Iz 3,10.
[766] Usp. Lk 23,34; Dj 7,59-60.
[767] Usp. Jer 35,2.
[768] Jakov je podnio mučeništvo g. 62. kada je Anan bio Veliki svećenik.

ih je Vespazijan[769] opkolio".

Posljedica Jakovljeve smrti

19. - Toliko Hegezip: veoma opširno i u skladu s Klementom. Uostalom, Jakov je bio tako vrijedan udivljenja i kod svih drugih na glasu zbog pravednosti da su i razumni Židovi smatrali kako je navedeno razlog jeruzalemske opsade koja se zbila neposredno poslije Jakovljeva mučeništva. To se Židovima nije zbog ničega dogodilo osim zbog zločina drske smionosti protiv Jakova.

Izvještaj Josipa Flavija

20. - Ali nije ni Josip uopće oklijevao isto pismeno posvjedočiti. On doslovno kaže: "To se Židovima dogodilo kao kazna zbog Jakova Pravednoga koji je bio brat Isusa, nazvanoga Krist. Premda je bio posve pravedan, Židovi su ga pogubili."

Anan

21. - Josip Jakovljevu smrt ovako opisuje i u dvadesetoj knjizi *Starine*: "Cezar je, doznavši za Festovu smrt, u Judeju kao upravitelja poslao Albina.[770] Mlađi Anan[771] - kazasmo da je preuzeo veliko svećeništvo[772] - bijaše drzak po vladanju i nadasve osion. Pripadao je saducejskoj sljedbi. Saduceji su mimo druge Židove okrutni na sudovima. To smo već naznačili.

Sjednica

22. - Anan je, dakle, bio takav. Smatrao je da mu je Festova smrt pružila zgodnu priliku, a Albin je još bio na putu. Anan je održao sjednicu sudaca. Na nju je priveo brata Isusa koji se naziva Krist. Bilo

[769] Neron je g. 66.-67. uspostavu reda u Palestini povjerio Vespazijanu i njegovu sinu Titu. Vespazijan je postao car g. 69. Tada je svome sinu povjerio opsadu Jeruzalema.
[770] Albin je upravitelj ili namjesnik od g. 62. do g. 64.
[771] Anan je dopustio g. 62. da se Jakov kamenuje.
[772] Anan je bio unuk Ane koga spominje Novi zavjet u Iv 18,13.

mu je ime Jakov, ali i neke druge. Iznio je optužnicu da su prekršili Zakon. Predao ih je da budu kamenovani.

Ananova osuda

23. - Svi koji su u gradu izgledali nadasve umjereni i pomni s obzirom na Zakon, ono su teško podnijeli. Potajno su vladaru poslali poslanstvo. Molili su ga neka Ananu zapovijedi da više ne postupa onako, a nije ni ranije pravilno postupio. Neki su od njih čak pošli pred Albina koji je dolazio iz Aleksandrije. Poučili su ga da Anan bez njegova dopuštenja nije smio održati zbor.

Ananovo svrgnuće

24. - Albin je kazanome povjerovao. Srdito je pisao Ananu. Zaprijetio je da će ga kazniti. Stoga mu je kralj Agripa oduzeo veliko svećeništvo što ga je posjedovao tri mjeseca. Postavio je Isusa, Damajeva sina."

Toliko glede Jakova. Kaže se da od njega potječe prva *Poslanica*[773] među onima što se nazivaju katoličkima.[774]

Jakovljeva i Judina poslanica

25. - Ali treba znati da ona uopće nije autentična. Rijetki je od prethodnika spominju baš kao i *Poslanicu* nazvanu *Judinom*[775] koja je također jedna od sedam poslanica koje se zovu katoličkima. Ipak znamo da se i one s ostalima javno čitaju u crkvama.

---

[773] Doista je trebalo puno vremena da *Jakovljeva poslanica* nađe svoje sigurno mjesto i zajamčeni položaj u sklopu Novozavjetnih spisa. To se na kršćanskome Zapadu zbilo tek krajem četvrtoga stoljeća. Na Istoku je to bilo nešto ranije. O tome spisu usp. TOB, 701-702; *Bibbia*, 2193; *Einheitsübersetzung*, 1365.

[774] Sam se Euzebije na tome mjestu poslužio riječju καθολικός. Riječ znači "opći". Od ranih se vremena sedam novozavjetnih spisa naziva "katoličkim poslanicama". To su: Jak; 1 i 2 Pt; 1-3 Iv i Jd. Te se Poslanice nazivaju "katoličkima" jer su upravljene cijeloj kršćanskoj zajednici.

[775] O tome spisu usp. TOB, 768; *Bibbia*, 2226; *Einheitsübersetzung*, 1387.

Dvadeset i četvrto poglavlje

BISKUP ANIJAN

Dok je tekla osma godina Neronova vladanja, prvi je, poslije evanđeliste Marka, Anijan[776] naslijedio službu[777] Crkve[778] u Aleksandriji.

Dvadeset i peto poglavlje
(25,1-8)

PETROVO I PAVLOVO MUČENIŠTVO

Neronova zloća

1. - Pošto se već učvrstila Neronova vlast, on je pristupio nečasnim pothvatima. Čak se oboružao protiv same pobožnosti prema Bogu koji je nad svime. Pisati pak za kakvu je sve nevaljalost Neron postao spreman, nije za sadašnji posao.

Neronova ubojstva

2. - Mnogi su nadasve točnim izvještajima opisali što se odnosi na Nerona. Kome se dopada, može otuda prosuditi nerazumnu ludost toga nepametnoga čovjeka. Njome je bez razloga nagomilao tisuće uništenja. Do takva je umorstva dopro da nije poštedio najbliže ni najdraže. Različitim je načinima smrti na neprijateljski i dušmanski način umorio majku, braću, žene i tisuće drugih koji su mu bili bliski po rodu.

---

[776] Anijan postaje biskupom g. 62. jer Neron počinje vladati g. 54.

[777] U Euzebijevu je tekstu riječ λειτουργία. Euzebije često tako naziva biskupsku službu. Po sebi, λειτουργία je "javna služba", "javno služenje". Riječ također izražava "obredno služenje" i "službu Bogu". O toj riječi usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1178.

[778] Euzebije se na tome mjestu poslužio riječju παροικία. On tu riječ rado primijenjuje na crkvenu zajednicu. Inače grčka riječ označuje nečiji boravak ili prebivanje u tuđini. O njoj usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1492.

Neronovo progonstvo

3. - Neronu, uza sve ostalo, uistinu treba pripisati i to da se među neograničenim vladarima pokazao prvim kao neprijatelj pobožnosti prema Bogu.

Tertulijan o Neronu

4. - Opet Tertulijan, Rimljanin, to spominje ovako govoreći: "Čitajte svoje zapise. Tu ćete naći da je ovo učenje prvi progonio Neron kada je - podjarmivši cijeli Istok - naročito u Rimu bio okrutan prema svima. Mi se dičimo kaznom takvoga začetnika. Tko ga pozna, može misliti da Neron ne bi osudio nešto što nije neko veliko dobro."

Pavlovo i Petrovo mučeništvo

5. - Neron, dakle, proglašen među najvišima prvim borcem protiv Boga, tako se uzobijestio da je umorio apostole. Kaže se da je u samome Rimu Pavlu odsječena glava, a Petar jednako tu bio raspet.[779] Izvještaj je vjerodostojan. Potvrđuje ga naziv Petra i Pavla za groblje upravo tu do danas.

Gajevo svjedočanstvo

6. - Ništa ga manje ne potvrđuje ni crkveni čovjek, imenom Gaj.[780] Iz vremena je Zefirina[781] koji je postao rimski biskup. Gaj je pisanjem pobijao Prokla[782] koji je bio vođa katafrigijskoga mišljenja.[783] S obzirom na mjesta gdje su bila položena tijela spomenutih apostola kaže upravo što slijedi:

[779] Petar i Pavao umiru u Rimu kao mučenici g. 64. ili g. 67.
[780] O rimskome svećeniku Gaju vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 108; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 449-450; H. JEDIN, *Povijest*, 134.
[781] Zefirin je papa od g. 199. do g. 217.
[782] Taj je Proklo bio montanistički vođa u Rimu. O njemu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 134.
[783] Katafrižani su zapravo montanisti.

Gajev navod

7. - "Osobno mogu pokazati apostolske pobjedne znake.[784] Ako želiš poći na Vatikan ili na put za Ostiju, naći ćeš pobjedne znake[785] onih koji su tu podigli Crkvu."

Dionizijeva riječ

Obraćajući se pismeno Rimljanima na način kako slijedi korintski biskup Dionizije dokazuje da su obojica[786] bili u isto doba mučeni.[787] On piše: "To ste i vi po takvoj opomeni ujedinili rimski i korintski nasad koji su obavili Petar i Pavao. Jednako su nas poučili kada su jedan i drugi sadili u našemu Korintu. Isto su tako zajedno poučavali i u Italiji i u isto su vrijeme mučeni."

Neka je i to: da se još više povjeruje u sami izvještaj.

Dvadeset i šesto poglavlje
(26,1-2)

NESREĆE ŽIDOVSKOGA NARODA

Pogibija odličnika

1. - Josip[788] je još mnogo toga iznio o nesreći koja je pogodila sav židovski narod. Uz ostalo je doslovce zabilježio da su najugledniji među Židovima u velikome broju bili bičevani, zlostavljani i od Flora[789] raspeti u samome Jeruzalemu. Flor je postao upravitelj[790] Judeje kada se

[784] Tu je grčka riječ τρόπαιον. Ona u sebi sadrži riječ τροπή koja znači okretanje, preokret, neprijateljski poraz. Otuda dolazi da je τρόπαιον znamen vojne pobjede. Na mjestu pak gdje se zbio poraz neprijateljske vojske koja je okrenula leđa bitci redovito se u drevna vremena podizao naročiti spomenik. Sastojao se od oružja koje se otelo od neprijatelja. To je u biti označivala riječ τρόπαιον. O njoj usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1966.
[785] Pobliže o grobu apostola Petra usp. H. JEDIN, *Povijest*, 134-138.
[786] Odnosi se na sv. Petra i sv. Pavla.
[787] O korintskome biskupu Dioniziju bit će govora i u nastavku. O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 250-252; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 109.
[788] To je J. Flavije.
[789] Doista je ljeti g. 66. naredbom opunomoćenika Flora u Jeruzalemu raspeto puno Židova.
[790] Flor upravlja od g. 64. do g. 66.

dvanaeste godine Neronove vladavine[791] ponovno počeo rasplamsavati rat.

Posljedice ustanka

2. - Josip potom kaže: nakon židovskoga ustanka cijelu je Siriju zahvatio nemir. Gradski su stanovnici posvuda kao neprijatelje ubijali ljude toga naroda. Stoga se vidjelo kako su gradovi puni neukopanih tjelesa. Mrtvi su starci bili bačeni s djecom. Žene nisu dobile čak ni pokrivač za nečasni dio. Sva je pokrajina bila puna neopisivih nesreća. Od naprasitosti onoga što se svednevice drsko činilo još je veća bila prijetnja glede svega što je prijetilo.

Tako doslovno Josip. Nešto se takvo činilo protiv Židova.

[791] To je g. 66.

TREĆA KNJIGA
(3,1-39)

Sadržaj

Treća knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:
1. - Gdje su na svijetu apostoli navijestili Krista.
2. - O onome tko je prvi bio na čelu Rimske crkve.
3. - *O apostolskim poslanicama.*
4. - O prvome apostolskome nasljedstvu.
5. - O zadnjoj židovskoj opsadi poslije Krista.
6. - O nastaloj gladi.
7. - O Kristovim proroštvima.
8. - O predratnim znacima.
9. - O Josipu i spisima što ih je ostavio.
10. - Način kako spominje božanske spise.
11. - Poslije Jakova Šimun upravlja Jeruzalemskom crkvom.
12. - Kako Vespazijan naređuje da se pronađu Davidovi potomci.
13. - Avilije, kao drugi, ravna Aleksandrijcima.
14. - Rimljanima je, kao drugi, biskup Anaklet.
15. - Poslije njega je, kao treći, Klement.
16. - O Klementovoj poslanici.
17. - O progonstvu za Domicijana.
18. - O Ivanu apostolu i *Otkrivenju.*
19. - Kako Domicijan naređuje da se pogube članovi Davidova roda.
20. - O rođacima našega Spasitelja.
21. - Cerdon, kao treći, upravlja Aleksandrijskom crkvom.
22. - Kako Ignacije, kao drugi, upravlja Antiohijskom crkvom.
23. - Izvještaj o apostolu Ivanu.
24. - O evanđeljima po redu.
25. - O božanskim spisima koji su prihvaćeni i spisima koji nisu takvi.
26. - O vraču Menandru.
27. - O ebionitskom krivovjerju.
28. - O krivovjernome vođi Cerintu.
29. - O Nikoli i onima koji se po njemu zovu.

30. - O apostolima koji su živjeli u braku.
31. - O Ivanovoj i Filipovoj smrti.
32. - Kako je Šimun, biskup u Jeruzalemu, umro mučenički.
33. - Kako je Trajan zapriječio da se kršćani istražuju.
34. - Kako Evarist, kao četvrti, ravna Rimskom crkvom.
35. - Kako Just, kao treći, ravna Crkvom u Jeruzalemu.
36. - O Ignaciju i njegovim poslanicima.
37. - O evanđelistima koji su se tada odlikovali.
38. - O Klementovom pismu i spisima koji su mu krivo pripisani.
39. - O Papijinim spisima.

Prvo poglavlje
(1,1-3)

PREDJELI APOSTOLSKE PROPOVIJEDI

Toma, Andrija i Ivan

1. - Sa Židovima bijaše onako.[792] Sveti su se pak apostoli i učenici našega Spasitelja razišli po cijelome nastanjenome svijetu. Toma je, kako donosi predaja, dobio u dio partsku zemlju, Andrija Scitiju, Ivan Aziju. Kod Azijaca je obitavao i preminuo u Efezu.

Petar

2. - Čini se da je Petar navijeŝtao Židovima raspršenima u Pontu, Galaciji, Kapadociji i Aziji.[793] Na kraju je došao u Rim. Bio je raspet glavom prema zemlji. Sam je molio da tako trpi.

Pavao

3. - Što treba kazati o Pavlu? On je Kristovo evanđelje pronio od Jeruzalema sve do Ilirika.[794] Na kraju je u Rimu, za Nerona, kao mučenik

[792] Usp. 2,26,1-2.
[793] Usp. 1 Pt 1,1. O mjestima gdje je Petar propovijedao usp. C. SPICQ, *Les Épitres de saint Pierre*, Paris, 1966, 40-41.
[794] Usp. Rim 15,19.

svjedočio. To doslovce kaže Origen u trećoj knjizi *Tumačenja o Postanku.*

Drugo poglavlje

PAPA LINO

Poslije Pavlova i Petrova mučeništva biskupstvo Rimske crkve stječe, kao prvi, Lino.[795] Pavao ga spominje kada iz Rima piše Timoteju kod pozdrava na koncu pisma.[796]

Treće poglavlje
(3,1-7)

RANI KRŠĆANSKI SPISI

Petrove poslanice

1. - Od Petra se prizna jedna *Poslanica.* Naziva se njegovom *Prvom.* Njome su se kao nesumnjivom u vlastitim spisima služili drevni prezbiteri. Naučismo pak da *Poslanica* koja se naziva *Drugom* ne pripada u Novi zavjet.[797] Međutim, kako se mnogima pričinila korisnom, poštivala se s ostalim spisima.

Petrovi apokrifi

2. - S obzirom na *Djela*[798] nazvana po Petru kao i po njemu

[795] Lino je poslije sv. Petra bio papa do g. 79.
[796] Usp. 2 Tim 4,21.
[797] Doista je dugo trebalo da se u cijeloj Crkvi 2 Pt uvrsti u novozavjetni popis. Većina je Crkava to učinila tijekom petoga stoljeća mada se i od sredine četvrtoga stoljeća nalazi u kanonu. Ali Crkve u Siriji tek u šestome stoljeću konačno prihvaćaju i 2 Pt. O tome vidi C. SPICQ, *Pierre*, 185; TOB, 734.
[798] Apokrifni spis *Petrova djela* nije se cjelovito očuvao. Vjerojatno je nastao u Palestini ili Siriji. Manja je vjerojatnost da je to bilo u Rimu. Spis potječe iz vremena od g. 180. do g. 190. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 124-125; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 195; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 134.

nazvano *Evanđelje*[799] odnosno *Navještaj*[800] koji se zove Petrovim te glede takozvanoga Petrova *Otkrivenja*[801] znamo da se to uopće nije preuzelo među katoličke spise. Nijedan se drevni ni sadašnji crkveni pisac nije služio navodima iz njih.

Nakana za nastavak

3. - Kako *Povijest*[802] bude napredovala koristi će biti što ću s nasljedstvima naznačivati koji su se crkveni pisci u svoje doba kojim osporavanim spisima služili te što su kazali o spisima koji su među biblijskima, a što o spisima koji nisu takvi.

Spisi s Petrovim imenom

4. - Toliko pak o spisima koji se zovu po Petru. Znamo da je među njima prava samo jedna *Poslanica*[803] koju su priznali davni svećenici.

Pavlovi spisi

5. - Od Pavla je, posve jasno i očevidno, četrnaest poslanica. Međutim, neki su otklonili *Poslanicu Hebrejima.*[804] Kažu da je osporava Rimska crkva kao da nije Pavlova. Pravedno je da se to znade.[805] Ja ću, kada dođe pogodan trenutak,[806] iznijeti ono što su o *Poslanici Hebrejima* kazali naši prethodnici. Ali ni sam nisam neosporno prihvatio takozvana

[799] To se apokrifno evanđelje očuvalo samo u neznatnim ulomcima: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 108-109; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 124; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 189; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 42-43.
[800] Taj je spis nastao tijekom drugoga stoljeća najvjerojatnije u Efezu. Od njega su se očuvali jedino neznatni ulomci. O njemu vidi pobliže: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 195; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 133.
[801] Apokrif *Petrovo otkrivenje* nastaje u razdoblju od g. 125. do g. 150. Izvršio je veliki utjecaj. Uvelike su ga cijenili rani teolozi otačkoga razdoblja. Spis je na izvornome grčkom jeziku očuvan jedino u neznatnome dijelu. Cjelinu posjedujemo u prijevodu na etiposki jezik. O tome djelu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 132-133; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 198-199; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 48.
[802] To se odnosi na Euzebijevu *Crkvenu povijest*.
[803] To je 1 Pt.
[804] O zamršenome pitanju autorstva *Poslanice Hebrejima* usp. C. SPICQ, *L'Épitre aux Hébreux*, Paris, 1952, 169-219.
[805] Usp. C. SPICQ, *Aux Hébreux*, 178.
[806] Odnosi se na: 3,28,1.

Pavlova Djela.[807] kao neosporena.

Hermin Pastir

6. - Isti je Apostol na koncu *Poslanice Rimljanima*[808] kod pozdrava uz ostale spomenuo i Hermu. Kaže se da je spis *Pastir*[809] njegov. Treba pak znati da neki to osporavaju. Oni djelo ne stavljaju među priznata. Međutim, drugi smatraju da je potpune nužnosti nadasve za one kojima je potrebit osnovni uvod. Znamo da se *Pastir*[810] radi toga sada čita u crkvama. Također smo nailazili na neke od najdrevnijih pisaca koji su se njime služili.

Zaključak

7. - Neka je toliko kazano glede tumačenja božanskih spisa koji su neosporni i spisa koje svi ne priznaju.

Četvrto poglavlje
(4,1-11)

PRVI APOSTOLSKI NASLJEDNICI

Rim 15,19

1. - Pavao je navieštao poganima.[811] Temelje je položio Crkvama

[807] Apokrifni spis pod naslovom *Pavlova djela* morao je rano nastati. Sigurno je bio široko poznat. Tertulijan je spis poznavao. O tome apokrifu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 121-124; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 136-137; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 194; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, M. MANDAC, *Tertulijan, Spis o krstu*, 78-79.110.
[808] Usp. Rim 16,14.
[809] Već je Origen smatrao da je Herma iz Rim 16,14 sastavio djelo *Pastir*. To se mišljenje nije ustalilo. Danas je posve napušteno: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 90; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 55; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 143; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 29.
[810] Hermino djelo *Pastir* uživalo je veliki ugled u prvim kršćanskim stoljećima. Posebno se isticalo u raspravi o pokori. O tome djelu i samome Hermi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 89-100; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 55-58; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 143-184; H. JEDIN, *Povijest*, 352-354.
[811] U izvorniku je riječ ἔθνος. Ona u običnome načinu govora naprosto znači "mnoštvo", "narod". U spisima sv. Pavla i potom kod ranih kršćanskih pisaca redovito označuje "narod" koji nije pristupio

kružno od Jeruzalema do Ilirika. To je očito iz njegovih riječi[812] kao i onoga što je u *Djelima* ispripovijedio Luka.

1 Pt 1,1,

2. - Očevidno je iz Petrove *Poslanice*[813] - rekosmo[814] o njoj da se priznaje - iz samih njegovih riječi u kojim je pokrajinama, propovijedajući Krista ljudima obrezanja,[815] prenio nauk Novoga zavjeta. *Poslanicu* je napisao Hebrejima koji su u raspršenosti Ponta, Galacije, Kapadocije, Azije i Bitinije.

Pavlovi i Petrovi učenici

3. - Nije lako kazati koliko je bilo i koji su bili istinski Pavlovi i Petrovi privrženici da bi se prosudili sposobnima pasti Crkve koje su oni zasnovali. Iznimka su oni koje možemo navesti iz Pavlovih riječi.

Pavlovi učenici

4. - Pavao je imao brojne suradnike. Postali su suborci kako ih je sam nazvao.[816] Od njih su brojni zavrijedili njegovo nezaobilazno sjećanje. O njima je u vlastitim *Poslanicama* uvrstio trajno svjedočanstvo. Ali je i Luka u *Djelima* spominjao Pavlove učenike. Naznačuje ih po imenu.

Timotej i Tito

5. - Povijest kaže da je Timotej, kao prvi, primio biskupstvo Crkve u Efezu[817] kao i Tito biskupstvo Crkava na Kreti.[818]

Luka

6. - Luka je rodom Antiohijac.[819] Po zanimanju je liječnik.[820] Veoma je dugo bio s Pavlom, ali ni s drugim apostolima nije drugovao usput. U dvjema nam je nadahnutim knjigama ostavio dokaze za ono liječenje duša što ga je od njih stekao. To je *Evanđelje*. Luka svjedoči da ga je napisao prema onome što su mu predali oni koji su "od početka bili gledatelji i službenici riječi" (Lk 1,2).[821] Kaže da je sve slijedio od početka.[822] Ali tu su i *Djela apostolska*. Njih je sastavio stekavši ih ne po čuvenju nego očima.

Lukino evanđelje i Pavao

7. - Kaže se da Pavao obično spominje *Evanđelje po Luki* kada, pišući, kao o nekome svome evanđelju rekne "po mome evanđelju".[823]

Krescent i Lino

8. - Glede pak ostalih Pavlovih pratilaca, sam Pavao svjedoči[824] da je Krescent[825] pošao u Galaciju.[826] U *Drugoj poslanici Timoteju*[827] Pavao spominje da je Lino s njime u Rimu. Lino je poslije Petra, prvi, primio biskupstvo Rimske crkve. To je već ranije naznačeno.[828]

---

kršćanstvu, ali nije niti židovski narod. Stoga riječ ἔθνος često prevodimo riječju "poganin". O riječi ἔθνος usp. B. RIGEAUX, *Épitres*, 449; L. CERFAUX, *Le chrétien dans la théologie paulinienne*, Paris, 34; M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Pavlovih poslanica*, 73-74.

812 Usp. Rim 15,19.

813 Odnosi se na 1 Pt.

814 Usp. 3,3,1.

815 Gal 2,7-10. - Naziv ljudi "obrezanja" naziv je za židovski narod: usp. L. CERFAUX, *La théologie de l' Église suivant saint Paul*, Paris, 1965, 25.

816 Usp Flm 2.24; Fil 2,5. Spomenuti su: Apija, Arhipa, Apafra, Marko, Aristarh, Dema, Luka i Epafrodit.

817 Usp. 1 Tim 1,3.

818 Usp. Tit 1,5.

819 To je prvi zabilježio upravo Euzebije Cezarejski: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 100 bilj. 7.

820 Usp. Kol 4,14.

821 Lukin se izričaj po sebi može dvojako shvatiti: apostoli su službenici "riječi" kao propovjednici odnosno Isusa Krista, utjelovljene Riječi.

822 Usp. Lk 1,2-3.

823 Usp. Rim 2,16; 16,25; 2 Tim 2,8.

824 Usp. 2 Tim 4,10.

825 O njemu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 101 bilj. 11.

826 Prevoditelji tu redovito kao kraj naznačuju Galaciju. Tako smo i sami postupili. Ali gotovo je sigurno da nije riječ o maloazijskoj Galaciji nego o Galiji. O tome vidi: G. BARDY, *Eusèbe*, I, 101 bilj. 11; TOB, 655 bilj. h; *Bibbia*, 2169 (sud je drukčiji).

827 2 Tim 4,21.

828 Usp. 3,2.

Klement Rimski

9. - S obzirom na Klementa ovo: i on je, kao treći, bio biskup Rimske crkve.[829] Sam Pavao svjedoči da je s njime bio radnik i trudbenik.[830]

Dionizije Areopagit

10. - Tu je, nadalje, i onaj Areopagit. Ime mu je Dionizije.[831] Luka je u *Djelima*[832] zapisao da je Dionizije prvi prigrlio vjeru poslije Pavlova govora na Areopagu. Jedan drugi drevni Dionizije, pastir Korintske crkve,[833] izvješćuje da je Areopagit bio prvi biskup Crkve u Ateni.

Postupak u nastavku

11. - Kako budemo išli putem naprijed, govorit ćemo, kada dođe čas, o apostolskome naslijedstvu tijekom vremena. Sada pak prijeđimo na ono što povijesno slijedi.

Peto poglavlje
(5,1-7)

ZADNJA ŽIDOVSKA OPSADA

Rimski carevi

1. - Poslije Nerona koji je vladao trinaest godina,[834] Galba[835] i

[829] To je Klement Rimski. O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 46-55; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 45-47; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 67-84; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 15-17.
[830] Usp. Fil 4,3. - Origen je poistovjetio Klementa Rimskoga s Klementom iz Fil 4,3. Ali za to ne postoje zajamčeni i sigurni dokazi: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 46; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 45; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 67; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 15.
[831] Pod kraj petoga stoljeća nastat će niz vrijednih teoloških spisa čiji će se autor poistovjetiti s Dionizijem Areopagitom.
[832] Usp. Dj 17,34.
[833] Već smo spomenuli Dionizija Korintskoga u svezi s 2,25,8.
[834] Neron je počeo vladati 13. listopada g. 54. Umro je 9. lipnja g. 68.

Oton[836] održali su se oko godinu i šest mjeseci. Vespazijan koji se odlikovao u ratovima protiv Židova, za kralja je određen u samoj Judeji. Tamošnja ga je vojska proglasila carem.[837] Smjesta je krenuo u Rim. Rat je protiv Židova u ruke predao svome sinu Titu.

Napad na Kristove učenike

2. - Poslije uzašašća našega Spasitelja Židovi su, uz drskost protiv njega, sada i protiv njegovih apostola poduzeli veliki broj različitih zlih pothvata. Kao prvoga kamenjem su umorili Stjepana.[838] Zatim je, poslije njega, Jakovu koji bijaše Zebedejev sin, a Ivanov brat, odrubljena glava.[839] Posebice je Jakov koji je nakon uzašašća našega Gospodina tu prvi u dio dobio biskupsko prijestolje bio ubijen na već naznačeni način.[840] Ali su i ostalim apostolima postavljene tisuće smrtonosnih zamki. Protjerani su iz zemlje Judeje te su s Kristovom moći u navještanju krenuli na put radi poučavanja svih naroda. Krist im je rekao: "Putujući poučavajte sve narode" (Mt 28,19) u mojemu imenu.

Pela

3. - Ne samo to nego je narodu Jeruzalemske crkve nekim proroštvom[841], po objavljenju, upravljenim tamošnjim odličnicima bilo zapovjeđeno da prije rata napuste grad i nastane se u određenome gradu Pereje. Naziva se Pela.[842] Tu su se iz Jeruzalema preselili oni koji su povjerovali u Krista. Tako su sveti muževi u potpunosti ostavili taj židovski kraljevski glavni grad kao i cijelu judejsku zemlju. Tada je Božja pravda pogodila one koji su brojna i različita zla nanijeli Kristu i njegovim apostolima. Posve je između ljudi uklonila sami onaj bezbožnički rod.

[835] Galba, Servije Sulpicije, naslijedio je Nerona g. 68. i bio ubijen 15. siječnja g. 69.
[836] Oton, Salvije, naslijedio je Galbu i umro 14. travnja g. 69.
[837] Vespazijan, Tito Flavije, stupa na vlast 1. srpnja g. 69. i ostaje do g. 79.
[838] Usp. Dj 7,58-60.
[839] Usp. Dj 12,2.
[840] Usp. 2,23.
[841] To proroštvo zapravo spominje jedino Euzebije Cezarejski: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 103 bilj. 9.
[842] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 91.

Bezbrojna zla

4. - Onaj tko želi može svom pomnjom iz povijesti koju je napisao Josip za se prikupiti: koja su zla u to doba na svakome mjestu zahvatila sveukupno pučanstvo; kako su nadasve stanovnici Judeje zapali u najtežu nesreću; kolike su tisuće ljudi muževne dobi sa ženama i djecom pali od mača, gladi i bezbrojnih drugih oblika smrti; koliko je i koji su židovski gradovi bili opkoljeni; kolike su strahote i više od strahota vidjeli oni koji su pobjegli u sami Jeruzalem kao u posve utvrđeni glavni grad; koji je oblik bio u čitavome ratu i ono što se sve u njemu zbilo podrobno; kako se na kraju gnusoba pustošenja - najavljena od proroka[843] - nastanila u samome Božjemu hramu nekoć slavnome, a čekalo ga je, na koncu, posvemašnje uništenje ognjem.

Veliko mnoštvo

5. - Nužno je pak navesti što sami Josip vlastitim riječima bilježi o ljudima koji su se za dane pashalne svetkovine, kao u zatvor zatvoreni, skupili u Jeruzalem: mnoštvo od tri miliona.

Božja pravda

6. - Trebaše, dakle, da Židovi onih dana kada su izvršili Muku sveopćega Spasitelja i dobročinitelja, Božjega Krista - baš u te dane - budu zatočeni kao u zatvor te od Božje pravde prime smrt koja ih je snašla.

Najava za nastavak

7. - Ostavljam pak po strani ono što je Židove potanko pogodilo: što se protiv njih poduzelo mačevima i na drugi način. Smatram kako je nužno navesti jedino nesreće od gladi. Tako će, dijelom, čitatelji ovoga spisa moći uvidjeti da ih nije kasno spopala Božja kazna za bezakonja protiv Božjega Krista.

[843] Usp. Dn 9,27; 12,11.

Šesto poglavlje
(6,1-28)

GLAD U JERUZALEMU

Bogati

1. - De uzmi sada u ruke petu knjigu Josipovih *Povijesti* i pročitaj tragediju o onome što se tada zbilo.

Josip kaže: "Bogatima je i ostanak bio isto što i smrt. Pod izlikom da će odseliti netko bi ih ubio zbog imutka. Međutim, s glađu se uvećavala ustanička mahnitost. Iz dana su se u dan povećavale obje strahote.

Nestašica žita

2. - Žita se nije nigdje vidjelo. Ustanici su uskakali u kuće i pretraživali ih. Ako su žito nalazili ljude su zlostavljali jer su to nijekali. Ali ako ne bi našli, mučili su ih jer su veoma brižljivo sakrili. Tjelesa su jadnika služila za dokaz da žita imaju odnosno nemaju. One koji su se još držali uspravno, smatrali su prebogatima hranom. Po strani su ostavljali one koji već sahnu. Držali su nerazumnim ubiti ljude koji će umrijeti od gladi.

Zamjena dobara

3. - Mnogi su krišom mijenjali imutke: za jednu mjeru pšenice, ako su bili bogatiji, a siromašniji, ječma. Potom su se zaključavali u najskrovitiji dio kuća. Neki su na vrhuncu potrebe jeli nespremljenu pšenicu. Drugi su pržili koliko dopuštaše nevolja i strah.

Bijedna ishrana

4. - Stol se nije nigdje postavljao. Jela su se, sirova izvučena iz vatre, grabila. Hrana je bila jadna. Dostojan je suza bio prizor: jači su otimali više, a slabiji cviljeli.

Bez stida

5. - Glad nadjačava sve porive. Ona kao ništa drugo uništava stid. U gladi se prezre što je inače dostojno obzira. Žene su, dakle, iz samih supružničkih usta kao i sinovi očinskih i - to je najbjednije - majke iz dojenčadi izvlačile hranu. Nisu se sustezale, dok su im najdraži umirali u rukama, oduzimati kapljice života.

Provale pobunjenih

6. - Čak i tako jedući, ljudi ipak nisu bili sakriveni. Ustanici su se posvuda pojavljivali s otimanjima navedenoga. Kada bi vidjeli zatvorenu kuću, bio je to znak da se unutra jede. Odmah su provaljivali razbivši vrata. zalogaje su čupali gotovo iz grla i odnosili.

Postupci provalnika

7. - Starce koji su zadržavali jela udarali su. Ženama su čupali kosu ako su štogod skrivale u rukama. Nije bilo nikakva milosrđa ni prema sijedosti ni prema nejačadi. Dječicu koja su prionula uz zalogaje odvajali su i obarali na pod.

Pronalasci hrane

8. - Prema onima koji su preduhitrili njihov upad te već progutali što se imalo oteti bili su okrutniji kao da su nepravedno postupili. Za traženje hrane izmišljali su najstrašnije načine pretrage. Jadnicima su otvore stidnih udova začipali grašcima, a naoštrenim štapovima pretraživali stražnjice. U svrhu da prizna jedan kruh kao i to da oda samo šaku ječma ponetko je pretrpio ono što je i za uši jezivo.

Mučitelji

9. - Mučitelji nisu gladovali. Okrutnost iz nužde bila bi neznatnija. Mučitelji su uvježbavali mahnitost. Sebi su unaprijed pripremali zalihe za dane što dolaze.

Otimači

10. - Otimači su presretali one koji su noću izlazili do rimske straže da prikupe divljega zelja i trave. Kada su ovi već pomislili da su izbjegli neprijateljima, pljačkaši su im otimali što su nosili. Često su ih preklinjali i zazivali strašno Božje ime da im dadu dio od onoga što su uz pogibli ponijeli. Ali im ništa nisu davali. Čak je bila ljubaznost što oteto nisu platili glavom."

Preminuli

11. - Josip poslije ostaloga navedenome dodaje govoreći: "Židovima je s neizlascima iščeznula svaka nada u oslobođenje. Glad se uvećavala. Proždirala je narod kuću po kuću i obitelj za obitelji. Krovovi su bili puni mrtvih žena i dojenčadi, a ulice preminulih staraca.

Prava bijeda

12. - Djeca i mladi, naduti, kao sjene su lutali trgovima. Padali su gdje je koga zahvatila muka. Bolesni nisu imali snage ukopati bližnje. Ali žacali su se i oni koji su bili u snazi zbog mnoštva bolesnika i vlastite neizvjesnosti. Mnogi su pak umirali nad onima koje su sami pokopali, a mnogi do groba dolazili i prije nego je bila potreba.

Posvemašnji muk

13. - U nesrećama nije bilo plača ni jadikovanja već je glad nadjačala patnje. Oni koji su se borili sa smrću suhih su očiju gledali one koji su ih pretekli u smrti. Duboki je muk obavio grad i noć punu smrti. Razbojnici su bili strašniji od svega.

Razbojnici

14. - Razbojnici su pretraživali kuće kao grobove. Pljačkali su mrtvace. S tjelesa su skidali pokrivače i odlazili uz grohot. Vrške su mačeva probali na mrtvim tijelima. Da isprobaju željezo probadali su neke od napuštenih koji su još bili živi. Neki su ih preklinjali da im

pomognu desnicom i mačem. Oni su ih uz prezir prepuštali gladi. Svaki koji je izdisao, okrenuvši se od živih ustanika, postojano je gledao prema Hramu.

Mrtva tijela

15. - Ustanici su najprije naređivali da se mrtvi pokopaju jer nisu podnosili zadah. Kako pak u tome nisu ustrajali, bacali su ih sa zidina u duboke jarke. Kada ih je Tito[844] obilazio, vidio je da su puni mrtvaca i da iz tjelesa što gnjiju teče obilata sukrvica. Zajecao je, podigao ruke i Boga zazvao za svjedoka da to nije njegovo djelo."

Zločinci

16. - Rekavši nešto u nastavku Josip kazanome dodaje ovo: "Neću se ustručavati reći ono što mi naređuje muka. Smatram da bi grad - da su Rimljani okasnili protiv zločinaca - progutao bezdan, potop potopio ili odnijeli gromovi Sodome. Sadržavao je, naime, mnogo bezbožniji rod od onih koji su spomenuto pretrpjeli. Ali sav je narod propao zajedno sa zločincima."

Borba za život

17. - Josip u šestoj knjizi piše ovako: "U gradu je od gladi uništenih palo golemo mnoštvo. Neopisive su se patnje zbile. Gdje god bi se u kojoj kući ukazala sjena od hrane, bio bi rat. Najdraži su se međusobno hvatali rukama otimljući najbjednije potpore za život. Pouzdanja nije bilo niti u siromaštvo onih koji umiru. Razbojnici su pretraživali ljude na izdisaju da ne bi tko imao hrane u krilu dok hini samu smrt.

Izgladnjeli

18. - Ljudi su kao pobjesnjeli psi zijevali od uboštva. Padali su, lutali i poput pijanaca udarali u vrata. Dvaput su i triput u isti sat zalazili

[844] Kada je Vespazijan postao car, opsadu je Jeruzalema povjerio svome sinu Titu. Jeruzalem je razoren g. 70.

u iste kuće.

Sve se jelo

19. - Nužda je sve nosila pod zube. Skupljalo se što ne bi uzele ni najdivljije životinje bez razuma i donosilo jesti. Ljudi se, na kraju, nisu sustezali od opasača i potplata. Čak bi oderali kožu sa štitova i žvakali. Nekima su hranom bili komadi negdašnje trave. Čak su neki skupljali suhe žile i najneznatniju količinu prodavali po četiri atika.

Svjedok patnje

20. - Zašto uopće treba spominjati bezočnost gladi s obzirom na bića koja su bez duše? Upravo naznačih njezino djelo kakvo se ne opisuje među Grcima ni među barbarima. Kada se rekne ulijeva jezu, a nevjericu kada se čuje. Ali neka se ne pomisli da priče pričam za budući naraštaj. I sam bih rado mimoišao nesreću kada u svome pokoljenju ne bih imao bezbroj svjedoka. Uostalom, ništavnu bih milost iskazao domovini kada bih odustao reći što je doista pretrpjela.

Eleazarova Marija

21. - Među prekojordanskim stanovnicima bila je žena, imenom Marija, od oca Eleazara, iz sela Batezora. To znači kuća hisopa. Marija je bila na glasu s roda i bogatstva. Bila je kao izbjeglica s ostalima opkoljena u Jeruzalemu.

Sve su joj oduzeli

22. - Mariji su tirani oteli sav posjed što ga je prikupila i iz Pereje donijela u grad. Pljačkaši su danomice uskakali i oduzimali ostatke nekretnine i ako je nešto hrane smislila. Ženu je obuzela strašna srditost. Često je otimače psovala i proklinjala dražeći protiv sebe.

Marijino dijete

23. - Mariju nitko nije ubio ni u srdžbi niti iz samilosti. Ona se pak

zamorila za druge tražiti hranu koja se već nigdje nije ni mogla naći. Glad je pak prolazila utrobom i moždinom, a srce više gorjelo nego glad. Marija je za savjetnicu uzela srdžbu i nevolju. Krenula je protiv naravi i uzela dijete. Imala je dječaka na dojci.

Razgovor s djetetom

24. - Rekla je: Jadno čedo, za koga ću te čuvati u ratu, gladi i pobuni? Kod Rimljana je ropstvo čak da i živemo pod njima. Ali glad je ispred ropstva. Pobunjenici su strašniji od obojega. Hajde: meni budi hrana, pobunjenicima prokletstvo, ljudima priča, jedina koja nedostaje židovskim nedaćama.

Ubojstvo dječaka

25. - To govoreći ujedno je ubila sinčića. Potom ga je ispekla. Pola je pojela, a ostalo sačuvala sakriveno. Ustanici su smjesta došli privučeni parom koja ne laže. Prijetili su da će je odmah zaklati ako ne pokaže što je pripremila. Ona je odgovorila da im je sačuvala lijepi dio. Otkrila je djetetov ostatak.

Govor pobunjenicima

26. - Ustanike je odmah spopala jeza i izbezumljenost. Prizor ih je ukočio. Žena je kazala: Ovo je moje dijete, vlastito, i moje je to djelo. Jedite! Jela sam i ja. Ne budite nježniji od žene niti suosjećajniji od majke. Ali ako ste vi pobožni i odbacujete moju žrtvu, ja sam jela za vas. Neka se i ostatak pričuva za mene.

Zlodjelo

27. - Poslije toga pobunjenici su drhteći izašli: makar jednom u strahu, a majci su uz muku prepustili tu hranu. Cijeli se pak grad odmah ispunio prepričavanjem zlodjela. Svatko je nesreću kao da ju je on počinio stavljao pred oči i trnuo.

Poželjenost smrti

28. - Kod izgladnjelih je bila žurba prema smrti, a sreća u onih koji su odlazili prije nego su čuli i vidjeli tolika zla."

Sedmo poglavlje
(7,1-9)

PROROŠTVA ISUSA KRISTA

Mt 24,19-21

1. - Takve su Židovima bile kazne za bezakonje i bezboštvo u odnosu na Božjega Krista. Dostojno je pak da se kaznama doda istinito proroštvo našega Gospodina. Njime svjedoči proričući ovako: "Jao trudnicama i dojiljama u one dane. Molite da vam se bijeg ne dogodi zimi ni subotom. Tada će biti velika stiska. Nije takve bilo od početka svijeta sve do sada, ali neće je ni biti" (Mt 24,19-21).

Bezbroj umrlih

2. - Zbrajajući sveukupni broj umrlih povjesnik[845] kaže: od gladi i mača umrlo je milion i sto tisuća[846]; ustanici i razbojnici koji su preostali pogubljeni su prokazujući jedni druge; među mladima najodličniji i oni koji su se odlikovali tjelesnom ljepotom sačuvani su za trijumfalnu povorku; od ostaloga svijeta oni koji su imali više od sedamnaest godina neki su, utamničeni, poslani na radove u Egipat, a neki, većina, razdijeljeni po pokrajinama da u gledalištima poginu od mača i zvijeri; oni koji su bili ispod sedamnaest godina odvedeni su da se prodaju. Samo je takvih broj bio oko devedeset tisuća ljudi.

Vrijeme događaja

3. - Na taj se način navedeno zbilo druge godine Vespazijanova

[845] To je Josip Flavije.
[846] Broj se čini nevjerojatnim: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, 110 bilj. 2.

vladanja. U skladu je s proročanskim proricanjima Gospodina i Spasitelja Isusa Krista. On je to, božanskom moći, kao već nazočno prorekao. Zaplakao je i oplakivao po pisanju svetih evanđelista. Oni donose njegove vlastite riječi. Tada je Isus govorio samome Jeruzalemu:

Lk 19,42-44

4. - "Kada bi i ti znao u taj dan što je za tvoj mir, ali sada je skriveno od tvojih očiju. Doći će, naime, dani na te i tvoji će te neprijatelji opkoliti pokopom. Okružit će te i odasvuda pritjesniti. Također će te do temelja uništiti kao i tvoju djecu."

Lk 21,23-24 i 21,20

5. - Potom kao da Isus govori za narod: "Nastat će velika stiska na zemlji i gnjev na taj puk. Upast će u usta mača i biti će zarobljenici po svim narodima. Puci će pogaziti Jeruzalem dok se ne ispune vremena naroda." I opet veli: "Kada vidite Jeruzalem okružen vojnicima, tada shvatite da se približilo njegovo opustošenje."

Božansko proroštvo

6. - Kako se neće onaj tko riječi našega Spasitelja usporedi sa sačuvanim piščevim izvještajima[847] diviti i priznati da je predznanje kao i proricanje našega Spasitelja božansko jer je uistinu i nadnaravno čudesno?

Lk 23,18-19

7. - O onome, dakle, što se dogodilo cijelome narodu poslije spasonosne Muke i onih riječi kojima je mnoštvo Židova oslobodilo smrti razbojnika i ubojicu, a tražilo da se objesi Začetnik života, ništa nije potrebno dodati izvještajima.[848]

[847] To je Josip Flavije.
[848] Usp. Lk 23,18-19; Iv 18,40; Dj 3,14-15.

Providnost

8. - Pravedno je dodati ono što razjašnjava čovjekoljublje svedobre Providnosti koja je punih četrdeset godina nakon drskosti prema Kristu odlagala pogibiju protiv Židova. Tih su godina u većini bili živi apostoli i učenici kao i sami Jakov, prvi jeruzalemski biskup, nazvani Gospodnjim bratom. Oni su boravili u samome Jeruzalemu. Ostali su na životu kao najčvršća obrana za mjesto.

Božanski nadzor

9. - Božansko se nadziranje sve dotle strpilo: neće li se možda pokajati za ono što su učinili te dobiti oproštenje i spas. Uz toliku strpljivost Bog je Židovima pružio izvanredna znamenja što će im se dogoditi ako se ne obrate. Spomenuti je pisac[849] i to držao dostojnim uspomene. Najbolje je to navesti za one koji će doći u dodir s tim spisom.

Osmo poglavlje
(8,1-10)

PREDRATNI ZNACI

Prezrena znamenja

1. - Uzmi i pročitaj što je u šestoj knjizi svojih *Povijesti* Josip ovako izložio: "Tada su zavodnici i oni koji su lagali o Bogu zavodili jadni narod. Jasne znakove koji su naznačivali buduće opustošenje niti su prihvaćali niti im se vjerovalo. Naprotiv, ljudi su kao omamljeni i ne posjedujući ni oči ni pamet prečuli Božje navještaje.

Znaci

2. - Najprije nad gradom stajaše zvijezda, nalik maču, i repatica, rastegnuta godinu dana. Potom pred ustanak i predratni pokret: narod se

[849] To je Josip Flavije.

okupio na svetkovinu Beskvasnih kruhova,[850] osmi mjeseca ksantika.[851] Bilo je oko devetoga noćnog sata. Toliko je svjetlo obasjavalo Žrtvenik i Hram da se činilo kao da je bijeli dan. I to je potrajalo pola sata. Neupućeni su smatrali da je to dobro. Međutim, pismoznanci su to, prije događaja, protumačili kako treba.

Krava

3. - Prigodom iste svečanosti krava koju je Veliki svećenik vodio za žrtvu na svetoj je sredini otelila janje.

Hramska otvorena vrata

4. - Istočna nutarnja vrata bila su od mjedi i veoma teška. Jedva ih je navečer zatvaralo dvadeset ljudi. Vrata su se zatvarala željeznim zasunima. Imala su veoma snažne kračune. Vidjelo se pak da su o šestome noćnome satu otvorena.

Znamenja na nebu

5. - Nakon svečanosti, malo dana kasnije, dvadeset i prvoga mjeseca artemisosa,[852] ukazala se neka đavolska prikaza veća nego bi se povjerovalo. To što velimo pričinilo bi se nevjerojatnim da o tome ne svjedoče oni koji su vidjeli i da patnje što su uslijedile nisu bile jednake znakovima. Pred zapad sunca po cijelome su se kraju vidjela u zraku bojna kola i naoružane česte što iz oblaka napadaju sa svih strana i okružuju gradove.

Naređeni odlazak

6. - Za svetkovine koja se naziva Pedesetnica[853] svećenici su, kako su običavali, noću došli u Hram radi bogoslužja. Rekli su da su najprije zamijetili gibanje i štropot, a poslije brojne glasove: pođimo odovud!

[850] Usp. Izl 12,14-20.
[851] To je naziv za mjesec travanj: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1339.
[852] Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 277.
[853] Usp. Lev 23,15-22.

Ananijin sin

7. - Od navedenoga ovo je strahotnije. Neki čovjek, imenom Isus, Ananijin sin, neuki ratar, četiri godine pred rat, dok je grad bio u potpunome miru i blagostanju, došao je na svečanost kada svi po običaju Bogu podižu šator.[854] Odjednom je po Hramu počeo vikati: Glas s Istoka; glas sa Zapada; glas s četiri vjetra; glas nad Jeruzalemom i Hramom; glas nad zaručnicima i zaručnicama; glas nad svim narodom. To je, obilazeći sve ulice, izvikivao danju i noću.

Rasrđeni glavari

8. - Neki su se od narodnih uglednika razljutili zbog zlog govora. Uhitili su čovjeka i mučili mnogim udarcima. Ali on koji nije govorio u svoje ime niti sam od sebe, nastavio je prisutnima dovikivati iste riječi kao i ranije.

Pred rimskim upraviteljem

9. - Budući da su poglavice držali - tako je i bilo - da toga čovjeka giba nešto nadnaravno, izveli su ga pred rimskoga upravitelja. Tu je bio do kostiju izudaran bičevima. Ali on nije molio niti plakao. Naprotiv, otklanjajući najviše što je mogao plačljivost glasa, na svaki je udarac odgovarao jao, jao Jeruzalemu."

Vespazijan

10. - Josip donosi nešto neobičnije od prethodnoga. Kaže da se u Svetim pismima nalazi stanovito proroštvo koje tvrdi da će upravo u to vrijeme netko iz njihova kraja zavladati svijetom. Sam je mislio da se proroštvo ispunilo na Vespazijanu.[855]

[854] Usp. Lev 23,33-36.39-43.
[855] Doista je vojska u Palestini 1. srpnja 69. uzvicima Vespazijana proglasila carem.

Ps 2,8 i Ps 18,5

11. - Ali Vespazijan nije vladao cijelim svijetom nego samo svijetom pod Rimljanima. Stoga je pravednije proroštvo pripisati Kristu. Njemu je rekao Otac: "Traži od mene i dat ću ti narode za tvoju baštinu i za tvoj posjed krajeve zemlje." Upravo je u to doba "u svekoliki svijet otišao glas" svetih apostola "i do kraja svijeta njihove riječi".

Deveto poglavlje
(9,1-5)

JOSIP FLAVIJE I NJEGOVI SPISI

Podaci o piscu

1. - Poslije svega kazanoga dostojno je znati o samome Josipu[856] - tako je puno pridonio *Povijesti*[857] koja je u rukama - odakle je i iz kojega je roda ponikao. Još i to sam naznačuje ovako govoreći: "Josip, Matijin sin, svećenik iz Jeruzalema, i sam se najprije borio protiv Rimljana, ali im se potom iz prisile podložio."

Ogromna čast

2. - Josip je u ono doba od Židova bio kudikamo u najvećoj mjeri najslavniji muž ne samo među sunarodnjacima nego također kod Rimljana. Bio je počašćen podizanjem kipa u gradu Rimu. Isto tako knjige što ih je napisao imale su čast da budu u knjižnici.

Dva djela

3. - Josip razlaže svu *Židovsku starinu* u punih dvadeset knjiga, a *Rimski rat* svoga vremena u sedam knjiga što ih je, osobno svjedoči, napisao ne samo na grčkome jeziku nego i na očinskome.[858] Posve je dostojan da mu se povjeruje.

[856] O Josipu Flaviju usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja*, 28-29.
[857] To je upravo Euzebijeva *Crkvena povijest*.
[858] Aramejski se tekst spisa izgubio: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 115 bilj. 3.

Treće djelo

4. - Od Josipa potječu i druge dvije knjige[859] koje zavrijeđuju privrženost. Naslov je *O drevnosti Židova*. U njima su odgovori gramatiku[860] Apionu koji je tada sastavio djelo protiv Židova. Isto je učinjeno i protiv drugih koji su pokušali klevetati predaje židovskoga naroda.

Stari zavjet

5. - U prvoj od dviju knjiga[861] Josip utvrđuje broj zavjetnih knjiga za *Zavjet* koji se naziva *Starim*. Poučava vlastitim riječima koje slijede koji su spisi kod Hebreja po drevnoj predaji neosporni.

Deseto poglavlje
(10,1-11)

BOŽANSKI SPISI PO JOSIPU FLAVIJU

Dvadeset i dvije knjige

1. - "Mi, dakle, ne posjedujemo tisuće nesuglasnih knjiga koje su u sukobu nego samo dvadeset i dva spisa što opisuju svekoliko vrijeme. S pravom se vjeruje da su božanski.

Petoknjižje

2. - Od njih pet pripada Mojsiju. Sadrže - do Mojsijeve smrti - zakone i predaju o čovjekovu postanku. To je vrijeme nešto duže od tri tisuće godina.

[859] Misli se na spis u dvije knjige.
[860] U izvorniku je riječ γραματικός: učitelj, učenjak, kritik. Usp. A. BAILLY, 417.
[861] Odnosi se na djelo *O drevnosti Židova*.

Proročki i drugi spisi

3. - Od Mojsijeve smrti do smrti perzijskoga kralja Artakserksa,[862] poslije Kserksa,[863] proroci su nakon Mojsija zapisali u trinaest spisa događaje svoga vremena. Ostala četiri spisa sadrže hvalospjeve Bogu i upute ljudima za život.

Naknadni spisi

4. - Od Artakserksa do našega vremena sve je zapisano. Ali zbog netočnoga naslijedstva kod proroka ne zaslužuje povjerenje jednako spisima što im prethode.

Židovski stav

5. - Postupanje pokazuje kako pristupamo vlastitim spisima. Već je proteklo dugo vrijeme što se nitko nije usudio da - glede njih - nešto doda, oduzme ili izmijeni. Od ranoga je djetinjstva svim Židovima urođeno misliti da su Božja pouka. Drže ih se i rado, ako treba, za njih umiru."

Makabejski spis

6. - Neka je to kao korisno navedeno od povjesnika. Međutim, on je napisao drugi spis koji nije bez plemenitosti. To je *O samostalnome razumu.* Neki su stavili naslov *Makabejski spis* jer sadrži ratove koje su - nalaze se u spisima koji se tek nazivaju: *Makabejske knjige* - Hebreji odvažno vodili za pobožnost prema Bogu.[864]

Josipova namjera

7. - Pri kraju dvadesete knjige *Starine* Josip bilježi kako je naumio napisati četiri knjige - prema očinskome židovskome shvaćanju - o Bogu

[862] Artakserks vlada u Perziji od g. 464. do g. 425.
[863] Kserks u Perziji vlada od g. 486. do g. 465.
[864] To je *Četvrta Makabejska knjiga* koju nije napisao Josip Flavije nego neki njegov suvremenik ili neposredni predšasnik. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe,* I, 116 bilj. 5.

i njegovoj biti i o zakonima te što je, po Židovima, dopušteno, a što zabranjeno činiti. U istim svojim spisima Josip također spominje i ostalo čime se bavio.

Just iz Tiberijade

8. - Razumno je uz gornje također navesti one riječi koje Josip navodi na samome kraju *Starine.* To je da se povjeruje navodu svega što smo od njega preuzeli. Josip doista kori Justa iz Tiberijade koji je poput njega nastojao izvijestiti o događajima njihova vremena. Just pak nije napisao istinu. Josip dodaje i druge optužbe tome čovjeku. Ono što slijedi dodaje doslovno.

Istina

9. - "Ja se nipošto nisam bojao istoga mišljenja o svome pisanju. Čak sam spise poklonio carevima dok su činjenice gotovo još bile pred očima. Sam sam, naime, uvidio da sam sačuvao predaju istina. Očekujući da ću za to dobiti svjedočanstvo, nisam se prevario.

Pregledana djela

10. - Spis sam predočio i mnogim drugima. Od njih su neki kao kralj Agripa i neki njegovi srodnici sudjelovali u ratu.[865]

Car Tito i kralj Agripa

11. - Car Tito[866] htio je da se poznavanje događaja ljudima prenese samo tim djelima. Stoga je naredio, potpisujući svojom rukom, da se spisi objave. Kralj pak Agripa napisao mi je šezdeset i dva pisma svjedočeći da je predana istina."

Josip je čak od pisama naveo dva. Ali neka je o njemu ovdje toliko izneseno. Mi pak prijeđimo na ono što slijedi.

[865] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 117 bilj. 10.
[866] Flavije Vespazijan Tito vlada od g. 79. do g. 81.

Jedanaesto poglavlje

JERUZALEMSKI BISKUP ŠIMUN

Predaja kaže da su se poslije Jakovljevoga mučeništva[867] i neposredno zatim ostvarenoga zauzeća Jeruzalema[868] apostoli i Gospodnji učenici koji su sve dotad ostali na životu odasvuda sastali na isto mjesto zajedno s onima koji su po tijelu od Gospodinova roda. Više ih je još bilo na životu. Zajedno su se posavjetovali o tome koga treba smatrati dostojnim da bude Jakovljev nasljednik. Svi su jednodušnom odlukom prosudili da je za stolicu Jeruzalemske crkve dostojan Šimun sin Kleofe koga spominje i evanđeosko pismo.[869] Kaže se da je Šimun bio Spasiteljev bratić. Hegezip, naime, izvješćuje da je Kleofa Josipov brat.[870]

Dvanaesto poglavlje

VESPAZIJAN I DAVIDOVI POTOMCI

Dodajmo: po zauzeću Jeruzalema Vespazijan je naredio neka se pronađu svi iz Davidova roda da među Židovima ne bi nitko ostao od kraljevske loze. Čak se i s toga razloga nad Židove ponovno nadvilo veliko progonstvo.[871]

Trinaesto poglavlje

PAPA ANICET

Vespazijan[872] je vladao deset godina. Kao posvemašnji vladar naslijedio ga je sin Tito. Za druge godine Titova vladanja biskup Rimske

[867] Jakov je postao biskup u Jeruzalemu ljeti g. 58.
[868] Tito je g. 70. zauzeo Jeruzalem i razorio Hram.
[869] Usp. Lk 24,18; Iv 9,25.
[870] Euzebije u *Crkvenoj povijesti* veoma često spominje Hegezipa. Mjesta su podrobno naznačena kod G. BARDY, *Eusèbe*, IV, 175.
[871] Nitko drugi osim Euzebija Cezarejskoga ne posjeduje taj podatak.
[872] U Euzebijevu sažetku na početku ove treće knjige zamijenjena su mjesta trinaestoga i četrnaestoga poglavlja.

crkve Lino[873] koji je službu vršio dvanaest godina predao ju je Anakletu.[874] Tita koji je vladao dvije godine i isto toliko mjeseci[875] naslijedio je brat Domicijan.[876]

Četrnaesto poglavlje

ALEKSANDRIJSKI BISKUP AVILIJE

Četvrte, dakle, Domicijanove godine prvoga biskupa Aleksandrijske crkve Anijana[877] koji je ispunio dvadeset i dvije godine naslijedio je, kao drugi, Avilije.

Petnaesto poglavlje

PAPA KLEMENT

Dvanaeste godine iste vladavine[878] Anakleta koji je bio dvanaest godina biskup Rimske crkve naslijeđuje Klement.[879] Apostol, pišući Filipljanima, uči da je Klement bio njegov suradnik.[880] Kaže: "I s Klementom i s ostalim mojim suradnicima čija su imena u knjizi života..." (Fil 4,3).

[873] Euzebije o Linu govori u 3,2 i 3,4,8.
[874] Anaklet je papa od g. 79. do g. 90. ili g. 92.
[875] Car Tito umire 13. rujna g. 81.
[876] Tito Flavije Domicijan vlada od g. 81. do g. 96.
[877] Euzebije o njemu govori u 3,21;2,24.
[878] Odnosi se na cara Domicijana.
[879] Papa Klement veoma je značajna ličnost u ranome kršćanstvu. On je to kao papa i kao teološki pisac. Njime zapravo počinje otačko razdoblje. Klementa ubrajamo među Apostolske oce jer je apostolski suvremenik. O Klementovu životu više ne posjedujemo pouzdane podatke. Može se predpostaviti da je bio papa od g. 90. do g. 100. Pobliže o njemu, njegovu radu i učenju vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 46-55; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 45-47; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 67-84; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 15-17.
[880] Već je Origen poistovjetio papu Klementa s Klementom iz Fil 4,3.

Šesnaesto poglavlje

KLEMENTOVA POSLANICA

Od Klementa posjedujemo jednu prihvaćenu[881] *Poslanicu:* veliku i divnu.[882] Napisao ju je od strane Rimske crkve Korintskoj crkvi jer se tada u Korintu dogodio razdor. Znamo da se *Poslanica* nekoć kao i u naše doba javno čitala u mnogim Crkvama. Hegezip je vjerodostojan svjedok da se život u Korintu[883] pod istim vladarom[884] poremetio sukobom.

Sedamnaesto poglavlje

DOMICIJANOVO PROGONSTVO

Domicijan je pokazao veliku okrutnost prema mnogima. Bez valjana je suda posmicao ne mali broj plemenitaša i uglednih ljudi u Rimu. Brojne je druge viđene muževe bez razloga osudio na progonstvo preko granice kao i na oduzimanje dobara. Sebe je, na kraju, postavio nasljednikom Neronova neprijateljstva prema Bogu i borbe protiv Boga. Uistinu je, kao drugi, protiv nas podstakao progonstvo[885] mada njegov otac Vespazijan nije protiv nas ništa zasnovao nerazumno.

---

[881] Poznato je da su neki spisi naknadno pripisani Klementu, ali ih on nije nipošto napisao. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 55-64; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 47; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 85-88; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 17.
[882] Riječ je o vlastitome spisu Klementa Rimskoga. To je njegova *Poslanica Korinćanima*. Spis je velike i najrazličitije vrijednosti. O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 47-55; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 45-47; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 68-84; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 15-17.
[883] Hegezip je neko vrijeme proveo u Korintu.
[884] To je car Domicijan.
[885] O Domicijanovu progonstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 152-154.

Osamnaesto poglavlje
(18,1-4)

DOMICIJANOV PROGON

Patmos

1. - Predaja kaže da je apostol i evanđelist Ivan u to doba još bio na životu. Zbog svjedočenja za božansku Riječ bio je osuđen boraviti na otoku Patmosu.[886]

Otk 13,18

2. - Irenej[887] pak piše o broju[888] koji u *Otkrivenju*[889] što se naziva Ivanovim iznosi naziv Antikrist.[890] Tada u petoj knjizi *Protiv krivovjerja*[891] o Ivanu doslovce kaže ovo:

Antikrist

3. - "Da je trebalo u sadašnje vrijeme otvoreno obznaniti Antikristovo ime, rekao bi ga Ivan koji je i vidio otkrivenje. Nije ga pak vidio pred mnogo vremena nego gotovo u našem naraštaju, pod kraj[892] Domicijanove vlasti."

Flavija Domicila

4. - Nauk je naše vjere uistinu u naznačenome razdoblju do te mjere zasvijetlio da ni pisci koji su daleko od našega učenja nisu propustili u svojim povijestima zabilježiti progonstvo i u njemu

---

[886] Patmos se spominje u Otk 1,9. Otok je veoma malen. Od Efeza je udaljen nekih 75 kilometara: usp. *Bibbia*, 2235.
[887] Riječ je o sv. Ireneju Lionskome.
[888] To je broj 666. Tako piše u većini rukopisa u Otk 13,18. Ali neki put se također pojavljuje broj 616. Ako se pođe od broja 666 i hebrejskih slova kojima se taj broj izražava, dobije se Neronovo ime: Cezar Neron. O tome usp. TOB, 801 bilj. 1; *Einheitsübersetzung*, 1402; *Bibbia*, 2249.
[889] Broj 666 čitamo u Otk 13,18.
[890] O Antikristu usp. 1 Iv 2,18.22;4,3.
[891] To je skraćeni naslov najvažnijega Irenejeva djela.
[892] Domicijanova vlast pada g. 96.

svjedočanstva. Oni su točno naznačili i vrijeme. Izvijestili su da je petnaeste godine Domicijanove s mnogim drugima i Flavija Domicila,[893] kći sestre Flavija Klementa, jednoga od rimskih konzula, radi svjedočenja za Krista protjerana za kaznu na otok Ponciju.[894]

Devetnaesto poglavlje

NAREDBA O DAVIDOVIM POTOMCIMA

Isti je Domicijan naredio da se pogube Davidovi potomci. Drevna predaja kaže da su neki od krivovjernika prokazali potomke od Jude - on je po tijelu bio Spasiteljev brat[895] - ukoliko su Davidova roda i pripadali u Kristovu rodbinu. To negdje naznačuje Hegezip koji doslovno veli:

Dvadeseto poglavlje
(20,1-9)

KRISTOVI SRODNICI

Judini unuci

1. - "Od Gospodnjega su roda na životu još ostali Judini unuci. Za Judu se kaže da je bio Spasiteljev brat po tijelu.[896] Te su unuke prokazali kao ljude iz Davidova potomstva. Podvornik ih je priveo caru Domicijanu. On se, naime, poput Heroda[897] bojao Kristova dolaska.

Pred carem

2. - Car ih pitaše da li su od Davida. Oni su priznali. Potom ih je pitao koliko imaju imanje ili kojim imutkom gospodare. Rekli su da njih

[893] O njoj usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 122 bilj. 4; H. JEDIN, *Povijest*, 153.
[894] Na taj su se otok slali prognanici: usp. E. BENOIST-H. GOELZER, *Nouveau dictionnaire latin-français*, Paris, 1922,1139.
[895] Usp. Mt 13,55; Mk 6,3.
[896] Usp. Mt 13,55; Mk 6,3.
[897] Usp. Mt 2,1-8.

obojica posjeduju samo devet tisuća denara.[898] Svakome od njih pripada polovica. Kazali su pak da ni to nemaju u blagajni već u procjeni zemlje od svega trideset i devet pletera[899] za koje plaćaju poreze i sami obrađuju da se prehrane."

Ratari

3. - Potom su također pokazali ruke. Za dokaz su osobnoga truda iznijeli tjelesnu tvrdoću i žuljeve što ih je trajan napor utisnuo u njihove ruke.

Pitanja o Isusu Kristu

4. - Pitani su o Kristu i njegovom kraljevstvu: kakvo je, gdje i kada će se pojaviti. Odgovorili su kako ono nije svjetovno ni ovozemno nego nebesko i anđeosko. Uspostavit će se na kraju vremena kada Krist dođe u slavi suditi žive i mrtve i naplatiti svakome po njegovu djelu.[900]

Oslobođeni

5. - Domicijan ih potom nije za ništa okrivio. Prezreo ih je kao priproste ljude. Pustio ih je da odu slobodni, a naredbom zaustavio progonstvo protiv Crkve.

Uloga oslobođenih

6. - Oslobođeni su, kao svjedoci i Gospodnji srodnici, ravnali Crkvama. Nastao je mir. Oni su živjeli do Trajana.[901]

Tertulijanov iskaz

7. - Toliko Hegezip. Ali i Tertulijan[902] je ostavio[903] ovu uspomenu[904] na Domicijana: "Tada je i Domicijan pokušao isto činiti kao

[898] To je rimski novac od srebra: usp. E. BENOIST-H. GOELZER, *Dictionnaire*, 410.
[899] To je mjera za dužinu: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1566-1567.
[900] Usp. Mt 16,27; Dj 10,42; Rim 2,6; 2 Tim 4,1.
[901] Trajan vlada od g. 98. do g. 117.

i onaj mada je bio djelić Neronove okrutnosti. Ali kako je, mislim, imao nešto pameti, ubrzo je prestao. Natrag je vratio one koje bijaše protjerao."[905]

Nerva

8. - Poslije Domicijana koji je vladao petnaest godina[906] vlast je naslijedio Nerva.[907] Bile su dokinute počasti Domicijanu. Rimski je senat odredio da se nepravedno prognani vrate kućama te im se vrate dobra. To kažu oni koji zapisali zbivanja tih vremena.

---

[902] Ovdje ćemo reći nekoliko riječi o Tertulijanu jer ga je u svome djelu spomenuo Euzebije Cezarejski. Tertulijan je veliki afrički latinski teolog. Može se smatrati utemeljiteljem sveopće latinske teologije. Bez obzira na to što je u jednome dijelu svoga života napustio Crkvu i što sva njegova mišljenja i stajališta predaja nije prigrlila, Tertulijan je iznimno zaslužan za razvoj tako osnovnih teoloških grana kao što je trojstvena teologija, kristologija i nauk o sakramentima. Tertulijan je smiono i uspješno branio Sveto pismo, hrvao se s raznim krivovjerjima i pred poganstvom kao vrsni pravnik odvažno branio napadnuto kršćanstvo. O Tertulijanu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 493-574; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 148-163; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 125-130; H. JEDIN, *Povijest*, 226-228.242-244.277-280; M. MANDAC, *Tertulijan, Spis o krstu*, 7-11.

[903] Tu kao i drugdje u *Crkvenoj povijesti* Euzebije se služio samo navodima iz Tertulijanova djela *Apologeticum*. Stoga kratko predstavljamo taj Tertulijanov spis. Djelo *Apologeticum* pripada među najvažnija i najpoznatija Tertulijanova djela. Tertulijan u spisu brani kršćane pred napadima i osudama rimske vlasti. Njegov se obrambeni postupak razlikuje od načina koji su primjenjivali apologete pred njim. Apologete su uglavnom filozofskim načinom branili kršćanstvo. Tertulijan kao izučeni pravnik posiže za pravom i rimskim sucima dokazuje da ne postupaju po pravu kada osuđuju kršćane. Tertulijan je *Apologeticum* napisao dotjerano i sabrano. Potpuno je vladao gradivom i rasporedom. Tertulijan je upozorio progonitelje da im je posao zapravo zaludu jer je kršćanska krv, *sanguis christianorum*, u biti sjeme, *semen*. Iz nje niču drugi kršćani i novi mučenici. O tome djelu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 501-508; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 151-152; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 125-126.

[904] U ovoj bilješci upozoravamo na još neka Tertulijanova djela da ih što bolje istaknemo. Tertulijan je uz Origena prije Nicejskoga sabora najplodniji crkveni pisac. Do nas je došlo nekih tridesetak Tertulijanovih spisa. Već smo upozorili na spis *Apologeticum*. Djelo *De testimonio* ističemo jer Tertulijan u njemu tvrdi da je ljudska duša, *anima*, po naravi kršćanska, *naturaliter christiana*. Djelo *De carne Christi* utemeljuje latinsku kristologiju. Tertulijan uvodi kristološke pojmove koji će obilježiti latinski kristološki način izražavanja. On u istome djelu protiv docetizma brani zbilju Kristova tijela i tako postavlja temelje za soterilogiju. Djelo *Ad Praxean* pruža vrsnu trojstvenu teologiju protiv modaliste Prakseja koga smo i sami naznačili u uvodu na mjestu koje to traži. Još posebno spominjemo Tertulijanov spis *De baptismo* i *De oratione*. Posvetili smo im posebnu pozornost. Djelo *De baptismo* izdali smo na latinskome uz prijevod na hrvatski dok smo spis *De oratione* raščlanili u SB, 26 (1986), 302-313.

[905] Navedeni ulomak potječe iz *Apologeticum*.

[906] Domicijan je vladao, znamo, od g. 81. do g. 96.

[907] Nerva, Marko Kocej, vlada od g. 96. do g. 98. O njemu sup. H. JEDIN, *Povijest*, 154.

Apostol Ivan

9. - Predaja naših starih prenosi da je i apostol Ivan tada, nakon progonstva na otok,[908] proslijedio djelovanje u Efezu.

Dvadeset i prvo poglavlje

ALEKSANDRIJSKI BISKUP CERDON

Pošto je Nerva vladao nešto više od godine[909] naslijedio ga je Trajan.[910] Bila je Trajanova prva godina kada je u Aleksandrijskoj crkvi Avilija koji je upravljao trinaest godina naslijedio Cerdon. On je, kao treći, poslije Avilija, prvoga, bio na čelu Aleksandrijcima. U to je doba još Rimljanima ravnao Klement. On je poslije Pavla i Petra, kao treći, posjedovao stupanj onih koji su bili biskupi. Lino je bio prvi, a poslije njega Anaklet.

Dvadeset i drugo poglavlje

IGNACIJE ANTIOHIJSKI

Evodije bijaše, kao prvi, postavljen nad Antiohijcima. U naznačeno je doba, kao drugi, bio nadasve poznati Ignacije.[911] Jednako je Šimun, poslije brata našega Spasitelja, kao drugi, u to vrijeme preuzeo službu u Jeruzalemskoj crkvi.

---

[908] To je Patmos.

[909] Upravo smo naznačili da Nerva vlada od g. 96. do g. 98.

[910] Trajan je vladao od g. 98-117. O Trajanovom stavu prema kršćanima usp. H. JEDIN, *Povijest*, 154-156.

[911] O Ignaciju Antiohijskome govorimo u nastavku.

Dvadeset i treće poglavlje
(23,1-19)

APOSTOL IVAN

U Aziji

1. - Još je u to doba u Aziji na životu bio upravo onaj koga je Isus ljubio.[912] To je apostol i evanđelist Ivan.[913] Tamošnjom je Crkvom zapovijedao vrativši se iz progonstva na otok nakon Domicijanove smrti.[914]

Dva svjedoka

2. - Da je Ivan živio do toga vremena, dovoljno je tvrdnju ovjeriti dvama svjedocima. Dostojni su povjerenja jer se cijene, ako je takvih, u crkvenome pravovjerju.[915] To su: Irenej[916] i Klement Aleksandrijski.[917]

Irenejev navod

3. - Prvi od njih u drugoj knjizi *Protiv krivovjerja* doslovno piše ovo: "Svi prezbiteri koji su u Aziji susreli Gospodnjega učenika Ivana svjedoče da je Ivan prenio predaju. S njima je ostao na životu sve do Trajanovih vremena."[918]

[912] Usp. Iv 13,23.
[913] Doista drevna predaja poistovjećuje Ivana sinoptičkih evanđelja s "učenikom koga je Isus ljubio" iz četvrtoga evanđelja. O tome usp. TOB, 331 bilj. q; *Bibbia,* 1988; M. J. LAGRANGE, *Évangile selon saint Jean,* Paris, 1927, XIV-XX; R. SCHNACKENBURG, *Das Johannesevangelium,* I, Leipzig, 1965, 60-88.
[914] Domicijan je, znamo, umro g. 96.
[915] Tu je grčka riječ ὀρθοδοξία. Neobično je što se ne nalazi u tako vrijednome rječniku kakav je A. BAILLY, *Dictionnaire.* Nemaju je ni naši grčki rječnici. Vidi se pak da se riječ ὀρθοδοξία sastoji iz dvaju dijelova: ὀρθός što znači "prav" i δόξα. Ta riječ ima više značenja: misao, mišljenje, poimanje, nauk, vjerovanje, slava. Prema tome ὀρθοδοξία je ispravno mišljenje, ispravni nauk, ispravna vjera, pravovjerje.
[916] O Ireneju kasnije potanje govorimo.
[917] O Klementu Aleksandrijskome govorimo u nastavku.
[918] Trajan je umro g. 117.

Novi Irenejev navod

4. - Irenej i u trećoj knjizi istoga djela upravo to isto ovim naznačuje: "Crkvu u Efezu osnovao je Pavao, ali je s Efežanima živio Ivan do Trajanovih vremena. Ivan je istiniti svjedok apostolske predaje."

Klementov izvještaj

5. - U djelu kome je stavio naslov *Koji se bogataš spasava*[919] Klement naznačuje vrijeme, ali također dodaje i pripovijest koja je nadasve korisna onima koji žele čuti lijepo i korisno. Uzmi i pročitaj kako ju je Klement opisao.

Ivan u Efezu

6. - "Počuj priču koja nije priča nego predani i sjećanjem očuvani iskaz o apostolu Ivanu. Pošto je tiranin[920] umro Ivan se s otoka Patmosa vratio u Efez. Pozvan odlazio je u susjedne poganske krajeve. Tu je postavljao biskupe, uređivao cijele Crkve, odabirao po nekoga za klerika koga je naznačio Duh.

Odabir mladića

7. - Dođe, dakle, i u jedan obližnji grad kome neki navode i ime. Ivan je najprije utješio braću. Pogled je bacio na biskupa koji stoji svima na čelu. Vidjevši mladića tjelesno zgodna, izgledom lijepa i žarke duše rekao je: Ovoga ti svim žarom preporučam pred Crkvom i Kristom kao svjedocima.

[919] Klementov spis *Koji se bogataš spasava* opsegom nije velik. Teško je reći da li je održana propovijed ili posebni teološki i egzegetski rad. Klement čvrsto i jasno uči da bogatstvo kao takvo i po sebi nipošto ne isključuje iz Božjega kraljevstva. Bogataš svojim bogatstvom mora pomagati potrebne i siromašne. Po Klementu iz Božjega kraljevstva udaljuje jedino neokajani grijeh. O ovome klementovu djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 296; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 194, J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologia,* 107.
[920] To je car Domicijan.

Biskupova skrb

8. - Ivan se potom vratio u Efez. Mladića je prezbiter[921] uzeo u svoj dom. Hranio ga je, držao u redu, ogrijavao. Napokon ga je krstio.[922] Time je odustao od daljnje brige i nadzora: opskrbio ga je savršenom stražom, Gospodnjim pečatom.[923]

Uloga vršnjaka

9. - Pošto je mladić prije vremena dobio slobodu, iskvarili su ga neki besposleni i raspušteni vršnjaci, navikli zlima. Najprije su ga vodili na bogate gozbe. Potom su ga, kada su izlazili noću, sa sobom poveli u krađu. Nakon toga su prosudili da može s njima i nešto gore činiti.

Zla navika

10. - Mladić se polako privikavao. Poput divljega i snažnoga konja koji izglođe uzdu snagom je naravi napustio pravi put i posve se strovalio u ponore.

Razbojnički vođa

11. - Kada je mladić izgubio svaku nadu spasenja u Bogu, nije više imao na umu ništa maleno nego je činio što je veliko. Kako je jednom zauvijek bio propao, držao je dostojnim da živi jednako kao i ostali. Druge je prikupio i s njima sastavio razbojničku četu. On je kao najsuroviji, najubojitiji i najopasniji bio prvi razbojnički vođa.

---

921 Vidi se da za Klementa Aleksandrijskoga nazivi ἐπίσκοπος i πρεσβύτερος označuju istu osobu. O tim nazivima vidi: M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Pavlove poslanice,* 100-105.

922 Tako smo preveli izvorni ἐφώτισεν, prosvijetli. Krštenje je prosvijetljenje jer prihvaćena i očitovana vjera rasvijetljuje krštenikovu dušu.

923 Krsni nauk Klementa Aleksandrijskoga veoma je bogat i raznolik. Klement krštene rado naziva prosvijetljenima. Po krstu su pristupili svjetlu vjere. Krštenik više ne živi u tami jer je u krstu stekao oči vjere. Krštenje udijeljuje božansko posinjenje. U krsnome činu Bog krštenika rađa i preporađa. Krst krštenika čini besmrtnim, čovjeku daje milost i briše sve grijehe. Krštenje je neizrecivo otajstvo. Klement Aleksandrijski krsni čin često naziva pečatom. O krštenju u spisima Klementa Aleksandrijskoga vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 306-307; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologia,* 108; J. N. D. KELLY, *Doctrines,* 207-208; B. NEUNHEUSER, *Baptęme et confirmation,* Paris, 1966, 69-72; A. HAMMAN, *Baptęme et confirmation,* Paris, 1969, 60-62.

Ivan kod istoga biskupa

12. - Proteklo je vremena. Kako je iskrsnula neka potreba opet su pozvali Ivana. Pošto je uredio drugo radi čega je došao, rekao je: De, biskupe, vrati nam polog koji ja i Krist položismo kod tebe pred Crkvom kojoj predsjedaš i koja je svjedok.

Izvješće o mladiću

13. - Biskup se najprije zaprepastio. Pomislio je na novac koji nije primio te da je bio ocrnjen. Ali nije mogao vjerovati da je riječ o novcu koji nije posjedovao. Ali je Ivanu vjerovao. Ivan je rekao: Tražim mladića i bratovu dušu. Starac je odozdo zastenjao i malo zaplakan kazao: Onaj je umro. Kako i kojom smrću? Reče: Umro je s obzirom na Boga. Otišao je nesretnik, posve upropašten. Ukratko: razbojnik je. Sada je zauzeo planinu nasuprot crkve s četom sličnom sebi.

Ivan kreće na put

14. - Apostol je razderao odjeću i rekao: Ostavio sam dobra čuvara bratove duše! Ali neka mi se odmah dovede konj i neka netko bude vodič na putu. Smjesta je, kako je bio, od crkve odjahao.

Predstraža

15. - Kada je Ivan došao do mjesta, uhvatila ga je razbojnička predstraža. On nije bježao niti se molio nego je izvikivao: Došao sam za to, odvedite me svome zapovjedniku.

Mladićev bijeg

16. - On je pak čekao pod oružjem. Kada je u onome koji je pristupio prepoznao Ivana, okrenuo je, posramljen, u bijeg. Ivan ga je svom snagom slijedio. Zaboravio je svoju dob i vikao:

Ivanove riječi

17. - Zašto, dijete, bježiš od mene, svoga oca, nenaoružana, starca? Smiluj mi se, dijete, ne boj se! Još imaš životne nade. Ja ću za te Kristu polagati račun. Ako treba dragovoljno ću podnijeti tvoju smrt kao i Gospodin svoju za nas. Svoj ću život dati za tvoj. Stani, vjeruj, Krist me je poslao.

Mladićevo ponašanje

18. - Mladić je, čuvši to, najprije stao i gledao u zemlju. Potom je bacio oružje. Zatim je gorko, drhteći, plakao. Zagrlio je starca koji je pristupio. Branio se, kako je mogao, jecajima. Drugi put se krstio suzama. Jedino je skrivao desnicu.

Povratak u zajednicu

19. - Ivan je, zaklevši se, zajamčio da mu je kod Spasitelja postigao oproštenje. Molio je klečeći. Poljubio je desnicu očišćenu oproštenjem. Mladića je odveo u crkvu. Molio se obilnim molitvama i zajedno s njime borio ustrajnim postovima. Duh mu je razdragao raznolikim toplinama riječi. Ivan nije prije otputovao, kažu, nego je prethodno uz Crkvu vezao mladića koji je pružio veliki primjer prave pokore i veliki znamen preporođenja: pobjedni znak vidljivoga uskrsnuća."

Dvadeset i četvrto poglavlje
(24,1-18)

EVANĐELJA

Ivanovi spisi

1. - Neka je tu ono od Klementa kao pripovijest i korist čitaocima. Mi pak naznačimo neosporne spise onoga isotga Apostola.

Ivanovo evanđelje

2. - Neka se najprije prizna *Evanđelje po Ivanu.*[924] Naime, prihvaćaju ga Crkve pod nebom. Da su ga stari razborito stavili na četvrto mjesto poslije ostala tri *Evanđelja,* očito je iz onoga što slijedi.

Apostolsko postupanje

3. - Božanstveni i doista Boga dostojni ljudi, velim Kristovi apostoli, život su vrhunski očistili i svakom vrlinom uresili duše. Ali u jeziku su bili bez iskustva.[925] Pouzdali su se u božansku i čudotvornu moć koju im je udijelio Spasitelj. Nisu znali niti su kušali biti poslanicima Učiteljevih pouka posredstvom lijepoga govora i umjetnošću riječi. Samo su se poslužili očitovanjima božanskoga Duha koji je s njima surađivao kao i čudotvornom snagom koju je po njima Krist provodio u djelo. Spoznaju su nebeskoga kraljevstva naviještali svemu nastanjenom svijetu. Malo su se brinuli o žurbi da riječ zapišu.

Pavao

4. - Tako su postupili jer su služili većoj službi koja je poviše čovjeka. Čak ni Pavao koji je bio najmoćniji u pripremanju govorâ i najsposobniji u razmišljanjima pismu nije povjerio doli nekoliko veoma kratkih *Poslanica.* Ipak je trebao izreći bezbrojno i neiskazivo jer je dodirnuo prizore sve do trećega neba. Bio je uznesen do samoga raja koji je dostojan Boga i smatran vrijednim da tu čuje nečuvene riječi.[926]

Gospodnji sljedbenici

5. - U istome nisu bili bez iskustva ni drugi učenici našega Spasitelja: dvanaestorica apostola, sedamdeset i dva učenika i ostali

---

[924] Kršćanska najstarija predaja četvrto evanđelje pripisuje kao autoru apostolu Ivanu. Njega drži osobom koja se u *Evanđelju* zagonetno naziva "učenikom koga je Isus ljubio". To je zapisano u Iv 13,23;19,26; 20,2; 21, 7,20.24. Tek se stoljećima kasnije rasplamsala rasprava o autoru četvrtoga evanđelja. O njoj vidi: TOB: 288-289; *Bibbia,* 1961; *Einhiesübersetzung,* 1194; R. SCHNACKENBURG, *Johannesevangelium,* 60-88; M. J. LAGRANGE, *Évangile,* XIII-LXVI.

[925] Usp. Dj 4,13; 2 Kor 11,6; 1 Kor 2,1.

[926] Usp. 2 Kor 12,2-4.

bezbrojni uz njih. Ipak su nam od njih uspomene na Gospodnje razgovore ostavili jedino Matej i Ivan. Predaja kaže da su se i oni iz nužde prihvatili pisanja.

Evanđelje po Mateju

6. - Matej je najprije propovijedao Hebrejima. Ali kako je nakanio poći i drugima, svoje *Evanđelje* napisao je očinskim jezikom.[927] Spisom je za one od kojih je odlazio nadomjestio nedostatak svoje nazočnosti.

Postanak Ivanova evanđelja

7. - Marko i Luka već su bili objavili izdanja svojih evanđelja. Kaže se da se Ivan cijelo vrijeme služio nepisanim naviještanjem. Na koncu je pristupio pisanju radi slijedećega razloga. Kada su tri prethodno napisana evanđelja došla svima u ruke kao i do njega, kažu da ih je prihvatio i posvjedočio im istinu. Jedino je napisanom nedostajao opis onoga što je Krist učinio u prvo vrijeme i na početku propovijedanja.

Istinitost tvrdnje

8. - Razlog je pak istinit. Dade se utanačiti da su trojica evanđelista doista opisali jedino što je kroz jednu godinu Spasitelj učinio pošto je Ivan Krstitelj bačen u tamnicu. To su i naznačili na početku vlastitoga izvještaja.

Mt 4,12

9. - Poslije četrdesetodnevnoga posta i kušnje nakon njega Matej naznačuje vrijeme vlastitoga spisa. Veli: "Kada je Isus čuo da je Ivan izručen", iz Judeje je "pošao u Galileju".

[927] Tako je, dakle, i po Euzebiju Cezarejskome Matejevo evanđelje izvorno napisano na hebrejskome jeziku. O tome pak pitanju usp. TOB, 41-42; *Bibbia,* 1784; *Einheitsübersetzung,* 1086.

Mk 1,14 i Lk 3,19-20

10. - Jednako kaže i Marko: "Poslije Ivanova izručenja Isus je došao u Galileju." I Luka, prije nego je pristupio Isusovim djelima, isto je primijetio. Rekao je kako je Herod doista nadodao zlima koja je počinio: "Ivana je zatvorio u zatvor."

Iv 2,11 i Iv 3,23-24

11. - Kaže se, dakle, da je apostol Ivan bio zamoljen zbog spomenutoga da u svome *Evanđelju* prenese vrijeme koje su prešutjeli prethodni evanđelisti i ono što je u isto doba - to je bilo prije Krstiteljeva utamničenja - Spasitelj učinio. Ivan upravo to i bilježi. Jednom veli: "Isus je taj početak postavio čudesima." Drugi put je, usred Isusova djelovanja, spomenuo Krstitelja ukoliko još tada krštava u Enonu blizu Salima.[928] Ivan i to jasno naznačuje kada kaže: "Ivan, naime, još nije bio bačen u tamnicu."

Ivan i sinoptici

12. - Ivan je, dakle, u spisu svoga *Evanđelja* prenio ono što je Isus učinio dok Krstitelj još nije bio bačen u tamnicu. Ostala trojica spominju ono što je poslije Krstiteljeva zatočenja u tamnicu.

Evanđeoska dopuna

13. - Onome tko je pozoran na kazano nipošto neće pasti na pamet da se *Evanđelja* međusobno razilaze ukoliko *Evanđelje po Ivanu* sadrži one prve Kristove čine, a ostala *Evanđelja* povijest koja se s njime zbila na koncu vremena.[929] Ivan je vjerojatno prešutio tjelesno rodoslovlje našega Gospodina jer su ga prethodno napisali Matej[930] i Luka.[931] Ivan je

[928] Usp. Iv 3,23.
[929] Još uvijek zanima egzegete odnos između *Evanđelja po Ivanu* i sinoptičkih evanđelja. O tome vidi: TOB, 282-283; R. SCHNACKENBURG, *Johannesevangelium,* 15-32; M. J. LAGRANGE, *Évangile,* LXXVI-LXXXI.
[930] Usp. Mt 1,1-17.
[931] Usp. Lk 3,23-37.

započeo teologijom.[932] To je božanski Duh sačuvao za nj kao za nekako boljega.

Evanđelje po Marku

14. - Neka je, dakle, to s naše strane kazano o pisanju *Evanđelja po Ivanu*. Ranije smo pak, što je do nas, naznačili razlog postanka *Evanđelja po Marku*.[933]

Evanđelje po Luki

15. - I Luka je osobno na početku svoga spisa istaknuo razlog zbog kojega je djelo sastavio.[934] Naznačio je da su mnogi drugi prenaglo predali pisanju izvještaje o onim događajima koje je i sam sa sigurnošću upoznao. Nužno nas je oslobodio prijevarne pretpostavke kod drugih i po vlastitome je *Evanđelju* prenio pouzdanu riječ o onome čemu je dovoljno shvatio istinu. Koristio se boravkom i razgovorom s Pavlom kao i bliskim druženjem s ostalim apostolima.

Budući rad

16. - Mi o tome toliko. Međutim, u zgodniji ćemo trenutak izlaganjem starih pokušati o tome naznačiti što su drugi kazali.

Ivanove Poslanice

17. - Od Ivanovih spisa, uz *Evanđelje*, bez prigovora suvremenici kao i stari prihvaćaju *Prvu poslanicu*[935] dok se druge dvije osporavaju.[936]

[932] Usp. Iv 1,1-2.
[933] Odnosi se na: 2,15,1-2.
[934] Usp. Lk 1,1-4.
[935] U svezi s 1 Iv usp. *Bibbia*, 2217.
[936] Glege 3 Iv usp. *Bibbia*, 2217.

Otkrivenje

18. - Mišljenje o *Otkrivenju* mnogi sve do sada vuku svaki na svoju stranu. Ali će i ono podjednako u zgodno vrijeme iz svjedočenja starih dobiti prosudbu.

Dvadeset i peto poglavlje
(25,1-7)

AUTENTIČNI I APOKRIFNI SPISI

Evanđelja i Djela apostolska

1. - Došavši dovle razumno je kratko navesti spominjane spise Novoga zavjeta. Na prvo mjesto treba staviti četveroknjižje *Evanđelja* koje proslijeđuje spis *Djela apostolskih*.

Pavlove Poslanice, 1 Iv, 1 Pt i Otk

2. - Poslije njega treba nabrojiti Pavlove *Poslanice*. Iza njih treba se nalaziti *Prva poslanica* pripisana Ivanu kao i *Prva Petrova*. Iza njih, ako se tako ukaže, treba staviti Ivanovo *Otkrivenje* o kojemu ćemo u zgodan čas iznijeti što se misli.

Jak, Jd, 2 Pt, 2 Iv i 3 Iv

3. - Navedena se djela ubrajaju među priznata.[937] Od osporavanih, ali ipak od mnogih priznata, jesu: *Poslanica* koja se naziva *Jakovljevom*,[938] *Judina*,[939] *Druga Petrova*[940] te *Druga*[941] i *Treća*[942]

[937] S obzirom na to vidi u našem drugom uvodnom poglavlju br. 4.
[938] Po uhodanome mišljenju od davnine tu je *Poslanicu* napisao Jakov koji je "Gospodnji brat" (Mt 13,55; Mk 6,3). Ipak to mišljenje nailazi na određene poteškoće. O tome vidi: TOB, 701-702; *Einhietsübersetzung*, 1365; *Bibbia*, 2193.
[939] Pisac te *Poslanice* je Juda, brat upravo spomenutoga Jakova. Ipak su drevne Crkve u Siriji uz oklijevanje i dosta kasno tu *Poslanicu* uvrstile u popis novozavjetnih nadahnutih spisa. O tome ups. TOB, 768; *Bibbia*, 2226; *Einheitsübersetzung*, 1387.
[940] Pitanje autora te *Poslanice* nailazi na prave poteškoće. Osim toga *Poslanica* nije lako ni jednostavno unišla u novozavjetni kanon. O tome vidi: TOB, 733-744; *Bibbia*, 2201-2202; *Einheitübersetzung*, 1376; C. SPICQ, *Épitres*, 191-193.

Poslanica što nose *Ivanovo* ime bilo da potječu od evanđeliste Ivana ili nekoga drugoga istoga imena.

Sporni spisi

4. - Neka se među neautentične spise ubroje djela: *Pavlova djela,*[943] tzv. *Pastir,*[944] *Petrovo otkrivenje.*[945] Uz navedeno: *Poslanica* pripisana *Barnabi,*[946] tzv. *Apostolske pouke*[947] i još, ako se tako ukaže, *Ivanovo Otkrivenje*. Neki ga, rekoh, otklanjaju, a drugi ubrajaju među prihvaćena djela.

Evanđelje po Hebrejima

5. - Neki su među navedena djela uvrstili i *Evanđelje po Hebrejima.*[948] U njemu nadasve uživaju oni koji su prihvatili Krista.

[941] Sigurno i neporecivo nije moguće reći tko je autor te *Poslanice.* O tome vidi: TOB, 742; *Bibbia,* 2217; *Einheitsübersetzung,* 1384-1385.

[942] Usp. TOB, 742; *Bibbia,* 2217, *Einheitübersetzung,* 1386.

[943] O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 121-124; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 136; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 194-195; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 45-46.

[944] To je Hermin *Pastir.*

[945] O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 132-133; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 141-142, T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 198-199; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 48.

[946] S nešto više riječi kratko predstavljamo spis koji se naziva *Barnabina poslanica.* Barnaba iz naslova nije novozavjetni Barnaba. Ni djelo nije prava poslanica nego stanovita teološka rasprava. To je djelo bilo velikoga značenja i veoma utjecajno. Rano je prevedeno na latinski. To pokazuje iznimno zanimanje za to djelo. O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 83-89; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 53-55, T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 129-139; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 27-28.

[947] To je veoma poznato i važno djelo. Redovito se naziva *Didahe.* Prava je sreća što ga je u cjelini preveo T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 47-50. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 34-43; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 79-82, T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 42-66; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 34-36.

[948] O tome sisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 106-109; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 123; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 189; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 42; M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja,* 15-17.

Razlika među spisima

6. - Sve je naznačeno među osporavanim. Stoga smo nužno sastavili popis i tih djela. Spise koji su po crkvenoj predaji istiniti, pravi i prihvaćeni odvojili smo od onih koji to nisu. Različiti su od tih novozavjetnih. Osporavani su iako ih pozna veliki broj crkvenih pisaca. To je da ih poznamo kao i djela koja se kod kriovjernika spominju nazočna pod imenom apostola. Takva su *Evanđelja*: *Petrovo,*[949] *Tomino,*[950] *Matijino*[951] i nekih drugih. Tu su također *Djela*: *Andrijina,*[952] *Ivanova*[953] i drugih apostola. Nikada se pak nijedan muž među crkvenim ljudima od naslijeđa nije udostojio u spisu spomenuti nijedno od tih djela.

Krivovjerni spisi

7. - Oblik izražavanja veoma je izmijenjen u odnosu na apostolski način. Misao i nagnuće, nazočno u tim djelima, do najviše se mjere odvaja od istinskoga pravovjerja. To očito pokazuje da su tvorevina krivovjernih ljudi. Zato se ne smiju ubrojiti niti među neautentična djela[954] nego odbaciti kao posve nerazumna i bezbožna.

[949] O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 108-109; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 124; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 189; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 42-43.

[950] O tome dijelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 115-116; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 128-130; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 190-191; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 43-44.

[951] O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 118; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 132; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 192.

[952] O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 127-128; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 137; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 196; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 46.

[953] O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 125-127; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 137-138; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 195-196; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 46.

[954] Euzebije tu pred očima ima djela koja niti su novozavjetna niti su od druge koristi nego su naprosto krivovjerna.

Dvadeset i šesto poglavlje
(26,1-4)

MENANDAR

Nasljednik Šimuna Vrača

1. - Mi pak prijeđimo na slijed u izlaganju. Menadar[955] je naslijedio Šimuna Vrača.[956] Pokazao se kao drugo sredstvo - ništa slabije od prvoga - načinom đavolskoga djelovanja. Menadar je također bio Samarićanin. Popeo se, ništa manje od učitelja, do vrhunca vračanja. Obilovao je većim lažnim iznašašćima. Menadar je o sebi doista govorio da je spasitelj koji je nekoć, od nevidljivih vjekova, odozgo poslan za ljudsko spasenje.

Menadrov krst

2. - Menandar je učio da čovjek ne može nadvisiti niti same anđele koji su stvorili svijet ako prije ne prođe kroz magično iskustvo koje on posjeduje i ako ne primi krštenje koje on podijeljuje. Onima koji ga postanu dostojni već u ovome životu stječu dio na vječnoj besmrtnosti. Uopće ne umiru. Ovdje ostaju u vječnoj mladosti i bit će besmrtni. To se također dade naučiti iz Irinejevih spisa.[957]

Justin o Menandru

3. - I Justin,[958] na istome mjestu spominjući Šimuna,[959] dodaje napomenu o Menandru. On kaže: "Stanoviti je Menandar - i sam Samarićanin, iz sela Kaparatia - postao Šimunov učenik. Došao je u Antiohiju potaknut od zlih duhova. Znamo da je mnoge zabludio

[955] Pobliže o tome gnostiku kod J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 225; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 324-343.
[956] O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 225 i T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 342.
[957] To je Irenej Lionski.
[958] To je sv. Justin, filozof, mučenik i apologet.
[959] To je Šimun Vrač.

magijskim umijećem. On ih je osvjedočio da neće umrijeti oni koji ga slijede. Ima i sada nekih koji to, po njemu, vjeruju."

Đavolsko djelo

4. - Uistinu je bilo od đavolskoga djelovanja to što su takvi vrači, prerušeni u kršćansko ime, pomoću magije nastojali oklevetati "veliko otajstvo pobožnosti" (1 Tim 3,16). Također su kušali izrugati crkvena učenja o besmrtnosti duše i uskrsnuću mrtvih. Međutim, od istinske su nade otpali oni koji su se pripisali tim spasiteljima.

Dvadeset i sedmo poglavlje
(27,1-6)

EBIONITSKI SMJER

Sami naziv

1. - Kako pak zloduh nije druge mogao odvojiti od ljubavi prema Božjemu Kristu, sebi ih je pridobio pronašavši drugi način da ih zarobi. S pravom su pređi[960] dotične nazvali Ebionitima[961] jer su siromašno[962] i skromno mislili o Kristu.

Ebionitski nauk

2. - Ebioniti su Krista smatrali jednostavnim i običnim, samo čovjekom, opravdanim napredovanjem u ćudoređu, rođenim iz sjedinjenja muža i Marije. Ebioniti su se u cjelini držali strogoga zakonskoga opsluživanja jer se ne bi spasili jedino vjerom u Krista i životom po vjeri.

[960] U svezi s ebionitima usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 136 bilj. 1.
[961] Ebioniti su zapravo mislili da je Isus Krist običan čovjek koji se prirodnim i naravnim putem rodio iz Josipova i Marijina braka. Iznimnost je Isusa Krista u njegovoj ulozi. Isus Krist je Mesija i Prorok. O ebionitskoj kristologiji vidi: J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 49; H. JEDIN, *Povijest*, 178-180; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 139; A. GRILLMEIER, *Christ*, 76-77; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 340-341.
[962] Obično se kaže da riječ *ebion* korijenski znači siromašan.

Ebionitski ogranak

3. - Ali drugi su, pored spomenutih, i mada su istoga naziva, izbjegli ludosti naznačenih. Nisu zanijekali da se Gospodin rodio od Djevice i Duha Svetoga. Ipak ni oni kao ni prethodni ne priznaju da je Krist vječan jer je Bog, Riječ i Mudrost. Vratili su se bezbožnosti prvo spomenutih. To je nadasve zato što su se poput onih trudili vršiti tjelesno opsluživanje Zakona.

Stav prema Novome zavjetu

4. - Ovi su smatrali da treba odbaciti sve Apostolove *Poslanice.* Apostola su nazivali otpadnikom od Zakona. Služili su se samo tzv. *Evanđeljem po Hebrejima.*[963] O drugima su pak malo vodili računa.

Subota i nedjelja

5. - Ovi su poput prethodnih opsluživali subotu kao i druga židovsko ponašanje. Ipak su kao i mi slavili Gospodnje dane[964] kao sjećanje na Spasiteljevo uskrsnuće.

Ebion

6. - Zbog naznačenoga postupanja dobili su takav naziv. Ime Ebioniti pokazuje siromaštvo njihova duha: tako se kod Hebreja po imenu naziva siromah.

---

[963] Već smo ga spomenuli.
[964] U ranome kršćanstvu nedjelja se često naziva Gospodnji dan: usp. M. MANDAC, *Leon Veliki, Govori,* 160-163.

Dvadeset i osmo poglavlje
(28,1-4)

KRIVOVJERNI CERINT

Cerintov nastup

1. - Doznali smo da je u naznačenim vremenima vođa drugoga krivovjerja postao Cerint.[965] Gaj[966] čije sam riječi već prethodno naveo[967] u svome spomenutome *Traženju*[968] o Cerintu piše ovo:

Gajev navod

2. - "Ali i Cerint nam - posredstvom objava kao da su napisane od velikoga Apostola - lažno donosi krive izmišljotine kao da mu ih je anđeo pokazao. Cerint veli da će Kristovo kraljevstvo poslije uskrsnuća biti na zemlji. Tada će, živeći u Jeruzalemu, opet robovati žudnjama i užicima. Cerint kao neprijatelj Božjih pisama, želeći zavesti, kaže da će u bračnome svetkovanju biti broj od tisuću godina."

Napomena Dionizija Aleksandrijskoga

3. - Ali i Dionizije[969] - on je u naše doba primio biskupstvo Crkve u Aleksandriji - u drugoj knjizi *Obećanja*[970], kazavši nešto iz ranije predaje o Ivanom *Otkrivenju,* istoga čovjeka spominje ovim riječima:

---

[965] Cerint je najvjerojatnije bio aleksandrijski Židov. Iz Aleksandrije prešao je u Efez. Tu je zastupao i širio gnosticizam. Cerint je živio i djelovao pod kraj prvoga stoljeća. Učenika i sljedbenika imao je malo. Cerint u kristologiji zastupa mišljenje da se Isus rodio prirodnim putem iz Josipova i Marijina braka. Ipak Cerint Isusu Kristu priznaje najviše dosege u kreposti razboritosti, pravednosti i mudrosti. Isus je zbog tih vrlina zaslužio da na njega prilikom krštenja siđe Krist. Otada je Isus činio čudesa i propovijedanjem obznanjivao Oca. Ali Isusa je prije njegove muke i smrti Krist napustio. Tako je samo Isus podnio patnje. Cerint je, nadalje, zastupao hilijazam ili milenarizam u najkrućem obliku. Također je tražio da se i dalje opslužuje subota i ljudi obrezuju. O Cerintu i njegovu učenju vidi: H. JEDIN, *Povijest,* 177-178; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 342; A. GRILLMEIER, *Christ,* 30; J. N. D. KELLY, *Doctrines,* 466.
[966] Rimskoga svećenika Gaja Euzebije Cezarejski češće spominje u svome djelu: 2,25,6-7;6,20,3;3,21,4; 3,28,1-2.
[967] Odnosi se na 2,25,6-7.
[968] Upotrijebljena riječ često služi kao naznaka za razna znanstvena istraživanja. Općenito o njoj usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 883.

Cerintovo krivovjerje

4. - "Cerint je ustanovio krivovjerje što se po njemu naziva cerintskim. Želio je svojoj izmišljotini dati vjerodostojno ime.

Bit krivovjerja

5. - Ovo je nauk Cerintova učenja: Kristovo će kraljevstvo biti zemaljsko. Budući da je Cerint bio ljubitelj tijela i posvema puten snio je da će ono biti u onome za čim je sam čeznuo: u zadovoljenjima trbuha i onoga što je ispod trbuha, tj. u jelu, piću, bračnim nasladama kao i onome za što je mislio da pruža nešto razumnijega. To su: svetkovine, žrtve i prinošenje žrtava."

Irenejev izvještaj

6. - Toliko Dionizije. Irenej pak u prvoj knjizi spisa *Protiv krivovjerja*[971] iznosi stanovite, još sramotnije, lažne Cerintove misli. U trećoj knjizi prenio je događaj koji je dostojan da se pamti. Irenej kaže da je iz Polikarpova predanja.[972] Veli da je apostol Ivan jednom ušao u kupališnu zgradu da se okupa. Kada je doznao da je unutra Cerint, napustio je mjesto i pobjegao vratima. Nije podnosio da ga s Cerintom pokriva isti krov. To je isto savjetovao i ljudima s njim. Rekao je: Bježimo da se kupalište ne sruši jer je unutra Cerint, neprijatelj istine."

[969] O Dioniziju Aleksandrijskome nešto opširnije govorimo u četvrtome uvodnome poglavlju u br. 4.
[970] Dionizije Aleksandrijski u djelu *Obećanja* potanko obračunava s hilijazmom. O tome spisu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 371-372; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 211.
[971] Irenej je držao da je sv. Ivan napisao svoje evanđelje uz ostalo i zato da pobije Cerintovo krivovjerje: usp. M. J. LAGRANGE, *Évangile*, LXXII-LXXIII; *Bibbia*, 1961; A. GRILLMEIER, *Christ*, 30.
[972] To je sv. Polikarp, biskup u Simirni.

Dvadeset i deveto poglavlje
(29,1-4)

NIKOLA I NIKOLAITI

Nikolaistsko krivovjerje

1. - U to je doba, nadasve kratko vrijeme, postojalo takozvano niklaitsko krivovjerje.[973] Spominje ga i *Ivanovo Otkrivenje*.[974] Nikolaiti su Nikolu držali jednim od đakona, Stjepanovih sudrugova. Njih su apostoli odabrali za skrb o siromašnima. Klement Aleksandrijski u trećoj knjizi *Stromata*[975] o njemu kaže doslovce što slijedi:

Ostavljena žena

2. - "Kaže se da je Nikola imao ženu u cvijetu dobi. Apostoli su ga poslije Spasiteljeva uzašašća prekorili zbog ljubomore. Nikola je ženu izveo na sredinu i prepustio da je oženi tko hoće. Kaže se da je taj postupak u skladu s onom izrekom po kojoj tijelo treba malo cijeniti. Oni koji dijele Nikolino krivovjerje jer bez rasudbe slijede proroštvo, čin i riječ prosto se odaju bludnosti.

[973] O nikolaitima usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 341.
[974] To se odnosi na Otk 2,6 i 2,15. Inače o nikolaitima nemamo naročito pouzdanih i sigurnih podataka. Stoga njihova učenja i životni način poznamo malo i oskudno. Nikolaiti su prvi koji se spominju kao zastupnici nekoga krivovjerja. Vjerojatno su predlagali određeni dogovor i sporazum u vjeri i ćudoređu između kršćanstva i poganstva. O nikolaitima spomenutima u *Otk* usp. TOB, 784 bilj. d; *Bibbia*, 2236; *Einheitsübersetzung*, 1392.
[975] Svakako najpoznatije je djelo Klementa Aleksandrijskoga ono koje nosi naslov *Stromati* ili *Stromata*. Opća grčka riječ od koje potječe naslov Klementova spisa naznačuje svaku vrst pokrivača koji nešto pokriva. Pokrivač je redovito načinjen od većega broja manjih cjelina. Takvo je i Klementovo djelo. Stoga mnogi to djelo zovu *Tepisi, Ćilimi i Sagovi*. Djelo je opsežno i važno kao izvor. Ima osam knjiga. Klement u djelu iznosi stajalište kršćanstva prema raznim znanostima. To se posebice odnosi na grčku filozofiju. Klement je cijenio grčku filozofsku misao. Smatrao je da je filozofija ljude pripremila za prihvaćanje kršćanstva. Uza sve poštivanje grčke filozofije Klement je kršćanski nauk smatrao u sebi i za sebe dostatnim. Ne treba mu nikakva dopuna. O tome djelu Klementa Aleksandrijskoga usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 292-295; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 193-194.

Klementov sud

3. - Osobno sam dočuo da Nikola nije posjedovao nijednu drugu ženu osim onu koju je oženio. Od njegove djece kćeri su ostarjele kao djevice. Sin je također ostao netaknut. Budući da je tome tako, izvođenje žene - o kojoj je bila ljubomora - posred apostola bijaše uklanjanje strasti. Uzdržavanje pak od užitaka za kojima se žudi pouka je da se tijelo malo cijeni. Nikola, mislim, po Spasiteljevoj zapovijedi, nije htio služiti dvojici gospodara: užitku i Gospodinu.[976]

Matijin nauk

4. - Kaže se, dakle, kako je i Matija tako učio: s tijelom se bori i o njemu malo skrbi tko mu ništa ne daje za uživanje, ali duša raste po vjeri i spoznaji."

Neka je, prema tome, toliko rečeno o onima koji su u naznačena vremena nastojali krivo suditi istinu te su brže od riječi posve iščeznuli.

Trideseto poglavlje
(30,1-2)

OŽENJENI APOSTOLI

Razlog iznošenju

1. - Klement[977] pak čije riječi upravo pročitasmo u nastavku kazanoga zbog ljudi koji zabacuju brak[978] navodi one među apostolima koji su živjeli u braku. Klement kaže: "Zar će odbaciti i apostole? Petar[979] i Filip[980] imali su djece. Filip je kćeri poudao. Ali ni Pavao ne

[976] Usp. Mt 6,24.
[977] To je poznati Klement Aleksandrijski.
[978] Obično se tvrdi da su krivovjerni enkratiti odbacivali brak: usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 346-347.
[979] Usp. Mk 1,30;1 Kor 9,5.
[980] Tu se ne vodi razlika između apostola Filipa i đakona Filipa. Đakon Filip imao je četiri kćeri. To piše u Dj 21,9. O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 140 bilj. 2.

oklijeva u jednoj *Poslanici* pozdraviti svoju suprugu[981] koju radi pogodnosti u službi nije vodio sa sobom."[982]

Preminuće Petrove žene

2. - Budući da se naznačenoga spominjemo nije tegotno ako od istoga također navedemo i drugi događaj koji je dostojan da se ispripovijedi. Klement ga je, pripovijedajući, zabilježio u samoj *Stromati* na način kako slijedi: "Kaže se, dakle, da je blaženi Petar gledao kako njegovu ženu odvode u smrt. Radovao se zbog poziva i povratka kući. Vrlo je dobro, sokoleći i tješeći, dovikivao. Kazujući joj ime govorio je: Sjeti se, o ti, Gospodina! Takav je bio brak među blaženima i savršeni odnos između onih koji su se potpuno ljubili."

Izneseno - kao u skladu s mojim sadašnjim nacrtom - tu stavih kao u zgodan čas.

Trideset i prvo poglavlje
(31,1-6)

IVANOVA I FILIPOVA SMRT

Podsjećanje na Pavla i Petra

1. - Glede Pavla i Petra već smo ranije naznačili vrijeme i način smrti kao i mjesto polaganja njihovih tijela pošto su se rastali sa životom.[983]

Pitanje apostola Ivana

2. - Također je već bila riječ o vremenu Ivanove smrti.[984] Za mjesto njegova ukopa doznajemo iz Polikratova[985] pisma - Polikrat je bio biskup

[981] To se može odnositi na Fil 4,3. Inače poznata je rasprava o tome da li je apostol Pavao uopće bio oženjen čovjek.
[982] To se možda odnosi na 1 Kor 9,5.
[983] Vidi: 2,25,5.
[984] Vidi: 3,23.
[985] Biskupa Polikrata poznamo veoma malo. Bio je biskup u Efezu, glavnome gradu Male Azije. Polikrat je unišao u spor oko datuma kada treba slaviti Vazam. On je u ime biskupa svoje crkvene

Crkve u Efezu - što ga je napisao rimskome biskupu Viktoru.[986] Polikrat uz Ivana spominje također Filipa i njegove kćeri otprilike ovako:

Ivanovo i Filipovo posmrtno počivalište

3. - "U Aziji su zašla velika počela koja će uskrsnuti u posljednji dan Gospodnjega dolaska. Gospodin će tada doći sa slavom s neba i potražiti sve svete. To je Filip, jedan od dvanaestorice apostola. On počiva u Hierapolisu kao i njegove dvije kćeri koje su ostarjele kao djevice. Treća njegova kći koja je živjela u Duhu Svetome počiva u Efezu. Tu je još Ivan koji se nagnuo na Gospodnje grudi.[987] Ivan je bio svećenik. Nosio je petalon.[988] Bio je mučenik i učitelj. On počiva u Efezu."[989]

Gajev Razgovor

4. - Toliko o smrti spomenutih. Ali i u malo ranije spomenutome Gajevu *Razgovoru*[990] Proklo protiv koga se vodila istraga u skladu s iznesenim o smrti Filipa i njegovih kćeri ovako govori: "Poslije njega u azijskome su Hierapolisu bile četiri proročice, Filipove kćeri. Tu je njihov grob kao i grob njihova oca."[991]

pokrajine pisao papi Viktoru negdje oko g. 190. U tome je pismu zastupao maloazijsko stajalište. Želio je da se Vazam slavi na dan kada Židovi slave svoju Pashu. Nije važno koji je to dan u tjednu. Pasha se slavi uvijek 14. mjeseca Nisana. O samome Polikratu Efeškome vidi: H. JEDIN, *Povijest,* 301-302.387; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 406; M. J. LAGRANGE, *Évangile,* LIII-LIV.

[986] Papa Viktor potječe iz latinske Afrike. Vršio je papinsku službu od g. 189. do g. 198. Viktor je poznat po svome oštrom i strogom stavu u raspravi koja se tada vodila oko Uskrsa. Branio je rimsku predaju i zahtijevao da je svi prihvate. Po toj predaji Uskrs se slavi u nedjelju što neposredno dolazi nakon 14. Nisana kada Židovi slave svoju Pashu. O papi Viktoru usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 249; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 108; H. JEDIN, *Povijest,* 301; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 404-405.

[987] Usp. Iv 13,23.

[988] Usp. Izl 28,36-38.

[989] Taj ulomak tumači M. J. LAGRANGE, *Évangile,* LIII-LV.

[990] To se odnosi na: 3,28,1.

[991] O slaganju ili neslaganju Prokla i Polikrata usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 142. bilj. 9.

Dj 21,8-9

5. - On to. Luka pak spominje u *Djelima apostolskim* da su tada u Cezareji Judejskoj sa svojim ocem živjele Filipove kćeri. Imale su dostojanstvo proročkoga dara. Luka doslovno ovo kaže: "Dođosmo u Cezareju i uđosmo u kuću Filipa evanđeliste koji je jedan od sedmorice. Ostali smo kod njega. On je imao četiri kćeri, djevice koje su proricale."

Sažetak iznesenoga

6. - U prethodnome razjasnismo što je doprlo do našega znanja: o apostolima i apostolskim vremenima; o Svetim spisima koje su nam ostavili; o osporavanim djelima s kojima se neki ipak javno služe u brojnim Crkvama; o posve neautentičnim spisima i djelima koja su tuđa apostolskome pravovjerju. Sada prijeđimo izvještaju događaja što slijede.

Trideset i drugo poglavlje
(32,1-8)

JERUZALEMSKI BISKUP ŠIMUN

Mučenik

1. - Poslije Nerona i Domicijana za onoga čija vremena sada istražujemo[992] djelomično se i po gradovima protiv nas, kaže predanje, pokrenulo progonstvo zbog pučke pobune. Tada je Šimun, Kleofin sin, a naznačismo[993] da je on bio postavljen za drugoga biskupa Crkve u Jeruzalemu, mučeništvom, naučili smo, dovršio život.

Hegezipovo svjedočanstvo

2. - Tome je svjedok upravo onaj čijim smo se različitim riječima već ranije poslužili. To je Hegezip.[994] On govori o nekim krivovjernicima

[992] To se odnosi na cara Trajana.

[993] Vidi: 3,11.

[994] Euzebije se u *Crkvenoj povijesti* doista često poziva na Hegezipa. To se vidi iz ovih mjesta: 2,23,3;3,11;3,16;2,23,3-19;3,32,7-8.

i u izvještaju dodaje da je u to vrijeme Šimun, baš od njih, pretrpio optužbu. Kako je bio kršćanin raznovrsno je više dana mučen. Šimun je, zadivivši do najveće mjere samoga suca i ljude oko njega, pretrpio konac, nalik Gospodnjoj muci.

Hegezipove riječi

3. - Ali najbolje je počuti pisca.[995] On sve to doslovno ovako naznačuje: "Sigurno su neki od tih krivovjernika optužili Kleofina Šimuna kao Davidova potomka i kršćanina. On je posvjedočio[996] pod Trajanom i bivšim konzulom Atikom.[997] Bio je star sto i dvadeset godina."

Hegezipov dodatak

4. - Hegezip također kaže kako se događalo da su - dok su se onda tražili ljudi židovske kraljevske loze - kao takvi bili uhićeni i tužitelji. Svatko pak razmišljanjem može zaključiti da je Šimun osobno gledao i slušao Gospodina. Kao dokazom može se poslužiti dužinom njegova života i time što evanđeosko pismo spominje Mariju[998] Kleofinu čiji je sin bio Šimun. To je razglabanje i ranije[999] pokazalo.

Judini potomci

5. - Isti pisac kaže da su i drugi potomci jednoga od onih koji se nazivlju Spasiteljevom braćom - ime mu je Juda - živjeli do Trajanove vladavine. Već smo ranije[1000] iznijeli njihovo svjedočanstvo vjere u Krista. Hegezip piše kako slijedi.

[995] To je Hegezip.
[996] Šimun umire g. 107.
[997] To je Klaudije Atik Herod. U Judeji je bio namjesnik g. 107.
[998] Usp. Iv 19,25.
[999] Vidi: 3,11.
[1000] Vidi: 3,20,1.

Izravni navod

6. - "Oni, dakle, odlaze i cijelu Crkvu predvode kao mučenički svjedoci i kao ljudi Gospodinova roda. Pošto je u čitavoj Crkvi zavladao mir, žive do Cezara Trajana.[1001] Tada su sina Gospodinova strica, Kleofe, Šimuna o kome smo prethodno govorili[1002] prokazali. I on je bio, iz istoga razloga, jednako suđen za bivšega konzula Atika. Kako su ga više dana mučili svjedočio je i sve začudio pa i bivšega konzula: kako je izdržavao u dobi od sto i dvadeset godina. Bilo je naređeno da se raspne."

Pravilo vjere

7. - Isti muž potom opisuje zbivanja naznačenih vremena. Dodaje da je Crkva do tadašnjih vremena ostala čista i netaknuta djevica. Oni koji su dotada - ako ih je uopće bilo - nastojali iskvariti zdravo pravilo[1003] Gospodnjega navještaja, zavlačili su se u mrklu sjenu kao u rupu.

Otvoreni napad

8. - Međutim, sveti je apostolski zbor zadobio različiti životni kraj. Iščeznuo je i onaj naraštaj ljudi koji su zavrijedili vlastitim ušima slušati božansku Mudrost. Tada je snagom prevare krivoučitelja počeo ustanak bezbožne zablude. Budući da više nije bilo na životu nijednoga apostola, dotični su otada otvorena čela nastojali nasuprot navještaju istine razglasiti lažnu spoznaju.

[1001] Trajan vlada od g. 90. do g. 117.
[1002] Vidi: 3,11;2, 32,1-3;4,22,4.
[1003] U izvorniku je značajna riječ κανών. Ona zapravo znači: trstika, štap. Ali također znači: pravilo, ravnalo, propis. Općenito o toj riječi usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1018.

Trideset i treće poglavlje
(33,1-3)

TRAJAN I KRŠĆANSTVO

Plinije Mlađi

1. - Tada je u mnogim mjestima progonstvo protiv nas tako osnažilo da je Plinije Mlađi,[1004] najpoznatiji među upraviteljima, potaknut mučeničkim mnoštvom, dojavio caru[1005] o velikome broju pogubljenih zbog vjere. Istim mu je istodobno doznačio kako nije shvatio da dotični čine nešto bezbožno ili protiv zakona. Samo ovo: ustaju zorom da himnima slave Krista kao Boga. Oni zabacuju preljub i umorstvo kao i sva slična zlodjela. Inače vrše sve što je u skladu sa zakonima.

Trajanova odredba

2. - Trajan je na to donio ovu odredbu: neka se kršćanski puk ne istražuje, ali ako se na nj naiđe, neka se kazni.[1006] Tako se na neki način ugasilo progonstvo što je doprlo do najviše prijetnje. Ali za one koji su nam htjeli nanijeti zlo nije ostalo manje izlika. Protiv nas su zamke postavljali sad stanovnici, a sada mjesni glavari. Stoga su bez javnih progona znali buknuti pojedinačni po pokrajini te su se brojni vjernici borili u različitim mučenjima.

Tertulijanova riječ

3. - Izvještaj smo preuzeli iz Tertulijanove rimske *Obrane.* O njoj smo ranije[1007] govorili. Prijevod iz nje glasi ovako: "Utvrdismo pak da je bila zabranjena naša istraga. Plinije Mlađi, glavar pokrajine, osudio je neke kršćane i lišio časti. Uznemiren mnoštvom pisao je caru Trajanu. Kazao je da osim što ne pristaju štovati kumire nije na kršćanima

[1004] O stavu Plinija Mlađega prema kršćanima usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan,* 97-101.
[1005] To je car Trajan.
[1006] O Trajanovu stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest,* 154-156; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 244.
[1007] Vidi: 2,2,4.

pronašao ništa opako. I ovo je dojavio: da kršćani ustaju praskozorjem te Krista slave pjesmama kao Boga. Da, uz to, opsluže svoje učenje, zabranjeno im je: ubijati, preljubiti, biti lakom, otimati i ostalo tome slično. Trajan je na to otpisao da se kršćanski narod ne istražuje, a kazni ako se na nj naiđe."

To se zbivalo u ta vremena.

Trideset i četvrto poglavlje

PAPA EVARIST

S obzirom na biskupe u Rimu treće godine ranije spomenutoga cara Klement je dovršio život. Vlast je služenja predao Evaristu.[1008] Evarist je devet godina predsjedao propovijedanju božanske riječi.

Trideset i peto poglavlje

JERUZALEMSKI BISKUP JUST

Pošto je Šimun preminuo na zabilježeni način,[1009] prijestolje biskupstva u Jeruzalemu naslijedio je stanoviti Židov, imenom Just. I on je jedan od velikoga broja onih koji su od obrezanja povjerovali u Krista.

Trideset i šesto poglavlje
(36,1-15)

IGNACIJE ANTIOHIJSKI

Polikarp

1. - U to je doba u Aziji na glasu bio apostolski učenik Polikarp.[1010] Biskupstvo su mu Crkve u Smirni predali oni koji su Gospodina osobno motrili i slušali.

[1008] Evarist je papom negdje do g. 107.
[1009] Vidi: 3,32,2.
[1010] To je Polikarp iz Smirne o kome će biti niže nešto više govora.

Papija i Ignacije

2. - U isto je vrijeme bio poznat Papija[1011] - bio je biskup zajednice u Hierapolisu - kao i Ignacije[1012] koji je sve do sada slavan kod mnogih. Dobio je, kao drugi, u dio biskupstvo kao Petrovo naslijedstvo u Antiohiji.

Ignacijev put u Rim

3. - Predaja kaže da je Ignacije bio iz Sirije poslan u grad Rimljana da radi svjedočenja za Krista postane hrana divljim životinjama.

Putovanje Azijom

4. - Putujući uz najpozorniju stražarsku stražu kroz Aziju učvršćivao je po gradovima kuda je putovao zajednice riječima nagovora i ohrabrenja. Ignacije ih je upozoravao da se nadasve čuvaju krivovjerja što su baš tada zapravo počela obilovati. Također je nagovarao da se čvrsto drže apostolske predaje. Smatrao je - već je bio mučenički svjedok - kako je nužno da predaju radi čvrstoće također pismom zapiše.

Pisma raznim zajednicama

5. - Kada je Ignacije došao u Smirnu gdje je bio Polikarp napisao jedno pismo Crkvi u Efezu spominjući njezina pastira Onezima. Također je pismo napisao Crkvi u Magneziju na Meandru.[1013] Tu je također spomenuo biskupa Damasa. Pisao je i Crkvi u Tralesima. Navodi da joj je tada bio na čelu Polibije.

[1011] O Papiji će biti riječi u nastavku.

[1012] Ignacije Antiohijski pripada krugu Apostolskih otaca. U svijesti je opće Crkve ostao kao znameniti mučenik, izvrsni biskup i teološki pisac. Ignacije je mučeničko svjedočanstvo za Isusa Krista podnio u Rimu u areni pred divljim zvjerima oko g. 110. Ostavio nam je sedam lijepih i raznolikim sadržajem bogatih *Poslanica*. I sam ih Euzebije nabraja. Općenito o Ignaciju i njegovu djelu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 64-75; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 47-50; H. JEDIN, *Povijest*, 161-162; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 18-22; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 89-119.

[1013] Meandar je znamenita rijeka s velikom vijugavošću. Utječe u Egejsko more.

Pismo Rimljanima

6. - Pored prethodnih *Poslanica* Ignacije pisaše Rimskoj crkvi. Njoj izlaže želju da ništa ne poduzimaju kako bi ga lišili mučeništva, žuđene nade. Dostojno je da iz spomenutih *Poslanica* kao dokaz rečenoga navedemo ma i veoma kratke ulomke. Ignacije, dakle, piše doslovno:

Ponašanje vojnika

7. - "Od Sirije do Rima borim se sa zvjerima na kopnu i moru, noću i danju. Privezan sam uz deset leoparda. To je vojnički odio. Oni čak postaju gori ako im se učini dobro. Ali ja sve više postajem učenik po njihovim nepravdama. Ipak time nisam opravdan.[1014]

Riječ zvjerima

8. - Neka mi budu od koristi zvijeri što su mi pripremljene. Čak ih molim da mi budu kratka postupka. Ulagivat ću im se da me smjesta prožderu, a ne da se kao kod nekih straše dotaknuti. Ako to od sebe ne budu htjele, ja ću ih prisiliti.

Čežnja za Isusom

9. - Vi mi oprostite. Osobno znam što mi koristi. Sada počinjem biti učenikom. Ne čeznem za ničim od vidljivoga i nevidljivoga da steknem Isusa Krista. Samo da zadobijem Isusa Krista neka na me navali: oganj, križ, napad divljih zvijeri, rasprsnuće kostiju, raskidanje udova, mljenje cijeloga tijela, đavolska mučenja."

Druge Ignacijeve Poslanice

10. - Iz naznačenoga je grada Ignacije navedeno pisao nabrojenim Crkvama. Kada je već bio daleko od Smirne, iz Troade se *Poslanicom* javio također onima u Filadelfiji, Crkvi u Smirni i osobno Polikarpu,

[1014] Usp. 1 Kor 4,4.

njezinome predstojniku. Polikarpa pak priznaje u punome smislu istinskim apostolskim mužem. Kao pravi i dobri pastir Ignacije mu povjerava antiohijsko stado. Moli ga da se s brižljivošću za nj skrbi.

Ulomak iz Poslanice Smirnjanima

11. - Pišući Smirnjanima Ignacije se služi riječima i ne znam odakle su. Ovo je kazao o Kristu: "Ja znam i vjerujem da je Krist u tijelu i poslije uskrsnuća. Pošto je pristupio ljudima oko Petra, kazao im je: Dodirnite, dotaknite me i vidite da nisam zli bestjelesni duh. Odmah su ga dotaknuli i povjerovali."[1015]

Irenejeve riječi

12. - Međutim, Ignacijevo je mučeništvo također poznavao Irenej koji spominje njegove *Poslanice*. Ovako kaže: "Kao što netko od naših - osuđen je bio pred zvijeri zbog svjedočenja za Boga - kaza: Božja sam pšenica i samljeven zubima divljih životinja da postanem čisti kruh."

Polikarpov navod

13. - To pak isto spominje i Polikarp[1016] u svojoj *Poslanici Filipljanima*.[1017] Vlastitim je riječima rekao: "Sve vas, dakle, potičem na

[1015] Usp. Lk 24,39.

[1016] Polikarp je osobno poznavao apostola Ivana. Bio mu je i učenik. Ivan je Polikarpa postavio za biskupa u Smirni. Ignacije Antiohijski jednu je svoju *Poslanicu* uputio Polikarpu. Inače Polikarp je živo i izravno sudjelovao u ranoj raspravi vezanoj uz datum slavljenja Vazama i uz to što zapravo prije svega treba na Vazam svetkovati. Polikarp je zastupao i branio maloazijsko stajalište oslonjeno na apostolsku predaju. Po toj predaji Vazam treba uvijek slaviti 14. mjeseca Nisana kada Židovi slave svoju Pashu. Nije važno kojega je dana u tjednu 14. Nisana. To je u svezi s datumom i danom proslave Vazma. Glede bitnoga sadržaja Vazma maloazijci na čelu s Polikarpom drže da Vazam obuhvaća svekoliko središte otkupljenja: Kristovu muku, njegovu smrt, ukop i uskrsnu proslavu kod Oca. Polikarp je navedeno stajalište g. 155. zastupao u Rimu raspravljajući s papom Anicetom. Razumije se da je Anicet bio za rimsko poimanje. Rimska je Crkva Uskrs slavila isključivo u nedjelju što neposredno dolazi poslije 14. Nisana. To je uskrsna nedjelja kada se nadasve slavi otajstvo Isusova uskrsnuća. Polikarp i Anicet nisu pronašli rješenje za naznačeni spor. Ipak je Polikarp napustio Rim u slozi s Anicetom. Polikarp je kratko poslije toga - bilo je to već g. 156. - preminuo kao znameniti kršćanski mučenik. O samome Polikarpu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 76-78; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 50-51; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 120-122; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 23-24; H. JEDIN, *Povijest*, 122.

poslušnost i na opsluživanje svekolike strpljivosti. Vidjeli ste je svojim očima ne samo na blaženome Ignaciju,[1018] Rufu i Zozimu nego i drugima između vas kao i na samome Pavlu te ostalim apostolima. Budite uvjereni da svi ti nisu uzalud trčali[1019] nego u vjeri i pravednosti te su kod Gospodina na mjestu koje zaslužuju. S njime su i trpjeli. Oni nisu ljubili sadašnji svijet[1020] već Krista koji je radi nas trpio i za nas po Bogu uskrsnuo."

Polikarp u nastavku dodaje:

Iz Poslanice Filipljanima Polikarpu

14. - "Pisali ste mi i vi[1021] i Ignacije da i vaša pisma ponese ako tko putuje za Siriju.[1022] To ću učiniti ako se pruži zgodna prilika: bio to ja ili da pošaljem nekoga tko će biti također vaš glasnik.

Ignacijeve Poslanice

15. - Ignacijeve *Poslanice* što ih nama posla kao i druge koje mi posjedujemo poslali smo vam kako ste tražili. Sve su pridodane ovoj *Poslanici*. Moći ćete se njima uvelike okoristiti. Sadrže vjeru, strpljivost i svaku izgradnju koja se odnosi na našega Gospodina."

Upravo toliko o Ignaciju. Poslije njega u Antiohiji biskupstvo je naslijedio Heros.

[1017] Od Polikarpa iz Smirne posjedujemo jedno pismo. To je njegova *Poslanica Filipljanima*. Nastala je tako što su vjernici iz Filipa pisali Polikarpu da im pošalje *Poslanicu* koju je njemu pisao Ignacije Antiohijski kao i druge *Poslanice* koje od njega posjeduje. Polikarp je tako i postupio. Šaljući Filipljanima zatražene Ignacijeve *Poslanice* pošiljku je popratio svojom *Poslanicom*. O njoj vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 79-80; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 51; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 122-128; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 24.

[1018] To je Ignacije Antiohijski.

[1019] Usp. Fil 2,16.

[1020] Usp. 2 Tim 4,10.

[1021] O pismu Filipljanima Polikarpu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 122.

[1022] Filipljani su molili da se njihovo pismo pošalje u Siriju, zapravo u Antiohiju.

Trideset i sedmo poglavlje
(37,1-4)

TADAŠNJI EVANĐEOSKI NAVJESTITELJI

Kvadrat

1. - Među onima koji su u tim vremenima blistali bio je i Kvadrat.[1023] Predaja tvrdi da se zajedno s Filipovim kćerima[1024] odlikovao proročkim darom. Uz njih su, u isto doba, bili poznati i mnogi drugi. Držali su prvi red apostolskoga nasljedstva. Kao sjajni učenici takvih ljudi gradili su na temeljima koje su Crkvama posvuda prethodno postavili apostoli.[1025] Unapređivali su navještaj i po cijelome nastanjenome svijetu sijali sjemenje kraljevstva nebeskoga.

Evanđeoski navjesnici

2. - Tada je božanska Riječ žarčom ljubavlju prema mudrome životu[1026] potaknula veći broj učenika. Spasonosni su poticaj ispunili dijeleći potrebnima imutak.[1027] Potom su, otputovavši u tuđinu, obavili djelo evanđelistâ.[1028] Imali su čast riječ vjere navijestiti onima koji još nisu ništa čuli i predati Pismo svetih evanđelista.[1029]

[1023] Kada se govori o Kvadratu najprije treba istaknuti da je on zapravo prvi zasebnim spisom pod naslovom *Obrana* branio napadnuto kršćanstvo. To je čak učinio na najznačajnijem i najvišem mjestu. Kada je, naime, rimski car Hadrijan bio u Maloj Aziji g. 123.-124. odnosno g. 129., Kvadrat mu je izručio pisanu *Obranu* kršćana. To se djelo izgubilo. Od njega sada posjedujemo jedino ono što je Euzebije Cezarejski unio u svoju *Crkvenu povijest.* O tome drevnome kršćanskom apologeti vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 170; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 61; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 267; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 65; H. J. *Povijest,* 198.
[1024] Usp. Dj 21,8-9.
[1025] Usp. 1 Kor 3,10.
[1026] Tako smo tu preveli riječ φιλοσοφία.
[1027] Usp. Mk 10,21.
[1028] Usp. 2 Tim 4,9.
[1029] Usp. Rim 15, 20-21.

Način djelovanja

3. - Naznačeni su u stranim mjestima[1030] samo postavljali temelje vjere. Uspostavljali su druge pastire i njima samima povjeravali usavršavanje onih koji su upravo pristupili. Sami su pak ponovno odlazili u nove krajeve i narode s Božjom milošću i pomoći. Tada su, naime, još uvijek po njima djelovale brojne i čudesne sile božanskoga Duha. Stoga su mnoštva, hrpimice, svi s prvim slušanjem u svoja srca prihvaćali pobožnu vjeru u Stvoritelja svega.

Bezbroj poslenika

4. - Nama je nemoguće po imenu navesti sve koji su onda kao prvo apostolsko nasljedstvo u Crkvama nastanjenoga svijeta postali pastiri ili evanđelisti. Od njih smo poimence uspomenu unijeli u *Povijest* samo one čijim se djelima još i sada, do nas, prenosi predaja apostolskog učenja.

Trideset i osmo poglavlje
(38,1-5)

DJELO KLEMENTA RIMSKOGA

Šira napomena

1. - Takvi su jamačno bili Ignacije u nabrojenim *Poslanicama*[1031] i Klement u *Poslanici* koju svi priznaju. Napisao ju je u ime Rimske crkve Korintskoj crkvi.[1032] Klement je u nju unio mnoge misli iz *Poslanice Hebrejima.* Budući da se čak poslužio nekim doslovnim riječima,[1033] najočitije dokazuje da taj spis nije nov. Zato su svi s pravom smatrali da se pribraja ostalim apostolskim spisima.

[1030] Usp. Ef 2,19-20.
[1031] To je ovih sedam pisama: Ad Ephesios (Efežanima), Ada Magnesios (Magnezijcima), Ad Trallianos (Traljanima), Ad Romanos (Rimljanima); Ad Philadelphos (Filadelfijcima), Ad Smyrnaeos (Smirnjanima); Ad Polycarpum (Polikarpu).
[1032] Već je ranije bilo govora o Klementu Rimskome i njegovoj *Poslanici Korinćanima.*
[1033] O navodima i povezanosti između *Poslanice Hebrejima* i *Poslanice Korinćanima* Klementa Rimskoga vidi: C. SPICQ, *Hébreux,* I, 177-178; G. BARDY, *Eusèbe,* I, 152 bilj. 1.

Poslanica Hebrejima

2. - Budući da se Pavao[1034] Hebrejima u *Poslanici* obratio očinskim jezikom, neki kažu[1035] da je *Poslanicu* preveo evanđelist Luka, a drugi upravo ovaj Klement.[1036]

Klement Rimski kao prevodilac

3. - Drugo je bliže istini jer Klementova *Poslanica* i *Poslanica Hebrejima* posjeduju sličan izražajni slog i stoga što misli u oba spisa nimalo nisu udaljene.

Takozvana Druga Klementova poslanica

4. - Treba pak znati da se kaže kako postoji i *Druga Klementova Poslanica*.[1037] Ali nam je poznato da ona nije poznata kao i prva. Znamo, naime, da se njome stari nisu služili.

Ostali spisi pripisani Klementu

5. - Neki su baš nedavno od Klementa navodili i druge mnogorječive i ostale spise koji sadrže razgovore između Petra i Apiona. Ali ih uopće nitko od drevnih ne spominje. Čak ne čuvaju obilježje apostolskoga pravovjerja.[1038] Klementova je pak prihvaćena *Poslanica* istaknuta, a bilo je riječi i o *Poslanicama* Ignacija i Polikarpa.[1039]

1034 O neriješenome ili možda neriješivome pitanju autora *Poslanice Hebrejima* usp. C. SPICQ, *Hébreux*, 197-219.

1035 Origen je naveo određeno mišljenje po kojem bi Klement Rimski bio prevodilac na grčki *Poslanice Hebrejima*. Origen ga osobno nije usvojio: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 153 bilj. 2.

1036 Neki su čak mislili da je Klement Rimski pisac *Poslanice Hebrejima*: usp. C. SPICQ, *Hébreux*, I, 174, 181, 185 bilj. 6, 188 bilj. 4, 198.

1037 Prije svega moramo naglasiti da tu *Poslanicu* nije napisao Klement Rimski. Osim toga taj spis i nije oblikom pismo nego propovijed ili homilija. Najvjerojatnije potječe iz Korinta. Nastala je oko g. 150. O tome spisu vidi pobliže kod J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 55-59; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 308-314; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 88.

1038 To se može odnositi na djela s naslovom *Homiliae i Recognitiones*. O njima vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 60-64; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 134-135; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 85-88.

1039 Već smo ranije svratili pozornost na Polikarpovu *Poslanicu Filipljanima*.

Trideset i deveto poglavlje
(39,1-17)

PAPIJA

Papijin spis

1. - Od Papije[1040] se navodi djelo s brojem pet knjiga. Nosi naslov *Tumačenje Gospodnjih izreka*.[1041] Spominje ih i Irenej kao jedino što je Papija napisao. Irenej kaže ovo: "To jednako pisano svjedoči i Papija - on je bio Ivanov[1042] slušatelj, a Polikarpov[1043] prijatelj - drevni muž, u svojoj četvrtoj knjizi. Inače je napisao pet knjiga." Tako Irenej.

Papija o sebi

2. - Međutim, Papija u uvodu vlastitih knjiga uopće ne bilježi da je bio slušalac ili motritelj svetih apostola. On uči da je ono što se odnosi na vjeru primio od ljudi koji su poznavali apostole. Ovo su Papijine riječi:

Papijini učitelji

3. - "Neću oklijevati da ti tumačenjima predam i ono što sam lijepo naučio od prezbitera[1044] i dobro zapamtio jer time učvršćujem istinu. Nisam, naime, ljubio one koji, kao većina, mnogo govore nego one koji uče istinu. Isto tako nisam ljubio one koji pamte tuđe naredbe već sam

---

1040 Papija nam na žalost nije dobro poznat. Ipak je veoma značajan u povijesti teologije. Papija se rodio oko g. 70. u Hierapolisu ili njegovoj blizini. Postao je biskup toga grada. Papija je preminuo prije g. 170. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 81; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 52; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 140-141; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 25; M. J. LAGRANGE, *Évangile*, XXIX; H. JEDIN, *Povijest*, 140,163,214; R. SCHNACKENBURG, *Johannesevangelium*, I, 65.

1041 Papija je svoje djelo *Tumačenje Gospodnjih izreka* podijelio na pet knjiga ili jedinica. U djelu razjašnjuje Kristove riječi i čine. Papija se rado i često pozivao na predaju. Teško je reći kada je Papija djelo dogotovio. U tu se svrhu neki put navede g. 130. Djelo se kao cjelina izgubilo. Posjedujemo samo ulomke i kraće sažetke. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 81; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 52-53; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 141; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 25.

1042 To je apostol Ivan.

1043 To je Polikarp iz Smirne.

1044 O prezbiterima kod Papije usp. M. J. LAGRANGE, *Évangile*, XXXIV.

ljubio ljude koji se sjećaju zapovjedi vjere od Gospodina danih i što izviru iz same istine.

Napisano i kazano

4. - Ako bi kamo došao netko tko je slijedio prezbitere, zanimao sam se za riječi prezbitera: što je rekao Andrija ili Petar odnosno Filip, Toma, Jakov, Ivan i Matej ili neki drugi od Gospodnjih učenika, ali i što kaže Aristion te prezbiter Ivan, Gospodnji učenici. Smatrao sam da mi ono što je iz knjiga toliko koristi koliko ono što je od žive i trajne riječi."[1045]

Dva Ivana

5. - Ovdje zaslužuje istaknuti da Papija ime Ivan nabraja dvaput. Prvoga Ivana od dvojice navodi zajedno s Petrom, Jakovom, Matejem i ostalim apostolima. Očito naznačuje Evanđelistu. Pošto je prekinuo slijed, drugoga Ivana vrsta uz druge mimo apostolskoga broja. Ispred njega je stavio Aristiona. Njega jasno naziva prezbiterom.

Auktor Otkrivenja

6. - I time se dokazuje istinitim izvještaj da su se u Aziji dvojica služili istim imenom kao i to što se navodi postojanje dvaju grobova u Efezu te se još uvijek kaže da su jedan i drugi Ivanov. Navedeno treba imati na umu jer je vjerojatno drugi Ivan - ako tko ne prihvaća da je to prvi - motrio *Otkrivenje* što se vodi pod Ivanovim imenom.[1046]

Papija kao slušatelj

7. - Papija o kome govorimo priznaje da je apostolske riječi primio od ljudi koji su slijedili apostole. Kaže da je sam osobno bio slušalac

[1045] Razumjevanju Papijina ulomka dobrano pomažu tumačenja kod M. J. LAGRANGE, *Évangile*, XXIX-XLII i kod R. SCHNACKENBURG, *Johannesevangelium*, 63-66.
[1046] Pitanje autora novozavjetnoga *Otkrivenja* još uvijek nije posve riješeno. O tome vidi: TOB, 776; *Bibbia*, 2231; *Einheitsübersetzung*, 1390.

Aristiona i prezbitera Ivana. Često ih spominjući poimence u vlastitim spisima donosi njihove predaje.

Predaja

8. - Ni to što kazasmo nije bilo beskorisno. Ali vrijedi iznesenim Papijinim riječima dodati i druge njegove govore gdje opisuje stanovite izvanrednosti kao i drugo što je do njega doprlo iz predaje.[1047]

Neka čudesa

9. - Već je prethodno bilo naznačeno[1048] da je u Hierapolisu s kćerima boravio apostol Filip. Sada treba navesti kako Papija koji je živio u isto doba spominje da je saznao za čudesni izvještaj o Filipovim kćerima. Papija pripovijeda da se tada zbilo uskrsnuće mrtvaca. Također donosi drugo čudo koje se dogodilo s Justom, zvanim Barsaba. Popio je otrov, ali Gospodnjom milošću nije pretrpio ništa neugodno.

Dj 1,23-24

10. - Spis *Djela* pripovijeda da su poslije Gospodnjega uzašašća sveti apostoli postavili toga Justa s Matijom i pomolili se da kocka namjesto Jude popuni njihov broj. Piše: "I postaviše dvojicu: Josipa, zvanoga Barsaba s nadimkom Just, i Matiju. I moleći se rekoše..."

Usmena predaja

11. - Papija prenosi i drugo što je do njega doprlo iz nepisane predaje: neke čudne Gospodnje parabole, njegova učenja i štošta drugo nalik na basnu.

[1047] O tome vidi J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 82.
[1048] Vidi: 3,31,3-4.

Hilijazam

12. - Papija uz ostalo kaže da će poslije uskrsnuća mrtvih proteći neka tisuća godina.[1049] Na ovoj će se zemlji tjelesno uspostaviti Kristovo kraljevstvo. Mislim da je to pretpostavljao jer je netočno shvatio apostolske spise i nije razumio ono što su otajstveno rekli u primjerima.

Papijin utjecaj

13. - Čini se da je Papija - dokaz se dade naznačiti iz njegovih spisa - bio veoma malen po duhu. Ipak je poslije sebe bio uzrok iste misli za brojne crkvene ljude koji su imali pred očima drevnost toga čovjeka. To se vidi na Ireneju[1050] i po kome drugome tko misli isto.

Aristion i prezbiter Ivan

14. - Papija u vlastitome djelu prenosi razjašnjenja Gospodnjih riječi od već ranije spomenutoga Aristiona[1051] kao i predaje prezbitera Ivana. Na to upućujemo ljubitelje pouke. Sada ćemo već prethodno navedenim Papijinim riječima[1052] nužno dodati predaju koju je, kako slijedi, iznio o Marku koji je napisao *Evanđelje.*

Evanđelje po Marku

15. - "Prezbiter je i ovo rekao: Marko je bio Petrov tumač.[1053] Napisao je pomljivo, iako ne po redu, sve čega se sjećao da je Gospodin kazao ili učinio. Gospodina nije čuo niti išao s njime, nego kasnije, kako rekoh, s Petrom. Petar je prema potrebi obavljao pouke, ali nije stvarao sustav od Gospodnjih izreka. Stoga Marko nije nipošto pogriješio što je ponešto, čega se sjećao, zabilježio. Imao je jednu nakanu: ništa ne

[1049] To je hilijazam ili milenarizam. Obično se kaže da ga je zastupao i Papija. Ali to nije posve sigurno: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 156 bilj. 8.
[1050] O Ireneju i milenarizmu vidi T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 468-471.
[1051] Vidi: 3,39;4 i 7. Inače o Aristionu i njegovu spisu više ne znamo ništa.
[1052] Vidi: 2,15,2.
[1053] Usp. TOB, 128; *Bibbia,* 1836.

izostaviti što je čuo niti u tome nešto prevariti."[1054] To, dakle, Papija pripovijeda o Marku.

Papija o Mateju

16. - Papija ovo kaže o Mateju: "Matej je, dakle, hebrejskim jezikom[1055] poredao izreke. Svak ih je tumačio kako je bio sposoban."[1056]

Papija i drugi spisi

17. - Papija se služi navodima iz *Prve Ivanove poslanice* kao i *Prve Petrove.* On također navodi događaj o ženi optuženoj pred Gospodinom za mnoge grijehe. Događaj donosi *Evanđelje po Hebrejima.*[1057] Bilo je nužno što smo i to nadodali iznesenome.

[1054] O tome za egzegezu znamenitome i jedinstvenome ulomku vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 81-82; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 53; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 141-142; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 25.
[1055] Znamenito je pitanje izvornoga jezika za *Evanđelje po Mateju.* O tome usp. TOB, 41; *Bibbia,* k; 784.
[1056] Taj glasoviti ulomak redovito ističu udžbenici patrologije: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 82; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 53; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 25; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 142.
[1057] O tome spisu usp. M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja,* 15-17.

ČETVRTA KNJIGA
(4,1-30)

Sadržaj

Četvrta knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:

Prvo poglavlje

ALEKSANDRIJSKI BISKUP PRIMO I PAPA ALEKSANDAR

Oko dvanaeste godine Trajanova vladanja[1058] biskup Aleksandrijske crkve - malo ranije ga spomenusmo[1059] - zamjenjuje život.[1060] Kao četvrti od apostola, Primo dobiva u dio služenje onima u Aleksandriji. U isto doba u Rimu - kada je Evarist[1061] napunio osam godina - vukući peto nasljedstvo od Petra i Pavla biskupstvo preuzima Aleksandar.[1062]

Drugo poglavlje
(2,1-6)

ONDAŠNJE ŽIDOVSKE PATNJE

Novi židovski ustanak

1. - Sve što se odnosi na nauk i Crkvu našega Spasitelja svaki dan je cvalo i postizalo sve veći napredak. Nesreće su pak Židova po međusobnim zlima bile na vrhuncu. Već pri isteku osamnaeste godine cara Trajana[1063] opet je nastala židovska pobuna koja ih je uništila u velikome broju.

[1058] To je vjerojatno godina 109.
[1059] Vidi: 3,21. Biskup se zvao Cerdon.
[1060] Euzebije Cezarejski u *Crkvenoj povijesti* rado i često jednostavnu riječ umrijeti zamijeni upravo riječju mijenjati, zamijeniti. Otuda se vidi da je smrt, po Euzebiju, samo zamjena jednoga života drugim.
[1061] Evarist je preminuo negdje oko g. 107.
[1062] Aleksandar je mogao biti papom do g. 116.
[1063] To je valjda g. 115.

Pobuna i rat

2. - Neki je, tako reći, strašni i ustanički duh povukao Židove u Aleksandriji, ostalome Egiptu i, k tome, u Cireni.[1064] Započeli su ustanak protiv susjeda Grka. Kada su ustanak uvelike uvećali, iduće su godine zametnuli ne mali rat. Tada je cijelim Egiptom upravljao Lupo.[1065]

Promjenljivost ratne sreće

3. - Događalo se da su Židovi, kod prvoga sukoba, nadjačavali Grke. Ali su Grci bježali u Aleksandriju te u gradu Židove hvatali žive i ubijali. Kada su Židovi u Cireni ostali bez pripomoći od drugih, stali su pustošiti zemlju - Egipat - i uništavati pokrajine u njoj. Zapovjednikom im je bio Luka. Car je protiv Židova poslao Marcija Turbona[1066] s pješačkom, pomorskom i konjičkom silom.

Židovski poraz

4. - Marcije Turbon protiv Židova vodio je kroz mnoge bitke i ne kratko vrijeme naporan rat. Ubio je više tisuća Židova ne samo onih iz Cirene nego također onih koji su se u Egiptu dignuli na ustanak sa svojim kraljem Lukom.

Mezopotamijska židovska pogibija

5. - Kako je car slutio da Židovi i u Mezopotamiji napadaju tamošnje stanovništvo zapovjedio je Luciju Kvijetu[1067] da pokrajinu očisti od Židova. On je i pošao u boj. Za taj ga je podvig car imenovao upraviteljem Judeje. I oni od Grka koji su zbivanja tih istih vremena prenijeli spisom, i oni, navedeno pripovijedaju svojim riječima.[1068]

[1064] Cirena je grčka naseobina u Africi. Nalazila se istočno od Egipta.
[1065] Marcus Rutilius Lupus postaje upraviteljem Egipta pred ljeto g. 115. Na toj je službi još uvijek u siječnju g. 117. O njemu sup. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 161 bilj. 2.
[1066] M. Turbon dolazi u Egipat g. 117. Tu boravi otprilike godinu dana. O njemu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 161 bilj. 5.
[1067] Tada je bila g. 117.
[1068] To je Dio Cassius, povjesnik. Rodio se u bitinijskoj Nikomediji oko g. 155. Umro je oko g. 235. Napisao je veoma vrijednu i korisnu *Rimsku povijest*. Djelo je izvorno napisano grčki.

Treće poglavlje
(3,1-3)

APOLOGETI HADRIJANOVA VREMENA

Apologet Kvadrat

1. - Pošto je Trajan vlast obnašao punih dvadeset godina - nedostajalo je šest mjeseci[1069] - upravljanje je naslijedio Elije Hadrijan.[1070] Njemu je Kvadrat[1071] predao govor koji mu je upravio. Kvadrat je sastavio *Obranu* u korist našega bogoštovlja jer su neki opaki ljudi kušali uznemiriti naše pristaše. Spis se nalazi kod mnoge braće pa i kod nas.[1072] Iz njega se dadu uvidjeti očevidni dokazi za Kvadratovu umnost i apostolsku točnost.

Kvadratov ulomak

2. - Kvadrat svoju drevnost pokazuje time što vlastitim riječima ovo pripovijeda: "Djela su našega Spasitelja uvijek bila nazočna jer su bila istinita. Oni koji su bili izliječeni i koji su uskrsnuli od mrtvih nisu se promatrali kada su bili iscijeljeni i uskrsnuti već su bili trajno prisutni i to ne jedino dok je Spasitelj bio na svijetu nego i kada je preminuo. Bili su tako dugoga vijeka da su neki od njih doprli i do naših vremena."

Apologet Aristid

3. - To bijaše Kvadrat. Ali tu je i Aristid,[1073] vjerni muž, oduševljen

[1069] Trajan je umro g. 117.
[1070] Hadrijan, Publije Elije, vlada od g. 117. do g. 138. O njegovu stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 156-157.
[1071] Već smo ranije istaknuli apologetu Kvadrata.
[1072] U svezi s Kvadratovom *Obranom* dodajemo da su patrolozi nastojali to izgubljeno djelo poistovjetiti s nekim drevnim djelima koja posjedujemo. O tome pitanju usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 162 bilj. 2.
[1073] Branitelja Aristida poznajemo malo. Sigurno je bio učen čovjek kada su ga drugi nazivali filozofom iz Atene. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 171; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 64; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 267; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 67; H. JEDIN, *Povijest*, 198-199.

našom vjerom. Ostavio je poput Kvadrata *Obranu* u korist vjere. Upravio ju je Hadrijanu. Do danas mnogi čuvaju i njegov spis.[1074]

Četvrto poglavlje

PAPA SIKSTO I ALEKSANDRIJSKI BISKUP JUST

U trećoj godini istoga vladanja[1075] umro je rimski biskup Aleksandar. Napunio je deset godina upravljanja. Bio mu je nasljednik Siksto.[1076] Odprilike u isto vrijeme, desete godine predstojništva Aleksandrijske Crkve, umire Primo. Naslijedio ga je Just.

Peto poglavlje
(5,1-5)

JERUZALEMSKI BISKUPI, PAPA TELESFOR I ALEKSANDRIJSKI BISKUP EUMEN

Predaja kao izvor

1. - S obzirom na datume jeruzalemskih biskupa nisam ih nigdje pronašao sačuvane u spisu. Ali je predana riječ točna: bili su kratkoga života.

Petnaest jeruzalemskih biskupa

2. - Ipak sam iz zapisa doznao da je u Jeruzalemu do židovske opsade pod Hadrijanom[1077] bio broj od petnaest susljednih biskupa. Kaže se da su svi bili od starine Hebreji i da su čisto stekli spoznaju o Kristu. Stoga su ih ljudi koji su već bili sposobni to prosuđivati prosudili dostojnima biskupskoga služenja narodu. Tada se svekolika

[1074] Aristidova *Obrana* ima dugu i zamršenu povijest. Dosta se različito vrednuje. O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 171-174; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 64-65; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 267-268; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 67; G. BARDY, *Eusèbe*, I.

[1075] Odnosi se na cara Hadrijana: godina je 119. i 120.

[1076] Bilježi se da je Siksto papom od g. 115. do g. 125.

[1077] Jeruzalem je zauzet početkom g. 134.

Jeruzalemska crkva sastojala od vjernih Hebreja: od apostola do onih koji su u to doba pretrpjeli opsadu kada su se Židovi još jednom odvojili od Rimljana te su ginuli u velikim sukobima.

Imena jeruzalemskih biskupa

3. - Budući, dakle, da tada prestaju biskupi iz obrezanja, sada ih je potrebno nabrojiti počevši s prvim. Prvi bijaše Jakov koji se naziva Gospodinov brat. Drugi je, poslije njega, Šimun, treći Just, četvrti Zahej, peti Tobija, šesti Benjamin, sedmi Ivan, osmi Matija, deveti Filip, deseti Seneka, jedanaesti Just, dvanaesti Levi, trinaesti Efrem, četrnaesti Josip, petnaesti nakon svih Juda.

Svi su bili Židovi

4. - Takvi subili biskupi grada Jeruzalema od apostola sve do naznačenoga vremena. Svi su bili iz obrezanja.

Papa Telesfor i aleksandrijski biskup Eumen

5. - Kada je vladavina[1078] već postojala dvanaest godina. a Siksto napunio desetu godinu biskupstva među Rimljanima, naslijedio ga je, kao sedmi od apostola, Telesfor.[1079] U međuvremenu je protekla godina dana i par mjeseci. Pročelništvo je Crkve kod Aleksandrijaca naslijedio Eumen, šestim naslijeđem. Predšasnik mu je živio jedanaest godina.

Šesto poglavlje
(6,1-4)

ŽIDOVSKA OPSADA POD HADRIJANOM

Upravitelj Judeje Ruf

1. - Židovska se pobuna opet razvila do velikih i širokih razmjera.

[1078] Odnosi se na cara Hadrijana.

[1079] Telesfor je papom negdje do g. 136.

Kada je upravitelju Judeje Rufu[1080] car poslao pomoć[1081] on je krenuo protiv Židova i okrutno se poslužio njihovim bezumljem. U jedanput je posmicao tisuće muškaraca, djece i žena i njihovu zemlju podjarmio po ratnome zakonu.

Bar Kokeba

2. - Tada je židovski vojskovođa bio čovjek po imenu Bar Kokeba.[1082] To znači zvijezda. Bio je inače čovjek ubojica i razbojnik. Međutim, svojim se imenom nametnuo kao robovima. Lagao je da je tobože kao svjetlo sišao s neba da ih u nevoljama prosvijetli.

Hadrijanove odluke

3. - Rat je vrhunac dosegnuo u Beteru[1083] osamnaeste godine Hadrijanova vladanja. Bijaše to veoma utvrđeni gradić koji nije bio naročito daleko udaljen od Jeruzalema. Kako je vanjska opsada bila duga, ustanike je glad i žeđ dovela do krajnje točke pogibelji. Onoga pak koji je bio uzrok židovske ludosti stigla je zaslužena kazna.[1084] Od toga je vremena svemu narodu Hadrijanovom zakonskom odredbom i naredbama posve zabranjeno stupiti na tlo oko Jeruzalema. Tako im je zabranio čak iz udaljenosti gledati očinsko tlo. To pripovijeda Aristion iz Pele.[1085]

Jeruzalemski biskup Marko

4. - Tako je grad posve došao do opustošenja židovskoga naroda i gubitka negdašnjih stanovnika. Bio je napučen tuđinskim naraštajem. Rimski grad koji je potom nastao promijenio je ime. U čast Elija

[1080] Tinej Ruf je legat u Judeji. Pobuna je nastala g. 132.
[1081] To je car Hadrijan.
[1082] Bar Kokeba je nadimak za Šimuna Ben Kosebu koji je potaknuo židovsku pobunu. Bio je protiv kršćana jer pobunu nisu podržali.
[1083] Mjesto je zauzeto g. 135. u mjesecu kolovozu.
[1084] Bar Kokeba je ubijen.
[1085] Aristion je prvi kršćanski teolog koji apologetski raspravlja sa Židovima i pred njima brani kršćansku vjeru. Spis što ga je u tu svrhu najvjerojatnije napisao u Aleksandriji više ne posjedujemo. O tome teološkome piscu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 174; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 62; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 268-269; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 65; G. BARDY, *Eusèbe*, I, 166 bilj. 6; H. JEDIN, *Povijest*, 232.

Hadrijana koji je vladao nazvao se Elija.[1086] I tamošnja se Crkva sastojala od narodâ.[1087] Marko je nakon biskupâ iz obrezanja prvi biskup koji je u ruke primio služenje vjernicima u Jeruzalemu.

Sedmo poglavlje
(7,1-15)

ONODOBNI GNOSTICI

Djelo zloduha

1. - Već su po cijelome nastanjenome svijetu Crkve blistale kao sjajne zvijezde, a vjera u našega Spasitelja i Gospodina Isusa Krista cvala u svemu ljudskome rodu. Tada je zloduh, mrzitelj dobra, posvemašnji neprijatelj istine i posvemašnji protivnik ljudskoga spasenja, sve svoje oruđe okrenuo protiv Crkve. Nekoć je protiv nje upravio izvanjske progone.

Đavlov postupak

2. - Budući da su zloduhu progonstva bila zatvorena, on se tada poslužio zlim ljudima i vračima kao poslužnim sredstvima koja su pogubna dušama i koja su na propast. Rat je vodio drugim oblicima smišljajući sve načine. Tako su vrači i varalice oblačili isti naziv nauka kao i mi. Čas su za se hvatali neke vjernike i odvodili u ponor propasti. Čas su neupućene u vjeri na koje su sami nastojali utjecati odvraćali od puta koji vodi spasonosnoj riječi.

Saturnin i Bazilid

3. - Već smo prije naveli[1088] da je Menandar[1089] bio Šimunov

[1086] Jeruzalem se prozvao *Aelia* po Hadrijanu koji je *Aelius*.
[1087] Narodima se nazivaju oni koji nisu židovskoga podrijetla.
[1088] Vidi: 3, 26,1.
[1089] O Menadru usp.T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 342-343; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 225; H. JEDIN, *Povijest*, 212.

nasljednik.[1090] Ali iz njega je proizašla nekakva dvousta i dvoglava zmijolika sila. Ustanovila je vođe dvaju različitih krivovjerja. To su: Satrurnin,[1091] po rodu Antiohijac i Bazilid[1092] iz Aleksandrije. Jedan je od njih učilišta[1093] bogomorskih krivovjerja ustanovio u Siriji, a drugi u Egiptu.

Irenej o Saturninu i Bazilidu

4. - Irenej[1094] napominje da je Saturnin uglavnom ponavljao iste laži kao i Menandar dok je Bazilid, pod izlikom neizrecivoga, u beskraj iznosio izmišljotine. Kovao je čudovišne priče bezbožnoga krivovjerja.

Protugnostički pisci

5. - U to se doba veći broj crkvenih ljudi veoma rječito borio za istinu i branio apostolsko i crkveno učenje. Već su neki onima koji će doći, nasuprot upravo naznačenih krivovjerja, utrli pomoću spisa obrambene staze.

Agripa Kastor

6. - Od spisa do nas je došlo veoma jako *Pobijanje Bazilida* od Agripe Kastora[1095] koji je tada bio među ostalima nadasve poznati pisac. Spis razotkriva strahotu vračanja onoga čovjeka.

Kastorova napomena o Bazilidu

7. - Razgoličujući Bazilidove tajne Agripa o njemu kaže: u svezi s evanđeljem napisao je dvadeset i četiri knjige; sam je izmislio imena proroka Barkabasa i Barkofa; sam je uspostavio neke druge koji nisu ni

[1090] Odnosi se na Šimuna Vrača.
[1091] O Saturninu vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 342, J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 225.
[1092] O Bazilidu vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 343.356-357; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 227-229; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 100; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 87.
[1093] U izvorniku je riječ διδασκαλεῖον. To je škola, učilište: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 500.
[1094] To je sv. Irenej Lionski.
[1095] Agripa Kastor, kršćanski pisac, bio je čvrsti borac protiv gnosticizma. Šteta je što se zagubilo sve što je napisano. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 253; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 99; H. JEDIN, *Povijest*, 212.218; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 401.

postojali; nazvao ih je barbarskim imenima da pogodi maštu ljudi koje takva imena začuđuju; učio je da se kao i drugo može jesti meso žrtvovano kumirima; da se u vremenima progonstva smije, bez obzira, prisegom odreći vjere; nalagao je kao i Pitagora petogodišnju šutnju onima koji su mu se pridružili.

Bazilidova zabluda

8. - Spomenuti je pisac o Bazilidu iznio i drugo što je slično navedenome. Pouzdano je jasno razotkrio zabludu naznačenoga krivovjerja.

Karpokrat

9. - Irenej bilježi da je Karpokrat[1096] bio suvremenik spomenutih. Bio je začetnik drugoga krivovjerja što se naziva gnostičkim krivovjerjem. Gnostici su smatrali da Šimunove magijske čine treba obavljati posve javno kao nešto veliko, a ne potajno kao on sam. Štoviše, gnostici su častili ljubavne napitke koje su sami s najvećom pomnjom pravili. Također su častili neke zloduhe koji pružaju snove i pritječu u pomoć kao i razne druge slične datosti. U skladu s time gnostici uče da oni koji su nakanili ići do konca njihove mistagogije[1097] ili zapravo bestidnosti moraju vršiti sva najsramotnija djela. Neće umaći, kako su sami govorili, svemirskim vladarima osim da im besramnim činima dodijele što je potrebno.

Utjecaj zloduha

10. - Događalo se da se zloduh koji se raduje zlu drugoga doista spomenutima služio kao službenicima kako bi za propast zasužnjio ljude koje su dotični tako prevarili. Davao je također po istim službenicima pružao nevjerničkim narodima veliko obilje pogrde protiv božanske riječi

[1096] Gnostik Karpokrat živio je i djelovao sredinom drugoga stoljeća u Aleksandriji. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 236-236; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 357-358; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 101.
[1097] U izvorniku je riječ μυσταγογία. Njome se izražava uvođenje u tajne i otajstva: usp. A. BIALLY, *Dictionnaire*, 1308.

jer se njihov glas širio na klevetu svega kršćanskoga puka.

Protukršćanske objede

11. - Na taj se način uglavnom događalo da se o nama među tadašnjim nevjernicima razglasilo bezbožno i najluđe mišljenje: da posižemo za opakim općenjima s majkama i sestrama[1098] i za zlim hranama.[1099]

Nastup istine

12. - Ali to nije za dugo koristilo zlome duhu. Istina je sama sebe uzdignula. S tijekom je vremena zasjala velikim svjetlom.

Pobjeda Crkve

13. - Uskoro su se ugasile neprijateljske izmišljotine. Pobilo ih je djelo istine. Krivovjerja su jedna drugima utirala putove. Prethodna su odlazila i iščezavala svako na svoj način u korist misli različita načina i oblika. Otajući uvijek u istome i kakva je, blistavost je katoličke i jedine istinske Crkve napredovala u visinu i širinu. Na sav je grčki i barbarski rod sipala svetost, čistoću, slobodu, mudrost i neporočnost božanskoga življenja i mudroslovlja.

Utrnute klevete

14. - S vremenom je, dakle, utrnula kleveta protiv bilo kojega našega vjerovanja. Uistinu je kod svih na snazi ostalo samo naše učenje. Priznalo se da se u najvećoj mjeri odlikuje uzvišenošću, mudrošću te božanskim i filozofskim tvrdnjama. Zato se sada nitko više ne usuđuje protiv naše vjere iznositi sramotnu pogrdu niti se itko služi takvim ocrnjivanjima kakva su nešto ranije bila mila ljudima koji su se protiv nas urotili.

[1098] Pogani su često kršćansko bratoljublje proglašavali stanovitom rodoskvrnućem.
[1099] Pogani su kršćansko euharistijsko blagovanje proglašavali hranjenjem ljudskim mesom.

Branitelji istine

15. - Uostalom, istina je smjesta u naznačenome vremenu na sredinu izvela mnoge svoje borce koji su se borili protiv bezbožnih krivovjernika ne samo napisanim pobijanjima već također pisanim dokazivanjima.

Osmo poglavlje
(8,1-8)

TADAŠNJI CRKVENI PISCI

Hegezip

1. - U ona je vremena bio na glasu Hegezip.[1100] Već smo ranije[1101] upotrijebili brojne njegove riječi da njegovom predajom potvrdimo stanovite pojedinosti apostolskih dana.

Hegezipov navod

2. - Hegezip je, dakle, najjednostavnijom rečenicom kod pisanja u pet knjiga zapisao nezastranjivu predaju apostolskoga navještenja. On opisuje vrijeme kada je bio poznat. O onima koji su u početku podizali kumire Hegezip piše ovako: "Za njih su se gradili prazni grobovi i hramovi kao sve do sada. Među njima je i Antinos,[1102] dječak cezara Hadrijana. Njegovo se takmičenje naziva Antinosovim. Živio je u naše doba. Hadrijan je podigao grad s Antinosovim imenom i uspostavio proroke."

Justin o Antinosu

3. - Istodobno je i Justin,[1103] pravi ljubitelj istinite filozofije, život

[1100] O Hegezipu smo ranije govorili.
[1101] Vidi: 2,23,4-18;3,11 i 12;3,19 i 20;3,32.
[1102] O tome liku vidi A. BAILLY, *Dictionnaire*, 182.
[1103] Justin je najpoznatiji i najznačajniji teološki pisac među drevnim kršćanskim braniteljima. Rodio se oko g. 100. u obitelji koja je bila poganska i grčkoga podrijetla. Justinov se rodni grad zvao

provodio vježbajući se u grčkim pismima. I on naznačuje isto vrijeme. U *Obrani* upravljenoj Antoninu[1104] piše ovo: "Ne smatramo neumjesnim podsjetiti na Antinosa koji je živio u naše vrijeme. Sve je strah natjerao da ga časte kao boga makar su znali tko je bio i otkuda je došao."

Justin o Bar Kokebi

4. - Isti Justin, spominjući tadašnji rat protiv Židova, ovo dodaje: "Za sadašnjega je židovskoga rata Bar Kokeba, vođa židovske pobune, naredio da se privedu strašnim mukama samo kršćani ako se ne odreknu Isusa Krista i ako na nj ne pohule."[1105]

Justin o sebi i o kršćanima

5. - Justin u istome spisu[1106] naznačuje da se njegov prijelaz od grčke filozofije na štovanje Boga nije zbio bez razmišljanja nego s rasudbom. Justin piše ovo: "I sam sam osobno uživao u Platonovim naucima. Čuo sam pak da su kršćani klevetani i vidio da su neustrašivi pred smrću i svime što se smatra strahotnim. Zaključio sam kako je nemoguće da žive u zlu i žudnjama za užitkom. Koji bi zaljubljenik u strast ili koji bi nesusdržljivi čovjek i koji smatra dobrim jesti ljudsko meso mogao pozdraviti smrt te tako sebe lišiti onoga za čim čezne? Zar,

Flavia Neapolis. Justin je izvrsno poznavao smjerove svekolike grčke filozofije. Kršćanin je postao u zreloj dobi nakon ozbiljne pripreme i temeljitoga razmišljanja. To se moralo zbiti u Efezu. Justin potom putuje u Rim gdje zasniva filozofsku školu. Justin s pravom nosi naziv filozofa. Ali on je neusporedivo više od toga. Bio je vrsni branilac svakojako napadnutoga kršćanstva. Ipak je Justin najviši po tome što je svoju vjeru posvjedočio mučeništvom koje se dogodilo g. 165. O Justinovu životu, nauku i spisima vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 175-194; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 65-71; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 270-273; H. JEDIN, *Povijest*, 199-202; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 68-71.

1104 To je car Antonin Pobožni koji vlada od g. 138. do g. 161.

1105 Prethodni navodi potječu iz Justinove *Prve obrane*. To je bez dvojbe najvažnije Justinovo djelo koje posjedujemo. Uistinu je pravo teološko vrelo svekolike koristi. O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 177-180; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 66-67; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 270-271; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 68-69.

1106 Unatoč rečenome Euzebije na tome mjestu zapravo navodi ulomak iz spisa koji sada obično nazivamo Justinovom *Drugom obranom*. Odnos toga spisa prema prethodno naznačenome još uvijek patrolozi nisu konačno utvrdili. Ono bi moglo biti samo nastavak ili sažetak *Prve obrane*, ali i zasebni Justinov rad. Inače *Druga obrana* posjeduje samo petnaest poglavlja. O tome djelu vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 66-67; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 179-180; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 271; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 69.

naprotiv, neće svakako nastojati da uvijek živi ovozemni život i skrije se od upravnika, a ne da sebe dojavi te bude ubijen?"

Granianovo pismo

6. - Isti Justin uz to pripovijeda da je Hadrijan[1107] dobio o kršćanima pismo od Serenija Graniana,[1108] presvijetloga upravitelja. Sadržavalo je kako je nepravedno kršćane bez osude ubijati zbog ugađanja povicima svijeta. Hadrijan je odgovorio[1109] Minuciju Fundanu,[1110] azijskome prokonzulu. Naredio je da se nitko ne ubija bez optužbe i zakonske tužbe.

Justinov predgovor Hadrijanovom pismu

7. - Justin je priložio prijepis pisma sačuvavši latinski tekst[1111] kakav je imao. Pred pismom je ovo napisao: "I na temelju pisma najvišega i najblistavijega cezara Hadrijana, vašega oca,[1112] mogli smo vas moliti da naredite - to držimo pravednim - neka se uspostave suđenja. Ipak to nismo smatrali dobrim jer je to zapovijedio Hadrijan već jer znamo da je pravedno misliti kako je priziv pravedan. Prilažemo prijepis Hadrijanova pisma da znate kako i to govorimo po istini. Evo prijepisa."

Hadrijanovo pismo

8. - Spomenuti je muž priložio otpis na latinskome. Mi smo ga, kako smo umijeli, preveli kako slijedi na grčki.

1107 To je car Hadrijan koji je na vlasti od g. 117. do g. 138.

1108 O njemu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 156; G. BARDY, *Eusèbe*, I, 171 bilj. 7.

1109 Odgovor potječe iz g. 124. O tome vidi: H. JEDIN, *Povijest*, 156; G. BARDY, *Eusèbe*, 171 bilj. 7.

1110 O njemu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 171 bilj. 7; H. JEDIN, *Povijest*, 156.

1111 Hadrijanov je tekst bio izvorno na latinskome. Na tome ga je jeziku Justin uvrstio u svoj spis. Ali izvornik se zagubio. Stoga se u Justinovo djelo stavio prijevod koji potječe od Euzebija Cezarejskoga. O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 171 bilj. 8.

1112 To je car Hadrijan.

Deveto poglavlje
(9,1-3)

HADRIJANOV TEKST

Nužnost odgovora

1. - "Minuciju Fundanu: primio sam pismo od presjajnoga muža Serenija Graniana koga si ti naslijedio. Nije mi se, dakle, pričinilo dobrim da pitanje ostavim neistraženim kako se ljudi ne bi uznemirili te da se klevetnicima ne pruži pomoć u zlom postupanju.

Javno suđenje

2. - Ako, dakle, stanovnici Pokrajine mogu javno stati iza te molbe protiv kršćana tako da se odlučuje kod sudišta, neka se samo na to oslone, a ne na molbe niti jedino na povike. Nadasve dolikuje da i ti to znadeš ako je netko zaželio optužiti.

Pravedan postupak

3. - Ako, dakle, netko kršćane optuži da nešto čine protiv zakona, prosudi tako kakva je težina pogreške. Ali ako tko optužbu podnese iz klevete, prosudi, Herakla mu,[1113] o strahoti i vodi brigu da kazniš."

To stoji u Hadrijanovu otpisu.[1114]

Deseto poglavlje

PAPA HIGIN

Pošto je Hadrijan nakon dvadeset i jedne godine isplatio dug,[1115] vlast nad Rimljanima preuzima Antonini, zvani Pobožni.[1116] Prve

[1113] Heraklo je Zeusov sin, Rimljani ga nazivlju Herkul.
[1114] Općenito o Hadrijanovu stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 156-157.
[1115] Car Hadrijan umire 10. srpnja g. 138.
[1116] To je g. 138. Antonin vlada do g. 161.

Antoninove godine Telesfor je u dvadesetoj godini svoga služenja zamijenio život. Kocku biskupstva kod Rimljana dobio je Higin.[1117] Irenej izvješćuje da je Telesfor kraj ukrasio mučeništvom. Na istome mjestu naznačuje da su za spomenutoga rimskoga biskupa Higina u Rimu bili poznati - obojica - Valentin,[1118] začetnik istoimenoga krivovjerja i Cerdon,[1119] vođa Marcionove[1120] zablude. Irenej piše kako slijedi.

Jedanaesto poglavlje
(11,1-11)

TADAŠNJE RAZLIČITE LIČNOSTI

Irenej o Valentinu i Cerdonu

1. - "Valentin je u Rim došao za Higina, cvat doživio za Pija i živio do Aniceta. I Cerdon, Marcionov preteča, i on je na životu za Higina koji bijaše deveti biskup. Cerdon je dolazio u crkvu i javno priznavao grešnost. Tako je nastavljao: sad bi tajno poučavao pa opet javno ispovijedao grešnost, ali bi i opet bio napadnut za zlo koje uči te se udaljavao od bratskoga okupljanja."

Irenej o Cerdonu

2. - U trećoj knjizi spisa *Protiv krivovjerja* Irenej kaže što slijedi. Ali već u prvoj knjizi o Cerdonu ovo iznosi: "Neki je Cerdon početke preuzeo od Šimunovih učenika.[1121] Boravio je u Rimu za Higina koji je, kao deveti od apostola, posjedovao baštinu biskupskog nasljedstva. Cerdon je učio da Bog koga navijèštaše Zakon i proroci nije Otac Gospodina našega Isusa Krista: jedan je poznat, dok je drugi nepoznat;

[1117] Higin je papom nekako od g. 136. do g. 140.
[1118] O gnostiku Valentinu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 229-231; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 366-370; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 101; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 87.
[1119] O Cerdonu vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 360; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 237.
[1120] O Marcionu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 236-240; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 106-107; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 360-364; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 85.
[1121] To je Šimun Vrač.

jedan je pravedan, drugi je dobar. Naslijedio ga je Marcion Pontski[1122] koji je, besramno huleći, uvećao učenje."

Irenejeva riječ o Valentinu

3. - Isti Irenej veoma snažno razglaba beskrajni bezdan Valentinove građe koja je na sve načine u zabludi. On razotkriva Valentinovu skrivenu i potajnu zloću koja se kao gmaz zavukla u rupu.

Irenej o vraču Marku

4. - Uz prethodno Irenej veli da je u to doba jedan drugi, imenom Marko,[1123] bio veoma vješt u magijskome riziku. Irenej opisuje njihova bezuspješna upućivanja i gnusne mistagogije. Razotkriva ih izričajima što slijede.

Krivovjernička mistagogija

5. - "Neki među njima pripreme bračnu sobu, a na upućenima upućivanje obavljaju stanovitim bajanjima. Kažu da je to što čine duhovni brak, nalik višnjim brakovima. Neki pak upućenike vode na vodu te ih tako krštavaju što nad njima izgovaraju: na ime nespoznatljivoga oca svega što postoji; po istini koja je majka svega: po onome koji je sišao na Isusa. Opet drugi izriču hebrejska imena da snažno pogode upućenike."

Papa Pio i aleksandrijski biskupi Marko i Celadion

6. - Pošto je Higin preminuo nakon četvrte godine biskupstva, u Rimu službu preuzima Pio.[1124] U Aleksandriji pak postaje pastirom Marko pošto je Eumen ispunio punih trinaest godina. Kada je Marko počinuo poslije deset godina služenja, službu Aleksandrijske crkve preuzima Celadion.

[1122] To je Marcion koji se naziva Pontski jer je podrijetlom s Ponta.
[1123] O tome Marku usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 376.
[1124] Pio je papa po svoj prilici od g. 140. do g. 155.

Papa Anicet

7. - Kada je u gradu Rimu Pio zamijenio život u petnaestoj godini svoga biskupstva, tamošnjima je na čelo stao Anicet.[1125] Hegezip izvještava da je on za njegova doba došao u Rim i tu ostao sve do Eleuterijeva biskupstva.

Justinov spis *Protiv Marciona*

8. - U ta je vremena nadasve bio u cvatu Justin. U filozofskoj je odjeći bio poklisarom božanske Riječi. Također se spisima borio za vjeru. Napisao je djelo *Protiv Marciona.*[1126] Justin spominje da je taj čovjek na životu u vrijeme kada on piše. Govori kako slijedi.

Justin o Marcionu

9. - "Stanoviti Marcion Pontski još i sada uči one koji ga slušaju da postoji neki veći bog od Stvoritelja. Marcion je u cijelome ljudskome rodu mnoge uz pomoć zloduha naveo huliti i nijekati da je Stvoritelj svega svemira Kristov Otac. Učinio je da uz njega ispovijedaju nekoga kao većega. Svi se, kako kazasmo, koji potekoše od spomenutih nazivaju kršćanima na onaj način kako je, unatoč različitim učenjima, filozofima nadjenuto zajedničko ime filozofije."

Justinov spis *Protiv svih krivovjerja*

10. - Justin iznesenome dodaje govoreći: "Također posjedujemo spis *Protiv svih krivovjerja*[1127] što nastadoše. Dat ćemo ga svakome tko ga želi čitati."

[1125] Anicet je papom nekako od g. 155. pa do g. 166. Znamenita je rasprava koju je vodio s Polikarpom iz Smirne o Vazmu. O tome papi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 76; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 50; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 120; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 23; H. JEDIN, *Povijest*, 301.312.
[1126] Justinov spis *Protiv Marciona* više ne posjedujemo: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 182; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 68; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 272.
[1127] Tijekom vremena zagubio se Justinov spis *Protiv svih krivovjerja*: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 182; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 272.

Drugi Justinovi spisi

11. - Taj se isti Justin nadasve sjajno naradio u djelu *Protiv Grka.*[1128] Druge je knjige koje sadrže obranu naše vjere upravio caru Antoninu,[1129] zvanome Pobožni, i Rimskome senatu.[1130] Justin je, naime, djelovao u Rimu. Tko je i odakle je sam je otkrio u *Obrani* riječima kako slijedi.

Dvanaesto poglavlje

POČETAK JUSTINOVE *PRVE OBRANE*

"Posvemašnjem Gospodaru Titu Eliju Hadrijanu Antoninu, Pobožnome, Cezaru Augustu i Verisimu, sinu, filozofu, i Luciju, naravnome sinu Cezara filozofa, a posinovljenome po Pobožnome, ljubitelju naobrazbe te Svetome senatu i svemu Rimskome narodu u korist ljudi, svakoga puka, nepravedno mrženih i klevetanih: Justin - sin Bahejeva sina Priska, podrijetlom iz Nove Flavije, grada Sirijske Palestine - jedan od tih, upravljam riječ i molbu."[1131]

Budući da su i druga braća u Aziji upravila molbu istome caru jer su ih stanovnici Pokrajine mučili svakovrsnim zlostavljanjima, Antonin[1132] je prosudio pravednim uputiti uredbu na Azijsku skupštinu.[1133]

1128 Justinovo djelo *Protiv Grka* više ne posjedujemo: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 182; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 272.
1129 To se odnosi na Justinovu *Prvu obranu* o kojoj smo već govorili.
1130 To se vjerojatno odnosi na Justinovu *Drugu obranu.* Djelo smo već prethodno spomenuli.
1131 To je početak Justinove *Prve obrane.*
1132 O stavu cara Antonina Pobožnoga prema kršćanima usp. H. JEDIN, *Povijest,* 157-158.
1133 Tvrdi se da je tekst što slijedi zapravo krivotvorina: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 177 bilj. 1.

Trinaesto poglavlje
(13,1-8)

PISMO CARA ANTONINA O KRŠĆANIMA

Uvodni pozdrav

1. - "Neograničeni gospodar,[1134] Cezar Marko Aurelije Antonin, August, Armenski, Najviši veliki svećenik, po petnaest puta Tribunske vlasti, triput konzul: pozdrav Azijskoj skupštini.

Bogovi kažnjavaju

2. - Ja doista znam da pripada bogovima na brigu da takvi ne ostanu skriveni. Bogovi bi kudikamo više nego vi trebali kažnjavati ljude koji im se ne žele klanjati.

Kršćani kao pobjednici

3. - Vi kršćane uznemirujete. Optužujući ih kao bezbošce učvršćujete mišljenje koje drže. Ako su osuđeni, smatraju da za svoga Boga radije treba odabrati smrt nego život. Tako su pobjednici: radije žrtvuju svoje živote nego pristaju izvršiti što od njih tražite.

Zemljotresi

4. - Glede prošlih i sadašnjih zemljotresa na mjestu je da vas opomenem jer ste neodvažni kada se dogode. Treba da svoje držanje usporedite s kršćanskim.

Neosnovani progoni

5. - Kršćani, dakle, postaju pouzdaniji u Boga dok vi sve vrijeme pružate dojam da ste u neznanju. Ne vodite brigu o drugim bogovima niti o poštivanju Besmrtnoga koga kršćani časte, a vi ih protjerujete i

1134 Čini se da su se tu Euzebiju potkrale neke netočnosti: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 177 bilj. 1.

progonite do smrti.[1135]

Pisma u korist kršćana

6. - Već su mnogi upravitelji po pokrajinama u korist kršćana pisali našemu najpobožnijem ocu.[1136] On im je odgovorio neka kršćane nipošto ne uznemiruju osim ako se ukaže da rade protiv rimske vlasti. I meni su se mnogi obratili u svezi s kršćanima. Odgovorio sam im u skladu s očevim postupkom.

Zabranjena osuda

7. - Ako netko ustrajno nekoga od kršćana optužuje kao takvoga, neka se dotični optuženik oslobodi optužbe čak ako je očito kršćanin. Međutim, tužitelj će se podvrgnuti kazni.
Obznanjeno u Efezu, u Azijskoj skupštini."[1137]

Melitonova potvrda

8. - Da se navedeno tako zbilo, svjedoči Meliton, biskup Crkve u Sardu.[1138] U ono je doba bio poznat. Rečeno je očevidno na temelju toga što je Meliton kazao u *Obrani*[1139] koju je u korist našega učenja upravio vladaru Veru.[1140]

[1135] Ta tvrdnja upućuje na krivotvornost pisma: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 178 bilj. 3.
[1136] U svezi s tom tvrdnjom usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 178 bilj. 4.
[1137] U svezi s izvornim tekstom usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 178 bilj. 5.
[1138] Meliton je u svoje doba bio teolog na glasu. O njegovu životu i radu nemamo mnogo sigurnih podataka. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 213-218; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 63-64; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 315-324; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 66; H. JEDIN, *Povijest*, 204.
[1139] Melitonova se *Obrana* uglavnom zagubila. O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 1213; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 63; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 66.
[1140] Lucius Verus upravlja s Markom Aurelijem od g. 161. do g. 169.

Četrnaesto poglavlje
(14,1-10)

SV. POLIKARP

Dan Vazma

1. - Irenej izvješćuje: u vrijeme o kojemu govorimo Anicet[1141] je upravljao Rimskom crkvom; Polikarp[1142] je još bio na životu; zbog stanovitoga je pitanja o Vazmu[1143] putovao u Rim na razgovor s Anicetom.

Irenejevi ulomci o Polikarpu

2. - Isti Irenej o Polikarpu predaje i drugi izvještaj. Nužno je da ga priložimo onome što je kazano o Polikarpu. Izvještaj je iz Irenejeve treće knjige *Protiv krivovjerja* kako slijedi.

Polikarp i apostoli

3. - "Apostoli Polikarpa nisu samo poučili. Polikarp nije samo drugovao s mnogima koji su vidjeli Gospodina. Njega su apostoli u Crkvi u Smirni postavili biskupom za Aziju. Ali i mi ga vidjesmo u svojoj ranoj mladosti.

Polikarpov dugi život

4. - Polikarp je živio dugo. Život je napustio pošto je u dubokoj starosti slavno i najočevidnije kao mučenik posvjedočio. Polikarp je uvijek učio što je od apostola naučio. To i Crkva predaje. To jedino i je istina.

[1141] Već smo ranije spomenuli papu Aniceta.
[1142] O sv. Polikarpu već je bilo govora.
[1143] Naznačili smo u čemu je bila rasprava oko Vazma.

Polikarp kao propovjednik

5. - Za kazano svjedoče sve Crkve u Aziji i oni koji su sve do sada naslijedili Polikarpa. Polikarp je bio vjerodostojniji i sigurniji svjedok istine nego Valentin,[1144] Marcion[1145] i ostali vještaci u zlu. On je za Aniceta[1146] išao u Rim. Mnoge je od prethodno spomenutih krivovjernika obratio za Božju crkvu. Propovijedao je da je od apostola preuzeo onu jednu i jedinu istinu koju je Crkva prenijela.

Slučaj s Cerintom

6. - Još su živi ljudi koji su od Polikarpa čuli kako se Gospodnji učenik Ivan, doputovavši u Efez, htio okupati. Ali kada je unutra vidio Cerinta,[1147] istrčao je iz kupališta. Nije se okupao. Kazao je: Bježimo da se kupalište ne sruši jer je unutra Cerint, neprijatelj istine.

Polikarp i Marcion

7. - Sami je Polikarp jednom Marcionu koji mu je došao pred oči i kazao prepoznaj nas uzvratio: Poznam, poznam sotonina prvorođenca. Apostoli i njihovi učenici toliko su bili na oprezu da ni u riječi nisu imali udjela s nekim od onih koji krivotvore istinu. Tako je i Pavao kazao: "Krivovjerna čovjeka poslije prve i druge opomene izbjegavaj znajući da se takav izopačio i da griješi, osudivši sam sebe" (Tit 3,10-11).

Polikarpova *Poslanica Filipljanima*

8. - Također postoji Polikarpova *Poslanica Filipljanima*[1148] koja je prvorazredna. Oni koji žele i koji skrbe o svome spasenju mogu iz nje naučiti značaj Polikarpove vjere i navještanje istine."

[1144] To je već spomenuti gnostik.
[1145] Marciona smo već spomenuli. Dodajemo da ga je iz svoje zajednice također isključio Polikarp.
[1146] To je papa Anicet.
[1147] Cerint je gnostik. O njemu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 345-346.
[1148] Već je prethodno bilo o njoj govora.

Polikarp i 1 Pt

9. - Ono je od Ireneja. Polikarp se pak u svojoj navedenoj *Poslanici* sačuvanoj do danas služi nekim navodima iz *Prve Petrove poslanice*.

Carevi Vero i Lucije

10. - Pošto je Antonin, zvani Pobožni, napunio dvadeset i drugu godinu vladanja,[1149] naslijeđuje ga njegov sin Marko Aurelije Vero, i on Pobožni, s bratom Lucijem.[1150]

Petnaesto poglavlje
(15,1-48)

POLIKARP I DRUGI MUČENICI SMIRNE

Polikarp kao mučenik

1. - U to je doba Polikarp život dovršio mučeništvom.[1151] Aziju su pak potresali najveći progoni. Smatram da u ovu *Povijest* za uspomenu treba uvrstiti Polikarpov kraj što se još čuva zapisan.

Poslanica crkvene zajednice u Smirni

2. - Postoji *Poslanica* od strane Crkve kojom je sam upravljao[1152] Crkvama na Pontu.[1153] Ona kako slijedi[1154] razjašnjava što je u svezi s

[1149] Car Antonin Pobožni umire 7. ožujka 161. Općenito o njegovu stavu prema kršćanima usp. H. JEDIN, *Povijest*, 157.
[1150] O tim vladarima koji vladaju od g. 161. do g. 169. vidi G. BARDY, *Eusèbe*, I, 181 bilj. 2 i 3.
[1151] Točan datum Polikarpove smrti još uvijek nije utvrđen. U tu se svrhu obično navodi g. 155. ili g. 156. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 76; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 50; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 120; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 23; G. BARDY, *Eusèbe*, I, 181 bilj. 4.
[1152] To je, jasno, Crkva u Smirni.
[1153] Čudno je što se tu Euzebiju prokrala netočnost. Umjesto Pont treba stajati Frigija: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 181 bilj. 5.
[1154] Euzebije Cezarejski zapravo navodi ulomke iz spisa koji se redovito naziva *Polikarpovo mučeništvo*. To je pak *Poslanica* kojom vjernici u Smirni izvješćuju kršćane u Filomeliju o svojim

Polikarpom.

Riječ pozdrava

3. - "Božja crkva koja je na putovanju u Smirni Božjoj crkvi koja putuje u Filomeliju te svim Crkvama svete katoličke[1155] Crkve na svakome mjestu: neka obiluje milosrđe, mir i ljubav[1156] Boga Oca i našega Gospodina Isusa Krista. Napisali smo vam, braćo, ono što se odnosi na mučene i na blaženoga Polikarpa koji kao da je progonstvo zaustavio pečatom svoga mučeništva."

Drugi mučenici

4. - Poslije tih riječi i prije opisa onoga što je u svezi s Polikarpom oni[1157] izvješćuju što se odnosi na druge mučenike. Opisuju kolike su otpornosti pokazali pred bolima. Kažu da su čudom čudili ljude koji su stajali uokrug. Vidjeli su ih kako su ih jednom bičevima razgrebali do posve nutarnjih žila i arterija te se već moglo vidjeti u samome dnu njihovu skrovitu utrobu i udove. Drugi put su bili protegnuti na morske školjke i stanovite zašiljene ražnje. Prošavši svaku vrstu kazne i kušnje na koncu su ih davali životinjama za hranu.

Germanik

5. - Pripovijedaju da se nadasve odlikovao najplemenitiji Germanik. S Božjom je pomoću nadjačao urođeni strah pred smrću. Prokonzul ga je htio uvjeriti. Preda nj je iznio dob i molio ga, ukoliko je posve mlad i u cvatu, neka se sebi smiluje. Germanik pak nije oklijevao. Rado je na se privukao divlju zvijer. Gotovo ju je prisilio i potaknuo da ga brže oslobodi poganskoga, nepravednoga i bezočnoga života.

Povici mnoštva

6. - Pred Germanikovom se smrti sve mnoštvo čudilo odvažnosti bogoljubnoga mučenika i kreposti svega kršćanskoga naroda.[1158] Počelo je uglas izvikivati: uništi bezbožne![1159] Neka se potraži Polikarp!

Kvintov otpad

7. - Poslije uzvika uslijedio je silni metež. Neki, imenom Kvint, Frigijac rodom, iz Frigije, nedavno pridošli, videći zvijeri i druge prijetnje prestrašio se. Dušom je oslabio i napustio dovršenje spasenja.

Kvintova nerazboritost

8. - Slijed prije spomenute *Poslanice* pokazao je da je Kvint bio prekomjerno spreman, ali nije s promišljenošću s ostalima pristupio sudu. On je, dakle, pao. Tako je svima pružio primjer kako se nitko na takva što ne smije vratolomno i nesmotreno odvažiti.

Polikarpov postupak

9. - Spomenuti su doživjeli naznačeni kraj. Kada je pak Polikarp koji zavrijeđuje svako divljenje doznao za istaknuto, prije svega ostao je smiren. Sačuvao je uobičajenu čvrstinu i postojanost. Čak je htio ostati u gradu. Međutim, pristupili su mu njegovi najbliži i nagovorili ga u molbi da se udalji. Polikarp je otišao u selo koje od grada nije jako udaljeno. Tu je živio s nekolicinom. Noću i danju nije ništa drugo činio nego ustrajavao u molitvama Gospodinu. U njima je, molitvom i prošnjom,

mučenicima među kojima prvo mjesto zauzima sv. Polikarp. Tekst je prvi svoje vrste. Po njemu će se, kao uzorku, kasnije sastavljati slična izvješća. O tome tekstu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 76-78; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 51-52; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 213; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 23.

[1155] U izvorniku je riječ καθολικός. Ona u ranome kršćanskome vremenu ima nekoliko značenja. Njome se, kada se primijeni na Crkvu, naznačuje da je Crkva "opća", tj. da se obraća svim ljudima te da se proširila općenito posvuda. Međutim, riječ također naznačuje da je Crkva "pravovjerna" za razliku od raznih krivovjernih udruga i skupina.

[1156] U izvorniku je riječ ἀγάπη. Riječ je važna. Zapravo je novozavjetna riječ. Njome se izražava "ljubav" Boga prema čovjeku, čovjeka prema Bogu i zbog Boga i u Bogu prema svakome drugome čovjeku. Klasični grčki jezik ne posjeduje riječ ἀγάπη.

[1157] To su vjernici u Smirni.

[1158] U izvorniku je riječ γένος. Ona korijenski naznačuje rođenje. Ali može značiti i narod. Kršćani su novi narod. Premda su tjelesno različitoga podrijetla, tvore jedan narod jer se duhovno jednako rađaju. Rađaju se iz krsnoga otajstva.

[1159] Pogani su kršćane proglašavali bezbošcima. Kršćani su ἄθεοι, ateisti, jer ne prihvaćaju poganski politeizam i jer ne priznaju da je rimski vladar θεός, bog. To je bio osnovni razlog progonstvima.

iskao mir za Crkve po čitavome svijetu.[1160] To je oduvijek bio njegov običaj.

Polikarpovo viđenje

10. - Polikarp je, dok se molio, tri dana prije uhićenja noću u viđenju vidio kako je prostirač pod njegovom glavom izgorio, tako odjednom zahvaćen vatrom. Potom je, rasanjen, odmah nazočnima razjasnio viđeno. Gotovo im je prorekao budućnost i jasno najavio onima oko sebe kako mora za Krista ognjem zamijeniti život.

Progonitelji kod Polikarpa

11. - Oni koji su tražili Polikarpa, to su vršili svim marom. Kaže se da je opet pod pritiskom bratske privrženosti i ljubavi prešao u drugo seoce gdje su malo kasnije došli i progonitelji. Tu su uhvatili dvojicu slugu.
Jednoga su od njih mučili i preko njega došli do Polikarpova zaklona.

Polikarp ne bježi

12. - Budući da su progonitelji pridošli u kasni sat, Polikarpa su našli kako leži u sobi na visoku. Otuda mu je bilo moguće prijeći u drugu kuću. Ali on to nije htio. Kazao je: neka bude Božja volja.

Polikarpov izgled

13. - Izvješće kaže ovako: kada je Polikarp doznao da su progonitelji tu, sišao je i progovorio im veoma blistavim i nadasve blagim licem. Oni koji prethodno nisu čovjeka poznavali, mislili su da gledaju viđenje imajući pred očima starca s njegovom dobi te časnoga i smirenoga držanja, a toliki se trud poduzeo oko uhićenja takvoga starca.

[1160] U izvorniku je riječ ἡ οἰκουμένη. Tom se riječi naznačuje zemlja koja se obrađuje ili koju ljudi nastavaju. Potom tek označuje svekoliki svijet.

Pred Polikarpovo uhićenje

14. - Polikarp nije oklijevao. Odmah je naredio da im se rasprostre stol. Potom je zamolio da uzmu od obilne hrane. Od njih je zatražio da može jedan sat moliti. Kada su to dopustili, ustao je i molio, ispunjen Gospodnjom milošću. Kako je nazočne pogodilo kada su čuli gdje Polikarp moli već su se tada mnogi od njih pokajali što se nakanilo pogubiti tako časna i pobožna starca.

Uzaludno nagovaranje

15. - *Poslanica*[1161] poslije toga na način kako slijedi doslovno o Polikarpu iznosi događaj.
"Polikarp je napokon dovršio molitvu. Sjetio se svih koje je ikada susreo - malih i velikih, glasovitih i neglasovitih - i cijele katoličke Crkve po čitavome svijetu. Kada je nastupio čas da se krene vodili su ga u grad stavivši ga na magare. Bila je velika subota. Polikarpa je susreo irenarh[1162] Herod i njegov otac Niceta. Oni su ga uzeli u vozilo. Kada su ga posjeli uza se, nagovarali su ga i govorili: što je zlo ako se rekne Gospodar Cezar[1163] te se prinese žrtva i spasi.

Polikarpova nepokolebljivost

16. - Polikarp najprije nije ništa odgovorio. Ali kako su oni bili ustrajni kazao je: Ne kanim učiniti što mi savjetujete. Oni su prestali da ga nagovaraju. Izgovorili su strašne riječi i užurbano ga skinuli tako da je Polikarp, silazeći s vozila, ozlijedio golijen. Međutim na to se nije obazirao kao da nije ništa pretrpio. Rado je naprijed kročio. Vodili su ga na trkalište.[1164]

[1161] To je tekst *Polikarpova mučeništva.*
[1162] U izvorniku je riječ εἰρήναρχος. Nismo je našli u rječnicima. Nama se čini da označuje čovjeka koji se kao državni činovnik brine za javni mir i red. Prema tome to je redarstvenik. Inače T. J. ŠAGI-BUNIĆ (*Povijest,* 121) riječ prevodi u smislu "vođa ekspedicije".
[1163] Rimske su vlasti silile kršćane da vladara nazivaju κύριος. Kršćani na to nisu pristajali jer su ispovijedali da je Isus iz Nazareta za njih Κύριος.
[1164] U izvorniku je inače riječ στάδιον.

Višnji glas

17. - Na trkalištu je bila tolika buka da mnogi nisu ni čuli. Kada je pak Polikarp ušao na trkalište, s neba je došao glas: Polikarpe, budi jak i postupi kao muž! Nitko nije vidio Onoga koji je rekao. Ali mnogi su od naših čuli glas.

Prokonzulov nagovor

18. - Dok su Polikarpa dovodili, gromko su bučili oni koji su čuli da je uhićen. Pošto je, dakle, napokon pristupio, prokonzul je pitao da li je on Polikarp. Nakon što je Polikarp odgovorio, nagovarao ga je neka zaniječe. Rekao je: Smiluj se svojoj dobi kao i drugo što to prati i što obično reknu. To je: Prisegni na Cezarovu sreću; pokaj se; reci: Uništi bezbožnike!

Polikarpov usklik

19. - Polikarp je ozbiljnim licem pogledao svekoliko mnoštvo na trkalištu. Prema njima je ispružio ruku, uzdahnuo te pogledavši na nebo kazao: Odstrani bezbožne!

Razgovor između prokonzula i Polikarpa

20. - Prokonzul je bio ustrajan. Rekao je: Zakuni se pa ću te pustiti. Opsuj Krista! Polikarp reče: Služim mu osamdeset i šest godina. Nije mi ništa krivo učinio. Kako mogu pohuliti svoga Kralja koji me spasio?!

Novi razgovor

21. - Prokonzul je opet nastavio i kazao: Zakuni se Cezarovom srećom! Polikarp reče: Ako bez temelja misliš da ću prisegnuti na Cezarovu sreću kako kažeš jer hiniš da ne znaš tko sam, počuj sasvim slobodan odgovor: Ja sam kršćanin! Ali ako želiš upoznati kršćansko učenje, daj dan i poslušaj!

Nastavak razgovora

22. - Prokonzul je kazao: Uvjeri narod! Polikarp je uzvratio: O tebi sam prosudio da si dostojan nagovora. Naime, naučismo činovnicima i vlastima koje Bog postavi iskazivati čast[1165] koja njima dolikuje, a nama ne šteti. Smatram pak drugi nisu dostojni da se pred njima branim.

Prokonzulova prijetnja

23. - Prokonzul kaza: Posjedujem zvijeri. Ako ne promijeniš mišljenje, njima ću te baciti. Polikarp reče: Pozovi ih jer promjena od boljega na gore nije naša promjena. Lijepo je pak promijeniti se od zla pravednosti.

Vremeniti i vječni oganj

24. - Prokonzul će opet Polikarpu: Učinit ću da te oganj ukroti ako ne promijeniš mišljenje i ako prezireš zvijeri. Polikarp kaza: Prijetiš vatrom što na čas žeže i za kratko se gasi jer ne poznaš oganj budućega suda i vječne kazne za bezbožne . Ali što otežeš? Dovedi što hoćeš!

Javni proglas

25. - Dok je Polikarp navedeno i mnogo drugo govorio, bio je ispunjen smionošću i veseljem. Lice mu je ispunjala milost tako da ne samo što se nije dogodilo da se zbuni onim što mu je kazano nego se zbilo suprotno. Prokonzul se smeo. Poslao je glasnika da u sredini trkališta obznani: Polikarp je triput izjavio da je kršćanin.

Poganski i židovski povici

26. - Kada je oglasitelj rekao naznačeno, svekoliki je poganski i židovski skup što stanuje u Smirni nesusdržanom strašću i punim glasom vikao: Taj je učitelj Azije; otac[1166] je kršćana; uništitelj je naših bogova;

[1165] Usp. Rim 13,1.

[1166] Neobično je što su već pogani u Smirni znali da kršćani Polikarpa iz ljubavi i poštivanja nazivaju "ocem".

mnoge je naučio da ne žrtvuju i ne klanjaju se.

Uskraćeni lav

27. - Izgovarajući naznačeno izvikivali su i tražili od azijarha[1167] Filipa da lava pusti protiv Polikarpa. On je kazao da mu nije dopušteno jer su borbe zvijeri dovršene. Tada im se učinilo dobrim jednoglasno vikati da se Polikarp spali živ.

Ispunjeno viđenje

28. - Trebalo je da se ispuni viđenje koje mu je pokazano u svezi s jastukom koji je, dok se molio, vidio zapaljen. Okrenut vjernicima koji su bili s njime Polikarp im je proročki kazao: Treba da budem živ spaljen.[1168]

Lomača

29. - To se, dakle, obistinilo iznimnom brzinom: brže od riječi. Svjetina je iz radionica i kupališta donijela drva i piljevinu. U tome su, po svome običaju, na usluzi posebice bili Židovi.

Spreman

30. - Kada je lomača bila pripremljena, Polikarp je svukao svu odjeću i odvezao pojas. Čak je pokušao da se izuje. To prije nije činio jer se uvijek svatko od vjernika žurio tko će se brže dotaknuti njegova tijela. Zbog dobra života i prije sijedih kosa bio je u svemu čašćen.

Vezan

31. - Smjesta su, dakle, oko Polikarpa postavili oruđe kojim se pripremi lomača. Budući da su kanili da ga i prikuju, Polikarp je rekao: Ostavite me ovako! Onaj koji je dao da čekam vatru, dat će da i bez vaše zaštite od čavala nepomično ostanem na lomači. Oni ga nisu prikovali, ali

[1167] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 186 bilj. 12.

[1168] Vidi: 4,15,10.

su ga privezali.

Kao ovan

32. - Polikarp, stavivši ruke otraga i privezan, bio je kao označeni ovan, izdvojen iz velikoga stada, paljenica koja je draga svemogućemu Bogu.

Polikarpova zadnja molitva

33. - Polikarp je kazao: Oče svoga ljubljenoga i blagoslovljenoga Sina Isusa Krista po kome primismo spoznaju o tebi; Bože anđelâ i moći i svega stvorenja i svega roda pravednih koji žive pred tvojim licem: blagoslivljam te jer si me učinio dostojnim ovoga dana i časa da dobijem udio u broju mučenikâ, u čaši tvoga Krista za uskrsnuće na život vječni duše i tijela u neraspadljivosti Duha Svetoga.

Nastavak molitve

34. - Daj, Bože bez varke i istiniti, da danas budem primljen među one pred tvojim licem: u tustoj i prihvatljivoj žrtvi kako si unaprijed pripravio, unaprijed očitovao i ispunio.

Kraj molitve

35. - Zbog toga i za sve: hvalim te, blagoslivljam te, slavim te po vječnome velikome svećeniku Isus Kristu, tvome ljubljenome Sinu: po njemu tebi s njime u Duhu Svetome slava i sada i u buduće vjekove. Amen.[1169]

Nastalo čudo

36. - Kada je Polikarp upravio Amen i dovršio molitvu, ljudi od vatre zapalili su vatru. Dok je plamsao silni plamen, vidjeli smo čudo mi koji smo vidjeli i koji smo sačuvani da drugima ispripovijedimo što se

[1169] Znamenita je trojstvenost Polikarpove molitve pred smrt.

dogodilo.

Oganj kao jedro

37. - Vatra je oblikovala nešto nalik na svod kao što je na lađi jedro ispunjeno vjetrom. Uokrug je zaštitila mučenikovo tijelo. Polikarp je bio u sredini, ali ne kao spaljena put nego kao zlato i srebro pročišćeno u peći.[1170] Do nas je dopirao tako ugodan miris kao miomiris tamjana ili neke druge skupocjene miomirisne trave.

Smrt mačem

38. - Kada su napokon bezakonici vidjeli da oganj ne može istrošiti tijelo, zapovjedili su da mu pristupi krvnik i zarine mač.

Blistavi Polikarp

39. - Kada je on to učinio, toliko je puno krvi poteklo da se vatra ugasila. Sav se svijet divio da je baš tako velika razlika između nevjernikâ i izabranih među kojima je jedan bio i Polikarp: najdivniji u naše doba, apostolski i proročki učitelj, biskup katoličke Crkve u Smirni. Ispunila se kao što će se i ispuniti svaka riječ što je potekla iz njegovih usta.

Posmrtni ostaci

40. - Ljubomorni i zavidni zloduh, neprijatelj roda pravednih, vidio je veličinu Polikarpova mučeništva, besprijekorni život od početka, krunu neraspadljivosti kojom se okrunio kao i izvojevanu neporecivu pobjedu. Zato je poduzeo da mi ne dobijemo ni njegovo mrtvo tijelo mada su to mnogi željeli učiniti i imati dio njegovoga svetoga tijela.

Židovska uloga

41. - Neki su, dakle, predložili da Niceta, Herodov otac i Alceov

[1170] Usp. Mudr 3,6.

brat, zamoli upravitelja neka ne dade Polikarpovo tijelo. Inače će, rekoše, kršćani napustiti Raspetoga i početi štovati ovoga. To su rekli jer su im predložili i snažili ih Židovi. Židovi su pomno promatrali kada smo htjeli Polikarpa uzeti iz vatre. Nisu znali da nikada nećemo moći Krista napustiti jer je trpio za spasenje spašenika na cijelome svijetu niti nekoga drugoga štovati.

Krist i mučenici

42. - Kristu se klanjamo jer je Sin Božji. Mučenike kao Gospodnje učenike i nasljedovatelje dostojno ljubimo zbog nenadmašive ljubavi prema vlastitome Kralju i Učitelju. Kamo sreće da i mi s njima postanemo suzajedničari i suučenici!

Polikarpove mučeničke kosti

43. - Kada je satnik vidio ljubomoru nastalu kod Židova, tijelo je postavio na sredinu kako je u njih običaj. Spalio ga je. Tako smo mi kasnije preuzeli Polikarpove kosti, skupocjenije od skupoga kamenja i dragocjenije od zlata. Položili smo ih gdje je bilo primjereno.

Skupljanje kod Polikarpovih posmrtnih ostataka

44. - Tu ćemo se, po mogućnosti, skupiti u veselju i radosti kada nam Gospodin omogući slaviti rođendan Polikarpova mučeništva. To je da se sjećamo onih koji su se ranije borili kao i za uvježbavanje i pripremanje onih koje to još čeka.

Dvanaest mučenika

45. - Toliko o blaženome Polikarpu. Bio je s onima iz Filadelfije kao dvanaesti mučen u Smirni. Ipak se posebice svi njega sjećaju. Čak i pogani posvuda govore o njemu."

Metrodorov slučaj

46. - To je s obzirom na onaj konac koji je zaslužio divni i

apostolski Polikarp. Izvještaj su o tome pohranila braća Crkve u Smirni u svojoj naznačenoj *Poslanici.* U istoj su *Poslanici* o Polikarpu opisali i druga mučeništva izvršena u istoj Smirni, u istome vremenskome razdoblju Polikarpova mučeništva. Također je s njima, bačen u vatru, bio umoren Metrodor. Čini se da je bio prezbiter Marcionove zablude.

Mučenik Pionije

47. - Jedan od onodobnih mučenika, veoma poznata glasa, bio je stanoviti Pionije.[1171] U punini spis o njemu sadrži: njegove podrobne vjeroispovijedi; slobodno izražavanje; obrane vjere pred narodom i državnim činovnicima; poučne govore puku; potom prijateljstva prema onima koji su u iskušenjima kod progonstva pali; sokoljenja upravljena braći koja su mu pristupila u tamnici; patnje koje je poslije toga podnio; mučenja nakon ostalih; prikivanje i izdržljivost na lomači te poslije svih divota njegovu smrt. One koji žele upućujemo na spis. Uvrstili smo ga u zbirku o drevnim mučenicima.[1172]

Pergamski mučenici

48. - Postoje, osim toga, izvještaji[1173] o drugima koji su mučeni u azijskome gradu Pergamu. To su: Karp, Papit i žena Agatonika. Slavno su preminuli nakon brojnih i odličnih vjeroispovijedi.

Šesnaesto poglavlje
(16,1-9)

POVOD JUSTINOVOM MUČENIŠTVU

Filozof Krescent

1. - U to je doba Justin koga smo malo ranije spomenuli[1174] u korist

[1171] Obično se kaže da je Pionije bio mučen za Decijeva progonstva: usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 222; G. BARDY, *Eusèbe,* I, 190 bilj. 17.
[1172] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 190 bilj. 18.
[1173] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 190 bilj. 19.
[1174] Vidi: 4,8,3; 4,11,8.

naših učenja drugu knjigu[1175] upravio naznačenim vladarima.[1176] Justin se proslavio božanstvenim mučeništvom. Krescent[1177] je - on je čeznuo za životom i ponašanjem koje s pravom nosi ciničko[1178] ime - Justinu pleo zasjedu. Justin ga je često u razgovorima u nazočnosti slušatelja pozivao na odgovor. Na koncu je stekao pobjedničku nagradu istine koju je naviještao. Sebi ju je privezao posredstvom mučeništva.[1179]

Justinova najava o samome sebi

2. - Sam Justin, najveći ljubitelj istina, u naznačenoj *Obrani* jasno i to navodi kako se sve to trebalo dogoditi s njime. Ovo su te riječi.

Krescentov lik

3. - "I ja, dakle, očekujem da će mi netko od imenovanih postaviti zamku pa ću biti rastegnut na drvo. Možda to bude upravo Krescent koji nije nikakav ljubitelj istine nego je ljubitelj buke. Nije, naime, dostojno nazvati ljubiteljem mudrosti čovjeka koji javno svjedoči protiv kršćana, mada to ne zna, kao da su ateisti i bezbožnici. To pak čini na radost i uživanje mnogih koji su zalutali.

Krescentovo nepoštenje

4. - Ako nas Krescent napada, a uopće nije ni pročitao Kristova učenja, skroz je naskroz opak. Čak je puno gori od neznalica koji se često čuvaju od raspravljanja i od kriva svjedočenja o onome što ne poznaju. Međutim, ako je Krescent čitao, ali nije razumio veliko u Kristovim

[1175] To se vjerojatno odnosi na Justinovu *Drugu obranu.* Već smo ranije na nju svratili pozornost.
[1176] To jedino mogu biti Marko Aurelije Ver i Lucije Aurelije Ver koji su zajedno vladali od g. 161. do g. 169. Inače se redovito bilježi da je Justin *Prvu obranu* uputio caru Marku Aureliju, a *Drugu obranu* Rimskome senatu. To smo ranije zabilježili.
[1177] Krescent je bio cinički filozof. Djelovao je u Rimu: usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 245.
[1178] Upravo naznačismo da je Krescent pripadao ciničkoj filozofskoj školi. U tekstu je određena igra riječima. Riječ κυνικός doslovno znači "pasji". Prema tome, Krescent koji živi "ciničkim" životom živi zapravo "pasjim" životom..
[1179] Posjedujemo veoma dobar i pouzdan izvještaj o muci i smrti sv. Justina i njegovih drugova. Izvještaj je uistinu mnogostruko dragocjen. Taj se spis redovito naziva *Acta s. Justini et sociorum.* Pobliže o tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 159-160; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 65-66; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 212; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 51.

poukama ili spomenuto čini, premda je shvatio, da se ne posumnja kako je i sam kršćanin, još je neplemenitiji i u potpunosti je zao. Niži je od glupa i nepametna mišljenja i pod strahom je.

Krescentovo neznanje

5. - Pred Krescenta sam postavio neka pitanja o prethodnome i ispitivao ga. Htio bih da vi znadete kako sam naučio i dokazao da Krescent doista ništa ne zna. Da pak govorim istinu - ako vas nisu izvijestili o sudioništvu u raspravama - spreman sam opet pred vama imati dijela u pitanjima. Neka i to bude carski posao!

Krescent ne poštuje ni Sokrata

6. - Ali ako ste upoznati s mojim pitanjima i Krescentovim odgovorima, jasno vam je da on od našega ništa ne pozna. Međutim, ako pozna, ali se zbog slušatelja ne usuđuje reći - to ranije rekoh[1180] - ne ukazuje se čovjekom koji ljubi istinu nego je ljubitelj mišljenja. Tada ne cijeni ni Sokratov[1181] sud iako je u potpunosti izvrstan."

Prvi Tacijanov navod

7. - Toliko, dakle, od Justina koji je preminuo u skladu s vlastitim proreknućem pošto mu je Krescent postavio zamku. Tacijan[1182] - u mladenačko se doba sofistički uputio u grčka učenja te u tome stekao ne malu slavu kao što je u vlastitim spisima ostavio brojna svjedočanstva o tome - u djelu *Za Grke*[1183] izvješćuje ovako govoreći: "Nadasve divni

[1180] Odnosi se na 4,16,4-5.
[1181] Sokrat je učio da više treba cijeniti istinu nego njezina zastupnika: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 192 bilj. 7.
[1182] Tacijan je podrijetlom iz Sirije ili čak Asirije. Rodio se u poganskoj obitelji oko g. 120. Jedno je vrijeme boravio u Rimu. Tu je kao kršćanin bio Justinov učenik. Oko g. 172. vratio se u svoj zavičaj i tu djelovao kao teolog i teološki pisac. O Tacijanu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 195-201; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 71-74; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 274-275; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 72-74; H. JEDIN, *Povijest*, 202-203.
[1183] Tacijanov spis *Za Grke* dijelom je obrana kršćanstva, dijelom poticanje upravljeno poganima da pristupe kršćanstvu. O tome djelu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 196-198; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 71-72; H. JEDIN, *Povijest*, 202; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 257; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 71-72.

Justin istinito je kazao da ranije spomenuti sliče otimačima."

Drugi Tacijanov navod

8. - Tacijan je potom nešto kazao o filozofiji[1184] i ovo dodao: "Krescent koji se ugnijezdio u velikome gradu[1185] sve je nadvisio ljubavlju prema dječacima i u potpunosti bio prožet ljubavlju prema novcu.

Treći Tacijanov navod

9. - Krescent je savjetovao da se smrt prezre. Ipak se osobno toliko bojao smrti da je sve poduzeo da se Justin preda smrti kao velikome zlu jer je, obznanjujući istinu, dokazao da su filozofi čankolizi i varalice."

To bijaše uzrok Justinova mučeništva.

Sedamnaesto poglavlje
(17,1-13)

MUČENICI SPOMENUTI OD JUSTINA

Justinov izvještaj

1. - Isti Justin prije svoga mučeništva u *Prvoj obrani*[1186] spominje neke koji su bili prije njega mučeni. Izvješćujući i o tome koristi našemu pothvatu.

Neka žena

2. - "Neka je žena živjela s raspuštenim mužem. Ali i ona je najprije bila razuzdana. Kada je pak upoznala Kristove pouke, popravila

[1184] Tacijan je poznat kao čovjek koji nije dopuštao da se filozofija uvodi u kršćansko teološko razmišljanje: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 196; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 71-72; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 72.
[1185] To je Rim.
[1186] Mada je Euzebije tu spomenuo Justinovu *Prvu obranu*, ipak pred očima ima spis koji obično nazivamo *Drugom obranom*: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 193 bilj. 1.

se. Pokušala je da se i muž također popravi. Iznoseći preda nj pouke, najavila je da će one koji ne žive pametno i po zdravome razumu zateći kazna u vječnome ognju.

Nakana bračne rastave

3. - Budući da je suprug ustrajao u istim raskalašenostima, postupcima je postigao da se žena otuđi. Smatrala je da je ubuduće bezbožno dijeliti postelju s mužem koji od svega nastoji načiniti sredstvo užitka nasuprot prirodnoga zakona i protivno pravednosti. Žena je htjela razvrgnuti brak.

Poslušani savjet

4. - Ali kako su je njezini uporno molili i savjetovali da još ostane u nadi da će se jednom obistiniti mužev popravak, ona je sebe prisilila i ostala.

Rastavljeni brak

5. - Međutim, njezin je suprug otputovao u Aleksandriju. Dobila je obavijest da se još gore ponaša. Da ne postane, ustraje li u braku dijeleći stol i postelju, dinica nepravda i bezboštava, žena se rastavila. Uručila je ono što se kod vas naziva *repudium*.[1187]

Optužena žena

6. - Njezin lijepi i dobri[1188] muž trebao se radovati što je ona koja je lakoumno postupala sa slugama i najamnicima te uživala u pijanstvu i svakome zlu prestala s tim djelima. Čak je željela da i on prestane isto raditi. Budući da nije htio da ga ona ostavi, iznio je optužbu govoreći da je žena kršćanka.

[1187] U tekstu je grčki ispisana riječ *repudium*, otpuštanje.
[1188] To je kazano ironično.

Molba vladaru

7. - Žena je na te, vladara, upravila pismo da joj se najprije dopusti urediti ono što od svoga drži vrijednim. Potom će se, nakon sređenja vlastitih poslova, braniti od optužbe. Ti si to dopustio.

Stanoviti Ptolomej

8. - Ženin negdašnji bračni drug nije sada više protiv nje mogao ništa kazati. Stoga se na način kako slijedi okrenuo protiv određenoga Ptolomeja koji je bio ženin učitelj u kršćanskoj pouci. Njega je Urbicije[1189] kaznio.

Ptolomej u tamnici

9. - Nagovorio je svoga prijatelja satnika koji je Ptolomeja strpao u tamnicu da pristupi Ptolomeju i samo ga to zapita da li je kršćanin. Ptolomej je ljubio istinu. Nije bio prijevarne ni lažne misli. Priznao je da je kršćanin. Satnik ga je stavio u okove i dugo mučio u zatvoru.

Ptolomej na sudu

10. - Čovjeka su na kraju doveli pred Urbicija. Jednako je samo to zapitan je li kršćanin? I opet je, svjestan da dobro u njemu dolazi od Kristova nauka, priznao učilište božanske kreposti.

Priznavalac

11. - Onaj tko nešto niječe, postaje poricatelj zbilje jer osuđuje ili izbjegava priznanje. Tu se, naime, smatra nedostojnim i tuđim zbilji. Međutim, ni jedno ni drugo od toga nije vlastito pravome kršćaninu.

Stanoviti Lucije

12. - Ptolomeja su, po Urbicijevoj naredbi, odveli na mučenje.

[1189] Bio je gradonačelnik Rima: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 194 bilj. 4.

Neki Lucije koji je i sam bio kršćanin vidio je da je izrečeni sud posve nerazuman. Rekao je Urbiciju: koji je razlog da kažnjavaš toga čovjeka koji je priznao prezime kršćanskoga imena, a nije prestupnik ni razvratnik ni ubojica ni lopov ni otimač niti je uopće dokazano da je počinio nešto nepravedno? Ti, Urbicije, ne sudiš kako dolikuje caru Pobožnome[1190] niti carevu sinu filozofu niti svetome Senatu.

Lucijeva osuda

13. - Urbicije nije ništa drugo odgovorio. Ali je Luciju rekao: Čini mi se da si i ti kršćanin. Kada je Lucije kazao dakako, opet je zapovijedio da se i on odvede na mučenje. Lucije je priznao da je to milost jer se, kaza, oslobađa tih zlih nasilnih upravitelja i odlazi Bogu koji je dobri Otac i kralj. I neki je treći, priveden, bio kažnjen na najveću kaznu."

Justin je navedenome s pravom kao zaključak dodao svoje riječi ranije spomenute. Kazao je: "I ja, dakle, očekujem da mi zamku stavi netko od imenovanih."[1191] I tako dalje.

Osamnaesto poglavlje
(18,1-10)

JUSTINOVI SPISI

Plodan pisac

1. - Justin nam je ostavio brojne spise s mišlju koja se obrazovala i pomno bavi božanskim zbiljama.[1192] Spisi su puni svakovrsne koristi. Na njih ćemo uputiti one koji vole učiti. Prije ćemo pak korisno naznačiti spise koji su došli do našega saznanja.

Prva i *Druga obrana*

2. - Postoji jedan Justinov govor Antoninu, zvanome Pobožni, i njegovim sinovima i Rimskome senatu. Upravljen je u korist naših

[1190] Riječ je o caru Antoninu Pobožnome.
[1191] Vidi: 4,26,3.
[1192] Već smo naznačili osnovne podatke o Justinu.

učenja.[1193] Drugi pak govor sadrži *Druga obrana*[1194] u korist naše vjere. Justin ju je načinio za nasljednika istoga imena već spomenutoga vladara. To je Antonin Ver. Upravo smo razložili što se odnosi na njegovo vrijeme.

Protiv Grka

3. - Ima još jedan govor koji je *Protiv Grka.*[1195] Justin je u njemu dugo raspravljao o većem dijelu onoga što istražujemo mi i grčki filozofi. Potom je u nastavku raspredao o naravi zlih duhova. Sada uopće nije hitno da se otuda nešto navodi.

Pobijanje i *Božja monarhija*

4. - Do nas je došlo još jedno Justinovo djelo protiv Grka. Naslov mu je stavio *Pobijanje.*[1196] Uz ostalo je još i spis *Božja monarhija.*[1197] Justin je djelo sastavio ne samo na temelju naših Pisama nego i grčkih knjiga.

Svirač i *O Duši*

5. - Pored navedenoga postoji spis s naslovom *Svirač*[1198] i drugo, školsko djelo, *O duši.*[1199] Tu Justin razjašnjuje različita pitanja glede sadržaja u raspravi. O tome iznosi mišljenja grčkih filozofa. Također obećaje njihovo pobijanje kao i to da će i sam u drugome spisu naznačiti svoje mišljenje.

[1193] Već smo o djelu govorili.
[1194] Djelo smo ranije istaknuli.
[1195] Djelo se obično ubraja među izgubljena Justinova djela, ali možda nije bilo Justinovo: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 196 bilj. 4.
[1196] Spis više ne posjedujemo. Čak nije jasno da li ga je Justin napisao protiv ili za Grke.
[1197] Djelo je izgubljeno.
[1198] Djelo je izgubljeno.
[1199] Djelo je nestalo.

Razgovor s Trifonom

6. - Justin je također napisao *Razgovor*[1200] s Židovima. Razgovor je vodio u gradu Efezu s tada najpoznatijim među Hebrejima.[1201] Justin u djelu ovo razjašnjuje: način na koji ga je božanska milost potaknula na prihvaćanje vjere; koje ga je čeznuće prvotno nosilo prema filozofskim naucima te koje je, uz najveći žar, istraživanje istine poduzeo.

Navod iz *Razgovora s Trifonom*

7. - U istome djelu Justin izvještava kako su Židovi postavili zamku Kristovu nauku. Evo što nasuprot Trifona razlaže: "Ne samo da se niste pokajali za ono što ste zlo učinili nego ste nekoć odabrali izabrane ljude i iz Jeruzalema poslali u sav svijet. Rekli ste da se pojavilo kršćansko bezbožno krivovjerje. Nabrajate ono što protiv nas govore svi koji nas ne poznaju. Stoga niste samo krivci kada smo sami mi u pitanju nego naprosto svim ostalim ljudima."

Neke Justinove tvrdnje

8. - Justin piše da su još u njegovo vrijeme u Crkvi blistali proročki darovi. On također spominje Ivanovo *Otkrivenje.* Jasno kaže da pripada Apostolu. Justin navodi neke proročke riječi predbacujući Trifonu da su ih Židovi izbacili iz Pisma. Mnoga braća posjeduju druge brojne Justinove knjige.[1202]

Irenej i Justin

9. - Predšasnici su spise toga muža do te mjere držali dostojnima pažnje da se Irenej sjeća Justinovih riječi. On u četvrtoj knjizi djela

[1200] To je vjerojatno najopširniji Justinov spis. U njemu Justin brani kršćanstvo pred židovskim napadima i prigovorima. Uz neznatni izgubljeni dio djelo posjedujemo. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 180-181; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 67-68; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 271-272; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 69; H. JEDIN, *Povijest,* 199.
[1201] Kaže se da je Trifon iz Justinova naslova rabin Tarfon.
[1202] Uz Justinovo ime vežu se brojni spisi koje Euzebije nije u svome popisu naveo. Međutim, pitanje njihove autentičnosti nipošto nije razriješeno. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 182-184; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 172; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 68.

Protiv krivovjerja upravo ovo kao navod od Justina dodaje: "Justin kaže lijepo u spisu *Protiv Marciona*[1203] da ne bi ni samome Gospodinu vjerovao kada bi naviještao Boga koji je različit od Stvoritelja." U petoj pak knjizi istoga spisa doslovno veli: "Justin je lijepo kazao da se prije Gospodinova dolaska đavao nije nikada usudio prokleti Boga jer još nije uopće poznavao svoju osudu."

Poticaj

10. - Prethodno smo nužno kazali da se ljubitelji učenja s marom bave i Justinovim djelima. Tako bijaše s Justinom.

Devetnaesto poglavlje

PAPA SOTER I ALEKSANDRIJSKI BISKUP AGRIPIN

Vlast o kojoj govorimo već je doprla do osme godine[1204] kada je Soter[1205] naslijedio Aniceta koji je u biskupstvu Crkve u Rimljana prevalio vrijeme od punih jedanaest godina. Pošto je Celadion stajao na čelu Crkve kod Aleksandrijaca četrnaest godina, nasljedstvo je preuzeo Agripin.

Dvadeseto poglavlje

ANTIOHIJSKI BISKUPI

U Antiohijskoj je crkvi, kao šesti od apostola, bio poznati Teofil.[1206] Poslije Herona tu je, kao četvrti, bio postavljen Kornelije. Nakon njega je, kao peti po redu, biskupstvo naslijedio Eros.

[1203] Djelo smo već spomenuli.
[1204] To je g. 169. jer Marko Aurelije počinje vladati 7. ožujka 161.
[1205] Papa Soter vrši papinsku službu vjerojatno od g. 166. do g. 175. On je pritekao u pomoć korintskim vjernicima određenom pošiljkom koju je popratio posebnom *Poslanicom.* O tome papi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 248; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 109; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 402-403.
[1206] O Teofilu Antiohijskome potanje govorimo u nastavku.

Dvadeset i prvo poglavlje

TADAŠNJI CRKVENI PISCI

U ona su vremena[1207] u Crkvi cvali: Hegezip koga poznajemo od ranije,[1208] korintski biskup Dionizije, zatim kretski biskup Pinit, nadalje: Filip, Apolinar, Meliton, Musan, Modest i nadasve Irenej.[1209] Od njih je od apostolske predaje do nas došla zapisana pravovjernost zdrave vjere.

Dvadeset i drugo poglavlje
(22,1-9)

HEGEZIP KAO IZVOR

Uspomene

1. - Hegezip je, dakle, u pet knjiga *Uspomena*[1210] što dopriješe do nas ostavio najpotpuniji spomenik vlastitoga poimanja. U *Uspomenama* naznačuje da je dolazio u dodir s mnogim biskupima, putovao u Rim i kod svih primio istu pouku. Nakon što je nešto govorio o Klementovoj *Poslanici Korinćanima* korisno je poslušati što je dodao.

Boravak u Korintu

2. - "Kod ispravnoga je učenja ostala i Korintska crkva sve dok u Korintu nije biskupom postao Primo. Ploveći u Rim pridružio sam se Korinćanima i s njima proveo dosta dana kada smo se učvršćivali ispravnim naukom.

[1207] Euzebije u načelu ima pred očima razdoblje kada vlada car Marko Aurelije: od g. 161. do g. 180.
[1208] Vidi: 2,23,4-18;3,11-12;3,16.19-20.32;4,8.
[1209] O nabrojenima Euzebije govori u nastavku *Crkvene povijesti.*
[1210] Euzebije se češće poslužio tim djelom kao svojim izvorom. O piscu djela Hegezipu već smo kazali nekoliko riječi. Istočnoga je podrijetla. Neko je vrijeme živio u Korintu. Otuda je putovao u Rim gdje se zadržao svakako do g. 189.

Dolazak u Rim

3. - Došavši u Rim, utvrdio sam slijed naslijedstva do Aniceta[1211] čiji je đakon bio Eleuterije. Od Aniceta naslijedstvo je preuzeo Soter. Poslije njega je Eleuterije.[1212] Pri svakome je naslijedstvu i u svakome je gradu onako kako navliješta zakon, proroci i Gospodin."

Crkva kao djevica

4. - Hegezip kako slijedi obrazlaže početke krivovjerjima svoga vremena: "Pošto je kao mučenik poput Gospodina posvjedočio za isti nauk, za biskupa je, po redu, postavljen Šimun koji je sin njegova strica Kleofe. Svi su bili za nj, kao drugoga, jer je bio Gospodinov bratić. Crkvu su zato nazivali djevicom jer je još uopće nisu iskvarile lude vijesti.

Raznovrsna krivovjerja

5. - Budući da Tebutis nije postao biskup, počeo je u puku Crkvu kvariti na temelju sedam sljedba među kojima je bio i sam. Od njih dolaze: Šimun,[1213] odakle su simoniti; Kleobije,[1214] odakle su kleobijevci; Dositje,[1215] odakle su dositejevci; Gortej,[1216] odakle su gortejci; ali tu su i masbočani.[1217] Od spomenutih potječu: menandrićani,[1218] marcionisti,[1219]

[1211] Dugo se raspravljalo o toj Hezegipovoj tvrdnji. Neki su je smatrali naknadno nadodanom. Hegezip njome nije želio reći da je on osobno u Rimu uspostavio popis papa nego da ga je zapravo zatekao i o njemu u svome djelu vodio računa. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 254; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 110; G. BARDY, *Eusèbe,* I, 200 bilj. 4.
[1212] Bilježi se da je Eleuterije bio papom od g. 175. do g. 189. On je vjerojatno prvi osudio montanizam. O tome papi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 249; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 108; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 403.
[1213] To je već češće spomenuti Šimun Vrač: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 200 bilj. 9.
[1214] Kleobije nam nije dobro poznat. Uz Hegezipa spomenut je u jednoj apokrifnoj Pavlovoj poslanici. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 141; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 342; G. BARDY, *Eusèbe,* I, 201 bilj. 10.
[1215] Origen je dobro poznavao gnostika Dositeja koji je potjecao iz Samarije: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 225; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 342; G. BARDY, *Eusèbe,* I, 201 bilj. 11.
[1216] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 201 bilj. 12.
[1217] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 201 bilj. 13.
[1218] To su sljedbenici već spomenutoga Menandra.
[1219] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 201 bilj. 15.

karpokraćani,[1220] valentinovci,[1221] bazilidjani[1222] i satornilićani.[1223] Svatko je uveo vlastitu misao, zasebno i na drugi način.[1224]

Uništeno jedinstvo

6. - Od njih su: lažni pomazanici, lažni proroci, lažni apostoli. Oni su iskvarenim govorima protiv Boga i protiv njegova Krista raskinuli crkveno jedinstvo."

Židovske sljedbe

7. - Hegezip također spominje sljedbe koje su nekoć postojale među Židovima. On kaže: "U obrezanju, kod Izraelovih sinova, mišljenja bijahu različita protiv Judina plemena i Krista. To su ova: eseni, galilejci, henerobaptisti, mazbođani, samarićani, saduceji, farizeji."

Hegezipove naznake

8. - Hegezip je napisao i mnogošto drugo. Već smo dio od toga prethodno naveli. Izvještaje smo navodili prema potrebi prilika. Hegezip ponešto bilježi iz *Evanđelja po Hebrejima*[1225] i *Sirijskoga evanđelja*[1226] kao i hebrejskoga jezika. Time pokazuje da je vjeri pristupio od Židova. Hegezip i drugo navodi iz židovske nezapisane predaje.

Mudrost

9. - Nije samo Hegezip već i Irenej kao i sav zbor starih Salomonove *Izreke* nazivao svekreposnom *Mudrosti.*[1227] Kada pak

[1220] To su pristaše već spomenutoga Karpokrata.
[1221] To su sljedbenici spomenutoga Valentina.
[1222] To su sljedbenici Bazilida koga smo ranije spomenuli.
[1223] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 212.
[1224] U otačko doba ovi teolozi istražuju povjest raznih krivovjerja: Epifanije u djelu *Panarion*, Teodoret Cirski u djelu *Haereticorum fabularum compendium*, Filastrije u djelu *Diversarum haereseon liber;* Augustin u djelu *De haeresibus*. Ivan iz Damaska također dio svoga djela *Izvor spoznaje* posvećuje *Povijesti krivovjerja*.
[1225] To je djelo već ranije spomenuto.
[1226] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 202 bilj. 19.
[1227] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 202 bilj. 20.

razglaba apokrife ističe da su neke od njih sastavili određeni krivovjernici njegova vremena.

Međutim, treba prijeći na drugo.

Dvadeset i treće poglavlje
(23,1-13)

DIONIZIJE KORINTSKI

Osnovna značajka

1. - O Dioniziju[1228] prije svega treba kazati da je posjedovao biskupsko prijestolje u Korintu te da je udio u božanskoj radinosti pružao ne samo svojim podložnicima već i svim stanovnicima. Sebe je svima nadasve korisnim učinio katoličkim *Poslanicama* pisanim Crkvama.

Poslanica Lacedemonjanima i *Poslanica Atenjanima*

2. - Među tim *Poslanicama* ona *Lacedemonjanima* pouka je u pravovjerju. Sadržaj joj je mir i jedinstvo. *Poslanica* pak *Atenjanima* budnica je vjere i životnoga vladanja u skladu s evanđeljem. Dionizije prigovara Atenjanima da su to zanemarili. Gotovo su otpali od nauka otkada je njihov predstojnik Publije kao mučenik[1229] posvjedočio kod progonstava koja su tada nadošla.

Atenski biskupi Kvadrat i Dionizije Areopagit

3. - Dionizije spominje da je poslije Publijeva mučeništva za njihova biskupa postavljen Kvadrat.[1230] Naznačuje da je Kvadrat svojim marom okupljao vjernike i činio da se prihvati ponovni oganj vjere. On

[1228] Dionizije Korintski nije nam više pobliže poznat. Svakako je morao biti značajan, utjecajan i važan biskup u svoje doba. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 250-252; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 109; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 403; H. JEDIN, *Povijest*, 218.
[1229] Datum Publijeva mučeništva nije poznat. Drži se da je to moglo biti u razdoblju od g. 161. do g. 170. O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 203 bilj. 2.
[1230] Toga biskupa vjerojatno ne treba poistovjećivati s poznatim apologetom Kvadratom: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 203 bilj. 3.

također uz ostalo bilježi da je Dionizije Areopagit[1231] koga je na vjeru, po navedenome u *Djelima,*[1232] obratio apostol Pavao prvi u ruci držao biskupstvo Crkve u Ateni.

Poslanica Nikomedijcima

4. - Postoji također Dionizijeva *Poslanica Nikomedijcima.* Dionizije u njoj napada Marcionovo krivovjerje, a njih privodi pravilu istine.

Poslanica Crkvama na Kreti

5. - Kada je Dionizije pisao Crkvi koja putuje u Gortini, ali istodobno i ostalim Crkvama na Kreti, on hvali njihova biskupa Filipa[1233] jer je Crkva kojom upravlja posvjedočila brojnim dobrim djelima. Dionizije također podsjeća kako se treba čuvati heretičke iskvarenosti.

Poslanica Crkvi u Amastrisu i Pontskim crkvama

6. - Dionizije skupa pisaše Crkvi koja putuje u Amastrisu i Crkvama na Pontu. Napominje da su ga na pisanje potaknuli Bahilid i Elpist. Dionizije pruža tumačenja Božanskih pisama. Spominje njihova biskupa imenom Palma.[1234] Iste mnogo poučava o braku i čistoći. Dionizije naređuje da se prihvate obraćenici iz bilo kojega pada, grijeha kao i krivovjerne zablude.

Poslanica vjernicima Knososa

7. - Nabrojenima pribraja se *Poslanica* vjernicima u Knososu. Dionizije u njoj potiče Pinita,[1235] biskupa Crkve, da braći ne nalaže na silu teško breme čistoće već da vodi računa o slabosti mnogih.

[1231] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* I, 203 bilj. 4.
[1232] Usp. Dj 17,34.
[1233] O tome biskupu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 404.
[1234] Palma je pisao papi Viktoru u svezi s vazmenom raspravom: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* 204 bilj. 9.
[1235] Pinit je pisao određenu *Poslanicu* Dioniziju Korintskome: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 252; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 404.

Pinitov odgovor

8. - Odgovarajući na *Poslanicu* Pinit se divi Dioniziju i hvali ga. Zauzvrat potiče ga da u cjelovitijim spisima još neki put udijeli čvršću hranu njegovu puku još uvijek nedovoljno ishranjenom. Inače bi na kraju mogao ustanoviti da su ostarjeli s djetinjim vladanjem jer su ostajali kod poučavanja koja su nalik na mlijeko.[1236] Ta *Poslanica* kao posve točna slika razotkriva pravovjernost u vjeri, skrb za korist podložnika, njegovu učenost i shvaćanje božanskoga.

Dionizijeva *Poslanica Rimljanima*

9. - Također postoji Dionizijeva *Poslanica Rimljanima.* Upravio ju je na tadašnjega biskupa Sotera. Ali ništa tako ne vrijedi koliko da se iz *Poslanice* navedu riječi kojima Dionizije hvali rimski običaj očuvan do progonstva naših dana. Dionizije piše što slijedi.

Prvi ulomak iz *Poslanice Rimljanima*

10. - "Vaš je običaj od početka to da raznoliko iskazujete dobro svoj braći i da potporu šaljete brojnim Crkvama u svakome gradu. Na taj način dokidate potrebu potrebnih. Braći u rudnicima pomažete potporama koje šaljete od početka. Vi, Rimljani, održavate od otaca predani rimski običaj. Vaš ga blaženi biskup Soter nije samo očuvao nego i uvećao ukoliko isplaćuje obilje što se šalje svetima i jer pridošlu braću tješi svetim riječima kao nježan otac djecu."

Drugi ulomak iz *Poslanice Rimljanima*

11. - U toj istoj *Poslanici* Dionizije spominje Klementovu *Poslanicu Korinćanima* Naznačuje da se ona po drevnome običaju od starine čita u crkvi. Dionizije veli: "Danas smo proslavili sveti Gospodnji dan kada smo čitali vaše pismo. Trajno ćemo ga zadržati. Čitat ćemo ga kao i prvu *Poslanicu* koju nam je napisao Klement."

[1236] Usp. 1 Kor 3,1-2; Heb 5,12-4.

Dionizije o krivotvorenju vlastitih *Poslanica*

12. - Dionizije o lošem postupanju s njegovim vlastitim *Poslanicama* ovo kaže: "Pisao sam *Poslanice* jer su me braća molila. U njih su poslanici đavla umiješali ljulj.[1237] Jedno su izostavili, drugo nadodali. Na njima počiva jao.[1238] Doista se ne treba čuditi ako su neki pokušali krivotvoriti Gospodnja pisma kada su zamke postavili i onima koja nisu takva."

Poslanica Krizofori

13. - Uz navedene *Poslanice* također postoji Dionizijeva *Poslanica* napisana *Krizofori,* najvjernijoj kćeri. Pišući joj što je po mjeri i njoj pruža duhovnu hranu koja odgovara.[1239]

Toliko o Dioniziju.

Dvadeset i četvrto poglavlje

TEOFIL ANTIOHIJSKI

Od Teofila koga već spomenusmo[1240] kao antiohijskoga biskupa[1241] postoje tri osnovne knjige *Za Autolika.*[1242] Postoji i drugi spis koji nosi

[1237] Usp. Mt 13,25.
[1238] Usp. Otk 22,18-19.
[1239] Usp. 1 Pt 2,2.
[1240] Vidi: 4,20.
[1241] Tijek života Teofila Antiohijskoga više nam nije podrobno poznat. Teofil se rodio u mjestu koje se nalazilo na obalama rijeke Eufrata. Njegova je obitelj bila sigurno još uvijek poganska. Teofil je u mladosti bez dvojbe stekao visoku helenističku izobrazbu. Na kršćanstvo je prešao nakon zrela promišljanja i temeljitijega upoznavanja sv. Pisma. Redovito se navodi g. 180. kao vrijeme u kojemu je djelovao kao antiohijski biskup i teološki apologetski pisac. O Teofilu Antiohijskome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 208-213; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 75-77; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 281-283; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 75-77; H. JEDIN, *Povijest,* 204.
[1242] Najvažnije djelo Teofila Antiohijskoga ima naslov *Za Autolika.* Djelo je napisano oko g. 180. Autolik je bio poganin i Teofilov prijatelj. Nije htio pristupiti kršćanstvu zbog raznih primjedaba na račun kršćanske vjere. Teofil u spisu razglaba Autolikove primjedbe. Djelo je velike vrijednosti kao obrana kršćanstva i ozbiljno teološko razmišljanje. O djelu *Za Autolika* vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 209-210; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 75-76; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 281-283; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 75-75; H. JEDIN, *Povijest,* 204.

naslov *Protiv Hermogenova krivovjerja.*[1243] Teofil se u tome djelu služi navodima iz Ivanova *Otkrivenja.* Ali postoje i neki drugi Teofilovi katehetski spisi.[1244]

Ni onda krivovjernici nisu ništa manje, poput ljulja, onečišćivali čisto sjeme apostolskoga nauka. Posvuda su ih crkveni pastiri kao kakve divlje životinje tjerali iz Kristovih ovaca. Čas su ih suzbijali opomenama i poticajima usmjerenima braći, čas opet su se protiv njih više razodijevali: usmenim pitanjima i pobijanjima u lice. Međutim, čak su u pisanim spisima najpomnijim protudokazima ispravljali njihova mišljenja.

Teofil se s ostalima borio protiv krivovjernika. Svjedok je stanoviti njegov spis svečano sastavljen *Protiv Marciona.*[1245] I to se djelo s drugima o kojima smo govorili sve do sada sačuvalo.

Teofila je, kao osmi od apostola, za Crkvu Antiohijaca naslijedio Maksimin.

Dvadeset i peto poglavlje

SPISI PROTIV MARCIONA

Iz Dionizijevih smo riječi doznali[1246] da je u Gortinskoj crkvi bio biskup Filip.[1247] I on je protiv Marciona napisao nadasve pomnjivo djelo. Isto je učinio Irenej[1248] kao i Modest.[1249] Modest je čak odličnije od drugih za sve na vidjelo iznio Marcionovu zabludu.[1250] Međutim, ima u većem broju i drugih čiji se radovi sve do sada čuvaju kod mnoge

[1243] Djelo *Protiv Hermogenova krivovjerja* više ne postoji. Hermogen je bio Marcionov učenik i gnostik. Učio je pod utjecajem grčke filozofije da je tvar vječna. Nadovezujući na Teofilovo djelo i Tertulijan je napisao spis *Adversu Hermogenem.* U djelu brani kršćansko učenje o stvaranju svega pa i tvari. O samome Tertulijanovu spisu usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 518-519; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 155.
[1244] Djelo je netragom iščezlo: usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 76; J. QUASTEN, *Patrologie,* I, 210.
[1245] I to je djelo nestalo.
[1246] Vidi: 4,21;4,23,5.
[1247] O biskupu Filipu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 404.
[1248] Irenej sam naznačuje da će pisati djelo *Protiv Marciona.* Ne zna se da li je to ikada učinio: usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 425.
[1249] Već je spomenut u 4,21.
[1250] O Modestu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 406.

braće.[1251]

Dvadeset i šesto poglavlje
(26,1-14)

MELITON SARDSKI

Osnovna napomena

1. - U to su doba divno cvali Meliton,[1252] biskup biskupije u Sardu, i Apolnar,[1253] biskup biskupije u Hierapolisu. Svaki je od njih zasebno upravio rimskome caru[1254] o kojemu je za to vrijeme bila riječ govore u korist vjere. Do našega su saznanja od njih doprli spisi.

Popis Melitonovih spisa

2. - Od Melitona potječe: *O Vazmu*,[1255] dvije knjige; *Ponašanje i proroštva*[1256]; *O Crkvi; Rasprava o Gospodnjemu danu*[1257]; potom: *O čovjekovoj vjeri; O stvaranju; Poslušnost osjetila vjeri;* uz navedeno postoji djelo *O duši i tijelu* ili *O jednome*[1258] te *O krštenju*[1259]; *O istini i vjeri i Kristovu rođenju* kao i njegovo djelo *O proroštvu; O duši i tijelu; O gostoprimstvu; Ključ;* spisi *O đavlu*[1260] te *O Ivanovu Otkrivenju*[1261]; kao i djelo *O utjelovljenome Bogu.*[1262] Uz to je nadasve knjižica *Za*

[1251] Više ne znamo na što se odnosi Euzebijeva tvrdnja.
[1252] Već smo mu ranije posvetili određenu napomenu.
[1253] O njemu je riječ u nastavku.
[1254] To je vjerojatno bilo g. 170. Tada je car Marko Aurelije. Melitonovu smo *Obranu* već ranije istaknuli.
[1255] Djelo *O Vazmu* iznimne je važnosti. Ono se očuvalo. To je svojevrsna homilija. U djelu Meliton zastupa mišljenje da kršćani trebaju Vazam slaviti kada i Židovi svoju Pashu. Meliton je djelo pisao oko g. 166. O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 217; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 88-89; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 316-319; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 66.
[1256] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 217; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 321-322.
[1257] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 322.
[1258] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 321.
[1259] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 320.
[1260] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 322.
[1261] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 322.
[1262] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 320-321.

Antonina.[1263]

Spis o Vazmu

3. - Meliton u djelu *O Vazmu* na početku naznačuje vrijeme kada je to napisao ovim riječima: "Za azijskoga prokonzula Servilija Paula - u to je doba kao mučenik svjedočio Sagaris - u Laodiceji se zbila velika rasprava o Vazmu koji je vremenski padao tih dana. Bijaše ovo zabilježeno."

Klement Aleksandrijski o Melitonovu djelu

4. - Toga se djela prisjeća Klement Aleksandrijski u vlastitome spisu *O Vazmu.*[1264] Kaže da ga je sastavio s razloga Melitonova spisa.

Navodi iz Melitonove *Obrane*: prvi navod

5. - U knjizi caru[1265] Meliton pripovijeda da se za njegove uprave protiv nas nešto ovako zbilo: "Iako se nije nikada dogodilo, sada se progoni rod Božjih štovatelja. U Aziju se protjeruje novim uredbama. Bestidni se klevetnici i otimači tuđega kao povodom služe naređenjima te javno otimlju. Noću i danju pljačkaju ljude koji nisu učinili nikakvu nepravdu."

Drugi navod

6. - Nakon ostaloga Meliton također kaže: "Ali ako se to čini jer si ti zapovijedio, neka bude tako! Pravedan, naime, car nikada ne određuje nepravedno. I mi rado podnosimo nagradu takve smrti. Jedino ti upravljamo ovu molbu da sam najprije upoznaš počinitelje takve zavisiti i da pravedno prosudiš da li zavrijeđuju smrt i kaznu ili spasenje i mir. Ako pak ta odluka i ta nova odredba ne potječu od tebe - to pak ne priliči niti protiv neprijateljskih barbara - kudikamo te više molimo: ne ostavi nas u takvoj javnoj pljački."

[1263] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 209 bilj. 12.
[1264] Već smo ranije svratili pozornost na to djelo.
[1265] To je car Marko Aurelije: usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 319-320.

Treći navod

7. - Prethodnome Meliton dodaje još i ovo: "Naša je filozofija najprije procvala među barbarima.[1266] Tvojim se narodima otvorila za velike vladavine tvoga pretka Augusta. Postala je nadasve povoljno dobro za tvoje carstvo. Otada se, naime, uvelike i blistavo uvećala rimska moć. Ti si tome postao poželjni nasljednik i bit ćeš sa sinom jer čuvaš filozofiju koja je prijateljska s carstvom i započela je s Augustom. I tvoji su je preði cijenili s ostalim bogoštovljima.

Četvrti navod

8. - Ovo je najveći dokaz da je naš nauk dobar: zajedno je cvao s dobrim početkom carstva. Nikakvo se zlo nije dogodilo od Augustova upravljanja. Sasvim suprotno: sve je po molitvama svih blistavo i slavno.

Peti navod

9. - Jedini su od svih, nagovoreni od nekih zlobnih ljudi, u optužbu uveli naše učenje Neron i Domicijan. Počevši s njima nerazumnim se običajem protiv kršćana proširila laž krivoga optuživanja.

Šesti navod

10. - Međutim, njihovo su neznanje ispravili tvoji pobožni preci. Često su pismeno korili mnoge koji su se glede kršćana usudili uvoditi novine. Među njima je, jasno, tvoj djed Hadrijan kao mnogim drugima pisao i prokonzulu Fundanu, upravitelju Azije.[1267] Tvoj je pak otac - i ti si s njime upravljao svime - pisao gradovima da s obzirom na nas ne uvode ništa novo. Pisao je, osim drugima, Larisanima, Solunjanima, Atenjanima i svim Grcima.[1268]

[1266] Neobično je što se tako nazivlju Židovi: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 210 bilj. 16.
[1267] Vidi: 4,8,6;4,9.
[1268] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, I, 210 bilj. 19.

Sedmi navod

11. - Ti pak o kršćanima imaš kao i oni isto mišljenje. Čak je kudikamo uzvišenije, čovjekoljubljivije i mudrije. Osvjedočismo se da ćeš sve učiniti što molimo."

Izbori

12. - Navedeno se nalazi u knjizi koju smo naznačili.[1269] U *Izborima*[1270] što ih je osobno sastavio sam Meliton na samome početku donosi popis spisa Staroga zavjeta.[1271] Nužno ga je i ovdje iznijeti. Meliton piše kako slijedi.

Onezim

13. - "Meliton: pozdrav bratu Onezimu. Često si, potaknut čežnjom za znanjem, poželio da ti se uspostave izbori iz Zakona i Proroka o Spasitelju i našoj vjeri u cjelini. Uz to si htio svom točnošću doznati koliki je broj drevnih spisa i koji im je redoslijed. Poznat mi je tvoj mar glede vjere i ljubav prema poznavanju nauka kao i to da navedeno, spomenuto, pred sve drugo stavljaš poglavito iz ljubavi prema Bogu i radi borbe za vječno spasenje.

Starozavjetni spisi

14. - Putovah, dakle, na Istok i dođoh do kraja gdje se naviještalo i opsluživalo. Točno sam upoznao spise Staroga zavjeta. Utvrdivši popis, poslao sam ti. Ovo je: pet Mojsijevih knjiga - *Postanak, Izlazak, Brojevi, Levitska knjiga, Ponovljeni zakon; Isus Navin; Suci; Ruta;* četiri *Knjige kraljeva;* dvije knjige *Paralipomenon;* Davidovi *Psalmi*; Salamonove *Mudre izreke* ili *Mudrost*[1272]; *Ekleziast; Pjesma nad pjesmama; Job;* proroci - *Izaija; Jeremija; Dvanaestorica,* u jednoj knjizi; *Daniel;*

[1269] To je Melitonova *Obrana*.
[1270] Djelo se često naziva *Eklogama*: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 217; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 321.
[1271] Vjerojatno je to najdrevniji kršćanski popis starozavjetnih kanonskih knjiga: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 217.
[1272] Usp. 4,22.

Ezekiel; Ezdra.

Iz nabrojenih sam djela načinio *Izbore* i razdijelio na šest knjiga."

Toliko od Melitona.

Dvadeset i sedmo poglavlje

APOLINAR HIERAPOLSKI

Mnogi su sačuvali brojne spise od Apolinara.[1273] Do nas su došli ovi: ranije spomenutome caru upravljeni *Govor; Protiv Grka*, pet knjiga; *O istini I. i II.; Protiv Židova I. i II.* Potom su djela što ih je Apolinar napisao protiv krivovjerja kod Frižana.[1274] Vremenski je krivovjerje nešto kasnije stalo iznositi novotarije. Međutim, onda je, u neku ruku, počelo rasti. Montan i njegove lažne proročice[1275] tada su položili početke zaokretu.[1276]

Dvadeset i osmo poglavlje

MUSAN

Od Musana[1277] koga smo nabrojili[1278] među spomenutima postoji stanovito djelo koje nadasve moćno obraća. Napisao ga je protiv neke braće sklone krivovjerju onih koji se nazivaju enkratitima.[1279] Krivovjerje je upravo tada počelo rasti. Ono u život uvodi tuđe i opako lažno mišljenje.

[1273] Apolinar je bio biskup u Hierapolisu. Sva djela koja je Euzebije nabrojio vremenom posve iščezavaju. Uz navedeno Apolinar je također napisao spis u kojem je raspravljao o Vazmu. O tome teološkome piscu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 202; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 62-63; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 325-326.

[1274] To je naziv za montaniste.

[1275] Odnosi se na Montanove suradnice koje su se zvale Priscila i Maksimila.

[1276] O montanizmu kanimo u nastavku nešto potanje reći.

[1277] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 406.

[1278] Vidi: 4,21.

[1279] Enkratiti i enkratizam dolazi od riječi ἐγκράτεια. Ta riječ znači "uzdržljivost, umjerenost". Razumije se da je ἐγκράτεια osnovna vrlina i prava krepost. Samo su enkratiti u svome enkratizmu tražili uzdržavanje preko mjere i na područjima koja se ravnaju po drugim zakonima.

Dvadeset i deveto poglavlje

(29,1-7)

TACIJAN SIRIJSKI

Osnovni podaci

1. - Predaja kaže da je začetnik te stranputice[1280] bio Tacijan. Malo ranije[1281] navedosmo njegove izreke o divnome Justinu. One kažu da je Tacijan bio Mučenikov učenik. To isto pokazuje Irenej u prvoj knjizi djela *Protiv krivovjerja*. Istodobno, kako slijedi, piše o Tacijanu i njegovom krivovjerju.[1282]

Enkratitske zablude

2. - "Polazeći od Saturnina[1283] i Marciona[1284] ljudi koji se nazivaju enkratitima propovijedali su blaženstvo. Zabacivali su iskonsko Božje stvaranje i potiho govorili protiv Onoga koji je stvorio muško i žensko u svrhu ljudskoga rađanja. Nezahvalni Bogu koji je sve stvorio uveli su uzdržavanje od bića koja su sami nazvali oživljenima životnim počelom. Poricali su spasenje Prvostvorenoga.

Tacijanov otpad

3. - Navedeno, dakle, bi izmišljeno kod spomenutih kada je stanoviti Tacijan prvi unio tu hulu. On je bio Justinov slušatelj. Sve dok je bio s njime, ništa nije takva pokazivao. Ali poslije Justinova mučeništva, otpao je od Crkve. Imajući visoko mišljenje o sebi kao učitelju i nadut kao da je različit od drugih, Tacijan je udario školi vlastito obilježje. Poput Valentinovih[1285] sljedbenika govorio je o nekim

[1280] Odnosi se na odbačeni enkratizam. Inače smo već ranije kazali nekoliko riječi o Tacijanu.

[1281] Vidi: 4,26,7-9.

[1282] O Tacijanovu odnosu prema enkratizmu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 195-196; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 71; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 274; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 72; H. JEDIN, *Povijest*, 203.

[1283] Već smo ranije o njemu govorili.

[1284] Bio je već napomenut.

[1285] Već smo ga prethodno istaknuli.

nevidljivim eonima. Kao Marcion i Saturnin brak je javno proglasio propašću i bludom. Osobno je pobijao Adamovo spasenje."

Neki Sever

4. - To tada kaza Irenej. Malo kasnije neki čovjek po imenu Sever osnažio je naznačeno krivovjerje. Onima koji su potekli iz krivovjerja postao je razlog da je po njemu nadodan naziv severijanaca.

Enkratiti i Pismo

5. - Spomenuti se služe Zakonom i Prorocima kao i Evanđeljima, ali na svoj način pojašnjuju misli Svetih pisama. Apostola Pavla hule. Odbacuju njegove *Poslanice.* Međutim, ne prihvaćaju niti *Djela apostolska.*

Tacijanov *Diatessaron*

6. - Tacijan, njihov prvi osnivač, načinio je, ne znam kako, stanovitu povezanost i spojenost od Evanđeljâ. To je nazvao *Diatessaron.*[1286] Sve ga do sada neki posjeduju. Kažu da se Tacijan usudio prereći neke Apostolove riječi da dotjera njihov raspored u izričaju.

Tacijanova djela

7. - Tacijan je ostavio veliki broj spisa.[1287] Mnogi najviše među njima spominju njegov *Govor za Grke.*[1288]

[1286] To je iznimno važno djelo. U svojoj je vrsti prvo u povijesti. Ono je zapravo prva evanđeoska harmonija ili konkordanca. Tacijan je od četiri evanđelja neprekinutim nizom sastavio jedan evanđeoski tekst. Tacijanov je *Diatessaron* u Siriji bio u bogoslužnoj uporabi. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 198-201; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 72-74; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 275-276.

[1287] Dotični su spisi nestali: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 199; *Patrologie,* 73.

[1288] Djelo smo već istaknuli.

Trideseto poglavlje
(30,1-3)

BARDESAN

Bardesanovi spisi

1. - U vrijeme istoga vladanja u Mezopotamiji su se umnožila krivovjerja. Bardesan,[1289] nadasve sposoban čovjek i pravi dijalektičar na sirijskome jeziku, sastavio je *Razgovore*[1290] protiv marcionista i nekih drugih pročelnika različitih učenja. *Razgovore* je napisao kao i veliki broj svojih drugih djela[1291] vlastitim jezikom i pismom. To su njegovi učenici - imao ih je mnogo jer je bio jak na riječi - sa sirijskoga preveli na grčki jezik.

O sudbini

2. - Među Bardesanovim spisima najvrsniji je razgovor *O sudbini.* Upravljen je Antoninu,[1292] kao i drugi spisi, napisani, kažu, prigodom tadašnjega progonstva.

Bardesanov duhovni put

3. - Bardesan je najprije pripadao Valentinovoj školi.[1293] Ali nju je osudio odbacivši najveći dio Valentinove priče. Sam je o sebi držao da se nekako vratio pravovjernome mišljenju. Ali ipak nije posve oprao mrlju staroga krivovjerja.

U to je pak doba preminuo Soter,[1294] biskup Rimske crkve.

[1289] Bardesan se rodio u Edesi g. 154. u veoma bogatoj i uglednoj obitelji. Neko je vrijeme kao izbjeglica pred rimskim osvajanjem živio u Armeniji. Potom se vratio u Siriju. Tu je umro oko g. 222. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 232-234; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 101-102; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 378-381.

[1290] Bardesan je zaista puno napisao, ali njegova su se djela uglavnom zagubila. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 233; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 379; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 101-102.

[1291] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 233; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 379.

[1292] O nekim poteškoćama na tome mjestu usp. G. BARDY, *Eusèbe,* 215 bilj. 3.

[1293] Valentina smo ranije spomenuli.

[1294] Soter je umro oko g. 175.

PETA KNJIGA
(5,1-28)

Sadržaj

Peta knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:

1. - Koliki su i na koji su način, za vrijeme Vera, u Galiji prošli kroz mučenje za pravu vjeru.
2. - Mučeni koje Bog ljubi primali su pale za progonstva i ozdravljali.
3. - Kakvo je mučenik Atal imao u snu viđenje.
4. - Kako su mučeni pismom preporučili Ireneja.
5. - Bog je, uslišavši molitve naših, s neba poslao kišu cezaru Marku Aureliju.
6. - Popis onih koji su bili biskupi u Rimu.
7. - Vjernici su sve do tih vremena činili čudesne znake.
8. - Kako Irenej spominje Božanske spise.
9. - Oni koji su bili biskupi u Komodovo doba.
10. - Filozof Panten.
11. - Klement Aleksandrijski.
12. - Jeruzalemski biskupi.
13. - Rodon i mimoilaženje koje spominje kod marcionita.
14. - Lažni katafrigijski proroci.
15. - O raskolu koji je zbog Blasta nastao u Rimu.
16. - Ono što je ostalo u sjećanju glede Monatana i onih koji su s njime proricali.
17. - Miltiad i knjige koje je napisao.
18. - Ono što je Apolonije odgovorio Katafrižanima i koje je spomenuo.
19. - Serapion o krivovjerju Frigijaca.
20. - Ono što je Irenej rekao rimskim raskolnicima.
21. - Kako je Apolonije, kao mučenik, svjedočio u Rimu.
22. - Koji su biskupi u to doba bili na glasu.
23. - Tada postavljeno pitanje Vazma.
24. - O razmimoilaženju u Aziji.
25. - Kako su se svi, glede Vazma, usaglasili jednom odlukom.

26. - Što je do nas došlo od Irenejeve ljubavi prema lijepome.
27. - Što je došlo od ostalih koji su tada također bili u cvatu.
28. - O onima koji su od početka širili Artemonovo krivovjerje; kojega su bili vladanja i kako su se usudili iskvariti Sveta pisma.

Pristupne napomene

Progonstva

1. - Soter, biskup Rimske crkve, dovršio je život osme godine upravljanja.[1295] Naslijedio ga je Eleuterije[1296] kao dvanaesti od apostola. Bijaše pak sedamnaesta godina vladara Antonina Vera.[1297] Tada je u pojedinim dijelovima zemlje protiv nas najsnažnije buknulo progonstvo. Napadom svijeta po gradovima iskazale su se tisuće mučenika. Dopušteno je to predpostaviti na temelju onoga što se zbilo u jednome narodu. To se, srećom, kao uistinu dostojno nezaboravnoga sjećanja zapisano predalo potomstvu.

Mučenički zbornik

2. - Cjeloviti spis najpotpunijega izvještaja o spomenutome uvrstili smo u mučenički zbornik[1298] koji ne sadrži samo povijesni iskaz već i poučni. Što pak odgovara ovome radu to ću, prikupivši, ovdje navesti.

Svjetovni povjesničari

3. - Kada su drugi pisali povijesne izvještaje, u spis su prenijeli ratne pobjede, pobjedničke znake protiv neprijatelja, junaštva vojskovođa i hrabrosti vojnika koji su se zbog djece, domovine i drugoga probitka okaljali krvlju i nebrojenim ubojstvima.

[1295] Redovito se navodi da je papa Soter umro g. 174.

[1296] Obično se bilježi da je Eleuterije papom od g. 174. pa do g. 189.

[1297] Car Antonin Pobožni vlada do g. 161. Vlast potom preuzima njegov posinovljeni sin Marko Aurelije koji vlasti pridružuje brata iz posinovljenja Lucija. Zajedno vladaju od g. 161. do g. 169. Potom vlada sam Marko Aurelije do g. 180. Međutim, u Euzebijevom djelu ima glede spomenutih vladara nejasnoća i poteškoća. O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 4 bilj. 2.

[1298] O tome vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 10.

4. - Naš pak spis opisuje ponašanje u skladu s Bogom: najmiroljubljivije bojeve radi samoga dušina mira. Na vječne ploče zapisuje one koji su se kod toga iskazali muževima u odnosu na istinu - više nego prema domovini - ili prema pravoj vjeri više nego prema svojim najmilijima. Spis oglašuje: izdržljivosti natjecatelja za pravu vjeru; hrabrosti koje su mnogo pretrpjele; pobjedne znake protiv zloduha; pobjede nad nevidljivim protivnicima i povrh svega toga vijence za vječnu uspomenu.

Prvo poglavlje
(1,1-63)

GALSKI MUČENICI

Galija i njezini gradovi

1. - Galija, dakle, bijaše kraj gdje se podiglo borilište[1299] za ono o čemu smo govorili. Njezini se glasoviti, poglaviti gradovi koji se odlikuju pred drugim tamošnjim gradovima nazivaju Lion i Vienne. Kroz oba grada protječe rijeka Rona što obilnim tijekom prolazi kroz cijelu zemlju.

Poslanica

2. - Najblistavije galske Crkve poslale su Crkvama u Aziji i Frigiji *Poslanicu* o mučenicima. Opisuju na način kako slijedi sve što se kod njih dogodilo.[1300]

[1299] Euzebije se tu poslužio riječju στάδιον, trkalište, igralište, športsko borilište.
[1300] Tu je Euzebije u *Crkvenu povijest* uvrstio znameniti i nadasve važni izvor. Riječ je o *Poslanici* koju su galski vjernici poslali maloazijskim i frigijskim kršćanima. U njoj su ih izvjestili o progonstvu koje se kod njih dogodilo g. 177. ili g. 178. O toj *Poslanici* vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 166-161; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 91; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 213-214; H. JEDIN, *Povijest*, 185-187.

3. - Navest ću njihove riječi.
"Kristove sluge što putuju u galskoj Viennei i Lionu braći koja u Aziji i Frigiji imaju istu vjeru i nadu u otkupljenje kao i mi: mir, milost i slava od Boga Oca i našega Gospodina Krista Isusa."

Nedostatnost riječi

4. - Potom su u predgovoru kao nastavak navedenome napisali i drugo, a onda slijedećim započeli izvještaj: "Niti smo sposobni točno izraziti niti možemo pismom potpuno iskazati veličinu ovdašnje zebnje i ogromni poganski gnjev protiv svetih.

Đavlov napad

5. - Protivnik je navalio svom snagom. Već je načinio uvod svoga budućega dolaska koji je siguran. Svuda je prošao privikavajući i uvježbavajući svoje protiv Božjih slugu te su isključeni - to nije jedino - iz kuća, kupališta i s trga.

Božja milost

6. - Doista, zabranjeno je da se itko od nas ikada pokaže s njima na bilo kojem mjestu. Ali milost je Božja bila suprotni vođa. Slabašne je štitila, suprostavljala čvrste stupove[1301] koji su izdržljivošću sposobni na se privući svu srdžbu zloga.[1302] Oni su mu čak išli ususret. Prihvaćali su svaki oblik prijekora i kazne. Smatrajući mnogošta neznatnim žurili su se prema Kristu. Pokazali su kako je istina da "patnje sadašnjega vremena nisu dostojne buduće slave koja će se očitovati u nama" (Rim 8,18).

Svjetina

7. - Najprije su primjereno podnijeli ono što im je svom silom kao gomila nanijela svjetina: dovikivanja, udaranja, povlačenja, otimanja,

[1301] Usp. 1 Tim 3,15.
[1302] Usp. Heb 10,33.

nabacivanja kamenjem, zajedničko zatvaranje kao i sve drugo što se razjarenome mnoštvu svidi učiniti protiv neprijatelja i protivnika.

Istraga i zatvor

8. - Potom su privedeni na trg od vojničkoga tribuna i čelnih gradskih vlasti. Pred cijelim su pukom ispitivani. Pošto su priznali, zatvorili su ih u tamnicu do upraviteljeva dolaska.

Vetcije Epagat

9. - Iza toga su bili izvedeni pred poslanika koji se protiv nas poslužio svom okrutnošću. Vetcije Epagat, jedan od braće, bio je ispunjen ljubavlju prema Bogu i prema bližnjemu. Njegovo je vladanje bilo tako savršeno da je, mada mlad, postao posve ravan po svjedočanstvu starome svećeniku Zahariji. Vetcije hodaše bezprijekorno u svim Gospodnjim naredbama i propisima.[1303] Bio je neumoran u svakoj usluzi prema bližnjemu. Posjedovao je Božji žar i kipio Duhom. Bijaše takav čovjek. Nije prihvatio sud skroz nerazumno donesen protiv nas. Živo je negodovao. Tražio je da i njega saslušaju u obrani braće: da među nama ne postoji ništa ni bezbožno ni nečasno.

Vetcije mučenik

10. - Oni koji su okruživali sudište vikali su na Vetcija jer bijaše poznat. Ali ni upravitelj nije prihvatio posve pravedno mišljenje što ga je Vetcije iznio. Samo je to pitao da li je i on kršćanin. Budući da je najjasnijim glasom priznao, i on je uvršten u dio mučenika. Nazvali su ga braniteljem kršćana jer je u sebi imao Branitelja, Zaharijina Duha, kojega je pokazao puninom ljubavi. Vetcije uživaše u obrani braće i polaganju svoje duše.[1304] Bijaše i jest pravi Kristov učenik koji slijedi Janje kamo god ide.[1305]

[1303] Usp. Lk 1,6.
[1304] Usp. i Iv 3,16; i Sol 2,8.
[1305] Usp. Otk 14,4.

Međukršćanska podijeljenost

11. - Otada su se drugi podvojili. Neki su se pokazali spremnima da svjedoče kao mučenici. Oni su svom spremnošću ispunili pritisak na mučeništvo. Ali su na vidjelo izišli i nespremni, neuvježbani i još slabi. Nisu bili u stanju podnijeti napetosti velike borbe. Od njih, nekih deset na broju, nisu uspjeli. Ti su nam nanijeli veliku bol i bezmjernu tugu. Čak su kršili spremnost drugih koji nisu bili uhićeni. Ovi su, mada uz trpljenje svega strašnoga, ipak stajali uz mučene i nisu ih napuštali.

Nastala bojazan

12. - Tada je sve obuzeo strah zbog neizvjesnosti glede priznanja. Ali nismo se bojali nanošenih kazna nego smo se plašili, gledajući kraj, da netko ne padne.

Uhićenje odličnijih

13. - Međutim, svaki su dan hvatani dostojni. Popunjali su broj mučenih. Tako su iz obje Crkve sabrali sve valjane koji su ovdje obavljali većinu posla.

Uhićeni sluge

14. - Bivali su hvatani i neki pogani, sluge kod naših jer je upravitelj u ime države naredio da se svi mi potražimo. Sluge su, zasjedom Satane, prestrašila mučenja koja su, vidjeli su, pri istrazi trpjeli sveti. Ali na to su ih poticali i vojnici. Lagali su o našim tijestovskim gozbama[1306] i edipovskim spolnim općenjima kao i drugome što nama nije dopušteno ni kazati ni pomisliti. Čak ne vjerujemo da se to ikada i dogodilo kod ljudi.

Iv 16,2

15. - Glas se o navedenome proširio. Svi su se na nas razljutili.

[1306] Tijest je imao brata Atreja. Atrej je iz osvete ubio dva Tijestova sina i njihovo meso stavio u svrhu gozbe na stol pred Tijesta.

Ako su se neki ranije zbog srodstva držali mjere, tada su se uvelike razgnjevili i na nas škripali zubima. Ispunilo se što je rekao naš Gospodin: "Doći će vrijeme kada će svatko tko vas ubije misliti da Bogu iskazuje službu" (Iv 16,2).

Satana

16. - Otada unaprijed sveti su mučenici podnosili kazne povrh svakoga opisa. Satana je u tome tražio slavu da i mučenici reknu neku hulu.

Sankto, Maturo, Atal i Blandina

17. - Svekoliki je gnjev svjetine, upravitelja i vojnika nahrupio na Sankta, đakona iz Vienne; na Matura, doduše novokrštenika, ali pravoga borca; na Atalu koji je Pergamac rodom, ali je uvijek bio stup i potporanj[1307] te na Blandinu. Krist je po Blandini pokazao da se ono što se ljudima pričinja priprosto, neizgledno i neznatno kod Boga zbog ljubavi prema njemu drži vrijednim velike slave. Ljubav se pokazuje na djelu, a ne hvali vanjštinom.

Blandina

18. - Mi se svi bojasmo kao što se i Blandinina tjelesna gospodarica - i sama bijaše jdna natjecateljica među mučenicima - strašila da Blandina zbog tjelesne krhkosti uopće neće moći u svoj slobodi iskazati vjeroispovijed. Ali Blandinu je ispunjala tolika snaga da su oni koji su je, izmijenjujući se, na svaki način mučili od zore do mraka sustali i klonuli. Sami su priznali da su pobijeđeni. Više nemaju ništa što bi Blandini načinili. Čude se što ona još uvijek diše dok joj je cijelo tijelo polomljeno i rastvoreno. Oni pak svjedoče da je bila dovoljna jedna jedina vrst mučenja da duša otiđe, a ne tolike i takve vrste.

[1307] Usp. 1 Tim 3,15.

Blandina kao kršćanka

19. - Blažena se kao istinska ratnica pomlađivala vjeroispovjeđu. Za nju bijaše oporavak, odmor i zaustavljanje onoga što se zbivalo[1308] kada je izgovarala: Ja sam kršćanka. Kod nas se ne događa ništa opaka.

Sanktovo držanje

20. - I Sankto je, i on, na izvanredan način i bolje od svakoga čovjeka plemenito podnosio ljudska zlostavljanja. Bezakonici su se nadali da će od njega zbog trajanja i veličine mučenja pri ispitivanju čuti nešto što je zabranjeno. Ali Sankto im se suprostavio takvom čvrstoćom da im nije rekao ni svoje ime kao ni ime naroda niti grada odakle je bio niti je li rob odnosno slobodni čovjek. Naprotiv, namjesto svih pitanja, odgovarao je latinskim jezikom: Ja sam kršćanin. To je izjavljivao umjesto imena, umjesto grada, umjesto podrijetla i umjesto svega drugoga što je slijedilo. Pogani od njega nisu čuli drugu riječ.

Protivnički postupak

21. - Napokon je zavist prema Sanktu obuzela upravitelja i mučitelje. Više nisu imali ništa na nj primijeniti. Najzad su na najnježnije udove njegova tijela prilijepili usijane mjedene pločice.

Nepokolebivi Sankto

22. - Udovi su planuli, ali Sankto je ostao nesavinut i nije se predao. Bio je čvrst glede vjeroispovijedi. Rosio ga je i krijepio nebeski izvor vode života što teče iz Kristova boka.[1309]

Pobjednica ljubav

23. - Tijelo je bilo svjedok onoga što se dogodilo. Bijaše sama rana, izudaranost, stegnuto. Izgubilo je vanjski izgled. Krist koji je u njemu trpio dovršio je velike slave. Protivnika je lišio moći. Za primjer

[1308] Odnosi se na trpljenje.
[1309] Usp. iv 7,38;19,34.

drugima pokazao je da nije ništa strašno gdje je Očeva ljubav niti je išta tužno gdje je Kristova slava.

Iscijeljeni Sankto

24. - Bezakonici su ponovno mučenoga mučili poslije nekoliko dana. Mislili su da će Sankta, ako mu nanesu iste kazne, nadvladati jer je tijelo bilo otečeno i opečeno. Sankto nije više podnosio niti dodir ruku. Ali ako premine u mukama, ulit će ostalima strah. Međutim, ne samo što se to nije s njime dogodilo nego je Sankto mimo svakoga ljudskoga očekivanja uzdigao glavu. U naknadnim je patnjama uspravio tijelo, zadobio pređašnji vanjski izgled i uporabu udova. Tako mu drugo mučenje nije bilo kazna već mu je, po Kristovoj milosti, postalo iscjeljenje.

Pala Biblis

25. - I Biblis bijaše jedna od onih što zanijekaše. Đavao je već pomislio da ju je progutao. Ali je želio da je osudi i za hule. Doveo ju je na kažnjavanje. Prisiljavao ju je da o nama iskaže bezbožnosti. Već je bila krhka i bez odvažnosti.

Mučenica Biblis

26. - Biblis se kroz mučenje otrijeznila i, tako reći, probudila iz dubokoga sna. Po privremenoj se kazni sjetila vječne kazne u paklu. Klevetnicima se suprostavila u lice. Rekla je: "Kako bi ovi jeli djecu, a nije im dopušteno jesti ni krv nerazumnih životinja?"[1310] Otada je ispovijedala da je kršćanka i bila pridodana dijelu mučenika.

Gušenja

27. - Budući da je Krist mučeničkom izdržljivošću obeskrijepio tiraninova sredstva za kažnjavanja, đavao je izmislio nove mogućnosti. To su: zajednička zatvaranja u tmini i najstrašnijem zatvorskome dijelu;

[1310] Usp. Dj 15,29.

protezanje nogu protegnutih na drvetu do petoga otvora kao i ostala zlostavljanja koja obično gnjevni pomagači, ispunjeni đavlom, pripreme zatvorenicima. Stoga se veliki broj ugušio u zatvoru. To su oni za koje Gospodin htjede da tako otiđu te očituju njegovu slavu.

Različito podnošenje zatvora

28. - Neki su bili kruto mučeni te se činilo da više ne mogu živjeti uza svu skrb. Ipak su u tamnici ostajali na životu. Lišeni ljudske skrbi Gospodin ih je krijepio i snažio u tijelu i duši. Oni su ostale sokolili i tješili. Mlađi pak i nedavno utamničeni čija tijela nisu prethodno mučena, nisu podnijeli teret zajedničkoga zatočenja nego su u tamnici preminuli.

Lionski biskup Potin

29. - Blaženi Potin kome je bila povjerena biskupska služba u Lionu imaše preko devedeset godina. Tijelom je bio posve slab. Jedva je zbog nazočne tjelesne slabosti disao. Međutim, Potina je snažio polet Duha jer je u njemu bila čežnja za mučeništvom. I njega su dovukli pred sudište. Tijelo mu se rastvaralo od starosti i bolesti, ali se duša u njemu sačuvala da Krist po njoj pobijedi.[1311]

Potin na sudu

30. - Vojnici su Potina donijeli pred sud. Pratile su ga gradske vlasti i svekoliko mnoštvo. Izvikivali su svakojake povike kao da je Potin Krist. Potin je pružio lijepo svjedočanstvo.[1312]

Potin umire u zatvoru

31. - Kada je upravitelj zapitao Potina tko je kršćanski Bog, kazao je: Ako si dostojan, upoznat ćeš. Potom su ga bez milosrđa vukli i trpio je različite udarce. Oni koji su bili blizu raznoliko su ga zlostavljali rukama i nogama. Oni pak koji su bili daleko na nj su bacali što je tko imao u

[1311] 2 Kor 2,14.
[1312] Usp. 1 Tim 6,14.

rukama. Svi su mislili da uvelike griješe i da nisu pobožni ako se tko sustegne od drzovitosti prema Potinu. Smatrali su da tako osvećuju svoje bogove. Potin je, jedva dišući, bačen u zatvor i nakon dva dana izdahnuo.

Božji zahvat

32. - Tada se obistinilo veliko Božje djelo i očitovalo neizmjerno Isusovo milosrđe. Rijetko se događalo u bratstvu,[1313] ali je posve u skladu s Kristovim postupanjem.

Priznavaoci i nijekatelji

33. - Oni koji su kod prvoga uhićenja zanijekali, bili su i sami suzatočenici. Dijelili su strahote jer im u taj čas nijekanje nije bilo od nikakve koristi. Oni koji su priznali što su bili, zatvoreni su kao kršćani. Nije im nanesena nikakva druga optužba. Oni su pak drugi zadržani kao ubojice i opaki. U odnosu na kršćane dvostruko su kažnjeni.

Kršćani i drugi

34. - Kršćane olakšavaše radost svjedočenja, nada u obećanja, ljubav prema Kristu i Duh koji dolazi od Oca. One druge uvelike je kažnjavala savjest. Vanjski ih je izgled pri prolazu pokazivao između ostalih.

Ispovjedaoci i nijekatelji

35. - Priznavaoci su se kretali veseli. U očima im se miješala ogromna slava i ljupkost. Zato su im i okovi pristajali poput izvrsnoga ukrasa: kao zaručnici okićenoj zlatno vezenim obrubima. Istodobno su odisali ugodni Kristov miomiris.[1314] Čak su neki pomislili da su se zaista poslužili svjetovnom pomašću. Oni pak koji su zanijekali, imali su oboren pogled. Bili su poniženi, ružni i ispunjeni svakom rugobom. Uz to su ih zlostavljali i pogani kao neplemenite i kukavice. Bili su optuženi za ubojstva. Izgubili su svečani, slavni i životvorni naziv. Kada su ostali to

[1313] Odnosi se izvještaj koji slijedi.
[1314] Usp. 2 Kor 2,15.

vidjeli, osnažili su se. Bez ikakva su dvoumljenja, uhićeni, izricali priznanje. Nisu posjedovali misao đavolskoga razmišljanja."

Raznovrsna mučenja

36. - Pošto su nakon iznesenoga mnogo drugo kazali[1315] neposredno proslijeđuju: "Inače se poslije toga mučeničko svjedočenje njihove smrti razdvojilo na svekolike načine. Ocu su pak prinijeli jedan vijenac koji je bio spleten od različitih boja i svakovrsnoga cvijeća. Trebaše, dakle, da plemeniti borci podnesu različit boj i posve pobjede te prime veliki vijenac neraspadljivosti.

Pred zvijerima

37. - Dakle, za opće motrenje poganske nečovječnosti izvedoše pred zvijeri na jednome mjestu: Matura, Sakta, Blandinu i Atala. Upravo je bio dan kada se s našima upriličila borba sa zvijerima.

U amfiteatru

38. - Maturo i Sankto odmah su u amfiteatru prošli svaku kaznu kao da ranije nisu uopće ništa pretrpjeli. Još točnije: kako su već u više navrata svladali protivnika, borbu su vodili za sami vijenac. Tu su iznova u patnji prošli: uobičajene bičeve; povlačenja od zvijeri, sve što svatko, kada se narod razbjesni, sa svoga mjesta dovikuje i naređuje te na koncu svega željeznu stolicu. S nje su njihova spaljena tijela isparivala paru pretiline.

Postojani Sankto

39. - Međutim, ni tako se nisu umirili već su još više bjesnjeli. Htjeli su svladati njihovu postojanost. Ipak od Sankta nisu ništa drugo čuli doli one riječi očitovanja kako je od početka naviknuo izricati.[1316]

[1315] To su, jasno, sastavljači *Poslanice.*
[1316] Vidi: 5,1,20.

Ugušeni

40. - Budući da se poslije velike borbe život te dvojice dugo produživao, na kraju su ih zadavili. Toga su dana, umjesto svake raznovrsnosti zasebnih borbi, oni svijetu bili prizor.[1317]

Blandinin primjer

41. - Blandina je bila obješena o drvo i za hranu izložena nasrnulim zvijerima. Sami pogled na nju kako uz glasnu molitvu visi na onome što nalikuje na križ, veliku je odvažnost ulijevao u one koji su se borili. I tjelesnim su očima u bitci posredstvom sestre gledali Onoga koji je za njih bio raspet da one koji u nj vjeruju osvjedoči kako svatko tko je trpio na Kristovu slavu ima vječno zajedništvo sa živim Bogom.

Blandina kao poticaj

42. - Ipak tada Blandinu nije dodirnula nijedna zvijer. Skinuli su je s drveta i ponovno odveli u zatvor. Sačuvana je za drugi boj da uz više napora pobijedi i krivudavoj zmiji nanese neumoljivu osudu te da osokoli braću. Ona koja je malena, slaba i prezrena obukla je velikoga i nepobjedivoga natjecatelja Krista. Protivnika je svladala mnogim ždrijebom i borbom se ovjenčala vijencem neraspadljivosti.

Odlični Atal

43. - Svjetina je gromoglasno tražila i samoga Atala koji je bio veoma poznat. Atal je unišao kao natjecatelj spreman čistom savješću jer se čestito uvježbao u kršćanskoj vojnoj vrsti. Uvijek je među nama bio svjedok istine.

Atal u amfiteatru

44. - Atala su kružno proveli u amfiteatru. Pred njim se nosila pločica na kojoj je latinski pisalo: Ovo je Atal, kršćanin. Puk ga je jako

[1317] Usp. 1 Kor 4,9; Heb 10,33.

priželjkivao. Kada je upravitelj doznao da je Atal Rimljanin, naredio je da se dovede s ostalima koji su u zatvoru. O njima je pisao Cezaru i od njega čekao odgovor.

Mučenički utjecaj

45. - Vrijeme do odgovora za njih nije bilo ni beskorisno ni neplodno. Po njihovoj se strpljivosti iskazalo Kristovo milosrđe. Posredstvom živih oživjelo je što bijaše mrtvo. Mučenici su udijelili milost onima koji nisu mučenički svjedočili. Velika je radost obuzela djevicu majku.[1318] Kao žive je dobila one što ih je odbacila iz sebe kao mrtve.

Uzdignuće palih

46. - Po mučenicima su mnogi od nijekatelja ponovno odmjerili snagu. Iznova su se začeli i ražarili. Također su naučili ispovijedati vjeru. Unaprijed su živi i osnaženi pristupili sudištu da ih upravitelj opet ispita. To je zasladio Bog koji ne želi grešnikovu smrt[1319] već je dobrostiv glede obraćenja.

Cezarov odgovor

47. - Cezar je potpisao neka se neki išibaju do smrti, a oslobode oni koji zaniječu. Tu se pak počela slaviti narodna svečanost. Bila je dobro posjećena jer se na nju dolazilo iz svih naroda. Upravitelj je pred sudište doveo blažene na porugu i za prizor svjetini. Stoga je opet ispitivao. Glave je odsjekao onima koji su, činilo se, imali rimsko građansko pravo. Ostale je poslao pred zvijeri.

Proslava Isusa Krista

48. - Krist se u velikoj mjeri proslavio na onima koji su najprije zanijekali. Sada su mimo očekivanja među poganima ispovijedili vjeru. Ti su odvojeno ispitivani kao da će doista biti oslobođeni. Ali kako su

[1318] To je tada već uvriježeni naziv za Crkvu.
[1319] Usp Ez 12,23;33,11.

priznali vjeru, pridodani su dijelu mučenika. Vani su ostali oni koji nisu nikada imali ni tračak vjere ni svijest svadbene haljine[1320] ni pomisao na strah Božji.[1321] Međutim, svojim su zaokretom pohulili Put.[1322] To su sinovi propasti.[1323]

Stanoviti Aleksandar

49. - Svi su se ostali sjedinili s Crkvom. Dok su bili ispitivani, neki je Aleksandar - Frigijac po rodu, liječnik po zanimanju, već više godina nastanjen u Galijama, svima jako poznat po ljubavi prema Bogu i slobodom u govoru,[1324] a imao je dijela u apostolskome milosnome daru - stajao uz sudište. Migom je one sokolio na priznanje. Onima koji su stajali oko sudačke govornice pružao je dojam kao da je u porođajnoj boli.[1325]

Aleksandar i Atal pred zvijerima

50. - Svijet se razgnjevio time što sada priznaju oni koji su ranije nijekali. Povikivali su na Aleksandra kao da je on to učinio. Bio je priveden. Kada ga je upravitelj pitao tko je, kazao je da je kršćanin. Razljutivši se, osudio ga je: pred zvijeri. Sutradan je s Atalom izišao. Upravitelj je, povlađujući svijetu, ponovno i Atalu izručio zvjerima.

Aleksandrova smrt

51. - Oni su prošli kroz sva sredstva izmišljena za kažnjavanje u amfiteatru i podnijeli najveći boj te na kraju i sami bili žrtvovani. Aleksandar nije niti zastenjao niti uopće promrmljao nego se u srcu razgovarao s Bogom.

[1320] Usp. Mt 22,11-13.
[1321] Usp. Rim 2,24.
[1322] Usp. Iv 14,6.
[1323] Usp. Iv 17,12.
[1324] Usp. Dj 4,29-31.
[1325] Usp. Gal 4,19.

Atalina smrt

52. - Dok je Atal sjedio na željeznoj stolici i gorio i kada je od tijela širio miris paljenja, latinskim je jezikom kazao mnoštvu: Gle, to što vi činite, to znači jesti ljude. Mi pak niti ljude jedemo niti što drugo loše činimo. Upitan koje ime posjeduje Bog, Atal je odgovorio: Bog nema ime kao čovjek.

Blandina i Pontik

53. - Napokon, na kraju svega, zadnji dan pojedinačnih borbi opet je Blandina bila uvedena zajedno s Pontikom, dječakom od nekih petnaest godina. Uvodili su ih dnevno da motre kažnjavanje ostalih. Prisiljavali su ih da se zakunu njihovim kumirima. Ali kako su Blandina i Pontik ostali nepokolebljivi i nisu se uopće obazirali na protivnike, mnoštvo se protiv njih rasrdilo. Nije se sažaljevalo nad dječakovom dobi niti se ustručavalo pred ženom.

Pontikova smrt

54. - Izložili su ih svim strahotama i uokrug proveli kroz svaku kaznu. Jedno su za drugim silili na zakletvu, ali nisu mogli to postignuti. Sestra je sokolila Pontika. I pogani su vidjeli da je ona posticala i osnaživala Pontika. Pontik je predao duh pošto je plemenito podnio svu kaznu.

Blandina kao zadnja

55. - Blažena je Blandina bila posljednja od svih. Kao plemenita majka prethodno je potaknula djecu i pred sobom kao pobjednike poslala Kralju. I ona je, pretrčavši sva natjecanja djece, pohitala k njima. Bila je vesela zbog izlaska kao da je pozvana na svadbenu gozbu, a ne bačena pred zvijeri.

Žrtvovana Blandina

56. - Poslije bičeva, poslije zvijeri, poslije roštilja napokon je

stavljena u vrbovu košaru i bačena pred bika. Životinja ju je dugo nabacivala, ali Blandina zbog nade i očekivanja onoga što je vjerovala i prisnoga razgovora s Kristom uopće nije osjećala što se zbivalo. I ona je žrtvovana. Ali i sami su pogani priznali da među njima nije nikada žena toliko i tako trpjela.

Zlostavljanje mučeničkih tjelesa

57. - Međutim, poganski bijes i okrutnost protiv svetih ni tako nije zahvatila zasićenost. Teško su se, razdražena od divljega bika, smirivala divlja i barbarska plemena. Njihovo je zlostavljanje prihvatilo drugi zasebni početak: protiv mrtvih tjelesa.

Otk 22,11

58. - To što su bili pobijeđeni nije ih posramilo jer ljudskoga razmišljanja nisu ni imali. Štoviše, još je dodatno kao zvijer raspalilo njihov gnjev. Upravitelj i narod pokazivali su prema nama istu nepravednu mržnju da se ispuni Pismo: Neka bezakonik postane još bezbožniji i pravednik još pravedniji.

Poganski nečasni postupak prema mrtvima

59. - Udavljene u zatvoru bacili su psima. Budno su danju i noću čuvali da im nitko od nas ne oda posmrtnu počast. Jednako su tada izlagali što je preostalo od zvijeri i vatre ili rastrgano ili sažgano. Kod drugih su također više dana uzastopno vojničkom pažljivošću čuvali neukopane glave i druge dijelove.

Raznoliki poganski stav

60. - Neki su bjesnjeli i prema posmrtnim ostacima škripali zubima. Tražili su koju im mogu nanijeti težu kaznu. Drugi se smijahu i rugahu istodobno veličajući vlastite kumire. Njima su pripisivali kažnjavanje kršćana. Oni što su bili umjereniji i pričinjali se da do neke mjere suosjećaju, uvelike su predbacivali govoreći: Gdje je njihov Bog i što im je koristilo bogoštovlje koje su čak predpostavili vlastitome

životu?

Nemogućnost ukopa

61. - Iznimno je velika raznolikost obilježavala poganska stajališta. Naše je pak raspoloženje bilo: ogromna tuga što tjelesa ne možemo pokriti zemljom. U tu nam svrhu nije koristila noć. Novac nije podmićivao niti molbe posramljivale. Najbudnije su na svaki način pazili kao da nešto stječu ako tjela ne dobiju grob."

Pepeo bačen u Ronu

62. - Poslije drugoga u nastavku iznesenoga vele: "Mučenička su, dakle, tjelesa na sve načine obeščastili. Šest dana su ih ostavili pod vedrim nebom. Bezakonici su ih potom, spaljena i kao crni pepeo, bacili u rijeku Ronu što teče blizu da se od njih više na zemlji ne vidi nikakav ostatak.

Nepobjedivi Bog

63. - To su činili kao da mogu pobijediti Boga, a njima oduzeti novo rođenje. Činili su, kako sami govorahu, da ni kršćani ne bi imali nadu u uskrsnuće. Naime, osvjedočeni u uskrsnuće, među nas uvode neko tuđe i novo bogoslužje. Preziru strahote mučenja i spremni su s veseljem stupiti u smrt. Sada pak pogledajmo da li će uskrsnuti i da li će im moći pomoći njihov Bog i izvući ih iz naših ruku."

Drugo poglavlje
(2,1-8)

DODATNI ULOMCI IZ PRETHODNE POSLANICE

Korist od nastavka

1. - To se tako dogodilo Kristovim crkvama u doba spomenutoga

vladara.[1326] Dopušteno je na temelju toga predpostaviti sličnim zaključivanjem što se zbilo u drugim pokrajinama. Zaslužuje pak da iz iste *Poslanice* prethodnome dodamo druge odlomke.[1327] U njima se riječima što slijede opisuje blagost i čovjekoljublje spomenutih mučenika.

Mučenička poniznost

2. - "Mučenici su nadasve bili zaneseni i postali nasljedovatelji Krista koji se, mada je u Božjemu liku,[1328] nije kao plijena držao jednakosti s Bogom. Stoga ni mučenici koji su doprli do ogromne slave - nisu jednom ni dvaput već često mučeni svjedočili, od zvjeri ponovno vraćeni, bili uronjeni u opekline, ožiljke i rane - nisu sami sebe proglašavali mučenicima niti su nama dopuštali da ih tim imenom oslovljavamo. Ako bi ih netko od nas ipak u pismu ili govoru nazvao mučenicima, strogo bi prekoravali.

Isus Krist mučenik

3. - Dragovoljno su naziv mučenika prepuštali Kristu, vjernome i pravome mučeniku,[1329] prvorođencu od mrtvih,[1330] vođi Božjega života.[1331] Također su dozivali u sjećanje mučenike koji su već otišli. Govorili su: oni su već mučenici; Krist se udostojao da ih kod ispovijedanja uzme; mi smo pak mali i ponizni ispovijedaoci. Tada su sa suzama pozivali braću neka ustrajno mole da dopru do potpunoga cilja.

Odlike mučenih

4. - Mučeni su na djelu pokazivali snagu mučeništva: posjedovali su punu slobodu govora prema poganima; na vidjelo su iznosili plemenitost duha preko ustrajnosti, nebojažljivosti i neustrašivosti. U

[1326] To je car Marko Aurelije. Općenito o njegovome stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 184-187.
[1327] To je *Poslanica* galskih kršćana maloazijskim Crkvama.
[1328] Usp. Fil 2,6.
[1329] Usp Otk 3,14.
[1330] Kol 1,18.
[1331] Dj 3,15.

odnosu na braću, odbijali su da ih nazivaju mučenicima. Bili su puni straha Božjega."

Mučenici nisu tužitelji

5. - I opet nešto dalje: "Sami su sebe ponizili pod čvrstom rukom koja ih je sada visoko uzdignula.[1332] Onda su pak sve branili i nisu nikoga optuživali. Sve su odriješivali, a nikoga vezali. Molili su i za one koji su im nanosili strahote kao i savršeni mučenik Stjepan: "Gospodine, ne ubroji im ovaj grijeh" (Dj 7,60). Ako je on molio za kamenovatelje koliko više za braću?"

Mučenici i pali

6. - Poslije drugoga opet vele: "Ovo je bio njihov najveći boj po istinskoj ljubavi protiv đavla: da udavljena zvijer žive izbaci one za koje ranije smatraše da ih je progutala. Prema palima nisu se ponijeli razmetljivo već su najpotrebnijima pomagali onim čime su sami obilovali jer su imali majčinsko srce. Za pale su prolili brojne suze kod Oca: molili su za život.

Mučenička ostavština

7. - On im ga je dao, a oni ga podijelili s bližnjima. Bogu su se vratili kao posvemašnji pobjednici. Uvijek su ljubili mir i nama su pružili mir. S mirom su otputovali Bogu. Majci[1333] nisu ostavili bol ni braći razdor ni rat već radost, mir, slogu i ljubav."

Blagost prema palima

8. - Neka je s korišću navedeno i to o nježnoj ljubavi onih blaženika prema palima među braćom. To je zbog naknadnoga nadljudskoga i nemilosrdnoga postupanja, okrutno primijenjenoga, Kristovim članovima.

[1332] Usp. 1 Pt 5,6.
[1333] To je Crkva.

Treće poglavlje
(3,1-4)

DODATNI PODACI IZ ISTE POSLANICE

Posebni izvještaj

1. - Isti spis[1334] već spomenutih mučenika sadrži još i drugi zapis koji je dostojan uspomene. Ništa ne priječi da se stavi za spoznaju onih koji će čitati. Bilo je kako slijedi.

Alcibijad

2. - Među mučenicima bio je i određeni Alcibijad. Živio je siromašnim životom. Prije svega uopće nije ništa za se uzimao. Posluživao se samo kruhom i vodom. Čak je nastojao tako živjeti i u zatvoru. Međutim, Atalu je poslije prve borbe koju je dovršio u amfiteatru bilo objavljeno da Alcibijad ne postupa dobro što se ne služi Božjim stvorenjima pa drugima pruža znamen sablazni.

Alcibijadov preokret

3. - Alcibijad je poslušao. Sve je slobodno uzimao i zahvaljivao Bogu. Božja je milost posjećivala mučene. Duh Sveti bio im je savjetnik.

Montanizam

4. - Zapravo su tada Montanovi,[1335] Alcibijadovi[1336] i Teodotovi učenici u Frigiji započeli kod mnogih svojim poimanjem proricanja. Mnogobrojna druga čudesa božanskoga milosnoga dara sve do tada zbivala su se u raznim Crkvama. Kod mnogih se stvorilo uvjerenje da i spomenuti proriču. Ali kako je nastalo nesuglasje među spomenutima, odmah su i braća u Galiji o njima predložila vlastiti sud koji je oprezan i posve pravovjeran. Objavili su razna pisma koja potječu od mučenika

[1334] To je *Poslanica* iz koje Euzebije prethodno navodi razne ulomke.
[1335] O montanizmu u nastavku govorimo nešto podrobnije.
[1336] O poteškoći s imenom na tome mjestu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 26 bilj. 3.

koji su među njima došli do kraja.[1337] Pisali su ih, dok su još bili u okovima, braći u Aziji i Frigiji kao i Ekeuteriju koji je tada bio rimski biskup.[1338] Bili su veleposlanici mira među Crkvama.

Četvrto poglavlje
(4,1-3)

GALSKI MUČENICI I PAPA ELEUTERIJE

Mučeni o Ireneju

1. - Isti su mučenici spomenutome biskupu u Rimu[1339] preporučili Ireneja[1340] koji je već tada bio svećenik Crkve u Lionu. O tome su mužu mnogo svjedočili kako pokazuju njihove riječi koje imaju oblik što slijedi.

Izravni navod

2. - "Oče Eleuterije,[1341] ponovno i trajno molimo da se raduješ u Bogu. Zamolismo svoga brata i druga Ireneja da ti ponese ova pisma.[1342] Molimo te da se za nj zauzmeš jer je revnitelj Kristove oporuke. Kada bismo znali da pravednost nekome priređuje položaj, najprije bismo istaknuli da je Irenej svećenik Crkve. On je to uistinu."

[1337] Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 384.
[1338] Lionski vjernici i mučenici pisali su papi Eleuteriju o montanizmu u onim krajevima. Vjerojatno je Eleuterije dokumentom prvi osudio montanizam. Čini se da je taj dokument poznavao Tertulijan. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 249.
[1339] To je papa Eleuterije.
[1340] O tome Irenejevom putovanju iz Liona u Rim g. 177. ili g. 178. vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 256; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 110; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 409.
[1341] Tu imamo veoma rano svjedočanstvo da se Rimski biskup naziva "ocem". I to mjesto ubrajamo u niz kojim se uspostavio naziv "otac" u crkvenome načinu izražavanja i oslovljavanja. O tome usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 2.
[1342] Tim su se pismima vjernici u Galiji uključili u početnu raspravu oko montanizma: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 256; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 110; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 409.

3. - Zašto uopće navoditi mučenički popis koji je u naznačenome spisu[1343] pa napose navoditi one koji su život okončali odrubljenjem glave; napose navoditi bačene zvijerima za hranu i, opet, usnule u zatvoru ili navoditi po broju one koji su kao ispovijedaoci još tada bili na životu? Tko to želi i to će lako u potpunosti doznati ako uzme u ruke naš spis, zbornik mučenika[1344] jer smo, kako rekoh,[1345] i to uvrstili.

Navedeno se pak zbilo za Antonina.[1346]

Peto poglavlje
(5,1-9)

MOLITVA ISPROSILA KIŠU VOJSCI CARA MARKA AURELIJA I NAPOMENA O IRENEJU

Molitva vojnika

1. - Zapis kaže da je Antoninov brat, Cezar Marko Aurelije, uspostavljajući bojni red protiv Germana i Sarmata, zapao u nepriliku jer je žeđ pritisnula njegovu vojsku. Međutim, vojnici su takozvane Melitenske legije na temelju vjere koja ih je otada do sada podupirala u borbi protiv neprijatelja po našem običaju na zemlju svinuli koljeno i Bogu upravili prošnje.

Oluja i kiša

2. - Neprijateljima se taj prizor pričinio čudnim. Predaja kaže da ih je smjesta zadesio još čudesniji. Nagla je oluja neprijatelje nagnala u bijeg i propast. Kiša je pak vojsku onih koji su zazvali Boga oživjela dok je gotovo sva zbog žeđi trebala propasti.

[1343] To je *Poslanica* vjernika iz Galije. Nju ovdje Euzebije trajno navodi.
[1344] Usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 10.
[1345] Vidi prethodno u ovoj petoj knjizi *Pristupne napomene* br. 2.
[1346] To je zapravo car Marko Aurelije.

3. - Događaj spominju pisci koji su daleko od našega učenja, ali im je bilo stalo do pisanja o naznačenim carevima. Poznat je i našim piscima. Ipak profani povjesničari, ukoliko su tuđi vjeri, bilježe čudesni čin, ali ne smatraju da se zbio po molitvama naših. Naši kao ljubitelji istine događaj donose jednostavnim i priprostim načinom.

Apologet Apolinar i događaj

4. - Među njima je i Apolinar.[1347] On kaže da je od toga vremena legija koja je molitvom prouzročila čudo od vladara dobila ime koje odgovara. Latinski se naziva Gromovita.

Tertulijanovo svjedočanstvo

5. - Navedenome je vjerodostojni svjedok i Tertulijan. Kada na latinskome upravlja *Obranu* za vjeru Senatu - već smo je i ranije spomenuli[1348] - događaj potvrđuje jačim i očevidnijim dokazom.

Sažetak Tertulijanova navoda

6. - Tertulijan, dakle, pišući kaže da od Marka,[1349] najrazumnijega vladara, sve do tada postoji pismo[1350] u kojemu svjedoči da je njegova vojska s nedostatka vode trebala propasti u Germaniji. Spasile su je kršćanske molitve. Tertulijan također veli da je car smrću zaprijetio onima koji bi nas htjeli optužiti.

Tertulijanov ulomak

7. - Naznačeni muž prethodnome dodaje i ovo: "Kakvi su to zakoni koji se jedino protiv nas primjenjuju? Bezbožni su, nepravedni, okrutni. Nije ih se držao ni Vespazijan, mada je pobijedio Židove. Trajan ih je

[1347] Vidi: 4,27.
[1348] Vidi: 2,2,4;25,4;3,33,3.
[1349] To je car Marko Aurelije.
[1350] Neautentičnost pisma ističe G. BARDY, *Eusèbe*, II, 30 bilj. 8.

dijelom obeskrijepio braneći istraživanje kršćana. Nije ih potvrdio ni Hadrijan premda je sve pretjerano miješao, ali ni onaj koji se naziva Pobožni."

Međutim, neka to svatko stavi gdje hoće.

Irenej lionski biskup

8. - Mi pak prijeđimo na slijed onoga što dolazi. Potin je imao punih devedeset godina kada je preminuo s mučenicima u Galiji.[1351] Biskupiju u Lionu koju je vodio Potin naslijedio je Irenej. Čusmo da je Irenej u ranoj dobi bio Polikarpov slušalac.[1352]

Irenejev popis papa

9. - Irenej je u trećoj knjizi spisa *Protiv krivovjerja* naznačio slijed rimskih biskupa do Eleuterija. Upravo istražujemo događaje Eleuterijeva vremena. Budući da je Irenej svoje djelo napisao u Eleuterijevo djelo, kada piše papi, utvrđuje kako slijedi.

[1351] Vidi: 5,1,29-31.

[1352] Irenej Lionski pripada u skupinu najvećih teologa svekolike povijesti teologije. Iz Irenejeva života imamo veoma malo posve pouzdanih podataka. Irenej se vjerojatno rodio u maloazijskome gradu Smirni oko g. 140. U mladosti je slušao govor i nauk sv. Polikarpa. Irenej je napustio svoj zavičaj i oko g. 177. nalazimo ga u Lionu. Tada je već svećenik. Lionska ga kršćanska zajednica kao svoga predstavnika šalje u Rim da s papom Eleuterijem raspravi pitanje montanizma. Kada se Irenej vratio u Lion, izabran je za lionskoga biskupa jer je biskup Potin umro kao mučenik. Irenej je ušao u izravni dodir i s papom Viktorom kada se ponovno rasplamsala rasprava oko vazmene svetkovine. Irenej je pismima upozorio Viktora i biskupe koji su se Viktoru suprostavili da raspravu vode brinući se o miru i slozi među Crkvama. Ne znamo ni kada ni kako je Irenej preminuo. Obično se kaže da je umro kao mučenik oko g. 202. O Ireneju, njegovim spisima i učenju vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 255-279; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 110-117; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 409-471; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 93-97.

Šesto poglavlje
(6,1-5)

IRENEJEV POPIS PAPA

Lino i Anaklet

1. - "Pošto su blaženi apostoli utemeljili i izgradili Crkvu, biskupsku su službu stavili u ruke Linu. Pavao toga Lina spominje u pismu Timoteju.[1353] Lina je naslijedio Anaklet.

Klement

2. - Poslije Anakleta nakon apostola na trećem mjestu biskupstvo u dio stječe Klement koji je također vidio blažene apostole i stupao uz njih. Još mu je u ušima odzvanjala apostolska propovijed i pred očima je imao njihovu predaju. Nije bio sam jer su tada, još uvijek, na životu bili mnogi koje su poučili apostoli.

Korintski razdor

3. - Za toga je Klementa nastao ne mali razdor među braćom u Korintu. Stoga im je Crkva u Rimu napisala nadasve važnu *Poslanicu* da ih izmiri, obnovi njihovu vjeru i predaju koju je nedavno primila od apostola."

Irenej malo dalje kaže:

Osmorica papa

4. - "Toga Klementa naslijeđuje Evarist, a Evarista Aleksandar. Potom je, kao šesti od apostola, postavljen Siksto. Poslije njega je Telesfor koji je kao mučenik slavno posvjedočio. Potom je Higin, zatim Pio i nakon njega Anicet. Soter je naslijedio Aniceta. Sada na dvanaestome mjestu nakon apostola biskupski ždrijeb drži Eleuterije.

[1353] Usp. 2 Tim 4,21.

Predaja

5. - Istim je redom i istim nasljedstvom u Crkvi do nas došla predaja i nagovještaj istine."

Sedmo poglavlje
(7,1-6)

IRENEJ I MILOSNI DARI

Protiv krivovjerjâ

1. - Irenej je u skladu s onim što smo ranije izrazili[1354] zabilježio u djelu koje na broj ima pet knjiga. Naslovio ga je: *Pobijanje i uništenje krivoimene spoznaje.*[1355] U drugoj knjizi toga spisa riječima koje slijede naznačio je da su do njegova vremena u nekim Crkvama na životu ostali primjeri božanske i čudesne snage. Irenej kaže:

Uskrisivanje

2. - "Puno trebaše da uskrise mrtvoga kako je uskrsavao Gospodin i apostoli posredstvom molitve te kako je često bilo u bratstvu. U potrebi cijela je mjesna Crkva uz veliki post i prošnju molila. Duh se preminuloga vraćao i čovjek bio poklonjen molitvama svetih."

Nakon ostaloga Irenej također veli:

Ef 4,7

3. - "Ako kažu da je Gospodin prividno učinio čudesa, dovest ćemo ih pred proroštva. Iz njih ćemo pokazati kako se zaista i zbilo te da je samo on Sin Božji. Stoga istinski njegovi učenici u njegovo ime

[1354] Vidi: 4,18,8.

[1355] Tu je Euzebije naveo cjeloviti naslov glasovitoga Irenejeva djela. Ono se inače sada navodi u skraćenome obliku: *Protiv krivovjerja.* Irenej u djelu doista piše protiv najrazličitiji krivoučitelja. Ipak je njegovo djelo sjajni dogmatski nauk njegova vremena. O tom dragocjenom djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 257-262; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 111-112; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 414-418.

uspostavljaju za dobro drugih ljudi milost koju su od njega primili: kako je svaki pojedinac od njega primio dar.[1356]

Čudesni čini

4. - Neki čvrsto i uistinu izgone zloduhe pa često upravo oni koji su očišćeni vjeruju i jesu u Crkvi. Drugi posjeduju predznanje budućnosti, viđenja i proročke riječi. Treći, opet, polaganjem ruku iscijeljuju bolesne i ozdravljuju. Čak su i sada, kako kazasmo, mrtvi uskrsnuli te dosta godina s nama ostali na životu. I što?

Mt 10,8

5. - Ne može se kazati broj milosnih darova koje Crkva po svemu svijetu prima od Boga u ime Isusa Krista koji je raspet pod Poncijem Pilatom. Ona ih svaki dan provodi u djelo za dobrobit pogana. Nikoga ne obmanjuje niti traži novac. Kako je od Boga primila dar, darom i poslužuje."[1357]

Dar jezika

6. - Irenej na drugome mjestu piše: "Čuli smo da mnoga braća u Crkvi imaju proročke darove i po Duhu govore različitim jezicima. Na vidjelo iznose i ljudske skritosti ako je to od koristi. Također tumače Božja otajstva."

Toliko o tome da su kod dostojnih ostali na životu različiti darovi do naznačenih vremena.

[1356] Usp. Ef 4,7.

[1357] Usp. Mt 10,8.

Osmo poglavlje
(8,1-15)

IRENEJ I SVETO PISMO

Podsjećanje

1. - Počinjući djelo obećali smo rekavši da ćemo kada dođe čas[1358] navesti riječi drevnih crkvenih prezbitera i pisaca u kojima su, zapisano, prenijeli predaje o Spisima u zavjetima,[1359] a doprle su do njih. Budući da je među njima bio i Irenej, de da navedemo i njegove izričaje.

Matejevo evanđelje

2. - Prve navodimo one o Svetim evanđeljima. Glase ovako: "Matej je među Hebrejima njihovim vlastitim jezikom[1360] objavio Pismo što je Evanđelje. Petar i Pavao propovijedahu evanđelje u Rimu i utemeljili su Crkvu.

Markovo i Lukino evanđelje

3. - Po njihovu odlasku Marko, Petrov učenik i tumač, i on nam je, zabilježeno, predao ono što je Petar navijestio.[1361] Luka pak, Pavlov pratilac, u knjigu je uvrstio evanđelje što ga je Pavao propovijedao.

Ivanovo evanđelje

4. - Nadalje, Ivan je, Gospodnji učenik, koji se naslonio na Gospodnje grudi,[1362] izdao, i on, Evanđelje dok je još živio u azijskome Efezu."

[1358] Vidi: 3,3,3.
[1359] To je Stari i Novi zavjet.
[1360] Tako i Irenej tvrdi da je Matej svoje evanđelje izvorno napisao na hebrejskome jeziku.
[1361] Već je predaja prethodno povezala Markovo evanđelje s Petrovom propovijedi.
[1362] Usp. Iv 13,25; 21,20.

Broj iz Otk 13,18

5. - Irenej je to kazao u trećoj knjizi spomenutoga djela.[1363] U petoj knjizi o Ivanovu *Otkrivenju* i o broju[1364] koji je ime za Antikrista ovako razlaže: "S time je tako. U svim pak pomnim i drevnim prijepisima nalazi se taj broj. Svjedoče također i sami oni koji su svojim očima vidjeli Ivana. Čak nas i sami razum uči da se broj imena zvijeri u njemu nalazi po grčkome brojenju pomoću slova."

Antikrist

6. - Irenej nešto dalje o istome imenu kaže: "Mi se, dakle, ne izlažemo opasnosti što se čvrsto izražavamo o Antikristovu imenu. Da je, naime, trebalo u sadašnjemu času jasno najaviti njegovo ime, rekao bi ga onaj koji je vidio otkrivenje. Nije bilo viđeno pred mnogo vremena već gotovo za našega naraštaja, pod konca Domicijanove vladavine."[1365]

1 Ivanova, 1 Petrova i Hermin Pastir

7. - To Irenej naznačuje o *Otkrivenju.* Ali također spominje *Prvu Ivanovu poslanicu.* Iz nje unosi veći broj navoda. Isto je i s *Prvom Petrovom.* Ne samo pak da je poznavao spis *Pastir*[1366] već ga i prihvaća.[1367] Irenej kaže: "Pismo lijepo veli: Prije svega vjeruj da je Bog jedan koji je sve stvorio i sve uredio", itd.

Mudr 6,19 i stanoviti prezbiter

8. - Irenej se služio nekim riječima iz Salamonove *Mudrosti.* Gotovo doslovno veli: "Motrenje Boga stvara neraspadljivost, a neraspadljivost pruža blizinu Božju" (Mudr 6,19). Irenej također spominje *Uspomene* nekoga apostolskoga prezbitera. Ime mu je prešutio. Naveo je njegova *Tumačenja božanskih pisama.*[1368]

[1363] To je djelo *Protiv krivovjerja.*
[1364] Usp. Otk 13,18.
[1365] O istome je već ranije bilo govora. Vidi: 3,18,1-3.
[1366] To je djelo pisca koji se zove Herma. Već je o tome ranije bilo govora.
[1367] To pokazuje da je Irenej Hermino djelo *Pastir* smatrao novozavjetnim kanonskim spisom.
[1368] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 36 bilj. 12.

Justin, Ignacije i pobijanje Marciona

9. - Irenej se također sjećao mučenika Justina[1369] i Ignacija.[1370] Služio se navodima iz onoga što su oni napisali. Jednako je obećao da će osobno u svome vlastitome djelu pobiti Marciona na temelju njegovih spisa.[1371]

Iz 7,14

10. - S obzirom na prijevod Bogom nadahnutih Pisama po Sedamdesetorici[1372] počuj što Irenej piše doslovce: "Bog je, dakle, postao čovjek i sam nas je Gospodin spasio. Pružio je čudesni znak Djevice, a ne kako kažu neki od onih koji se sada usuđuju drukčije prevesti Pismo: Evo mlada će žena začeti i poroditi sina.[1373] Tako su preveli Teodocion Efežanin[1374] i Akvila Pontski,[1375] obojica židovski prozeliti. Ebioniti, njih slijedeći, kažu da se Isus rodio od Josipa."[1376]

Ptolomej i Septuaginta

11. - Irenej nešto dalje prethodnome ovo dodaje: "Prije nego su Rimljani učvrstili svoju vlast i dok Macedonci još držahu Aziju, Lagusov sin Ptolomej prije svega je poželio biblioteku koju je podigao u Aleksandriji ukrasiti svim blistavim knjigama što postoje kod svih ljudi. Zatražio je od Jeruzalemaca da bi, prevedene na grčki jezik, posjedovao njihove spise.

Sedamdesetorica

12. - Oni su, a tada su se još pokoravali Macedoncima, Ptolomeju

[1369] To je slavni kršćanski mučenik, apologet i filozof sv. Justin. O njemu je ranije bilo govora.
[1370] To je znameniti mučenik sv. Ignacije Antiohijski. Bilo je već o njemu govora.
[1371] Posve je nepoznato da li je Irenej ikada napisao to namjeravano djelo.
[1372] To je znamenita Septuaginta.
[1373] Usp. Iz 7,14.
[1374] Teodocion je preveo Stari zavjet na grčki. O njemu vidi: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, Makarska, 1995, 187-188.
[1375] Akvila je Stari zavjet preveo na grčki: usp. M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 165-166.
[1376] O njima je već bila riječ. Vidi: 3,27,1-6.

poslali sedamdeset staraca koji su kod njih bili najupućeniji u Pisma i oba jezika. Bog je činio što je htio.

Odvojeno prevođenje

13. - Ptolomej je htio zasebno prokušati Sedamdesetoricu. Bio je na oprezu da ne bi, ako su zajedno, prijevodom sakrili istinu u Pismima. Jedne je od drugih razdvojio i naredio da svi napišu isti prijevod. To je učinio za sve knjige.

Istovjetnost u prijevodu

14. - Ali kada su se okupili na isto mjesto kod Ptolomeja i usporedili svaki svoj prijevod, Bog se proslavio jer su Pisma prevedena po Božjem nadahnuću.

Božje djelo

15. - Nije uopće čudnovato što je Bog to učinio. Pisma su bila za narodnoga ropstva pod Nabukodonosorom[1377] uništena. Ali su se Židovi vratili u svoju zemlju nakon sedamdeset godina. Bog je potom, u vrijeme perzijskoga kralja Artaksersa,[1378] nadahnuo svećenika Ezdru da iznova uspostavi sve riječi prethodnih proroka i narodu opet vrati Mojsijevo zakonodavstvo."

To i tako Irenej.

Deveto poglavlje

ALEKSANDRIJSKI BISKUP JULIJAN

Pošto je Antonin[1379] kraljevsku vlast obnašao devetnaest godina, upravljanje preuzima Komod.[1380] Njegove prve godine biskupstvo Aleksandrijskih crlava stječe Julijan nakon što je Agripin ispunio službu

[1377] Bilježi se da je Nabukodonosor vladao od g. 604. do g. 562.
[1378] Kaže se da je Artakserso vladao od g. 465. do g. 423.
[1379] To je zapravo car Marko Aurelije. Preminuo je 17. ožujka g. 180.
[1380] Car Marko Aurelije Komod vlada od g. 180. do g. 192.

od dvanaest godina.

Deseto poglavlje
(10,1-4)

PANTEN

Aleksandrijsko teološko učilište

1. - U ono je vrijeme vodio vjerničku školu u Aleksandriji čovjek najvrsnije izobrazbe. Zvao se Panten. Po drevnome običaju kod njih je postojalo učilište za Božanska pisma. Postoji sve do naših dana.[1381] Saznali smo da je u rukama ljudi koji su jaki u riječi i maru za božansko. Kaže se da je među njima u ono vrijeme bio najblistaviji Panten koji je došao iz filozofske škole onih koji se nazivaju stoici.

Blagovjesnik

2. - Kažu da je Panten pokazivao u najgorljivijem raspoloženju toliki polet prema božanskoj riječi da se istaknuo kao vjesnik Kristova evanđelja na Istoku i putovao sve do indijske zemlje. Tada, naime, još uvijek bijaše veliki broj blagovjesnika Riječi. U sebi su, zabrinuti za rast i izgradnju božanske riječi, nosili božansku gorljivost apostolskoga nasljedovanja.

Put u Indiju

3. - I Panten je jedan od njih. Kaže se da je putovao u Indiju. Tu je, kaže se, pronašao da je njegovoj nazočnosti kod nekih koji su tu upoznali Krista prethodilo *Evanđelje po Mateju.* Njima ga je, kaže se, propovijedao Bartolomej, jedan od dvanaestorice, i ostavio im Matejev spis hebrejskim slovima te se čuvao do naznačenoga vremena.

[1381] Općenito o Aleksandrijskoj teološkoj školi vidi: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac,* 196-198; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 104-105; H. JEDIN, *Povijest,* 256-258.

Vođa škole

4. - Poslije mnogih uspjeha Panten je na kraju vodio učilište u Aleksandriji. Živom riječi i spisima tumačio je blaga božanskih učenja.[1382]

Jedanaesto poglavlje
(11,1-5)

KLEMENT ALEKSANDRIJSKI

Glasoviti čovjek

1. - U to je doba u Aleksandriji bio na glasu kao uvježban u Božanskim pismima Klement.[1383] Istoga je imena s apostolskim učenikom koji je nekoć upravljao Rimskom crkvom.[1384]

Pantenov učenik

2. - Klement spominje Pantena[1385] i po imenu kao učitelja u *Hipotipozama*[1386] što ih je sastavio. Čak mi se čini da na njega istoga smjera u prvoj knjizi *Stromata*[1387] kada navodi znamenitije u

---

[1382] Pantenov nam život i djelovanje nije više naročito potanko poznato. Panten je potjecao iz Sicilije. Bio je stoički filozof. Potom je prešao na kršćanstvo. Oko g. 180. vodi katehetsku teološku školu u Aleksandriji. Preminuo je malo prije g. 200. O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 286; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 189.

[1383] Klement Aleksandrijski rodio se u Ateni. Teško je kazati kada je to bilo. U tu se svrhu obično navede g. 150. Klement potjecaše iz poganske obitelji. Kao odrastao prešao je na kršćanstvo. Okolnosti prijelaza nisu nam više poznate. Nije pouzdano utvrđeno da li je Klement bio svećenik. Klement je puno putovao. Obišao je južnu Italiju, Siriju i Palestinu. Na putovanjima je htio kod raznih učitelja steći što je moguće veću naobrazbu. Oko g. 200. boravi u Aleksandriji. Tu je upoznao Pantena i sigurno kod njega učio. Klement je u Aleksandriji vodio školu. Puno je napisao. Kada je buknulo progonstvo, sklonio se u Kapadociju gdje je oko g. 215. preminuo. O Klementovu životu, spisima i nauku vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 287-314; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 190-191; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 106-108; H. JEDIN, *Povijest,* 258-260.

[1384] To je papa Klement Rimski o kome smo već ranije govorili.

[1385] Upravo smo o Pantenu naveli nekoliko dodatnih podataka.

[1386] Euzebije veoma često u *Crkvenoj povijesti* napominje *Hipotipoze* i njima se služi. Vidi: 1,12,2; 2,1,3;2,9,2;2,15,2;5,11,2;6,13,2;6,14.

[1387] Ranije smo kazali riječ o poglavitom djelu Klementa Aleksandrijskoga. To su *Stromati.* Euzebije ih spominje na ovim mjestima: 3,29,1;3,30,2;5,11,2;6,6;6,13,1.

apostolskome nasljedstvu što ga je primio. Kaže što slijedi.

Stromati

3. - "To nije spis s vještinom koja se pokazuje. Ono je mukotrpan posao: uspomene koje sam prikupio za starost, lijek od zaborava, samo sjena i varava slika onih jasnih i dušom prožetih govora što sam ih, smatran vrijednim, čuo od blaženih i doista uglednih ljudi.

Nabrojeni učitelji

4. - Jedan je od njih, Jonjanin, živio u Grčkoj, drugi u Velikoj Grčkoj: od tih je jedan bio iz Celesirije, drugi iz Egipta. Ostali su bili na Istoku. Otuda je jedan Sirijac, drugi iz Palestine, podrijetlom Židov. Susreo sam i posljednjega, ali je uistinu snagom bio prvi. Pronašao sam ga sakrivena u Egiptu i zaustavio se.

Predaja

5. - Navedeni su sačuvali istinsku predaju blaženoga učenja koje neposredno dolazi od svetih apostola: Petra, Jakova, Ivana i Pavla. Prenosilo se s oca na sina. Malo je pak sinova ravnih očevima. S Bogom su doprli do nas. Položili su ona predačka i apostolska sjemenja."

Dvanaesto poglavlje
(12,1-2)

JERUZALEMSKI BISKUPI

Narcis

1. - U to je doba kao biskup Jeruzalemske crkve bio znameniti narcis. Još ga sve do sada mnogi poznaju. Posjeduje petnaesto nasljedstvo od Hadrijanove opsade Židova. Istaknuli smo[1388] da se tek otada tamošnja Crkva sastoji od pogana nakon što se ranije sastojala od

[1388] Vidi: 4,5,2.

ljudi iz obrezanja. Također smo naznačili[1389] da je Marko njihov prvi biskup poganskoga podrijetla.

Drugi biskupi

2. - Poslije Marka biskupska naslijeđa u Jeruzalemu navode Kasijana, poslije njega Publija, zatim Maksima, poslije njih Julijana pa Gaja; nakon njega Simaha, te drugoga Gaja i opet drugoga Julijana te Kapitona, uz njih Valensa i Dolihijana. Nakon njih je Narcis koji je trideseti od apostola po trajnome naslijeđu.

Trinaesto poglavlje
(13,1-9)

RODON

Osnovni podaci

1. - U to je vrijeme bio i Rodon.[1390] Podrijetlom je iz Azije. Učio je, kako sam pripovijeda, u Rimu kod Tacijana koga smo ranije upoznali.[1391] Rodon je napisao različite spise. Uz ostalo suprostavio se i Marcionovu krivovjerju. Kaže da se u njegovo doba podijelilo na različita mišljenja. Rodon navodi ljude koji su zaveli razliku i podrobno pobija kriva učenja koja je svaki od njih smislio.

Apeles

2. - Počuj, dakle, Rodona kada ovo piše: "Međusobno su zato postali nesuglasni jer su stvarali neodrživo učenje. Iz te je čete Apeles.[1392] Bio je na glasu zbog načina života i strasti. On priznaje jedno počelo i kaže da proroštva potječu iz suprotnoga duha. Apeles je povjerovao govorima djevice, obuzete zloduhom, imenom Filomena.

[1389] Vidi: 4,6,4.
[1390] O Rodonu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 405.
[1391] Vidi: 4,1,1.
[1392] O Apelesu vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja*, 20.

Potit i Bazilik

3. - Ostali kao i sami moreplovac Marcion uvode dva počela. Među tima su Potit i Bazilik.

Sineros

4. - Potit i Bazilik slijede Pontskoga lava.[1393] Kada nisu pronašli razdiobu među zbiljama kao ni Marcion, pribjegli su lakoumnosti te naprosto i nedokazano branili dva počela. Drugi su put, njihovi učenici, još gore zastranili. Ne pretpostavljaju samo dvije nego tri naravi. Vođa im je i predstojnik Sineros. Tako kažu privrženici njegova nauka.

Apelesovo stajalište

5. - Isti Rodon opisuje kako se upustio u razgovore s Apelesom. Ovako kaže: "Pridružio nam se stari Apeles. Bio je prisiljen kazati mnogo netočna. Čak je rekao da uopće ne treba ispitivati riječ već ostaviti svakoga u njegovoj vjeri. Izrazio je mišljenje da će se spasiti oni koji su povjerovali u Raspetoga samo ako budu činili dobra djela. Učio je da je za nj od svega najneočitija zbilja božanstvo. Rekao je da je Počelo jedno što je i naše učenje."

Daljnje Apelesovo mišljenje

6. - Pošto je Rodon iznio svu Apelesovu misao potom je ovo nadodao: "Rekao sam mu odakle ti sami dokaz ili kako možeš reći jedno počelo? Kazao je da se proroštva međusobno pobijaju jer uopće nisu ništa istinito kazala. Nesuglasna su, lažna i međusobno protuslovna. Kazao je da ne zna kako je Počelo jedno. To samo sluti.

Nedostatni učitelj

7. - Potom ga zaklinjah da rekne istinu. Zakleo se da govori istinu kada kaže da ne zna kako postoji jedan nesazdani Bog, ali da to vjeruje.

[1393] To je Marcion.

Ja sam se smijao. Okrivio sam ga što govori da je učitelj, a ne zna vladati onim što sam uči."

Tacijan

8. - Rodon se u istome spisu riječju obraća Kalistionu. Sam priznaje da je osobno u Rimu učio kod Tacijana. Kaže da je Tacijan napisao knjigu *Prijeporna pitanja.*[1394] Tacijan je obećao da će tu razjasniti što je u Božanskim pismima nerazgovjetno i skrovito. Sami pak Rodon u vlastitome spisu obećaje da će obrazložiti rješenja iz Tacijanovih *Prijepornih pitanja.* Od Rodona postoji *Tumačenje šestodnevlja.*

Apeles i Mojsijev zakon

9. - Sami se pak Apeles prekomjerno ogriješio o Mojsijev zakon. U brojnim je djelima hulio na božanske riječi. Čini se da nije sastavio malen spis u svrhu njihova pobijanja i opovrgavanja. Toliko o tome.

Četrnaesto poglavlje

MONTANIZAM

Neprijatelj Božje crkve do najvišega je vrha mrzitelj dobra, a ljubitelj zla. Nikada nije propustio nijedan oblik zasjede protiv ljudi. Smjesta je protiv Crkve poduzeo uspostavljanje stranih krivovjerja. Jedni od krivovjernika ušuljali su se kao otrovni gmizavci u Aziju i Frigiju. Hvalili su Montana kao Tješitelja, a ženama oko njega, Priscilom i Maksimilom, kao da su bile proročice.[1395]

[1394] Djelo više ne posjedujemo: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 199.

[1395] Montanizam je dosta značajni i široki duhovni pokret u ranome kršćanstvu. Započeo ga je Montan po kome se pokret i zove montanizmom. Montanu su u poslu oko širenja njegova učenja pomagale dvije žene: Priscila i Maksimila. Montaniste se moglo susresti po raznim stranama svijeta. Utemeljitelj Montan preminuo je oko g. 177. Montanizam je dosta slojevit u svome učenju. Prije svega Montan je sebe proglasio prorokom po kome je sišao Duh Sveti o kojemu je riječ u Iv 14,16;14,26;15,26;16,6 i 1 Iv 2,1. Osim toga montanisti su tvrdili da slavni Krist domalo dolazi. Stoga su pozivali ljude da svoj život upriliče neposrednome Kristovom konačnom dolasku u slavi. O tome pokretu vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 383-398; H. JEDIN, *Povijest,* 223-228; J. PAVIĆ-

Petnaesto poglavlje

FLORIN I BLAST

Drugi su krivovjernici cvali u Rimu. Na čelu im je bio Florin koji je otpao od crkvenoga svećeništva i s njime Blast koga je zatekao sličan pad. Oni su iz Crkve odveli mnoge i priveli vlastitoj namjeri. Jedan i drugi nastojali su na zaseban način novotariti u pogledu istine.[1396]

Šesnaesto poglavlje
(16,1-22)

MONTAN I NJEGOVI SLJEDBENICI

Montanistički protivnici

1. - Protiv krivovjerja nazvanoga po Frigijcima[1397] zaštitna moć istine podigla je snažno i nesavladivo oružje u Hierapolisu Apolinara koga smo i ranije[1398] u izlaganju spomenuli kao i druge s njime onodobno rječite ljude. Oni su nam za izvještaj ostavili veoma obilato gradivo.

Nepoznati pisac

2. - Kada jedan od njih[1399] započinje spis protiv krivovjernika naznačuje da se protiv njih najprije borio usmenim raspravljanjima. Spis počinje načinom kako slijedi.

Određeno oklijevanje

3. - "Pred dugo i dovoljno vremena naredio si, dragi Auricije

T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 85; M. MANDAC, *Tertulijan, Spis o krstu*, 9; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 107.

[1396] Euzebije u nastavku djela opširnije govori o Florinu i Blastu.

[1397] To su montanisti nazvani po maloazijskoj pokrajini Frigiji gdje se montanizam zametnuo.

[1398] Vidi: 2,2.

[1399] Više nije moguće reći koga Euzebije ima na pameti.

Marcele, da napišem neko djelo protiv ljudi koji se nazivaju po Miltijadu.[1400] Nekako sam sve do sada podlijegao neodlučnosti. Ali to nije bilo iz nedostatka što se ne bi moglo pobiti laž, a posvjedočiti istinu. Bojao sam se i čuvao da nekako ne pružim dojam kako nečim dopunjam ili nešto nadodajem riječi novozavjetnoga evanđelja. Međutim, onome koji se odlučio živjeti po tome evanđelju, riječi je nemoguće niti što dodati niti joj oduzeti.[1401]

Lažno proroštvo

4. - Bio sam nedavno u Galacijskoj Anciri i mjesnu Crkvu zatekao zaglušenu tim novim, ali ne kako sami kažu, proroštvom već radije, kako će se pokazati, lažnim proroštvom. Kako se moglo, uz Gospodnju pomoć, o njima samima i o svakoj pojedinosti koju su oni iznijeli više smo dana raspravljali u crkvi. Crkva se time obradovala i osnažila u istini. Ljudi iz protivnoga tabora za sada su odbijeni i protivnici ožalošćeni.

Obećani dopis

5. - Domaći su prezbiteri u nazočnosti našega suprezbitera Zotika Otruškoga[1402] molili da ostavimo kakav podsjetnik o onome što se reklo protiv ljudi suprotstavljenih nauku istine. To nismo učinili, ali obećasmo da ćemo odovud pisati i uz Božje dopuštenje hitro im poslati."

Uzrok montanizmu

6. - Pisac je to i ostalo nakon toga kazao na početku djela. Pristupajući razlogu spomenutoga krivovjerja izvješćuje na ovaj način: "Njihova protimba i nedavno odmetničko krivovjerje prema Crkvi imaše slijedeći razlog.

[1400] Taj je Miltijad montanistički vođa oko g. 190. To naznačuje G. BARDY, *Eusèbe*, II, 46 bilj. 5.

[1401] Usp. Otk 22,18-19.

[1402] Mjesto je u Frigiji. Zotik je vjerojatno biskup toga naselja: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 47 bilj. 7.

Montanovo častohleplje

7. - Kaže se da postoji stanovito selo u Miziji na frigijskoj granici. Naziva se Ardabau. Vele da je najprije tu neki od novatora, po imenu Montan, kada je u Aziji bio prokonzul Grat zbog prekomjerne žudnje u duši za prvim mjestom neprijatelju dopustio ulazak u samoga sebe. Bio je pokrenut duhom. Odjednom se zatekao izvan sebe u nekoj obuzetosti i paraekstazi. Počeo je zboriti i upotrebljavati čudne riječi. Proricao je, dakako, mimo predaje i protiv običaja naslijeđenoga od početka Crkve.

Stajališta prema Montanu

8. - Od onih koji su u ono doba bili slušatelji nezakonitih uzvika neki su se ražalostili nad čovjekom koji je kao bjesomučan, opsjednut i nastanjen u duhu zablude zavodio mnoštva. Korili su ga i zabranjivali mu govoriti. Sjećali su se Gospodnjega razlikovanja i prijetnje glede budnoga čuvanja pred dolaskom lažnih proroka.[1403] Drugi su bili kao poneseni Duhom Svetim i proročkim darom. Nadasve su bili nadmeni i zaboravili su Gospodnje razlučivanje. Izazivali su nerazumnoga duha koji hini i zavodi narod. On ih je očarao i toliko zaveo u bludnju da ih je bilo nemoguće ušutkati.

Đavolsko djelo

9. - Đavao se poslužio određenom vještinom ili, još točnije, utvrđenim oblikom zle vještine u svrhu propasti neposlušnih. Oni ga mimo zasluge časte. Probudio je i raspalio njihovu dušu zaspalu daleko od istinite vjere. Također je podigao dvije druge žene[1404] i ispunio nezakonitim duhom. One su kao i ranije spomenuti govorile neumno, u nevrijeme i tuđim oblikom. Duh je proglasio blaženima one koji su se radovali i hvalili u njemu. Uzdigao ih je veličinom obećanja. Ponekad ih je domišljato i doista u lice korio da pruži dojam kako predbacuje. Ipak je bilo ljudi među Frigijcima koji su se dali prevariti. Drski je duh učio da se huli na opću i svekoliku Crkvu pod nebom jer lažni proročki duh nije dobio čast niti pristup u nju.

[1403] Usp. Mt 7,15.
[1404] To su Montanove pomagačice Priscila i Maksimila.

Osuda u Aziji

10. - Vjernici su se često u Aziji okupili na raznim azijskim mjestima i ispitali nove govore. Pokazali su da su bezbožni i osudili krivovjerje i tako potjerali iz Crkve i odvojili iz zajedništva."

Pobijanje montanizma

11. - Pisac je navedeno ispripovijedio na početku. Kroz cijeli pak spis provodi pobijanje zablude kod naznačenih. U drugoj knjizi što slijedi kaže o smrti spomenutih.

Bez mučenika

12. - "Nas su montanisti nazvali proročkim ubojicama jer nismo prihvatili njihove proroke koji govore bez mjere. Oni kažu kako je Gospodin obećao da će te poslati.[1405] Neka nam stoga pred Bogom odgovore: da li su, vi najbolji, nekoga od onih koji su počeli govoriti kao pripadnici Montana i žena Židovi progonili ili bezakonici pogubili? Nikoga! Je li netko od njih, uhićen, bio za Ime raspet? Nije nitko! Da li su Židovi neku od žena ikada u sinagogama bičevali ili kamenovali?[1406]

Montanova i Maksimilina smrt

13. - Uopće ne. Kaže se da su Montan i Maksimila završili drukčijom smrću. Priča se da je duh koji zaluđuje ponukao jedno i drugo da sami sebe objese, ali ne istovremeno. S obzirom na okolnosti njihove smrti trajna je glasina da su onako umrli i život priveli kraju kao izdajica Juda.[1407]

Teodotova smrt

14. - Tako je i s onim čudnim, stanovitim Teodotom koji je bio u

[1405] Usp. Iv 14,26.
[1406] Usp. Mt 23,34.
[1407] Usp. Mt 27,3-4.

neku ruku prvi upravnik takozvanoga montanističkoga proricanja. Riječ trajno svjedoči da je tobože bio uzdignut i ponesen na nebesa; da je zapao u neki ushit i pouzdao se u duha prijevare. Potom je pao i zlo završio. Kaže se da se to tako zbilo.

Dvojba

15. - Međutim, blaženiče, kako to nismo vidjeli, ne smatrajmo da išta od toga znademo. Možda tako umriješ, a možda i ne: Montan i Teodot i ranije spomenuta žena."[1408]

Neuspjeh

16. - Pisac u istoj knjizi kaže da su ondašnji sveti biskupi pokušali pobiti duh u Maksimili, ali su to spriječili drugi koji su, jasno, surađivali s duhom.

Egzorcizam

17. - Pisac piše ovako: "Neka u istoj knjizi koja se zove po Asteriju Urbanu[1409] duh što govori preko Maksimile ne rekne: Iz stada sam protjeran kao vuk. Nisam vuk. Ja sam riječ i duh i sila. Naprotiv, neka jasno pokaže i dokaže moć u duhu. Neka po duhu prisili da ga priznaju oni koji su tu sa svrhom da iskušaju i rasprave se s duhom koji govori. Provjereni su ljudi, biskupi su: Zotik iz mjesta Kuman[1410] i Julijan iz Apameje.[1411] Njima su oni oko Temisona[1412] čvrsto vezali usta. Nisu im dopustili pobiti duha koji laže i zavodi puk."

Maksimilina lažna proroštva

18. - Pisac je u istome djelu rekao još i drugo da se pobiju Maksimilina lažna proroštva. Također je označio vrijeme kada je djelo

[1408] Odnosi se na Maksimilu.
[1409] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 51 bilj. 26.
[1410] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 51 bilj. 28.
[1411] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 51 bilj. 29.
[1412] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 51 bilj. 30.

pisao. Spominje Maksimilina proricanja kojima je nagovijestila da će doći ratovi i poremećaji. Pisac napominje njihovu lažnost kada kaže što slijedi.

Trajni mir

19. - "Zar nije postalo bjelodano kako je i to laž? Do ovoga je dana više od trinaest godina otkako je žena umrla, a u svijetu se nije poveo ni djelomični ni opći rat. Čak je po Božjemu milosrđu i za kršćane trajan mir."

Mučeništva među montanistima

20. - Prethodno dolazi iz druge knjige. I iz treće ću navesti kraće odlomke. Pisac u njima montanistima koji se uznose da i oni imaju mnogo mučenika kaže ovo: "Kada zašute jer su pobijeni u svemu što su kazali, kušaju pribjeći mučenicima. Tvrde da imaju puno mučenika te da je to vjerodostojan dokaz za duha koji oni nazivlju proročkim. Čini se pak da je to od svega najmanje istinito.

Mučenici među krivovjernicima

21. - I neka druga krivovjerja imaju veći broj mučenika. Ali mi stoga nikako nismo s njima u slozi niti priznajemo da krivovjernici posjeduju istinu. Prije svega sljedbenici Marcionovoga krivovjerja, nazvani marcionistima, kažu da imaju dosta velik broj mučenika. Krista ipak ne ispovijedaju po istini."

Nešto dalje pisac tome dodaje što slijedi.

Kršćanski mučenici

22. - "Kada su, uostalom, ljudi iz Crkve pozvani na mučeničko svjedočenje za istinitu vjeru te se sastanu s kime od takozvanih mučenika krivovjerja Frigijaca, od njih se odvajaju. Umiru, a da ne budu s njima u zajedništvu jer ne žele pristati uz duha koji je po Montanu i od žena. Da je to istina, očito je pokazalo ono što se u naše doba dogodilo u Apameji na Meandru s onima koji su kao mučenici svjedočili s Gajem i

Aleksandrom iz Eumenije."[1413]

Sedamnaesto poglavlje
(17,1-5)

NAVODI IZ PRETHODNOGA SPISA I APOLOGET MILTIJAD

Miltijadov spis protiv montanizma

1. - U istome spisu također spominje[1414] pisca Miltijada[1415] kao onoga koji je i sam napisao djelo protiv napomenutoga krivovjerja.[1416] Navevši stanovite krivovjerničke tvrdnje, dodaje govoreći: "To sam našao u nekome njihovom djelu kada se suprostavljaju spisu brata Miltijada. Miltijad u njemu dokazuje da prorok ne treba govoriti u ekstazi. Ja sam ga sažeo."

Lažni prorok

2. - Nešto dalje pak u istome djelu nabraja one koji su proricali u skladu s Novim zavjetom. Među njih ubraja određenu Amiju i Kvadrata. Ovako kaže: "Lažni, dašto, prorok u paraekstazi koju prati drzovitost i neustrašivost počinje dragovoljnim neznanjem, ali upada u nedragovoljnu duševnu mahnitost.

Pravi proroci

3. - Montanisti neće moći pokazati da je na navedeni način proricao ijedan starozavjetni ili novozavjetni prorok. Neće se ponositi ni

[1413] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 52 bilj. 35.
[1414] Riječ je o nepoznatome piscu iz prethodnoga poglavlja. Euzebije proslijeđuje nizati navode iz njegova djela protiv montanista.
[1415] Miltijad je maloazijskoga podrijetla. Možda je kao i Tacijan bio učenik sv. Justina filozofa i mučenika. Miltijad je vrsno i raznoliko branio kršćanstvo. Tako je napisao *Obranu* i upravio je vladarima Marku Aureliju i Luciju Veru. Osim toga kršćansku je vjeru branio pred Židovima i Grcima. Miltijad je pobijao montanizam i Valentinovo krivovjerje. Na žalost sva su njegova djela tijekom vremena iščeznula. O Miltijadu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 201; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 62; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 277-278; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 65.
[1416] To je montanizam.

Agabom[1417] ni Judom[1418] ni Silom[1419] ni Filipovim kćerima[1420] ni Amijom iz Filadelfije ni Kvadratom niti bilo kime drugim. Oni s njima nemaju ništa zajedničko."

Trajnost proročkoga dara

4. - Nešto dalje opet kaže ovo: "Ako su, kako kažu, poslije Kvadrata i Amije u Filadelfiji proročki milosni dar dobile žene oko Montana, neka među sljedbenicima Montana i ženâ pokažu bilo koga tko ga je od njih stekao. Ipak apostoli smatraju kako proročki dar mora postojati u cijeloj Crkvi do konačnoga Dolaska.[1421] Međutim, oni nemaju nikoga pokazati već svih petnaest godina što je Maksimila preminula."

Miltijadova djela

5. - Toliko od onoga. Miltijad koga je on spomenuo ostavio nam je i druge uspomene vlastitoga mara za božanska proroštva u spisima napisanima *Protiv Grka* i *Protiv Židova*. Jednome je i drugome sadržaju pristupio u dvjema knjigama. Uz to je sastavio *Obranu* pred svjetovnim vladarima[1422] u korist filozofije koju je prigrlio.

Osamnaesto poglavlje
(18,1-14)

APOLONIJE

Pobijanje montanizma

1. - Krivovjerju, nazvanom po Frigijcima, i još tada u cvatu po Frigiji,[1423] pobijanjem se odupro i crkveni pisac[1424] Apolonije.[1425] Protiv

[1417] Usp. Dj 11,27-30; 21,10-11.
[1418] Usp. Dj 15,22-32.
[1419] Usp. 2 Kor,19;1 Sol 1,1.
[1420] Usp. Dj 8,5;21,8-9.
[1421] Usp. Ef 4,11.
[1422] Odnosi se na Marka Aurelija i Lucija Vera.
[1423] Opet ističemo da je riječ o montanizmu kojem je Euzebije doista poklonio iznimnu pažnju.

montanista je napisao vlastiti spis. Optužio je njihova očitovana proroštva da su od riječi do riječi lažna. Kazao je kakav je tko od vođa krivovjerja provodio život. Počuj njegove vlastite riječi kada, kako slijedi, govori o Montanu.

Montanovo učenje i ponašanje

2. - "Tko je pak taj novi učitelj, pokazuju njegova djela i nauk: učio je rastavljanje brakova; postavljao je zakone o postovima; male frigijske gradove Pepuzu i Timin nazvao je Jeruzalemom htijući tu ljude skupiti odasvud; uspostavio je utjerivače novca; otimanje je dara smislio na ime prinosa. Montan je plaćom plaćao vjesnike svoga učenja da posredstvom proždrljivosti zavlada učenje njegova nauka."

Montanistkinje

3. - To o Montanu. Pisac, pristupajući njegovim proročicama, ovako piše: "Pokazujemo, dakle, da su te proročice, kao prve, od časa kada su se ispunile duhom napustile muževe. Kako onda ne lažu kada Priscilu nazivlju djevicom?"

Pismo i prorok

4. - Pisac potom dodaje ovo: "Zar ti se ne čini da cijelo Pismo proroku zabranjuje primati dar i novac? Kada, dakle, vidim kako proročica uzima zlato, srebro i skupocjene haljine, kako je neću odbaciti?"

Montanist Temison

5. - Apolonije, pokročivši nešto dalje, o jednome ispovijedaocu među njima ovo kaže: "Ali je i Temison na se navukao pohlepu koja

[1424] Naziv "crkveni pisac" koji tu upotrebljava Euzebije kasnije u povijesti teologije označuje pisca koji je živio u otačko doba, ali mu nedostaje neka od značajki koje obilježuju "crkvenoga oca".
[1425] Apolonije nam je malo poznat. Vjerojatno je djelo iz kojega Euzebije navodi ulomke pisao oko g. 196. O tome piscu vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 108; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 405.

pruža zaštitu. On nije podnio znamen ispovijedanja nego se velikim novčanim iznosom oslobodio okova. Stoga je trebalo da s poniznošću razmišlja. Međutim, on se drznuo hvaliti kao mučenik. Oponašajući Apostola napisao je neku katoličku poslanicu, poučavao one koji su bolje od njega povjerovali, borio se praznim govorima, hulio na Gospodina, apostole i svetu Crkvu."

Montanist Aleksandar

6. - O jednome drugome koji se među njima časti kao mučenik Apolonije piše ovako: "Da pak ne govorimo o brojnima, neka nam proročica kaže ono što se odnosi na Aleksandra. On sama sebe naziva mučenikom. Ona s njime blaguje. Mnogi mu se i klanjaju. Nama je nepotrebno govoriti o njegovim razbojstvima i drugim drskostima za što je bio kažnjen. To sadrži opistodom.[1426]

Mt 10,9-10

7. - Tko, dakle, kome oprašta grijehe? Da li prorok razbojstva mučeniku ili mučenik proroku pohlepe? Naime, Gospodin je rekao: "Ne posjedujte zlato ni srebro ni dvije haljine" (Mt 10,9-10). Navedeni su, posve suprotno, sagriješili stjecanjem onoga što je zabranjeno. Pokazat ćemo da oni koji se kod njih nazivaju prorocima i mučenicima novac uzimlju ne samo od bogatih već i od siromašnih te siročadi i udovica.

Ispit proroka

8. - Ako imaju pouzdanja, neka ovdje ustanu i o tome se pomno izjasne. Tako će ubuduće prestati griješiti ako budu pobijeđeni jer prorokove plodove treba prosuđivati.

Postupci montaniste Aleksandra

9. - Stablo se pozna po plodu.[1427] Ovo je za one koji žele znati sve

[1426] Upotrijebljena grčka riječ označuje zadnji dio kuće ili hrama gdje se obično nalazi riznica i pismohrana: usp. A. BAILLY, *Dictionnaire,* 1389; G. BARDY, *Eusèbe,* II, 57 bilj. 12.
[1427] Usp. Mt 7,17.

što se odnosi na Aleksandra: u Efezu ga je osudio prokonzul Emilije Frontin, ali ne zbog Imena nego zbog poduzetih otimačina kada je već bio prekršitelj. Potom je otpušten jer je lagao u Gospodnje ime. Prevario je tamošnje vjernike. Njegova ga vlastita biskupija odakle je bio nije priznala jer je bio lupež. Oni koji žele doznati što se na nj odnosi imaju javnu azijsku pismohranu.

Montanizam u sebi

10. - Prorok koji s Aleksandrom živi više godina pa ga ne pozna?! Kada smo njega pobili, po njemu smo pobili bit proroka. Isto možemo dokazati glede mnogih. I ako su smioni, neka se podvrgnu pobjeđenosti."

Montanistički proroci

11. - Apolonije iznova na drugome mjestu u djelu u svezi s prorocima s kojima se montanisti hvale dodaje ovo: "Ako niječu da su njihovi proroci primali darove, neka to javno kažu da tada, dokaže li se da su uzimali, i nisu proroci. Iznijet ću pak za to bezbroj dokaza. Nužno je, naime, istražiti sve prorokove plodove. Reci mi da li prorok odlazi u kupalište? Da li se prorok boja u crno? Da li se prorok uresuje? Igra li se prorok pločicama i kockama? Da li prorok ukamaćuje novac? Neka javno očituju da li je to dopušteno ili nije. Ja ću dokazati da se to kod njih događalo."

Nastanak piščeva djela

12. - Taj isti Apolonije izvješćuje u istome spisu da je već proteklo četrdeset godina, kada on piše svoje djelo, otkada je Montan pristupio svome tobožnjemu proroštvu.

Zotik

13. - Apolonije također kaže da je zapravo Zotik koga je spomenuo i raniji pisac,[1428] kada je Maksimila tobože u Pepuzu proricala, ustao i

[1428] Vidi: 5,16,5.

pokušao pobiti duha koji je u njoj djelovao. Međutim, spriječili su oni koji su isto mislili kao i Maksimila.

Apolonijeve dodatne naznake

14. - Apolonije spominje i određenoga Trasea, jednoga od tadašnjih mučenika. Nadalje, na temelju predaje kaže kako je Spasitelj zapovijedio svojim apostolima da dvanaest godina ne napuštaju Jeruzalem.[1429] Apolonije se služi navodima iz Ivanova *Otkrivenja*. Izvješćuje da je isti Ivan Božjom pomoću u Efezu uskrisio mrtvoga. I štošta drugo veli čime moćno i najcjelovitije pobija zabludu spomenutoga krivovjerja.

To kaza Apolonije.

Devetnaesto poglavlje
(19,1-4)

SERAPION ANTIOHIJSKI

Apolinar Hierapolski

1. - Apolinarove spise[1430] protiv montanističkoga krivovjerja spomenuo je Serapion.[1431] Predaja kaže da je Serapion u vrijeme o kojemu se govori poslije Maksimina postao biskup Antiohijske crkve. On se Apolinara sjeća u svojoj *Poslanici Kariku i Ponciju.* I sam u *Poslanici* pobija montanističko krivovjerje pa dodaje što slijedi.

Odbačeni montanizam

2. - "Da i to znadete kako se svekoliko bratstvo u svijetu gnuša nad djelovanjem toga lažnoga reda takozvanoga novoga proroštva, šaljem

[1429] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 59 bilj. 27.

[1430] Euzebije u *Crkvenoj povijesti* Apolinara spominje na više mjesta: 4,21;4,26,1;4,27;5,5,4;5,19,1-2.

[1431] Antiohijski biskup Serapion djelovao je u razdoblju od g. 190. do g. 212. O njemu usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 405; J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 252.253; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 108.

vam također spise Klaudija Apolinara, preblaženoga biskupa u Azijskome Hierapolisu."

Potpisi

3. - U toj se Serapinovoj *Poslanici* donose potpisi raznih biskupa. Jedan se od njih potpisao ovako: "Aurelije Kvirin, mučeni, usrdno se molim da ste živi i zdravi." Neki se drugi potpisao na ovaj način: "Elije Publije Julije, biskup Debelta, tračke naseobine. Kao što Bog živi na nebesima, blaženi Sotas Antiohijski htio je istjerati đavla iz Priscile, ali dvoličnjaci nisu dopustili."

Drugi potpisi

4. - U naznačenoj *Poslanici* zabilježeni su vlastoručni potpisi i velikoga broja drugih biskupa koji se slažu sa spomenutima.
To bijaše protiv montanista.

Dvadeseto poglavlje
(20,1-8)

IRENEJ I RIMSKI RASKOLNICI

Neki Irenejevi spisi

1. - Protiv onih koji su u Rimu[1432] krivotvorili zdravo crkveno uređenje Irenej je napisao različite poslanice. Jednoj je stavio naslov *Blastu o raskolu*,[1433] a jednoj *Florinu o monarhiji* ili *Da Bog nije tvorac zala*.[1434] Čini se da je Florin branio to mišljenje. Budući da je također podlegao Valentinovoj zabludi, Irenej je napisao djelo *O odgodi*.[1435] U njemu naznačuje da je i sam primio prvo apostolsko nasljedstvo.

[1432] Vidi: 5,15. Blast je želio u Rim uvesti maloazijski način slavljenja Vazma.
[1433] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 262; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.
[1434] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 262; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.
[1435] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 262; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.

Zakletva

2. - Tu pod kraj djela nađosmo Irenejevu napomenu koja je naročito dražesna. S nužnošću je uvrštavamo u ovu knjigu. Ovoga je oblika: "Tebe koji prepisuješ ovu knjigu zaklinjem Gospodinom našim Isusom Kristom i njegovim slavnim dolaskom kada će doći suditi žive i mrtve: ono što prepišeš usporedi i to brižljivo popravi prema ovome izvorniku odakle si prepisao. Jednako prepiši i ovu zakletvu i stavi u prijepis."

Korisna zakletva

3. - Irenej je zakletvu korisno kazao, a mi korisno izvijestili. To je zato da nam oni drevni i doista sveti muževi budu najbolji primjer najbrižljivije skrbi.

Florinova stajališta

4. - U već naznačenoj *Poslanici Florinu* Irenej spominje istodobno svoj odnos prema Polikarpu.[1436] On kaže: "Florine, ta mišljenja - da se suspregnuto izrazim - nisu zdrav nauk. Ta su mišljenja nesuglasna s Crkvom. Strovaljuju u najveće bezboštvo one koji im povjeruju. Nikada se ni krivovjernici izvan Crkve nisu usudili da ih očituju. Ta ti mišljenja nisu predali prezbiteri pred nama niti oni koji su išli u školu apostola.

Florin

5. - Još kao dječak motrio sam te u Niskoj Aziji kod Polikarpa. Na carskome si dvoru blistao, a nastojao si biti ugledan pred Polikarpom. Bolje se sjećam onodobnoga nego onoga što se nedavno zbilo.

Polikarpov lik

6. - Pouke iz djetinjstva sjedine se s dušom jer su zajedno s njome rasle. Stoga mogu besjediti o mjestu gdje je blaženi Polikarp, sjedeći,

[1436] To je sv. Polikarp iz Smirne.

govorio te o njegovim ulascima i izlascima, obilježju njegova života, tjelesnome liku, nagovorima što ih je uputio mnoštvu. I onda: kako je iznosio suživot s Ivanom[1437] i drugima koji su vidjeli Gospodina; kako je podsjećao na njihove riječi i na ono što su oni čuli o Gospodinu, njegovim čudesima i njegovu poučavanju; kako je Polikarp, preuzevši od očevidaca Života, Riječi,[1438] sve obznanio sukladno Pismima.

Polikarpov slušalac

7. - To sam tada po Božjemu milosrđu što je sišlo na me pomno slušao. To nisam zabilježio na papir nego u svoje srce i po Božjoj sam milosti o tome uvijek čestito razmišljao. Mogu pred Bogom posvjedočiti: da je onaj blaženi i apostolski čovjek takva što čuo,[1439] uzviknuo bi, začepio svoje uši i po svome običaju kazao: za koja si me vremena, dobri Bože, čuvao da to podnesem. Čak bi pobjegao s mjesta gdje bi, sjedeći ili stojeći, čuo takve riječi.

Polikarpova pisma

8. - Iz njegovih pisama[1440] što ih je napisao susjednim Crkvama da ih učvrsti ili nekoj braći da ih opomene i osokoli, može se pokazati očitim."

To od Ireneja.

[1437] To je apostol sv. Ivan.

[1438] Usp. 1 Iv 1,1-2.

[1439] Odnosi se na Florinova kriva učenja.

[1440] Nama je poznato samo jedno Polikarpovo pismo. To je njegova *Poslanica Filipljanima.*

Dvadeset i prvo poglavlje
(21,1-5)

MUČENIK APOLONIJE

Kršćanstvo u Rimu

1. - U isto vrijeme Komodova vladanja[1441] na blagost su okrenula zbivanja s nama. Mir je Božjom milošću zahvatio Crkve svega svijeta. Tada je također spasonosna riječ iz svakoga naroda svaku ljudsku dušu privodila pobožnome štovanju Boga koji je nad svime. Već su i u Rimu, nadasve odlični bogatstvom i rodom, krenuli svome spasenju zajedno s čitavim domom i svom obitelji.

Optuženi Apolonije

2. - To dakako nije bilo podnošljivo zloduhu koji je po naravi ljubitelj zla i zavidan. Pripremio je, dakle, da opet protiv nas smisli razne zamke. U gradu je Rimljana doveo pred sudište Apolonija[1442] koji je tada među kršćanima bio na glasu po obrazovanosti i filozofiji. Za optužbu je toga čovjeka potaknuo nekoga koji je jedan od njegovih pomoćnika, prikladnih za to.

Tužiteljeva osuda

3. - Međutim, jadnik je u nevrijeme uveo tužbu. Nije, naime, po carskome određenju bilo dopušteno prokazivačima takvih ljudi živjeti. Smjesta su mu slomili goljeni. Protiv njega je takvu presudu donio sudac Perenije.

[1441] Car Marko Aurelije Komod vlada od g. 180. do g. 192. O njegovu odnosu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest,* 187-188.

[1442] Uistinu je Apolonije iznimna ličnost ranoga kršćanstva. Bio je rimski senator. Apolonija je kao kršćanina prokazao njegov vlastiti rob. Sudio ga je pretorijski prefekt. To je moglo biti između g. 183. i g. 185. Apoloniju je odsječena glava jer se priznao kršćaninom. Izvještaj o Apolonijevu suđenju i osudi imamo na grčkome i armenijskome jeziku. To su *Acta s. Apollonii.* O svemu tome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 164-165; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 91; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 215; H. JEDIN, *Povijest,* 187.

Apolonijeva mučenička smrt

4. - Bogu predragi mučenik na dugo i ustrajno sučevo traženje da pred okupljenim Senatom pruži obrazloženje za vjeru u čiju korist svjedoči, pred svima je pružio veoma rječitu obranu. Savršenstvo je stekao, kao od senatorske naredbe, kaznom odrubljenja glave. Kod njih je na snazi drevni zakon da se ne oslobađaju oni koji se jednom nađu pred sudištem, ali uopće ne izmijene stajalište.

Vrelo za poznavanje

5. - Tko želi točno upoznati Apolonijeve riječi pred sucem, odgovore što ih je pružio na Perenijev upit i svu obranu pred Senatom vidjet će svojim očima na temelju pisanoga izvještaja. To smo sami prikupili.[1443]

Dvadeset i drugo poglavlje

TADAŠNJI BISKUPI PISCI

Desete godine Komodova vladanja[1444] Eleuterija koji je biskupsku službu vršio trinaest godina naslijeđuje Viktor.[1445] U isto doba kada je Julijan napunio desetu godinu Demetrije preuzima u ruke služenje među zajednicama u Aleksandriji.[1446] Istovremeno je kao osmi od apostola još uvijek bio na glasu već prethodno spomenuti Serapion, biskup Antiohijske crkve.[1447] Teofil je stajao na čelu Cezareje Palestinske.[1448] Jednako je Narcis koga smo ranije napomenuli[1449] u spisu još tada obavljao službu za Crkvu u Jeruzalemu. U isto je doba u grčkome Korintu biskup bio Bahil,[1450] a u Efeškoj crkvi Polikrat.[1451] Ali uz navedene u isto su vrijeme blistali i drugi, kako se čini veoma brojni. Mi smo, dašto, po imenu istaknuli one čija je pravovjernost u vjeri do nas došla u spisu.

Dvadeset i treće poglavlje
(23,1-4)

VAZMENA RASPRAVA

Mimoilaženja

1. - U ta se vremena pokrenulo pitanje koje uistinu nije beznačajno. Biskupije cjelokupne Azije na temelju drevne predaje držale su da se svetkovanje spasonosnoga Vazma treba obavljati četrnaestoga u mjesecu.[1452] Židovima je bilo naređeno da tada žrtvuju ovcu te da se taj dan, ma koji god dan bio u tjednu, moraju posve okončati postovi. Međutim, Crkve po svemu ostalome svijetu nisu imale običaj opsluživati taj način. Sačuvale su do danas na snazi običaj apostolske predaje da nipošto ne dolikuje postove napustiti drugi dan osim na dan uskrsnuća našega Gospodina.[1453]

Odredba

2. - U tu su se svrhu održavali biskupski sastanci i skupovi.[1454] Svi su, jednom odlukom, preko pisama oblikovali crkveni propis posvuda za sve da se otajstvo Gospodnjega uskrsnuća od mrtvih ne proslavljuje nikada drugi dan nego u Gospodnji dan[1455] te da se samo toga dana uvede prestanak postova za Vazam.[1456]

[1443] Vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 10.
[1444] Naznačili smo da car Komod počinje vladati g. 180.
[1445] Papu Viktora već smo odvojeno istaknuli.
[1446] Demetrija Aleksandrijskoga dobro pozna crkvena povijest. U patrologijama se spominje kao biskup koji je Origena postavio za vođu Aleksandrijske teološke škole oko g. 215. Međutim, on je Origena također skinuo s toga položaja oko g. 230. O tome biskupu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 232.257.261; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 315-316.
[1447] Vidi: 5,11,1.
[1448] Usp. H. MAROT, *Conciles*, 27.
[1449] Vidi: 5,12.

[1450] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 65 bilj. 6.
[1451] Polikrata Efeškoga već smo ranije odvojeno istaknuli.
[1452] To je 14. mjeseca Nisana.
[1453] To je nedjelja.
[1454] O vazmenome sporu vidi H. JEDIN, *Povijest*, 299-305; H. MAROT, *Conciles*, 26-28.
[1455] To je naziv za nedjelju.
[1456] O korizmenome postu u ranome kršćanstvu usp. M. MANDAC, *Leon Veliki, Govori*, 152-154.

Izvori

3. - Sve do sada postoji pismo onih koji su se tada okupili u Palestini, a predsjedali su im Teofil, biskup biskupije u Cezareji, i Narcis, biskup biskupije u Jeruzalemu. Isto tako postoji pismo o istome pitanju onih koji su se okupili u Rimu. Ono kao biskupa naznačuje Viktora. Isto je s pontskim biskupima. Predsjedao im je kao najstariji Palma.[1457] Jednako je i sa zajednicama u Galiji kojima je biskup bio Irenej.

Jednodušnost

4. - Također je isto s biskupima Osroene[1458] i tamošnjim gradovima, a posebice s biskupom Korintske Crkve Bahilom. Ima veliki broj i drugih takvih. Svi su iznijeli isto mišljenje i presudili te potvrdili isti zaključak. Odredba im je bila jedna: ona koja je naznačena.

Dvadeset i četvrto poglavlje
(24,1-18)

AZIJSKO NESLAGANJE O VAZMU

Polikrat

1. - Na čelu azijskih biskupa koji su uporno tvrdili kako treba opsluživati ono što im je najprije od davnine predano nalazio se Polikrat.[1459] I on sam u *Poslanici* koju je napisao Viktoru i Rimskoj crkvi izlaže kako slijedi predaju što je doprla do njega.

Maloazijska predaja

2. - "Mi, dakle, dan slavimo do u tančine. Niti dodajemo niti oduzimamo. U Aziji su uistinu umrli veliki proroci koji će se podići na

[1457] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 67 bilj. 2.
[1458] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 67 bilj. 4.
[1459] Riječ je o efeškome biskupu Polikratu. O njemu smo već ranije naveli nekoliko podataka. Euzebije ga u *Crkvenoj povijesti* spominje na ovim mjestima: 3,31,1-3;5,22;5,24,1-8.

dan Gospodnjega dolaska. Tada će Gospodin doći s neba u slavi i potražiti sve svete: Filipa iz apostolske dvanaestorice koji je usnuo u Hierapolisu te dvije njegove kćeri ostarjele kao djevice. Treća njegova kći koja je živjela u Duhu Svetomu počiva u Efezu.

Apostol Ivan

3. - Ali tu je i Ivan koji se naslonio na Gospodinove grudi.[1460] Postao je svećenik i nosio zlatnu pločicu.[1461] Ivan je mučenik i učitelj. U Efezu je usnuo.[1462]

Polikarp i Trasea

4. - Tu su nadalje Polikarp, biskup i mučenik, iz Smirne kao i Trasea iz Eumenije, biskup i mučenik koji je usnuo u Smirni.[1463]

Sagaris, Papirije i Meliton

5. - Što? Zar treba navoditi biskupa i mučenika Sagarisa koji je usnuo u Laodiceji[1464] kao i blaženoga Papirija odnosno eunuha Melitona[1465] koji je posve živio u Duhu Svetome i počiva u Sardu čekajući posjet[1466] s nebesa kada će uskrsnuti od mrtvih?

Polikrat o sebi

6. - Svi su navedeni prema evanđelju opsluživali četrnaesti dan Pashe. Ništa nisu prekoracili nego su slijedili pravilo vjere. Tako i ja Polikrat, od svih najmanji, po predaji svojih srodnika. Za nekima sam se od njih poveo. Od mojih srodnika sedmorica bijahu biskupi. Ja sam osmi.

[1460] Usp. Iv 13,23.
[1461] Usp. Izl 28,23.
[1462] Usp. 1 Sol 4,13-15. O glagolu κοιμάω, usnuti, zaspati, usnuti smrtnim snom, usp. B. RIGEAUX, *Épitres*, 529-532.
[1463] Vidi: 5,18,14.
[1464] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 68 bilj. 7.
[1465] Vidi: 4,26.
[1466] U izvorniku je riječ ἐπισκοπή, posjet. Tom se riječju u Novome zavjetu naznačuje otajstvo konačnoga i slavnoga Kristova dolaska: usp. 1 Pt 2,12. O tome vidi L. CERFAUX, *Christ*, 32.

Moji su srodnici uvijek slavili dan kada se narod uzdržava od kvasca.

Dj 5,29

7. - Ja, dakle, braćo, imam u Gospodinu šezdeset i pet godina. Dolazio sam u dodir s braćom cijeloga svijeta i prošao čitavo Sveto pismo. Ne bojim se onih koji žele strašiti jer su veći od mene kazali: "Većma se treba pokoravati Bogu nego ljudima" (Dj 5,29).

Biskupi istomišljenici

8. - Glede biskupâ koji su bili s njime i isto misle Polikrat dok je pisao ovo dodaje i kaže: "Mogao bih spomenuti nazočne biskupe. Sami ste smatrali pametnim da ih sazovem i sazvao sam. Kada bih ispisao njihova imena, ima ih cijelo mnoštvo. Poznajući mene, maloga čovjeka, pristali su na poslanicu. Znaju da ne nosim uzalud sjedine nego da sam uvijek živio u Kristu Isusu."

Papa Viktor izopćuje

9. - Na to je prvak Rimske crkve Viktor poduzeo da od općega jedinstva kao one koji krivovjerno misle hrpimice odcijepi kršćanske zajednice cijele Azije zajedno sa susjednim Crkvama. Pismima je obznanio naznačujući da su sva tamošnja braća izvan zajedništva.

Odgovor nekih biskupa

10. - Međutim, to se nije svidjelo svim biskupima. Naprotiv, oni su mu doista savjetovali da vodi brigu o miru, jedinstvu s bližnjima i ljubavi. Još uvijek postoje riječi tih ljudi koji su se odrešitije obratili Viktoru.

Irenejevo stajalište

11. - Među njima je i Irenej. Pisao je u ime braće kojima je u Galiji bio na čelu. Irenej prije svega utvrđuje da se otajstvo Gospodinova

uskrsnuća proslavljuje samo na dan Gospodnjega dana.[1467] Također uz dosta drugoga savjetuje Viktoru, kako se dolikuje, da ne odvaja čitave Božje crkve jer opslužuju drevni običaj. Irenej vlastitim riječima dodaje što dolazi.

Post

12. - "Rasprava nije samo o danu već i o samome načinu posta. Jedni, naime, misle da moraju postati jedan dan, drugi dva, neki više dana dok neki svoj dan mjere s četrdeset dnevnih i noćnih sati.

Jednodušnost u vjeri

13. - Ta različitost kod opslužitelja nije nastala sada u naše dane već davno ranije kod naših predšasnika. Oni su pokraj posvemašnje točnosti, kako se čini, taj običaj držali na snazi u jednostavnosti i vlastitoj priprostosti te prenijeli budućnosti. Ipak svi oni nisu ništa manje čuvali mir. I nama je do mira s drugima. Upravo nesuglasnost oko posta potvrđuje jednodušnost u vjeri."

Povijest spora

14. - Irenej prethodnome dodaje izvještaj koji ću kao prikladan navesti. Ovoga je oblika: "Među spomenutima su također prezbiteri prije Sotera.[1468] Oni su bili na čelu Crkve kojoj ti[1469] sada upravljaš. To su: Anicet, Pio, Higin, Telesfor i Siksto. Oni to nisu opsluživali niti nametali onima koji su s njima. Premda sami nisu vršili, nisu zato manje bili u miru, kada su k njima dolazili, s onima iz biskupija u kojima se opsluživalo. Unatoč tome, onima koji nisu vršili, opsluživanje bijaše već suprotivština.

Bez izopćenja

15. - Nikada pak nitko nije zbog takvoga postupanja bio odbačen.

[1467] To je nedjeljni dan.
[1468] To je papa Soter koji je umro oko g. 174.
[1469] To je papa Viktor kome Irenej piše.

Naprotiv, prezbiteri prije tebe koji nisu opsluživali, slali su euharistiju onim zajednicama koje su opsluživale.[1470]

Polikarp i Anicet

16. - Blaženi Polikarp za Aniceta je putovao u Rim.[1471] Međusobno su imali male razmirice o nekim drugim pitanjima, ali su se odmah izmirili. U ovoj pak točki[1472] nisu se jedan s drugim prepirali. Anicet nije mogao uvjeriti Polikarpa da ne opslužuje što je uvijek vršio s Ivanom, učenikom našega Gospodina i s ostalim apostolima s kojima je živio. Ali ni Polikarp nije uvjerio Aniceta koji je kazao da mora zadržati običaj prezbitera koji su bili prije njega.

Mirni rastanak

17. - Premda je s time bilo tako, međusobno su bili u zajedništvu. Anicet je, iz poštovanja, razumije se, u crkvi Polikarpu dao prednost kod euharistije. Jedan su se od drugoga razišli u miru. U cijeloj je Crkvi bio mir, bilo da se to opsluživalo ili ne opsluživalo."[1473]

Mirotvorni Irenej

18. - Irenej je netko tko s pravom nosi ime.[1474] Svojim je imenom i ponašanjem bio mirotvorac. Iznesenim je pozivao i posredovao za mir među Crkvama. O nastalome je pitanju preko pisama prisno priopćio što je skladno ne samo Viktoru nego i velikome broju drugih crkvenih vođa.[1475]

1470 Irenej ističe da se kršćani nisu međusobno izopćivali zbog različitoga načina slavljenja vazmene svetkovine.
1471 O tome je već bilo govora.
1472 Odnosi se na Vazam.
1473 Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 262; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.
1474 Euzebije ime Irenej dovodi u svezu s riječi εἰρηναῖος, mirni, miroljubivi i εἰρήνη, mir.
1475 Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.

Dvadeset i peto poglavlje

PALESTINSKI BISKUPI I VAZMENI SPOR

Oni u Palestini koje upravo spomenusmo[1476] - Narcis i Teofil - i s njima Kasije, biskup Crkve u Tiru te Klarus, biskup Crkve u Ptolemaidi kao i oni koji su se s njima skupili više su toga razjasnili u svezi predaje što je glede Vazma do njih doprla po apostolskome naslijedstvu. Na kraju poslanice doslovno su dodali. "Nastojte prijepise našega pisma razaslati po svemu kršćanstvu da tako ne budemo krivi onima koji olako zavode vlastitu dušu. Naznačujemo vam da istoga dana slave i u Aleksandriji kao i mi. Naša se pisma nose njima, a njihova nama. Stoga s nama složno i istovremeno slave sveti dan."

Dvadeset i šesto poglavlje

NEKI IRENEJEVI SPISI

Uz Irenejeve spise i pisma o kojima smo već izvijestili[1477] od njega postoji određeno djelo protiv Grka. Veoma je sažeto i nadasve je korisno. Nosi naslov *O znanju*.[1478] Također postoji spis koji je Irenej posvetio bratu imenom Marcijan. To je *Dokazivanje apostolskoga navještaja*.[1479] Isto tako postoji jedna knjižica različitih razgovora.[1480] U njoj Irenej spominje *Poslanicu Hebrejima*[1481] i takozvanu Salomonovu *Mudrost*. Iz njih je naveo neke riječi. Od Irenejevih je djela do našega znanja došlo toliko.

1476 Vidi: 5,23,3.
1477 Vidi: 2,13,5;3,18,2-3; 3,26,6;4,11,2;4,14,2;4,18,9;4,25;4,29,1;5,20,1.
1478 Od toga se djela nije ništa sačuvalo. O izgubljenim Irenejevim djelima vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 262; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.
1479 To je veoma važno i korisno djelo. Dugo je bilo posve izgubljeno. Tek se pred stotinjak godina pronašlo u armenijskome prijevodu. Otada se stalo prevoditi i proučavati. O tome djelu vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 418-424; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 261-262; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 112.
1480 Možda je tu zapravo riječ o zbirci Irenejevih propovjednih nagovora: usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 425.
1481 Zaslužuje da dobro naglasimo tu Euzebijevu primjedbu jer Irenej *Poslanicu Hebrejima* nije spominjao niti navodio u djelu *Protiv krivovjerja*. To tvrdi iznimno upućeni C. SPICQ, *Épitre aux Hébreux*, 183.

Komodova je vlast prestala poslije trinaest godina.[1482] Car Sever, poslije Komodove smrti, ne vlada ni punih šest mjeseci.[1483] Između njih je bio Pertinaks.[1484]

Dvadeset i sedmo poglavlje

RAZNI KRŠĆANSKI PISCI

Mnogi, dakle, sve do sada čuvaju brojne spise onodobnih, drevnih i crkvenih muževa kreposnoga žara. Sami smo upoznali ove: Heraklitova[1485] djela o Apostolu; Maksimova[1486] o pitanju o kojemu mnogo govore krivovjernici: odakle je zlo te o stvorenosti tvàri; Kandidova[1487] o Šestodnevlju kao i Apinovo[1488] o istome predmetu; jednako Sekstova[1489] o uskrsnuću te stanovitu Arabianovu raspravu.[1490] Ima mnogo i drugih. Za njih zbog nedostatka ikakvoga uporišta ne možemo zabilježiti vrijeme niti naznačiti povijesnu uspomenu. Do nas su došli spisi i od brojnih drugih kojima nismo u stanju ni ime navesti. Inače su bili pravovjerni i crkveni kako kod svakoga pokazuje tumačenje božanskoga Pisma. nama su ipak nepoznati jer se ne navodi ime pisca.

[1482] Car Komod umire 1. siječnja 193.
[1483] Septimije Sever počinje vladati 9. travnja g. 193. i na razne načine vlada do g. 211. O njegovu stavu prema kršćanima vidi H. JEDIN, *Povijest,* 242-244.
[1484] Car Pertinaks je umro 27. ožujka 193.
[1485] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 99; J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 253.
[1486] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 253.
[1487] Usp . J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 253; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 99.
[1488] B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 99; J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 253.
[1489] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 253; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 99.
[1490] Svi su spomenuti pisci zapravo sada posve nepoznati.

Dvadeset i osmo poglavlje
(28,1-19)

ARTEMONOVO KRIVOVJERJE

Spis protiv Artemona

1. - Neki od spomenutih[1491] u djelu napisanu protiv Artemonova[1492] krivovjerja - u naše ga je doba pokušao obnoviti Pavao iz Samosate[1493] - donosi određeni opis koji se odnosi na događaje koje mi istražujemo.

Bitna krivovjerna tvrdnja

2. - Pisac pobija naznačeno krivovjerje koje govoraše da je Spasitelj bio samo čovjek.[1494] To je novotarija od nedavna. Budući da su uvoditelji krivovjerja htjeli krivovjerje častiti kao da je drevno, donesen je razlog kojim se mnogim drugim pobija pogubni, lažni, krivovjernički govor. Pisac potom doslovno iznosi što slijedi.

Krivoučitelji se pozivaju na predaju

3. - "Oni, naime, kažu da su svi prethodnici kao i sami apostoli primili i naučavali to što sada oni govore. Također izjavljuju da se istina navještanja sačuvala do Viktorovih vremena. Viktor je poslije Petra u Rimu bio trinaesti biskup.[1495] Nakon njegova se nasljednika Zefirina[1496] istina iskvarila.

[1491] Pisac je ostao do danas nepoznat. Kušalo se odgonetnuti tko je. Ipak to nije nikome pošlo za rukom. Pisac je napisao spis *Protiv Artemonova krivovjerja.* Od spisa posjedujemo samo ulomke koje Euzebije upravo počinje navoditi. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 450; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 168.
[1492] Usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines,* 116.
[1493] U nastavku se opširnije govori o Pavlu Samosatskome.
[1494] Tu smo doista kod znamenitoga izričaja. Grčki glasi ψιλὸς ἄνθρωπος. Riječ ψιλὸς početno znači "ćelav". Cijeli izričaj označuje nekoga tko nije ništa drugo nego samo i isključivo obični čovjek. U rano doba predbacivalo se raznim krivoučiteljima da Isusa Krista smatraju jedino ψιλὸς ἄνθρωπος. Oni zapravo niječu Kristovo božanstvo.
[1495] Papa Viktor umire oko g. 198.
[1496] Papu Viktora nasljeđuje papa Zefirin i živi do g. 217. Zefirin je imao stanoviti udio u raspravama oko sabelijevstva. O tome papi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 249-250; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 109; J. N. D. KELLY, *Doctrines,* 123-124.

Pismo i predaja protiv krivovjerja

4. - Možda bi bilo vjerojatno što vele da im se prvenstveno ne protive Sveta pisma. Međutim, postoje spisi neke braće. Drevniji su od Viktorovih vremena. Oni su ih napisali u obranu istine protiv pogana i ondašnjih krivovjerja. Govorim o Justinu, Miltijadu, Tacijanu, Klementu i mnogim drugima. U svim se spisima o Kristu kaže da je Bog.[1497]

Srž kristologije

5. - Ali tko ne pozna Irenejeve, Melitonove spise kao i spise ostalih koji Krista propovijedaju Bogom i čovjekom? Koliko li je psalama i pjesama što ih od početka napisaše braća vjernici i, nazivljući Bogom, opjevavaju Krista, Božju Riječ?

Pravovjernost pape Viktora

6. - Kako, prema tome, nakon toliko godina što se naviješta crkveni nauk prihvatiti da su ljudi do Viktora propovijedali onako kako krivovjernici tvrde? Kako se ne stide dotično lagati o Viktoru kada točno znaju da je Viktor kožara Teodota,[1498] vođu i roditelja toga nijekateljskog otpada javno isključio iz zajedništva jer je prvi govorio da je Krist samo čovjek?[1499] Ako je Viktor, po njima, onako mislio kako uči krivovjernička hula, zašto bi odbacio Teodota, izumitelja toga krivovjerja?"

[1497] To se doista smije uzeti za pradavni temelj onoga što se u teologiji uobičajilo nazivati *argumentum patristicum*, otački dokaz. Također se otuda vidi u kolikoj je cijeni kod pisca otačka *auctoritas*.

[1498] Papa Viktor uistinu je izopćio iz Crkve Teodota Bizantskoga koji se oslovljuje kožarom jer je trgovao kožama i kožnim predmetima. Teodot je iz Bizanta oko g. 190. došao u Rim i tu širio svoj kristološki nauk. Teodot je učio da se Isus iz Nazareta djevičanski začeo i rodio iz Djevice. Po sebi je bio običan čovjek. Od drugih se ljudi razlikovao time što je stekao najviši stupanj kreposti i vrline. Na Isusa je prigodom njegova krštenja sišao Krist, tj. božanski Duh. Duh se nije nastanio u Isusu već ga je svesrdno podupirao i poticao. Isus je tek po svome uskrsnuću postao Bogom. Teodot je imao svoje pristaše. Među njima je bio spomenuti Artemon. O Teodotu, njegovu izopćenju i nauku vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 249; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest*, 404-405; J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 74-75; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 116.

[1499] Tu je opet izričaj ψιλὸς ἄνθρωπος. Maločas smo upozorili na njegovo značenje u ranoj kristologiji.

Papa Zefirin

7. - To i toliko o Viktoru koji je stajao na čelu služenja deset godina. Za nasljednika je postavljen Zefirin oko devete godine Severova vladanja. Pisac koji je napisao ranije spomenuto djelo o začetniku navedenoga krivovjerja[1500] navodi i drugu zgodu što se zbila za Zefirina. Svojim riječima piše kako slijedi.

Ispovijedalac Natalije

8. - "Mnogoj ću braći spomenuti događaj koji se zbio u naše doba. Mislim da bi vjerojatno opomenuo i Sodomićane da se dogodio u Sodomi. Stanoviti Natalije bio je ispovijedalac,[1501] ali ne davno nego u naša vremena.[1502]

Zavedeni Natalije

9. - Natalija su nekoć prevarili Asklepiadot[1503] i jedan drugi Teodot, mjenjač novca.[1504] Njih su obojica bili učenici kožara Teodota kojega je prvoga zbog onakvoga mišljenja ili točnije bezumlja iz zajedništva isključio Viktor koji je tada, kako kazasmo, bio biskup.[1505]

Natalije krivovjerni biskup

10. - Spomenuti su Natalija nagovorili da se za plaću prozove biskupom dotičnoga krivovjerja. Stoga je dobivao od njih sto i pedeset denara.

[1500] To je Artemon koji je nastavio nauk Teodota iz Bizanta, kožara. Njihov se nauk održao u najmanju ruku do sredine trećega stoljeća: usp. J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 75; H. JEDIN, *Povijest*, 284.

[1501] Ispovijedalac je kršćanin koji je u doba progonstva za vjeru pretrpio mučenje, ali tom prilikom nije preminuo.

[1502] To se odnosi na g. 202. ili g. 203. Tako bilježi G. BARDY, *Eusèbe*, II, 76 bilj. 9.

[1503] Asklepiadot s Artemonom proslijeđuje nauk Teodota kožara: usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 116; H. JEDIN, *Povijest*, 284.

[1504] Mjenjač novca Teodot pripada istoj krivovjernoj sljedbi: usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 116; 140; H. JEDIN, *Povijest*, 284.

[1505] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 284.

Opomenuti Natalije

11. - Bio je, dakle, s njima. Gospodin je Natalija često opominjao preko viđenja. Naš milosrdni Bog i Gospodin Isus Krist nije htio da svjedok njegovih patnji propadne jer je napustio Crkvu.

Natalije opet u zajedništvu

12. - Natalije se veoma nemarno odnosio prema viđenjima. Zavaralo ga prvo mjesto kod krivovjernika kao i lakomost koja mnoge upropasti. Na posljetku, sveti anđeli bičevali su ga cijelu noć. Nije bio malo mučen. Zato je u praskozorje ustao, obukao vreću, posuo se pepelom i svom žurbom u suzama pao pred biskupa Zefirina. Prevrtao se pod nogama ne samo ljudi iz klera nego i laika. Suzama je ganuo milosrdnu Crkvu milosrdnoga Krista. Posegnuo je za silnom prošnjom. Pokazao je ožiljke od udaraca što ih je zadobio. Jedva je primljen u zajedništvo."[1506]

Ostale točke kod krivoučitelja

13. - Iznesenome ćemo pridodati i druge riječi istoga spisatelja o istima. Ovako glase: "Oni su bez straha iskvarili božanska Pisma,[1507] odbacili pravilo iskonske vjere, nisu upoznali Krista. Nisu istraživali što kažu božanska Pisma. S trudom su nastojali pronaći takav oblik silogizama[1508] koji utvrđuje bezboštvo. Ako tko pred njih stavi riječ božanskoga Pisma, oni ispituju koja se vrst silogizma može načiniti: sastavni ili razdvojni silogizam.[1509]

[1506] O Natalijevu slučaju usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 450; H. JEDIN, *Povijest*, 360; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 77 bilj. 11.
[1507] Ljudi koji se ovdje napominju kao krivoučitelji bili su egzegete i zanimali se za tekstualnu kritiku: usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 116; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 78 bilj. 15.
[1508] Artemonova je škola posebice u filozofiji cijenila Aristotelov smjer: usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 116.
[1509] Pozadina je razmišljanju stoička dijalektika: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, 77 bilj. 12.

Napušteno Pismo

14. - Dotični su napustili sveta Božja pisma, a zanimali se za geometriju. Budući da su od zemlje, govore o zemlji i ne poznaju Onoga koji dolazi odozgo. Kod nekih se od njih Eulklid uistinu marljivo bavi geometrijom. Aristotelu i Teofrastu[1510] se dive. Neki se Galenu[1511] i klanjaju.

Iskvarena vjera

15. - Spomenuti su u korist nauka vlastitoga krivovjerja zloupotrijebili nevjerničke vještine. Lukavstvom su bezbožnih lihvarili jednostavnu vjeru božanskih Pisama. Što uopće treba i reći da nisu ni blizu vjere? Stoga bez straha i stavljaju ruke na božanska Pisma govoreći da ih ispravljaju.[1512]

Biblijska izdanja

16. - Da to kazah njih ne klevećući, tko hoće može ustanoviti. Ako netko želi prikupiti prijepise svakoga od njih i međusobno ih usporediti, utvrditi će da se uvelike razlikuju: Asklepiadovi su nesuzvučni s Teodotovim.

Biblijski prijepisi

17. - Može se pak doći do mnogih jer njihovi učenici rado prepisuju primjerke što ih je svatko od njih, kako sami kažu, popravio, ali zapravo potamnio. S tim primjercima nisu opet u skladu Hermoforovi.[1513] Apoloniadovi[1514] prijepisi ni međusobno se ne slažu. Dade se usporediti prijepise koje su oni naprosto priredili s onima koje su opet kasnije izopačili i utvrditi da se u mnogome ne podudaraju.

[1510] Teofrast je Aristotelov učenik i nasljednik. Živio je oko g. 372.
[1511] Galen je Grk. Znameniti je liječnik i filozof. Preminuo je oko g. 201.
[1512] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 78 bilj. 14.
[1513] Hermofil je član Artemonove krivovjerne skupine.
[1514] Apoloniada je bio bibličar u Artemonovoj skupini.

Drskost pred Pismom

18. - Kolike je drskosti napomenuta zabluda, vjerojatno nije ni njima nepoznato. Oni ili ne vjeruju da je Duh Sveti izrekao božanska Pisma te su nevjernici ili smatraju da su sami mudriji nego Duh Sveti te što su drugo nego mahniti? Oni uopće ne mogu nijekati da je to njihova drskost kada je to pisano njihovom rukom. Nisu ni od onih koji su ih poučili primili takva Pisma. Ali ne mogu pokazati primjerke odakle su svoje prepisali.

Odbačeni svetopisamski dijelovi

19. - Neki pak među njima nisu se čak udostojali krivotvoriti Pisma već su naprosto izbacili Zakon i Proroke.[1515] Pod izlikom tobožnjega nauka bez zakona i Boga, sunovratili su se u posljednju nesreću propasti."

Neka je to na taj način izneseno.

[1515] To se u načelu odnosi na Stari zavjet.

ŠESTA KNJIGA
(6,1-46)

Sadržaj

Šesta knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:

1. - O Severovu progonstvu.
2. - O Origenovoj askezi od djetinjstva.
3. - Kako je, još sasvim mlad, Origen bio poslanik za Kristovu riječ.
4. - Koliko je onih što ih je Origen poučavao doprlo do mučeništva.
5. - O Potamieni.
6. - O Klementu Aleksandrijskome.
7. - O piscu Judi.
8. - O Origenovoj smionosti.
9. - O Narcisovim čudesima.
10. - O biskupima u Jeruzalemu.
11. - O Aleksandru.
12. - O Serapionu i njegovim spisima koji postoje.
13. - O Klementovim spisima.
14. - O Pismima koja je Klement spomenuo.
15. - O Heraklu.
16. - O tome kako se Origen marljivo bavio božanskim Pismom.
17. - O prevodiocu Simahu.
18. - O Ambroziju.
19. - Sve što se spominje o Origenu.
20. - O spisima što postoje od tadašnjih pisaca.
21. - Biskupi koji su tada bili na glasu.
22. - Ono što je od Hipolita došlo do nas.
23. - O Origenovu maru i o tome kako je počašćen crkvenim svećeništvom.
24. - O onome što je Origen egzegetirao u Aleksandriji.
25. - Način kako se Origen sjećao Pisama u zavjetima.
26. - Kakvim su Origena smatrali biskupi.
27. - Heraklo je preuzeo biskupstvo kod Aleksandrijaca.
28. - O progonstvima za Maksimina.
29. - O tome kako je Bog čudesno naznačio Fabijana za biskupa

Prvo poglavlje

PROGONSTVO CARA SEPTIMIJA SEVERA

Kada je Sever,[1516] i on, pokrenuo progon[1517] protiv Crkava, posvuda su se zbila blistava svjedočanstva natjecatelja[1518] za pravu vjeru. Ipak se najveći broj ispunio u Aleksandriji. Tu su se iz cijeloga Egipta i Tebaide slali Božji atlete kao na ogromno igralište.[1519] Bog ih je zbog toga što su najpostojanije izdržali raznolike muke i vrste smrti ovjenčao vijencima.[1520] Među njima je i Leonida. Bio je, kaže se, Origenov

[1516] O stavu cara Septimija Severa prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest,* 242-244.
[1517] To je najvjerojatnije bilo g. 202.: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 82 bilj. 1.
[1518] Govoreći o kršćanskim mučenicima Euzebije se u poglavlju služi s nekoliko istaknuto športskih riječi. Navest ćemo ih. Tako je ovdje posegnuo za riječju ἀθλητής, športski natjecatelj, borac, atlet.
[1519] U izvorniku je riječ στάδιον: trkalište, igralište, stadion.
[1520] Eusebije se poslužio riječju στέφανος, vijenac. Vijencem se ovjenčavao i krunio pobjednik kod športskoga natjecanja.

otac.[1521] Bila mu je odsječena glava. Za sobom je ostavio sasvim mlada dječaka. Trenutak je kratko razložiti kolikoga je nagnuća Origen otada bio prema Božanskoj riječi. To je prije svega zato što se o Origenu glas raznio kod mnogih.

Drugo poglavlje
(2,1-15)

MLADI ORIGEN

Vrela

1. - Tko bi u dokolici pokušao spisom prenijeti život toga čovjeka, morao bi puno govoriti. Knjiga bi o tome iziskivala vlastitu obradu. Mi stoga za sada najzbitnije što se dade većinu skraćujemo. Ono malo što ćemo od toga ispripovjediti o Origenu kao naznaku iznosimo na temelju nekih pisaca i izvještaja Origenovih znanaca koji su na životu ostali do naših dana.[1522]

Povijesni okvir

2. - Meni se čini da je dostojno uspomene, kada je u pitanju Origen, sve od samih, tako reći, pelena. Sever je bio kod desete godine vladanja.[1523] Leto je bio na čelu Aleksandrije i ostaloga Egipta.[1524] Tada je, poslije Julijana, u najnovije vrijeme biskupstvo tamošnjih kršćanskih zajednica preuzeo Demetrije.[1525]

Čežnja za mučeništvom

3. - Požar progonstva uvelike je planuo. Veliki se broj ovjenčao vijencima mučeništva. Origen je bio još uvijek samo dijete.[1526] Ipak je

[1521] Svi se slažu da se Origenov Otac zvao Leonida i da je g. 202. preminuo mučeničkom smrću.
[1522] O osnovnim podacima iz Origenova života i rada usp. M. MANDAC, *Origen*, 1-33.
[1523] Car S. Sever počinje vladati g. 193.
[1524] O njemu vidi G. BARDY, *Eusèbe,* II, 83 bilj. 3.
[1525] Aleksandrijski biskup Demetrije blisko je vezan uz Origenovo djelovanje.
[1526] U izvorniku je riječ παῖς. Riječ uz ostalo znači: dijete, dječak, mladić. Origen je zapravo tada mogao imati nekih sedamnaest godina.

njegovu dušu spopala tolika ljubav prema mučeništvu da je hrlio prema opasnostima. Poskakivao je i svom čežnjom srnuo u boj.

Origenova majka

4. - Već mu se malo htjelo. Oproštaj od života nije bio daleko. Ali je božanska i nebeska Providnost radi koristi velikoga broja, posredstvom njegove majke, stavila prepreku njegovome čeznuću.

Skrivena odjeća

5. - Majka je Origena najprije preklinjala riječima. Molila ga je da se smiluje materinjem osjećaju prema njemu. Ipak se vidjelo da je postao još napetiji kada je doznao da su mu oca uhitili i zatvorili u tamnicu. Potpuno ga je prožela žudnja za mučeništvom. Kako mu je majka sakrila svekoliku odjeću, silom ga je prinukala da ostane kod kuće.

Pismo ocu mučeniku

6. - Kako Origenu nije ništa preostalo raditi, a njegov polet prelazio dob, nije bio u stanju mirovati. Ocu je poslao nadasve poticajno pismo na mučeništvo. Origen mu u pismu doslovno ovo savjetuje: "Pazi da radi nas ne promijeniš mišljenje." Neka je to zabilježeno kao prvi dokaz za Origenovo mladenačko oštroumlje i najplemenitije raspoloženje u odnosu na štovanje Boga.

Origenova prva naobrazba

7. - Vježbajući se od djetinjstva u božanskim Pismima Origen je već postavio ne mala polazišta za poznavanja vjere. Oko Pisama se nije osrednje trudio. Njegov otac, uz opću naobrazbu, nije ni tome za nj posvetio uzgrednu skrb.

Sveti nauci

8. - U svakome slučaju, dakle, prije učenja helenističkih predmeta, uputio je Origena da se vježba u svetim naucima. Svaki je dan od njega

tražio odgovore i izvještaje.

Silni mar

9. - Dječaku to nije bilo mimo volje već se tome predao s najvećim mogućim žarom. Stoga mu nije bilo dostatno jednostavno i neposredno čitanje Svetih riječi. Tražio je, već tada, nešto više i istraživao dublje uvide. I ocu je nanosio neprilike jer je ispitivao što je nakana Bogom nadahnutoga Pisma htjela naznačiti.

Očev ponos

10. - Otac je naoko Origena u lice korio. Opominjao ga je da ne traži ništa više što je poviše njegove dobi i očitoga smisla. Ali u sebi je samome bio nadasve veseo. Bogu, začetniku svih dobara, iskazivao je najveću zahvalu što se udostojao da baš njega učini ocem takvoga djeteta.

Udivljeni otac

11. - Kažu da se često zaustavio kod usnuloga dječaka. Razotkrivao je njegove grudi kao da je u njima božanski Duh koji posvećuje. Uz strahopoštovanje je cjelivao i sebe smatrao blaženim zbog plemenita potomstva. Spominju da se to i drugo tome srodno zbilo s Origenom kada je bio dječak.

Origenova obitelj

12. - Pošto mu je otac mučeništvom stekao puninu, Origen je ostao sam s majkom i s mlađom braćom, šestoricom na broju. Njemu nije bilo više od sedamnaest godina.

Pomoć stanovite žene

13. - Budući da su carski blagajnici oduzeli očevo imanje, Origen se s najbližima našao u oskudici s obzirom na životne potrebe. Ali Božja se Providnost zauzela za nj. Našao je prihvat i mir kod neke žene veoma

bogate imutkom, ali i drugim veoma istaknutom. Međutim, ona se navezala na čovjeka koji je tada bio glasovit među krivovjernicima u Aleksandriji. Rodom je bio Antiohijac. Žena ga je sa sobom držala kao posinovljenoga sina i svime u najvećoj mjeri obasipala.

Stav prema krivovjerju

14. - Origen je, jasno, nužno živio s dotičnim. Ali je od toga vremena pružio očite dokaze pravovjerja u odnosu na vjeru. Mada se veliko mnoštvo ne samo krivovjernika nego i naših okupljalo oko Pavla, oko njega, - to je bilo ime onoga čovjeka - jer se ukazivao snažan, na riječi, Origen nije nikada pristao da mu se pridruži kod molitve. Od djetinjstva je čuvao crkveno pravilo. Gadila su mu se krivovjerna učenja. Tako sam kaže negdje izrijekom.

Uzdržavanje podučavanjem

15. - Origena je otac uveo u sve što se uči kod Grka. Poslije njegove smrti čitava je sebe predao s velikim poletom vježbi u tim poslovima. Zato je posjedovao priličitu spremu glede gramatičkih pitanja. Kada se poslije očeve smrti tome posvetio, za tu je dob obilno zarađivao za najnužnije potrebe.

Treće poglavlje
(3,1-13)

ORIGEN UČITELJ

Pogani

1. - Dok se Origen bavio školskom podukom, nitko u Aleksandriji - kako i sam negdje pismeno izvješćuje - nije bio predstojnik katehetskoga poučavanja jer su se svi zbog prijetnje od progonstva razbježali. Origenu su pristupili neki iz poganstva da poslušaju Božju riječ.

Plutarh i Herakla

2. - Origen među njima kao prvoga bilježi Plutarha koji je poslije ćudorednoga života bio počašćen božanskim mučeništvom.[1527] Drugi je Herakla, Plutarhov brat. I on je, uz brata, pružio veoma puni dokaz mudroga života i asceze. Bio je, poslije Demetrija, dostojan biskupstva među Aleksandrijcima.[1528]

Predstojnik učilišta

3. - Origen je imao osamnaest godina kada je postavljen na čelo Katehetskoga učilišta.[1529] U tome je napredovao za progonstva pod aleksandrijskim upraviteljem Akvilom. Tada je kod svih koje pokreće vjera stekao nadasve slavno ime zbog iskazivanja prihvaćanja i naklonosti prema svim znanima i neznanim mučenicima.

Pomaganje mučenima

4. - Origen uz njih nije bio samo kada su bili u tamnicama niti sve do ispitivanja kod konačne presude nego je i poslije toga bio sa svetim mučenicima odvođenima u smrt. Čak se izlagao pogiblima. Kada je neustrašivo pristupao i u svoj slobodi cjelovom pozdravljao mučenike, često se poganski svijet uokrug srdio i malo je trebalo da Origena ne kamenuju. Ipak ga je svaki put izbavila božanska desnica koja čudesno pomaže.

Poganska oporba

5. - Ista božanska i nebeska milost ponovno je i opet iznova i ne može se kazati koliko puta sačuvala Origena kada su mu zbog potpunoga

[1527] O njemu vidi G. BARDY, *Eusèbe*, II, 87 bilj. 3.
[1528] Herakla je višestruko vezan uz Origena. Bio je Origenov učenik. Njemu je Origen povjerio niži i osnovni stupanj Aleksandrijske teološke škole kada je osobno preuzeo viši stupanj. Kada je Origen napustio Alaksandriju Herakla je vodio cijelu Aleksandrijsku teologiju. Herakla je na biskupskoj stolici u Aleksandriji naslijedio Demetrija i obnovio njegove osude Origena. Time je zapriječio Origenu da konac života dočeka u rodnoj Aleksandriji. O Herakli vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 315-316; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 198; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 87 bilj. 4.
[1529] Origena je oko g. 203. za vođu Aleksandrijske teološke škole službeno imenovao biskup Demetrije.

mara prema Kristovu nauku i slobode u govoru postavljali stupicu. Toliki je nevjernički napad bio na Origena da su se okupljali kao mnoštvo. Oko kuće gdje je boravio postavljali su vojnike zbog velikoga broja onih što ih je upućivao u ono što se odnosi na svetu vjeru.

Istinski učitelj

6. - Tako se svaki dan protiv Origena rasplamsavalo progonjenje da ga više nije zadržavao niti cijeli grad. Prelazio je iz kuće u kuću. Odasvud su ga tjerali zbog mnoštva onih koji su po njemu pristupali božanskome nauku. Njegovi su čini na djelu sadržavali uistinu čudesne pouke najistinitijega mudroslovlja.

Riječ i djelo

7. - Izreka glasi: kakva riječ, takav život; kakav život, takva riječ. Origen je to pokazivao. Time je prije svega, uz pomoć božanske moći, mnogobrojne priveo svome poletu.

Predavač teologije

8. - Kada je Origen uvidio da mu dolaze mnogobrojni pitomci kao samome kome je crkveni predstojnik Demetrije povjerio katehetsko poučavanje, prosudio je da je poduka u gramatičkim predmetima nespojiva s vježbom u božanskim naucima. Ne časeći časa poučavanje u gramatičkim predmetima stavio je na stranu kao nekorisno i suprotno svetim podučavanjima.

Životni oblik

9. - Origen je potom iz prikladna razloga da ne bude upućen na pripomoć drugoga prodao sve drevne spise što ih je ranije s velikim ukusom prepisao. Zadovoljio se s četiri obola koja mu je dnevno davao čovjek koji je to kupio. Origen je kao filozof veliki broj godina opsluživao ovaj oblik života: od sebe je odvajao sve sadržaje mladenačkih požuda; čitav je dan vršio ne male asketske radnje; noću se najveći dio vremena posvećivao izučavanjima božanskih Pisama. Tako se

prepuštao najfilozofskijem životu: čas vježbanjima u postovima, čas strogo odmjerenom vremenu za san koji inače nije provodio na prostirci već rado obavljao na tlu.

Evanđeoski opslužitelj

10. - Origen je smatrao da se prije svega moraju opsluživati Spasiteljeve evanđeoske riječi koje ističu da čovjeku ne trebaju dvije gornje haljine niti sandale[1530] kao i to da se čovjek ne zaokuplja brigama vremena što će doći.[1531]

Životna strogost

11. - Međutim, Origen je ostajao u studeni i golotinji držeći se većega žara nego što mu je dob. Siromaštvo je tjerao do vrhunca koji se ne prekoracuje. Ožalostio je bezbrojne jer su ga molili da s njima podijeli dobra zbog napora što ih je, vidjeli su, podnosio u svezi s božanskim poučavanjem. Origen ipak nije popuštao trpljenjima.

Velika odricanja

12. - Čak se kaže da je Origen više godina udarao zemlju uopće se ne služeći nikakvom obućom. Veći broj godina otklonio je uporabu vina i drugoga osim najnužnije hrane. Tako se već izvrgnuo opasnosti ništenja i kvarenju grudnoga koša.

Origenovi učenici

13. - Pružajući onima koji su ga gledali takve primjere filozofskoga života, Origen je s pravom brojne gojence potaknuo na zanos, sličan svome. Stoga je svojemu učenju već privodio i među nevjernim poganima ljude naobrazbe i filozofije, a ne priprosti svijet. Događalo se da su se i ti sami, primivši po Origenu vjeru u božansku Riječ istinski u dubini duše proslavili u vrijeme tadašnjega progonstva. Neki su od njih bili uhićeni i mučeništvom bili dovršeni.

[1530] Usp. Mt 10,10; Lk 10,4.
[1531] Usp. Mt 6,34.

Četvrto poglavlje
(4,1-3)

MUČENICI MEĐU ORIGENOVIM UČENICIMA

Plutarh

1. - Od spomenutih je, dakle, prvi bio Plutarh. Njega smo malo ranije naznačili.[1532] Kada su njega vodili u smrt, već je malo trebalo da onoga o kome je govor[1533] i koji je bio s Plutarhom do zadnjega životnoga trenutka ne pogube njegovi sugrađani. On je očito bio razlog[1534] Plutarhove smrti. Ali Božja ga je volja tada sačuvala.

Serenus

2. - Poslije Plutarha se, kao drugi od Origenovih učenika, mučenički iskazao Serenus. Ognjem je potvrdio vjeru koju je primio.

Heraklid, Heron, Serenus i Heraja

3. - Iz iste škole[1535] treći je mučenik bio Heraklid. Poslije njega je četvrti Heron. Heraklid je još bio katekumen, a Heron novokrštenik. Njima je bila odrubljena glava. Uz prethodne, još iz iste škole, proglašen je kao peti natjecatelj bogoštovlja Serenus koji je različit od prethodnoga. Predaja kaže da su ovome odsjekli glavu pošto je izdržao veći broj muka. Od žena je Heraja. Bila je još katekumen. Iz života je otišla kada je, kako Origen negdje kaže, primila krštenje ognjem.[1536]

[1532] Vidi: 6,3,2.
[1533] To je Origen.
[1534] Origen je Plutarha poticao da mučenički svjedoči za vjeru.
[1535] O mučenicima spomenutima u poglavlju vidi: G. BARDY, *Eusèbe*, II, 91 bilj. 2; H. JEDIN, *Povijest*, 243.
[1536] Usp. Mt 3,11.

Peto poglavlje
(5,1-7)

MUČENICA POTAMIENA

Bazilid, Potamiena i Marcela

1. - Među mučenicima, kao sedmi, neka se broji Bazilid.[1537] On je vodio znamenitu Potamienu[1538] o kojoj se sve do sada kod sunarodnjaka pjeva svaka pjesma. Potamiena je protiv ljubavnika vodila bezbrojne bitke za tjelesnu čistoću i djevičanstvo u kojemu je blistala. Uistinu je cvjetala u naponu duše i tjelesnom dozrelošću. Potamiena je beskrajno trpjela. Nakon strahota i muka što i spomenute ulijevaju jezu konačno je po vatri bila dovršena s majkom Marcelom.

Sučeva prijetnja

2. - Kaže se da je sudac kojemu je bilo ime Akvila[1539] Potamieni po cijelome tijelu nanio strašne rane. Na koncu je zaprijetio kako će je predati gladijatorima da joj obeščaste tijelo. Ona je kratko ispitivala samu sebe. Upitana što je odlučila pružila je takav odgovor iz kojega im se pričinilo da je nešto rekla što se uzima za bezbožno.

Bazilidov postupak

3. - Potamiena, još u riječi, dobila je odluku presude. Bazilid,[1540] jedan od onih koji se nalazio među vojskom, prihvatio je Potamienu i poveo u smrt. Svjetina je nastojala da Potamienu uznemiri i zlostavi raskalašenim riječima. Bazilid je, razgoneći, otklanjao zlostavljače. Pokazivao je najveće milosrđe i sućut prema Potamieni. Ona je prihvaćala suosjećanje prema sebi. Čovjeka je sokolila neka bude hrabar. Domalo će mu nadoknaditi naplatom za ono što je učinio za nju.

[1537] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 244.
[1538] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 244; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 91 bilj. 1.
[1539] Vidi: 6,3,3.
[1540] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 92 bilj. 6.

Užarena smola

4. - Pošto je Potamiena ono rekla, plemenito je podnijela odlazak. Polako i malo po malo polijevali su je užarenom smolom po raznim tjelesnim udovima od vrha nogu do tjemena.

Optuženi Bazilid

5. - Takav je boj bila ta slavna djevojka. Nije pak proteklo mnogo vremena da su vojnici iz nekoga razloga od Bazilida tražili da se zakledu. On je uporno tvrdio da mu nipošto nije zakletva dopuštena jer je kršćanin što javno priznaje. Najprije se, međutim, mislilo da se Bazilid šali. Ali kako se svom upornošću suprostavljao, priveli su ga sucu. Kada je pred njim pokazao otpor, bacili su ga u okove.

Bazilidova mučenička smrt

6. - Braća po Bogu pristupila su Bazilidu i pitala za razlog toga nenadanoga i čudesnoga žara. Kaže se da je rekao kako mu je Potamiena već nakon tri dana od mučeništva noću pristupila, glavu mu ovjenčala vijencem i rekla da je za nj od Gospodina molila milost. Bila je uslišana te će ga ne zadugo primiti sebi. Braća su mu na to podijelila pečat[1541] u Gospodinu. Slijedećega dana, pošto je blistao svjedočanstvom za Gospodina, bila mu je odrubljena glava.

Zagovor Potamiene

7. - Povjesničari izvješćuju da su i mnogi drugi hrpimice u to vrijeme pristupili Kristovu nauku jer im se u snu pokazala Potamiena te ih pozvala. Ali neka je o tome ovdje toliko.

[1541] Tu se riječ σφραγίς, pečat, jamačno odnosi na krsno otajstvo.

Šesto poglavlje

KLEMENT ALEKSANDRIJSKI

Klement je naslijedio Pantena[1542] i u to vrijeme bio na čelu Aleksandrijske katehetske škole.[1543] Stoga je i Origen bio među njegovim učenicima.[1544] Kada Klement raspoređuje građu u *Stromatima,*[1545] u prvoj knjizi utvrđuje vremenski slijed. Omeđuje vremena do Komodove smrti.[1546] Tako je očevidno da je svoje djelo napisao do Severa čije vrijeme opisuje ova knjiga.

Sedmo poglavlje

PISAC JUDA

U to doba i Juda,[1547] jedan drugi među spisateljima, razglabajući ono što je napisano o sedamdeset tjedana kod Danijela,[1548] utvrđuje kronologiju do desete godine Severova vladanja. Juda je smatrao da se već tada približio Antikristov nastup o kome se uvelike govorilo: tako je snažno uzbuđenje duhove uznemirilo zbog tadašnjega progonstva protiv nas!

[1542] O Pantenu smo ranije kazali nekoliko riječi.
[1543] O raznolikome stavu o tome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 287; H. JEDIN, *Povijest,* 257; G. BARDY, *Eusèbe,* II, 94 bilj. 2.
[1544] Nije zajamčeno da je Origen doista bio izravno učenik Klementa Aleksandrijskoga: usp. M. MANDAC, *Origen,* 17; G. BARDY, *Eusèbe,* II, 94 b. 3.
[1545] Već smo govorili o tome spisu Klementa Aleksandrijskoga.
[1546] Car Komod vlada od g. 180. do g. 192.
[1547] Toga pisca znamo samo po Euzebiju Cezarejskome.
[1548] Usp. Dn 9,1-27.

Osmo poglavlje
(8,1-7)

ORIGEN I Mt 19,12

Složeni čin

1. - U to je doba Origen, vršeći katehetski posao u Aleksandriji, izvršio stanoviti čin koji je sadržavao najveći dokaz neiskusna i mladenačkoga srca, ali istodobno vjere i čednosti.[1549]

Mt 19,12

2. - Origen je izreku[1550] "ima uškopljenika koji su sami sebe uškopili radi kraljevstva nebeskoga" (Mt 19,12) shvatio nešto jednostavnije i mladenačkije. Ipak je naumio istodobno izvršiti Spasiteljevu riječ. Ali isto tako jer je bio u mladoj dobi, a božanske zbilje predavao ne samo muškima nego i ženskima, odlučio se u djelo provesti spomenutu riječ da među nevjernicima zapriječi svaku pomisao na besramno ogovaranje. Pripazio je pak da to ostane skriveno većini njegovih učenika.[1551]

Prvotni Demetrijev stav

3. - Međutim, doista takav se čin i uz Origenovo htjenje nije mogao sakriti.[1552] Za nj je Demetrije kao predstojnik tamošnje zajednice kasnije doznao. On se jako divio Origenovoj smionosti. Razumio je njegov žar i vrsnost vjere. Origena je osokolio da bude hrabar i potaknuo da se sada više posveti djelu poučavanja.

[1549] Vjerojatno je na temelju Euzebijeva opisa u ovome poglavlju općenito prešla u patrologije tvrdnja da je Origen uistinu proveo u djelo na samome sebi naznaku iz Mt 19,12. U tome smislu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, 315; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 197; J. PAVIĆ-T.Z. TENŠEK, *Patrologija*, 109.
[1550] Sami smo nezavisno o Origenovu slučaju razjašnjavali izreku u Mt 19,12: usp. M. MANDAC, *Sv. Grgur iz Nise, Spis o djevičanstvu*, 42-48.
[1551] Ipak nije posve sigurno da je Origen na se primijenio Mt 19,12: usp. M. MANDAC, *Origen*, 15.
[1552] Čak se naznačuje da se Origen pokajao što je u djelo proveo Mt 19,12: G. BARDY, *Eusèbe*, II, 96 bilj. 3.

Izmijenjeno Demetrijevo stajalište

4. - Demetrije tada bijaše takav čovjek. On isti, malo vremena kasnije, vidio je kako Origenu sve ide od ruke. Kod svih je postao velik, sjajan i glasovit. Demetrija je obuzeo ljudski poriv. Po svijetu je kod biskupâ Origena kušao optužiti za ono što je kao posve nerazumno učinio. Međutim, najugledniji i najodličniji palestinski biskupi - u Cezareji i Jeruzalemu - Origena su cijenili. Držali su da je dostojan najviše počasti. Na nj su položili ruke u svrhu svećeništva.[1553]

Optužitelj Demetrije

5. - Origen je, dakle, u to vrijeme došao do vrhunca slave s imenom kod svih ljudi, posvuda. Stekao je ne malu slavu kreposti i mudrosti. Budući da Demetrije nije pronašao nikakvu drugu optužbu, predbacio mu je kao strašan prijekor čin što ga je nekoć u mladenačkoj dobi počinio. Usudio se u optužbe uvesti one koji su Origena promaknuli u svećeništvo.[1554]

Origen kao učitelj

6. - Navedeno se pak dogodilo nešto kasnije. Origen je sada u Aleksandriji bezbrižno za sve koji su dolazili noću i danju obavljao djelo božanskoga poučavanja. Sve je slobodno vrijeme neumorno posvećivao božanskim poukama i onima koji su mu pristupali.

Dodatne zabilježbe

7. - Severa koji je vlašću vladao preko osamnaest godina[1555]

[1553] Origena su g. 230. u Cezareji Palestinskoj za svećenika zaredili biskupi Aleksandar iz Jeruzalema i Teoktist iz Cezareje Palestinske. O tome važnome događaju u Origenovu životu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, 316; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 198; J. PAVIĆ-T.Z. TENŠEK, *Patrologija*, 109.
[1554] Biskupa Demetrija rasrdilo je Origenovo svećeničko ređenje u Cezareji Palestinskoj. Na dva je biskupska skupa u Aleksandriji g. 230. i g. 231. Origena isključio iz aleksandrijske crkvene zajednice i oduzeo mu svećeništvo. Tome su se pravorjeku priključile neke Crkve, ali su ga druge odbacile. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, 316; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 198; J. PAVIĆ-T.Z. TENŠEK, *Patrologija*, 109-110.
[1555] Car S. Sever umire 4. veljače g. 211.

naslijedio je njegov sin Antonin.[1556] Od onih koji su se u to doba hrabro ponijeli za progonstva i koje je Božja providnost sačuvala i poslije napora pri ispovijedanjima vjere jedan bijaše i onaj Aleksandar koga upravo navedosmo kao biskupa u Jeruzalemu.[1557] Toliko se pokazao vrsnim kod vjeroispovijedi za Krista da je zaslužio spomenuto biskupstvo mada je još bio na životu Narcis koji je bio prije njega.[1558]

Deveto poglavlje
(9,1-8)

JERUZALEMSKI BISKUP NARCIS

Predaja o čudesima

1. - Građani te zajednice[1559] na temelju predaje braće koja su dolazila uzastopno spominju mnoga i razna Narcisova čudesa.[1560] Uz ostala iznose i ovo čudo što ga je učinio.

Nedostatak ulja

2. - Jednom je, kaže se, za velikoga vazmenoga bdijenja đakonima ponestalo ulja. Zbog toga je svekoliko mnoštvo spopala nelagoda. Narcis je naredio onima koji spremaju svjetiljke da zacrpe vodu i njemu donesu.

Voda pretvorena u ulje

3. - To se izvršilo na riječ. Pošto je Narcis molio nad vodom, uz iskrenu je vjeru u Gospodina zapovijedio da se ulije u svijeće. I to se učinilo. Čudesnom i božanskom moći, povrh svake riječi, počelo vode promijenilo se u narav ulja. Otada zadugo, pa sve do danas, veći broj tamošnje braće od toga je čuvao kao dokaz za ondašnje čudo.

1556 To je car koji se naziva Karakala. Vladao je od g. 211. do g. 217. O njegovu stavu prema kršćanima usp. H. JEDIN, *Povijest*, 244.
1557 Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 97 bilj. 6.
1558 Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 97 bilj. 7.
1559 Odnosi se na Jeruzalem.
1560 Narcis je biskup u Jeruzalemu.

Zavjera protiv Narcisa

4. - U životu se toga čovjeka također nabraja veći broj drugih zgoda koje su dostojne spomena. Među njima je i ovo što slijedi. Neki pokvareni čovječuljci nisu mogli podnijeti njegovu životnu jakost i postojanost. Iz straha da, uhvaćeni, ne budu podvrgnuti kazni jer su bili u sebi svjesni bezkrajnih zala, protiv Narcisa su smislili urotu. Na nj su navalili neku strahovitu klevetu.

Zavjereničke zakletve

5. - Potom su, da im slušatelji povjeruju, zakletvama ukrijepili optužbe. Jedan se zakleo da pogine od vatre, drugi da mu tijelo proždre nemila bolest, a treći neka izgubi oči. Premda su se zakleli, ipak ni tako nije nitko od vjernika na njih svratio pozornost zbog Narcisove razboritosti i svekolikoga kreposnoga vladanja što je u svemu pred svima blistalo.

Narcisovo povlačenje

6. - Ali Narcis nije nipošto podnosio zloću kazivanoga. Osim toga, odavna je čeznuo za posve mudrim životom. Ostavio je sav crkveni puk. Živio je više godina skriven po pustim i neznatnim selima.

Kazna dvojice zavjerenika

7. - Međutim, veliko oko pravde nije ostalo na miru pred onim što se dogodilo. Svom je brzinom bezbožne zakletnike prepustilo zakletvama kojima su se zakleli protiv samih sebe. Prvi je sa svime spaljen kada je bez ikakva povoda, naprosto onako, nekakva iskra pala na kuću u kojoj je boravio i sva je noću izgorjela. Drugome se tijelo odjednom od vrška nogu do glave ispunilo bolešću kojom je sam sebe kaznio.

Treći klevetnik

8. - Treći je vidio svršetak dvojice prvih. Pobojao se neizbježne kazne Boga koji sve nadzire. Svima je priznao sve što su oni zajedno

smislili. Pokajao se. Iscrpio se od silnih jecaja. Nije prestajao toliko plakati da su mu se uništila oba oka. Oni su zbog laži pretrpjeli takve kazne.

Deseto poglavlje

BISKUP GARDIJ

Narcis se bio odvojio i nitko nije znao gdje boravi. Stoga su predstojnici susjednih Crkava smatrali pametnim da pristupe rukopoloženju drugoga biskupa. Njemu je bilo ime Dios. On nije dugo vrijeme bio na čelu. Naslijedio ga je Germanion, a njega Gardij.[1561] Za njegova se doba odnekud pojavio Narcis kao da je opet oživio. Braća su ga odmah pozvala na prvo mjesto. Svi su ga još više cijenili zbog povučenosti, filozofije i nadasve jer ga je Bog udostojao osvetiti.

Jedanaesto poglavlje
(11,1-6)

BISKUP ALEKSANDAR

Narcis i Aleksandar

1. - Ipak Narcis zbog prevelike starosti nije više mogao obavljati službu. Božja je odredba, po očitovanju što se noću njemu viđenjem objavilo, pozvala spomenutoga Aleksandra,[1562] biskupa druge biskupije, na zajedničku službu s Narcisom.[1563]

Hodočasnik Aleksandar

2. - Tako je, kao po kakvoj božanskoj zapovijedi, Aleksandar iz

[1561] Sve što se o toj trojici biskupa znade potječe upravo od Euzebija Cezarejskoga.
[1562] Vidi: 6,8,7.
[1563] Tu treba razlučiti dva odvojena povijesna pitanja: jedno je prijelaz biskupa iz biskupije u biskupiju, a drugo nazočnost dvaju biskupa u istoj biskupiji. Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 100 bilj. 2.

kapadočke zemlje[1564] gdje je najprije bio odlikovan biskupstvom radi molitve i upoznavanja mjesta doputovao u Jeruzalem.[1565] Tamošnji su ga stanovnici najsrdačnije primili. Nisu mu dopustili da opet otputuje kući. Bilo je to u skladu s drugim objavljenjem što se i njima noću očitovalo, ali i jednim glasom koji je posve razgovijetno govorio najplemenitijima među njima. Očitovanje ih je pokazalo kako idu izvan vratiju prihvatiti biskupa kojega im je Bog predodredio. Tako su učinili sa zajedničkim pristankom biskupâ koji su upravljali susjednim Crkvama. Aleksandra su silom prinukali da ostane.

Aleksandar o Narcisu

3. - U svome pismu Antinoicima[1566] što se kod nas čuva sve do sada sam Aleksandar spominje Narcisovo supredsjedanje s njime. Pri kraju poslanice doslovno piše ovo: "Pozdravlja vas Narcis koji je prije mene upravljao Crkvom ovoga kraja i sada kod molitava sa mnom je na istome stupnju. Napunio je sto i šesnaest godina. Potiče vas kao i ja da isto mislite."

Antiohijski biskup Asklepiad

4. - S time bijaše tako. U Antiohijskoj crkvi poslije Serapinove smrti biskupstvo je naslijedio Asklepiad. I on se proslavio s vjeroispovijedima kod progonstva.[1567]

Aleksandar o Asklepijadu

5. - Aleksandar spominje Asklepijadovo postavljanje kada Antiohijcima ovako piše: "Aleksandar, sluga i uznik Isusa Krista,

[1564] Aleksandar je bio učenik Klementa Aleksandrijskoga. U doba progonstva Klement se kod njega sklonio u Kapadociji gdje je Aleksandar najprije bio biskup. Klement je Aleksandru posvetio neki svoj spis. Taj je Aleksandar kasnije bio biskup u Jeruzalemu. Zajedno s biskupom Teokstistom u Cezareji Palestinskoj Origena je redio svećenikom. To smo istaknuli. O tome Aleksandru vidi J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 287.298.316.
[1565] Biskup Aleksandar može se smatrati jednim od prvih hodočasnika u Svetu zemlju. O drevnome hodočašćenju u Palestinu usp. M. MANDAC, *Egerija*, 9-11.
[1566] To su stanovnici egipatskoga grada Antinoe.
[1567] Asklepiad je postao biskup u Antiohiji oko g. 211: usp. H. JEDIN, *Povijest*, 244; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 101 bilj. 8.

pozdravlja u Gospodinu blaženu Crkvu Antiohijaca. Gospodin mi je okove učinio podnošljivima i lakima pošto sam za vrijeme utamničenja[1568] doznao da je po božanskoj Providnosti biskupstvo vaše svete Antiohijske crkve u ruke primio Asklepiad, najprikladniji po zasluzi što je po vjeri."

Pismonoša Klement

6. - Aleksandar naznačuje da je ovo pismo poslao po Klementu.[1569] Pri koncu piše na ovaj način: "Ovu vam poslanicu, moji gospodari i braćo, poslah po Klementu, blaženome svećeniku, kreposnu i štovanu čovjeku. I vi ga poznajete i prepoznat ćete ga. Po Gospodnjoj je Providnosti i nadzoru Klement bio i ovdje. Učvrstio je i uvećao Crkvu Gospodnju."

Dvanaesto poglavlje
(12,1-6)

SERAPION ANTIOHIJSKI I NJEGOVI SPISI

Neka djela

1. - Od Serapionova spisateljskoga truda[1570] drugi vjerojatno čuvaju druga djela.[1571] Do nas dopriješe samo ova: *Za Domna* - taj je čovjek u doba progonstva otpao od vjere u Krista u židovsko praznovjerje - te *Za Porcija i Karika,* crkvene ljude. Uz to, druge *Poslanice* drugima.

Evanđelje po Petru

2. - Serapion je također sastavio još jedno djelo: *O takozvanome*

[1568] O vremenu Aleksandrova tamnovanja usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 101 bilj. 10.
[1569] Može se samo nagađati da je tu riječ o Klementu Aleksandrijskome.
[1570] Vidi: 5,19.
[1571] O Serapionovim spisima usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 252-253; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 109; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 405.

Evanđelju po Petru.[1572] Serapion je djelo napisao da pobije krivo učenje u *Evanđelju.* Neki su, naime, u zajednici u Rososu[1573] pod izlikom spomenutoga spisa[1574] zastranili u krivovjerna učenja. Razumno je iz djela navesti kratke navode u kojima Serapion iznosi svoje mišljenje o djelu.[1575] Piše ovako:

Lažni spisi

3. - "Mi, braćo, i Petra i ostale apostole prihvaćamo kao Krista. Kao iskusni ljudi odbacujemo lažne spise napisane u njihovo ime. Znamo da takva što nismo prihvatili.

Najava posjeta

4. - Kada sam osobno bio kod vas, predpostavio sam da su svi privrženi ispravnoj vjeri. Nisam pročitao *Evanđelje* koje su predstavili *pod Petrovim imenom.* Rekao sam: ako vam se samo to čini male duše, neka se čita. Sada sam doznao da se njihov duh zavukao u neko krivovjerje. Tako mi je kazano. Opet ću pohitati do vas. Tako, braćo, čekajte me za kratko.

Krivovjerni Marcion

5. - Mi smo, braćo, shvatili kojega je krivovjerja Marcian.[1576] Sam je sebi protuslovio. To ćete naučiti po onome što vam je napisano.

Sud o Petrovu evanđelju

6. - Od drugih koji su *Evanđelje* upotrebljavali - tj. od nasljednika ljudi koji su ga naveli, a nazivamo ih docetima[1577] jer je većina njihova

[1572] O tome apokrifnome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 108.252-253; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 109.124; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 405.
[1573] To se mjesto nalazi u Celesiriji ili Ciliciji: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 103 bilj. 5.
[1574] Odnosi se na apokrifno evanđelje.
[1575] Euzebije iz Serapionova djela navodi razmišljanje o Petrovome apokrifnome evanđelju.
[1576] O tome krivoučitelju nemamo posebnih dodataka.
[1577] Docete su smatrali da je Isus Krist posjedovao samo prividnost tijela, δόκησις. Otuda naziv za pristaše toga učenja doceti, δοκηταί. Tako piše i u izvorniku.

mišljenja toga nauka - mogli smo od njih dobiti samo to *Evanđelje*. Pročitali smo ga i uz veći dio Spasiteljeva pravoga učenja utanačili stanovite dopune koje smo vam i podastrijeli."

Tako i to Serapion.

Trinaesto poglavlje
(13,1-9)

SPISI KLEMENTA ALEKSANDRIJSKOGA

Stromati

1. - Od Klementa[1578] kod nas se čuvaju *Stromati*. Svega ih je osam. Klement ih je počastio ovim naslovom: *Tit Flavije Klement, Stromati gnostičkih spomena prema istinskoj filozofiji.*[1579]

Hipotipoze

2. - Sa *Stromatima* su istoga broja osam Klementove knjige s naslovom *Hipotipoze.*[1580] Tu Klement poimence kao učitelja spominje Pantena[1581] te donosi njegova svetopisamska tumačenja i predaje.

Razna djela

3. - Od Klementa također postoji govor upravljen Grcima. To je *Protreptik*. Spis s naslovom *Pedagog*[1582] ima tri knjige. Drugo je Klementovo djelo naslovljeno ovako: *Koji se bogataš spasava.*[1583] Tu je također spis *O Vazmu*[1584] kao i rasprave: *O postu,*[1585] *O ogovaranju,*[1586]

[1578] Općenito o svim spisima Klementa Aleksandrijskoga vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 288-299; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 192-195; J. PAVIĆ-T. TENŠEK, *Patrologija,* 106-107.
[1579] Već smo govorili o tome najvažnijem i najpoznatijem djelu Klementa Aleksandrijskoga.
[1580] Već smo ranije kratko predstavili to Klementovo djelo.
[1581] Pantena smo ranije istaknuli.
[1582] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 290-292.
[1583] O tome je djelu ranije bilo govora.
[1584] Djelo se uglavnome izgubilo osim onoga što sam Euzebije Cezarejski nešto dalje navodi: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 298.
[1585] O tome djelu više nema nikakva traga ni spomena: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 298.

Poticanje na strpljivost ili *Netom krštenima.*[1587] Potom je također djelo s naslovom *Crkveno pravilo* odnosno *Protiv judaizanata.*[1588] Klement je djelo posvetio spomenutome biskupu Aleksandru.[1589]

Riječ o Stromatima

4. - Klement, dakle, u *Stromatima* nije isključivo otkao sag božanskoga Pisma. Također je spomenuo naučavanja preuzeta od Grka ako mu se učinilo da su oni rekli štogod korisna. Klement naznačuje učenja koja su kod mnogih. Razglaba i grčka i barbarska.

Naziv Stromati

5. - Klement, uz naznačeno, ispravlja kriva mišljenja krivovjernih vođa. Pružio nam je djelo učene naobrazbe. U sve je to umiješao i filozofska mišljenja. Stoga je zbog odnosa prema gradivu s pravom djelu stavio naslov *Stromati.*[1590]

Navodi u Stromatima

6. - Klement se u *Stromatima* služi navodima osporavanih spisa.[1591] To su: takozvana *Mudrost* Salomonova kao i Isusa Sirahova te *Poslanica Hebrejima* kao i *Poslanice:* Barnabina, Klementova i Judina.

Drugi navodi

7. - Klement spominje Tacijanov govor *Za Grke.*[1592] Također spominje Kasijana koji je kao pisac sastavio *Kronografiju.*[1593] Uz to

[1586] To se djelo posve izgubilo: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 298.
[1587] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 298.
[1588] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 298.
[1589] To je jeruzalemski biskup Aleksandar, vidi: 6,11.
[1590] Ističemo da naziv *Stromati* potječe od riječi στρώματα. To je prostirač, pokrivač, sag, ćilim. Euzebijevo djelo sliči sagu načinjenu od kockica.
[1591] Euzebije Cezarejski tako naznačuje spise čija je nadahnutost i kanonnicitet predmet raspravljanja. O tome je već bilo riječi.
[1592] Već smo ranije govorili o Tacijanu i tome njegovom djelu.
[1593] Taj nam je Kasijan poznat jedino po Klementu Aleksandrijskome. Kasijan je bio enkratit i djelovao je oko g. 170. Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 105 bilj. 7.

napominje židovske pisce: Filona,[1594] Aristobula, Josipa,[1595] Demetrija i Eupolema.[1596] Svi su oni pisano pokazivali da je Mojsije i židovski narod drevniji od grčke starodrevnosti.

Napomene u Stromatima

8. - Navedene knjige[1597] ovoga čovjeka pune su i druge svekolike, korisne pouke. U prvoj od njih Klement o sebi naznačuje da je bio blizu apostolskoga naslijedstva. Također obećaje da će i o *Postanku*[1598] raspravljati.

O Vazmu

9. - Klement u svome djelu *O Vazmu* priznaje da su ga prijatelji ponukali napisati za one koji dolaze predaje što ih je čuo od starijih prezbitera. U istome spisu spominje Melitona,[1599] Ireneja[1600] i neke druge čija izlaganja navodi.

Četrnaesto poglavlje
(14,1-11)

KLEMENT ALEKSANDRIJSKI O PISMU: DODATNE NAZNAKE

U Hipotipozama

1. - Klement je, recimo kratko, u *Hipotiozama* utanačio zgusnuta izlaganja svega zavjetnoga Pisma. Nije mimoišao ni osporavane spise. Velim: *Judinu Poslanicu,* ostale *Katoličke Poslanice, Barnabinu Poslanicu* i takozvano *Petrovo Otkrivenje.*

[1594] To je Filon Aleksandrijski o kojemu smo već govorili.
[1595] To je već istaknuti Josip Flavije.
[1596] O tim židovskim piscima vidi G. BARDY, *Eusèbe,* II, 105 bilj. 8.
[1597] Odnosi se na spis *Stromata.* Djelo se sastoji od osam knjiga.
[1598] Ne znamo da li je Klement Aleksandrijski nakanu ispunio.
[1599] To je već spomenuti Meliton Sardski.
[1600] To je sv. Irenej Lionski.

Poslanica Hebrejima

2. - Klement kaže da je *Poslanica Hebrejima* Pavlova i da je napisana hebrejskim jezikom.[1601] Luka ju je brižljivo preveo i objavio za Grke. Zato je prijevod te *Poslanice* iste vanjštine s *Djelima.*[1602]

Bez piščeva imena

3. - Poslanica nema u naslovu[1603] naznaku "apostol Pavao". To je s pravom. Klement kaže: "Pavao je pisao Hebrejima koji su protiv njega gajili predrasudu i sumnjičili ga. Zato posve razumno nije naznačio ime da ih već u početku ne odvrati."

Skromnost apostola Pavla

4. - Klement nešto niže dodaje: "Gospodin je, kako već kaza blaženi prezbiter, jer je apostol Svemogućega, bio poslan Hebrejima. Zato Pavao, ukoliko bijaše poslan poganima, iz skromnosti se ne bilježi židovskim apostolom. To je zbog časti prema Gospodinu kao i zato što je iz nadopune pisao Hebrejima, a zapravo je poganima navjesnik i apostol."

Redoslijed među Evanđeljima

5. - Klement u istim knjigama[1604] iznosi predaju drevnih prezbitera o redoslijedu među *Evanđeljima.* Ona je ovoga oblika. Klement kaže da su najprije napisana *Evanđelja* što sadrže rodoslovlja.[1605]

Evanđelje po Marku

6. - Markovo evanđelje imaše ovakav nastanak. Petar je javno u Rimu navieštao Riječ i Duhom oglašavao evanđelje. Nazočni kojih je

[1601] Usp. C. SPICQU, *Épitre aux Hébreux,* 170-171.
[1602] To rješenje nije usvojeno: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 106 bilj. 2.
[1603] To je *Poslanica Hebrejima.*
[1604] To su knjige u *Stromatima.*
[1605] To je *Evanđelje po Mateju* i *Evanđelje po Luki.*

bilo mnogo zamolili su Marka, ukoliko je išao od davnine s Petrom i sjećao se kazanoga, neka rečeno zapiše. Marko je to učinio i *Evanđelje* predao onima koji su ga molili.

Evanđelje po Ivanu

7. - Pošto je Petar za to doznao, nagovaranjem nije ni priječio ni navodio. Kada je pak Ivan, kao zadnji, vidio da je u *Evanđeljima* razloženo što je bilo tjelesno, potaknut od učenika, božanski ponesen Duhom, sastavio je duhovno *Evanđelje.*

Aleksandar o Klementu i Pantenu

8. - Međutim, istaknuti Aleksandar[1606] u jednome pismu Origenu spominje Klementa[1607] i Pantena[1608] kao ljude koji su mu bili poznati. Ovako piše: "I to je, kako znadeš, bila Božja volja što je prijateljstvo od predaka za nas ostalo nepovrijeđeno ili čak postalo toplije i čvršće.

Aleksandar o ranijim teolozima

9. - Poznamo one blažene oce[1609] koji su predhodili. Uskoro ćemo kod njih biti. To je Panten, uistinu blaženik i gospodin. To je sveti Klement koji je bio moj gospodin.[1610] Pomogao mi je. Ali tu je i svaki drugi takvi. Po njima sam upoznao tebe, u svemu najboljega, svoga gospodara i brata."

Origen u Rimu

10. - Adamancije[1611] - Origen je nosio i to ime - u ona je vremena kada je Rimskom crkvom upravljao Zefirin[1612] boravio u Rimu.[1613]

[1606] To je češće spomenuti Aleksandar koji je najprije bio biskup u Kapadociji, a potom u Jeruzalemu.
[1607] To je Klement Aleksandrijski.
[1608] O Pantenu, vođi Aleksandrijske katehetske škole, već smo govorili.
[1609] To se mjesto navodi kada se utvrđuje povijest nastanka naziva "crkveni otac": usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 2.
[1610] Aleksandar je bio učenik Klementa Aleksandrijskoga.
[1611] Pridjev ἀδαμάντιος znači: čeličan, nepokolebljiv, jak.
[1612] Redovito se bilježi da je Zefirin bio papa od g. 198. pa do g. 217.

Negdje je to sam napisao rekavši: "Želio sam vidjeti nadasve drevnu Rimsku crkvu." Ne zadržavši se dugo tu, vratio se u Aleksandriju.

Origenov rad u Aleksandriji

11. - Origen je u Aleksandriji svim marom vršio poslove uobičajene za katehezu. Tada ga je još poticao tamošnji biskup Demetrije. Gotovo ga je molio da bez zamora bude braći na pomoć.

Petnaesto poglavlje

ORIGEN I HERAKLA

Origen je uvidio kako nije u stanju za dublje izučavanje božanskoga, istraživanje i tumačenje Svetih pisama i uz to za katehetsku pouku onih koji su dolazili. Ovi mu nisu dali niti predahnuti. Od zore do večeri jedni su za drugima dolazili u njegovo učilište. Stoga je Origen mnoštvo podijelio. Između učenika odabrao je Heraklu[1614] koji je bio maran u božanskome. Inače je Herakla bio veoma rječit čovjek, s udjelom na filozofiji. Origen ga je postavio za sudruga pri katehezi. Njemu je povjerio osnovno uvođenje onih koji su upravo započinjali. Za se je zadržao poučavanje onih koji su napredovali.

Šesnaesto poglavlje
(16,1-4)

ORIGEN I BIBLIJSKI PRIJEVODI

Razni prijevodi

1. - Origenu je toliko bilo stalo do posve točnoga razjašnjenja

[1613] Origen je Rim posjetio oko g. 212.
[1614] Heraklu smo već spominjali. Herakla je najprije bio Origenov učenik i potom suradnik. Postao je biskup u Aleksandriji nakon Demetrija i obnovio njegove osude Origena. O tome vidi J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 316.

božanskih riječi da je čak naučio hebrejski jezik.[1615] U vlastiti je posjed stekao Pisma koja se kod Židova čuvaju izravno pisana samim hebrejskim pismom. Tražio je izdanja Svetih pisama prevedena mimo Sedamdesetorice. I pored redovitih i rabljenih prijevoda od Akvile,[1616] Simaha[1617] i Teodociona[1618] našao je i neke druge. Pronašao ih je i iznio na svjetlo iz nekih - ne znam kojih - skrovišta. Dugo vremena bijahu skriveni.

Nepoznati prevoditelji

2. - Budući da je Origen glede spomenutih bio nesiguran, ne znajući čiji su, samo je to naznačio da je jedan prijevod našao kod Akcija u Nikopolisu, a drugi u nekome sličnome mjestu.

Dodaci Heksapli

3. - U svakome slučaju, za Heksaplu kod Psalama nakon četiriju poznatih izdanja[1619] Origen je dodao ne samo peti prijevod nego također šesti i sedmi.[1620] O jednome je naznačio da je nađen u posudi u Jerihonu[1621] u vrijeme Severova sina Antonina.[1622]

Heksapla i tetrapla

4. - Origen je sve te prijevode prikupio na jedno. Razdijelio je na retke i stavio jedan spram drugoga uz sami hebrejski tekst. Tako nam je u baštinu ostavio primjerak takozvane *Heksaple*.[1623] U *Tetrapli*[1624] odvojeno je pripremio sa Septuagintom Akvilino, Simahovo i Teodocionovo izdanje.

[1615] Ipak se čini da Origenovo poznavanje hebrejskoga i nije bilo naročito temeljito: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 110 bilj. 1.

[1616] O njemu vidi: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 165-166.

[1617] O njemu vidi: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 187.

[1618] O njemu vidi: M. MANDAC, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, 187-188.

[1619] Riječ je zapravo o ova četiri prijevoda Staroga zavjeta na grčki: Septuaginta, Akvila, Simah i Teodocion.

[1620] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 321; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 200.

[1621] O tome usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 110 bilj. 3.

[1622] To je car Karakala.

[1623] Heksapla je znamenito izdanje Staroga zavjeta. Priredio ga je Origen. Naziv Heksapla dolazi od riječi ἑξαπλόος, šesterostruk. Origen je Stari zavjet izdao u šest stupaca ovim redoslijedom: hebrejski tekst, hebrejski tekst transkribirin grčki, Akvilin prijevod, Septuagintin prijevod, Simahov prijevod i Teodocionov prijevod. Heksapla je osnov i polazište svekolike buduće znanstvene egzegeze. O tome Origenovu radu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 320-322; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 200-201; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 114.

Sedamnaesto poglavlje

PREVODILAC SIMAH

Treba znati da je od tih spomenutih prevoditelja Simah bio ebionit. Ebionitsko se krivovjerje tako naziva jer su oni govorili da se Krist rodio od Josipa i Marije. Također su tvrdili da je Krist samo čovjek.[1625] Ebioniti su uporno učili da se Zakon mora opsluživati po židovsku. To pak znamo iz ranijega izlaganja.[1626] Od Simaha sve do sada postoje zabilježbe. U njima se trudio, čini se, naznačeno krivovjerje utvrditi *Evanđeljem po Mateju*. Origen napominje da je Simahove zabilježbe s ostalim njegovim svetopisamskim tumačenjima dobio od neke Julijane.[1627] Ona je, kaže Origen, primila od samoga Simaha.

Osamnaesto poglavlje
(18,1-4)

ORIGENOVA NASTAVA

Stanoviti Ambrozije

1. - Origen je u to vrijeme uvjerio u istinu koju je naviještao Ambrozija koji je prihvaćao učenja Valentinova krivovjerja. Kao da mu je pamet prosvijetlilo svjetlo pristupio je nauku crkvenoga pravovjerja.[1628]

[1624] Odnosi se na četiri osnovna grčka biblijska prijevoda. To su: Akvilin, Simahov, Septuagintin i Teodocinov.

[1625] To je poznati i već istaknuti izričaj ψιλὸς ἄνθρωπος.

[1626] O ebionitima vidi: 3,27,1.

[1627] O njoj usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 111 bilj. 5.

[1628] O tome Ambroziju vidi G. BARDY, *Eusèbe*, II, 112 bilj. 1.

Opći učitelj

2. - Dok je Origenov ugled bio svuda na glasu, i drugi su se brojni naobraženi okupljali oko njega da od toga čovjeka dobiju vrsno iskustvo glede svetih nauka. Žarom su se na nj vezali brojni krivovjernici kao i veći broj filozofa na najvećemu glasu. Origen ih je poučavao ne samo u božanskim zbiljama nego i pitanjima svjetovne filozofije.

Nadareni

3. - Origen je upućivao one koje bi zamijetio nadarene od rođenja. Predavao im je: filozofska učenja, geometriju, artimetiku i ostale osnovne predmete. Također ih je uvodio u škole među filozofima. Razglabao im je njihove spise. Potanko ih je razjašnjavao i ispitivao. Stoga su i sami Grci toga čovjeka proglasili velikim filozofom.

Svjetovne znanosti

4. - Manje nadarene Origen je uvodio u opće obrazovne predmete. Govorio je da od njih neće steći neznatnu korist s obzirom na razmatranje i pripremu za božanska Pisma. Čak je smatrao da je i njemu nužno vježbanje u svjetovnome i filozofskome poučavanju.

Devetnaesto poglavlje
(19,1-19)

RAZNOLIKO O ORIGENU

Poganska svjedočanstva

1. - Za Origenovu uspješnost oko navedenoga svjedoci su i sami tadanji najugledniji grčki filozofi. O tome mužu nalazimo često uspomenu u njihovim djelima. Oni mu čas posvećuju svoje knjige, a čas ih kao učitelju donose na prosudbu.

Porfirije kao iznimka

2. - Ali što to treba govoriti? Pa i u naše je doba Porfirije[1629] koji se nastanio na Siciliji protiv nas napisao knjige i preko njih kušao kuditi božanska Pisma. Spomenuo je i one koji su ih tumačili. Porfirije se ipak nije mogao pozvati niti na neznatan prigovor. U nedostatku razlogâ pribjegao je izrugivanju i ocrnjivanju tumačâ, a među njima najvećma Origena.

Porfirije o Origenu

3. - Porfirije kaže da je Origena upoznao u mladoj dobi.[1630] Nastoji ga pak ocrniti. Ipak je toga Origena i nehotice preporučio. Govorio je istinu u onome u čemu nije ni mogao drukčije govoriti. Lagao je pak kada je mislio da u tome neće biti zatečen. Origena je sad okrivljivao kao kršćanina, a sad mu spočitavao što se bavi filozofskim naucima.

Porfirijeva prosudba

4. - Počuj, dakle, što Porfirije doslovno kaže: "Neki su svom željom nastojali pronaći rješenje, a ne odbijanje zloće židovskih Pisama. Pribjegli su tumačenjima koja su nespojiva i neuskladiva s napisanim. Tako nisu zapravo utvrdili obranu onoga što je čudnovato nego odobrenje i hvalu za svoje radove. Ono što je Mojsije kazao jasno dotični hvale kao zagonetke i proglasuju proroštvima koja su puna skrivenih otajstava. Pojašnjenja uvode pošto su ohološću opčinili dušinu rasudnu moć."

Porfirije o Origenovu glasu

5. - Porfirije nakon ostaloga veli: "Taj je nerazumni postupak potekao od čovjeka koga sam i ja susreo kada sam bio još posve mlad.

[1629] Sam je Euzebije Cezarejski napisao djelo *Protiv Porfirija*. To smo istaknuli u trećem uvodnom poglavlju s brojem dvadeset i šest. O Porfiriju također usp. T. J. BUNIĆ-ŠAGI, *Povijest*, 252-256; P. BENOIT, *Egégčse et théologie*, II, Paris, 1961, 415-447.
[1630] Kaže se da je Porfirije zajedno s Origenom bio učenik kod neoplatonika Amonija Sakasa: usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 197.

Bio je na iznimno dobru glasu. Čak je još uvijek slavan po ostavljenim spisima. To je Origen čija se slava uvelike razglasila kod učitelja tih naučavanja.

Origen i Amonije

6. - Origen je bio Amonijev slušatelj.[1631] Amonije u naše doba imaše u filozofiji nadasve veliki uspjeh. Origen je, glede na naučne spoznaje, od učitelja imao veliku korist. Kod ispravnoga odabira za život išao je putem suprotnim od njega.

Razlika između Origena i Amonija

7. - Amonije bijaše kršćanin,[1632] od roditelja odgojen u kršćanskome. Kada je dodirnuo razumnost i filozofiju, odmah se okrenuo prema življenju po zakonima. Origen je bio Grk,[1633] obrazovan u grčkim naucima. Zastranio je u barbarsku drskost. Čineći to trgovao je sobom i sposobnošću u znanostima. Živio je kršćanskim životom i mimo zakona. Misli o zbiljama i božanstvu helenizirao je. Helensko je stavio pod tuđe mitove.

Origen i filozofi

8. - Origen bijaše uvijek s Platonom. Također je drugovao sa spisima: Numenija,[1634] Kronija,[1635] Apolofana,[1636] Longina,[1637] Moderata,[1638] Nikomaha[1639] i slavnih ljudi među pitagorejcima. Origen se

[1631] Amonije Sakas živi i djeluje u Aleksandriji tijekom trećega stoljeća. Bio je Plotinov učitelj. Origen je pohađao Amonijeva predavanja koja su dosta duboko i trajno na njega utjecala kada je riječ o kozmologiji i psihologiji. O tome usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 315; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 197; H. JEDIN, *Povijest*, 261.

[1632] Tu je Porfirije pogriješio jer Amonije Sakas nije nikada postao kršćanin: G. BARDY, *Eusèbe*, II, 115 bilj. 4.

[1633] Porfirije zapravo želi kazati da Origen u svome znanstvenome postupku i radu zavisi od grčkih filozofa: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 115 bilj. 5.

[1634] Podatke o filozofima koji su tu spomenuti preuzimamo od G. BARDY, *Eusèbe*, II, 115 bilj. 6. - Numenije potječe iz Sirije. Živio je u drugome dijelu drugoga stoljeća.

[1635] Kronije pripada Pitagorovoj školi.

[1636] Apolofan je stoik. Živio je u Antiohiji u trećemu stoljeću.

[1637] Longin je živio i djelovao u Ateni.

[1638] Moderat je iz Pitagorine sljedbe. Živio je u prvome stoljeću.

čak služio knjigama stoika Heremona[1640] i Karnuta.[1641] Naučivši od njih alegorijsko tumačenje grčkih misterija, primijenio je na židovska Pisma."

Porfirijeva istina i laž

9. - To Porfirije kaza u trećoj knjizi svoga djela *Protiv kršćana*. Istinu je rekao o čovjekovoj uvježbanosti i velikoj učenosti. Očito je pak lagao - što se moglo i očekivati od pisca *Protiv kršćana* - gdje kaže da se Origen obratio od grčkih učenja, a Amonije od pobožnoga života otpao na poganski životni način.

Dodatak o Origenu i Amoniju

10. - Origen je, kako je pokazalo predhodno povijesno izvješće, čuvao roditeljsku pouku o Kristu.[1642] Kod Amonija su sve do zadnjega konca u životu ostale čiste i nepogrešive zasade nadahnute filozofije. To sve do sada svjedoče radovi toga čovjeka koji je po spisima što ih je ostavio nadasve slavan kod velikoga broja. Takvo je djelo s naslovom *Suglasnost Mojsija i Isusa*[1643] kao i druga što se nalaze kod ljubitelja lijepoga.

Porfirijevo klevetanje

11. - Neka je, dakle, navedeno istaknuto kao dokaz o klevetanju toga lažljivca i o Origenovu velikome znanju helenističkih učenja. Budući da su mu to neki spočitavali, Origen u obranu svoga mara za to u jednome pismu piše što slijedi.

Origen o sebi

12. - "Kada sam bio postavljen za poduku i kada se glas o našoj

[1639] Nikomah je bio matematičar Pitagorine škole.

[1640] Heremon je pripadao stoicima. Bio je Neronov učitelj i knjižničar u Aleksandriji.

[1641] Kornut je bio stoik.

[1642] Po izvorima koje posjedujemo smijemo kazati da Origen nije obraćenik. On se rodio u izrazito kršćanskoj obitelji: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 314.

[1643] Euzebije tu slijedi netočni Porfirijev sud o Amoniju. Možda je spomenuto djelo napisao egipatski biskup imenom Amonije: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 115 bilj. 4 i 116 bilj. 7.

sposobnosti pronio, prilazili su sada krivovjernici, a sad ljudi grčke naobrazbe i to najviše upućeni u filozofiju. Smatrah pametnim istražiti krivovjernička mišljenja i ono što su filozofi obećali kazati o istini.

Panten i Herakla

13. - To smo i učinili. Nasljedovali smo Pantena koji je prije nas mnogima bio od koristi. U rečenome nije imao neznatnu pripremu. Također se povedosmo za Heraklom koji je sada član aleksandrijskoga svećenstva. Njega zatekosmo kod učitelja filozofskih poučavanja. Već se pet godina kod njega snažio prije nego sam i ja počeo slušati ona predavanja.

Herakla kao filozof

14. - Pod njegovim je utjecajem odložio običnu odjeću kojom se ranije služio te uzeo filozofsku nošnju. Sve je do sada čuva. Koliko dospije, ne prestaje proučavati grčke knjige." To je Origen kazao braneći zanimanje za grčko.

Origen u Arabiji

15. - U to je vrijeme, dok je Origen živio i djelovao u Aleksandriji, doputovao vojnik. Od upravitelja Arabije[1644] uručio je pisma Demetriju, biskupu u zajednici, i tamošnjemu prefektu Egipta da mu svom žurbom pošalju Origena. S njime će se porazgovarati.[1645] Origen je i putovao u Arabiju.[1646] Dovršivši ukratko svrhu putovanja, smjesta se vratio u Aleksandriju.

[1644] U Origenovo vrijeme Arabija je Rimska pokrajina s glavnim gradom Bostrom.
[1645] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 117 bilj. 12.
[1646] O Origenovu putu u Arabiju vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 315; H. JEDIN, *Povijest*, 261; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 117 bilj. 12.

Origen u Cezareji Palestinskoj

16. - Proteklo je nešto vremena. U gradu je buknuo veliki rat.[1647] Origen je neopaženo napustio Aleksandriju. Otputovao je u Palestinu i djelovao u Cezareji. Mada još nije primio svećeničko rukokpoloženje, tu su ga tamošnji biskupi molili da crkvenoj zajednici razglaba i razjašnjuje božanska Pisma.[1648]

Laici i propovijedanje

17. - Tako je i bilo. To se vidi iz onoga što u svezi s Demetrijem piše jeruzalemski biskup Aleksandar i cezarejski biskup Teoktist.[1649] Brane se ovako: "Dodao je pismu da se nikada nije čulo niti se sada događa da laici drže homiliju kada su nazočni biskupi. Ne znam kako očito govori neistinu.[1650]

Laički propovjednici

18. - Ondje, dakle, gdje postoje ljudi koji su sposobni koristiti braći, sveti biskupi ih pozivaju da se puku obrate homilijom. To se zbilo s ovom svetom braćom: Neon je u Larandi pozvao Evelpista; Celzo Paulina u Ikoniju; Atik Teodora u Sinadi. Vjerojatno se isto događa i na drugim mjestima, ali mi ne znamo." Čovjeka o kome je riječ, i makar je bio još mlad, na taj su način cijenili ne samo sunarodnjaci nego također inozemni biskupi.

Origenov povratak u Aleksandriju

19. - Međutim, Demetrije je Origena pozvao pismima i po crkvenim đakonima prinukao da se vrati u Aleksandriju. Vrativši se,

[1647] Doista je car Karakala nanio veliku nesreću Aleksandriji. Tada je Origen otišao u Cezareju Palestinsku. To je bilo g. 215. O tome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 315; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 197.
[1648] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 315-316; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 197-198.
[1649] To je bilo oko g. 231. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, II, 118 bilj. 16.
[1650] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 118 bilj. 17.

vršio je uobičajene poslove.[1651]

Dvadeseto poglavlje
(20,1-3)

BERIL, HIPOLIT I GAJ

Opća napomena

1. - U to su doba cvali mnogi učeni crkveni ljudi. Oni su međusobno izmjenjivali pisma koja se do danas čuvaju i lako nađu. Do nas su se sačuvala u Jeruzalemskoj knjižnici[1652] koju je podigao Aleksandar koji je tada ravnao tamošnju Crkvu. Iz nje smo i sami uspjeli na jedno mjesto prikupiti građu za djelo koje izrađujemo.

Beril i Hipolit

2. - Od dotičnih je Beril.[1653] Uz pisma ostavio je različite zbirke spisa. Bio je za Arabljane biskup u Bostri. Tako je i s Hipolitom.[1654] I on je bio na čelu jedne druge Crkve.

Gaj

3. - Od Gaja, nadasve učena čovjeka, koji je za Zefirina živio u Rimu do nas je došao *Razgovor*.[1655] Usmjeren je protiv Prokla koji se borio za frigijsko krivovjerje.[1656] U spisu protivnicima obuzdava

[1651] Origen se doista g. 217. vraća u Aleksandriju: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 316; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 198.
[1652] To je vjerojatno najdrevnija knjižnica podignuta izravno u kršćanske svrhe: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 119 bilj. 1.
[1653] Beril, biskup u Bostri, niječući osobe u Bogu zastupao je krivovjerni monarhijanizam. Origen je putovao u Bostru oko g. 245. i toga biskupa odvratio od krivoga učenja. O tome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 316-317.336; H. JEDIN, *Povijest*, 287-288.
[1654] Poznate su velike poteškoće vezane uz osobu i djela Hipolita Rimskoga koji je preminuo oko g. 235. O Hipolitu Rimskome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 421-459; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 164-169; H. JEDIN, *Povijest*, 273-275; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 100-103.
[1655] Vidi: 2,25,6.
[1656] To je montanizam.

nesmotrenost i drskost što sastavljaju nova Pisma. Inače Gaj od svetoga Apostola spominje samo trinaest *Poslanica*. Nije s ostalima brojio *Poslanicu Hebrejima*[1657] jer neki Rimljani sve do sada smatraju da ne pripada Apostolu.

Dvadeset i prvo poglavlje
(21,1-4)

ORIGEN I JULIJA MAMEJA

Papa Zefirin

1. - Pošto je Antonin[1658] vladao sedam godina i šest mjeseci, naslijedio ga je Makrin koji je ostao na životu godinu dana.[1659] Rimsku vlast potom preuzima jedan drugi Antonin.[1660] Za njegove prve godine Rimski biskup Zefirin mijenja život. Službu je zadržao punih osamnaest godina.[1661]

Papa Kalist i papa Urban

2. - Poslije Zefirina biskupstvo preuzima Kalist[1662] koji je živio još pet godina. Služenje je ostavio Urbanu.[1663] Rimsku vlast potom naslijeđuje Aleksandar[1664] pošto je Antonin[1665] na životu ostao svega četiri godine. U to je doba u Antiohijskoj crkvi Asklepijada naslijedio Filet.

[1657] Usp. C. SPICQ, *Épitre aux Hébreux*, 180.
[1658] To je car Karakala. Ubijen je 8. travnja g. 217. Bio je rođen u Lionu 4. travnja g. 188.
[1659] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 120 bilj. 2.
[1660] To je car Elagabal koji vlada od g. 218. do g. 222. O njemu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 245.
[1661] Papa Zefirin umire oko g. 217.
[1662] Papa Kalist vlada od g. 217. do g. 222. Imao je udjela u trojstvenim raspravama i u sporu oko sabelijevstva. O tome papi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 481-483; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 169.
[1663] Papa Urban vlada od g. 223. do g. 230.
[1664] Car Sever Aleksandar vlada od g. 222. do g. 335. O njegovu stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 245.
[1665] Preminuo je 6. ili 11. ožujka g. 222.

Mameja doznaje za Origena

3. - Careva majka, imenom Mameja, bijaše nadasve pobožna žena, ako takvih ima. Kako se glas o Origenu pronio posvuda, došao je i do njezinih ušiju. Mameji je bilo iznimno stalo da joj se iskaže čast vidjeti toga čovjeka i iskusiti njegovo poznavanje božanskih zbilja čemu su se svi divili.

Susret Origena i Mameje

4. - Za boravka u Antiohiji pozvala je Origena uz osobnu vojnu stražu. Origen je kod nje proveo neko vrijeme. Razglabao je mnogo toga na slavu Gospodnju i na čast kreposti božanskoga poučavanja.[1666] Potom se požurio uobičajenim poslovima.

Dvadeset i drugo poglavlje

DJELA HIPOLITA RIMSKOGA

Upravo je tada Hipolit,[1667] pišući brojna druga djela, uz njih napisao spis *O Vazmu.*[1668] U njemu je iznio vremenska omeđenja i glede Vazma predložio stanovito pravilo s krugom od šesnaest godina.[1669] Vremena je ograničio počevši od prve godine cara Aleksandra.[1670] Od ostalih Hipolitovih djela do nas su došla ova: *O šestodnevlju,*[1671] *O onome nakon šestodnevlja, Protiv Marciona,*[1672] *O Pjesmi nad pjesmama,*[1673] *O Ezekielovim ulomcima,*[1674] *O Vazmu,*[1675] *Protiv svih*

[1666] Razgovor između Origena i Mameje mogao se voditi oko g. 220. O tome razgovoru vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 315; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 198; H. JEDIN, *Povijest,* 245.
[1667] Hipolita smo već kratko spomenuli. U svezi s njegovim teološkim učenjem vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 452-459; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 168-169.
[1668] To je djelo kao cjelina izgubljeno: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 434-435; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 168.
[1669] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 122 bilj. 2.
[1670] To je g. 222.
[1671] Djelo je izgubljeno.
[1672] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 451.
[1673] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 431-432; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 167; G. BARDY, *Eusèbe,* II, 122 bilj. 3.
[1674] Spis više uopće ne postoji.

krivovjerja.[1676] Puno je i drugih spisa. Naći ćeš ih sačuvane kod mnogih.[1677]

Dvadeset i treće poglavlje
(23,1-4)

ORIGENOV RAD I SVEĆENIŠTVO

Ambrozijeva uloga

1. - Od toga doba Origen je započeo s tumačenjima božanskih Pisama. Ambrozije ga nije poticao samo bezbrojnim poticajima i jedino sokolio riječima nego najizdašnijim troškovima za sve potrebno.[1678]

Raznovrsni pomagači

2. - Kada je Origen govorio, na raspolaganju je imao više od sedam brzopisaca koji su se međusobno smjenjivali utvrđenim redoslijedom. Nije bilo ništa manje niti prepisivača kao ni djevojaka uvježbanih u lijepome pisanju.[1679] Ambrozije se brinuo za troškove glede nužnoga izdašnoga obilja za njih sve. Doista je Ambrozije s Origenom u proučavanje i zanos oko božanskih proroštava unosio neiskazivi žar. Time je najviše Origena nukao na pisanje tumačenjâ.

Papa Poncijan

3. - S onim bijaše onako. Urban je bio osam godina biskup Rimske crkve. Naslijedio ga je Poncijan.[1680] Poslije Fileta biskup Antiohijske

[1675] To je vjerojatno jedna homilija: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 425-426.
[1676] Teško je reći da li se to odnosi na djelo *Philosophumena* ili *Refutatio omnium haereseon*: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 122 bilj. 4; J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 424-428; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 165-166.168.
[1677] Opći pregled Hipolitovih djela pružaju: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 423-451; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 165-168; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 100-102.
[1678] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 123 bilj. 3.
[1679] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 123 bilj. 2.
[1680] Papa Poncijan vrši papinsku službu od g. 230. do g. 235. Donekle je vezan uz Origena. Vjerojatno je na rimskoj sinodi oko g. 231. u određenome smislu osudio Origena i to pismeno dojavio u Aleksandriju biskupu Demetriju koji mu se i obratio u svezi s Origenom. Osim toga papa

crkve bio je Zeben.

Origenovo svećeničko ređenje

4. - Origen je u to doba[1681] zbog crkvenih poslova jer je nastala hitna potreba preko Palestine putovao u Grčku. U Cezareji je od tamošnjih biskupa primio svećeničko rukopoloženje.[1682] Sve što se tim povodom u Origenu uzbibalo; sve što su crkveni predstojnici odredili o tim gibanjima; sve što je Origen u svome cvatu pridonio vezano uz božansku riječ iziskuje zasebno izlaganje. To smo dostatno zabilježili u drugoj knjizi *Obrane*[1683] koju smo njemu u korist sastavili.

Dvadeset i četvrto poglavlje
(24,1-3)

RAZNI ORIGENOVI SPISI

Tumačenja Evanđelja po Ivanu

1. - Iznesenome treba dodati da Origen[1684] u šestoj knjizi *Tumačenja Evanđelja po Ivanu*[1685] naznačuje kako je prethodnih pet napisao dok je još boravio u Aleksandriji. Do nas su pak od rada na tome istome *Evanđelju* doprle samo dvadeset i dvije knjige.

Poncijan je poznat time što se odrekao papinstva u sporu s Hipolitom. U to ovdje ne ulazimo. O papi Poncijanu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 422.483; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 164.169; H. JEDIN, *Povijest*, 246.273.

1681 To je vjerojatno bilo g. 230.

1682 O tome je već bilo govora.

1683 O tome djelu vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 13.

1684 Pregled svih Origenovih djela pružaju: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 319-347; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 200-205; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija*, 110-114.

1685 Origen je djelo *Tumačenje Evanđelja po Ivanu* izrađivao u različito doba svoga života i u različitim mjestima. U tome djelu treba tražiti najvrijednije od onoga što se naziva Origenova mistika i njegovo poimanje duhovnoga života. Origen je na tome području poglaviti učitelj u istočnome dijelu kršćanstva. Origen je mistici posvetio zasebni stupanj u izlaganju Svetoga pisma. To je Origenov anagoški egzegetski postupak. O rečenome usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 325.366-368; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 124 bilj. 1.

Drugi spisi

2. - U desetoj knjizi, a u sve ih ima dvanaesti, *Tumačenja o Postanku*[1686] Origen ističe da je u Aleksandriji sastavio ne samo knjige što prethode devetoj nego također *Izlaganja* za prvih dvadeset i pet *Psalama*[1687] i *Tumačenja Tužaljki*[1688] od čega je do nas došlo pet knjiga. U njima Origen spominje knjige *O uskrsnuću*.[1689] I one su dvije.

Počela i Stromati

3. - Prije odlaska iz Aleksandrije Origen je također napisao *Počela*.[1690] U istome je gradu za Aleksandrova vladanja napisao *Stromate*[1691] kojih je deset po broju. To pokazuju Origenove cjelovite zabilježbe ispred knjiga.

Dvadeset i peto poglavlje
(25,1-14)

ORIGEN I SVETO PISMO

Starozavjetni spisi

1. - Kada tumači *Prvi psalam* Origen naznačuje popis Svetih spisa Staroga zavjeta. Doslovno piše ovako: "Treba znati da po hebrejskoj predaji kao knjige Zavjeta postoje dvadeset i dvije što je broj slova kod njih."

Popis starozavjetnih spisa

2. - Poslije stanovitoga dodatka Origen dodaje ovo: "Dvadeset i

1686 Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 125 bilj. 2.

1687 Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 125 bilj. 3.

1688 Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 125 bilj. 4.

1689 O tome djelu vidi J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 338.

1690 To smo djelo preveli i nastojali protumačiti. Vidi: M. MANDAC, *Origen, Počela*.

1691 Origenovo djelo *Stromati* kao cjelina više ne postoji. Sami naslov djela pokazuje da je Origen u njemu bez većega reda i čvrstoga rasporeda obrađivao najrazličitija pitanja. O tome spisu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 339.

dvije knjige, po Hebrejima, jesu ove: knjiga koju mi naslovljujemo *Postanak* kod Hebreja je po početku knjige Bresith, tj. *U početku; Izlazak* je Ouellesmoth, tj. *Ova imena; Levitska knjiga* je *Ouikra*, tj. *I pozva; Brojevi* su Ammesphekodeim; *Ponovljeni zakon* je Elleaddebareim, *Ove riječi; Isus, sin Navin*, je Iosouebennoun; *Suci i Ruta* kod njih su u jednoj knjizi, Sophteim; *Prva i Druga kraljeva* kod njih je jedna, Sammouel, Odabrani od Boga; *Treća i Četvrta kraljeva* u jednoj je knjizi, Ouammelkhauid, tj. *Davidovo kraljevanje; Prva i Druga ljetopisa* u jednoj knjizi, Dabreiamen, tj. *Riječi danâ; Prva i Druga Ezrina* u jednoj knjizi, Ezra, tj. *Pomoćnik; Knjiga psalama*, Spharthetleim; *Salamonove izreke*, Meloth; *Propovjednik*, Koelth; *Pjesma nas pjesmama*, a ne kako neki misle Pjesme nad pjesmama, Sirassireim; *Izaija*, Iessia; *Jeremija s Tužaljkama i Pismom* u jednoj knjizi, Ieremia; *Daniel*, Daniel; *Ezekiel*, Iezekiel; *Job*, Iob; *Estera*, Esther. Izvan tih su *Makabejci*. Nose naslov Sarbethsabanaiel."

Crkveni kanon

3. - To je Origen uvrstio u već naznačeno djelo.[1692] U prvoj knjizi od onih koje su *O Evanđelju po Mateju*,[1693] zadržavajući crkveni kanon,[1694] Origen svjedoči kako pozna samo četiri *Evanđelja* . On piše ovo:

Matejevo evanđelje

4. - "S obzirom na četiri *Evanđelja* koja su jedina neosporna u Božjoj crkvi pod nebom u predaji sam naučio da je prvo napisano *Evanđelje po Mateju*. Matej je negda bio carinik, a kasnije apostol Isusa Krista. *Evanđelje* je objavio za vjernike iz židovstva i sastavio hebrejskim jezikom.

[1692] Odnosi se, očito, na izgubljeni spis u kojemu je Origen tumačio Psalme.
[1693] O tome spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 325; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 202.
[1694] U izvorniku je riječ κανών, ravnalo, propis, pravilo. Sveto pismo sadrži kanonske knjige jer su one pravilo vjere i životnoga vladanja.

Markovo evanđelje

5. - Drugo je *Evanđelje po Marku*. Marko ga je načinio kako mu je Petar doznačio. On je Marka u *Katoličkome pismu* priznao sinom ovo govoreći: "Pozdravlja vas izabranica u Babilonu i moj sin Marko" (1 Pt 5,13).

Evanđelje po Luki i *Evanđelje po Ivanu*

6. - Treće je *Evanđelje po Luki*. To je *Evanđelje* pohvalio Pavao.[1695] Za one od pogana sastavio ga je Luka. Poslije svih je *Evanđelje po Ivanu*.

Pavlove *Poslanice*

7. - Isti Origen u petoj knjizi *Tumačenja Evanđelja po Ivanu* o apostolskim *Poslanicama* kaže ovo: "Pavao je bio osposobljen da postane službenik Novoga zavjeta, ali ne slova već duha. Evanđeljem je ispunio krug od Jeruzalema do Ilirika.[1696] Ipak nije pisao svim Crkvama koje poučavaše. Ali i onima kojima je pisao, malo je redaka napisao.

Petrova *Poslanica*

8. - Petar na kojemu je sagrađena Kristova crkva koju vrata Hada neće nadvladati[1697] ostavio je jednu *Poslanicu* zajednički prihvaćenu. Neka bude i *Druga*, ali se osporava.

Apostol Ivan kao pisac

9. - Što treba kazati o Ivanu koji je počivao na Isusovim grudima?[1698] On nam je ostavio jedno *Evanđelje* priznajući da je sposoban toliko učiniti da svijet to ne može obuhvatiti.[1699] Ivan je napisao

[1695] Usp. 2 Kor 8,18-19.
[1696] Usp. Rim 15,19.
[1697] Usp. Mt 16,18.
[1698] Usp. Iv 13,25.
[1699] Usp. Iv 21,25.

i *Otkrivenje*. Bilo mu je naređeno da šuti i da ne bilježi glasove sedam gromova.[1700]

Ivan i njegove *Poslanice*

10. - Ivan je ostavio i *Poslanicu* od veoma malo redaka, a možda i *Drugu* i *Treću*. Svi, naime, ne kažu da su te autentične. Uostalom, obje nemaju stotinu redaka."

Slog u *Poslanici Hebrejima*

11. - Origen, uz prethodno, o *Poslanici Hebrejima* u *Homilijama*[1701] o njoj razlaže ovo: "Tko god je sposoban suditi o stilskim razlikama, priznat će da stilsko obilježje *Poslanice* naslovljene *Hebrejima* ne posjeduje jednostavnost u izrazu onoga Apostola koji o sebi izjavljuje da je nevješt riječi, tj. izražavanju.[1702] Ta je *Poslanica* izražajnim građenjem dobrano grčka.

Misli u *Poslanici Hebrejima*

12. - Međutim, svatko tko prione čitati tu *Poslanicu* složit će se s time kako je istina da su misli *Poslanice* divne i ne zaostaju za mislima apostolskih *Poslanica* koje svi priznaju."

Stil i misli *Poslanice Hebrejima*

13. - Nakon ostaloga, Origen prethodnome dodaje ovo: "Ja bih, upitan, rekao: misli su Apostolove, a izričaj i raspored nekoga tko po sjećanju izlaže apostolsko i nekoga tko, u neku ruku, razglaba ono što je kazao učitelj. Ako neka Crkva i tu *Poslanicu* drži za Pavlovu, neka je i za to sveta jer je drevni muževi nisu zaludu prenijeli kao Pavlovu.

1700 Usp. Otk 10,4.
1701 Općenito o Origenovim *Homilijama* usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 322-324.
1702 Usp. 2 Kor 11,6.

Neriješeno pitanje

14. - Tko je pak tu *Poslanicu* napisao, po istini zna jedino Bog. Po povijesti koja je do nas došla neki kažu da je tu *Poslanicu* napisao Klement koji je bio biskup kod Rimljana.[1703] Drugi kažu da je to učinio Luka koji je napisao *Evanđelje* i *Djela*.[1704]

Dvadeset i šesto poglavlje

ORIGEN U CEZAREJI PALESTINSKOJ

Tekla je deseta godina naznačene vladavine kada se Origen iz Aleksandrije preselio u Cezareju. Herakli je povjerio tamošnje Katehetsko učilište. Ne dugo zatim preminuo je aleksandrijski biskup Demetrije. Služenje je obnašao punih četrdeset i tri godine.[1705]

Dvadeset i sedmo poglavlje

BISKUPI CIJENE ORIGENA

U to je vrijeme[1706] bio znamenit Firmilijan, biskup Cezareje Kapadocijske. Bio je tolike sklonosti prema Origenu da ga je najprije pozvao u svoj kraj za korist Crkvama. Ali je i sam putovao u Jedeju te stanovito vrijeme proveo s Origenom u svrhu usavršavanja u božanskim naucima.[1707] Ali to nije sve. Aleksandar, predstojnik Jeruzalemske crkve, kao i Teoktist Cezarejske sve su vrijeme bili privrženi Origenu kao jedinome učitelju. Dopustili su mu baviti se tumačenjem božanskih

1703 To je papa Klement Rimski.
1704 Origenovo stajalište u zamršenoj povijesti *Poslanice Hebrejima* iznosi iznimno upućeni stručnjak C. SPICQ, *Épitre aux Hébreux*, i, 171-172.
1705 U Euzebijevu sažetku na početku knjige ovo je poglavlje pod br. 27.
1706 U Euzebijevu sažetku na početku knjige ovo je poglavlje pod br. 26.
1707 Firmilijan je bio biskup u Cezareji Kapadocijskoj. Bio je kao biskup i teolog na glasu. Firmilijan je Origenov učenik. Osudio je nauk Pavla Samosaskoga. U sporu oko heretičkoga krštenja Firmilijan je najodlučnije stao na Ciprijanovu stranu. Od Firlmilijana se sačuvalo pismo napisano Ciprijanu u svezi s heretičkim krštenjem. Grčki se tekst izgubio. Sačuvao se samo latinski prijevod. Firmilijan je preminuo g. 268. O njemu usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 391-393; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 212.

Pisama i ostalim što pripada crkvenoj nauci.[1708]

Dvadeset i osmo poglavlje

ORIGENOV SPIS *O MUČENIŠTVU*

Kada je rimski car Aleksandar dovršio trinaest godina upravljanja,[1709] naslijedio ga je Cezar Maksimin.[1710] On je iz srdžbe prema Aleksandrovome domu koji se pretežito sastojao od vjernika, zapodjenuo progonstvo. Naredio je da se posmicaju samo crkveni upravitelji kao uzroci propovijedanja po evanđelju. Tada je i Origen napisao djelo *O mučeništvu*.[1711] Spis je posvetio Ambroziju i Protoktetu, svećeniku zajednice u Cezareji.[1712] Obojicu je za progonstva pogodilo neuobičajeno stanje kada su se, po predanju, ti muževi proslavili vjeroispoviješću.[1713] Inače Maksimi nije ostao duže od tri godine.[1714] Origen vrijeme spomenutoga progonstva naznačuje u dvadeset i drugoj knjizi *Tumačenja Ivanova Evanđelja* i u drugim *Poslanicama*.[1715]

Dvadeset i deveto poglavlje
(29,1-4)

PAPA FABIJAN

Papa Anter

1. - Poslije Maksimina rimsku je vlast preuzeo Gordian.[1716] Pošto

[1708] Podaci naznačeni u ulomku već su od ranije poznati.
[1709] Car Sever Aleksandar umire 18. ožujka 235.
[1710] Car Maksimin Tračanin postaje vladar g. 235. O njegovu stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 246.
[1711] To je Origenovo djelo znamenito baš kao što je i njegova ljubav prema mučenicima duboka, trajna i iskrena. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 342-345; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 204.
[1712] To je Cezareja Palestinska.
[1713] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 246.
[1714] Umro je g. 238.
[1715] Origen je napisao puno *Poslanica*, ali su se u cjelini sačuvale samo dvije: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 345-347; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 205.
[1716] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 131 bilj. 1.

je pak u Rimu biskup u Crkvi kroz šest godina bio Poncijan,[1717] naslijedio ga je Anter,[1718] a njega koji je službu služio mjesec dana, Fabijan.[1719]

Fabijanov dolazak u Rim

2. - Kaže se da je Fabijan, poslije Anterove smrti, s ostalima došao sa sela i nastanio se u Rimu. Tu ga je na najčudesniji način ždrijebom odabrala božanska i nebeska milost.

Golubica nad Fabijanom

3. - Zbog rukopoloženja koje se odnosilo na primanje biskupstva budućega biskupa sva su braća bila na okupu. Većini su na pameti bili brojni poznati i slavni ljudi. Fabijan je bio nazočan, ali nije nikome od ljudi dolazio na pamet. Međutim, odjednom se s neba spustila golubica i zaustavila, kažu, na Fabijanovoj glavi. Očitovala je nasljedovanje silaska Duha Svetoga na Spasitelja u golubičinu liku.[1720]

Fabijanov jednoglasni izbor

4. - Na to je sav puk kao potaknut od jednoga božanskoga Duha u žaru svom i jednom dušom uzviknuo da je Fabijan dostojan. Pograbili su ga i stavili na biskupsko prijestolje.

Kako je tada i u Antiohiji život zamijenio biskup Zeben, upravu je preuzeo Babila. U Aleksandriji je nakon Demetrija služenje preuzeo Herakla. Ravnanje tamošnjom katehezom preuzeo je Dionizije.[1721] I on je bio jedan od Origenovih učenika.

[1717] Papa Poncijan prestaje svojom odlukom vršiti papinsku službu zapravo 28. rujna g. 235: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 131 bilj. 2.
[1718] Anter je zapravo postao papa 21. studenoga g. 235. i Crkvom ravnao do 3. siječnja g. 236. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, II, 131 bilj. 2.
[1719] Fabijan je zapravo postao papom g. 236. i to bio do g. 250. O njemu vidi: G. BARDY, *Eusèbe*, II, 131 bilj. 3; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 483.
[1720] Usp. Mt 3,16.
[1721] Dionizije o kome će još biti govora vodstvo Aleksandrijske katehetske škole preuzima oko g. 231.

Trideseto poglavlje

GRGUR ČUDOTVORAC

Dok je Origen u Cezareji[1722] vršio redovite poslove, mnogi su mu dolazili. Ali nisu bili samo od domorodaca nego također iz inozemstva: brojni učenici koji su ostavljali svoje zavičaje. Kao najznamenitije među tima poznamo Teodora - zvao se Grgur i bio je znamenit među biskupima našega naraštaja[1723] - i njegova brata Atenodora.[1724] Oni su neizmjerno bili odani grčkim i rimskim poukama. Origen im je ulio ljubav prema filozofiji.[1725] Potaknuo ih je da raniji zanos zamijene uvježbavanjem u božanskim zbiljama. Pet su punih godina živjeli s Origenom.[1726] Toliko su se usavršili u božanskome[1727] da su obojica, iako još mladi, zavrijedili biskupstvo u Crkvama na Pontu.

[1722] To je jamačno Cezareja Palestinska.
[1723] Grgur se rodio oko g. 213. u poganskoj obitelji koja je bila veoma ugledna i bogata. Grad gdje se rodio zvao se Neocezareja i bio je na Pontu. Grgur je u rodnome gradu studirao govorništvo i pravo. Njegova sestra koja je bila udata za rimskoga upravitelja u Palestini pozvala ga je u Cezareju Palestinsku. Grgur se tu upoznao s Origenom i pet godina pohađao njegova predavanja. Tako se Grgur obratio na kršćanstvo. Vrativši se u zavičaj postao je biskup u rodnoj Neocezareji. Grgur je bio veliki širitelj kršćanstva u onim krajevima. Preminuo je oko g. 270. O Grguru Čudotvorcu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 387-391; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 211-222; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 119.
[1724] O Grgurovu bratu Atenodoru nemamo posebnih podataka.
[1725] To se odnosi na istinsku i istinitu filozofiju, kršćanstvo.
[1726] Origen je jedno pismo koje se očuvalo napisao Grguru Čudotvorcu: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 345; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 205.
[1727] Grgur čudotvorac napisao je veći broj spisa. Mi spominjemo njegov govor koji je održao odlazeći sa studija iz Cezareje Palestinske. U govoru se zahvalio Origenu kao učitelju. Taj je govor neposredno i prvorazredno vrelo iz kojega vidimo kako je Origen izlagao svojim slušateljima teološki nauk. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 388-389; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 211.

Trideset i prvo poglavlje
(31,1-3)

JULIJE AFRIČANIN

Veziva i Pismo Origenu

1. - U to je doba bio poznat i Afričanin.[1728] Pisac je djela s naslovom *Veziva.*[1729] Postoji njegovo *Pismo* napisano Origenu.[1730] Afričanin je u svezi s pripoviješću o Suzani u *Danielu*[1731] bio u nedoumici da li je istinita ili izmišljena. Origen je veoma opširno odgovorio na to pismo.[1732]

Kronografije

2. - Do nas je od istoga Afričanina doprlo i drugih po broju pet knjiga *Kronografija.*[1733] Načinjene su pomljivo. Afričanin u njima kaže da je osobno putovao u Aleksandriju[1734] zbog velikoga Heraklina ugleda. Mi naznačismo[1735] da je Herakla blistao u filozofskim i drugim grčkim naucima te u ruke dobio biskupstvo tamošnje Crkve.

[1728] Julije Afričanin rodio se u Jeruzalemu. Neko je vrijeme proveo u Aleksandriji. Tu je slušao Heraklina predavanja i sprijateljio se s Origenom. Afričanin je bio veoma ugledan i u najvišim društvenim krugovima. Preminuo je nešto poslije g. 240. O Juliju Afričaninu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 399-400; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 209; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 120.
[1729] Tako smo zapravo preveli djelo kojemu je njegov autor stavio dosta neobičan naslov κεστοί. Riječ κεστός doslovno znači proboden iglom, vezen, šiven. Afričanin je tako nazvao spis da istakne sadržaj koji u sebi ima. Sadržaj je veoma raznolik. Odnosi se na prirodne znanosti, liječništvo, poljoprivredu, ratnu vještinu. Djelo je neka vrst enciklopedije. Bilo je iznimno opširno. Očuvali su se od njega jedino ulomci. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 400; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 210.
[1730] To se pismo sačuvalo u cjelini: usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 400.
[1731] Usp. Dn 13,1-64.
[1732] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 346; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 205.
[1733] Djelo je stanovita povijest svijeta. Prva je svoje vrste. Djelo se sastojalo od pet knjiga, ali se očuvalo samo ulomično. Opis povijesti je tekao do g. 221. Afričanin je nizao datume iz profane povijesti, Staroga zavjeta i kršćanske povijesti. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 399-400; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 209-210; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 120.
[1734] To se putovanje moralo zbiti prije g. 221.
[1735] Vidi: 6,26.

Pismo Aristidu

3. - Od istoga Afričanina postoji i ono pismo[1736] Aristidu o tobožnjemu nesuglasju Kristova rodoslovlja kod Mateja i Luke. Afričanin u pismu to suglasje najočitije utvrđuje na temelju izvještaja doprla do njega. Pismo smo, predujmljujući, naveli u prvoj knjizi ovoga rada.[1737]

Trideset i drugo poglavlje
(32,1-3)

ORIGENOVI SPISI

Tumačenja Izaije i Ezekiela

1. - Origen je u to vrijeme[1738] sastavio *Tumačenja* u odnosu na *Izaiju.* Ali je istodobno izradio *Tumačenja* u svezi s *Ezekijelom.* Od njih je, glede trećine *Izaije,* do motrenja četveronožaca u pustinji,[1739] do nas došlo trideset knjiga, a o *Ezekijelu* dvadeset i pet. Jedine su što su načinjene za proroka u cjelini.[1740]

Tumačenje Pjesme nad pjesmama

2. - Origen tada putuje u Atenu[1741] i dovršava *Tumačenja* glede *Ezekijela,* a *Tumačenja Pjesme nad pjesmama* počinje i tu rad proslijeđuje do pete knjige. To privodi kraju s deset knjiga kada se vratio u Cezareju.[1742]

Popis Origenovih djela

3. - Je li uopće potrebno sada sastavljati točan popis djela toga

[1736] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 400; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 210.
[1737] Vidi: 1,7,2.
[1738] To se vjerojatno odnosi na razdoblje od g. 238. do g. 244.
[1739] Usp. Iz 30,6.
[1740] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 327.
[1741] Riječ je vjerojatno o putovanju od g. 240.
[1742] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 326.

čovjeka kada to iziskuje zasebno radno vrijeme? Sastavili smo ga kod izvještaja o životu svetoga mučenika našega vremena Pamfila.[1743] Ističući u izvještaju koliki je Pamfilov žar bio za božansko naveli smo popise knjiga što ih je on načinio glede Origenovih djela kao i drugih crkvenih muževa.[1744] Tko želi najcjelovitije može iz njih doznati za Origenove radove doprle do nas. Sada pak treba proslijediti slijed povijesti.

Trideset i treće poglavlje
(33,1-4)

ORIGEN I BISKUP BERIL

Berilovo krivo učenje

1. - Beril je nešto ranije spomenuti[1745] biskup Bostre u Arabiji. Napustivši crkveno pravilo pokušao je uvesti stanovito učenje što je tuđe vjeri. Beril se usudio govoriti da naš Spasitelj i Gospodin prije dolaska među ljude nije postojao po vlastitome obrisu biti niti je imao vlastito božanstvo nego je u njemu boravilo samo očinsko božanstvo.

Origen ispravlja Berila

2. - Pošto su s toga razloga mnogi biskupi s tim čovjekom raspravljali i razgovarali, bio je s ostalima pozvan i Origen. Najprije prisno razgovarajući s čovjekom ispitao je što je njegovo mišljenje. Kada je Origen upoznao što govori, ispravio je što nije pravilno mislio. Uvjerio ga je razglabanjem. Berila je iznova utvrdio u istinitome učenju i opet vratio privatnoj zdravoj misli.

[1743] Usp. u našem trećem uvodnom poglavlju br. 12.
[1744] Pamfil je bio veoma učeni svećenik Cezareje Palestinske. U tome je gradu uredio, proširio i popunio knjižnicu. Pamfil je bio oduševljeni Origenov učenik. Za nj je napisao *Obranu.* Pamfil je za vjeru podnio mučeništvo oko g. 310. O tome mučeniku vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 404-406; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 213; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 119; H. JEDIN, *Povijest,* 267.
[1745] Vidi: 6,20,2.

Izvori za događaj

3. - Sve do sada postoje Berilovi spisi kao i zapisi sa skupa održanoga zbog njega. Sadrže Origenova pitanja Berilu te razgovore što su se obavili u njegovoj biskupiji: sve o onome što se onda učinilo.[1746]

Predaja o Origenu

4. - Prezbiteri našega pokoljenja predali su sjećanju i bezbroj drugoga o Origenu. Čini mi se pametnim to mimoići jer se ne odnosi na ovaj rad. Sve što je bilo nužno znati o Origenu, to se sve može čitati u *Obrani*[1747] koju smo o njemu sastavili mi i sveti mučenik našega doba Pamfil. Zajedno smo je načinili uzajamnim trudom zbog kudilaca.

Trideset i četvrto poglavlje

CAR FILIP

Gordian je rimsku vlast obnašao punih šest godina. Upravu je preuzeo Filip[1748] sa sinom Filipom. Predaja kaže da je taj car bio kršćanin i na dan zadnjega cjelonoćnoga vazmenoga bdjenja htio u crkvi s pukom sudjelovati u molitvama. Ali tadašnji predstojnik nije mu dopustio doći prije nego se prizna grešnikom. On se osobno upisao u one koji se broje među takve koji su u prijestupima i zauzimaju pokorničko mjesto. Inače, da to nije učinio, predsjedatelj ga ne bi pripustio zbog brojnih pritužaba protiv njega. Kaže se da je Filip rado poslušao. Djelima je pokazao iskrenost i pobožnost raspoloženja u odnosu na strah Božji.[1749]

[1746] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 316.336-338; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 198.204-205.
[1747] Vidi u našem trećem uvodnom poglavlju br. 13.
[1748] To je Filip Arapin koji vlada od g. 244. do g. 249.
[1749] O caru Filipu Arapinu vidi H. JEDIN, *Povijest,* 246.348.

Trideset i peto poglavlje

DIONIZIJE ALEKSANDRIJSKI

Tekla je treća godina Filipova vladanja. Nakon predsjedanja Aleksandrijskim crkvama kroz šesnaest godina Herakla je zamijenio život. Biskupstvo je preuzeo Dionizije.[1750]

Trideset i šesto poglavlje
(36,1-4)

DRUGA ORIGENOVA DJELA

Razgovori

1. - Uistinu se tada vjera, kako je bilo i prirodno, uvećala. Naš se nauk u svoj slobodi svima propovijedao. Kaže se da je Origen, prevalivši šezdesetu godinu,[1751] i kada je već od silnoga spremanja skupio najveću sposobnost, dopustio brzopiscima bilježiti *Razgovore* što ih je vodio javno. To ranije nije nikada dopuštao.[1752]

Tri spisa

2. - Origen je u to doba sastavio osam knjiga[1753] protiv spisa koji je

[1750] Dioniziju smo već u četvrtome uvodnome poglavlju posvetili nekoliko stranica. Kako on zauzima puno mjesta u Euzebijevoj *Crkvenoj povijesti* iznosimo nekoliko osnovnih podataka iz Dionizijeva života. Dionizije potjecaše iz bogate poganske obitelji. Oko g. 231. postao je voditelj Aleksandrijske teološke škole i g. 247. biskup u Aleksandriji. Dionizije je doživio i preživio kao izbjeglica i prognanik Decijevo i Valerijanovo progonstvo. Mnogo je napisao. Dionizije je umro oko g. 265. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 369-375; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 210-211, J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 118.
[1751] To je moglo biti oko g. 245.
[1752] Euzebije Origenove spise o kojima govori u tome ulomku naziva διαλέξεις. Riječ διαλέξις naznačuje razgovor i raspravu s pitanjima i odgovorima. O toj vrsti Origenovih djela vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 204-205.
[1753] Origen je napisao djelo s naslovom *Protiv Celza.* Tu je odgovorio na prigovore što ih je kršćanstvu upravio poganski filozof Celzo. Origenovo je djelo iznimno važna obrana kršćanskoga nauka. O tome Origenovu spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 327-332; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 203-204.

pod naslovom *Istinski logos* protiv nas napisao epikurejac Celzo.[1754] Origen je također napisao dvadeset i pet knjiga *O evanđelju po Mateju*[1755] kao i knjige *O dvanaestorici proroka*[1756] od kojih smo pronašli samo pet.

Pisma

3. - Od Origena postoji pismo samome caru Filipu kao i drugo pismo njegovoj ženi Severi. Ali postoje i razna druga pisma raznima. Koja god smo od njih, kod raznih rasuto sačuvana, mogli prikupiti sabrali smo u zasebnim opsezima svezaka da se ne rasprše. Pisma prelaze brojku od sto.[1757]

Origen o vlastitome pravovjerju

4. - Origen je pisao Rimskome biskupu Fabijanu kao i brojnim drugim crkvenim glavarima o svome osobnome pravovjerju. Obrazlaganja pisama imaš u šestoj knjizi *Obrane*[1758] koju napisasmo za toga muža.

Trideset i sedmo poglavlje

ORIGEN I SABOR O DUŠI

U Arabiji su se u naznačeno vrijeme opet pojavili drugi uvoditelji nauka tuđa istini. Govorili su da ljudska duša zajedno s tijelom suumire i suraspada se na samrti. Ali će jednom opet u vrijeme uskrsnuća s tijelom iznova oživjeti. Pošto se tada okupio ne mali skup, opet je Origen pozvan. On je i tu održao govore zajednici o raspravljanome. Origen se

[1754] Filozof Celzo svoj je spis protiv kršćanstva pisao oko g. 178. Djelo se zagubilo. Može se donekle uspostaviti po Origenovim navodima. O Celzu i njegovu spisu vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 246-248; H. JEDIN, *Povijest,* 192-195.
[1755] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 325.
[1756] Djelo je izgubljeno.
[1757] Već smo naznačili da su se Origenova pisma izgubila osim pisma Grguru Čudotvorcu i Juliju Afričaninu.
[1758] Vidi u našem trećem uvodnome poglavlju br. 13.

tako ponio da je izmijenio mišljenja onih koji su se ranije prevarili.[1759]

Trideset i osmo poglavlje

ORIGEN I ELKAZAITI

Također je tada započelo takozvano elkazaitsko krivovjerje velike izopačenosti. Ono se s početkom ugasilo.[1760] Kada Origen pred zajednicom drži homiliju o *Osamdeset i drugome psalmu* on krivovjerje spominje. Ovako je govorio: "U ovo je vrijeme došao netko tko se uznosi što može učiti bezbožni i bogohulni nauk koji se naziva elkazaitskim i nedavno se suprostavio Crkvama. Iznijet ću vam što sve krivo uči to učenje da i vas ne ugrabi. Ono štošta izbacuje iz Pisma kao cjeline. Ipak se služi riječima čitavoga Staroga zavjeta i Evanđeoskoga pisma. Apostola u cjelini otklanja.[1761] Elkazaiti kažu da je odreknuće vjere sporedno. Onaj tko razmišlja, jezikom se odrekne kada je nužno, ali ne i u srcu.[1762] Također iznose neku knjigu. Kažu da je pala s neba. Tko je sluša i u nju vjeruje, primit će oproštenje grijeha: različito oproštenje od onoga koje dade Krist Isus."

Trideset i deveto poglavlje (39,1-5)

DECIJEVO PROGONSTVO

Papa Kornelije

1. - Međutim, nakon što je Filip vladao sedam godina,[1763] naslijedio ga je Decije.[1764] On je iz mržnje prema Filipu pokrenuo progonstvo protiv Crkava.[1765] Fabijan je tada u Rimu mučeništvom usavršen.[1766]

[1759] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, bilj. 1.
[1760] O elkazaitskome krivovjerju vidi: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest,* 341; H. JEDIN, *Povijest,* 180.
[1761] Apostol je apostol Pavao.
[1762] Odnosi se na odreknuće u doba progonstva.
[1763] Car Filip ubijen je u Veroni koncem rujna ili početkom listopada g. 249.
[1764] Decija vladarom proglasuju panonske legije već pod sami kraj g. 248.
[1765] Decijev se proglas protiv kršćana objavljuje početkom g. 250. O Decijevu progonu vidi H. JEDIN, *Povijest,* 247-250.

Biskupstvo je naslijedio Kornelije.[1767]

Aleksandar Jeruzalemski

2. - U Palestini je biskup Jeruzalemske crkve Aleksandar za Krista opet u Cezareji stao pred upraviteljska sudišta i proslavio se ponovnim očitovanjem vjere. Okrunjen snažnom starošću i časnom sjedinom prokušan je zatvorom.

Mazaban Jeruzalemski

3. - Kada je poslije sjajnoga i blistavoga svjedočenja pred upraviteljevim sudištima u zatvoru preminuo Aleksandar, za nasljednika u biskupstvu u Jeruzalemu posvećen je Mazaban.

Fabije Antiohijski

4. - Slično Aleksandru poslije vjeroispovijedi u tamnici u Antiohiji umire Babila.[1768] Na čelo tamošnje Crkve dolazi Fabije.

Origenove patnje

5. - Što je pak i koliko je za progonstva pretrpio Origen i koji je kraj doživio: opaki je duh, natječući se, svom vojskom nasrnuo na toga čovjeka; svom se vještinom i silom borio protiv Origena; posebice je na nj navalio mimo sve one protiv kojih je tada ratovao; što je i koliko taj čovjek podnio za Kristovu riječ - verige, mučenja, tjelesne patnje od željeza i zatvorskih ponora; kako je kroz više dana noge imao rastegnute do četvrtoga otvora klada za kažnjavanje; kako mu se prijetilo vatrom; kako je odvažno podnio i sve ostalo što su mu neprijatelji nanijeli; koji je kraj svemu tome osobno doživio dok se sudac svom snagom i marom trudio da on ne dokonča život; koliko je nakon toga ostavio riječi koje su,

[1766] Papa Fabijan umire kao mučenik 20. siječnja g. 250.

[1767] Papa Kornelije ravna Crkvom od g. 251. do g. 253. Napisao je više *Poslanica*. Uputio ih je sv. Ciprijanu i antiohijskom biskupu Fabiju. Te su *Poslanice* izvor za poznavanje novacijanskoga raskola i onodobne pokorničke stege. O papi Korneliju i njegovim pismima vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 483-484; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 170.

[1768] Vjerojatno je to bilo g. 251.

i one, pune koristi za sve kojima treba okrepa: po istini i točno navedeno sadrže svekolike brojne poslanice toga muža.

Četrdeseto poglavlje
(40,1-9)

DIONIZIJE ALEKSANDRIJSKI

Božja pomoć

1. - Sve što se odnosi na Dionizija[1769] iznijet ću na temelju njegova pisma Germanu.[1770] On tu, govoreći o sebi, na ovaj način pripovijeda: "I ja govorim licem u lice pred Bogom. Bog zna da li lažem. Sam na svoju ruku i bez Božje pomoći nisam poduzeo nikakav bijeg.

Potjera

2. - Bilo je to i prije. Kada se obznanilo Decijevo progonstvo,[1771] Sabin[1772] je isti čas poslao žitničara u potragu za mnom. Ja sam ostao kod kuće četiri dana čekajući žitničara. On je pak sve obilazio pregledavajući putove, rijeke, sela. Predmjevao je da se tuda krijem ili hodam. Pogođen slijepoćom kuću nije pronašao. Nije vjerovao da sam kod kuće kada sam progonjen.

Providnost

3. - Ja sam poslije četvrtoga dana, kada mi je Bog naredio da otputujem i čudnovato me vodio putem, otputovao zajedno s poslugom[1773] i s mnogom braćom. Da je i to bilo djelo Božje providnosti, pokazali su budući događaji kada smo možda bili nekima od koristi."

[1769] Dionizija smo već kratko predstavili. Dionizije je napisao veći broj pisama. Uglavnom više ne postoje. O tome dijelu Dionizijeve djelatnosti vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 373; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 211.

[1770] German je Dionizija optužio da je bijegom zaobišao progonstvo.

[1771] Već smo istaknuli da Decijevo progonstvo počinje početkom g. 250.

[1772] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 143 bilj. 3.

[1773] Budući da u izvorniku piše παῖδες, neki misle da je tu riječ o Dionizijevoj djeci: usp. G. GARDY, *Eusèbe*, II, 143 bilj. 5.

Timotej

4. - Pošto je Dionizije potom posrijedi nešto kazao, naznačuje što mu se dogodilo nakon bijega. Ovo je dodao: "Ja sam, oko sunčeva zalaska, s onima oko sebe uhićen od vojnika, odveden u Taposiris. Po Božjoj se providnosti zbilo da Timotej[1774] nije bio nazočan niti uhićen. Kada je kasnije došao, kuću je našao pustu. Čuvali su je sluge. Mi smo bili zasužnjeni."

Mještanin

5. - Poslije drugoga Dionizije kaže: "Koji pak bijaše način Njegova čudesnoga upravljanja? Neki je mještanin susreo Timoteja koji je bježao i bio prestrašen. Pitao je za razlog bježanju.

Timotejeva izjava

6. - Timotej je kazao istinu. Pošto ju je mještanin koji je išao na svadbu - oni obično u tim skupovima provedu noć - čuo istinu, unišao je i javio nazočnima. Oni su jednim poticajem kao na ugovoreni znak ustali. Ubrzo su, trkom trčeći, bili tu. Vikali su na nas. Vojnici koji su oko nas bili na straži smjesta su pobjegli. Oni su pristupili. Mi smo ležali na niskim i uskim ležajima koji nisu bili pokriveni.

Dionizijev postupak

7. - Ja sam, Bog to zna, najprije pomislio da su to otimači koji su došli radi krađe i otimanja. Ostao sam na ležaju. Bio sam razodjeven, u lanenoj haljini. Njima sam ponudio ostalu odjeću koja je bila uza me. Oni su naredili da ustanem i najhitrije iziđem.

Dionizije izlazi prisiljen

8. - Tada shvatih radi čega su došli. Vikao sam moleći ih i

[1774] Nije isključeno da je tu riječ o Dionizijevu sinu.

preklinjući da odu, a nas ostave. Ako žele učiniti nešto korisno, neka, držah, preduhitre one koji su me odveli i neka mi oni odsjeku glavu. Kazano znadu oni koji su bili moji zajedničari i sudionici u tomu. Pridošli su me na silu digli. Uhvativši me za ruke i vukući na noge, izveli su me.

Svjedoci

9. - Slijedili su me svjedoci svega toga: Gaj, Faust, Petar i Pavao. Naprtivši me na leđa, odmah su me izveli iz gradića. Podignuli su me na golo magare i odveli."

To Dionizije o sebi.

Četrdeset i prvo poglavlje
(41,1-23)

ALEKSANDRIJSKI MUČENICI

Početak progonstva

1. - Isti Dionizije u pismu upućenu antiohijskome biskupu Fabiju[1775] mučeništva mučenih u Aleksandriji za Decija opisuje na ovaj način: "Progon kod nas nije počeo s carskom naredbom jer je predhodio čitavu godinu.[1776] Vrač i tvorac zala ovome gradu, ma tko on bio, protiv nas je pokrenuo i potaknuo poganska mnoštva. Potaknuo ih je na svoje domaće praznovjerje.

Štovanje zlih duhova

2. - Od spomenutoga draženi svu su moć usmjerili prema bezbožnosti. Smatrali su da je jedino bogoštovlje to čašćenje zlih duhova, tj. da se bude prema nama krvoločan.

[1775] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 374.
[1776] To je g. 248.

Metras

3. - Najprije su ščepali starca po imenu Metras. Naredili su da govori bezbožne riječi. Kada nije poslušao, batinama su tukli tijelo, a zaoštrenim trskama izboli lice i oči. Kamenovali su ga pošto su ga odveli u predgrađe.

Kvinta

4. - Potom su ženu vjernicu koja se zvala Kvinta doveli do kumirskoga hrama. Prisiljavali su je da se pokloni. Ali ona se, zgadivši se na to, okrenula. Zatim su joj svezali noge. Vukli su je kroz cijeli grad po hrapavome pločniku i njome udarali o mlinsko kamenje. Istodobno su je bičevali. Odveli su je na isto mjesto i kamenovali.

Pustošenje vjerničkih domova

5. - Zatim su svi jednodušno nahrupili na kuće pobožnih vjernika. Svi su one koje poznaju kao susjede napadali. Dragocjenije su nakite otimali za sebe. Što je jeftinije i što je bilo načinjeno od drveta, razbacivali su i palili po putovima. Pružali su prizor grada koji su neprijatelji zauzeli.

Kršćansko ponašanje

6. - Braća su izmicala i povlačila se. S veseljem su prihvaćali otimanje vlastitih dobara kao i oni o kojima je Pavao posvjedočio.[1777] Ne znam da li je do sada od onih koji su im upali u ruke itko, osim možda jednoga, zanijekao Gospodina.

Apolonija

7. - Međutim, i Apoloniju su također uhitili: tada najdivniju djevicu, staricu. Udarajući joj čeljusti, sve su joj zube izbili. Pred gradom su naložili vatru. Zaprijetili su da će je živu spaliti ako s njima ne rekne

[1777] Usp. Heb 10,34. - Na to je mjesto svratio pozornost C. SPICQ, *Épitre aux Hébreux,* 172.

izričaje bezbožnosti. Ali ona se kratko ispričala i odmaknula. Snažno je skočila u oganj i izgorjela.[1778]

Serapion

8. - Na vlastitome su ognjištu uhitili i Serapiona. Mučili su ga teškim mukama. Sve su mu zglobove polomili. Bacili su ga strmoglavce iz gornjega kućnoga kata.

Nije nam ni noću ni danju bio dostupan nijedan put, nijedan hodnik, nijedna ulica. Svi su uvijek i posvuda izvikivali: ako netko ne iskaže bezbožne riječi, smjesta ga treba odvući i zapaliti.

Kraći predah

9. - To je na taj način dugo ostalo na snazi. Ali pobuna je zahvatila bezbožnike. Građanski je rat okrutnost prema nama okrenuo međusobno protiv njih samih.[1779] Malo smo odahnuli jer nisu imali vremena za bijes protiv nas. Ipak se uskoro najavila promjena te vlasti koja nam je bila sklonija.[1780] Obuzeo nas je veliki strah od prijetnje.

Carski nalog

10. - Tu doista bijaše zapovijed: gotovo baš kao ona koju je prorekao naš Gospodin. Bila je, skoro tako, najstrašnija. Da je moguće sablaznila bi i izabrane.[1781]

Žrtvovanja kumirima

11. - Uostalom svi su se prestrašili. Mnogi su viđeni odmah iz straha pristupili. Činovnike su zaposlenja dovodila. Neke su njihovi susjedi odvukli. Po imenu prozvani pristupali su nečistim i bezbožnim žrtvama. Bili su blijedi i prestravljeni kao ljudi koji ne žrtvuju nego kao oni koji će biti žrtve i klanice samim kumirima. Mnogobrojni im se

[1778] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 147 bilj. 7.
[1779] Građanski rat u Aleksandriji spominju i profani pisci.
[1780] Odnosi se na cara Filipa Arapina.
[1781] Usp. Mt 24,8-10.24.

nazočni puk podrugivao. Bili su, očito, za oboje kukavice: da umru i da žrtvuju.

Odricanje kršćanstva

12. - Neki su odvažnije hitali žrtvenicima. Drsko su, uporno, tvrdili da nikada prethodno nisu ni bili kršćani. Za njih je najistinitije Gospodnje proroštvo da će se teško spasiti.[1782] Od ostalih jedni su slijedili te navedene, a drugi su bježali.

Različiti postupci

13. - Ali neke su i uhitili. Među njima su neki išli do veriga i zatvora, a neki su čak više dana bili utamničeni. Potom su se uz zakletvu odricali i prije izlaska pred sudište. Neki su muke podnosili neko vrijeme te odbijali ono što slijedi.

Gospodnji stupovi

14. - Sami je Gospodin učvrstio svoje čvrste i blažene stupove.[1783] Oni su od vjere u sebi primili primjerenu i razmjernu snagu i čvrstoću.

Postali su mučenički svjedoci Gospodnjega kraljevstva.

Julijan i Kronion

15. - Među njima je prvi Julijan, kostobolni čovjek. Niti je mogao stajati niti hodati. Bio je priveden s drugom dvojicom koji su ga nosili.

Jedan je od njih smjesta zanijekao. Drugi je, imenom Kronion, po nadimku Milostivi, kao i sami Julijan u iskazu priznao Gospodina. Kroz cijeli su grad koji je, kako znate, velik projahali na devama, uvis uspravljeni, i bičevima bičevani. Na kraju su, okruženi svekolikim pukom, bili sprženi krečom.

[1782] Usp.Mt 19,23.
[1783] Usp. Gal 2,9.

Vojnik Bezas

16. - Dok su prethodne odvodili u smrt, uz njih je stajao vojnik. Protivio se onima koji su ih zlostavljali. Ali kako su dotični uzvikivali, bio je priveden i Bezas, najodvažniji Božji borac. Pošto se istaknuo i u velikome boju za pravu vjeru, odsjekli su mu glavu.

Makar, Epimah i Aleksandar

17. - Tu je još jedan. Rodom je Libijac. Po imenu i blagoslovu pravi je Makar.[1784] Sudac ga je uvelike nagovarao da se odrekne. Budući da ga nije naveo, živa su ga spalili. Nakon spomenutih Epimah i Aleksandar dugo su vrijeme proveli u lancima i pretrpjeli bezbrojne muke, strugaljke i bičeve. I njih su potom prelili krečom.

Četiri žene

18. - Uz navedene i četiri su žene.[1785] Sudac je dugo pri ispitivanju uz svu ustrajnost mučio svetu djevicu Amonariju. Ali ona je unaprijed izjavila da neće izreći ništa što on zapovijedi. Kako je obećanje obistinila, odveli su je u smrt. Ostale su nadasve časna starica Merkurija i Dionizija koja je imala mnogo djece, ali djecu nije više voljela od Gospodina. Upravitelj ih je, na sramotu, još bezuspješno mučio i bio nadvladan od ženâ. Preminule su od mača. Nisu više doživjele muke. Za sve ih je podnijela Amonarija koja se prva borila.

Heron, Ater, Izidor i Dioskur

19. - Izručeni su bili: Heron, Ater i Izidor, Egipćani, i uz njih također mladić od petnaestak godina Dioskur. Sudac je najprije riječima pokušao prevariti momčića kao lako prevariva te ga mučenjima prinukati kao vrlo popustljiva. Ali Dioskur nije ni poslušao ni uzmaknuo.

[1784] Grčka riječ μάκαρ znači blažen, sretan.
[1785] Euzebije navodi imena samo triju žena.

Njihov kraj

20. - Ostale je najsurovije razderao. I njih je predao ognju jer su se oduprli. Dioskur se javno osvjetlao i najmudrije odgovorio na upravljena mu pitanja. Sudac se divio. Otpustio ga je. Kazao je da mu zbog dobi pruža vrijeme da se predomisli. Dioskur je, veoma dostojan Boga, sada s nama. Ostao je za veći boj i trajniju nagradu.

Nemezije

21. - Stanoviti Nemezije, i on Egipćanin, bio je ocrnjen kao da živi s razbojnicima. Ali on je tu klevetu razriješio kod satnika. Onda je prijavljen kao kršćanin. Našao se kao uznik pred upraviteljem. Taj ga je kao najnepravedniji osudio na kazne i bičeve dvaput više nego razbojnike. Potom je toga blaženika, počašćena Kristovim primjerom, spalio posred razbojnika.

Amon, Zenon, Ptolomej, Ingenes i Teofil

22. - Čitavi bojni red: Amon, Zenon, Ptolomej, Ingenes i s njima stari Teofil. Stajali su pred sudištem. Netko je bio suđen kao kršćanin i već je naginjao nijekanju. Navedeni su, stojeći blizu, škripali zubima, licima davali znakove, pružali ruke i tijelima doznačivali.

Napuštanje sudnice

23. - Svi su se okrenuli prema njima. Prije nego je itko od njih uopće bio uhvaćen, žurno su ustrčali na stepenicu govoreći da su kršćani. Upravitelj i prisjednici su se prestrašili. Suđeni su se ohrabrili glede onoga što su morali prigrliti. I suci su se pobojali. Dotični su, uz slavlje, ostavili sudište. Radovali su se svjedočenju. Bog je učinio da oni slavno trijumfiraju."

Četrdeset i drugo poglavlje
(42,1-6)

DIONIZIJE ALEKSANDRIJSKI I DRUGI MUČENI

Ishirion

1. - "Pogani su i mnoge druge uništavali u gradovima i selima. Od njih ću kao primjer spomenuti jednu osobu. Ishirion je bio za plaću nadglednik kod nekoga od prvaka. Gospodar mu je zapovijedio da žrtvuje. Kada nije poslušao, zlostavio ga je. Kako je Ishirion bio ustrajan, ružio ga je. Budući da se odupirao, uzeo je veliki štap te zabio kroz crijeva i ponutricu. Umorio ga.

Brojni mučeni

2. - Što treba govoriti o mnoštvu onih koji su tumarali pustinjama i planinama dok ih uništavahu: glad, mraz, bolesti, razbojnici i divlje životinje? Oni koji su među njima preživjeli svjedoci su njihova odabranja i pobjede. I o njima će kao dokaz navesti jednu činjenicu.

Heremon

3. - Heremon, biskup grada koji se zvao Nil, bijaše veoma star. Sa svojom je ženom pobjegao u arabijsku goru. Niti se vratio niti su braća, premda su dugo tražila, ikada uspjela vidjeti ili njih ili njihova tjelesa.

Zarobljeni

4. - Barbarski su Saraceni mnoge zasužnjili u toj istoj arabijskoj planini. Neki su od njih jedva za mnogo novca bili otkupljeni, a neki uopće niti do sada. To ti, brate, nisam zaludu iznio već da znadeš koliko i kakve se sve strahote kod nas zbiše. Još više toga znaju oni koji su više doživjeli."

Pali

5. - Dionizije nešto dalje prethodnome dodaje govoreći: "Ti su, dakle, božanski mučenici koji su sada prisjednici Kristovi, zajedničari njegova kraljevanja i sudionici njegova suđenja i izricatelji suda s njime[1786] postali kod nas zagovornici nekih među palom braćom s optužbama za žrtve. Oni su ih primili kao prijatelje. Vidjeli su njihovo obraćenje i pokajanje. Prosudili su da to može prihvatiti Onaj koji nipošto ne želi grešnikovu smrt nego obraćenje.[1787] Sebi su ih pridružili, sabrali, sjedinili i s njima podijelili molitve i jelo.

Molba za savjet

6. - Što nam, dakle, braćo, savjetujete glede tih? Što nam je činiti? Hoćemo li s njima biti suglasni i jednodušni te zadržati njihovu prosudbu i samilost pa biti blagonakloni onima kojima su se oni smilovali ili njihov sud držati nepravednim, sebe postaviti prosuditeljima njihove odluke, žaliti njihovu dobrostivost i poništiti odredbu?"[1788]

Četrdeset i treće poglavlje
(43,1-21)

NOVACIJAN RIMSKI

Pitanje palih

1. - S pravom je Dionizije izložio prеđašnje kada je postavio pitanje onih koji su u vrijeme progonstva bili slabi.[1789] Naime, Novat,[1790]

[1786] Usp. Otk 20,4.
[1787] Usp. Ez 18,23.
[1788] Još jednom napominjemo da je tu Euzebije naveo ulomke iz pisma Dionizija Aleksandrijskoga biskupu Fabiju iz Antiohije.
[1789] Pitanje kako postupiti prema onima koji su se u vrijeme progonstva odrekli vjere i nazivali palima, ali su se kasnije pokajali i željeli iznova pristupiti Crkvi, razdiralo je onodobno kršćanstvo. Stajališta su bila različita. O tome pitanju usp. J. N. D. KELLY, *Doctrines,* 218; H. MAROT, *Conciles,* 28-31; H. JEDIN, *Povijest,* 364-367.
[1790] Ovdje na prvome mjestu treba raščistiti pitanje samoga imena. Teologa o kojem govorimo obično nazivamo Novacijanom Rimskim. Tako ga barem jednom naziva i Euzebije Cezarejski. Inače on ga redovito oslovljuje Novatom. Mi ga u izravnome Euzebijevom tekstu nazivamo kao i sami

svećenik Rimske crkve, protiv njih se uznio ohološću: oni nemaju nikakvu nadu u spasenje čak ako sve izvrše glede iskrenoga obraćenja i čistoga pokorničkoga priznanja. Novat je kod vlastitoga krivovjerja sebe stavio vođom onih koji sami sebe iz nadutosti uma nazivaju čistima.[1791]

Razne sinode

2. - U Rimu se radi Novata okupio iznimno veliki skup. Brojio je šezdeset biskupa i još nešto više svećenika i đakona.[1792] Inače su još i po ostalim pokrajinama mjesni pastiri raspravljali o tome kako postupiti. Svi su došli do odluke da Crkvi tuđe treba smatrati Novata kao i one koji su se s njime uzoholili te su držali pametnim od toga čovjeka prihvatiti mišljenje kojim se mrzi brata je posve što i nečovječno. Ali one koji su između braće pali u nevolju treba liječiti i iscijeliti lijekovima pokore.

Pisma o palima

3. - Do nas je došlo pismo Rimskoga biskupa Kornelija Fabiju, biskupu Crkve u Antiohiji.[1793] Ono naznačuje što se odnosi na Rimsku sinodu kao i to što su odlučile sinode u Italiji, Africi i u tamošnjim krajevima. Postoje i druga pisma. Pisao ih je latinskim jezikom Ciprijan

Euzebije. To je redovito Novat. Kada se izražavamo neovisno o Euzebiju pišemo Novacijan da bude jasno o kome je riječ. Novacijan je bio veoma učeni čovjek. Prvi je u Rimu počeo čisto teološka djela pisati latinskim jezikom. Do njega se teologija u Rimu pisala grčki. Novacijan posebno zapaženu ulogu ima u Rimskoj crkvi u vrijeme od smrti pape Fabijana pa do izbora pape Kornelija u ožujku g. 251. Novacijan je u pitanju odnosa prema palima bio dosta blaga stajlišta. Ali kada je papa Kornelije također odabrao veoma blagi stav Novacijan je prešao u drugi tabor. Pridružio se onima koji su strogo i prestrogo sudili pale. Štoviše, Novacijan je postao vođa te stroge struje. Novacijan se zaredio biskupom i tako postao protupapa. Zato ga je rimska sinoda pod Kornelijevim vodstvom izopćila iz Rimske crkvene zajednice. Sada Novacijan oblikuje svoju vlastitu crkvenu zajednicu koja se brzo proširila u kršćanskome svijetu. Ono što je Euzebije uvrstio u svoj spis preuzevši iz pisma pape Kornelija i što smo preveli patrolozi ne uzimaju za izravnu povijesnu zbilju. O Novacijanu, njegovu životu i radu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 464-481; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 170-172; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 135-136; H. JEDIN, *Povijest,* 275-277.364-367.
[1791] Pristaše Novacijanova raskola na Istoku sami sebe nazivaju καθαροί, čisti, katari: usp. B. ALTANER-A STUIBER, *Patrologie,* 171; J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 466; H. JEDIN, *Povijest,* 367; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 135.
[1792] Usp. H. JEDIN, *Povijest,* 366.
[1793] O Kornelijevim pismima Fabiju usp. J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 484; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 170.

sa svojima u Africi.[1794] Iz njih je vidljivo da su i oni bili mišljenja kako iskušanima treba pružiti pomoć i da s pravom iz katoličke crkve treba javno isključiti vođu krivovjerja, ali jednako i sve koji su s njime krenuli.[1795]

Pisma pape Kornelija

4. - Prethodnome je pismu bila dodana i jedna druga Kornelijeva poslanica o onome što se svidjelo saboru kao i treće pismo o tome što je Novat učinio. Ništa pak ne priječi da se iz njega navedu dijelovi te čitatelji ovoga spisa znadu što se odnosi na Novata.[1796]

Novacijanova pohlepa za biskupstvom

5. - Upućujući Fabija kakav je taj Novat bio po vladanju, Kornelije evo ovo piše: "Želim govoriti da doznaš kako je taj čudni čovjek odavno hlepio za biskupstvom. Ali je, skrivajući se u sebi, tu svoju nesmotrenu žudnju prekrio. Od početka je kao pokrivač svoje nerazumnosti uza se na raspolaganju imao ispovijedaoce.[1797]

Ispovijedaoci

6. - Tu je Maksim, jedan od naših svećenika kao i Urban. Oni su iz priznanja vjere dvaput pobrali najbolju slavu. Tu je Sidonije i Celerin. Taj je muž, po Božjemu milosrđu, podnio sve muke. Snagom je svoje vjere ojačao tjelesnu slabost. Moću je pobijedio protivnika. Napomenuti su, dakle, upoznali Novata. Raskrinkali su u njemu podmuklost, nepostojanost, krivokletstva, laži, njegovu nedruštvenost i vučju ljubav. Vratili su se svetoj Crkvi. Sva su Novatova lukavstva i zlodjela što ih je odavno u sebi imao i to prekrivao obznanili u nazočnosti mnogih vrsnih ljudi: biskupa, svećenika i laika. Tugovali su i kajali se zato što su povjerovali toj lukavoj i himbenoj zvijeri te za kratko vrijeme napustili

---

1794 Ta pisma više ne posjedujemo: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 154 bilj. 7.
1795 To je Novacijan i novacijanci.
1796 O kritičkome stavu prema izvještaju pape Kornelija o Novacijanu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 484; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 170; H. JEDIN, *Povijest*, 365.
1797 Ispovijedaocima nazivamo kršćane koji su u doba progonstva pretrpjeli najraznovrsnija mučenja, ali su ipak ostali na životu.

Crkvu."[1798]

Novacijanova promjena

7. - Kratko potom Kornelije veli: "Kako nezamišljivu, ljubljeni brate, kroz kratko vrijeme zapazismo promjenu i izmjenu na Novatu?! Taj je sjajni čovjek[1799] uvjeravao nekim jezivim zakletvama da uopće ne čezne za biskupstvom. Odjednom se pojavio kao biskup kao da je na srijedu bačen iz kakve čarobnjačke naprave.

Prevareni biskupi

8. - Kada je taj dogmatičar,[1800] zaštitnik crkvene znanosti, naumio prisvojiti i dočepati se biskupstva koje mu nije dano odozgo, izabrao je dvojicu sudionika koji su izgubili nadu u svoje spasenje. Poslao ih je u neznatni i zabitni predio Italije da tu, stanovitim lažnim razlaganjem, prevari trojicu biskupa, ljude bez naobrazbe i sasvim priproste.[1801] S pouzdanjem je tvrdio i uporno isticao da hitno moraju doći u Rim da se njihovim posredovanjem odmah ukloni onaj razdor koji se zbio s drugim biskupima.

Novacijanovo biskupsko ređenje

9. - Kada su ti, kako upravo rekosmo, veoma jednostavni ljudi po lukavstvima i prijevarama zlih doputovali, zatvorili su ih neki ljudi nalik onome koji ih je smeo. Kada su bili pijani i opiti, o desetome satu,

---

1798 O spomenutima u ulomku usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 154 bilj. 8 i 9.
1799 Nije isključeno da sami papa Kornelije Novacijana naziva "sjajnim čovjekom" na temelju njegovih spisa među kojima istaknuto mjesto zauzimaju Novacijanova pisma napisana sv. Ciprijanu. Ta su pisma u svakome pogledu uistinu blistava: stilom, mislima i umjerenim sudovima. O tim Novacijanovim pismima vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 464-465.475; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 171.
1800 To što papa Kornelije Novacijana naziva "dogmatičarom, zaštitnikom crkvene znanosti" može lako imati uporište u činjenici što je upravo Novacijan u Rimu prvi napisao na latinskome djelo značajnoga naslova *De Trinitate*. To je djelo Novacijan vjerojatno napisao prije g. 250. Djelo je prve vrijednosti svojim oblikom i sadržajem. Novacijan je u djelu pružio vrsnu biblijsku i otačku trojstvenu teologiju. Tim je svojim spisom utjecao na buduću zapadnu dogmatiku kada se razglaba trojstveno otajstvo. O tome Novacijanovom spisu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 468-469; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 171; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 125-126.
1801 Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 155 bilj. 12.

natjerao ih je da mu nekim slikovitim i ništetnim polaganjem ruke podijele biskupstvo koje mu nije pripadalo.

Konac spomenutih biskupa

10. - Jedan se od njih, malo potom, vratio u Crkvu. Svoj je grijeh oplakao i javno priznao. S njime smo se, kao laikom, pričestili. Sav je nazočni puk za nj molio. Što se tiče ostalih biskupa, u mjesta gdje su bili, poslali smo nasljednike pošto ih rukopoložismo.

Rimska biskupija

11. - Zar, dakle, taj osvetnik evanđelja nije znao da u katoličkoj Crkvi smije biti jedan biskup? U ovoj Crkvi - znao je, kako ne - ima: četrdeset i šest svećenika, sedam đakona, sedam podđakona, četrdeset i dva akolita, pedeset i dva egzorcista i vratara, a više od petnaest stotina udovica i potrebnih. Te sve hrani Gospodnja milost i čovjekoljublje.

Neobraćeni Novacijan

12. - Međutim, Novata ni toliko ni tako za Crkvu nužno mnoštvo što Božjom providnošću iznosi obilat i bogat broj s velikim i nebrojenim narodom[1802] nije odvratilo od onakvoga očajanja i odreknuća niti opet pozvalo u Crkvu."

Oteto biskupstvo

13. - Kornelije odmah kazanome, poslije drugoga, ovo dodaje: "De, u nastavku recimo na temelju kojih se djela ili javnih poslova Novat osmjelio pa sebi prigrabio biskupstvo? Zar time što je od početka živio u Crkvi te za nju vojevao mnoge bojeve i zbog bogoštovlja se našao u mnogim i velikim opasnostima? Međutim, to nije.

[1802] Po nekim računanjima u vrijeme koje Euzebije ima pred očima u Rimu je moglo biti oko milion stanovnika od kojih čak i do pedeset tisuća kršćana; usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 156 bilj. 14.

Novacijanovo krštenje

14. - Satan je Novatu bio začetnik uvjerenja. Sišao je na nj i u njemu prebivao dostatno vrijeme. Kada je Novat pao u tešku bolest, pomogli su mu egzorcisti. Kada je pomislio da gotovo umire, na samome je krevetu na kojemu je ležao, poliven, primio krštenje, ako uopće treba kazati da ga je takav čovjek dobio.[1803]

Neopečaćeni Novacijan

15. - Pošto se Novat oslobodio bolesti, nije ostalo primio što treba također dobiti po crkvenome pravilu. Nije ni opečaćen po biskupu. Budući da spomenuto nije dobio, kako je mogao primiti Duha Svetoga?"[1804]

Novacijan poricatelj

16. - Kornelije opet nešto dalje također kaže: "U vrijeme progonstva, iz kukavičluka i ljubavi prema životu, Novat je zanijekao da je svećenik. Kada su ga đakoni molili i pozivali da iziđe iz skrovišta u koje se zatvorio te da pomogne braći kako zakon nalaže i koliko je svećeniku moguće te braći u opasnosti i potrebnima pomoći pripomogne, toliko je bio nespreman poslušati đakone koji su ga pozvali da je posve rasrđen otišao i udaljio se. Rekao je čak da više ne želi biti svećenik jer je pobornik druge filozofije."

Novacijanovo svećeničko ređenje

17. - Pošto se nešto preskoči, Kornelije iznova prethodnome ovo dodaje: "Blistavi je Novat napustio Božju crkvu. U njoj je, kada je postao vjernik, bio počašćen svećeništvom po milosti biskupa koji je na nj položio ruku za udio na svećeništvu. Biskupa je odvraćao sav kler kao i mnogi laici jer nije bilo dopušteno da se uvrsti u klerički red netko tko je, kao Novat, zbog bolesti bio u krevetu kršten polijevanjem. Biskup je

[1803] Iz opisa se vidi da je Novacijan bio kršten tzv. kliničkim krštenjem. Ono se tako zvalo po riječi κλίνη, postelja, krevet. U ono su vrijeme neki odlagali krštenje do smrtnih časova na postelji.
[1804] Papa Kornelije na tome mjestu očito razlikuje krsno i potvrdno otajstvo.

molio da mu se dopusti samo Novata rukopoložiti."[1805]

Novacijanov način pričešćivanja

18. - Kornelije zatim iznesenome dodaje nešto drugo što je najnerazumnije kod toga čovjeka. Ovako kaže: "Pošto obavi prinose i dok dijeli svakome dio i to pruža, jadne ljude prisiljava da se kunu umjesto da zahvaljuju. Novat obim rukama obuhvati pričesničke ruke i ne ispušta dok se, govoreći, ne zakunu. Poslužit ću se njegovim riječima: Zakuni mi se krivlju i tijelom našega Gospodina Isusa Krista da me nećeš nikada ostaviti i prijeći Korneliju.

Zakletva

19. - Dotični jadni čovjek ne blaguje prije nego što sam sebe prokune i što - umjesto da primajući taj kruh kaže: amen - ne rekne: Neću se opet vratiti Korneliju."

Ostavljeni Novacijan

20. - Kornelije opet, poslije ostaloga, veli: "Sada znaj da je Novat ostao bez ikoga i sam. Svaki ga dan napuštaju braća i vraćaju se Crkvi. I Mojsije, blaženi mučenik, koji je nedavno kod nas mučenički zasvjedočio određeno i lijepo svjedočanstvo, dok je još bio u svijetu te vidio Novatovu drskost i ludost, izopćio ga je uz pet svećenika koji su sami sebe s njime odvojili od Crkve."

Biskupski popis

21. - Na kraju poslanice Kornelije donosi popis biskupa koji su došli u Rim i osudili Novatovu glupost. Uz imena također naznačuje u kojoj je biskupiji pojedini od njih bio na čelu.

[1805] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 158 bilj. 17.

Pismeni biskupski pristanak

22. - Kornelije također, glede biskupa koji nisu došli u Rim, ali su pismom pristali na odluku ranije naznačenih, spominje njihova imena kao i gradove odakle je svaki - tu nastanjen - pisao.

To je Kornelije napisao Fabiju, antiohijskome biskupu, da ga obavijesti.

Četrdeset i četvrto poglavlje
(44,1-6)

PISMO DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA FABIJU ANTIOHIJSKOME

Sadržaji

1. - Tome pak istome Fabiju[1806] koji se nekako priklanjao raskolu, pisao je i Dionizije Aleksandrijski.[1807] U pismima koja mu je poslao dotaknuo je mnoge sadržaje: uz ostalo i pokoru. Također je ispripovijedio mučeništvo upravo tada mučenih u Aleksandriji. Pored druge povijesti ispričao je događaj koji je sav čudesan. I taj s nužnošću ovdje predajemo zapisu. Bijaše kako slijedi.

Pali Serapion

2. - "Iznijet ću ti ovaj jedan primjer koji se kod nas dogodio. Kod nas je bio stanoviti Serapion: starac, vjernik. Dugo je vrijeme živio neporočno. Ipak je u kušnji pao. Serapion je često upravljao molbe, ali se na nj nije nitko osvrtao jer je žrtvovao. Kad je obolio, bio je tri dana uzastopno bez glasa i svijesti.

Serapionov unuk

3. - Kada se četvrti dan malo oporavio, pozvao je unuka i rekao:

[1806] Antiohijski biskup Fabije poznat je povijesti: usp. H. JEDIN, *Povijest*, 367.381.
[1807] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 374.

"Do kada me zadržavate, dijete? Požurite, molim, i što brže me razriješite. Pozovi mi nekoga od svećenika." Pošto je to kazao, opet je bio nijem.

Dječak donosi pričest

3. - Momčić je otrčao do svećenika. Bijaše noć. Svećenik je bio bolestan. Nije mogao doći. Ja sam pak izdao naredbu da se oni koji napuštaju život odriješe, ako zatraže i, nadasve, ako su iskali da se to učini kako bi, puni nade, otputovali. Svećenik je nešto od euharistije dao dječačiću. Naredio je da je nakvasi i ulije starcu u usta.

Serapion umire

5. - Dječak se, noseći, vratio. Kada se približio i prije nego je unišao Serapion se opet oporavio. Rekao je: "Tu si, dijete? Ali svećenik nije mogao doći. Ti pak brzo učini što je naredio i otpustite me." Momčić je nakvasio i istodobno ulio u usta, a Serapion je, malo progutavši, odmah predao duh.

Zaključak

6. - Zar Serapion, očito, nije očuvan i zar nije ostao na životu dok ne bude odriješen te se uzmogne priznati kada mu se zbog mnogih učinjenih dobrih djela izbriše grijeh?"

Četrdeset i peto poglavlje

PISMO DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA NOVACIJANU

Pogledajmo pak što je isti Dionizije napisao Novatu[1808] koji je tada uznemirio rimsko bratstvo.[1809] Novat je neku braću držao razlogom za otpad i raskol. Oni su ga prisilili da do toga dođe. Pogledaj na koji mu način piše Dionizije.

[1808] Usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 373.
[1809] Usp. M. MANDAC, *Sv. Ciprijan*, 80-81.

"Dionizije bratu Novacijanu[1810]: pozdrav. Ako si, kako kažeš, bio odveden mimo volje, to ćeš pokazati ako se svojevoljno vratiš natrag. Sve je, naime, trebalo pretrpjeti zato da se Božja crkva ne rascijepi. Od svjedočenja koje se podnese da se ne iskaže štovanje kumirima nije neslavnije svjedočenje protiv raskola. Po meni je i veće. Ondje se svjedoči u korist svoje vlastite duše, a ovdje za cijelu Crkvu. Ako sada braću privedeš slozi nagovaranjem ili ih prinukaš, ispravak će biti veći od pogreške. Jedno se neće ubrajati, drugo će se veličati. Ako ne budeš uspio jer su neposlušni, ti, spasavajući, spasi svoju vlastitu dušu. Molim se da budeš zdrav prionuvši uz mir u Gospodinu."

Četrdeset i šesto poglavlje
(46,1-5)

DRUGA PISMA DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA

Pismo o pokori

1. - Dionizije ono pisaše Novatu. Međutim, i Egipćanima je napisao poslanicu o pokori.[1811] U njoj, pošto je zabilježio stupnjeve među grijesima, izlaže što osobno misli o palima.

Veći broj spomenutih pisama

2. - Također postoji jedno posebno Dionizijevo pismo o pokori. Upućeno je Kolonu koji je bio biskup biskupije Hermopolićana. Postoji i ono Dionizijevo pismo vlastitome stadu u svrhu poticanja na pokoru. Postoji i pismo napisano Origenu o mučeništvu te pismo laodocejskoj braći kojima je bio na čelu biskup Telimidres.

Pismo papi Korneliju

3. - Pored svih spomenutih pisama Dionizije pisaše i Korneliju u Rim. Njemu jasno naznačuje da ga je pozvao Helen, biskup u

[1810] Tu u grčkome tekstu piše Novacijan.
[1811] O velikome značenju pisama Dionizija Aleksandrijskome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 373-375.

cilicijskome Tarzu, i ostali s njime, Firmilijan iz Kapadocije[1812] te Teoktist iz Palestine.[1813] Pozvali su ga da dođe na sinodu u Antiohiju.[1814] Tu neki nastoje učvrstiti Novatov raskol.

Dodatni sadržaj pisma

4. - Uz prethodno Dionizije piše kako su mu javili da je Fabije preminuo te da je njegovim nasljednikom u biskupstvu u Antiohiji postavljen Denmetrijan. Dionizije piše i o biskupu u Jeruzalemu. Doslovno veli: "Čudesni Aleksandar[1815] koji je bio u zatvoru, blaženo je otpočinuo."

Nova Dionizijeva pisma

5. - Osim spomenutoga postoji i drugo Dionizijevo pismo onima u Rimu. To je *O služenju po Hipolitu.*[1816] Dionizije istima piše i novo pismo o miru kao i pismo o pokori i opet drugo pismo tamošnjim ispovijedaocima koji su još pristajali uz Novatovo mišljenje. Tima istima je napisao dva druga pisma kada su se opet vratili u Crkvu. Dionizije se jednako s mnogima drugima prisno razgovarao preko pisama. Onima koji i sada drže do njegovih spisa ostavio je različite koristi.

[1812] Njega smo već spomenuli.

[1813] To je Cezareja Palestinska gdje je biskup već spomenuti Teoktist.

[1814] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 163 bilj. 6.

[1815] Već nam je od ranije poznat.

[1816] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 163 bilj. 8.

SEDMA KNJIGA
(7,1-32)

Sadržaj

Sedma knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:

1. - O Decijevoj i Galovoj izopačenosti.
2. - Rimski biskupi u njihovo doba.
3. - Kako je s biskupima svoga vremena Ciprijan, prvi, učio da obraćenike iz krivovjerne zablude treba očistiti kupelju.
4. - Koliko je o tome pisama napisao Dionizije.
5. - O miru poslije progonstva.
6. - O Sabelijevu krivovjerju.
7. - O posve nečasnoj krivovjerničkoj zabludi te o Dionizijevu, od Boga poslanome, viđenju i o crkvenome pravilu što ga je dobio.
8. - O Novatovu krivome mišljenju.
9. - O bezbožnome krivovjerničkome krštenju.
10. - O Valerijanu i njegovu progonstvu.
11. - O onome što se tada dogodilo Dioniziju i Egipćanima.
12. - O mučenicima u Cezareji Palestinskoj.
13. - O miru pod Galijenom.
14. - Biskupi tada na vrhu.
15. - Kako je Marin mučenički svjedočio u Cezareji.
16. - Pripovijest o Astiriju.
17. ....
18. - O znacima darežljivosti našega Spasitelja u Paneasu.
19. - O Jakovljevu prijestolju.
20. - O Dionizijevim svetkovinskim pismima gdje također propisuje o Vazmu.
21. - O događajima u Aleksandriji.
22. - O pohodu bolesti.
23. - O Galijenovu vladanju.
24. - O Neposu i njegovom raskolu.
25. - O Ivanovu *Otkrivenju.*
26. - O Dionizijevim poslanicama.
27. - O Pavlu Samosatskome i krivovjerju što ga je prouzročio u Antiohiji.

28. - O tad poznatima, slavnim biskupima.
29. - Kako je pobijeni Pavao javno izopćen.
30. ....
31. - O maniheističkoj krivovjernoj izopačenosti koja je tada upravo počela.
32. - Crkveni ljudi koji su se odlikovali u naše dane te oni koji su ostali na životu do pritiska na Crkve.

***

Veliki aleksandrijski biskup Dionizije s nama je također surađivao vlastitim riječima kod sedme knjige *Crkvene povijesti.* On na svome mjestu po pismima što ih je ostavio pripovijeda jedan po jedan događaj. Što se mene tiče, otuda će započeti razlaganje.

Prvo poglavlje

DIONIZIJE ALEKSANDRIJSKI O CARU GALU

Decije nije vladao niti pune dvije godine.[1817] Bio je ubrzo udavljen sa sinovima. Naslijedio ga je Gal.[1818] Tada je s napunjenih šezdeset i devet godina preminuo Origen.[1819] Međutim, pišući Hermamonu, Dionizije kaže ovo: "Ali ni Gal nije shvatio Decijevo zlo niti poveo računa o onome što ga je onda oborilo nego se spotaknuo o stijenu koja mu je bila pred očima.[1820] Dok mu je vladanje sretno napredovalo i poslovi se odvijali po ćudi, prognao je svete ljude koji su kod Boga posredovali za njegov mir i zdravlje. S njima je, dakle, protjerao i molitve za se."

Tako, dakle, o Galu.

[1817] Car Decije svakako umire prije 30. kolovoza g. 251. O njegovu progonu kršćana vidi H. JEDIN, *Povijest,* 247-250.
[1818] Car Trebonije Gal vlada od g. 251. do g. 253. O njegovu stavu prema kršćanima vidi H. JEDIN, *Povijest,* 250.
[1819] Euzebijeva naznaka o godini Origenove smrti sadrži u sebi veću poteškoću: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 166 bilj. 2.
[1820] Usp. Mt 21,44; Lk 20,18.

Drugo poglavlje

PISMO DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA PAPI STJEPANU O HERETIČKOME KRIŠTENJU

U gradu Rimu Kornelije biskupstvo obnašaše otprilike tri godine.[1821] Za nasljednika je postavljen Lucije koji nije službu služio niti punih osam mjeseci.[1822] Preminuvši ulogu predaje Stjepanu.[1823] Dionizije njemu piše prvo od pisama o krštenju. Tada se pokrenulo ne malo pitanje da li, dakle, po kupelji treba očistiti one koji se obrate iz bilo kojega krivovjerja. Na snazi, naime, bijaše drevni običaj da je takvima potrebita samo molitva po polaganju ruku.[1824]

Treće poglavlje

CIPRIJAN I STJEPAN O HERETIČKOME KRŠTENJU

Od onodobnih je ljudi prvi mislio Ciprijan,[1825] pastir zajednice u Kartagi, da se ne smije primiti druge osim onih koji su prethodno od zablude po kupelji očišćeni.[1826] Međutim, Stjepan je smatrao da ne treba nešto novo, kao novinu, dodatno uvoditi mimo predaje koja je na snazi od početka. Na Ciprijana se jako ljutio.

[1821] Zapravo papa Kornelije umire g. 252.
[1822] Papa Lucije umire 5. ožujka g. 253.
[1823] Papa Stjepan upravlja Crkvom od g. 254. do g. 257. O njemu i njegovu udjelu u sporo oko heretičkoga krštenja vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 485-486; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 170; H. JEDIN, *Povijest,* 389-394.
[1824] Sami smo krsnome sporu između Rima i Kartage u uvodu posvetili cijelo peto poglavlje.
[1825] Ovdje iznosimo osnovne podatke o sv. Ciprijanu. Ciprijan se rodio oko g. 200. u Kartagi od poganskih roditelja. Njegova je obitelj bila veoma ugledna, bogata i utjecajna. Ciprijan je stekao veliku naobrazbu. Krstio se oko g. 246. i malo potom postao biskup u Kartagi. U doba Decijeva progonstva g. 250. Ciprijan se povukao iz Kartage. Mnogi su mu to spočitnuli. To su nazvali biskupovim bijegom. Ciprijan se u Kartagu vratio za Vazam g. 251. Tada se morao oduprijeti raskolu koji je u Kartagi zametnuo i vodio svećenik Novat. Ciprijan je također bio protivnik Novacijanova rascjepa u Rimu. Ciprijan je umro kao mučenik u doba Valerijanova progonstva g. 258. O Ciprijanu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 574-611; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 172-181; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 131-134; H. JEDIN, *Povijest,* 280-282; 360-364.399-394, M. MANDAC, *Sv. Ciprijan,* 9-32.
[1826] Na temelju Tit 3,5 krst se često naziva "kupelj" koja čisti.

Četvrto poglavlje

DIONIZIJEVO PISMO PAPI STJEPANU

Pošto je, dakle, Dionizije o tome u pismu Stjepanu govorio, na kraju naznačuje da su Crkve, kada je prestalo progonstvo, svuda odbacile Novatovu novotariju.[1827] Međusobno su pak uspostavile mir. Dionizije piše kako slijedi.[1828]

Peto poglavlje

DIONIZIJEVA PISMA DVOJICI PAPA

Međucrkveni mir

1. - "Sada, brate,[1829] pak znaj da su sve Crkve koje su ranije bile razdvojene sjedinjene na Istoku pa još i dalje. Svi su predstojnici posvuda jednodušni. Preko mjere se vesele miru uspostavljenu mimo očekivanja. To su: Demetrijan u Antiohiji, Teokstist u Cezareji, Mazaban u Jeruzalemu, Marin u Tiru - Aleksandar je preminuo - Helen u Tarzu, sve Cilicijske crkve, Firmilijan i sva Kapadocija. Jedino sam imenovao najpoznatije biskupe da pismu ne povećam dužinu, a izlaganju tegobu.

Sloga i bratoljublje

2. - Nadalje, Sirije u cjelini i Arabija kojima ste svagda pomagali i sada im pišete te Mezopotamija, Pont i Bitinija: svi se posvuda, u jednu riječ, raduju jednodušnosti i bratoljublju, slaveći Boga."

Dionizijevo pismo papi Sikstu

3. - Onoliko Dionizije. Pošto je Stjepan u službi ispunio dvije

[1827] Raspravu oko valjanosti heretičkoga krštenja čini se neposredno raspiruje krštavanje u novoacijanskim zajednicama: usp. L. VILLETTE, *Foi*, 117.
[1828] Sami je Euzebije napomenuo da je njegov poglaviti izvor u ovoj sedmoj knjizi Dionizije Aleksandrijski. Kako on naprosto piše Dionizije tako i mi često postupamo.
[1829] To se odnosi na papu Stjepana.

godine,[1830] naslijedio ga je Siksto.[1831] Dionizije mu je napisao novo pismo o krštenju. Istovremeno napominje mišljenje i sud Stjepana i drugih biskupa. O Stjepanu kaže ovo:

Raskinuto zajedništvo

4. - "Stjepan je, dakle, najprije pisao u svezi s Helenom, Firmilijanom, svima u Ciliciji i Kapadociji i, jasno, u Galaciji kao i svim okolnim pucima. Rekao je da s njima nije u zajedništvu s toga istoga razloga jer ponovno krštavaju krivovjernike.

Veličina rasprave

5. - Ali zapazi veličinu rasprave. O tome su doista utvrđene, kako doznadoh, odluke na najvećim biskupskim sinodama: oni koji dolaze iz krivovjerja najprije se pouče, potom peru i čiste od nečistoće staroga i nečistoga kvasca.[1832] O svemu sam mu tome, moleći ga, pisao."

Dionizije i Filemon

6. - Poslije ostaloga Dionizije veli: "Dragim našim susvećenicima Dioniziju i Filemonu[1833] koji su već prije bili istoga suda sa Stjepanom te mi o tome pisali, najprije sam odgovorio kratko, a sada pisah opširnije."

Šesto poglavlje

SABELIJEVSTVO

Toliko o naznačenome pitanju. Dionizije[1834] na istome mjestu[1835]

[1830] Papa Stjepan umire 2. kolovoza g. 257.
[1831] Papa Siksto ili Ksisto vrši ulogu pape od g. 258. do 6. kolovoza g. 258. I on se pismom uključio u raspravu oko heretičkoga krštenja. O tome papi vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 486; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 170.
[1832] Usp. 1 Kor 5,7.
[1833] To su dva rimska svećenika. Dionizije će postati papa i teološki ući u spor s Dionizijem Aleksandrijskim te se taj spor često naziva sporom dvojice Dionizija.
[1834] To je Dionizije Aleksandrijski.
[1835] To je pismo Dionizija Aleksandrijskoga papi Sikstu.

javlja o Sabelijevim krivovjernicima[1836] da su se pojavili u njegovo doba. Kaže ovo: "U Pentapolskoj se Ptolemaidi sada uzgibalo učenje koje je bezbožno. Sadrži ogromnu hulu glede Boga svevladara, Oca Gospodina našega Isusa Krista;[1837] silnu nevjeru glede Jedinorođenoga njegovog Sina, prvorođenca svega stvorenja,[1838] utjelovljenoga Logosa i tupost glede Duha Svetoga. S obje su strane do mene došli i dokumenti i razgovori s braćom. Nešto sam, koliko sam uz Božju pomoć mogao, pismeno odgovorio. Razglobio sam poučnim načinom. Tebi to poslah u prijepisu."

Sedmo poglavlje
(7,1-6)

DIONIZIJEVA PISMA FILEMONU I DIONIZIJU

Krivovjernički spisi

1. - U trećemu krsnome pismu koje isti Dionizije[1839] piše rimskome svećeniku Filemonu ovo dodaje: "I ja sam čitao krivovjerničke spise i predaje. Svoju sam dušu kroz kratko vrijeme kaljao njihovim sramotnim mišljenjima. Ali iz njih sam svakako izvukao ovu korist: u samome sam ih sebi pobio i još mi se više zgadiše.

Bratsko upozorenje

2. - Neki me brat među svećenicima odvraćao. Pobojao se da se kaljam blatom njihove nečistoće i oskvrnjujem svoju dušu. Kako sam osjećao da on govori istinu, došlo mi je od Boga poslano viđenje koje me utvrdilo.

Riječ u viđenju

3. - Riječ koja mi je bila upravljena naredila je izričito govoreći:

[1836] O sabelijevstvu govorimo u našem četvrtome uvodnom poglavlju.
[1837] Usp. 2 Kor 1,2; Ef 1,3; 1 Pt 1,3.
[1838] Usp. Kol 1,15.
[1839] To je Dionizije Aleksandrijski.

Sve pročitaj što uzmeš u ruke. Sposoban si sve ispraviti i ispitati. To ti je od početka postalo poticaj za vjeru. Prihvatio sam viđenje kao usklađeno s apostolskom riječi koja jačima veli: Budite prokušani mjenjači."[1840]

Osobni postupak

4. - Nakon što je nešto rekao o svim krivovjerjima Dionizije ovo dodaje: "Ja sam dotično pravilo i način preuzeo od našega blaženoga oca[1841] Herakle.[1842] On je iz Crkve udaljavao one koji su pristupali iz krivovjerja i koji su se odvojili od Crkve. Zapravo se nisu niti odvajali jer su glumili da su se sjedinili. Sebe su pak time okaljali što su se pridružili nekome od onih koji krivo uče. Kada su tražili nije primao dok javno ne reknu sve što su čuli od protivnika. Tada ih je izmirivao. Za njih nije tražio drugo krštenje.[1843] Po njemu su prethodno primili dio[1844] na svetome."

Povijesna napomena

5. - Iznova, dugo pretresavši sporno pitanje, Dionizije ovo dodaje: "Naučio sam i to da dotično nisu sada uveli jedino ljudi u Africi. Naprotiv, to su odredili također davno ranije pred nama biskupi najmnogobrojnijih Crkava i bratski skupovi u Ikoniju, Sinadi i na mnogim drugim mjestima.[1845] Ne usuđujem se prekoračiti njihove odluke da ih ne uvedem u prepirku i nadmetanje. Pismo, naime, veli: "Nećeš pomicati međe svoga susjeda. Postavili su ih tvoji oci" (Pnz 19,14).

Pismo Dioniziju Rimskome

6. - Svoje četvrto pismo o krštenju Dionizije Aleksandrijski napisao je Dioniziju Rimskome koji je tada počašćen svećeništvom, a ne

[1840] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 172 bilj. 2.
[1841] U izvorniku je riječ πάππας. Od nje potječe naziv papa. Inače izvorno riječ rabi malo dijete kada se obraća ocu.
[1842] Herakla je kao biskup prethodio Dioniziju.
[1843] Vidi se da u ulomku uopće nije riječ o postupku prema ljudima koji su se krstili u krivovjernoj zajednici: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 172 bilj. 4.
[1844] Usp. Mt 7,6;Lk 1,35.
[1845] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, 172 bilj. z.

zadugo primio biskupstvo među tamošnjima.[1846] Iz pisma se dade spoznati kako Dionizije Aleksandrijski svjedoči da je upravo taj Dionizije Rimski čovjek učen i divan. Poslije ostaloga, podsjećajući na događaje s Novatom, piše mu doslovno:

Osmo poglavlje

NOVACIJANOVO KRIVOVJERJE

"Novacijan[1847] nam je s pravom omrznuo. Rascijepio je Crkvu te neku braću odveo u bezboštva i hule. Novacijan se kretao oko najnesvetijega učenja o Bogu: kao nemilosrdnoga oklevetao je najblažega našega Gospodina Isusa Krista. Povrh svega toga dokinuo je svetu kupelj, izopačio pred njom vjeru i vjeroispovijed. Duha Svetoga je posve protjerao iz onih u kojima je pa ako je i bila stanovita nada da u njima ostane ili se vrati."[1848]

Deveto poglavlje
(9,1-6)

NAROČITI SLUČAJ

Molba za savjet

1. - Dionizije svoje peto pismo napisao je Rimskome biskupu Sikstu. U njemu je puno govorio protiv krivovjernika. Potom je iznio stanoviti događaj koji se njemu dogodio. Dionizije kaže: "Doista mi je, brate, potrebit savjet i tražim tvoje mišljenje. Zbio mi se neki ovakav događaj. Bojim se da sam doista pogriješio.

[1846] Papa Dionizije ravna Crkvom od g. 259. do g. 268. Od njega su potekle tri poslanice. U jednoj je izrekao riječ utjehe vjernicima u Cezareji Kapadočkoj. Dionizije se dva puta obratio Dioniziju Aleksandrijskome u svezi sa sabelijevskim učenjem i sa subordinacionizmom. O tome papi usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 486-488; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 170.
[1847] U izvorniku na tome mjestu piše Novacijan.
[1848] O Novacijanovu nauku u teologiji vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 476-481; J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 115-116.125-126; G. BARDY, *Eusèbe*, 173 bilj. 3.

Heretičko krštenje

2. - Među okupljenom braćom bio je jedan kojega se smatralo starim vjernikom i prije moga rukopoloženja. Mislim čak da je bio dionik okupljanja i prije postavljanja blaženoga Herakle. Nalazio se kod onih koji su upravo pristupali krštenju. Kada je čuo pitanja i odgovore, pristupio mi je jadajući se i oplakujući samoga sebe. Pao je do mojih nogu, priznao i zakleo se da krštenje što ga je primio među krivovjernicima[1849] nije to niti uopće s time ima išta zajedničko. Ono, naime, bijaše puno bezboštva i huljenja.

Izražena želja

3. - Govoraše da mu je duša sada posve prožeta skrušenoću te da nema smionosti ni oči podignuti Bogu[1850] jer je s onim nesvetim riječima i činom započeo. Stoga moli udio na tome čistome očišćenju, primanju i milosti.

Euharistija

4. - Ja se pak nisam usudio učiniti. Rekao sam da mu je u tu svrhu dovoljno dugotrajno zajedništvo. Kada je čio o euharistiji, kazao je amen. Pristupivši stolu, pružio je ruke za primanje svetoga jela. Pošto ga je primio, dostatno je vrijeme sudjelovao na tijelu i krvi našega Gospodina. Stoga se ne bih više usudio počinjati iz početka. Naredio sam mu da bude hrabar i da svetinjama pristupa čvrstom vjerom i uz dobru nadu.

Molitva

5. - Dotični nije prestajao plakati. Strašio se pristupiti stolu. Jedva je, pozvan, pristao pribivati molitvama."

[1849] Teško je kazati u kojoj se krivovjerničkoj sljedbi dotični krstio.
[1850] Usp. Lk 18,13.

Nova pisma

6. - Uz pisma o kojima govorasmo, od Dionizija imamo još jedno pismo o krštenju. On i zajednica koju je predvodio uputili su ga Sikstu i Rimskoj crkvi. U njemu dugim razjašnjenjem tumači smisao pitanja o kojem se raspravlja. Poslije toga dolazi Dionizijevo novo pismo Dioniziju Rimskome. Odnosi se na Lucijana. Toliko o tim pismima.

Deseto poglavlje
(10,1-9)

VALERIJANOVO PROGONSTVO

Povijesni okvir

1. - Gal i njegovi nisu vlast zadržali niti dvije pune godine. Bili su maknuti s puta.[1851] Upravljanje je preuzeo Valerijan[1852] sa sinom Galijenom.[1853]

Otk 13,5

2. - Što o tome donosi Dionizije[1854] može se naučiti iz pisma Hermamonu. U njemu pripovijeda na ovaj način: "Jednako bi objavljeno i Ivanu koji kaže: "Bijahu mu dana usta da rekne veliko i hulu. Također mu bi dana vlast kao i četrdeset i dva mjeseca" (Otk 13,5).

Valerijanova početna blagost

3. - "Kod Valerijana treba se obojemu diviti. Prije svega, valja upoznati kako je s time stajalo prije njega te kako je on bio blag i dobar prema Božjim ljudima. Nitko od onih koji su prije njega vladali nije

[1851] Car T. Gal i njegov sin Voluzijan pogibaju u svibnju g. 253.
[1852] Car Valerijan vlada od g. 253. do g. 260. O njegovu stavu prema kršćanima vidi H. JEDIN, *Povijest*, 250-253.
[1853] Valerijan je vlasti pridružio sina Galijena g. 253. Galijen kao car vlada od g. 260. do g. 268. O Galijenovu stavu prema Crkvi vidi H. JEDIN, *Povijest*, 252.
[1854] To je, jasno, Dionizije Aleksandrijski.

prema dotičnima bio tako naklon i dobrohotan pa niti oni o kojima se kaže da su očevidno kršćani.[1855] Valerijan je spomenute u početku javno primao najprisnije i svom ljubaznošću. Sav je njegov dvor bio ispunjen pobožnim ljudima. Bijaše Božja crkva.[1856]

Kobni utjecaj

Međutim, njegov je učitelj, vrhovni sabirač egipatskih vrača,[1857] naredio da se spomenutih liši. Naredio je da te čiste i svete muževe poubija i progna jer su protivnici i kočnica gnusobnih i gnusnih bajanja. Sposobni su - kao što su i bili sposobni - nazočnošću, gledajući, samim udahnjivanjem kao i riječju dokinuti zasjede opakih zloduha. Savjetovao je Valerijanu da obavi nečiste urođeničke obrede, proklete čarolije i službe dokinute od božanstva. Isto tako: da podavi nesretne dječake, žrtvuje djecu kukavnih očeva, raskomada ponutrice novorođenčadi te da rasiječe i raspori Božje stvorove kao da će zato postati blaženi."

Ez 13,3

5. - Dionizije pređašnjome dodaje ovo: "Makrijan[1858] je doista zlodusima prinio lijepe žrtve zahvalnice. On koji je najprije bio postavljen nad opće careve račune nije mislio ni razumno ni općenito. Pao je pod proročko prokletstvo koje kaže: "Jao onima koji prorokuju iz svoga srca, a ne gledaju na opće" (Ez 13,3).

Ef 4,6

6. - "Makrijan nije spoznao sveopću Providnost niti se pobojao suda Onoga koji je prije svega, u svemu i nad svime.[1859] Stoga je postao neprijateljem njegove katoličke Crkve. Samoga je sebe otuđio i učinio strancem kod Božjega milosrđa. Najdalje se udaljio od svoga spasenja. Time je učinio istinom vlastito ime."[1860]

[1855] To se valjda odnosi na careve Severa Aleksandra i Filipa Arapina.
[1856] To je pretjerano, mada se kršćanstvo u vrijeme cara Valerijana širilo i u visokome društvu.
[1857] To je Makrijan koji je u nastavku spomenut.
[1858] O Makrijanu, usp. H. JEDIN, *Povijest*, 250-251; G. BARDY, *Eusèbe*, II, 177 bilj. 6.
[1859] Usp. Ef 4,6;Kol 1,17.
[1860] Dionizije upozorava da ime Μακριανός dolazi od μακρόν, "daleko".

Iz 46,3-4

7. - Poslije ostaloga Dionizije iznova veli: "Makrijan je Valerijana naveo na izneseno. Zato je prepušten zlostavljanjima i pogrdama po riječi upućenoj Izaiji: "I oni odabraše svoje putove i svoje gadosti što ih htjede njihova duša. I ja ću izabrati poruge za njih i naplatiti njihove grijehe" (Iz 46,3-4).

Izl 20,5

8. - "Makrijan je mimo dostojnosti bio mahnit za kraljevanjem. Ali kraljevski ures nije mogao odjenuti na sakato tijelo.[1861] Proturio je dva sina koji su na se navukli očeve grijehe. Na njima se očitovalo proroštvo koje Bog kaza: "... naplaćujući otačke grijehe na djeci do trećega i četvrtoga koljena za one koji mene mrze" (Izl 20,5).

Završetak

9. - "Makrijan je vlastite zle žudnje koje nije obistinio prenio na sinovske glave.[1862] U njih je otisnuo svoju zloću i mržnju prema Bogu."

To i toliko Dionizije o Valerijanu.

Jedanaesto poglavlje
(11,1-26)

DIONIZIJE I DRUGI TIJEKOM PROGONA

Snažno progonstvo

1. - O progonstvu što je jako hujalo za Valerijana i o tome što je s ostalima zbog pobožnosti prema Bogu svega pretrpio sami Dionizije,[1863]

[1861] Makrijan je vjerojatno hramao obim nogama: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 178 bilj. 14.
[1862] Makrijanu je pošlo za rukom da njegovi sinovi postanu vladari, ali su pogubljeni: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 178 bilj. 13.
[1863] To je uvijek Dionizije Aleksandrijski.

svjedoče njegove riječi. Upravio ih je Germanu,[1864] onovremenome biskupu koji ga je pokušao ozloglasiti. Dionizije izlaže načinom kako slijedi.

Tob 12,7

2. - "U pogibli sam upasti u veliku nerazboritost i nerazumnost. Ipak sam nužno ponukan izložiti čudesnu Božju skrb o nama. Pismo kaže: "Dobro je sakriti kraljevu tajnu, a slavno razotkriti Božja djela" (Tob 12,7). Pokušat ću se suprotstaviti Germanovu nasilju.

Emilijan

3. - Pred Emilijana[1865] nisam sam stao. Pratili su me: moj susvećenik Maksim[1866] i đakoni Faust,[1867] Euzebije[1868] i Heremon. Zajedno je s nama ušao i jedan od nazočne rimske braće.[1869]

Bitno

4. - Emilijan mi za početak nije rekao: "Ne okupljaj!" To je njemu bilo suvišno.[1870] Najprije se požurio glavnome. Nije govorio da se ne okuplja već o tome da ni mi ne budemo kršćani. Naredio je da se s time prestane. Mislio je da će se ostali povesti za mnom ako se ja promijenim.

Dj 5,29

5. - Odgovorih uobičajeno i kratko: "Više se treba pokoravati Bogu nego ljudima" (Dj 5,29). U lice sam mu posvjedočio da jedino štujem Boga koji postoji i više nikoga i da neću nikada prestati biti kršćanin. Na to nam je zapovijedio da odemo u selo blizu pustinje koja se naziva

[1864] German je već spomenut: 6,40.
[1865] O tome upravniku vidi G. BARDY, *Eusèbe*, II, 179 bilj. 4.
[1866] Maksim je kao biskup naslijedio Dionizija: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 179 bilj. 5.
[1867] Faust je mučeništvo podnio za Dioklecijanova progona. Euzebije Fausta također spominje u nastavku: 7,12,26;8,13,7. O Faustu usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 179 bilj. 6.
[1868] Euzebije kasnije postaje biskup u Laodiceji Sirijskoj: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 179 bilj. 7.
[1869] On se zvao Marcel. Euzebije ga spominje u nastavku: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 180 bilj. 8.
[1870] Kršćanima je Valerijan već u kolovozu g. 257. zabranio okupljanja na njihovim grobljima: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 180 bilj. 9.

Kefro."

Carsko čovjekoljublje

6. - Međutim, poslušajte što su obojica[1871] kazali kako je bilo zabilježeno. Pošto su uveli Dionizija, Fausta, Maksima, Marcela i Heremona, Emilijan koji je obnašao upravu rekao je: "I usmeno sam vam govorio o čovjekoljublju vladarâ. Oni se njome služe prema vama.

Upraviteljevi zahtjevi

7. - Dali su vam, naime, moć da se spasite ako se želite obratiti na ono što je u skladu s naravi i ako se želite klanjati bogovima koji uzdržavaju njihovo kraljevstvo, a zaboraviti bogove protiv naravi. Što, dakle, kažete na to? Od vas očekujemo da nipošto nećete biti nezahvalni prema njihovome čovjekoljublju jer vas potiču na bolje."

Jedan Bog

8. - Dionizije je odgovorio: "Ne klanjaju se svi svim bogovima nego svatko onima koje time smatra, a mi jednome Bogu i Stvoritelju svega koji je kraljevstvo dodijelio Augustima Valerijanu i Galijenu, od Boga ljubljenima. Njega štujemo i njemu se klanjamo. Također mu se trajno molimo[1872] za njihovo kraljevstvo da bude nepokolebljivo."

Bog i bogovi

9. - Upravitelj Emilijan im reče: "Tko vam brani da se klanjate i njemu, ako je Bog, s bogovima po naravi? Bilo vam je naređeno da štujete bogove i to one koje svi poznaju."

Dionizije odgovori: "Mi se nijednome drugome ne klanjamo."

Progon

10. - Reče im upravitelj Emilijan: "Vidim da ste istodobno

[1871] To se odnosi na sudski razgovor Emilijana i Dionizija.

[1872] Usp. 1 Tim 2,2.

nezahvalni i neosjetljivi prema blagosti naših Augusta. Zato nećete ostati u ovome gradu nego ćete biti protjerani u libijske predjele, u kraj što se zove Kefro. To sam mjesto odabrao po zapovijedi naših Augusta. Nikada se neće dopustiti ni vama ni nikome drugome sazivati skupove niti ulaziti u takozvana groblja.[1873]

Žurba

11. - Ako se pak tko pokaže ili ne bude na onome mjestu koje sam odredio ili se zatekne na nekome sastanku, sam će se izvrgnuti opasnosti. Dužni pozor neće izostati. Povucite se, dakle, kamo vam je naređeno."

Premda sam bio bolestan, natjerao me da se požurim. Nije dao ni jedan dan za odgodu. Kako sam imao vremena sazvati sastanak ili ga ne sazvati?"

Potom poslije ostaloga Dionizije veli:

1 Kor 5,3

12. - "Međutim, mi se ne rastadosmo s Gospodinom, niti od vidljivoga okupljanja. Pozvao sam, kao sunazočan, one koji su u gradu kao što Pavao kaza: "Tijelom, dakako, odsutan, ali duhom nazočan" (1 Kor 5,3). U Kefru nam se pridružila još i veća Crkva od braće koja su nas slijedila iz grada i onih koji su došli iz Egipta.

Kol 4,3

13. - Ali Bog nam je i tu "riječi otvorio vrata" (Kol 4,3). Najprije bijasmo progonjeni, kamenovani. Potom su neki - ne mali broj - pogani ostavili kumire i obratili se Bogu. Ranije riječ nisu prigrlili. Prvi smo je mi tada posijali.

Premještaj

14. - Kao da nas je Bog zbog toga doveo do onih! Pošto smo

[1873] U izvorniku je riječ κοιμητήριον. Njome se naznačuje mjesto gdje se spava. Glagol κοιμάω znači spavati. Pavao je u 1 Sol 4,13-15 preminule kršćane nazvao usnulima. O tome vidi B. RIGAUX, *Épitres aux Thessaloniciens*, 529-532.

dovršili tu službu, ponovno nas je udaljio. Čini se da nas je Emilijan htio premjestiti u stroža libijska mjesta. Zapovijedio je da nas se odasvud skupi u Mareotu.[1874] Svakome je odredio selo u kraju. Nas je stavio uz put jer nas je trebalo prve uhititi. Očito je sve rasporedio i pripremio da sve može lako pohvatati kada nas htjedne uhititi.

Vlastita Dionizijeva optužba

15. - Što se mene tiče, kada mi je bilo naređeno otputovati u Kefro, nisam čak znao niti gdje se to mjesto nalazi. Gotovo ranije ni za naziv nisam čuo. Ipak sam pošao odvažno i bez pomutnje. Ali kada mi je dojavljeno da se preseljavam u kolutionski kraj, nazočni znaju kako se osjećah. Ovdje optužujem sam sebe.

Zlovolja i bijes

16. - Na početku bijah zlovoljan i veoma ljut. Predjeli su nam, doduše, bili poznatiji i običajniji. Govorilo se pak da je kraj bez braće i čestitih ljudi, a izložen tegobama provalnika i razbojničkim napadima.

Novo odredište

17. - Ipak sam se utješio jer braća doznačiše da je to dosta bliže gradu. Kefro nam omogućivaše veliku povezanost s braćom iz Egipta te se moglo u većem broju crkveno okupljati. Tamo ćemo, jer je to bliže gradu, trajnije uživati u gledanju onih koje zbilja ljubimo te su nam prisniji i draži. Dolazit će i biti u miru. Sastanci će se obavljati dijelom jer su to dosta daleko udaljena predgrađa. Tako je i bilo."

Prognaničke patnje

18. - Poslije ostaloga Dionizije o onome što mu se dogodilo piše ovo: "German se hvali mnogobrojnim vjeroispovijedima. Ima mnogo kazati o onome što se protiv njega zbilo. Sve to može ubrojiti i nama: osude, zapljene, javne presude, progonstva, otimanje imetka, gubitak

[1874] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 182 bilj. 24.

časti, zanemarivanje svjetovne slave; preziranje upraviteljskih i senatorskih veličanja kao i suprotnoga; podnošenje prijetnji, neprijateljskih uzvika, opasnosti, progona, lutanja, tuge i svakovrsne tjeskobe. Sve mi se to dogodilo pod Decijem[1875] i Sabinom[1876] pa sve do sada za Emilijena.

Biskup German

19. - Gdje se pak German pokazao? Koji izvještaj postoji o njemu? Međutim, kanim se silne ludosti u koju zapadam zbog Germana. Prepuštam neka ispripovijede braća koja znaju podrobnu pripovijest o onome što se zbilo."

Mučenička raznovrsnost

20. - Isti Dionizije opet, kako slijedi, u pismu[1877] upućenu Domeciju i Didimu[1878] spominje događaje iz progonstva.

"Naše pak kojih je mnogo, a vi ih ne poznate, suvišno je nabrajati po imenu. Ipak znajte da su muževi i žene, mladići i starci, djevojke i starice, vojnici i civili te svaki rod i svaka dob - izvojevavši pobjedu jedni po bičevima i ognju, a drugi po željezu - primili vijence.

2 Kor 6,2

21. - Ipak nije trebalo proteći puno vremena da spomenuti budu Gospodinu prihvatljivi. Ni meni se nije do sada činilo da je tako. Stoga me je za pogodan čas ostavio Onaj koji kaže: "Uslišah te u pogodan trenutak i pomogao sam ti na dan spasenja" (2 Kor 6,2).

Zarobljeni

22. - Pitali ste što se zbivalo s nama i željeli da vam se javi kako

[1875] Car Decije vlada od g. 249. do g. 251. O njegovome žestokome progonu protiv kršćana vidi H. JEDIN, *Povijest*, 247-250.
[1876] Vidi: 6,11,2.
[1877] U tome pismu Dionizije zapravo izvješćuje o Decijevu progonstvu, a ne Valerijanovu.
[1878] Oni nam inače nisu poznati.

živimo. Budući da je tako, barem ste čuli kako su nas kao zarobljenike odveli: satnik, časnici, vojnici i sluge s njima. Bijasmo: ja, Gaj, Faust, Petar i Pavao. Naišli su neki od Mareotićana. Premda smo se protivili i ne htjedosmo poslušati, na silu su nas, vukući nas, ugrabili.[1879]

U pustinji

23. - Sada smo samo ja, Gaj i Petar, ostavši bez ostale braće, zatočeni u pustome i zapuštenome libijskome mjestu. Udaljeni smo od Paretonija[1880] tri dana hoda."

Razne osobe

24. - Nešto niže Dionizije veli: "U grad su se zavukli i tamo posjećuju braću svećenici: Maksim, Dioskur, Demetrije, Lucije, Faustin i Akvila; poznatiji u svijetu, tumaraju po Egiptu. Đakoni koji su ostali i poslije onih koji su preminuli za pošasti jesu: Faust, Euzebije, Heremon. Bog je Euzebija od početka osnažio i spremio da odvažno bude na usluzi ispovijedaocima u tamnicama te da, uz pogibao, ukapa tjelesa dovršenih i svetih mučenika.

Trajanje progona

25. - Upravitelj sve do sada ne prestaje, kako već rekoh, od onih koji su predvedeni: neke okrutno ubijati, neke mučenjima razdirati, neke iscrpljivati zatvorima i okovima. Čak naređuje da im nitko ne dolazi i njuška nije li se tko pojavio. Ali Bog po maru i ustrajnosti braće izmučenima pruža počinka."

Dodatna napomena

26. - Toliko Dionizije.

Ali treba znati kako je Euzebije za koga prethodno reče da je đakon malo kasnije postavljen za biskupa u Sirijskoj Laodiceji. Maksim o kome kaza da je tada bio svećenik naslijedio je poslije samoga Dionizija službu

[1879] Vidi: 6,40,6.

[1880] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 185 bilj. 35.

braći u Aleksandriji. Faust koji je tada s Dionizijem blistao u ispovijedanju vjere očuvan je sve do progonstva naših dana. Kao pravi starac i pun dana u naše je vrijeme mučeništvom usavršen. Bila mu je glava odsječena.

Ono se Dioniziju dogodilo u ono doba.

Dvanaesto poglavlje

MUČENI U CEZAREJI PALESTINSKOJ

Za naznačenoga Valerijanovoga progonstva u Cezareji Palestinskoj vjeroispovijeđu u Krista proslavila su se trojica. Bili su urušeni božanskim mučeništvom jer su postali hrana divljim životinjama. Od njih se jedan zvao Prisko, drugi Malko, a trećemu je bilo ime Aleksandar. Kaže se da su stanovali na selu. Najprije su sami sebe korili kao bezbožne i lijene jer sami malo drže do pobjednih nagrada koje pogodni čas dijeli onima koji teže za nebeskom nagradom te što nisu ugrabili mučenički vijenac. Razmišljajući o tome krenuli su u Cezareju, zajedno stupili pred suca i dobili u dio navedeni konac.

Pripovijeda se da je neka žena, osim njih, kod istoga progonstva u istome gradu podnijela isti boj. Ona je, po predanju, primapdala Marcionovu krivovjerju.[1881]

Trinaesto poglavlje

GALIJENOVA UREDBA

Međutim, ne dugo zatim dok je Valerijan izdržavao ropstvo kod barbara,[1882] njegov sin kao jedini vladar razumnije obavlja upravljanje.[1883] Smjesta ukazima ublažuje progonstvo protiv nas. Otpisom naređuje predstojnicima riječi da u slobodi obavljaju sve što se uvriježilo.[1884] Otpis[1885] ima ovaj oblik: "Neograničeni gospodar, cezar

[1881] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 185 bilj. 35.

[1882] Car Valerijan zapada u perzijsko zarobljeništvo u drugome dijelu g. 260.

[1883] To je car Galijen koji vlada u razdoblju od g. 260. do g. 268.

[1884] Za stav cara Galijena prema Crkvi vidi H. JEDIN, *Povijest*, 252.

[1885] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 187 bilj. 2.

Publije Licinije Galijen, Pobožni, Sretni, August: Dioniziju, Pinu i Demetriju i ostalim biskupima.[1886] Naredio sam da se dobročinstvo moga dara proširi cijelim svijetom kako bi se ispraznila bogoštovana mjesta. Stoga se i vi možete služiti sadržajem moga otpisa da vas nitko ne uznemirava. Ono što, po mogućnosti, možete sami povratiti, već sam odavna dopustio. Stoga će Aurelije Kvirin koji upravlja najvišim poslom provesti naređenje koje sam izdao."[1887]

Neka to, radi bolje jasnoće prevedeno s latinskoga jezika, tu stoji. Od istoga cara postoji i druga naredba. Upravio ju je drugim biskupima. Određuje da se iznova preuzmu mjesta takozvanih groblja.

Četrnaesto poglavlje

TADAŠNJI POZNATI BISKUPI

Još je uvijek u to vrijeme Rimsku crkvu predvodio Siksto,[1888] Antiohijsku poslije Fabija Demetrijan, Firmilijan Cezarejsku u Kapadociji,[1889] uz njih, Crkve na Pontu vodili su Grgur[1890] i njegov brat Atenodor, Origenovi učenici. U Cezareji Palestinskoj, po Teoktistovu preminuću, biskupstvo nasljeđuje Domno koji je kratko vrijeme proživio. Za nasljednika je postavljen Teotekno. Naše je pokoljenje. I on je bio iz Origenove škole. U Jeruzalemu, kada je umro Mazaban, prijestolje preuzima Himenej koji je, našega pokoljenja, i sam dugo godina blistao.

[1886] To su egipatski biskupi.
[1887] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 187 bilj. 3.
[1888] Siksto je papa od g. 257. do g. 258.
[1889] Firmilijan umire oko g. 268.
[1890] To je Grgur Čudotvora koji umire oko g. 270.

Petnaesto poglavlje
(15,1-5)

MUČENIK MARIN

Marin kao čovjek

1. - Za spomenutih[1891] Crkve su posvuda uživale mir. Marinu su, jednome od vojnih časnika, čovjeku uglednu po rodu i bogatstvom, iz razloga kako slijedi u Cezareji Palestinskoj zbog svjedočenja za Krista odsjekli glavu.

Vojničko promaknuće

2. - Loza je kod Rimljana stanovito odlikovanje. Kažu da oni kojima padne u dio postaju satnici. Pošto se mjesto ispraznilo, red promaknuća na taj stupanj pozvao je Marina. Već je išao primiti odlikovanje kada je pred govornicu stupio drugi. Otkrio je da po drevnim zakonima nije dopušteno Marinu dodijeliti rimsku čast jer je kršćanin i ne žrtvuje carevima pa da čin njemu pripada.

Kršćanin Marin

3. - To je ganulo suca. Bio je Ahej. Najprije pitaše što je Marinovo osvjedočenje. Kako je vidio da ustrajno izjavljuje da je kršćanin, udijelio mu je tri sata za razmišljanje.

Biskupov nastup

4. - Čim je Marin izišao iz sudnice, u stranu ga je povukao tamošnji biskup Teotekno. Stupio je u prisni razgovor, uzeo ga za ruku i poveo u crkvu. Unutra stajaše uza nj kod posvetilišta. Malo je podigao svoju klamidu[1892] i pokazao mu privezani mač. Istodobno je uza nj stavio i za nj donesenu knjigu božanskih Pisama. Naredio je da po volji odabere

[1891] Opisani se događaj mogao zbiti oko g. 262.
[1892] O klamidi vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 51-52.

od dvoga. Kako je Marin bez krzmanja pružio desnicu i uzeo božansku knjigu, Teoteknos mu je rekao: Dakle, posjeduj, imaj Boga i postigni što si izabrao jer te On ojačao i idi s mirom.

Marinova smrt

5. - Dok je Marin otuda izlazio, glasonoša je izvikivao zovući ga pred sud. Već se, naime, vrijeme odgode ispunilo. Marin je stupio pred suca i očitovao još veći žar prema vjeri. Odveden je u smrt kako se zatekao. Postigao je puninu.

Šesnaesto poglavlje

ASTIRIJE

Ljudi se tu također zbog bogoljubne slobode sjećaju i Astirija.[1893] Bio je senator u Rimu, prijateljski s carevima i svima poznat po plemenitome rodu i bogatstvu. Astirije stajaše uz mučenika koji je umro. Stavio ga je na rame. Postavivši tijelo na sjajno i skupocjeno platno, ponio ga je. Pokopao ga je preko svake mjere bogato. Doličan mu je grob dodijelio. Ljudi koji su do nas živjeli i poznavali čovjeka spominju i veliki broj koječega drugoga, ali posebice čudo što slijedi.

Sedamnaesto poglavlje

ČUDO U CEZAREJI FILIPOVOJ

U Cezareji[1894] Filipovoj[1895] koju Feničani nazivaju Paneas u vrela - iz njih istječe i Jordan - koja su tamo u podnožju planine, zvane Panej, na stanoviti svečani dan ubacuju neku žrtvenu životinju. Kažu da ona, snagom zloduha, na čudesan način postane nevidljiva te da je to za prisutne postalo glasovito čudo.

Jednom je, dakle, događajima prisustvovao i Astirije. Vidio je kako

[1893] O tome uglednome čovjeku nemamo kod Euzebija drugih podataka.
[1894] U Euzebijevu sadržaju na početku ove knjige naslov poglavlju posve je izostao.
[1895] O tome gradu vidi M. MANDAC, *Sv. Jeronim, Tumačenje Matejeva Evanđelja*, 39.

je događaj mnoge zapanjio. Sažalio se nad prijevarom, potom pogledao u nebo, po Kristu zamolio Boga koji je nad svima da pobije đavla koji zavarava narod i da se zaustavi zavođenje ljudi. Kaže se da je, dok se molio, žrtvena životinja odmah došla izvorima na površinu. Tako je za one čudo prestalo. Više se nikada na tome mjestu nije zbilo nikakvo čudo.

Osamnaesto poglavlje
(18,1-4)

IZVJEŠTAJ IZ Mt 18,1-4

Kuća izliječene

1. - Budući da sam u sjećanje dozvao taj grad,[1896] smatram da nije pravedno mimoići izvještaj koji zavrjeđuje da se spomene i za one koji će iza nas doći.[1897] O ženi kojoj je otjecala krv, a iz svetih *Evanđelja*[1898] naučismo da je ozdravljenje od bolesti našla kod našega Spasitelja, kazivahu da otuda potječe. U gradu se pokazuje i njezina kuća. Postoje i čudesni znaci Spasiteljeva dobročinstva prema njoj.

Kipovi i biljka

2. - Na visokome kamenu pred vratima njezine kuće stoji mjedeni ženski kip sagnuta koljena i prema naprijed ispruženih ruku poput žene koja moli. Licem prema njemu drugi je kip od iste tvari: uspravan lik muškarca ogrnuta ogrtačem. Ruku je ispružio ženi. Do njegovih nogu na samome stupu raste neka čudna vrst biljke. Doseže do ruba mjedenoga plašta. Biljka je određeni lijek za sve vrste bolesti.

Isusov lik

3. - Govorahu da taj kip posjeduje Isusov lik. Postojao je do našega vremena. I sami smo ga vidjeli kada smo putovali u taj grad.

[1896] To je Cezareja Filipova.
[1897] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 192 bilj. 1.
[1898] Usp. Mt 9,20-22; Mk 5,25; Lk 8,43.

Nikakva neobičnost

4. - Nije ništa čudno što su to načinili oni među poganima kojima je naš Gospodin učinio dobro. Uostalom, doznasmo da se bojama na slikama čuvaju likovi Spasiteljevih apostola Pavla i Petra pa i samoga Krista. To je nekako prirodno jer su predšasnici uobičajili častiti na taj način, ali, po poganskome običaju kod njih, na njih nisu gledali kao da su spasitelji.[1899]

Devetnaesto poglavlje

JAKOVLJEVO PRIJESTOLJE

Jakovljevo se prijestolje - Jakov je od Spasitelja i apostola prvi primio biskupstvo u Jeruzalemu,[1900] a božanski ga spisi trajno nazivaju Kristovim bratom[1901] - sačuvalo do sada. Braća koja su se nasljedno tu za nj brinula svima jasno pokazuju koje su štovanje oni drevni kao i sadašnji čuvali i čuvaju prema svetim ljudima.

O tome toliko.

Dvadeseto poglavlje

POSLANICE DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA

Dionizije, uz naznačena njegova pisma, tada još piše blagdanska pisma koja su očuvana.[1902] U njima o svetkovini Vazma govore govornički uzdiže na više. Jedno je od tih upravio Flaviju, a drugo Domeciju i Didimu. U onome utvrđuje osmogodišnje pravilo. Razlaže da svetkovinu Vazma ne dolikuje slaviti osim nakon što su u proljeće noć i dan jednaki. Uz ta pisma Dionizije piše i drugo pismo svećenicima u

[1899] O stajalištu Euzebija Cezarejskoga u pogledu štovanja svetih kipova i slika vidi u našem trećem uvodnome poglavlju br. 24.
[1900] Vidi: 2,23.
[1901] Usp. Gal 1,19;1 Kor 15,7; Mt 13,55.
[1902] O vazmenim poslanicama Dionizija Aleksandrijskoga usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 374-375.

Aleksandriji, a isto tako, različito, drugima. To je pisao dok je progonstvo još trajalo.

Dvadeset i prvo poglavlje
(21,1-10)

ALEKSANDRIJSKE NEPRILIKE

Rat

1. - Prije nego se uspostavio mir, Dionizije se nije vratio u Aleksandriju. Ali tu se opet zametnula pobuna i rat.[1903] Tako Dioniziju nije bilo moguće vršiti biskupsku službu za svu braću u gradu jer su se podijelili u oba pobunjenička dijela. Dionizije im se opet, iz same Aleksandrije, kao netko iz inozemstva za Vazmenu svetkovinu obratio poslanicom.

Pismo biskupu Hierakasu

2. - Dionizije poslije toga piše drugo Svetkovinsko pismo egipatskome biskupu Hierakasu. Ovako napominje aleksandrijsku pobunu toga doba: "Zar je čudno što mi je teško pismima razgovarati s onima koji borave daleko kada mi je postalo nemoguće razgovarati sa samim sobom i savjetovati se s vlastitom dušom?

Poteškoće s pisanjem

3. - Potrebita su pisana pisma za moja srca: suobitavalačku i jednodušnu braću i građane iste Crkve. Ali, čini se, da je nemoguće da pisma pošaljem. Netko bi lakše putovao preko granice pa čak s Istoka na Zapad nego što bi iz iste Aleksandrije dospio u Aleksandriju.

Usporedbe

4. - Od one silne i besputne pustinje koju je kroz dva naraštaja

[1903] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 179 bilj. 1.

proputovao Izrael,[1904] prostranija je i neprelaznija najsredišnjija gradska ulica. Židovi su za vožnju imali prikladnim more, probito i kao zid, dok su Egipćani potonuli na tome putu. Mirne luke bez valova tome postadoše slika. Često se od ubojstava u njima ukazaše kao kakvo Crveno More.

Presahla rijeka

5. - Neko se vrijeme rijeka što teče gradom motrila sušom od bezvodne pustinje. Bila je isušenija od one pustinje kojom je Izrael putovao i tako ožednio da je Mojsije uzdigao glas te im je iz glatke stijene poteklo piće od Onoga koji jedini tvori čudesa.

Prenabujala i nečista rijeka

6. - Rijeka se neko vrijeme tako napunila da bi preplavila svu okolinu, puteve i polja. Donosila je opasnost od obilja vode kako se zbilo u doba Noe. Uvijek je pak tekla zanečišćena krvlju od ubojstava i utapanja. Takva bijaše Faraonu za Mojsija. Preinačila se u krv i zaudaraše.

Neočistiva rijeka

7. - Koja druga voda može očistiti vodu što sve čisti? Kako će ogromni i za ljude bezgranični ocean, dolijeven, očistiti to gorko more? Ili kako će silna rijeka što teče iz Edena s četiri tijeka na koja se dijeli, odvevši ih u jedan Genov[1905] tijek, očistiti nečist?

Nečisti zrak

8. - Kako li će, nadalje, zrak zagađen posvudašnjim nečistim isparivanjima postati čist? U vis se dižu toliki odasi sa zemlje, vjetrovi s mora, povjetarci s rijeka i ishlapljivanja iz luka da rosama postaju sukrvice leševa što se raspadaju u svim počelima u kojima se nalaze.

[1904] Dionizije u pismu često ima na pameti razne starozavjetne izreke: usp. Br 14,23;Izl 14,29;15,4; Br 21,1-11; Izl 15,11; Ps 76,4; Izl 7,20.21.
[1905] Usp. Post 2,13.

Svakovrsne nedaće

9. - Ljudi se tome čude i istražuju odakle trajne kuge, odakle strašne bolesti, odakle svakojaka raspadanja, odakle raznovrsno i mnogobrojno ljudsko umiranje? Zašto ovaj ogromni grad u sebi više ne nosi toliko mnoštvo stanovnika - počevši od sitne djece do posve ostarjelih - koliko je nekoć hranio onih koje se naziva zelenim starcima? Štoviše, prethodno je onih s četrdeset do sedamdeset godina bilo toliko više da njihov broj prelazi one koji su sada zabilježeni i upisani u svrhu javne prehrane, a stari su od četrnaest do osamdeset godina. Oni koji su po izgledu najmlađi postali su kao sudobnici onih koji su nekoć bili najstariji.

Propast

10. - Dok se tako promatra gdje se ljudski rod na zemlji neprestano umanjuje, ljudi ne drhte. Ipak se posvemašnje ljudsko iščeznuće uvećava i napreduje."

Dvadeset i drugo poglavlje
(22,1-12)

POSLANICE DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA

Vazmeno pismo

1. - Potom je rat zamijenila pošast kuge. Kako se pak bližila Svetkovina,[1906] Dionizije se opet pismom obraća braći. Patnje nesreće izražava ovako:

Posvemašnja tuga

2. - "Sadašnje se vrijeme drugim ljudima ne može pričiniti pogodnim trenutkom za Svetkovinu. To ono nije ni njima niti bilo kome

[1906] To je, jasno, Vazam.

drugome: ne jedino onima koji tuguju već i za onoga o kome bi se pomislilo kako je nadasve ispunjen radošću. Sada je sve jecaj. Svi tuguju. Gradom odjekuju leleci zbog mnoštva umrlih kao i onih koji dnevno umiru.

Izl 12,30

3. - Kao što piše o egipatskim prvorođencima, tako je i sada: "Nasta veliki jauk jer nema kuće u kojoj, u njoj, nema preminuloga" (Izl 12,30). Kamo li sreće da je samo jedan! I prije toga su se zbila mnoga i strašna zla.

Posvudašnje svetkovanje

4. - Najprije nas prognaše. Ali i tada smo svetkovali, mada sami i od svih proganjani i izlagani smrti. Svako nam je mjesto zebnje, jedno za drugim, bilo mjesto za slavlje: selo, pustinja, lađa, svratište, tamnica. Dovršeni su mučenici proslavili najslavniju Svetkovinu od svih. Imali su udio na nebeskoj.

Rat i kuga

5. - Potom nadođoše rat i kuga. To smo proživjeli s poganima. Sami smo pak pretrpjeli što su nam oni nanijeli. Imali smo dio i na onome što su oni jedni drugima učinili i što su pretrpjeli. Ali opet smo se radovali Kristovome miru koji nam je jedino on udijelio.

Napad kuge

6. - Pošto smo mi i oni bili dionici posve kratkoga predaha, navalila je ova pošast: za njih strašnija nesreća od svakoga straha i okrutnija od svake nevolje. Bijaše to jedinstvena neprilika što je nadjačala slutnju kod svih. Za nas ne bijaše takva već vježbalište i iskušenje, ništa manje nego drugima. Ni nas kuga nije poštedjela. Ipak je protiv pogana obilnije nasrnula."

Bratoljublje

7. - U nastavku Dionizije prethodnome dodaje kada kaže: "Mnoga se, dakle, naša braća iz veoma velike ljubavi i bratoljublja nisu osobno štedjela nego su se međusobno vezala. Bezbrižno su posjećivali oboljele, sjajno posluživali, o njima u Kristu skrbili, veoma rado s njima odlazili. Zaražavali su se zlom drugih i od bližnjih na same sebe navlačili bolest i od svoje volje preuzimali patnje. Njegujući i krijepeći druge, sami su umirali. Na sebe su prenosili njihovu smrt. Tada su u djelo provodili narodnu riječ koja se uvijek pričinjala samo uljudnošću: odilazili su kao njihova naplavina.

Bratoljublje i mučeništvo

8. - Na taj su način iz života odlazili najbolji među našom braćom: neki svećenici i đakoni i nadasve hvaljeni od puka. Taj način umiranja, prihvaćen iz velike pobožnosti i jake vjere, ničim, čini se, ne zaostaje za mučeništvom.

Trajno bratoljublje

9. - Ispruženim su rukama s prsiju poduhvaćali tjelesa svetih, čistili im oči i zatvarali usta. Nosili su ih na ramenima i pokapali. Prijanjali su uz njih, grlili ih. Pošto bi ih oprali, urešavali su ih odjećom. Oni su, poslije malo vremena, isto doživljavali. Preostali uvijek su prosljeđivali posao prethodnika.

Poganski postupak

10. - Pogani upravo suprotno postupahu. Odstranjivali su one koji su počinjali poboljevati. I najdraže su izbjegavali. Na putove su izbacivali napola mrtve. Na stranu su odlagali neukopane mrtve. Ustezali su se od prenošenja i dodira sa smrću koju nisu, uz mnogo smiješnoga, lako udaljili."

Nova pisma

11. - Pošto je u gradu[1907] zavladao mir, Dionizije poslije toga pisma opet braći u Egiptu piše Svetkovinsku poslanicu.[1908] Uz tu iznova piše i druge. Postoji jedno njegovo pismo o suboti, jedno o vježbanju.[1909]

Carevi Decije i Galijen

12. - Dionizije opet poslanicom prisno razgovara[1910] s Hermamonom i braćom u Egiptu. Navodi mnogo drugoga o Decijevoj okrutnosti[1911] i onih poslije njega. Spominje i mir za Galijena.[1912]

Dvadeset i treće poglavlje
(23,1-4)

DIONIZIJE ALEKSANDRIJSKI O CARU GALIJENU

Car Galijen

1. - Ništa nije ravno tome kao kada se čuje kako se nešto zbilo.
"Makrijan je, dakle, jednoga od careva ostavio, a drugoga napao. Ali brzo je i korijenito sa svim rodom iščeznuo.[1913] Galijen je opet proglašen. Svi su ga priznali jer je bio prije onih,[1914] a i sada je tu poslije njih.

Iz 42,9 i 43,19

2. - To je po izreci proroka Izaije: "Gle, tu je što bijaše u početku i novo je što se sada pojavljuje." Kada oblak naiđe pod sunčane zrake i za kratko se zamrači, zasjeni sunce i umjesto njega se pokaže. Pošto potom

[1907] To je Aleksandrija.
[1908] Tako nazivamo Vazmena pisma.
[1909] U izvorniku je riječ γυμνάσιον, vježbanje.
[1910] U izvorniku je riječ ὁμιλέω, drugovati, razgovarati.
[1911] O Decijevu progonu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 247-250.
[1912] O stajalištu cara Galijena prema kršćanima usp. H. JEDIN, *Povijest*, 252.
[1913] O uzurpatoru Makrijanu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 250.
[1914] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 178 bilj. 13.

oblak prođe ili se rasplini, sunce se pokaže. Iznova grane i stane sprijeda. Tako je i Makrijan naprijed stao poput toga i sama sebe približio Galijevu upravničkome vladanju. Makrijana više nema jer ništa nije ni bio. Galijen pak jest kao što i bijaše.

Carstvo

3. - Slično je i s carstvom. Odloživši starost i očistivši raniju zloću, sada cvjetnije cvate. To se na daleko čuje i vidi i o tome se posvuda govori."

Prosudba o vladaru

4. - Dionizije potom, u nastavku, naznačuje i vrijeme kada je prethodno napisao. Veli: "Meni opet pade na pamet promotriti dane carskih ljeta. Vidim, naime, da su oni koji su bili od imena ne zadugo poslije toga postali bezimeni jer su bili posve bezbožni. Ovaj pak kao pobožniji i Bogu miliji prekoračio je sedmo godište. Sada dovršava osmu godinu kada i mi svetkujemo Vazam."

Dvadeset i četvrto poglavlje
(24,1-9)

Dionizije Aleksandrijski i Nepos

O obećanjima

1. - Dionizije je, uza sve ostalo, napisao dvije knjige o *O obećanjima*.[1915] Uglavnome je raspravljao o egipatskome biskupu Neposu[1916] koji je učio da obećanja, data svetima u Svetim pismima, zapravo treba tumačiti po židovsku. Nepos je čak predpostavio da će postojati neka tisuća godina tjelesnoga uživanja na ovoj zemlji.[1917]

[1915] U svezi s Dionizijevim djelom *O obećanjima* vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 371-372; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 211.
[1916] Biskup Nepos je poznat povijesti: usp. H. JEDIN, *Povijest*, 266.
[1917] Nepos je zastupao nauk koji se na zapadu nazivao milenarizam po riječi *mille*, tisuća, a na Istoku hilijazam po riječi χίλιοι što jednako znači tisuća. Pobornici toga nauka mislili su da on proizlazi iz

Pobijanje alegorista

2. - Budući da je Nepos nastojao vlastita predmijevanja utvrditi iz Ivanova *Otkrivenja,* on je o pitanju sastavio određenu raspravu i naslov stavio *Pobijanje alegorista.*[1918]

Protiv Neposa

3. - Dionizije je protiv toga djela ustao u knjigama *O obećanjima.* U prvoj je izložio vlastito mišljenje koje imaše o tome učenju, a u drugoj raspravlja o Ivanovome *Otkrivenju.* Tu na početku spominje Neposa i o njemu piše što slijedi.

Sami Nepos

4. - "Oni, doduše, ističu stanovito Neposovo djelo. Na nj se nadasve oslanjaju kao da je bezprigovorno dokazano da će Kristovo kraljevanje biti na zemlji. U drugome mnogo čemu hvalim i ljubim Neposa: zbog vjere, marljivosti, proučavanja Pisama, brojnih himana[1919] čemu se sve do sada raduju mnoga braća. Toga čovjeka nadasve poštujem, tim više što je već preminuo. Ali istina je draga prije svega, i najčasnija. Neposa valja pohvaliti i s njime se složiti ako je kazao nešto ispravno, ali ako je nešto nezdravo napisao treba istražiti i ispraviti.

Širi prikaz

5. - Tko nazočnome izravnom riječju iznosi mišljenje, dostatan je usmeni razgovor. Kroz upit i odgovor protivnike osvjedoči i prinuka. Međutim, izlaže se spis za koji neki misle da je posve uvjerljiv. Ima čak učitelja koji ne drže ništa do Zakona i Proroka, propuštaju slijediti *Evanđelja* i kude apostolske *Poslanice* . Naprotiv, nauk dotičnoga spisa

Otk 20,1-6. Oni su učili da će Isus Krist prije Sudnjega dana na zemlji kraljevati sa svojim vjernicima, prije svega mučenicima. Taj je nauk u početku bio dosta raširen. Polako se gasio i na kraju posve utrnuo.

[1918] Neposovo djelo više ne posjedujemo. Po naslovu se vidi da je on u spisu odbacivao alegorijsko biblijsko tumačenje i zalagao se za doslovni smisao.

[1919] Vidi: 5,28,5.

proglasili su određenim velikim i skrivenim otajstvom. Dotični brane našoj jednostavnijoj braći da nešto uzvišeno i veliko misle o slavnome i doista božanskome očitovanju našega Gospodina, o našemu uskrsnuću od mrtvih te sastanku i upriličenju s njime. Oni nagovaraju neka se, u Božjemu kraljevstvu, nadaju u maleno, smrtno i onakvo kakvo je sada. Nužnost je da se sa samim bratom Neposom razgovorimo kao da je nazočan."

Vjernički skup

6. - Dionizije iznesenome dodaje govoreći: "Bijah, dakle, u Arsinoi. Tu se, kako znadeš, odavna pojavilo to učenje te su se zbili raskoli i otpadi čitavih crkvenih zajednica. Pozvao sam svećenike i učitelje među braćom po selima. Potaknuo sam da se spis javno podvrgne istrazi.

Pretres spisa

7. - Preda me su stavili tu knjigu kao oružje i neosvojivi zid. S njima sam zasjedao uzastopce tri dana od jutra do večeri. Kušah napisano ispitati.

Rad na sastanku

8. - Tu sam se kod braće divio ravnoteži, istinoljubivosti, dosljednosti i razumnosti. Redom i pravično iznosili smo pitanja, poteškoće i pristanke. Tražili smo da se na svaki način i bez želje za borbom štiti što se jednom smatralo dobrim. Nismo uzmicali ispred prepirki. Naprotiv, koliko je bilo moguće, pristupili smo stavljenome pred nas te uznastojali time ovladati. Nismo se stidjeli, ako je razlog tražio, promijeniti mišljenje te se složiti. Čiste savjesti i srdaca nehinjeno i jednostavno upravljenih Bogu prihvatili smo dokaze i učenja Svetih pisama.

Korakion

9. - Na kraju je vođa i uvoditelj spomenutoga učenja koji se zvao

Korakion uz slušanje sve nazočne braće izjavio i posvjedočio da se više neće toga držati: neće o tome govoriti niti će to spominjati ni učiti jer se dovoljno osvjedočio u suprotno. Što se tiče ostale braće, neki su se radovali savjetovanju, pristanku i slozi kod svih."

Dvadeset i peto poglavlje
(25,1-27)

KNJIGA OTKRIVENJA

Dionizijevi predšasnici

1. - Dionizije, potom u nastavku,[1920] koracajući naprijed, o Ivanovom *Otkrivenju* ovo kaže: "Tu su, dakle, knjigu neki od onih ispred nas zabacili i odbili. Popravljali su poglavlje po poglavlje. Pokazivali su da je nerazumljiva i slabo smišljena te da joj je naslov netočan.

Navodno Cerintov spis

2. - Dotični su tvrdili: djelo nije Ivanovo niti je otkrivenje već ga prekriva veliki i gusti pokrivač nespoznatljivosti. Djelo ne potječe od nekoga među apostolima niti je čak od nekoga svetoga. Taj spis nije napisao nitko iz Crkve nego Cerint[1921] koji je utemeljio krivovjerje što se po njemu naziva cerintsko. Cerint je htio svome djelu pripisati vjerodostojno ime.[1922]

Cerintov nauk

3. - Ovo je sadržaj Cerintova nauka: Kristovo će kraljevstvo biti zemaljsko. Kako je Cerint bio ljubitelj tijela i same puti, maštao je da će se ono sastojati od onoga što je sam želio: u izobilju za trbuh i za ono ispod trbuha, tj. u jelu, piću, braku i onome o čemu je mislio da to nekako čini svetim. To su: svetkovine, žrtve i žrtve klanice.

[1920] Odnosi se na djelo Dionizija Aleksandrijskoga *O obećanjima*.
[1921] Cerint je prethodno napomenut: 3,28,4-5.
[1922] Cerint bi se prekrio imenom apostola i evanđeliste Ivana.

Dionizije ne odbacuje Otkrivenje

4. - Ja se pak ne bih usudio knjigu odbaciti kada je mnoga braća privrženo prihvaćaju. Pristajući na to da njezino shvaćanje nadilazi moju umnost, predpostavljam da svaki ulomak sadrži stanovito skriveno i veoma divno značenje. Premda ne razumijem, slutim da je u riječi postavljen određeni dublji smisao.

Vjera i um

5. - To pak ne mjerim niti rasuđujem vlastitim umom. Pružajući prednost vjeri, mislio sam da nadmašuje moje razumijevanje. Ipak ne otklanjam što nisam uvidio već se radije divim jer nisam promatrao."

Otk 22,7-8

6. - Nakon što je Dionizije zatim ispitao sav spis *Otkrivenja* i pokazao da se ne može shvatiti u neposrednome smislu, dodaje govoreći: "Kada je Prorok, tako reći, dovršio cijelo proroštvo, on blagoslivlje one koji će proroštvo čuvati kao i njega samoga. On, naime, kaže: "Blažen onaj tko promatra riječi proroštva ove knjige i ja, Ivan, koji to vidjeh i čuh."

Pitanje pisca

7. - Neću, dakle, kazati da se pisac ne zove Ivan niti da ta knjiga ne potječe od Ivana. Prihvaćam da dolazi od nekoga tko je svet i od Boga nadahnut. Ne bih lako prihvatio da je on apostol, Zebedejev sin, Jakovljev brat, od koga je *Evanđelje* naslovljeno *Evanđelje po Ivanu* i katolička *Poslanica.*

Slutnja o piscu

8. - Na temelju načina mišljenja i postupanja jednoga i drugoga te na osnovu izgleda kod govorâ i po onome što se naziva ustrojstvo knjige slutim da pisac nije isti. Evanđelist nigdje ne bilježi svoje ime niti samoga sebe obznanjuje niti diljem *Evanđelja* niti *Poslanice* ."

Otk 1,1-2

9. - Potom Dionizije u nastavku opet ovo veli: "Ivan nigdje ne govori o samome sebi neposredno niti kao o drugome. Pisac *Otkrivenja,* naprotiv, samoga sebe odmah na početku naznačuje: "Otkrivenje Isusa Krista koje mu dade da ga ubrzo pokaže slugama njegovim. I on to označi poslavši svoga anđela svome sluzi Ivanu koji posvjedoči za Božju riječ i njegovo svjedočanstvo, za sve što je vidio."

Otk 1,4 i 1 Iv 1,1

10. - Potom piše i pismo: "Ivan sedmerim Crkvama koje su u Aziji, milost vam i mir." Evanđelist nije niti ispred katoličke *Poslanice* stavio svoje vlastito ime. Samo je jednostavno počeo sa samim otajstvom božanskoga otkrivenja: "Što je bilo od početka; što čusmo, što smo vidjeli svojim očima ..." I Gospodin je zbog te objave Petra nazvao blaženim. Rekao je: "Blažen si, Šimune, Jonin sine, jer ti ne objaviše tijelo i krv nego moj nebeski Otac" (Mt 16,17).

Otk 1,9 i 22,7

11. - Čak ni u *Drugoj* ni *Trećoj Poslanici,* mada su kratke i pripisuju se Ivanu, nije sprijeda poimence spomenut Ivan. Naprotiv, napisano je bezimeno "prezbiter". Ovaj pak nije smatrao dostatnim, pošto se jednom po imenu imenovao, proslijediti s nastavkom. On, naprotiv, iznova dodaje: "Ja, Ivan - vaš brat i zajedničar u muci i vladanju i Isusovoj strpljivosti - bio sam zbog Božje riječi i Isusova svjedočenja na otoku koji se zove Patmos." Ali i pri kraju ovo reče: "Blažen onaj koji čuva riječi proroštva ove knjige i ja, Ivan, koji sam to gledao i čuo."

Pisac Otkrivenja

12. - Da je, dakle, navedeno pisao Ivan, valja mu vjerovati kada tvrdi. Ali nije jasno koji je to Ivan. Nije, naime, rekao kao često u

Evanđelju da je on učenik koga je Gospodin ljubio[1923] niti onaj koji se nagnuo na njegovo krilo[1924] niti Jakovljev brat[1925] niti onaj koji je osobno gledao i slušao Gospodina.[1926]

Pisac o sebi

13. - Od navedenoga bi nešto kazao da se želio jasno očitovati. Međutim, ništa od toga ne reče već da je naš brat i suzajedničar i svjedok Isusov te da je blažen jer je motrio i čuo objavljenja.

Imenjaci

14. - Mislim da je bilo mnogo istoimenjaka s apostolom Ivanom. Tu su istoimenost voljeli iz ljubavi prema Ivanu te zato jer su mu se divili i čeznućem željeli da ih Gospodin ljubi kao i njega. To je kao što se od vjerničkih dječaka mnogi naziva Pavlom i Petrom.

Dj 12,25

15. - Ali u *Djelima apostolskim* postoji i drugi Ivan koji se naziva i Marko.[1927] Sobom su ga uzeli Barnaba i Pavao. I o njemu se opet kaže: "Imahu za poslužitelja također Ivana" (Dj 13,5). Ako je pak on napisao *Otkrivenje,* nije očevidno. Nije zabilježeno da je s njima putovao u Aziju. Pismo, naprotiv, kaže: "Otputovavši iz Pafa Pavao i njegovi pratioci došli su u Pamfilijsku Pergu. Ivan se pak, odvojivši se od njih, vratio u Jeruzalem" (Dj 131,13).

Dva efeška groba

16. - Smatram da je to netko drugi: od onih je koji su bili u Aziji jer, kažu, u Efezu postoje dva groba i veli se da su oba Ivanova.[1928]

[1923] Usp. Iv 13,23;19,26;20,2;21,20.
[1924] Usp. Iv 13,25;21,20.
[1925] Usp. Iv 21,2.
[1926] Usp. 1 Iv 1,1;Iv 19,35;21,24.
[1927] Usp. Dj 12,25.
[1928] Vidi: 3,39,4-6.

Evanđelist i pisac Otkrivenja

17. - Po mislima, riječima i slogu, s vjerojatnošću će se prihvatiti da je od njih, u odnosu na onoga, ovaj različit.

Evanđelje i *Ivanova poslanica*

18. - Međusobno se slažu *Evanđelje* i *Poslanica.* I počinju jednako. *Evanđelje* kaže: "U početku bijaše Riječ" (Iv 1,1). *Poslanica* kaže: "Ono što bijaše od početka" (1 Iv 1,1). *Evanđelje* kaže: "I Riječ postade tijelo i stanovaše među nama i motrili smo slavu njezinu, slavu kao Jedinorođenca kod Oca." (Iv 1,14). Uz neznatnu razliku isto veli i *Poslanica:* "Što čusmo; što očima svojim vidjesmo; što smo promatrali i što su naše ruke opipale o Riječi života. I Život se pokazao" (1 Iv 1,1).

1 Iv 4,2 i 1 Iv, 2-3

19. - To je Ivan stavio na sami početak jer se, kako je u nastavku pokazao, borio protiv onih koji govore da Gospodin nije došao u tijelu.

Stoga je pomno dodao: "I što vidjesmo, svjedočimo; i navješćujemo vam Život vječni koji bijaše kod Oca i nama se očitovao. Što vidjesmo i čusmo, i vama naviješćujemo."

Dosljednost

20. - Ivan je sa sobom dosljedan i ne odstupa od naumljenoga. Naprijed trajno kroči s istim sadržajima i izričajima. Od njih ćemo neke sažeto spomenuti.

Evanđelje i *Prva poslanica*

21. - Tko čita jedno za drugim u obojemu će pronaći: čest govor o životu, svjetlu što razgoni tamu; neprestanu riječ o istini, milosti, radosti, Gospodnjemu tijelu i krvi, sudu, oproštenju grijeha, Božjoj ljubavi prema nama, zapovijedi glede naše uzajamne ljubavi te o tome kako treba opsluživati sve naredbe. Uz to: pobijanje svijeta, đavla, Antikrista te obećanje Duha Svetoga, Božje posinovljenje, traženje od nas potpune

vjere. Posvuda su Otac i Sin. Oni koji inače cjelovito traže obilježbe, uvidjet će da jedna te ista boja označuje *Evanđelje* i *Poslanicu.*

Različitost *Otkrivenja*

22. - *Otkrivenje* je u odnosu na ta djela posve različito i strano. Na njih se ničim niti nadovezuje niti s njima graniči. Gotovo, tako reći, s njima nema zajedničko ni slovo.

1 Ivanova i *Otkrivenje*

23. - *Poslanica* ne posjeduje nikakav spomen niti ikakvu misao s obzirom na *Otkrivenje* (ostavismo *Evanđelje*) kao ni *Otkrivenje* glede *Poslanice* . Pavao pak diljem *Poslanica* spominje ponešto i od svojih objava koje zasebno nije zapisao.

Stil

24. - Još se dade uglaviti razlika kod sloga u *Evanđelju* i *Poslanici* u odnosu na *Otkrivenje.*

Način pisanja

25. - *Evanđelje* i *Poslanica* su ne samo nepogrešivi glede grčkoga jezika nego su, što se tiče izričaja, najvještije napisani u izrazima, razmišljanjima i izradi. Treba u njima dugo tražiti neki barbarski izraz, jezičnu pogrešku ili uopće pučki govor. Pisac je, čini se, posjedovao obje riječi koje mu je u oba slučaja milosno udijelio Gospodin: riječ spoznaje i riječ izražavanja.

Stil u Otkrivenju

26. - Ne odbacujem pak da je pisac *Otkrivenja* imao objave te primio znanje i proroštvo. Međutim, zapažam da mu ni govor ni jezik nije točno grčki. On se, naprotiv, služi barbarskim izričajima pa čak ponegdje jezično griješi. Nije nužno da to sada navedem.

Razlog raspravi

27. - Kazano, naime, nisam rekao iz poruge već jedino zato što utvrđujem razliku među tim spisima."

Dvadeset i šesto poglavlje
(26,1-3)

RAZNI SPISI DIONIZIJA ALEKSANDRIJSKOGA

Rad protiv Sabelija

1. - Pored navedenoga, također postoje i mnoge druge Dionizijeve poslanice kao one protiv Sabelija[1929]: Amonu, biskupu Bereničke crkve te Telesforu pa Eufranoru i opet Amonu i ona Euporu. Dionizije je o istome sadržaju također napisao druga četiri sastavka i upravio ih imenjaku Dioniziju u Rim.[1930]

Drugi spisi

2. - Kod nas je, uz spomenute, još mnogo Dionizijevih poslanica i drugih spisa napisanih u obliku pisma. Takve su rasprave *O prirodi*[1931] što ih je posvetio dječaku Timoteju[1932] i spis *O kušnjama*.[1933] Njega je također upravio Eufranoru.

Nova Dionizijeva djela

3. - Kada Dionizije piše Bazilidu,[1934] biskupu pentapolskih zajednica, kaže da je, uz spomenuto, sastavio *Tumačenje* za početak

[1929] Sabelija smo i sami istaknuli u četvrtome uvodnome poglavlju u broju jedan pod velikim slovom E.
[1930] To je papa Dionizije.
[1931] Dionizije u djelu *O prirodi* napada materijalizam grčkih filozofa i epikureizam. Istodobno razjašnjuje kršćansku teologiju stvaranja. O tome djelu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 370-371; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 210-211.
[1932] Vjerojatno je Timotej Dionizijev sin.
[1933] To se djelo izgubilo.
[1934] To pismo posjedujemo u cjelini: usp. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 373.

Propovjednika. Ali nam je uz to djelo ostavio različita pisma.

To je i toliko napisao Dionizije.

Nakon izvještaja o prethodnome, da sada onima koji dolaze na znanje prenesemo koji bijaše naraštaj našega vremena.

Dvadeset i sedmo poglavlje
(27,1-2)

PAVAO SAMOSATSKI

Neki podaci

1. - Siksto je ostao na čelu Rimske crkve jedanaest godina.[1935] Naslijedio ga je Dionizije,[1936] istoga imena s Aleksandrijskim biskupom. Također je u to doba u Antiohiji Demetrijan jedan život zamijenio drugim. Biskupstvo je preuzeo Pavao iz Samosate.[1937]

Zabluda Pavla Samosatskoga

2. - Pavao Samosatski mislio je, suprotno od crkvenoga učenja, nisko i zemaljski o Kristu kao da je naravlju bio obični čovjek.[1938] Dionizije Aleksandrijski bijaše pozvan da doputuje na sinodu. On se ispričao zbog starosti i tjelesne slabosti. Put je otklonio. Ali je svoje mišljenje koje imaše o pitanju dostavio po pismu. Ostali su se crkveni pastiri, svaki sa svoje strane, skupili protiv nevolje Kristova stada. Svi su pohitali u Antiohiju.

[1935] Papa Siksto II. umire 6. kolovoza g. 258.
[1936] Papa Dionizije postaje papa 22. srpnja g. 259.
[1937] O Pavlu Samosatskome i sami govorimo u četvrtome uvodnome poglavlju pod brojem dva. Ovaj se Pavao naziva Samosatskim po gradu Samosata gdje se rodio. Pavao Samosatski neko vrijeme vrši ulogu visokoga državnoga činovnika. Biskupom u Antiohiji postao je g. 260. Osuđen je i skinut s biskupstva zbog krivovjernoga učenja na sinodi u Antiohiji g. 268. O Pavlu Samosatskome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 401-402; B. ALTANER-A. STUIBER, *Ptrologie*, 214.
[1938] U izvorniku je izričaj κοινὸς ἄνθρωπος, opći čovjek.

Dvadeset i osmo poglavlje
(28,1-4)

RAZNI PODACI

Antiohijska sinoda

1. - Među dotičnima najznamenitiji bijahu: Firmilijan koji je bio biskup Cezareje Kapadočke te Grgur i Atenador, braća, pastiri zajednica na Pontu. Uz njih dolaze: Helen, biskup Crkve u Tarzu, i Nikonas biskup u Ikoniju. Uz njih su također: Himenej, biskup Jeruzalemske crkve, Teotekno, susjedne Cezareje i uz njih još Maksim koji je blistavo vodio braću u Bostri. Ne bi bio u neprilici tko bi nabrajao i bezbrojne druge koji su se, s istoga razloga, skupili u spomenutome gradu[1939] zajedno s prezbiterima i đakonima.

Stavovi prema Pavlu Samosatskome

2. - Svi su se različito prema prilikama i često okupljali na isto mjesto. Na svakoj su se sinodi pretresali dokazi i pitanja. Ljudi oko Samosatskoga nastojali su još prekriti i zataškati krivovjerne točke. Drugi su se s marom trudili razgoličiti i na vidjelo iznijeti njegovo krivovjerje i hulu protiv Krista.

Smrt Dionizija Aleksandrijskoga

3. - Tada je preminuo Dionizije,[1940] u dvanaestoj godini Galijenova vladanja. U Aleksandriji kao biskup predsjedao je sedamnaest godina. Naslijedio ga je Maksim.

Carevi Klaudije i Aurelijan

4. - Nakon što je Galijen vlast obnašao punih petnaest godina,[1941]

[1939] To je Antiohija.
[1940] Dionizije Aleksandrijski umire g. 264.
[1941] Car Galijen je ubijen u srpnju ili kolovozu g. 268.

za nasljednika je postavljen Klaudije.[1942] Kada je on napunio drugu godinu, upravljanje je predao Aurelijanu.[1943]

Dvadeset i deveto poglavlje
(29,1-2)

IZOPĆENJE PAVLA SAMOSATSKOGA

Osuda i izopćenje

1. - U to se doba sastao zadnji skup[1944] u najvećem mogućem biskupskome broju. Vođa krivovjerja u Antiohiji[1945] bio je razotkriven i već su ga svi jasno osudili zbog krivoga učenja. Isključen je iz opće Crkve pod nebom.

Malkion

2. - Pavla Samosatskoga kao onoga koji hini najžešće je pobio Malkion, pošto ga je pozvao na odgovornost. Inače je Malkion bio učen čovjek. Bio je učitelj govorništva kao predstojnik podučavanja u helenskim školama u Antiohiji. Međutim, Malkino nije bio samo to već je zbog veoma velike čistoće vjere u Krista u tamošnjoj kršćanskoj zajednici obnašao svećeničku čast. Malkion je ustao protiv Pavla Samosatskoga. Brzopisci su bilježili raspravu. Znamo da se do sada očuvala. Samo je Malkion među drugima imao snage iznijeti na vidjelo da je Samosatski čovjek koji nešto skriva i da zavodi.

[1942] To je zapravo car Klaudije II. Preminuo je tijekom g. 270.
[1943] Car Aurelijan vlada od g. 270. do g. 275: usp. H. JEDIN, *Povijest*, 418-419.
[1944] U Antiohiji povodom istupa Pavla Samosatskoga održano je više sinoda. Posljednja je bila g. 268. Tada je izopćen Pavao Samosatski. O toj sinodi vidi H. MAROT, *Conciles*, 35.
[1945] O tome značajnom svećeniku i učitelju na profanim grčkim školama u Antiohiji usp. H. JEDIN, *Povijest*, 265; J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 401; A. GRILLMEUER, *Christ*, 165; J. LIÉBAERT, *Incarnation*, 100-101.

Trideseto poglavlje
(30,1-23)

PAVAO SAMOSATSKI

Pismo Antiohijske sinode

1. - Pastiri, okupljeni na jednome mjestu,[1946] zajedničkim dogovorom, napisali su jedno pismo na ime Rimskoga biskupa Dionizija i Aleksandrijskoga biskupa Maksima. Poslali su ga u sve pokrajine. Očitovali su brigu prema svima i za Pavlovo[1947] krivo i izopačeno učenje. Istaknuli su protudokaze i pitanja koja su mu upravili. Osim toga naveli su sav njegov život i ponašanje. Otuda radi sjećanja vrijedi sada navesti same njihove riječi koje su upotrijebili.

Pozdrav

2. - "Dioniziju, Maksimu i svima koji po cijelome svijetu s nama vrše službu: biskupima, svećenicima, đakonima i svoj općoj Crkvi pod nebom - Helen, Himenej, Teofil, Teotekno, Maksim, Proklo, Nikomas, Elijan, Pavao, Bulan, Prologen, Hieraks, Eutihije, Teodor, Malkion, Lucije kao i s nama svi drugi biskupi, svećenici, đakoni i Božje crkve što nastavaju susjedne gradove i narode: ljubljenoj braći pozdrav u Gospodinu."

Pismo Dionizija Aleksandrijskoga

3. - Tome su, nešto dalje, dodali ovo: "Istodobno smo pisali mnogim udaljenim biskupima i pozvali ih u svrhu iscjeljenja smrtonosnoga učenja. Tako je s blaženim Dionizijem u Aleksandriji i s blaženim Firmilijanom Kapadocijskim. Od njih je Dionizije pisao u Antiohiju. Međutim, vođu zablude niti je udostojao pozdrava niti mu je pisao osobno nego cijeloj zajednici. Prijepis smo pisma priložili.

[1946] To je Antiohija u kojoj se u jesen g. 268. održala zadnja sinoda protiv Pavla Samosatskoga.
[1947] To je Pavao Samosatski.

Firmilijanov stav

4. - Firmilijan je dvaput dolazio. Osudio je sve novotarije Samosatskoga. To znamo i svjedočimo mi nazočni kao što znaju i mnogi drugi. Ali kako je Samosatski obećavao da će izmijeniti mišljenje, Firmilijan je povjerovao i ponadao se da će se pitanje riješiti bez ikakve pokude s obzirom na nauk. Odgađao je jer ga je prevario onaj koji je zanijekao i svoga Boga i Gospodina. Nije zadržao vjeru koju je i sam najprije posjedovao.

Firmilijanova smrt

5. - Firmilijan je upravo sada trebao proći Antiohijom i već je došao do Tarza. Iskusio je nijekateljsku zloću Samosatskoga. Međutim, u međuvremenu je, dok ga, okupljeni zvasmo i čekasmo da dođe, našao konac života."

Izvještaj o Pavlu Samosatskome

6. - Poslije drugoga unaprijed kako slijedi opisuju život i ponašanje što ga je provodio Pavao Samosatski.
"Budući da je, otpavši od pravila, pristupio krivim i netočnim naucima, uopće nije potrebno, jer je vani, prosuđivati njegove postupke.

Gramzljivost

7. - Samosatski je na početku bio u oskudici i siromašan. Od predа nije naslijedio nikakav imutak. Nije ga stekao niti od nekoga zanata ili zanimanja. Sada je dopro do prekomjernoga bogatstva posredstvom nezakonitosti, svetokrađe i onoga što je od braće tražio i zahtjevao. Varao je one kojima je nanesena nepravda. Za nagradu je obećavao da će priteći u pomoć. Lagao im je. Badava je na izdatak za oslobođenje od onih koji ih muče ubirao plod od spremnosti ljudi u neprilikama. Bogoslužje smatraše vrelom zarade.

Javno ponašanje

8. - Samosatski se nadasve uznosio u mislima. Ogrtao se svjetovnim častima. Draže mu je bilo nazvati se ducenarcem[1948] nego biskupom. Po trgovima se šepirio, čitao pisma i odgovarao. Istovremeno se javno šetao. Pratila ga je tjelesna straža. Neki su išli pred njim. Drugi su, u velikome broju, išli iza njega. Zbog njegove se oholosti i obijesti u srcu zavidjelo vjeri, ali su je ljudi i mrzili.

Crkveno okupljanje

9. - U crkvenim je skupovima smislio neku čudovišnost da stekne slavu, razigra maštu i ostavi utisak na duše priprostih vjernika. Za se je postavio podij i visoko prijestolje, ali ne kao Kristov učenik. Poput svjetovnih upravnika ima ured i tako ga naziva. Rukom lupa po bedru, a nogama tuče po podiju. Neki ga nisu hvalili niti su kao ljudi u kazalištu mahali platnom. Nisu ni izvikivali poklike niti skakali na noge kao oni koji su stajali oko njega, muževi i žene što nepristojno slušahu. Dotični su, kao u Božjoj kući, slušali pobožno i kako dolikuje. On te kori i zlostavlja. Čak i tumače Riječi koji su ostavili ovaj život bestidno javno zlostavlja. O sebi govori veliko, ali ne kao biskup nego sofist i vrač.

Bogoslužje

10. - Samosatski je obustavio psalme u čast Gospodinu našemu Isusu Kristu kao da su novotarija i sastavci novijih ljudi. Ali za se je, usred crkve, na veliki Vazmeni dan priredio pjevanje žena. Tko ih čuje, prođu ga srsi. Samosatski dopušta da u propovijedima narodu govore biskupi obližnjih sela i gradova i svećenici koji mu laskaju.

Oholost

11. - Samosatski ne želi s nama ispovijedati da je Sin Božji sišao s neba. To već unaprijed stavljamo od onoga što ćemo tek kazati. Ali to se neće reći golom tvrdnjom nego iz postavljenih dokumenata mnogostruko

[1948] U izvorniku je riječ koja označuje dobro plaćenoga državnoga činovnika.

pokazati i to poglavito gdje on kaže da je Isus Krist odozdo. Oni pak koji njemu u čast pjevaju psalme i u narodu ga hvale kažu da je njihov blaženi učitelj anđeo koji je sišao s neba. Samosatski to ne zabranjuje već je, oholica, nazočan s onima koji to govore.

Priležnice

12. - Svoje "sudovedene"[1949] žene - tako ih nazivaju Antiohijci - kao iste kod svećenika i đakona oko sebe, mada je to znao i bijaše dokazano, to je kao i druge neizlječive grijehe s njima sakrio da mu oni budu dužnici i ne usude se koriti. Čak ih je učinio bogatima. Zato su ga oni koji se za tim jagme ljubili i njemu se divili. Ali što da to bilježimo?

Uzori

13. - Znamo, predragi, da biskup i svekoliko svećenstvo treba za puk biti uzor u svim dobrim djelima. Nije nam ni to nepoznato koliki su otpali jer su sebi "sudoveli" žene. Neki su bili sumnjičeni. Čak ako bi netko pristao da Samosatski ne čini ništa raskalašeno, valjalo bi izbjegavati i sumnju koja nastaje iz takvoga posla. To je zato da se nikoga ne sablazni i da se druge odvrati od oponašanja.

Opomene

14. - Kako će ukoriti ili opomenuti drugoga da, čuvajući se - kako piše - od pada više ne "suobitava" na istome mjestu sa ženom tko je već otpustio jednu, a sa sobom ima dvije u cvjetnoj dobi i lijepa izgleda? Čak ih, kamo god ide, vodi sobom i to živeći raskošno i u preobilju.

Tiranija

15. - Svi u sebi zbog navedenoga jecaju i jadikuju. Ali tako se boje njegove tiranije i nasilja da se ne osuđuju da ga optuže.

[1949] O smislu naziva usp. G. BARDY, *Eusèbe*, II, 217 bilj. 12.

Nepopravljivost

16. - Dalo bi se, već rekosmo, u tome popraviti nekoga tko posjeduje katoličko razmišljanje i s nama se broji. Ali držimo da za navedeno ne treba pitati računicu kod čovjeka koji brblje o otajstvu i slavi se zbog gnusnoga Atremonova krivovjerja.[1950] Zar je uopće teško pokazati - i da li to treba - da mu je Artemon otac?"

Presuda

17. - Oni potom pri kraju poslanice ovo dodaju: "Bijasmo, dakle, prisiljeni i mimo njegove volje izopćiti toga Božjega protivnika. Umjesto njega smo postavili - uvjereni smo Božjom providnošću - drugoga za biskupa katoličke Crkve. To je Domno. On je sin blaženoga Demetrijana koji je prije ovoga slavno stajao na čelu iste zajednice. Domno se odlikuje svim vrlinama što odgovaraju biskupu. To vam dojavismo da njemu pišete i od njega primite pisma zajedništva. Onaj neka piše Artemonu i neka su s njime u zajedništvu ljudi koji misle kao i Artemon."

Biskup Domno

18. - Pošto je, dakle, Pavao otpao od pravovjerne vjere i biskupstva, službu je u Antiohijskoj crkvi, kako bi kazano, naslijedio Domno.

Iseljenje Pavla Samosatskoga

19. - Međutim, Pavao nije htio nipošto izići iz crkvene kuće. Car Aurelijan, zamoljen, odredio je nadasve prikladno postupanje. Zapovijedio je da se kuća dodijeli onima s kojima se o nauku dopisuju biskupi u Italiji i gradu Rimu. Tako je spomenutoga čovjeka svjetovna vlast uistinu krajnjom sramotom potjerala iz Crkve.

[1950] Vidi: 5,28.

Aurelijanova promjena

20. - Aurelijan tada bijaše otprilike takav prema nama. Ali kako mu je vlast napredovala, o nama je promijenio mišljenje. Već su ga neki savjeti poticali da protiv nas počne progonstvo. O tome se uvelike među svima govorilo.

Zaustavljeni Aurelijan

21. - Kada je Aurelijan već, tako reći, htio potpisati ukaze protiv nas, sustiže ga Božja pravda. Ona ga donekle pri izvođenju veže kod lakata. Svima jasno omogućuje spoznati da nikada vladari svijeta nemaju lak posao protiv Kristovih crkava osim ako Ruka što se za nas bori ne dopusti da se to dogodi u vremena koja ona po božanskoj i nebeskoj rasudbi pripusti radi poduke i obraćenja.

Povijesni okvir

22. - Aurelijan je vladao šest godina.[1951] Naslijedio ga je Probo.[1952] On je vladao po prilici jednako, a potom Karo[1953] sa sinovima Karinom[1954] i Numerijanom.[1955] Oni se, opet, nisu održali ni pune tri godine. Vlast je prešla na Dioklecijana[1956] i one uza nj uvrštene. Progon se našega vremena dogodio u njihovo vrijeme kao i istodobno razaranje crkava.

[1951] Car Aurelijan je ubijen g. 275.
[1952] Probo je vladao od g. 276. do g. 282.
[1953] Car Karo je ubijen g. 283.
[1954] Karin je ubijen g. 285.
[1955] Numerijan je ubijen g. 284.
[1956] Car Dioklecijan vlada od g. 284. do g. 305.

Trideset i prvo poglavlje
(31,1-2)

MANIHEJSTVO

Mani

1. - Također se u to vrijeme onaj sišli s uma[1957] koji je istovren s đavolskim krivovjerjem, oboružao umnom zalutalošću. Toga je čovjeka na propast mnogih preda se stavio zloduh, sami borac protiv Boga, Satana. Uistinu je Mani[1958] u životu bio samim govorom i ponašanjem barbarin. Po naravi je bio đavolski i nerazuman.[1959] Mani se prihvaćao onoga što proizlazi iz kazanoga. Kušao je oponašati samoga Krista. Samoga je sebe proglašavao Parakletom[1960] pa i samim Duhom Svetim i nadimao se ludošću.[1961] Čak je pak, poput Krista, odabrao dvanaest učenika kao zajedničare te novotarije.

Nauk

2. - Mani je od bezbroja već davno uglašenih bezbožnih krivovjerja prikupio i spleo lažna i bezbožna učenja te u našem vremenu poput kakvoga smrtonosnoga otrova iz Perzije širio po nastanjenome svijetu. Od njega se bezbožno maniheističko ime sve do sada proširilo na mnoge. To, dakle, bijaše osnova te lažnoimene znanosti što je u naznačena vremena rasla.

1957 Euzebije u svome ulomku manihejstvo i njegovoga utemeljitelja povezuje s više grčkih riječi. Tako kaže da je Mani ὁ μανείς. Izričaj dolazi od glagola μαίνομαι, sići s pameti, biti lud, mahnit.

1958 Mani je preminuo oko g. 274.

1959 U izvorniku je riječ μανιώδης, nepametan, lud, mahnit, neuman.

1960 U izvorniku je riječ παράκλητος: odvjetnik, zagovornik, branitelj, tješitelj.

1961 Tu se Euzebije poslužio riječju μανία ludost, bijes, mahnitost.

Trideset i drugo poglavlje
(32,1-32)

CRKVENI DOSTOJANSTVENICI

Pape

1. - U to doba Feliksa[1962] koji stajaše na čelu Rimske crkve pet godina, nasljeđuje Eutihijan.[1963] On se nije održao ni punih deset mjeseci. Ždrijeb je prepustio Gaju.[1964] Našega je naraštaja. Gaj je ostao na čelu oko petnaest godina kada je kao nasljednik postavljen Marcelin, ali je i njega samoga odnijelo progonstvo.[1965]

Antiohijci

2. - Tada je, poslije Domna, antiohijskim biskupstvom ravnao Timej. U naše ga je doba naslijedio Ćiril. Za njegovo smo vrijeme upoznali Doroteja,[1966] učena čovjeka koji je u Antiohiji obnašao svećeničku čast. Dorotej je bio ljubitelj božanskoga. Čak se bavio hebrejskim jezikom i s razumijevanjem čitao sveta Pisma na hebrejskome.

Dositej

3. - Dositej nije bio isključen iz posve slobodnih znanja niti od grčkoga učenja. Inače je po sazdanju bio eunuh. Takav je bio od samoga rođenja. Zato ga je car, zbog te iznimnosti, uzeo sebi i počastio upravljanjem kod bojanja grimiza u Tiru.

Biskup Tirano

4. - Dositeja smo slušali kako s mjerom u crkvi tumači Pisma.

1962 Papa Feliks umire g. 274.

1963 Papa Eutihijan vlada od g. 275. do g. 283.

1964 Papa Gaj vlada od g. 283. do g. 296.

1965 Papa Marcelin vlada od g. 296. do g. 304.

1966 O antiohijskome učenome svećeniku usp.J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 404.

Poslije Ćirila biskupstvo Antiohijske zajednice naslijedio je Tirano. U njegovo je vrijeme opsjedanje crkava dosegnulo vrhunac.

Laodicejski biskup Euzebije

5. - Poslije Sokrata kršćansku je zajednicu u Laodiceji predvodio Euzebije, podrijetlom iz grada Aleksandrijaca.[1967] Razlog njegovu preseljenju bilo je zbivanje oko Pavla.[1968] Zbog njega je dospio u Siriju. Ljudi koji su tu revnovali za božansko spriječili su njegov povratak u zavičaj. Bio je određeni ljubazni uzor u pobožnosti među našim suvremenicima. To se lako upoznaje na temelju ranije navedenih Dionizijevih riječi.[1969]

Laodicejski biskup Anatolije

6. - Euzebiju je za nasljednika postavljen Anatolije, kaže se, dakako, dobar. Anatolije također bijaše rodom Aleksandrijac. Zbog govorâ i upućenosti u grčku filozofiju ubraja se među prve od najcjenjenijih u našem pokoljenju. Do vrha je dotjerao što se odnosi na aritmetiku, geometriju, astronomiju, ostalo znanje o dijalektici i prirodi kao i proučavanje govorništva. Kaže se da su ga zbog naznačenoga aleksandrijski građani smatrali pozvanim da u Aleksandriji ustanovi školu Aristotelova smjera.[1970]

Anatolijeva povlastica

7. - Pri opsadi, dakle, Bruhija u Aleksandriji spominju se Anatolijevi i bezbrojni drugi podvizi. Od ljudi u službi Anatolije bijaše od svih počašćen izvanrednom povlasticom. U svrhu dokaza spomenut ću samo jednu činjenicu.

[1967] Vidi: 7,11,24.
[1968] To je Pavao Samosatski.
[1969] Vidi: 7,11,3,24.26.
[1970] Usp. G. MARDY, *Eusèbe,* II, 223 bilj. 8.

Opsada

8. - Opkoljenima je, kaže se, ponestajalo pšenice. Stoga im je glad već postala nepodnošljivijom od vanjskih neprijatelja. Nazočan bijaše i Anatolije. On je smislio što slijedi. Jedan od gradskih dijelova borio se zajedno s rimskom vojskom. Zato nije bio u opsadi. Među ljudima izvan obruča zatekao se i Euzebije koji se tada još uvijek, prije odlaska u Siriju, tu nalazio. Posjedovao je veliku slavu i ime poznato sve do rimskoga vojskovođe. Anatolije ga je po glasniku izvijestio o ljudima što ih je zbog okruženja uništavala glad.

Prijedlog

9. - Pošto je Euzebije to doznao, zamolio je rimskoga vojskovođu da kao veliki milosni dar zaštitu pruži onima koji mu od neprijatelja pristupe kao prebjezi. Postigavši zamolbu, javio ju je Anatoliju koji je smjesta skupio Aleksandrijsko vijeće i kao prvo predložio da svi Rimljanima pruže prijateljsku desnicu. Kada je pak vidio da se srde na prijedlog, rekao je: "Mislim da mi se nećete usprotiviti ako savjetujem da suvišni i oni koji nam nipošto nisu korisni - starice, dojenčad i starci - odu van grada i pođu kamo tko želi. Zašto da navedene uza se držimo uzalud i to samo da pomru? Zašto da nemoćne kojima su tijela oslabila od gladi iscrpljujemo? Hraniti treba samo muževe i mladiće i nužnu pšenicu čuvati za one koji su potrebni za obranu grada."

Vijeće

10. - Dotičnim je razglabanjima Anatolije uvjerio Vijeće. Prvi je ustao i glasovao da grad napusti sav puk nepotreban vojsci - muževi i žene - jer onima koji ostanu i beskorisno borave u gradu nema nade u spas. Uništit će ih glad.

Prihvaćeni prijedlog

11. - Svi su ostali u Vijeću pristali na prijedlog te je malo nedostajalo da Anatolije ne spasi sve iz opsade. On se pobrinuo da najprije odu članovi Crkve, ali i drugi u gradu, svake dobi, a ne samo oni

na koje se odnosila odluka. U određenoj zgodi, mnogi su drugi, prerušeni u žensku odjeću, noću potajno uz Anatolijevu brigu, izlazili kroz gradska vrata i hitali prema rimskoj vojsci. Tu je Euzebije sve dočikao kao otac i liječnik. Svom je pomnjom i skrbi snažio oslabljele od duge opsade.

Anatolije i Euzebije u Laodiceji

12. - Crkva u Laodiceji bijaše smatrana dostojnom uzastopnoga nasljedstva te dvojice pastira. Poslije naznačenoga rata s Božjom su providnošću iz grada Aleksandrije tamo doputovali.

Anatolije kao pisac

13. - Anatolije, dakle, napisao je više spisa. Do nas su mnogi doprli. Iz njih se može uvidjeti njegova učenost i velika učenost. U spisima pobliže iznosi što misli o Vazmu. Sada je nužno od toga ovo spomenuti:

Izvaci iz Anatolijevih propisa o Vazmu

Datumi

14. - "U prvoj, dakle, godini postoji mladi mjesec prvoga mjeseca. On je početak cijeloga kruga od devetnaest godina. Za Egipćane to je dvadeset i šesti famenota, za Macedonce 22. mjeseca distra.[1971] Rimljani bi pak rekli jedanaesti prije kalenda u travnju.

Dvadeset i šesti famenota

15. - Na dvadeset i šesti famenota koji smo spomenuli sunce se ne nalazi tek unišlo u prvi odsječak nego je tu već četiri dana putovalo. Obično se taj odsječak naziva: prva dvanaestina, ekvinocij, početak mjeseci, glava ciklusa, puštanje planeta u tijek. Odsječak pred tim zadnji je za mjesece kao i dvanaesti odsječak, zadnja dvanaestina, kraj ophoda planeta. Zato kažemo da se posve varaju - a ne kako se događa - oni koji

[1971] To je Macedoncima mjesec ožujak: usp. A. BALLY, *Dictionnaire,* 556.

u taj odsječak stavljaju prvi mjesec i otuda uzimlju četrnaesti dan za Vazam."[1972]

Židovi

16. - Navedeno računanje nije naše. Starodrevni su ga Židovi poznavali i prije Krista. Oni su ga najpomnije opsluživali. To se dade naučiti od kazanoga po Filonu, Josipu i Museji, ali ne jedino od njih nego i još drevnijih. To su dvojica Agatobula. Nosili su naslov učitęljâ Aristobula Velikoga koji je bio uvršten u one što su sveta i božanska hebrejska Pisma preveli za Ptolomeja Filadelfa i njegova oca. On je istim vladarima posvetio knjige u kojima tumači Mojsijev zakon.[1973]

Aristobul

17. - Rješavajući pitanja u svezi s *Izlaskom,* dotični vele da svi moraju isti dan žrtvovati žrtve: sredinom prvoga mjeseca. To se zbiva kada sunce prelazi prvi odsjek sunčeva ili zodijačkoga kruga kako to neki među njima nazvaše. Ali Aristobul dodaje da za svetkovanje žrtava nije samo nužno da sunce nego i mjesec prijeđu ekvinocijski odsjek.

Žrtveni dan

18. - Postoje, naime, dva ekvinocijska odsječka, proljetni i jesenski. Međusobno su posve suprotni. Dan za žrtvovanje žrtava četrnaesti je dan od mjeseca, na večer. Mjesec će zauzeti položaj suprotno i oprečno suncu kako se dade vidjeti kada je mjesec pun. Tada će sunce biti u odsjeku proljetnoga ekvinocija, a mjesec, nužno, u jesenjem ekvinociju.

2 Kor 3,16-18

19. - Znam da su isti također kazali mnogo što drugo. Jedno se pričinja vjerojatnim, drugo s čvrstim dokazima. Po njima kušaju utvrditi da se svetkovina Vazma i beskvasnih kruhova nužno mora obaviti poslije

[1972] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* II, 226 bilj. 9.
[1973] O određenoj piščevoj netočnosti na tome mjestu vidi G. BARDY, *Eusèbe,* II, 226 bilj. 14.

ekvinocija. Dotična izlaganja kod dokaza mimoilazim. Tražim od onih kojima je prijevjes na Mojsijevu zakonu skinut da odsada unaprijed uvijek otkritim licem[1974] promatraju Krista kao i Kristova učenja i patnje. Ali da je kod Židova prvi mjesec oko ekvinocija, dokazuju i nauci u Henohovome spisu."

Anatolijeva učenost

20. - Isti je Anatolije ostavio za sobom i aritimetičke uvode u punih deset spisa kao i druge dokaze o svome maru i velikome iskustvu glede božanskoga.

Anatolijevo biskupsko ređenje

21. - Anatolije bijaše prvi na koga je biskup Cezareje Palestinske za biskupstvo položio ruke. Pripremio ga je da mu poslije njegove smrti bude nasljednik u vlastitoj zajednici. Doista su obojica kroz određeno kratko vrijeme bili na čelu iste Crkve. Međutim, sinoda protiv Pavla[1975] pozvala je Anatolija u Antiohiju. Prolazeći gradom Laodicejaca tamošnja su ga braća svladala jer je Euzebije već usnuo.

Laodicejski biskup Stjepan

22. - Kada je pak Anatolije napustio ovaj život, za posljednjega biskupa tamošnje zajednice pred progonstvo bio je postavljen Stjepan. Mnogi su se divili njegovim filozofskim govorima i drugoj njegovoj grčkoj izobrazbi. Ali nije bio jednakoga stajališta naprama božanske vjere. To je dokazao tijek vremena kod progona. Vrijeme je pokazalo da je zapravo čovjek koji se pretvara te da je strašljiv i kukavica, a ne istinski filozof.

Teodot Laodicejski

23. - Ipak crkveni poslovi nisu zato bili oboreni. Uspravio ih je sami Bog, Spasitelj sviju, čim je za biskupa tamošnje zajednice

[1974] Usp. 2 Kor 3.16-18.
[1975] To je već spominjani Pavao Samosatski.

postavljen Teodot. Taj je čovjek samim djelima pokazao da je istina njegovo znamenito ime[1976] kao i to da je biskup. Teodot je prije svega bio snažan znanjem što liječi tjelesa. Ali nitko drugi od ljudi nije bio takav pri liječenju duša, ni u čovjekoljublju, iskrenosti, sućuti, brizi za one kojima je bila potrebita njegova usluga. Teodota je resila silna uvježbanost glede božanskih nauka.

Biskup Agapije

24. - Onakav bijaše Teodot. Pošto je pak Teotekno s najvećim poletom dovršio biskupsku službu u Cezareji Palestinskoj, naslijedio ga je Agapije. Znamo da se silno trudio i najiskrenijom skrbi vršio predstojništvo u narodu. Agapije se brinuo izdašnom rukom za sve, nadasve za siromašne.

Pamfil

25. - U to doba poznavasmo nadasve znamenitoga Pamfila,[1977] samim životom istinskoga filozofa.[1978] Bio je počašćen svećeništvom tamošnjega kršćanstva. Kakav je Pamfil uistinu bio i odakle je podrijetlom? To zaista nije neznatno pitanje. U posebnome smo radu[1979] o njemu izložili pojedinosti njegova života i škole koju je uspostavio te njegove borbe u raznim vjeroispovijedima za progona kao i mučenički vijenac koji je nakon svega pričvrstio.

Veliki čovjek

26. - Pamfil bijaše najdivniji od ljudi koji su ovdje. Ali znamo da je prije svega među našim suvremenicima bilo nadasve rijetkih ljudi: Pierije[1980] među aleksandrijskim svećenicima i Melecije, biskup Pontskih

[1976] Ime Teodot u prijevodu znači "Bogom dani".
[1977] O Pamfilu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 404-406; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 213.
[1978] O Pamfilu kratko govorimo u prvome uvodnome poglavlju pod br. 6.
[1979] Taj smo Euzebijevv rad istaknuli u trećem uvodnome poglavlju br. 12.
[1980] Pijerije, vođa Aleksandrijske teološke škole, bio je veoma značajan egzeget, propovijednik i teološki pisac. Bio je mučen u doba Dioklecijanova progona, ali je ipak bio pošteđen mučeništva. Pierije je vjerojatno umro u Rimu oko g. 309. O njemu vidi: J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 376-378; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 212.

crkava.

Pierije i Melecije

27. - Pierija su cijenili zbog krajnjeg siromaštva u životu i filozofskih spoznanja. On se izvanredno uvježbao u razmatranja i tumačenja božanskoga i u razglabanja pred crkvenim skupom. Ljudi naobrazbe Melecija nazivahu atičkim medom.[1981] Takav bijaše. Zbog njegovih govora smjelo bi se napisati da je u svemu bio potpun. Melecijevoj se govorničkoj snazi ne da dostojno nadiviti. Netko bi mogao kazati da mu je to po naravi. Tko bi pak nadvisio moć ostaloga njegova silnoga iskustva i znanja?!

Melecije

28. - Reći ćeš: zar Melecije nije bio u svim logičkim znanostima najvještiji i najučeniji? Da li se moglo steći i samo njegovo iskustvo? Ali kod njega su jednako bili nazočni i oblici životne vrline. Punih smo ga sedam godina motrili kada je u vrijeme progona izbjegao u palestinske predjele.

Jeruzalemski biskupi

29. - Nakon malo ranije spomenutoga Himeneja[1982] u Jeruzalemskoj crkvi službu preuzima Zabda. Ali on je kratko potom usnuo. Apostolsko prijestolje, tamo sačuvano sve do sada, naslijedio je Hermon kao zadnji pred suvremeno progonstvo.

Aleksandrijci

30. - Pošto je u Aleksandriji, nakon Dionizijeve smrti, biskupom osamnaest godina bio Maksim, naslijeđuje ga Teona. U njegovo doba u Aleksandriji bijaše na glasu Ahil koji je bio počašćen svećeništvom kada i Pierije. Preuzeo je vodstvo Učilišta svete vjere. Ahil se istaknuo najrjeđim filozofskim djelom, ne manjim od bilo koga. Isto se tako

[1981] Očito se ime Melecije povezuje s grčkom riječi μέλι, med.
[1982] Vidi: 7,28,1.

iskazao pravim načinom evanđeoskoga ponašanja.

Petar Aleksandrijski

31. - Nakon Teone koji je služio devetnaest godina, biskupstvo kod Aleksandrijaca naslijeđuje Petar.[1983] On je među njima nadasve sjajio punih dvanaest godina. Od njih prije progonstva Crkvu nije vodio ni tri cijele godine. Preostatak je života sam sebe vodio u napetoj vježbi. Nije potajno skrbio o općoj koristi Crkva. Stoga je bio odrubljenom glavom urešen mučeničkim vijencem devete godine progona.

Nacrt za nastavak

32. - U prethodnome smo ocrtali postavljenu zadaću o nasljedstvima od rođenja našega Spasitelja do tri stotine i pete godine. De da u nastavku onima poslije nas u spisu ostavimo te upoznaju sve koji su i koliko ih je što su u naše doba muževno podnijeli bojeve za bogoštovlje.

[1983] Petar Aleksandrijski postaje biskup oko g. 300. Za Dioklecijanova progona napustio je Aleksandriju. Ipak je mučenički preminuo g. 311. Petar je napisao veći broj vrijednih djela. O Petru Aleksandrijskome vidi: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 378-382; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 212.

OSMA KNJIGA
(8,1-17)

Sadržaj

Osma knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:
1. - Događaji pred progonstvo našega vremena.
2. - Rušenje crkava.
3. - Način ponašanja onih koji su se borili u vrijeme progona.
4. Proslavljeni Božji mučenici: kako su uspomenom na se ispunili svako mjesto; kada su privezali različite pobjedne vijence za vjeru.
5. - Nikomedijski mučenici.
6. - Mučenici u carskim kućama.
7. - Egipatski mučenici u Feniciji.
8. - Mučenici u Egiptu.
9. - Mučenici u Tebaidi.
10. - Zabilježeni zapisi mučenika Fileja o zbivanjima u Aleksandriji.
11. - Mučenici u Frigiji.
12. - Drugi mnogobrojni muževi i žene koji su se različito borili.
13. - Crkveni predstojnici koji su svojom krvlju dokazali istinitost vjere kojoj su bili poslanici.
14. - Postupanje neprijatelja vjere.
15. - Zbivanja kod pogana.
16. - Promjena događajâ na bolje.
17. - Opozivi moćnikâ.

***

Kroz punih smo sedam knjiga opisali apostolsko naslijedstvo. Smatrali smo da u ovoj osmoj knjizi treba, kao nešto najnužnije, onima poslije nas predati na znanje događaje našega vremena. Više zaslužuju od dodatka u spisu. Naš će izvještaj otuda i početi.

Prvo poglavlje
(1,1-9)

DOGAĐAJI PRIJE PROGONSTVA

Poštivanje kršćanstva

1. - Kolikim su i kakvim, prije suvremenoga progona, ugledom i slobodom svi ljudi - Grci i barbari - cijenili riječ koju je Krist svijetu navijestio o štovanju Boga svega, to nas s obzirom na dostojan izvještaj nadilazi.

Stav moćnikâ

2. - Neka tome dokazom budu prijateljstva kod moćnikâ prema našima kojima su povjeravali uprave nad poganima. Iz velikoga prijateljstva očuvane u odnosu na naš nauk oslobađali su ih straha glede žrtvovanja.

Carski domovi

3. - Što treba govoriti o carskim kućama i onima koji svime vladaju? Oni su bliskima - suprugama, djeci i slugama - dopuštali da se riječju i ponašanjem slobodno izražavaju u pogledu božanskoga.[1984] Gotovo su im dopuštali da se hvale vjerskom slobodom. Čak su dotične smatrali ugodnijima od onih s kojima su bili u službi.

Dorotej i Gorgonije

4. - Takav netko bijaše onaj Dorotej. Bio im je od svih najprijazniji i najvjerniji i zbog toga iznimno i posebice cijenjen od ljudi na vlasti i upravi. Uza nj je i znameniti Gorgonije i brojni drugi koje su zbog Božje riječi s njima častili istom čašću.

[1984] Postoje naznake da su kršćanstvu pristupile Dioklecijanova žena Priska i kći Valerija: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 4 bilj. 2.

Gradnja crkava

5. - Moglo se vidjeti kakvim su primanjem svi povjerenici i upravitelji častili glavare svake pojedine Crkve. Kako da netko opiše ona bezbrojna okupljanja i mnoštvo ljudi koji su se sabirali u svakome gradu kao vidljivo stjecanje u prostorijama za molitvu? Zbog toga nitko više nije držao dostatnima negdašnja zadnja već su se u svim gradovima od temelja podizale prostrane i široke crkve.

Zavist i đavao

6. - To je vremenom napredovalo i svakim danom dodavalo na porastu i veličini. Ipak se nije ispriječila nikakva zavist. Ni nečisti zloduh nije bio sposoban začarati ni ljudskim zasjedama zaustaviti. Božanska je i nebeska Ruka zaklanjala i štitila svoj narod koji je toga bio dostojan.

Kršćanske slabosti

7. - Međutim, zbog pune slobode naši su se životi preokrenuli u raskalašenost i lijenost. Jedni smo drugima zavidjeli i ljuto se međusobno prekoravali. Malo je nedostajalo te smo se, do prilike, između sebe zaratili oružjem kao i riječima koje su koplja. Vođe razdirahu vođe, a laici su ustajali protiv laika. Do krajnje je točke zloće došlo užasno licemjerje i pretvaranje. Tada je, kako je njoj drago - skupovi su se još okupljali - božanska rasudba štedljivo, mirno i odmjereno pobudila svoj nadzor. Progon je započeo od braće u vojskama.

Tuž 2,1-2

8. - Nismo se, kao da smo bili bez osjećaja, nimalo žurili udobrostiviti i umilostiviti božanstvo. Mislili smo poput kakvih bezbožnika da se o našim djelima ne vodi briga niti da se nadgledaju. Zla smo slagali jedna na druga. Oni o kojima držasmo da su nam pastiri zanemarili su pravilo bogoštovlja i međusobno rasplamsavali ljubomore. Osnaživali su jedino ovo: prepiranja, prijetnje, zavist, međusobno neprijateljstvo i mržnju. Za vlašću su kao za kakvom tiranijom čeznuli žarko i s ljubavlju. Tada je - upravo tada - po Jeremijinoj kazanoj riječi

"Gospodin u gnjevu zamočio kći Siona i s neba odbacio Izraelovu slavu. Nije se u dan svoje srdžbe sjećao podnožja svojih nogu. Naprotiv, Gospodin je potopio sve Izraelove ljepote i razorio sve njegove ograde."

Ps 88,40-46

9. - U skladu pak s prorečenim u Psalmima Gospodin je "poništio savez svoga sluge". Crkvenim rušenjem "na zemlji je učinio svakome dostupnim njegovo svetište i razorio je sve njegove ograde. Kule je njegove učinio kukavičlukom. Svi koji su prolazili putem pljačkali su narodna mnoštva. Uz to, postao je sramotom svojim susjedima. Uzdigao je desnicu njegovih dušmana i udaljio pripomoć svoga mača. U ratu se za njega nije zauzeo već i čistoće lišio. I prijestolje je njegove na zemlji porušio. Dane je njegova vremena skratio i na sve izlio svoj sram."

Drugo poglavlje
(2,1-5)

DIOKLECIJANOV PROGON

Ps 106,40

1. - Doista se u naše doba sve navedeno ispunilo. Tada vlastitim očima gledasmo: kuće za molitve s vrha do tla u samim temeljima porušene; Bogom nadahnuta i sveta Pisma sred trgova bačena u oganj. Neki su se crkveni pastiri sramotno tu i tamo sakrili dok se drugima, uhićenima, neprijatelji rugaju. Tada se, po drugoj proročkoj riječi, "na vođe izlio prezir i učinio te su išli bespućem, a ne putem".

Božanski sud

2. - Međutim, nije naša dužnost opisati konačnu njihovu tužnu sudbinu. Ne držimo, naime, vlastitom zadaćom sjećanju prenijeti njihove uzajamne razmirice i ludosti pred progonstvo. Stoga odlučismo da o tima nećemo ništa izvijestiti doli ono čime ćemo pokazati da je božanski sud pravedan.

Radna naznaka

3. - Ne pristadosmo, dakle, stvarati uspomenu niti na one što ih je progonstvo iskušalo, niti na te koji su u potpunosti doživjeli brodolom glede spasenja kao niti na one koji su se svojom voljom sunovratili u bezdane valovlja. Jedino ćemo iznijeti što je za opću povijest te da je od koristi najprije nama samima, a potom onima poslije nas. Sada, dakle, pristupimo i kratko opišimo svete bojeve mučenika božanske Riječi.

Prva Dioklecijanova uredba

4. - Bijaše to devetnaesta godina Dioklecijanova vladanja.[1985] Bio je mjesec *distros*[1986] koji Rimljani nazivaju "mart". Upravo se bližila Svetkovina spasonosne muke. Carske su se odredbe[1987] posvuda proširile. Zapovijedile su da se crkve sruše do tla, a Pisma iščeznu u plamenu. Također javno oglašavahu da se činovnici, ako ustraju uz privrženost kršćanstvu, liše službe, a sloboda oduzme onima koji su sluge.

Nove Dioklecijanove odredbe

5. - Tako je nekako glasila prva odredba protiv nas. Malo poslije nadošle su druge odluke. Naređivale su da se svi crkveni predstojnici, na svakome mjestu, najprije bace u okove, a potom na svaki način prisile žrtvovati.

[1985] Dioklecijan je vladao od g. 284. do g. 305. O njegovu stavu prema kršćanstvu usp. H. JEDIN, *Povijest*, 425-429.
[1986] To je, kako već znamo, macedonski naziv za ožujak.
[1987] Dioklecijanova je odredba u pogledu progona objavljena u Nikomediji 24. veljače g. 303: usp. usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 7 bilj. 2.

Treće poglavlje
(3,1-4)

PONAŠANJE KOD PROGONA

Različito ponašanje

1. - Tada su, dakle, upravo tada veoma brojni crkveni poglavari podnijeli strašna mučenja. Pružili su prizore velikih bojeva. Međutim, mnogobrojni su i oni koji su, prethodno usmrtivši dušu strahom, odmah, na taj način od prve navale postali slabi. Među prvima svatko je izmijenio različite vrste muka. Jednome je tijelo bilo mučeno bičevima. Drugi je bio kažnjen nepodnošljivim mučilima i željeznim noktima. Neki su od toga podnijeli mučeni konac života.

Raznovrsni postupci

2. - Drugi su opet drukčije prošli kroz bitku. Nekoga su drugi na silu ugrabili i dovukli do gnusnih i nečistih žrtava. Bio je optužen kao da je žrtvovao, makar i nije žrtvovao. Neki se uopće nije ni približio niti je dotaknuo nešto okaljano. Odlazio je šutke podnoseći klevetu jer su drugi govorili da je žrtvovao. Drugoga bi napola mrtva zgrabili i kao već umrla udaljili.

Razni slučajevi

3. - Drugi je opet ležao na podu. Dugo su ga vukli za noge. Ubrojili bi ga u one koji su žrtvovali. Opet je netko vikao i jakim glasom svjedočio da se odriče žrtve. Bio je prosvijetljen ispovijeđu spasonosnoga naziva. Drugi je uvjeravao da nije žrtvovao niti će ikada žrtvovati.

Nasilja

4. - Čak su prisilno udaljavali i one koje bi za to postavljeni vojnički odred mnogom rukom istukao po ustima i ušutkao kao i one koje su tukli po licu i obrazima. Neprijatelji su vjere u Boga nadasve držali do

toga da se stekne dojam kako su tako posve pobijedili. Ali to im ipak nije polazilo za rukom protiv svetih mučenika. Međutim, gdje nam je dostatna riječ da ih pomno opišemo?

Četvrto poglavlje
(4,1-5)

KRŠĆANSKI RIMSKI VOJNICI

Prije progonstva

1. - Svatko bi mogao povijesno pripovijedati o čudesnoj odvažnosti koju su za vjeru u Boga nad svime tisuće pokazale, ali ne samo kada se protiv svih zapodjeo progon već i mnogo ranije kada su još bili na snazi učinci mira.

Udar na vojnike

2. - To je uistinu kao početak bilo nedavno. Onaj koji je preuzeo vlast[1988] sličio je tiho pomaknutome iz najdubljega sna. Nakon vremena, protekla od Decija i Valerijana, još uvijek je potajno i nevidljivo navalio na Crkvu. Rat protiv nas nije odjednom poduzeo već je to pokušao samo protiv onih koji su bili u vojskama. Držaše da će tako i druge lako uhvatiti ako najprije iziđe pobjednikom nad vojnicima. Dalo se vidjeti kako mnogi od vojnika nadasve rado prihvaćaju građanski život da ne postanu nijekatelji vjere u Stvoritelja svega.

Vojnički odgovor

3. - Neki je, ma tko tada bio da bio, vojskovođa baš nedavno progonom napao one koji su služili u vojsci. Ispitivao je podrijetlo i pročišćivao one koji su služili po taborima. Stavio je na izbor: poslušati i zadržati čin koji su posjedovali ili, naprotiv, ako se odupru naređenju, ostati bez čina. Veliki broj vojnika Kristova kraljevstva nije oklijevao

[1988] Razumljivo je zašto Dioklecijan progon počinje od vojske. Inače na progon ga je vjerojatno potaknuo njegov zet Galerije koji je bio sin poganske svećenice: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 9 bilj. 1; H. JEDIN, *Povijest*, 431-434.

pred vjeroispovijedi u Krista. Bez dvojenja su Krista stavili pred tobožnju slavu i blagostanje koje su imali.

Početne osude

4. - Rijetko je tada od spomenutih ovaj ili onaj pobožno odupiranje platio ne samo gubitkom čina nego i životom. Napadač je tada nekako s mjerom vodio napad. Usudio se do krvi ići kod nekih. Čini se da se bojao mnoštva onih koji su bili vojnici. Još je bio umoran da pobjedom protiv svih zametne rat.

Otvoreni napad

5. - Međutim, navalio je otvorenije. Ne postoji riječ sposobna izraziti koliko bijaše i kakvi su bili Božji mučenici. Stanovnici svih gradova i sela mogli su ih očima promatrati.

Peto poglavlje

NIKOMEDIJSKI MUČENIK

Evo, dakle, primjera. Riječ je o nekome tko nije bio nepoznat nego je bio nadasve slavan: bio je, gledom na položaj, cijenjen u svijetu. Upravo je u Nikomediji javno bio izložen propis protiv Crkava.[1989] Spomenuti je bio ponukan žarkim žarom po Bogu i pokrenut vjerom. Vidljivo i javno izloženi propis kao bezbožan i skroz protuvjerski skinuo je i rastrgao. U istome su se gradu nalazila dva cara: od svih najstariji i onaj koji poslije njega u vlasti zauzima četvrto mjesto.[1990] Međutim, dotični se kao prvi od ostalih tu proslavio na izneseni način. Za istaknutu je smionost istodobno pretrpio ono što je bilo i vjerojatno. Do samoga je zadnjega daha očuvao bezbrižnost i smirenost.

[1989] Već smo naznačili da je zakon o progonu kršćana Dioklecijan obznanio u prijestolnici Nikomediji 24. II. 303.

[1990] To je Dioklecijan i Galerije koji vlada od g. 305. do g. 311.

Šesto poglavlje
(6,1-10)

TADAŠNJI MUČENICI

Carski sluge

1. - Od svih koji su ikada bilo kod Grka ili barbara bili opjevani kao divni i bili na glasu kao odvažni, vrijeme je kao božanske i slavne mučenike očitovalo Doroteja i carske sluge oko njega. Vladari su ih cijenili najvišom cijenom. U raspoloženju prema njima nisu zaostajali kao u odnosu na vlastitu djecu. Dotični su pak uistinu većim blagom od životne slave i raskoši smatrali prijekore, muke i najrazličitije smrti koje su za njih izmišljene. U sjećanje dozivamo kojim je završetkom jedan od njih okončao život. Otuda ćemo čitateljima omogućiti da uvide što se drugima dogodilo.

Pred carevima

2. - Jednoga su doveli na srijedu u spomenutome gradu[1991] pred careve koje naznačismo.[1992] Bilo mu je naređeno žrtvovati. Budući da je odbio, zapovijeđeno je da uvis dignut visi gol. Cijelo su mu tijelo izgrebali bičevima da i mimo volje, pobijeđen, učini naređeno.

Na roštilju

3. - Ali dotični je i to podnio. Nije se promijenio. Već su mu se inače vidjele kosti. Tada su pomiješali ocat i sol te polili po rastrganim tjelesnim udovima. Međutim, on je pretrpio i te muke. Tada su tu u sredinu dovukli roštilj i vatru. Ostatke su njegova tijela poput mesa što se ugodno jede dovršavali vatrom, ali ne odjedanput da ne premine brzo nego malo po malo. Onima koji su ga stavili na oganj nisu dopustili da ga odvedu prije nego što znakom, poslije tolikih muka, ne pristane na zapovjeđeno.

[1991] To je Nikomedija.
[1992] Riječ je o Dioklecijanu i Galeriju.

Zvao se Petar

4. - Ipak je spomenuti ostao čvrst pri odluci. Kao pobjednik je u samim mukama predao dušu. Takvo bijaše mučeništvo jednoga od carskih slugu. Bio je dostojan svoga imena. Zvao se Petar.[1993]

Dorotej i Gorgonije

5. - Što se tiče ostalih koji nisu manje trpjeli, mi ćemo, štedeći na riječi, njih zbog ravnoteže mimoići. Samo to iznosimo da su Dorotej i Gorgonije zajedno s mnogima od carske posluge nakon raznovrsnih borbi život promijenili užem. Izvojevali su nagrade božanske pobjede.

Nikomedijski mučenici

6. - U to je doba tadašnji predstojnik Nikomedijske crkve bio Antim. Zbog svjedočenja za Krista odsjekli su mu glavu. Njemu treba pridodati brojno mnoštvo mučenika.

Tih je dana, ne znam na koji način, u nikomedijskim carskim dvorima buknuo požar. Glas se, po lažnoj sumnji, proširio da su ga naši podmetnuli. Na carski su znak hrpimice i kao skupina neki od tamošnjih bogoštovatelja ubijeni mačem, a neki dokrajčeni ognjem. Predaja veli kako su iz stanovitoga božanskoga i neizrecivoga žara muževi i žene skakali u vatru. Krvnici su jedan drugi skup vezali na lađe i bacili u morske dubine.

Iskapanje pokopanih

7. - Carske su sluge nakon smrti pokapali dostojnim pogrebom. Ali su ih potom iznova vadili iz grobova. Oni o kojima se držalo da su gospodari smatrali su da i te treba baciti u more. Inače, mislili su, ako ostanu u grobovima, neki će im se klanjati jer i njih ubrajaju među bogove. To se zbivalo u Nikomediji na početku progonstva.

[1993] Grčki πέτρος znači stijena, hrid.

Novi progoni

8. - Ne dugo potom jedni su u Meliteni, kako se naziva kraj,[1994] a opet neki drugi u Siriji, pokušali stupiti na vlast. Tada je došla carska zapovijed[1995] da se crkveni predstojnici posvuda bace u zatvore i okove.

Pretrpani zatvori

9. - Prizor onoga što se tada dogodilo nadilazi bilo koji opis. Na svakome je mjestu ogromno mnoštvo utamničeno. Zatvori negda, posvuda prije svega načinjeni za ubojice i oskvrnitelje grobova, sada su bili puni biskupa, svećenika, đakona, čitača i egzorcista. Tu više nije bilo mjesta osuđenima za zlodjela.

Dodatne odredbe

10. - Uskoro su prethodne propise dostigli novi.[1996] Po njima se zatvorenicima koji su žrtvovali dopuštao odlazak na slobodu.[1997] Bilo je pak naređeno da se muče bezbrojnim mučenjima oni koji se odupru. Tko da sada iznova pobroji mučeničko mnoštvo svake pokrajine i posebice mučenike u Africi, kod maurskoga plemena, u Tebaidi i Egiptu? Ljudi su iz Egipta već otputovali u druge gradove i pokrajine i proslavili se mučenicima.

[1994] Melitena je glavni grad pokrajine.
[1995] Odnosi se na drugu Dioklecijanovu zapovijed o progonu: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 14 bilj. 9
[1996] To je treća Dioklecijanova odredba o progonu. Odredba potječe s konca g. 303. Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 14 bilj. 11.
[1997] Slaveći u rujnu g. 303. dvadesetu obljetnicu vlasti Dioklecijan je proglasio pomilovanje za razne osuđenike: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, 14 bilj. 11.

Sedmo poglavlje
(7,1-6)

EGIPĆANI MUČENI U PALESTINI I TIRU

Čudesni prizor

1. - Od Egipćana doista poznajemo one koji su se istaknuli u Palestini, ali su nam poznati i oni u Feničkome Tiru. Motreći ih koga neće pogoditi: bezbrojna bičevanja kao i kod bičevanja strpljenja uistinu divnih boraca za pravu vjeru; nakon bičevanja neposredna borba s ljudoždernim životinjama te pri tome poskakivanja leoparda, raznovrsnih medvjeda, divljih svinja, ognjem i željezom razjarenih bikova; uz to divna strpljivost tih divnih ljudi nasuprot svake pojedine zvijeri?

Opis očevica

2. - Tim događajima pribivasmo i sami. Promatrali smo kada je naš Spasitelj, sami Isus Krist, pokazivao da je božanska snaga očito nazočna i pokazuje se mučenicima. Dugo se ljudožderne zvijeri nisu usuđivale taknuti niti približiti se tijelima Božjih prijatelja. Naprotiv, navaljivahu na one koji su ih, svačim ih dražeći, izvana nagonili. Sveti su borci stajali osamljeni, nagi. Gibali su ruke da na se privuku zvijeri. Bilo im je naređeno da tako rade. Međutim, uopće nisu bili dotaknuti. Zvijeri bi ponekad ipak na njih nasrnule, ali bi ih kao neka božanska sila zaustavila pa su se opet natrag vraćale.

Čuđenje gledalaca

3. - Kada se to dugo zbivalo, u gledateljima je pobuđivalo ne malo čuđenje. Pošto bi prva zvijer ostala bez učinka, na jednoga se te istoga mučenika puštala druga i treća.

Mladi kršćanin pred zvijerima

4. - Kod svega toga na udivljenje bijaše neustrašiva postojanost tih svetih kao i očvrsnula i nepokolebljiva otpornost u mladim tijelima.

Moglo se vidjeti po dobi mlada čovjeka, s nepunih dvadeset godina. Stajaše uspravan bez lanaca. Ruke je ispružio u obliku križa. Božanstvo je molio najmirnije neuznemirenim i nepokolebljivim duhom. Niti se micao niti odstupao s mjesta na kojem je stajao. Medvjedi i leopardi odisahu žestinu i smrt. Gotovo su dodirivali njegovo tijelo. Ipak su, ne znam kako, božanskom i neizrecivom snagom, usta, tako reći, držali zatvorena. I odjednom su opet natrag trčali. Taj bijaše takav.

Petorica mučenika

5. - Ali moglo se promatrati i druge. Bilo ih je u sve pet. Bacili su ih pred razjarena bika. Bik je ostale - pogane - koji su prilazili rogovima bacao u zrak i komadao. Ostavljao ih je, uspravljene, na pola mrtve. Nogama je i rogovima, bodući, udarao tamo i amo. Kada je zbog nadražaja od usijanoga željeza odisao bijes i opasnost, sveta ga je Providnost natrag odvlačila. Kako ni on nije spomenutima nanio ništa nepravedna, na njih su poslali neke druge zvijeri.

Smrt od mača

6. - Poslije strašnih i različitih njihovih nasrtaja sve su ih pogubili mačem. Umjesto u zemlju i grobove, izručili su ih morskim valovima.

Osmo poglavlje

EGIPATSKI MUČENICI

Takav bijaše boj što su ga u Tiru za pravu vjeru očitovali egipatski borci. Ali svatko će se također diviti među njima i onima koji su kao mučenici svjedočili i u vlastitoj zemlji. Tu su mnogobrojni muževi, žene i djeca privremeni život zapostavili u korist nauka našega Spasitelja. Podnijeli su različitu smrt. Poslije struganja i savijanja na konjice te nakon stravičnih bičevanja i bezbroja drugih različitih mučenja koja su i za uho jeziva, neke bacahu u varu, a druge utapahu u moru. Drugi su odvažno vlastite glave pružali onima koji su ih odsjecali. Neki su umirali za vrijeme mučenja. Drugi su pogibali od gladi. Opet, drugi, bijahu raspeti. Neki kako je običaj kod zločinaca, a neki opet i gore: bili su

prikovani glavom prema dolje. Ostavljali su ih žive dok na samim vješalima ne pomru od gladi.

Deveto poglavlje
(9,1-8)

TEBAIDSKI MUČENICI

Neopisivost mučenja

1. - Zlostavljanja i muke koje su pretrpjeli mučenici u Tebaidi nadvisuju svaku riječ. Bili su po cijelome tijelu izgrebeni školjkama kao noktima sve do napuštanja života. Žene su vezali za jednu nogu te glavom prema dolje kao da su nad zemljom i zračne uvis vukli pomoću određenih naprava. Bile su posve nage. Tijelo im nije ništa prekrivalo. To je svim gledateljima pružalo najsramotniji, od svega najokrutniji i najneugodniji prizor.

Mučenja po stablima

2. - Opet neki drugi umirahu povezani na stabla i debla. Najčvršće su grane stanovitim napravama privlačili u jedno. Na svaku su od njih protezali noge mučenikâ. Grane su puštali da se vrate na ono što im je po naravi. Tako su protiv onih za koje su to smislili postizali zajedničko rastavljanje udova.

Dugo progonstvo

3. - Međutim, sve se to nije događalo kroz nekoliko dana ili neko kratko vrijeme nego kroz dugi razmak čitavih godina. Sad bi pogubili više od deset, a sada više od dvadeset osoba. Neki put nije ih bilo manje od trideset, a kadšto blizu šezdeset. Opet je jednom u jedan dan bilo ubijeno stotinu muževa zajedno s malom djecom i ženama. Bijahu osuđeni na razne kazne koje su se smjenjivale.

Neposredni izvještaj

4. - Budući da osobno bijasmo na mjestima, gledali smo kako su mnogi pretrpjeli da im je zajedno isti dan odsječena glava. Drugi su podnijeli kaznu posredstvom vatre. Mač koji ubijaše bio je slomljen jer je postao slab. Sami pak ubojice naizmjenično su jedan drugoga smjenjivali.

Radosni mučenici

5. - Tada smo s drugima promatrali kod onih koji su povjerovali u Božjega Krista najčudesniji žar, uistinu božansku snagu i polet. Istodobno s presudom protiv prvih, drugi su od drugda skakali na govornicu pred suca. Izjavljivali su da su kršćani. Uopće se nisu brinuli za strahovita i oblikom raznolika mučenja. Slobodno su, bez uzbuđenja, govorili o bogoštovlju prema Bogu svega što postoji. Prihvaćali su uz radost, smijeh i veselje zadnju smrtnu presudu. Tako su do samoga zadnjega izdisaja upućivali Bogu svega pjesmu psalama, himne i zahvale.

Naročiti mučenici

6. - Ti su, dakle, bili divni. Ali su još divniji bili oni koji su se odlikovali bogatstvom, plemenitim rodom, slavom, rječitošću i filozofijom. Ipak su sve stavili na drugo mjesto u odnosu na pravo bogoštovlje i vjeru u našega Spasitelja i Gospodina Isusa Krista.

Filoromos i Fileas

7. - Takav bijaše Filoromos. Obnašao je stanovitu vlast nad carskim gospodarstvom u Aleksandriji. On je u skladu s rimskim ugledom i činom, uz vojničku tjelesnu pratnju, svaki dan prosuđivao. Fileas, biskup Tmujske crkve, u domovini je bio na glasu kao čovjek javnoga djelovanja, službe i filozofskih znanja.

Obojica su mučenici

8. - Brojni i mnogi prijatelji po krvi kao i drugi molili su ih - jednako i upravnici višega stupnja pa čak ih je pozivao i sami sudac - da se smiluju i poštede djecu i žene. Ali oni se time nipošto nisu dali privući te odabrati ljubav prema životu, a prezreti propise našega Spasitelja glede priznavanja i nijekanja. Muževnim i filozofskim razmišljanjem ili - još točnije - pobožnom i Bogom ljubljenom dušom, oduprli su se sučevim prijetnjama i zlostavljanjima. Obojici su odsjekli glavu.

Deseto poglavlje
(10,1-12)

FILEASOVO PISMO

Uvodna napomena

1. - Budući da smo kazali kako je Fileas bio dostojan velike cijene i zbog svjetovnih znanja, neka pristupi kao vlastiti svjedok za samoga sebe. Neka, k tome, pokaže kakav je osobno bio nekoć. Neka riječima što slijede[1998] neusporedivo pomnije od nas ispripovijedi mučenja koja su se u Aleksandriji zbila u njegovo vrijeme.

Iz Fileasova pisma Tmuićanima

Fil 2,6-8

2. - "Svi se ti primjeri i uzorci i lijepi znaci za nas nalaze u božanskim i svetim Pismima. Sveti mučenici s nama nisu nimalo oklijevali. Oko su duše očito upravili prema Bogu koji je nad svime. Prihvativši u pameti smrt za pravu vjeru, čvrsto su držali poziv. Znali su da se Gospodin naš Isus Krist radi nas utjelovio da uništi svaki grijeh te da nam je priskrbio potrebito za ulazak u vječni život. On, naime, "nije smatrao otimačinom biti jednak Bogu već je sebe, uzevši oblik sluge, učinio praznim te je samoga sebe, kao čovjek utvrđen vanjštinom, ponizio do smrti, ali smrti na križu".

[1998] Usp. B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, 93.

1 Kor 12,31 i 1 Iv 4,18

3. - "Radi toga su kristonosni mučenici koji su čeznuli za većim milosnim darovima[1999] izdržavali - neki ne jedanput već i po drugi put - svaku muku i svakovrsno smišljena mučenja kao i sve prijetnje koje su protiv njih, dičeći se, ne samo riječima nego i djelima upravljali stražari. Oni ipak odluku nisu izdali jer savršena ljubav vani izbacuje strah.[2000]

Razni udarci

4. - Koja bi riječ bila dovoljna da opiše njihovu vrlinu i hrabrost kod svakoga mučenja? Svima koji su htjeli bilo je zlostavljanje dopušteno. Jedni su tukli batinama, drugi štapovima, neki bičevima, drugi opet remenjem te neki užetima.

Strašna zloća

5. - Prizor se mučenja doduše mijenjao, ali je u njemu bila silna zloća. Neki su, ruku otraga vezanih, bili pričvršćeni o drvo dok je svaki ud bio rastegnut stanovitim strojevima. Potom, u takvome položaju, mučitelji su na zapovijed napadali na cijelo tijelo - a ne samo na rebra kao ubojice - i na trbuh i na listove i na obraze. Kažnjavahu obrambenim sredstvima. Druge su obješali privezujući ih o vrata za jednu ruku. Od svake je druge patnje gora kada su članci i udovi nategnuti. Druge su licem u lice vezali o stupove, a noge ne doticahu tlo. Povezi bi se od tjelesne težine s napetošću silno napeli i nategnuli.

Cjelodnevno mučenje

6. - Izneseno nisu trpjeli samo onoliko koliko im je upravitelj koji im nije davao počinak govorio nego gotovo cijeli dan. Kada je drugima odlazio, ostavljao je podložnike svoje vlasti da na ove gledaju da li će netko, svladan mučenjima, odlučiti da popusti. Inače je naređivao da okrutno prilaze svezanima. Kada su se potom borili sa smrću, spuštali su ih i vukli po zemlji.

[1999] Usp. 1 Kor 12,31.
[2000] Usp. 1 Iv 4,18.

Potpuni prezir

7. - Dotičnima nije do nas bilo nimalo stalo. Tako su razmišljali i postupali kao da ni ne postojimo. To su drugo mučenje, kao suprotnosti, pronašli nakon udaraca.

Dodatna mučenja

8. - Neki su, poslije muka, ležali na kladama obiju ruku rastegnutih četvrtim otvorom. Iz nužde su na kladama bili na leđima jer su bili nemoćni zbog toga što su im još u pameti bile svježe rane od udaraca po svemu tijelu. Drugi su, oboreni na tlo, ležali od ponovljenoga juriša mučenjima. Gledaocima su pružali sliku strašniju od čina. Na tjelesima su nosili šarolike i različite oblike od mučenja.

Posljedice mučenja

9. - S time bijaše tako. Jedni su, zasramivši odvažnošću protivnika, umrli za mučenja pri ispitivanju. Druge su, napola mrtve, zajedno zatvorili u tamnicu. Umrli su, izmučeni patnjama, nekoliko dana kasnije. Ostali su po njezi iznova zadobili snage. S vremenom i boravkom u zatvoru postali su odvažniji.

Izl 22,20 i 20,3

10. - Kada, dakle, pred postavljenim izborom bi naloženo da se onaj tko dotakne nečistu žrtvu ne uznemiruje već da od njih dobije prokletu slobodu, ali da se onaj tko žrtvuje osudi na smrtnu kaznu, spomenuti uopće nisu oklijevali. Veselo su pristali na smrt. Znali su, naime, što su nam propisala Sveta pisma. Bi rečeno: "Tko žrtvuje drugim bogovima, on će se iskorijeniti". I opet: "Osim mene nećeš imati druge bogove."

Pismo iz zatvora

11. - Takve bijahu riječi mučenika koji je pravi filozof i bogoljubiv

čovjek. Napisao ih je za braću vlastite zajednice[2001] prije konačne presude dok je još bio pod tamničkom stegom. Izložio je i osobne prilike, ali je također braću potaknuo da u Kristu čvrsto drže pravu vjeru kada sam domalo premine.

Pitanja

12. - Treba li uopće dugo govoriti? Treba li kod božanstvenih mučenika po nastanjenome svijetu nove bojeve slagati na nove: pogotovu kada više nisu pod općim zakonom nego pod načinom opkoljenih u ratu?

Jedanaesto poglavlje
(11,1-2)

MUČENICI U FRIGIJI I MUČENIK ADAUKT

Frigijski mučenici

1. - Baš tada su oklopnici opkolili gradić u Frigiji, čitav u cjelini nastanjen kršćanima. I vatru su potpalili. Sažgali su ih s malom djecom i ženama dok zazivahu Boga koji je nad svime. To je bilo zato što se cijelo stanovništvo - svi gradski stanovnici, sami procjenitelji kao i zapovjednici s čitavim činovništvom i sa svim pukom - priznalo kršćanima. Nipošto nisu pristali poslušati one koji su zapovjedili da se iskaže štovanje kumirima.

Adaukt

2. - Bio je još jedan. Postigao je rimsku čast. Imenom je Adaukt. Rodom je od uglednih u Italiji. Taj je čovjek prošao kod vladara svaki stupanj. Bezprijekorno je išao kroz redovne upravne službe poglavarstva i općinstva. Oni to tako zovu. Ali Adaukt se, uz to, prije svega proslavio ispravnostima u bogoštovlju i vjeroispovijedima u Božjega Krista. Bio je urešen krunom mučeništva. Za vjeru je pretrpio muku za samoga obavljanja opće službe.

[2001] Fileas je bio biskup u egipatskome gradu Tmuisu.

Dvanaesto poglavlje
(12,1-11)

MUČENICI RAZNIH KRAJEVA

Arabija, Kapadocija, Mezopotamija, Aleksandrija

1. - Treba li da sada ostale spomenem po imenu, nabrojim mnoštvo ljudi i oživim najrazličitije patnje divnih mučenika? Čas su bili sjekirama pogubljeni - tako se dogodilo onima u Arabiji - a čas su im noge lomili: tako se zbilo onima u Kapadociji. Katkada su bili u vis za noge obješeni, glavom prema zemlji. Ispod bi se potpalila lagana vatra pa bi se ugušili dimom dignutim od zapaljene tvari. To se učinilo mučenicima u Mezopotamiji. Neki put su im odrezali nos, uši i ruke. Drugima su isjekli tjelesne udove i dijelove. Tako je bilo u Aleksandriji.

Antiohija

2. - Treba li oživjeti sjećanje na one koje su u Antiohiji pekli na ognjenim roštiljima, ali ne u vidu smrti nego zbog dugotrajne muke ili na druge koji su radije desnicu stavljali u samu vatru nego da dodirnu gnusobnu žrtvu? Neki su među njima, izbjegavajući iskušenje, prije nego su ih uhvatili i pali u protivničke ruke sami sebe strmoglavljivali s vrha visokih zgrada. Smatrali su da je smrt prema okrutnosti bezbožnika zarada.

Majka i kćeri

3. - Bijaše jedna žena u duši kreposna, tijelom žena. Inače je među svima u Antiohiji bila na glasu bogatstvom, podrijetlom i ugledom. Odgojila je dvije djevojčice kao djevice. Odlikovale su se tjelesnom ljepotom i cvjetnošću. Žena ih je odgojila u vjerskim propisima. Prema njima se pak probudila silna zavist. Sve se poduzelo da se otkrije gdje se kriju. Pošto se doznalo da žive po strani, s oprezom su ih pozvali u Antiohiju, ali su upale u vojničku zasjedu. Žena je uvidjela da ne može ni samoj sebi ni kćerima pomoći. U razgovoru je kćerima iznijela strahote

što ih čekaju od ljudi i opasnost od bluda koji je ono što je najnepodnošljivije. Sebi je i djevojkama savjetovala da to ne treba trpjeti ni slušanjem krajem ušiju. Rekla je: od svake je smrti kao i od umiranja gore stavljanje duše u ropstvo zlodusima. Kao jedino rješenje kod svega toga predložila je bijeg Gospodinu.

Smrt svih triju

4. - Potom su stvorile zajedničku odluku. Tijelo su lijepo zaodjele haljinama. Kada su bile na samoj polovici puta, zamolile su stražare da se nešto malo odmaknu. Same su se bacile u rijeku što je tu protjecala.

Djevice i mučenice

5. - Navedene su, dakle, učinile, po svoju. Međutim, u istoj su Antiohiji bile druge dvije djevice: u svemu dostojne Boga i prave sestre. Rodom su bile slavne, životom blistave, po dobi mlade, tijelom lijepe, dušom časne, vladanjem pobožne, marljivošću divne. Kao da zemlja nije mogla nositi takve, sluge su zloduha naredile da se bace u more. To, dakle, o njima.

Pontski mučenici

6. - Neki su na Pontu pretrpjeli što i kod slušanja ulijeva srh. Jednima su zaoštrenim trskama kod vrha noktiju proboli prste na rukama. Drugima su u vatri rastaljenim olovom, tom provrelom i užarenom tvari, polili leđa i spržili tjelesne udove koji su posebice od najpreče nužde.

Suci

7. - I drugi su u skrovitim udovima i ponutrici podnijeli stidne, nemilosrdne i riječju neiskazive patnje. Izmišljali su ih veoma častoljubivi, najpošteniji i najčestitiji suci.[2002] Oni su svoju okrutnost prikazivali kao vrlinu mudrosti. Pronađenim, uvijek novim, mučenjima nastojali su jedni druge nadvisiti kao nagradama pri natjecanju.

[2002] Tu je Euzebije očito posegnuo za ironijom i sarkazmom.

Kraj najtežega

8. - Konac je nesrećama bio kada su se progonitelji - uostalom zamoreni prekomjernošću zala i posustali od ubijanja te svladani zadovoljenjem i zasićenošću prolijevanja krvi - okrenuli onome što su sami smatrali čestitim i čovjekoljubivim. Tako se stekao dojam da protiv nas više neće poduzimati ništa strašno.

Obustavljanje smrtne kazne

9. - Govorili su da ne priliči gradove onečistiti krvlju ljudi istoga plemena niti s okrutnosti optuživati najvišu carsku vlast koja je prema svima blagonaklona i blaga. Radije treba na sve protegnuti dobročinstvo čovjekoljubive i vladarske moći pa kršćane više smrću ne kažnjavati. Dokinuće je te kazne protiv nas, po njima, posljedica čovjekoljublja onih koji vladaju.

Ublaženje kazni

10. - Nakon toga je došla zapovijed da se vade oči i osakati jedna ruka. To je za bezbožnike bila čovjekoljubivost i najneznatnija od kazni protiv nas. Upravo zbog toga nevjerničkog čovjekoljublja nije više moguće ni izreći veliki broj, mimo svakoga razloga, najprije mačem iskopanih očiju i potom spaljenih u ognju kao i, uz to, lijevih nogu onesposobljenih spaljivanjem tetiva. Potom su takve osuđivali da u pokrajini vade bakar, ali ne toliko radi koristi koliko iz zloće za bol. Drugi su, uza sve te, podlegli u drugim bojevima. Nemoguće ih je nabrojiti jer njihovi podvizi nadmašuju svaku riječ.

Mučenički bezbroj

11. - Po svemu su obitovanome svijetu u naznačenome blistali sjajni Kristovi mučenici. Jasno je da je njihova odvažnost posvuda pogađala gledatelje. Sami su sobom pružali očevidne dokaze za doista božansku i neizrecivu snagu našega Spasitelja. Bilo bi predugo, kada to i ne bi bilo nemoguće, svakoga po imenu spomenuti.

Trinaesto poglavlje
(13,1-15)

MUČENICI I DRUŠTVENI DOGAĐAJI

Antim Nikomedijski

1. - Od crkvenih vođa koji su u poznatim gradovima mučenički svjedočili, u stupove svetih Kristova kraljevstva treba nam kao prvoga mučenika obznaniti biskupa grada Nikomedije. Bila mu je glava odsječena. To je Antim.[2003]

Lucijan Antiohijski

2. - Lucijan je od mučenika u Antiohiji. Bio je svećenik tamošnje zajednice, cijeloga života odličan. On je u carevoj prisutnosti, u Nikomediji, Kristovo nebesko kraljevstvo navijestio riječju po obrani, a potom i djelima.[2004]

Tiranion, Zenobije i Silvan

3. - Najslavniji su među mučenicima u Feniciji nadasve Bogu dragi pastiri Kristovih stada. To su: Tiranion, biskup Crkve u Tiru; Zenobije, svećenik Crkve u Sidonu i još Silvan, biskup Crkava u okolici Emese.

Dodatak o spomenutima

4. - Silvan je u samoj Emesi s drugima postao hrana divljim životinjama. Primljen je u zborove mučenika. Druga su dvojica u Antiohiji ustrajnošću do smrti proslavili Božju Riječ. Biskupa su Tiraniona izručili morskim dubinama. Zenobije, odlični liječnik, odvažno je umro u patnjama koje su mu nanesene u rebra.

2003 Antim je mučen na samome početku progona g. 303.

2004 Lucijan je bio podrijetlom iz Samosate. Redovito se kaže da je utemeljio Antiohijsku teološku školu. O njemu vidi: B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie,* 214-215; J. PAVIĆ-T. Z. TENŠEK, *Patrologija,* 120; J. QUASTEN, *Patrologia,* I, 386-387; H. JEDIN, *Povijest,* 268.

Silvan, Pelej i Nil

5. - Među palestinskim mučenicima Silvanu, biskupu Crkava oko Gaze, s ostalih trideset i devet bi odrubljena glava u bakrenim rudokopima u Fenoru. Tu su također posredstvom vatre podnijeli smrt egipatski biskupi Pelej i Nil.

Pamfil Cezarejski

6. - Među navedenima dužni smo spomenuti svećenika Pamfila, veliku slavu cezarejskoga kršćanstva. Bio je od svih najdivniji u našemu naraštaju. Opisat ćemo, kada dođe trenutak, vrsnoću njegovih muževnih djela.[2005]

Petar Aleksandrijski i drugi mučenici

7. - Među onima koji su slavno preminuli u Aleksandriji, cijelome Egiptu i Tebaidi kao prvoga navodimo Petra. Bio je biskup same Aleksandrije, božanstveni uzor poučavatelja bogoštovlja u Kristu.[2006] S njime bijahu usavršeni Kristovi mučenici, svećenici: Faust, Dios i Amonije kao i biskup egipatskih Crkava: Fileas, Hezihije, Pahomije i Teodor. Uz njih su također bezbrojni drugi slavni. Spominju se u zajednicama prema kraju i mjestu. Na nas ne spada pisati spis o bitkama koje su oni po cijelome svijetu vojevali glede bogoštovlja prema božanstvu niti do u tančine sastavljati povijest o svakoj pojedinosti što im se dogodila. To je vlastito onima koji su te događaje imali pred očima. Drugim ćemo djelom onima poslije nas učiniti poznatima one kod kojih sam osobno bio nazočan.[2007]

Nacrt nastavka

8. - U ovoj ću knjizi kazanome dodati opoziv učinjenoga protiv nas

2005 Pamfila smo češće spominjali.

2006 Već smo istaknuli Petra Aleksandrijskoga. Redovito se kaže da je on posljednji mučenik. Mučeništvo je prigrlio 25. studenoga 311.

2007 To je Euzebije učinio u djelu *Palestinski mučenici.* O djelu govorimo u trećem uvodnom poglavlju pod br. 11.

kao i to što se sve zbilo od početka progona. Čitateljima će, naime, biti od najveće koristi.

Blagonaklonost carstva

9. - Koja je riječ u stanju izraziti kolikim je obiljem i plodnošću godina sve vrijeme prije rata protiv nas bila u dobru počašćena rimska vlast kada je prema nama bila prijateljska i miroljubiva? Pošto su oni koji imaju opću vlast navršili desetogodište[2008] i dvadesetogodište[2009] upravljanja, to su okončali u slavama, narodnim svečanostima, veselim gozbama i zabavama uz potpuni i čvrsti mir.

Nagla promjena

10. - Na taj se način njihova moć bez zapreke uvećavala i svakim danom rasla kad su odjednom obustavili mir s nama i započeli nepomirljivi sukob. Još im se nije ni ispunilo drugo godište te promjene kada se zbilo nešto neugodno po cijelu vlast i preokrenulo svekolika zbivanja.

Podjela carstva

11. - Prvoga je od naznačenih spopala zlokobna bolest od koje su vlastitosti njegova uma zapale u ludilo.[2010] S onim koji je s njime imao čast drugoga položaja opet je prigrlio obični građanski život.[2011] Ali to se nije tako okončalo. Cjelina se vlasti razdijelila na dva dijela što se, koliko je predano sjećanju, inače nije nikada prije zbilo.[2012]

Car Konstancije

12. - Nije u međuvremenu proteklo mnogo vremena. Car

[2008] Desetu godinu vlasti mogli su g. 303. proslaviti Galerije i Konstancije Klor.
[2009] Dioklecijan je 20. studenoga g. 303. u Rimu proslavio dvadesetu obljetnicu svoga vladanja. Svoju dvadesetu obljetnicu vladanja Maksimijan je proslavio 1. svibnja g. 305.
[2010] Po Euzebiju Cezarejskome Dioklecijan, obolivši umno, napušta vlast.
[2011] Maksimijan i Dioklecijan objavljuju odstupanje s vlasti 1. svibnja g. 305.
[2012] Rimskim carstvom poslije Dioklecijana i Maksimijana upravljaju: Galerije, Konstancije Klor, Sever i Maksimin Daja.

Konstancije[2013] koji je cijeloga života bio nadasve blago i ljubazno raspoložen prema podložnima i skroz na skroz prijateljski prema božanskome nauku, umjesto sebe je ostavio rođenoga sina Konstantina za vladara i Augusta.[2014] Život je dovršio općim zakonom naravi. Carevi su Konstancija, prvoga, javno uvrstili među bogove. Poslije smrti je počašćen svekolikom čašću što se duguje svakome caru. Bio je od svih careva najpošteniji i najmilostiviji.

Lik cara Konstancija

13. - Jedini je od svih Konstancije u naše doba svekoliko vrijeme vladanja proveo dostojno vrhovne vlasti. I inače se prema svima ponašao najpovoljnije i najdobrotvornije. Nikada nije sudjelovao u ratu protiv nas. Čak je, pod sobom, ljude bogoštovlja čuvao neoštećenima i nevrijeđanima. Crkvene kuće nije razarao niti je što drugo kao novo učinio protiv nas. Kraj mu je života bio sretan i triput blažen. Jedini je preminuo blago i slavno pri svome vladanju uz zakonitoga nasljednika, vlastitoga sina koji je prije svega u svemu razborit i veoma pobožan.

Carevi Konstantin i Licinije

14. - Konstancijeva sina Konstantina odmah su vrhovnim najpotpunijim vladarom proglasili vojnici[2015] i kudikamo prije svih sami najviši kralj Bog. On se, s obzirom na naš nauk, pokazao revniteljem očeve pobožnosti. Konstantin je bio takav. U isto je vrijeme Licinije proglašen vladarom i Augustom zajedničkim glasom onih koji su vladali.[2016]

Car Maksimin

15. - Dotično je strašno ražalostilo Maksimina. Sve je dotle od svih nazivan samo Cezarom. Ali kako je bio potpuni tiranin, sam je za se

[2013] Car Konstancije Klor preminuo je 25. srpnja g. 306.
[2014] Car Konstantin Veliki vladao je od g. 306. do g. 337. O njegovu odnosu prema kršćanstvu vidi H. JEDIN, *Povijest*, 433-454.
[2015] To se odnosi na rimsku vojsku koja se nalazila u Britaniji.
[2016] Licinija za Augusta odabiru g. 307. carevi Dioklecijan, Galerije i Maksimijan.

prigrlio čast. Bio je August, ali je on to postao po samome sebi.[2017] Istodobno je onaj o kome rekosmo da je službu poslije odreknuća ponovno preuzeo bio uhićen jer je smrtnu zasjedu smišljao Konstantinu. Umro je sramotnom smrću.[2018] On je bio prvi kome su kao opaku i nadasve bezbožnome uništili počasne zapise, kipove i sve drugo što je uobičajeni poklon.[2019]

Četrnaesto poglavlje
(14,1-18)

CAREVI MAKSENCIJE I MAKSIMIN

Himba cara Maksencija

1. - Sin prethodnoga[2020] Maksencije u Rimu je uspostavio samovlast. Na početku je, iz dopadanja i ulagivanja rimskome narodu, hinio našu vjeru. Radi toga je podanicima naredio da popuste u proganjanju kršćana. Hinio je pravo bogoštovlje da se prikaže kao susretljiv i blaži od predšasnika.[2021]

Bludništvo cara Maksencija

2. - Ali Maksencije se nije takvim očitovao djelima kako su se ljudi nadali. Nasukao se na sve opačine. Nije izostavio nijedno gnusobno ni raskalašeno djelo. Odao se bludu i svakovrsnoj pokvarenosti. Rastavljao je zakonite žene od muževa, zlostavljao ih na najsramotniji način i zatim vraćao muževima. To nije obavljao ni poduzimao s nepoznatim ženama koje nisu bile na glasu. Naprotiv, zlo je postupao s najodličnijima: poglavito sa samim prvacima u Rimskome senatu.

[2017] Vojska je Maksimina proglasila Augustom g. 308. On kao car vlada od g. 309. do g. 314. Njega je koji se inače naziva Dajom pobijedio car Konstantin Veliki. O Maksiminovu stajalištu prema kršćanstvu vidi H. JEDIN, *Povijest,* 435.

[2018] To se odnosi na cara Maksimina koji je kovao zavjeru protiv Konstantina Velikoga. Maksimin je umro g. 310. Bio je prisiljen na samoubojstvo ili je bio ubijen: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 32 bilj. 18.

[2019] Tu se Euzebiju Cezarejskome potkrala netočnost: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 32 bilj. 18.

[2020] To je car Maksimijan.

[2021] Car Maksencije vlada od g. 306. do g. 312. Tada ga je pobijedio Konstantin Veliki. O Maksencijevu gledanju na kršćanstvo usp. H. JEDIN, *Povijest,* 440.

Maksencije ubojica naroda

3. - Svi koji se Maksencija bojahu, narodi i upravnici, slavni i neslavni, bili su izmučeni od strašne samovlasti. Premda su čuvali smirenost i podnosili gorko sužanjstvo, nije bilo nikakve promjene tiraninove ubilačke okrutnosti. Tada je, uz neznatni povod, svojoj tjelesnoj straži dopuštao ubijanje puka. Bijaše u sred grada pogubljeno silno mnoštvo rimskoga pučanstva, ali nipošto kopljima i oružjem Scita ili barbara već samih sunarodnjaka.

Maksencije ubojica senatora

4. - Uopće se ne može pobrojiti koliki je broj senatorskih ubojstava izvršio iz nasrtaja na imetak. Inače je iz posve izmišljenih razloga bio smaknut ogroman broj ljudi.

Vračanje cara Maksencija

5. - Skrajnost u zlu tiranina je odvela vračanju. Čas je u magijske svrhe parao trudne žene, a čas pretraživao ponutrice netom rođene dječice. Davio je i lavove. Također je sastavljao neke nebrojive zazive zlodusima i rat otklanjao žrtvama. U tome mu je ležala sva nada u ratnu pobjedu.

Opće stanje u Rimu

6. - Taj je, dakle, tiranski vladao Rimom. Uopće se ne da kazati kojim je činom zasužnjio podanike. Svakako se već i nužna prehrana našla u krajnjoj oskudici i nedostatku. Sličan, kao u Rimu, ni drugdje naši suvremenici ne spominju.

Car Maksimin tiranin

7. - Maksimin bijaše tiranin na Istoku. Potajno je, kao s bratom po zloći, sklopio prijateljstvo s tiraninom u Rimu. Brinuo se da se to kroz dugo razdoblje prekrije. Ipak je razotkriven i na posljetku po zasluzi

kažnjen.

Strašljivost i praznovjerje cara Maksimina

8. - Svatko se divio kako je Maksimin uznosio svoja srodstva i bratstva ili točnije prvenstva po zlima i pobjedničke nagrade u zloći s tiraninom u Rimu. Maksimin je prve među vračima i čarobnjacima častio najvišom počasti. Bio je do krajnosti plašljiv i praznovjeran. Visoko je držao do zavaravanja po kumirima i zlodusima. Bez gatanja i proricanja nije, tako reći, bio sposoban - ne bi se usudio - ni nokat pomaknuti.

Maksiminova obnova poganstva

9. - Maksimin je zbog navedenoga protiv nas žešće i češće od predšasnika nasrtao progonstvom. Naredio je da se u svakome gradu podignu hramovi i s marom obnove sveti gajevi koji su bili tijekom vremena uništeni. U svako je mjesto i grad postavio svećenike kumira i nad njima za svaku pokrajinu kao velikoga svećenika jednoga od visokih činovnika. Toga je nadasve odlikovao u svakoj službi uz vojničku četu i tjelesnu stražu. Svim je vračima kao tobože pobožnim ljudima i bogovima dragima izobilno kao dar darivao upravljanja i najviše povlastice.

Izrabljivanja cara Maksimina

10. - Polazeći od iznesenoga Maksimin je - prikupljanjima zlata, srebra i neizrecivih blaga kao i najtežim optužbama na krivi iskaz i inače drugim nepravdama - mučio i tlačio ne samo jedan grad i kraj nego bez izuzetka sve pokrajine pod sobom. Pošto bi od bogatih oteo imutke naslijeđene od predaka, hrpimice je blaga i gomile novca poklanjao ulizicama oko sebe.

Maksimin kao pijanica

11. - Maksimin je kod pijančevanja i opijanja dotle dotjerao da je u pijankama bio udaren i silazio je s pameti. Dok je bio pijan, izdavao je takve zapovijedi da bi se za njih kajao kada bi sutradan došao sebi.

Nikoga nije puštao preda se u pijanstvu i rasipnosti. Sama je sebe postavio učiteljem u zlu onima koji su oko njega zapovijedali i bili podložnici. Vojsku je razmazio uvodeći svaku razuzdanost i raskalašenost. Upravitelje je i vojskovođe poticao na otimačine i pohlepu da prema podložnima zajedno s njime donekle budu tirani.

Maksiminova bludništva

12. - Da li treba spomenuti strastvena sramna djela toga čovjeka ili nabrojiti mnoštvo žena što ih je naveo na preljub? Maksimin doista nije prolazio nekim gradom da svaki put ne bi počinio preljub sa ženama i otmice djevica.

Stav kršćanskih muževa

13. - Dotično mu je uspjevalo kod sviju, samo ne kod kršćana. Oni koji su prezirali smrt, nisu uopće ništa držali do njegove silne tiranije. Muževi su podnosili: vatru, mač, razapinjanja, divlje životinje, morske dubine, odsjecanja i spaljivanja udova, probadanja i vađenja očiju, sakaćenja cijeloga tijela te glad, rudnike i okove. Pri svemu su tome radije pokazivali strpljivost za bogoštovlje nego na kumire prenosili štovanje prema Bogu.

Ponašanje kršćanki

14. - Nauk božanske Riječi nije žene učinio manje jakima od muževa. Neke su pretrpjele iste bojeve s muževima. Odnijele su iste nagrade za vrlinu. Druge su, odvlačene na blud, radije dušu prepustile smrti nego tijelo pokvarenosti.

Aleksandrijska kršćanka

15. - Od svih što ih je tiranin zavodio na preljub, strasnu je i raskalašenu Maksiminovu dušu odvažnom čvrstoćom nadvladala samo kršćanka koja je u Aleksandriji bila među najznamenitijima i najblistavijima. Uostalom, bila je slavna po bogatstvu, podrijetlom i odgojem. Uspoređeno s čistoćom sve je drugo stavljala na drugo mjesto.

I nju je car mnogo nagovarao. Bila je spremna umrijeti, ali je on nije mogao ubiti jer je u njemu pohota svladavala gnjev. Osudivši je na progonstvo, oduzeo je njezino svekoliko imanje.

Rimska kršćanka

16. - Bijaše također veliki broj i drugih koje nisu mogle ni čuti za prijetnju o bludu od strane narodnih upravitelja. Pretrpjele su svakovrsnu kaznu, mučenje i smrtonosnu osudu. I one su bile divne. Ipak je nadasve bila divna žena koja je u Rimu bila najplemenitijega podrijetla. Bila je najčišća od svih što ih je nastojao oskvrnuti tamošnji tiranin Maksencije koji je isto činio što i Maksimin.

Smrt spomenute

17. - Dotična je doznala, a i ona je bila kršćanka, da se u kući nalaze oni koji za takve poslove služe tiraninu te da je njezin muž koji u Rimu bijaše poglavar pristao iz straha da je ugrabe i odvedu. Ona se za kratko ispričala, ušla u sobicu kao da će uresiti tijelo. Kada je ostala sama, u se je zarinula nož i odmah preminula. Tijelo je ostavila zavodnicima. Samim je djelima koja su zvučnija od svake riječi pokazala svim ljudima koji su sada i koji će kasnije doći da je jedino kod kršćana nesavladivo i neizgubljivo dobro.

Posvudašnje zlo

18. - Uistinu toliko bijaše obilje zla što se u jedno te isto doba proširilo. Vršila su ga dva tiranina koji su međusobno podijelili Istok i Zapad. Tko će, ako traži uzrok svemu tome, posumnjati pri naznaci da je to progon protiv nas: pogotovo što sva ta pomutnja nije prije prestala nego su kršćani dobili slobodu govora?

Petnaesto poglavlje
(15,1-2)

DRUŠTVENE NEPRILIKE

Desetogodišnji progon

1. - Kroz sve desetogodišnje razdoblje progonstva[2022] njihova međusobna zasjeda i rat uopće ne prestajaše. Plovidba je po moru obustavljena. Bilo je nemoguće odnekuda doploviti bez podvrgavanja svakim zlostavljanjima. Ljude su protezali na mučila, svakovrsnim im mučenjima trgali bokove, ispitivali ih da li možda dolaze iz neprijateljske strane. Na kraju su ih osudom podvrgavali križevima i spaljivanju.

Teške prilike

2. - Uz to, naoružavalo se: štitovima, oklopima, strijelima i kopljima kao i pripremanjem ostaloga bojnoga reda. Na svakome su se mjestu uvježbavale troveslarke i oružja za pomorske bitke. Svuda se ništa drugo svaki dan nije očekivalo nego ratni napad. Poslije toga na njih je navalila glad i kuga. O tome ćemo, kada dođe vrijeme, izvijestiti što treba.

Šesnaesto poglavlje
(16, 1-5)

POSVEMAŠNJA PROMJENA

Prestanak progonstva

1. - Za cijeloga se progona provlačilo ono zlo što je naznačeno. Progonstvo je posve prestalo s desetom godinom.[2023] Međutim, već je nakon osme godine[2024] počelo jenjavati. Kada je, naime, božanska i

[2022] Euzebije ima pred očima razdoblje od 24. veljače g. 303. kada je Dioklecijan zapovjedio progon kršćana pa do g. 313. kada su konvencijom u Milanu kršćani stekli slobodu.
[2023] To je g. 312.-313.
[2024] To je g. 310.-311.

milosrdna milost prema nama očitovala dobrohotni i milosrdni nazor, upravo su tada vladari ovoga vremena - oni sami koji su nekoć protiv nas podizali ratove - na najizvanredniji način promijenili stanovište. Zapjevali su prvotnu pjesmu. Dobrohotnim i miroljubivim propisima i odredbama prema nama ugasili su silno razbuktali požar progonstva.

Djelo Providnosti

2. - Tome nije bio uzrok ništa ljudsko pa ni vladarsko smilovanje niti čovjekoljublje. Daleko od toga! Vladari su protiv nas od početka pa sve do toga doba sve više i to danomice sve okrutnije smišljali: svaki su put protiv nas obnavljali najrazličitijim sredstvima drukčija zlostavljanja. Očevidno je, zapravo, očitovanje same božanske Providnosti koja se sama izmirila s narodom, ali je također krenula protiv začetnika zala. Pogodila ga je, dakle, kazna poslana od Boga. Počela je od samoga njegova tijela i dospjela sve do duše.[2025]

3.[2026]

Careva bolest

4. - Cara je odjednom spopao čir sred skrovitih tjelesnih udova, potom rana kao fistula u debelome crijevu i neiscjeljivo izjedanje od toga po najdubljoj ponutrici. Otuda se rađalo neizrecivo mnoštvo crva i odisao je smrtonosni zadah. Svekolika se careva težina iz prekomjernosti prije bolesti promijenila u najviši stupanj obilja sala što se tada raspadalo. Onima koji su se približavali pružaše nepodnosiv prizor koji je ulijevao najvišu jezu.

Ubijeni liječnici

5. - Oni među liječnicima koji nisu uopće bili u mogućnosti podnijeti pretjeranu neobičnost zadaha bili su udavljeni. Oni pak koji uopće nikako nisu bili u stanju pomoći svemu tome nateklome tijelu i palom u beznađe glede ozdravljenja, nemilosrdno su bili posmicani.

[2025] Euzebije pred očima ima cara Galerija.
[2026] U izvorniku je taj broj izostavljen.

Sedamnaesto poglavlje
(17,1-11)

ODREDBA CARA GALERIJA

Urazumljeni car

1. - Car je, boreći se s onakvim nevoljama, postao svjestan svega na što se odvažio protiv pobožnih ljudi.[2027] Pošto je u sebi sabrao misao, prije svega priznao je Boga koji je nad svime. Zatim je sazvao svoje ljude. Naredio je da ništa ne odlažu već zaustave progonstvo protiv kršćana te da kršćane carskim zakonom i odredbom sile neka grade svoje crkve, vrše uobičajeno i molitve obavljaju za carstvo.

Sami čin

2. - Po riječi je odmah slijedilo djelo. Po gradovima su se obznanile carske odredbe.[2028] Sadržavale su, na način kako slijedi, opozive uredaba protiv nas.[2029]

Puni Galerijev naslov

3. - "Car, cezar Galerije Valerije Maksimian, nepobjedivi August, najveći veliki svećenik, najveći Germanik, najveći Egipćanin, najveći Tebaićanin, petput najveći Sarmaćanin, dvaput najveći Perzijac, šesput najveći stanovnik Karpski, najveći Armenijac, najveći Medijac, najveći Abijadenac, dvadeset puta s tribunskom vlasti, devetnaest puta zapovjednik, konzul osam puta, otac domovine, prokonzul.

Car Konstantin

4. - I car, cezar Flavije Valerije Konstantin, pobožni, sretni,

---

[2027] To je car Galerije.
[2028] U izvorniku je riječ διάταγμα, uredba, naredba.
[2029] Euzebije tu bilježi odredbu cara Galerija. Odredba je nastala 30. travnja g. 311. Car Galerije umire iste godine u svibnju.

nepobjedivi August, najveći veliki svećenik, tribunske vlasti, petput zapovjednik, konzul, otac domovine, prokonzul.

5.[2030]

O kršćanima

6. - Između ostaloga što kao korisno i probitačno za narode odredismo, mi smo najprije htjeli sve ispraviti prema drevnim zakonima i narodnome rimskome shvaćanju. Pobrinuli smo se da se i kršćani koji su ostavili sljedbu svojih predaka opet vrate dobroj odluci.

Prigovor kršćanima

7. - Ali njih je zbog nekoga razmišljanja obuzela tolika uznositost da nisu slijedili što su primili od predhodnika i što su kao pravedno najprije utvrdili njihovi pređi. Naprotiv, po svojoj su nakani i kako je tko htio tako sami sebi napravili zakone, opsluživali ih i na različitim mjestima sabirali različita mnoštva.

Poziv kršćanina

8. - Zbog spomenutoga uslijedio je naš nalog da se vrate onome što su ustanovili njihovi predšasnici. Brojni su na sudu bili izloženi opasnosti dok su mnogi, uznemireni, podnijeli svakojake smrti.

Carska blagost

9. - Budući da su brojni ustrajali u istome bezumlju, zapazili smo da isti ne iskazuju dužno štovanje niti nebeskim bogovima niti štuju kršćanskoga Boga. Gledajući na naše čovjekoljublje i na trajni običaj po kojemu navikosmo svim ljudima udjeljivati oproštenje, mislili smo da i na taj slučaj treba najspremnije protegnuti našu blagost pa da kršćani opet postoje i da tako grade kuće u koje su se sabirali i da ne čine ništa suprotno razumnosti. Drugim ćemo pismom javiti sucima na što će biti

[2030] U izvorniku nema toga broja.

dužni paziti.

Kršćanska molitva

10. - Kršćani će, zauzvrat, u skladu s našom blagošću trebati usrdno moliti svoga Boga za naše zdravlje, spas naroda i svoj vlastiti pa da i država bude na svaki način krepka te da oni mogu bezbrižno živjeti u svome domu."[2031]

Prijevod

11. - To je, kako se moglo, s latinskoga jezika prevedeno na grčki jezik. Imaše taj sadržaj. Vrijeme je pak ispitati što se zbilo poslije toga.

[2031] O značenju Galerijeve odredbe za kršćane vidi H. JEDIN, *Povijest*, 431-433.

DEVETA KNJIGA
(9,1-11)

Sadržaj

Deveta knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:
1. - Prividno popuštanje.
2. - Navedena promjena.
3. - Nanovo podignuti kip u Antiohiji.
4. - Zaključci protiv nas.
5. - Izmišljena *Sjećanja*.
6. - Oni koji su u to vrijeme svjedočili kao mučenici.
7. - Propis protiv nas stavljen na stupove.
8. - Naknadni događaji za gladi, kuge i ratova.
9. - Životni kraj tirana[2032] i riječi kojima su se služili pred smrt.
9.[a] - Prijepis prijevoda tiraninove poslanice.
10. - Pobjeda Bogu dragih vladara.[2033]
11. - Konačno uništenje neprijatelja prave vjere.

Prvo poglavlje
(1,1-11)

PRIVIDNO POPUŠTANJE PROGONA

Stanovište cara Maksimina

1. - Opozivi već navedene carske volje[2034] bili su oglašeni posvuda i na svakome mjestu Azije i po pokrajinama oko nje. Dok se to na taj način dovršavalo, Maksimin,[2035] tiranin na Istoku, bezbožan kao nitko drugi, postao je najveći dušmanin pobožnosti prema Bogu svega što postoji. S propisima se nipošto nije zadovoljio. Umjesto naznačene

[2032] Tirani koje Euzebije ima na pameti jesu Licinije i Maksimin.
[2033] To su vladari Licinije i Konstantin. O Euzebijevu protuslovnome izražavanju u svezi s carem Licinijem usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 43 bilj. 1.
[2034] Odnosi se na dokument koji se nalazi u 8,17,3-10.
[2035] Maksimin je vladao na Istoku izuzevši Malu Aziju koja je pripala Galeriju. Maksimin nije potpisao Galerijev edikt. Bio je protiv njega mada ga je na neki način morao provoditi u djelo: usp. H. JEDIN, *Povijest*, 432.

odredbe usmeno je naredio zapovjednim osobama pod sobom da umanje rat protiv nas. Ali kako mu nije bilo dopušteno protusloviti odluci moćnijih, ranije oglašeni zakon stavio je u skrovište i pobrinuo se da ne dođe na javu u krajevima pod njegovom vlašću. Nepisanom je odredbom zapovjedio upraviteljima pod sobom da popuste u progonstvu protiv nas. Oni su pismeno jedan drugome doznačili naredbu.

Sabin

2. - Sabin koji je među njima bio počašćen čašću najviših poglavara carevu je nakanu obznanio upraviteljima po pokrajinama pismom na latinskome.

3.-6[2036]

Provedba

7. - Dotični su shvatili da im je u poslanici priopćena istinita odluka. U pismima su objavili carsku nakanu računarima, vrhovnim upraviteljima i seoskim glavarima. Ali to nisu izvršili samo pismom već prije svega djelima. Da do kraja provedu carsku volju, sve su koji su bili zatvoreni po tamnicama zbog vjeroispovijedi u božanstvo, oslobodili. Javno su ih izveli na svjetlo. Otpuštali su među njima i one koji su za kaznu bili u rudnicima. Pretpostavili su, zavarani, da se to doista dopada caru.

Crkveni život

8. - Navedeno se na taj način izvršavalo. Odjednom, kao kakvo svjetlo iz mrkle noći, u svakome se gradu moglo vidjeti okupljene crkvene zajednice, mnogobrojne sastanke i tom prigodom obavljene uobičajene obrede. To nije neznatno pogodilo svakoga pojedinca među poganskim nevjernicima nego se svaki divio neobičnosti takve izmjene i glasno govorio da je veliki i jedino pravi kršćanski Bog.

[2036] Sabinovo pismo nismo preveli jer ga ni Euzebije Cezarejski nije uvrstio u zadnje izdanje svoga djela.

Kršćanski pokajnici

9. - Oni koji su među našima s vjerom i odvažno prošli kroz napor progonstva smjesta su opet stekli slobodno ponašanje prema svima. Svi pak koji su, oboljeli u dušama, zapali u nepriliku zbog vjere, rado su pohitali svome iscjeljenju. Pristupali su i tražili od onih koji su bili čvrsti desnicu spasenja i Boga usrdno molili da im bude milosrdan.

Povratak pobjednika

10. - Isto tako plemeniti borci pravoga bogoštovlja, oslobođeni zlopaćenja po rudokopima, vraćali su se svojim kućama. Ponosni i blistavi od neizrecivoga veselja prolazili su svakim gradom. Bili su ispunjeni slobodnim držanjem što je uopće nemoguće izraziti riječju.

Lijepi prizor

11. - Mnogoljudna su, dakle, mnoštva posred putova i trgova pjesama i psalmima slavila Boga nastavljajući putovanje. Mogao si vidjeti kako oni koji su malo ranije, lišeni domovine, za najkruću kaznu bili u okovima vesela i radosna lica opet zauzimali svoja ognjišta. Tako su se i oni koji prije vikahu protiv nas, gledajući protiv svakoga očekivanja divni prizor, zajedno veselili onome što se zbilo.[2037]

Drugo poglavlje

POSTUPAK CARA MAKSIMINA

Tiranin nipošto nije bio sposoban podnositi navedeno jer je mrzio dobro i bio protivnik svih dobrih. Rekli smo da je vladao predjelima na Istoku.[2038] On nije dopustio ni puna četiri mjeseca da se u djelo provodi spomenuto postupanje. Sve je, dakle, smislio da se dokine mir. Prije svega je pokušao na temelju izlike da nam zabrani okupljanje na grobljima. Po tom je, po zlim ljudima, sam sebi pripravio izaslanstvo.

[2037] U ime cara Maksimina Sabin je poslanicu uputio upraviteljima u pokrajinama krajem g. 311: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 47 bilj. 2.
[2038] U ulomku je riječ o caru Maksiminu: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 47 bilj. 2.

Potaknuo je antiohijske građane da kao najveći dar od njega zatraže neka se zabrani da nijedan kršćanin više ne obitava u njihovom zavičaju. Ali je i druge poticao da traže da se isto isposluje. U samoj Antiohiji vođa svega toga bio je Teotekno: čovjek okrutan, vrač i opak, tuđ svome imenu.[2039] Čini se da je vodio gradske račune.

Treće poglavlje

STANOVITI TEOTEKNO

Protiv nas se, dakle, naročito borio taj Teotekno. S marom je posegnuo za svakim načinom da naše, kao kakve bezbožne kradljivce, uhvati iz skrovitih zakutaka. Sve je kao potporu i optužbu smislio protiv nas. Bio je mnogima uzrok smrti. Na kraju je po stanovitim čarolijama i vračanjima podigao neki kumir Zeusu Filosu.[2040] Izmislio mu je krive obrede, od Boga neprihvaćena uvođenja i prokleta očišćenja. Sve do cara je doznačio čudesnu priču o proroštvima kroz koja se očitovao. I Teotekno je laskanjem što godi vladaru protiv kršćana pobudio zloduha. Čak je izjavljivao da je Bog zapovjedio neka se kršćani kao njegovi neprijatelji protjeraju preko gradskih međa i sela oko grada.

Četvrto poglavlje
(4,1-3)

PROTUKRŠĆANSKA MAKSIMINOVA USTRAJNOST

Oponašanja

1. - Teotekno je prvi s predumišljajem tako postupio. Svi su se drugi dužnosnici koji su pod istom vlasti nastavali gradove požurili da se isto izglasuje. Kako su upravitelji po pokrajinama vidjeli da je to caru drago, predložili su podložnicima da se isto poduzme.[2041]

[2039] Ime Theoteknos korijenski znači Božji sin, dijete.
[2040] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 48 bilj. 1.
[2041] Još uvijek postoje dokazi za Euzebijev izvještaj: usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 49 bilj. 1.

Poganski vjerski službenici

2. - Pošto je tiranin posve rado u otpisu pristao na njihove odluke, opet je iznova protiv nas buknulo progonstvo. Sami je Maksimin po gradovima kumirima postavio svećenike i povrh njih za velike svećenike one koji su se uvelike odlikovali u javnim službama i po svemu postali poznati. Oni su pokazali neki veliki polet pri vršenju štovanja kumira.

Maksiminovo praznovjerje

3. - Čudno je vladarovo praznovjerje, ukratko govoreći, sve pod njegovom vlašću - upravnike i podložne - potaknulo da sve čine protiv nas za njegovu naklonost. Za dobročinstva koja su, smatrali su, od njega dobili najveću su mu zahvalu time iskazivali što su bili prema nama krvoločni i što su prema nama izražavali neke novije zloće.

Peto poglavlje
(5,1-2)

ZAPISI

Pilatovi zapisi

1. - Tada su izmislili *Pilatove zapise*[2042] i našega Spasitelja. Bijahu ispunjeni hulom na Krista. Uz vladarev pristanak razaslali su ih svuda gdje je njegova vlast. Naredili su da se to za sve javno obznani na svakome mjestu: po selima i gradovima. Također je bilo zapovjeđeno da se pučki učitelji pobrinu te se to, kao školsko gradivo, predaje i napamet uči.

Zapis

2. - Prethodno se, na navedeni način, provelo u djelo. Jedan drugi, vojni zapovjednik koga Rimljani nazivaju *dux,*[2043] poduzeo je da se u

[2042] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 50 bilj. 1.
[2043] U tekstu riječ *dux* naznačuje službeni naziv za vojnoga zapovjednika u rimskoj pokrajini.

Fenicijskome Damasku uhite i s trga odvedu neke žene na zlu glasu. Prijetio je da će ih podvrgnuti mučenjima i prisilio ih je da pismeno izjave kako su ranije bile kršćanke i među kršćanima vidjele nečasne čine te da oni raskalašenosti vrše u samim crkvama. Prinukao je žene da i sve drugo reknu što je htio kao ocrnjivanje našega nauka. On je njihove riječi zabilježio u *Zapis* i dostavio caru koji je zapovjedio da se i to javnim oglasima obznani u svakome mjestu i gradu.

Šesto poglavlje
(6,1-4)

NOVI MUČENICI

Mučenici iz Emese

1. - Što se tiče spomenutoga vojničkoga zapovjednika, ne zadugo potom postao je svojim vlastitim krvnikom. Isplatio je zadovoljštinu za svoju zloću. Protiv nas se pak opet probudiše odlasci u progonstva, strašni progoni kao i ponovni užasni ustanci protiv nas upravitelja u svim pokrajinama. Stoga su neki od onih koji su bili izvrsni u pogledu božanskoga nauka uhićeni. Prihvatili su neumoljivu osudu na smrt. Trojica su od njih u feničkome gradu Emesi priznali da su kršćani. Za to su bili bačeni kao hrana zvijerima. Među njima je bio biskup Silvan, u veoma odmakloj životnoj dobi. U služenju je napunio punih četrdeset godina.[2044]

Egipatski mučenici

2. - U isto je vrijeme bez ikakva razloga i bez ikakve prethodne slutnje bio uhićen i Petar: blistavi predstojnik kršćanskih aleksandrijskih zajednica, biskupski uzor kreposnim životom i upućenošću u Sveto pismo.[2045] Tako mu je odjednom i bez obrazlaganja kao po Maksiminovoj zapovijedi bila odsječena glava. Isto je s njime pretrpio i veći broj drugih egipatskih biskupa.

[2044] Vidi: 8,12,2-3.
[2045] Vidi: 7,32,31;8,13,7.

Mučenik Lucijan

3. - Lucijan je bio nadasve dobar čovjek u svemu: uzdržljivim životom i učen u svetim znanjima. Bio je svećenik antiohijske kršćanske zajednice. Odveden je u grad Nikomediju gdje je tada boravio car. Pred vladarom je izrekao obranu nauka za koji je istupio. Pošto je bačen u zatvor, bio je ubijen.[2046]

Maksiminov progon

4. - Maksimin, mrzitelj dobra, uistinu je u kratko vrijeme protiv nas toliko toga smislio te se čini kako nam je tim progonstvom nanio ono što je mnogo okrutnije od prеđašnjega.

Sedmo poglavlje
(7,1-16)

MAKSIMINOV PROTUKRŠĆANSKI PROGLAS

Oglasi i škole

1. - Posred gradova kao nikada dosada bijahu, urezani u mjedene stupove, istaknuti gradski zaključci protiv nas kao i carske odredbe u svezi s njima. Djeca su po školama svaki dan imala na ustima Isusa, Pilata i od prije izmišljene *Zapise*.[2047]

Maksiminov lik

2. - Čini mi se nužnim ovdje uvrstiti samu Maksiminovu odredbu koja je stavljena na stupove. To je da se pokaže očevidnim hvastava i ohola preuzetost mržnje prema Bogu toga čovjeka kao i to kako ga je izbliza slijedila Božja pravda, mrziteljica zla, budna protiv bezbožnika. Budući da ga je ona progonila, Maksimin je zakratko donio suprotnu

[2046] Vidi: 8,13,2.

[2047] Malo ranije su bili spomenuti.

naredbu o nama i utvrdio kroz pisane zakone.

PREVEDENI PRIJEPIS MAKSIMINOVA OTPISA NA ZAKLJUČKE PROTIV NAS, PREUZET SA STUPA U TIRU

Providnost

3. - "Sada se, gle, nemoćna[2048] smionost ljudske misli osnažila kada je stresla i raspršila svu zamračenost i maglu zablude i raspršila osjećanja ne toliko bezbožnih koliko nesretnih ljudi. Bila ih je obavila smrtonosnom tminom neznanja. Ljudi su spoznali da dobrohotna providnost besmrtnih bogova ravna i osnažuje.

Bogoljubnost

4. - Ne da se iskazati koliko ta zbilja raduje: koliko nam je bilo drago i milo što ste pružili najveći dokaz svoga bogoljubnoga stanovišta. Čak je i prije toga svakome bilo poznato kakvoga ste pomnoga opsluživanja i pobožnosti prema besmrtnim bogovima. Vaša se vjera prema njima ne očituje u golim i praznim riječima nego trajnošću i izvanrednošću znamenitih djela.

Pohvala gradu

5. - Stoga se vaš grad može s pravom nazvati pribježištem, hramom i obitavalištem besmrtnih bogova. Brojni pokazatelji naznačuju da on cvate zbog nazočnosti nebeskih bogova.

Kršćani kao vatra

6. - Vaš se, evo, grad nije brinuo o svim svojim i različitim probicima. Nije gledao na prethodne molbe u korist svojih poslova. Ali zapazio je da se opet počeše gibati oni koji su postali prokleto tašti. Nalik su zaboravljenome i prigašenome ognju čiji raspireni krijesovi ispunjaju najveće požare. Baš tada se vaš grad, bez ikakva kašnjenja, utekao našoj

[2048] O tome tekstu vidi G. BARDY, *Eusèbe*, III, 53 bilj. 1.

Pobožnosti kao matici svih bogoštovlja. Tražio je neko ozdravljenje i pomoć.

Zeus

7. - Očevidno je da su zbog vjere vašega bogoštovlja tu spasonosnu namisao u vas unijeli bogovi. Vašim je dušama dotično htjenje udahnuo onaj, uistinu, onaj najviši i najveći Zeus: predstojnik vašega najblistavijega grada, od svakoga smrtonosnoga uništenja izbavitelj vaših očinskih bogova, žena, djece, ognjišta i domova. Pokazao je i očitovao koliko je izvrsno, sjajno i spasonosno s dužnim štovanjem, pobožnošću i svetim obredima pristupati besmrtnim bogovima.

Božanska zaštita

8. - Tko može biti tako nerazuman ili od svake pameti otuđen pa ne uviđa: kako se dobrohotnom brigom bogova ne događa te zemlja odbaci sjemenje koje joj je povjereno niti ratarevu nadu vara praznim očekivanjem; kako se ne učvršćuje bez zapreke vanjsko lice bezbožnoga rata na zemlji; kako se, zbog iskvarene nebeske temperature, osušena tijela ne odvuku prema uginuću; kako se more, uzbibano zamasima silnih vihora, ne uzdigne do vrha; kako se neočekivani uragani ne razbiju i uzvitlaju kobnu oluju; kako zemlja, hraniteljica i majka svega, u stravičnome podrhtavanju od najdubljih ponora samu sebe ne utopi; kako se planine koje se dižu uvis ne razore kada nestanu bezdani. Svatko zna da su se ranije često događala sva ta i kudikamo strašnija zla.

Kršćanska krivica

9. - Sve se navedeno zbivalo zbog zlokobne zablude prazne oholosti onih ljudi bez zakona kada se zabluda u njihovim dušama umnožila i sramotama, tako reći, pritisnula svekoliki nastanjeni svijet."

Sadašnjost

10. - Nešto dalje tome dodaje: "Neka pogledaju njive i polja što cvatu usjevima i klasjem se bibaju. Polja se zbog blagodatne kiše sjaje od

struka i cvijeta. Zrak nam je dat u dobro pomiješanome stanju i nadasve blag.

Svekoliko veselje

11. - Neka se, uostalom, svi vesele jer se na temelju naše pobožnosti, bogoslužja i čašćenja ublažio najmoćniji najčvršći zrak. Neka su sretni jer po tome čvrsto u spokoju uživaju najsmireniji mir. Još većma neka se raduju svi koji su se sasvim popravili glede one slijepe zablude i stranputice te iznova vratili ispravnoj i nadasve lijepom misli: kao da su se oslobodili neočekivane oluje i pobrali plodove slatkoga uživanja za budući život.

Progon ustrajnih

12. - Međutim, ako ustraju u svojoj prokletoj ludosti, neka, kako ste tražili, budu protjerani i udaljeni veoma daleko od vašega grada i kraja. Tako će se vaš grad u skladu s vašom, nadasve pohvalnom željom, osloboditi svake nečistoće i bezbožnosti. Po svojoj urođenoj naklonosti vratit će se s dužnim štovanjem bogoštovnome čašćenju besmrtnih bogova.

Careva naklonost

13. - Da pak znadete koliko nam bijaše draga vaša molba u tu svrhu - naša je duša slobodnim izborom i bez odredbe i zamolbe posve sklona dobročinstvu - vašoj Svetosti kao zamjenu za vaše boguugodno stajalište udjeljujemo dobročinstvo koje god zaište.

Potomci

14. - Držite da je pravo to činiti i to primiti. Dobročinstvo ćete dobiti bez ikakva zakašnjenja. Dato vašemu gradu za sve će vjekove pružati svjedočanstvo vaše bogumile pobožnosti prema besmrtnim bogovima. Pokazivat će vašim sinovima i potomcima da ste bili dionici - od strane ove naše dobrostivosti - pravednih nagrada zbog vašega stava u životu."

Mt 24,24

15. - Navedeno protiv nas bijaše oglašeno u svakoj pokrajini. Zatvaralo je, s obzirom na nas, s ljudske strane svaku dobru nadu. Bilo je u neku ruku po onoj božanskoj riječi: "Da je moguće, i sami bi se odabranici sablaznili".

Božji boj

16. - Tako je kod mnogih nada gotovo izdahnula. Oni koji su prethodno naznačenome propisu protiv nas služili u nekim su pokrajinama putovanje još na putu privodili kraju. Tada je Bog koji se bori za svoju Crkvu tako reći odjednom ušutkao tiraninovu obijest protiv nas i pokazao nebesku borbu za nas.

Osmo poglavlje
(8,1-15)

RAZNE NESREĆE

Glad, kuga i prišt

1. - Uobičajeni daždi i kiše tadašnjega zimskoga doba uskratili su redoviti urod na zemlji. Neočekivano je nahrupila glad i uz to kuga kao i napad jedne druge bolesti. Bijaše to čir koji se zbog upaljenja značajno nazivao crni prišt. Znao se ušuljati u čitavo tijelo te je oboljelima nanosio sigurne opasnosti. Ipak je posebice i najčešće napadao oči i oslijepio brojne muškarce, žene i djecu.

Rat protiv Armenijaca

2. - Spomenutome tiraninu[2049] nadolazi rat protiv Armenijaca.[2050] Ti su ljudi od davnine bili s Rimljanima prijatelji i saveznici. Bili su i

[2049] To je car Maksimin.
[2050] O njima vidi G. BARDY, *Eusèbe,* III, 57 bilj. 2.

kršćani i oduševljeno vršili božansko bogoštovlje. Kada ih je bogomrzac pokušao prisiliti da žrtvuju kumirima i zlodusima, učinio ih je neprijateljima umjesto prijatelja i protivnicima namjesto saveznicima.

Uzroci pada

3. - Sve se navedeno zbilo umah i u jedno te isto vrijeme. Potuklo je obijest tiraninove drskosti protiv božanstva. Drsko je tvrdio da zbog njegova žara prema kumirima i zbog pritiska na nas u njegovo doba nije nastupila glad ni kuga ni rat. Međutim, sve se naznačeno dogodilo odjednom i istodobno i zasniva početke njegova svršetka.

Skupoća

4. - Car je, dakle, sa svojim vojnicima bio zauzet ratom protiv Armenijaca. Glad i kuga zajedno strašno mučiše ostale koji su stanovali po gradovima njegove uprave. Tako se jedna pšenična mjera prodavala za dvije tisuće i pet stotina atičkih drahmi.

Pomori

5. - Bezbrojni su, dakle, umirali u gradovima, ali još i više po selima i zaseocima. Stoga su nekoć mnogoljudni popisi seljaka gotovo u cjelini izbrisani. Svi su skoro hrpimice uginuli od nedostatka hrane i kužne bolesti.

Razni slučajevi

6. - Neki su, prema tome, držali pametnim imućnijima za i najmanje hrane prodati svoje najdraže. Drugi su, malo po malo rasprodavši posjed, zapali u krajnje siromašnu nestašicu. Opet su neki, žvačući sitne dijelove trave i s nepažnjom jedući neke škodljive biljke, oštetili tjelesno zdravlje i umrli.

Osiromašene žene

7. - Siromaštvo je po gradovima neke žene plemenita roda natjeralo

na bezočnu nužnost. Dolazile su prositi po trgovima. Stidom na licu i pristojnom odjećom pružale su dokaz negdašnjega odličnoga odgoja.

Glad

8. - Neki su, sasušeni, bili kao mrtve sjene. Sa smrću su se borili ovdje i ondje. Drhtali su i posrtali. Nisu mogli stajati na nogama. Padali su sred ulice i prostirali se naglavce ispruženi. Molili su da im se dade komadić kruha. Duša im je bila pri zadnjim izdisajima. Izgovarahu: glad. Bili su sposobni samo za tu najbolniju riječ.

Teški prizor

9. - Druge je opet pogađalo mnoštvo prosjaka. Oni su pružali dojam imućnijih. Poslije mnoge pomoći dospjeli bi u neprijazno i neumoljivo neraspoloženje i ne čekajući da i sami stanu trpjeti podjednaka zla kao i prosjaci. Međutim, mrtva i gola tjelesa koja su već više dana bila neukopana bačena nasred trgova i ulica, gledaocima pružahu najstrašniji prizor.

Psi

10. - Neki su već postali hrana za pse. Živi su, prije svega, stali ubijati pse iz razloga što su se bojali da, pobješnjeli, ne počnu gristi ljude.

Kuga

11. - Ali ni kuga nije ništa manje gutala cijele obitelji i to napose one koje zbog obilja hrane nije mogla glad iskorijeniti. Preživjele upravnike, upravitelje i mnogobrojne činovnike glad je kao vlasništvo prepustila bolesti kuge. Oni su umirali od žestoke i veoma nagle smrti. Jecaji ispunjahu sve. Ništa se drugo po svim ulicama, trgovima i zaravancima nije ni motrilo nego tužaljke s njima uobičajenim frulama i udaranjima.

Sprovodi

12. - Smrt se borila na taj način s dva oružja koja su navedena: glad i kuga. Za kratko je progutala čitave obitelji. Stoga se moglo vidjeti kako isti sprovod sprovodi tjelesa dvoje ili troje umrlih.

Naplaćena zla

13. - Navedena zla bijahu plaća za Maksiminovu oholost i zaključke po gradovima protiv nas. Ali ipak su svim poganima bili očevidni dokazi o kršćanskome poletu za sve i oko pobožnosti.

Kršćansko dobročinstvo

14. - Samo su kršćani u toj zloj okolnosti samim djelima pokazali sućut i čovjekoljublje. Jedni su se, po čitav dan, posvećivali skrbi i ukopu preminulih jer je bio bezbroj onih za koje se nitko nije brinuo. Drugi su u svakome gradu mnoštvo gladu izmučeno sabirali na jedan skup i svima dijelili kruh. Činjenica je izašla na glas kod svih ljudi. Slavilo se kršćanskoga Boga i priznavalo da su samo kršćani pobožni i bogoštovni što su uistinu dokazivali i sami njihovi postupci.

Kršćanski Bog

15. - Na onaj se način prethodno zbilo. Veliki i nebeski Bog, saveznik s kršćanima, prema svim je ljudima po naznačenome očitovao prijetnju i gnjev. Za uzvrat onome što su pogani u preobilju pokazali prema nama, Bog nam je iznova dodijelio dobrohotnu i sjajnu zraku svoje providnosti prema nama. Najneočekivanije nam je iz sebe kao bljesak u duboku tamu poslao svjetlo mira. Također je svima očitovao da je sami Bog trajno bio skrbnik naših poslova. Svoj je narod bičevao i kušnjama obraćao u prikladno vrijeme. Poslije dodatne pouke opet se pokazao milosrdnim i dobrostivim svima koji imaju u nj ufanje.

Deveto poglavlje
(9,1-13)

KONSTANTIN VELIKI

Konstantinov nastup

1. - Upravo je tako Bog, sveopći kralj i koji je nad svime i Spasitelj, protiv najbezbožnijih tirana podigao Konstantina. Bio je, već rekosmo,[2051] car od cara, pobožan čovjek od najpobožnijega i u svemu najrazboritiji. Pošto je vojsku rasporedio po ratnome zakonu, Bog se s njime borio na najčudesniji način. U Rimu pod Konstantinom pada Maksencije. Na Istoku ga nije dugo vrijeme nadživio Maksimin. I on je umro najsramotnijom smrću pod Licinijem koji tada još nije bio lud.

Konstantinova vojna

2. - Konstantin je po časti i stupnju prvi[2052] od dvojice u carstvu.[2053] On se najprije smilovao onima koji su u Rimu trpjeli tiraniju. Pošto je u molitvama kao saveznika zazvao nebeskoga Boga i njegovu Riječ, samoga Spasitelja sviju, Isusa Krista, krenuo je svom vojskom. Rimljanima je obećao predačke slobode.

Konstantin nadomak Rimu

3. - Maksencije se doista više povjeravao vračarskim vještinama nego podložničkoj dobrostivosti. Uopće se nije usuđivao izići pred vrata glavnoga grada. Zapovijedao je nebrojenome mnoštvu pješaka i bezbrojnim četama u svakome mjestu, kraju i gradu okolo Rima i u cijeloj Italiji što mu bijaše pokorena.[2054] Dolazio je pak onaj koji je uza se privezao savezništvo od Boga. Prvi, drugi i treći sukob[2055] s tiraninom:

[2051] Vidi: 8,13,13-14.
[2052] Car Konstancije Klor, otac Konstantina Velikoga, umire 25. srpnja g. 306. u mjestu Eboracum. To je današnji engleski Jork. Konstantina je vojska u Britaniji odmah proglasila Augustom.
[2053] Dvojica o kojima je riječ jesu car Maksencije i car Maksimin Daja.
[2054] Bilježi se da je Maksencijeva vojska mogla dosegnuti broj od sto osamdeset tisuća.
[2055] Konstantin Veliki Maksencijevu vojsku pobjeđuje najprije kod Torina i potom kod Brescije.

u svima je u potpunosti pobijedio. Kročio je naprijed kroz cijelu Italiju i već bio pred samim Rimom.

Izbjegnuti rat s Rimljanima

4. - Potom, da Konstantin ne bi zbog tiranina morao ratovati s Rimljanima, sami je Bog kao kakvim lancima tiranina odvukao daleko od gradskih vrata. Ono što se nekoć zbilo protiv bezbožnika, brojni ne vjeruju jer da je riječ iz bajke. Ali vjernici u to vjeruju jer je zapisano u Svetim knjigama.[2056] Sadašnjemu se čudesnome činu vjerovalo po samoj očevidnosti svima. Ukratko govoreći: vjernici i najnevjernici vidjeli su ga svojim očima.

Izl 15,4-5

5. - U Mojsijevo je doba i u vrijeme nekoć bogoštovanoga hebrejskoga naroda Bog "u more survao faraonova kola i njegovu vojsku, izabrane konjanike i vojskovođe. Utopili su se u Crvenome moru. More ih je prekrilo." Jednako, na isti način, bi s Maksencijem i njegovim pješacima i kopljanicima. "Utopili su se kao stijena u bezdan" kada je Maksencije okrenutim leđima Božjoj sili s Konstantinom prelazio rijeku pred putem. Sam ju je prethodno lađama spojio. Također je sagradio veoma dobar most. Tako je načinio sredstvo svoje vlastite smrti.[2057]

Ps 7,16-17

6. - O Maksenciju se moglo kazati: "Iskopao je jamu i produbio je i upao u rupu koju je načinio. Trud se njegov okrenuo protiv njegove glave i njegova će se nepravda srušiti na njegovo tjeme."

Izl 15,10

7. - Upravo se spoj na rijeci tako prekinuo. Prijelaz se ulegnuo. Lađe su umah sa svim ljudima otišle u ponor. Najbezbožniji, on osobno

[2056] Odnosi se na uništenje faraonove vojske o čemu nas izvješćuje Stari zavjet.
[2057] Ta se bitka odigrala na Milvijskome mostu 28. listopada g. 312. U boju je poginuo i sami car Maksencije.

kao prvi, a potom i štitonoše oko njega, u skladu se s božanskim proročkim riječima "utopiše u silnoj vodi kao olovo."

Izl 15,1-2.11

8. - Bilo je stoga pravo što su - ako ne riječima, a ono djelima kao ljudi oko velikoga sluge Mojsija - oni koji su po Božju izvojevali pobjedu donekle, na neki način, isto što je protiv drevnoga bezbožnoga tiranina sada mogli pjevati i kazati: "Pjevajmo Gospodinu jer se slavno proslavio. U more je survao konja i jahača. Moj je pomoćnik i zaštitnik Gospodin. Postao mi je spasenjem." Isto tako: "Tko ti je, Gospodine, ravan među bogovima? Tko ti je jednak? Proslavljen si u svetima, divan u slavama, tvoriš čudesa."

Konstantin u Rimu

9. - Konstantin je, to i ostalo tome srodno i slično samim djelima pjevajući svevladaru i začetniku pobjede Bogu, uz slavljeničke pjesme unišao u Rim. Svi članovi Senata kao i drugi najpoznatiji ljudi istodobno s malom djecom, ženama i svim rimskim pukom primili su ga blistavih očiju, samom dušom, uz klicanja i nezasitno veselje kao osloboditelja, spasioca i dobročinitelja.

Rimski kip

10. - Konstantin je, tako reći, rođenjem posjedovao usađenu pobožnost prema Bogu. Uopće ga uzvici nisu potresli ni pohvale uznijele. Vrlo je dobro osjećao Božju pomoć. On smjesta naređuje da se pobjedni znamen spasonosne Muke stavi pod ruku njegova kipa.[2058] Kip su sa spasonosnim znakom u desnici podigli u Rimu na mjestu što se najčešće posjećuje.[2059] Konstantin je zapovjedio da se ureže upravo ovaj natpis s doslovnim riječima na jeziku Rimljana:

[2058] U svezi s tim kipom usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 64 bilj. 18.
[2059] To se odnosi na znameniti Forum, trg, u Rimu.

Natpis

11. - "Tim spasonosnim znakom, istinskim dokazom hrabrosti, oslobodih vaš grad spasivši ga od tiraninova jarma. Uz to, oslobodivši, uspostavih u staroj slavi i sjaju Senat i Rimski narod."

Kasniji događaji

12. - Poslije toga su sami Konstantin, ali s njime i Licinije[2060] koji tada još nije, zakrenuvši dušom, upao u kasniju mahnitost, sebi sklonim učinili Boga koji je uzrok svih dobara prema njima. Obojica su jednom voljom i odlukom stvorili za kršćane u svoj punini najsavršeniji zakon.[2061] Maksiminu su javili o čudesnim Božjim djelima za njih, o pobjedi protiv tiranina i sami zakon. Maksimin je još vladao pucima na Istoku. Čak je govorio o prijateljstvu prema njima.[2062]

Maksiminov postupak

13. - Tiranin je bio silno ojađen onim što je doznao. Ali nije htio pružiti dojam kako zaostaje za drugima niti je od straha prema onima koji su to već zapovjedili htio staviti na stranu naređeno. On kao od vlastite, posvemašnje vlasti, nužno taj prvi otpis piše upraviteljima pod sobom u korist kršćana. Izmislio je što nije nikada učinio. Sam je sebi lagao.

[2060] O caru Liciniju, usp. H. JEDIN, *Povijest,* 445.
[2061] To se odnosi na ono što se često naziva Milanskim ediktom, ali je zapravo konvencija. Potječe s početka g. 313. O tome usp. usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 64 bilj. 20; H. JEDIN, *Povijest,* 445.
[2062] Maksimin je hinio prijateljstvo prema Konstantinu i Liciniju. Zapravo ih je želio vojno pobijediti.

Deveto poglavlje[a]
(9,1-12)

PRIJEPIS PRIJEVODA MAKSIMINOVA PISMA

Dioklecijan i Maksimijan

1. - "Jovije Maksimin[2063] August Sabinu[2064]: Uvjeren sam da je poznato Tvojoj nepokolebljivosti i svim ljudima da su naši gospodari Dioklecijan i Maksimijan, naši oci, pošto uvidješe kako se gotovo svi ljudi, napustivši štovanje bogova te i sami pridružili kršćanskome puku, s pravom odredili neka se svi ljudi koji su se odvojili od štovanja samih besmrtnih bogova očevidnom kaznom i kažnjavanjem ponovno pozivu na štovanje bogova.

Naređenje

2. - Međutim, kada sam prvi put osobno sretno došao na Istok i doznao da su suci iz navedenoga razloga prognali na nekim mjestima veći broj ljudi sposobnih za korisno obavljanje javnih poslova, svakome sam sucu izdao naređenje da nitko ubuduće ne postupa neprijazno s ljudima u pokrajinama. Naprotiv, neka ih radije na štovanje bogova pozivlju ugađanjem i nagovaranjima.

Provedba

3. - Budući da su suci tada, po mojoj zapovijedi opsluživali odredbe, nije se dogodilo da je u predjelima na Istoku itko bio protjeran ili zlostavljan. Radije ih je dozivalo čašćenju bogova to što se protiv njih nije poduzimalo ništa mučno.

Molba građana

4. - Poslije toga sam rado, prošle godine, sretno došao u

[2063] Dokument potječe sa samoga kraja g. 312. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe,* III, 65 bilj. 1.
[2064] O Sabinu je bilo već govora: 9,1,2-6.

Nikomediju i tu se zadržao. Pristupili su mi građani toga grada s kipovima bogova. Usrdno su molili da se na nikakav način ne dopusti da takav puk[2065] boravi u njihovom zavičaju.

Carev odgovor

5. - Pošto sam doznao da mnogi ljudi istoga bogoštovlja stanuju u istim krajevima, ovako sam im pružio odgovore: rado sam se poveselio njihovoj prošnji. Ipak sam zapazio da dotično ne traže svi. Ako, dakle, neki ustrajno ostaju uz to praznovjerje, neka svaki pojedinac bude slobodan u svome naumu. Međutim, ako hoće, neka priznadu štovanje bogova.

Uredba za gradove

6. - Nikomedijcima istoga grada kao i ostalim gradovima koji su se požurili preda me iznijeti istu molbu u istu svrhu, tj. da nijedan kršćanin ne stanuje u gradovima, nužno sam sklono odgovorio. Svi su, naime, drevni vladari to isto opsluživali. Ali se i samim bogovima po kojima postoje svi ljudi i upravljanje javnim svidjelo da potvrdim tu zamolbu koju podnose u korist čašćenja svoga božanstva.

Naputak za pokrajine

7. - Veoma često, istina je, i prije ovoga vremena po dopisima što su slani Tvojoj svetosti kao i zapovijedima naređivano je da se protiv pokrajinaca koji žele opsluživati takav oblik života ne postupa osorno nego naklono i strpljivo. Isto tako: da oni ne trpe zlostavljanja niti uznemirivanja od vojnika ni bilo koga drugoga. Odlučih, dosljedno, podsjetiti Tvoju postojanost da radije ugađanjem i nagovorima na tome poradi te naši pokrajinci upoznaju poštivanje bogova.

Odredba

8. - Ako, dakle, netko vlastitim slobodnim izborom prihvati nužnim

[2065] To su kršćani.

da se kao dobro prizna čašćenje bogova, dolikuje da se dotični prime. Ali ako neki žele slijediti vlastito bogoslužje, ostavit ćeš ih pri njihovoj odluci.

Oglašivanje

9. - Tvoja svetost, prema tome, mora opsluživati što ti se naredilo. I neka se nikome ne dade vlast da naše pokrajince uznemiruje zlostavljanjima i uzrujavanjima kada, kao što već napisasmo, većma dolikuje naše pokrajince pozivati štovanju bogova nagovaranjima i privlačenjima. Zapovjeđeno moraš obznaniti naredbom koju ćeš javno oglasiti."

Prisila

10. - Maksimin navedeno nije odredio po svojoj volji nego prisiljen nužnošću. Niti je bio istinoljubiv niti je zavrijedio da mu svi vjeruju zbog nepostojana i lažna stanovišta nakon već ranijega sličnoga dopuštenja.

Položaj kršćana

11. - Nitko se, dakle, od naših nije usudio sazvati skup niti javno istupiti jer mu to napisano nije dopuštalo. Samo je naređivalo ovo: uzdržavanje od toga da nas se zlostavlja. Nije nam pak omogućilo održavati skupove, graditi crkveno zadnje niti obavljati bilo što drugo od uobičajenoga.

Božja pravda

12. - Međutim, branitelji mira i bogoštovlja[2066] pisali su Maksiminu da spomenuto dopusti. Oni su to odredbama i zakonima dopustili svim svojim podložnicima. Međutim, najveći bezbožnik nije na taj način htio dopustiti sve dok ga, prisiljena i mimo volje, nije na to napokon privela božanska pravednost.

[2066] Odnosi se na Konstantina Velikoga i Licinija.

Deseto poglavlje
(10,1-15)

KONAC CARA MAKSIMINA

Maksiminova oholost

1. - Maksimina je na rečeno naveo razlog što slijedi. Maksimin nije bio sposoban nositi veličinu uprave koja nije bila po njegovoj zasluzi. Zbog nedostatka u razboritosti i vladarskoj razumnosti poslove nije vodio razumno. Dušu je, objesnom ohološću, neumno uzdigao nad sve. Čak se već drsko osmjelio uzvisiti nasuprot sudionika u carevanju. Oni su ga nadmašivali svime: rodom, odgojem, obrazovanjem, svješću i onim što je od svega najviše: to je zdrava pamet i štovanje pravoga Boga. Maksimin je sam sebe proglasio prvim u častima.[2067]

Rat

2. - Maksimina je bijes doveo do ludosti. Prekršio je saveze što ih je sklopio s Licinijem. Zametnuo je nepomirljivi rat.[2068] Za kratko je sve ispremiješao i uznemirio svaki grad. Skupio je cijelu vojsku, mnoštvo nebrojena broja. Raspoređenim je bojnim redom krenuo u bitku s Licinijem. Dušu je uzoholio uzdanjima u zloduhe koje smatraše bogovima i u tisuće svojih vojnika.

Poraz

3. - Kada je došlo do sukoba, Maksimin je ostao bez Božje zaštite. Pobjeda koja dolazi od jednoga i jedinoga Boga svega dodijeljena je onome koji je tada vladao.[2069]

[2067] Maksimin je doista proglašen Cezarom prije Konstantina i Licinija.
[2068] Rat je počeo s proljeća g. 313. Maksimin je poražen 30. travnja g. 313. Pobjednik je bio car Licinije.
[2069] To je car Licinije.

Skrivanje

4. - Prvo je propalo pješaštvo u koje se Maksimin uzdao. Njegova ga je tjelesna straža ostavila sama i osamljena. Prebjegla je onome koji je vladao. Jadnik je najbrže što je mogao svukao carski nakit koji mu nije ni dolikovao. Neplemenito i kukavički u strahu se ušuljao u mnoštvo. Potom je pobjegao i jedva se po poljima i selima skrivao od neprijateljskih ruku. Vodeći brigu o svome spasu, tumarao je tamo i amo. Maksimin je svojim djelima vrlo dobro pokazao da su vjerodostojna i istinita božanska proroštva u kojima se kaže:

Ps 32,16-19

5. - "Kralj se ne spasava velikom vojskom ni obiljem svoje moći. Konj je lažan u pogledu spasa. Nema spasa u obilju njegove snage. Gle, oči su Gospodnje na onima koji se uzdaju u njegovo milosrđe da im duše izbavi od smrti."

Smrt

6. - Tako je, ispunjen sramotom, došao na područja svoje vlasti. Najprije u bijesnoj srdžbi ubija mnoge svećenike i proroke bogova kojima se nekoć divio - rat je započeo potaknut njihovim proroštvima - jer su bili opsjenjivači, varalice i nadasve izdajice njegova spasa. Maksimin zatim iskazuje slavu kršćanskome Bogu i u korist kršćanske slobode donosi najcjelovitiji i najpotpuniji zakon. Smjesta, a da mu nije dat nikakvi vremenski produžetak, nesretnom smrću dokončava život.[2070]

Prijepis prijevoda Tiraninova pisma

Ljudi u pokrajini

7. - "Car Cezar Gaj Valerije Maksimin, Germanik, Sarmatik, Pobožni, Sretni, Nepobjedivi, August: Trajno smo se na svaki način brinuli o koristi naših pokrajinaca. Htjeli smo im ono pružiti što se kao

[2070] Maksimin je popio smrtonosni otrov.

korisno najbolje usklađuje za sve kao i sve što je od opće koristi i sreće za njih te što se slaže s javnom korisnošću i drago je mislima svakoga pojedinca. Vjerujemo da nema nikoga tko dotično ne zna. To zna svatko tko se uzdigne do činjenice. Svaki je čovjek s time u sebi načisto.

Povezani zakoni

8. - Našemu je spoznanju, dakle, već ranije postalo očevidno da su činovnici pod izlikom što su nadasve božanski Dioklecijan i Maksimijan, naši oci, zapovijedili zabranu kršćanskih sastajanja počinili brojna otimanja i grabeži. Isto se i potom činilo protiv naših stanovnika u pokrajinama. Prije svega vodimo dostojnu brigu o onima kojima su uništena njihova vlastita dobra. Prošle smo godine[2071] poslali dopis upraviteljima svake pokrajine. Donijeli smo zakon: ako tko želi slijediti takav običaj ili to bogoštovno opsluživanje, neka je u svojoj odluci slobodan i neka ga nitko ne sprečava niti odvraća. Neka im je lako, bez straha i sumnje, činiti što se svakome dopada.

Prijestupni suci

9. - Uostalom, ni sada nam se nije moglo sakriti da su neki suci prekoracili naše zapovijedi. Učinili su da naši podanici sumnjaju u naša naređenja. Također su učinili da su bojažljivije pristupali samim bogoslužnim činima koje su držali nečim najboljim.

Sloboda vjere

10. - Zakonom smo, dakle, odredili da se obnovi ta uredba kako bi se ubuduće uklonila svaka dvojba i neprilika zbog straha. To je da svakome bude jasno kako je svima koji žele dopušteno pristupiti toj sljedbi i bogoštovlju na temelju samoga ovoga našega dara. Kako tko hoće ili mu je drago: neka se na taj način priključi onoj vjeri koju je iz navike odabrao štovati. Također se dopušta da podižu vlastite kuće Gospodnje.

[2071] Odnosi se na već spomenuti dopis Sabinu.

Povratak otetoga

11. - Međutim, da naš poklon bude još i veći, odlučismo ozakoniti i ovo: ako su neke kuće ili dobra što su ranije pripadali kršćanima na osnovu naredbe naših otaca prešli u pravni posjed državne blagajne ili je to zauzeo neki grad ili bijaše prodano ili nekome dato na dar, zapovjedismo da se sve to opet vrati davnome kršćanskome posjedu. To je da svi i u tome spoznaju našu pobožnost i providenje."

Preokret

12. - To bjehu tiraninove riječi. Došle su niti punu godinu kako je tiranin po stupovima oglasio zakone protiv kršćana. Nešto ranije nas je smatrao bezbožnima, ateistima i ništiteljima svakoga života. Stoga nam nije bilo dopušteno prebivati ni u gradu ni na selu ni u pustinji. Taj je propisivao odredbe i zakonodavstvo u korist kršćana. Onima koji su malo prije pred njegovim očima pogibali od vatre, mača te kao jelo divljih životinja i ptica grabilica i koji su kao ateisti i bezbožnici podnosili svaku vrst kazne i mučenja i najkrutiji životni kraj, sada im taj isti odobrava slaviti bogoslužje. Dopušta im graditi Gospodnje domove. Sami tiranin izjavljuje da im pripadaju stanovita prava.

Maksiminov kraj

13. - Nakon što je Maksimin navedeno iskazao, doista je manje trpio nego što je to trebalo: kao da je upravo zbog toga samoga dobio dio u kakvoj zasluzi. Umro je, udaren nenadanim Božjim bičem, za drugoga ratnoga okršaja.

Neslavni konac

14. - Okolnosti Maksiminova konca nisu nalikovale smrti vojskovođa koji su ratovali za vrlinu i prijatelje. Često se događalo da su oni kao pravi muževi odvažno umrli slavnom smrću. Maksimin je, naprotiv, kao pravi bezbožnik i borac protiv Boga, dok mu se vojska sred ravni još nalazila u bojnome redu, osobno ostao kod kuće i sakrivao se. Stigla ga je zaslužena kazna. Bog ga je odjednom udario bičem po

cijelome tijelu. Izmučen strašnim i prevelikim bolima Maksimin je pao naglavce. Glad ga je izjela. Nevidljivi i od Boga poslani oganj osušio mu je svekoliko tijelo. Iščezao je svaki izgled pređašnjega lika kao da je nestao. Uz suhe je kosti, duže vrijeme, ostalo samo nešto što je kao skelet nalik na sjenu. Nazočni nisu ništa drugo imali na pameti nego da je tijelo postalo grob za njegovu dušu što je već bila zakopana u mrtvaca koji posve nestaje.

Preminuće

15. - Maksimina je još kudikamo žešće palila ognjica iz dubine moždina. Oči su mu skakale. Slijepa su ga ostavile ispavši iz vlastitoga dijela. Maksimin je unatoč tome još disao. Smrt je zazivao priznajući Gospodina. Sasvim je na kraju, priznavši da je dotično trpio zbog zla postupanja prema Kristu, ispustio dušu.[2072]

Jedanaesto poglavlje
(11,1-8)

DOGAĐAJI POSLIJE MAKSIMINOVE SMRTI

Opće stanje

1. - Maksimin je upravo onako nestao. Dok je još preostao kao jedini od neprijatelja pravoga bogoštovlja, pokazao se najgorim od svih.

Crkve su se, obnovljene milošću Boga svevladara, uzdizale. Kristov je nauk zasjao na slavu Boga svega što postoji. Dobio je veću slobodu nego ranije. Bezboštvo se neprijatelja pravoga bogočašća napunilo krajnjom sramotom i ruglom.

Maksiminove slike i kipovi

2. - Samoga su Maksimina vladari javno proglasili neprijateljem. Istaknuli su javnim oglasima na stupovima da je najbezbožniji, imenom najbesramniji i Bogu najomraženiji tiranin. Što se tiče svih slika koje su

[2072] Maksimin je umro u Tarzu ljeti g. 313.

u svakome gradu postojale u čast njemu i njegovoj djeci, neke su, s visa bačene na tlo, nogama pogažene. Neke su postale beskorisne jer su lica potamnjena crnom bojom. Isto bijaše i s kipovima koji su mu dignuti u čast. Jednako su, oboreni, razlupani. Ležali su na podsmjeh i šalu onima koji su ih htjeli zlostavljati i vrijeđati.

Maksiminove pristaše

3. - Potom su i ostali neprijatelji bogoštovlja lišeni svih časti. Poubijani su svi Maksiminovi istomišljenici, a naročito oni koji su se, po njemu počašćeni upravničkim dostojanstvima, iz ulagivanja prema njemu bahato zlo odnosili prema kršćanskome nauku.

Peukecije i Kulkian

4. - Takav bijaše Peukecije. Od svih ga je Maksimin najviše cijenio i poštivao. Bio mu je najodaniji pomoćnik. Konzul je bio dva i tri puta. Maksimin ga je postavio upravnikom najviših računa. Isto je i s Kulkianom.[2073] Prošao je svu upravnu vlast. Proslavio se nadasve krvlju tisuća egipatskih kršćana: uz njih ne mali broj i drugih. Po njima je prije svega bilo snažno i uvećavalo se Maksiminovo tiranstvo.

Teotekno

5. - Pravda je pak pozvala i Teotekna. Nipošto nije zaboravu predala što je učinio protiv kršćana. Pošto je u Antiohiji podigao kip, mislio je živjeti u miru. Čak ga je Maksimin počastio najvišom čašću.[2074]

Teoteknova pogibija

6. - Kada je Licinije došao u grad Antiohijaca, potražio je vrače. Ispitanim je mučenjima podvrgnuo proroke i svećenike novoga kipa. Želio je doznati na koji su način izigravali prijevaru. Budući da zbog mučenja mukama nisu mogli sakriti, obznanili su da je sva tajna prijevara smišljena Teoteknovom zamišlju. Licinije je svima naložio zasluženu

[2073] Bio je upravitelj u Egiptu od g. 303. do g. 305.
[2074] Vidi: 9,2-3.

kaznu. Poslije svih drugih muka smrti je najprije predao samoga Teotekna, a potom sudionike u vračanju.

Maksiminova djeca i rod

7. - Svima su prethodnima bila dodana Maksiminova djeca koju je već uzdizanjem u natpise i slike učinio dionicima carske vlasti. Čak i oni koji su se prethodno dičili tiraninovim srodstvom i oholo tlačili sve ljude pretrpjeli su isto što i već spomenuti uz krajnju sramotu. Nisu, naime, prihvatili pouku ni spoznali ni slušali upozorenje koje u Svetim pismima veli:

Ps 145,3-4

8. - "Ne uzdajte se u prvake, u ljudske sinove. U njima nije spasenje. Njegov će duh otići i vratiti se u svoju zemlju. Onoga će dana propasti svi njihovi proračuni."

***

Za sve hvala Bogu, svevladaru i kralju svega. Također najveća hvala Spasitelju i Otkupitelju naših duša Isusu Kristu po kome trajno molimo da nam se čvrstim i nepokolebljivim očuva mir s obzirom na vanjske neprilike i neprilike glede duha.

DESETA KNJIGA
(1-9)

Sadržaj

Deseta knjiga *Crkvene povijesti* sadrži ovo:
1. - O miru koji nam je Bog udijelio.
2. - O obnavljanju crkava.
3. - O posvetama crkava po svim mjestima.
4. - Svečani govor o veselju zbog javnih poslova.
5. - Prijepisi carskih zakona koji se odnose na kršćane.
6. - Prijepis carskoga pisma kojim se crkvama dodijeljuju imanja.
7. - Prijepis carskoga pisma kojim se nalaže oslobađanje crkvenih predstojnika od svake društvene službe.
8. - O kasnijoj Licinijevoj zloći i njegovu svršetku.
9. - O Konstantinovoj pobjedi i o dobrima koja od njega potječu podanicima rimske vlasti.

Prvo poglavlje
(1,1-8)

USPOSTAVLJENI MIR

Zahvala Bogu

1. - Na svemu hvala Bogu svemogućemu i kralju svega što postoji. Jednako najveća hvala Spasitelju i Otkupitelju naših duša Isusu Kristu po kome neprestano molimo da nam se očuva čvrstim i nepoljuljanim mir pred nepogodama izvana i u odnosu na dušu.

Posveta

2. - Ovdje smo s molitvama također prethodnima dodali deseti dio *Crkvene povijesti.* Tebi ćemo ga, za mene nadasve sveti Puline,[2075] posvetiti glasno te nazivljući pravim pečatom čitavoga pothvata.

[2075] O Paulinu vidi G. BARDY, *Eusèbe,* III, 77 bilj. 2.

Ps 97,1-2

3. - Ovdje ćemo u savršeni broj[2076] također s pravom uvrstiti pohvalni govor o obnavljanju crkava. Poslušali smo božanskoga Duha koji nas nekako ovako poziva: "Pjevajte Gospodinu pjesmu novu jer je učinio čudesa. Spasila ga je njegova desnica i njegova sveta mišica. Gospodin je obznanio svoje spasenje. Pred licem je naroda očitovao svoju pravednost".

Mt 13,17

4. - Slijedeći proroštva koja zapovijeda zbog sadašnjosti kličimo novu pjesmu. Poslije onih strašnih i tamnih prizora i opisa postali smo dostojni da sada ono gledamo i ono slavimo što su pred nama mnogi željeli vidjeti na zemlji, ali nisu vidjeli, i čuti, ali nisu čuli.[2077]

Božji dar

5. - Spomenuti su se brzo požurili. Ono su dobili u dio što je neusporedivo bolje. U nebu su se i u raju domogli božanskoga obilja. Mi pak priznajemo da je to puno veće od nas. Dirnuti smo pak velikodušnošću Začetnikova dara. S pravom mu se snagom cijele duše divimo. Štujemo ga i istinu posvjedočujemo zapisanim proročanstvima.

Ps 45,9-10

6. - Po proročanstvu je kazano: "Dođite i vidite djela Gospodnja, čudesa koja učini na zemlji. Uništio je ratove do nakraj zemlje. On će slomiti luk i polomiti oružje. I štitove će spaliti u ognju." Veseleći se što se to, očito, za nas ispunilo, ispripovjedimo po redu nastavak djela.

Ps 36,35-36

7. - Na način koji navedosmo bi uništen svekoliki rod onih koji

[2076] To je broj deset.
[2077] Usp. Mt 13,17.

mrze Boga. Odjednom bi izbrisan iz ljudskoga pogleda tako da se ispunila božanska riječ koja kaže: "Vidjeh bezbožnoga da se preuzvisio i nadasve uzdigao poput libanonskih cedara. I prođoh i, gle, ne bi ga. Tražio sam njegovo mjesto, ali nisam našao."

Blistavi dan

8. - Već je, uostalom, blistavi i sjajni dan koji ne zamračuje nikakav oblak zrakama nebeskoga svjetla obasjao Kristove crkve po svemu svijetu. Nema nikakvoga zavidnog uskraćivanja onima izvana[2078] u odnosu na naše bratstvo da zajedno uživaju, ako ne u istome, barem u isijavanju i udjelu na onome što je Bog nama udijelio.

Drugo poglavlje
(2,1-2)

OBNAVLJANJE CRKAVA

Opća sloboda

1. - Svi su, dakle, ljudi stekli oslobođenje od tiranijskoga tlačenja. Lišili su se i ranijih zala. Svatko je na svoj način ispovijedao jednoga pravoga Boga: branitelja pobožnih. Ali je nadasve neiskazivo veselje obuzelo nas koji smo svoje nade oslanjali na Božjega Krista. Na svima se pokazivala neka božanska radost. Svako je mjesto što ga je malo ranije srušila bezbožnost tirana oživjelo kao iz dubokoga i smrtnoga oskvrnjenja. Gledali smo hramove opet podignute iz temelja do beskrajne visine. Dobivali su blistavost neusporedivo sjajniju nego u hramova koji su prethodno bili razoreni.

Carsko držanje

2. - Ali i vrhovni su vladari[2079] trajnim zakonodavstvima u korist kršćana jako i široko osnažili ono što nam je došlo od Božje darežljivosti.

[2078] To su pogani.
[2079] To su: Konstantin i Licinije.

Učestala su osobno biskupima carska pisma, počasti i novčani pokloni. Nije van načina da se o tome u prikladnome trenutku u ovu knjigu kao u sveti stup utisnu riječi s latinskoga prevedene na grčki jezik. Tako će se po sjećanju darovati svima poslije nas.

Treće poglavlje
(3,1-4)

Posvete crkava

Blistavi prizor

1. - Svima nam je, uz navedeno, priskrbljen željeni i žuđeni prizor: svetkovanja posvete crkava u gradovima; posvećivanje upravo sagrađenih prostora za molitvu; okupljanja biskupa u tu svrhu; sastajanja ljudi iz daleka i tuđine; prijateljska osjećanja puka za puk; sjedinjenje udova Kristova tijela[2080] što se sjedinjuju u jedan sklad.

Ez 37,7

2. - U skladu s proročkim proročanstvom[2081] koje proricaše kost se spojila s kosti i zglob sa zglobom. Uistinu se ispunilo što je riječ prorekla kroz zagonetke.

Kršćansko slavlje

3. - Kroz sve je udove tekla jedna snaga božanskoga Duha. U svih je bila jedna duša i isti vjerski žar.[2082] Iz svih je dolazio isti himan Božjega slavlja. Doista su poštivanja i klanjanja poglavara bila savršena kao i bogoslužja kod svećenika. Obredi su u crkvi bili dostojni Boga: čas pjevanjem psalama i drugim slušanjem riječi koje su nam božanski predane, a čas vršenjem božanskih i otajstvenih čina. Bijahu to neiskazivi znaci spasenjske Muke.

[2080] Usp. Rim 12,5 i 1 Kor 12,12.
[2081] Usp. Ez 37,7.
[2082] Usp. Dj 2,42-47.

4. - Svaka je vrst životne dobi - muškoga i ženskoga roda - zajedno svom snagom pameti, veselim umom i dušom molitvama i zahvaljivanjem štovala Boga sudjelovatelja u dobrima. Svaki je od nazočnih poglavara, po svojoj vlastitoj moći, izricao pohvalne govore da počasti svečani skup.

Četvrto poglavlje
(4,1-72)

PROPOVIJED KOD POSVETE CRKVE

Propovjednik

1. - Netko pak od dostatno sposobnih stupio je u sredinu. Imao je sastavljeni govor.[2083] U prepunoj su crkvi brojni pastiri u tišini i redu pokazivali pozornost. Dotični je pred licem jednoga u svemu vrsnoga i Bogu dragoga biskupa čijom je zauzetošću u Tiru ponosno podignut hram koji je najkrasniji kod feničkoga naroda održao govor koji slijedi.[2084]

SVEČANI GOVOR O IZGRADNJI CRKAVA UPRAVLJEN TIRSKOME BISKUPU PAULINU

Pozdrav

2. - "Božji prijatelji: vi svećenici sa svetom haljinom do nogu, s nebeskim vijencem slave, s božanskim pomazanjem; vi koji ste odjenuli svećeničku odjeću Duha Svetoga. Ali i ti mladi ponose svetoga Božjega hrama; ti koga je Bog počastio staračkom razboritošću; ti koji si pokazao sjajna djela i čine nove i procvale kreposti; ti kome je sami Bog koji obuhvaća svekoliki svemir udijelio birani dar: da na zemlji sazidaš i obnoviš kuću za Krista, njegovu jedinorođenu i prvorođenu Riječ i za

[2083] O ovome Euzebijevu tekstu vidi u našem trećem uvodnom pogl. br. 18.
[2084] Posveta crkve u Tiru mogla se obaviti između g. 316. i g. 319.

svetu i veličanstvenu zaručnicu Riječi.

Graditelj

3. - Tebe možemo nazvati novim Besalelom,[2085] graditeljem božanskoga šatora ili Salamonom, kraljem novoga i neusporedivo boljega Jeruzalema[2086] ili pak novim Zorobabelom koji je novome Božjemu hramu pribavio mnogo veću slavu nego je bila prva.[2087]

Vjernici

4. - Ali i vi, pitomci svetoga Kristova stada, ognjište dobrih govora, škola mudrosti, blažena i Bogu draga slušaonica pobožnosti.

Ps 43,2

5. - Nekoć smo slušanjem božanskih čitanja primali čudesne Božje znake i čudesna Gospodnja dobročinstva u korist ljudi. Poučenima je bilo dopušteno Bogu upraviti himne i pjesme i kazati: "Bože, svojim smo ušima čuli. Oci su nam naši obznanili djelo koje si izveo u njihovim danima, drevnim danima".

Ps 47,9

6. - Sada pak višnju ruku i nebesku desnicu svoga predobroga Boga koji svime vlada[2088] ne primamo slušanjem niti izgovorenim riječima. Djelima i - da tako kažem - samim očima motrimo kako je vjerodostojno i istinito što je negda povjereno sjećanju. Opet je dopušteno zapjevati pobjednički himan te jasno kliknuti i reći: "Kako smo čuli, tako smo i vidjeli u gradu Gospodina vojski, u gradu Boga svoga."

[2085] Usp. Izl 31,2.
[2086] Usp. 1 Kr 6,1-7,51.
[2087] Usp. Ezr 6,16-22.
[2088] Usp. Ps 135,12.

Tir

7. - U kojemu gradu ako ne u ovome koji je Bog iznova utemeljio i sagradio? "On je crkva živoga Boga, stup i potporanj istine" (1 Tim 3,15). O njemu također neka druga božanska riječ nekako ovako veli: "O tebi se, grade Božji, vidje slavno" (Ps 86,3). U nj nas je po milosti svoga Jedinorođenca sabrao predobri Bog. Neka svatko od pozvanih zapjeva himan gotovo kličući i govoreći: "Uzradovah se kada mi rekoše: ići ćemo u dom Gospodnji" (Ps 121,1). Isto tako: "Gospodine, ljubio sam ljepotu tvoje kuće i mjesto prebivališta tvoje slave" (Ps 25,8).

Zajedničko slavlje

8. - Ipak ne samo svatko za se već svi zajedno jednim duhom i jednom dušom štujući kriknimo i recimo: "Velik je Gospodin i nadasve slavljen u gradu Boga našega, na svetoj gori njegovoj" (Ps 47,2). Uistinu je velik. I "njegov je dom velik, visok i dug" (Bar 3,24-25). Također: "Blistav je od ljepote nad sinovima ljudskim" (Ps 44,3). Velik je Gospodin "koji sam tvori čudesa" (Ps 71,18). Velik je jer "on čini što je veliko, neistraživo, slavno i primjerno, čemu nema broja" (Job 9,10). Velik je jer "mijenja prigode i vremena, skida i postavlja vladare" (Dan 2,21). Bog "podiže siromaha sa zemlje i prosjaka uzdiže s blata" (Ps 112,7). On "je zbacio moćnike s prijestolja i sa zemlje uzdigao siromahe; dobrima je ispunio gladne, a oholima ruke" (Job 38,15) polomio.

Jedini Bog

9. - Uspomenu na drevne spise nije samo vjernicima već i nevjernima potvrdio čudotvorac, činitelj velikoga, gospodar svega što postoji, stvoritelj svekolikoga svemira, svevladar, svedobri, jedini i sami Bog. Njemu, podrazumijeva se, pjevamo novu pjesmu,[2089] "njemu koji jedini čini čudesa jer je zauvijek njegovo milosrđe; njemu koji je udario velike kraljeve i uništio silne vladare jer je zauvijek njegovo milosrđe; jer nas se sjetio u našemu poniženju i otkupio nas od naših neprijatelja" (Ps 134,4.17-18.23-24).

[2089] Usp. Ps 97,1.

Isus Krist

10. - Kamo sreće da nikada navedenim ne prestanemo slaviti Oca svega što postoji. Štujmo pak, noseći ga na ustima, Isusa, drugi uzrok naših dobara, začetnika bogospoznaje, učitelja istinske bogoljubnosti, zatornika bezbožnih, uništitelja tirana, obnovitelja života, spasitelja i nas koji smo bili u očaju.[2090]

Isus Spasitelj

11. - Isus je sami i jedini predobri Sin predobroga Oca. Po naumu je Očeva čovjekoljublja posve dragovoljno odjenuo narav nas koji smo ležali negdje dolje, u raspadljivosti. Slijedio je najboljega među liječnicima koji radi ozdravljenja bolesnih motri nesnosno, dotiče neugodno i od tuđih nesreća stječe vlastite boli. Nas koji nismo naprosto bili bolesni niti su nas samo mučile strašne rane i gnjilosti i ozlijede već smo ležali među mrtvima, sami nas je Isus za se spasio. Izvukao nas je iz bezdana smrti. Nitko, naime, drugi na nebu nije posjedovao toliku snagu da bez štete posluži spasenju od takvih zala.

Božji Krist

12. - Jedini se, dakle, Isus sjedinio s raspadljivošću koja je pogodila i nas same; jedini je podnio naše napore; jedini je uzeo na se kazne naših opačina.[2091] Nije nas podigao polumrtve nego kada smo već bili gnusni u grobovima i grobnicama i zaudarali. I nekoć i sada nas spašava iz čovjekoljubne čežnje mimo svačije nade pa i nas samih. Obilje nam Očevih dobara dijeli Božji Krist, životvorac, donositelj svijetla, naš veliki liječnik, kralj i Gospodin.

Isus svjetlo

13. - Međutim, kada je prijevarom zločinačkih zlih duhova i djelovanjem duhova koji mrze cijeli ljudski rod, on sam, bio uronjen u

[2090] O Euzebijevoj trojstvenoj teologiji i kristologiji govorimo u uvodu na određenome mjestu.
[2091] Usp. Iz 53,4-5.

mrklu noć i gustu tamu, Krist se pojavio jednom zauvijek. Razriješio je mnogostruke spone naših opačina kao što se vosak rastopi zrakama samoga svjetla.

Djelo zloduha

14. - Sada pak na toliku milost i dobročinstvo zavidni je đavao koji mrzi dobro, a ljubi zlo, protiv nas, tako reći, potaknuo i poveo sve svoje smrtonosne moći. Poput psa koji zubima navaljuje na dobačeno mu kamenje i protiv onih koji ga udaljuju bijes iskazuje na dobačeno bez duše, đavao je najprije usmjerio životinjski bijes protiv crkvenoga kamenja i protiv građe koja u kućama nema duše. Sam je u sebi pomislio da je tako prouzročio pustoš. Potom je izbacio strašna siktanja i svoje zmijske glasove čas preko prijetnji bezbožnih tirana, a čas posredstvom bogohulnih vladarskih naredaba. Uz to je izrigao svoju smrt. Otrovima i otrovima što nište dušu zatrovao je duše što ih je za se pridobio. Gotovo ih je usmrtio smrtonosnim žrtvama za mrtve kumire. Pokrenuo je svaku čovjekoliku zvijer i svaku vrst druge životinje.[2092]

Isus pobjednik

15. - Tada se iznova anđeo velikoga savjeta,[2093] veliki Božji vojni zapovjednik,[2094] poslije dostatne vježbe koju su najveći vojnici njegova kraljevstva očitovali izdržljivošću i čvrstinom u odnosu na sve odjednom očitovao. Protivno je i neprijateljsko odbacio u tamu i ništavilo kao da naoko nikada nije ni imalo imena. Svoje prijatelje i one koji su mu prisni poveo je povrh slave ne samo pored svih ljudi nego također nebeskih sila: sunca, mjeseca, zvijezda, cijeloga neba i svemira.[2095]

Carevi

16. - Tada su, dakle, i to ne bi nikada prije, od svih najviši

[2092] U uvodu smo češće napominjali kobnu ulogu zloga duha.
[2093] Usp. Iz 9,6.
[2094] Usp. Jš 5,14.
[2095] O misaonoj pozadini Euzebijeva izražavanja na tome mjestu postoji tumačenje kod G. BARDY, *Eusèbe*, III, 86 bilj. 32.

vladari,[2096] svjesni od Boga primljene časti, počeli pljuvati u lice mrtvih kumira, nogama gaziti nezakonite đavolske obrede i ismijavati drevnu zabludu predanu od otaca. Naprotiv, stali su za jednoga i samoga Boga priznavati Onoga koji je opći dobročinitelj svih ljudi i njih samih. Krista ispovijedaju Božjim Sinom, svekraljem. Javno ga po stupovima oslovljuju Spasiteljem. Neizbrisivoj uspomeni kraljevskim znamenjem upisuju usred grada koji vlada ljudima na zemlji Kristove uspjehe i pobjede nad bezbožnima.[2097] Tako i oni sami koji su najviši od stanovnika zemlje jedinoga koji je oduvijek od svih, Isusa Krista, našega Gospodina, ne priznaju nekim običnim kraljem koji je potekao od ljudi nego mu se klanjaju ukoliko je pravi Sin Božji i sami Bog.[2098]

Krist kralj

17. - To je s pravom jer koji je kralj ikada posjedovao toliku snagu da je svojim imenom ispunio uho i jezik svih ljudi na zemlji? Koji je kralj, naloživši tako pobožne i razborite zakone, bio u stanju da ih s kraja zemlje do konca čitavoga nastanjenoga svijeta svi ljudi čuju i dostatno ispunjaju?

Kristov zakon

18. - Tko je barbarske i divlje običaje divljih naroda zamijenio svojim blagim i najčovjekoljubivim zakonima? Tko je, čitavim stoljećima od svih napadan, pokazao nadljudsku snagu koja cvjeta dan na dan i obnavlja se diljem cijeloga svijeta?

Kristov narod

19. - Tko je uspostavio narod[2099] za koji se nikada nije čulo i to da ga nije skrio u kakav kutak zemlje nego je po svoj zemlji pod suncem? Tko je oružjem pobožnosti tako zaštitio vojnike[2100] da su u borbama

[2096] To se odnosi na cara Konstantina i cara Licinija.
[2097] Mislimo da se odnosi na spomenik koji je voljom Konstantina podignut na rimskome Forumu.
[2098] Tko ističe Euzebijev subordinacionizam mora položiti račun i toj njegovoj tvrdnji koja nije jedina u njegovim djelima.
[2099] To su kršćani koji su sebe smatrali jedinstvenim rodom mada potječu iz raznih plemena i naroda.
[2100] To se vjerojatno neposredno odnosi na kršćanske mučenike.

protiv protivnika pokazali duše jače od neprijateljskoga željeza?

Nakiti i zavjeti

20. - Koji je od kraljeva toliko moćan da poslije smrti upravlja vojskom, podiže pobjedne znake protiv neprijatelja te na svakome mjestu, kraju i gradu - grčkome i barbarskome - ispunja posvetama svoje kraljevske palače i božanske hramove kao što su prekrasni nakiti i zavjetni dari ovoga hrama? I oni su sami zaista dostojni čuđenja i divljenja. Nešto su kao jasni dokazi kraljevanja našega Spasitelja. On i sada "reče i postadoše, zapovjedio je i bi stvoreno" (Ps 32,9;148,5). Tko se, naime, mogao suprotstaviti migu: svekralju, svevladaru, samoj Božjoj Riječi? Bilo bi za točno motrenje i tumačenje spomenutoga potrebno vlastito govorno vrijeme.

Zaglavni kamen

21. - Onaj tko se Bogom slavi, trudbenički napor ne prosuđuje iznimnim i velikim kada promatra hram - to ste svi vi - koji ima dušu i kada nadgleda kuću od živoga i čvrstoga kamenja.[2101] Sazdano je valjano i nepomično "na temelju apostola i proroka dok je sami Isus Krist završni zaglavni kamen" (Ef 2,20) koji su "odbacili" (Ps 117,22) ne samo graditelji one drevne zgrade koje više nema nego i zgrade - ona je još tu - većine ljudi, loših graditelja lošega. Ali Otac ga je prokušao te onda i sada stavio "za glavu kuta" (Ef 2,20; Kol 1,18) ove Crkve koja nam je zajednička.

Hram duše

22. - Tko bi se, dakle, ako i promotri taj živi hram živoga Boga što ga vi sami izgradiste - govorim o najvećem i u pravome smislu, Boga dostojnom svetištu čiji su najunutarnjiji predjeli većini nevidljivi i koji je doista svet i svetište nad svetištem - usudio da ga iskaže? Tko je ako ne jedini Veliki svećenik svega što postoji sposoban spustiti se unutar svetih ograda i promatrati? Samo je njemu dopušteno istraživati tajne svake

[2101] Usp. 1 Pt 2,5.

razumne duše.

Mjesni biskup

23. - Možda je poslije naznačenoga i drugome, samo jednome među jednakima, dostupno zauzeti drugo mjesto. To je onaj koji se kao vođa nalazi na čelu vojske koja je ovdje. Njega je drugotnim počastima ovozemnih svećenika počastio sami prvi i veliki Veliki svećenik. To je pastir vašega božanskoga stada. On je ždrijebom i odlukom Oca dobio vaš puk. Sam ga je postavio svojim slugom i tumačem. Novi je Aron i Melhizedek. Upriličen je Božjemu Sinu. On ostaje i Bog ga čuva zajedničkim molitvama nas svih.

Biskupova upućenost

24. - Poslije, dakle, prvoga i najvišega Velikoga svećenika, neka samo tome, ako ne na prvome mjestu, a ono na drugome, bude dopušteno istodobno motriti i nadgledati najdublji prizor vaših duša. On je sposoban zbog iskustva i dužine vremena točno svakoga prosuditi. Svojom je revnošću i skrbi vas sve postavio u red i nauk koji se odnosi na pobožnost. Doista bolje od svih može o onome što je s Božjom snagom načinio izreći govore koji su jednaki djelima.

Uzor

25. - Naš, dakle, prvi i veliki Veliki svećenik kaže da "i Sin jednako ono čini" što vidi da "čini Otac" (Iv 5,19). I ovaj[2102] pak kao da čistim očima uma gleda prvoga Učitelja. Motri što on čini i služi se kao prauzorima i primjerima. Tome je, djelujući, dovršio slike do krajnje sličnosti, koliko je uopće najviše moguće. Ništa nije prepustio Bezelelu[2103] kojega je sami Bog ispunio duhom mudrosti, razuma kao i svakoga zanatskoga i poznavateljskoga znanja. Pozvao ga je na izgradnju hrama po primjerima nebeskih uzoraka.

[2102] To je tirski biskup Paulin.
[2103] Usp. Izl 31,1-3.

Graditelj

26. - Tu, dakle, i on[2104] u svojoj duši nosi sliku čitavoga Krista koji je Riječ, Mudrost, Svjetlo. Ovo se uopće ne da iskazati: kolika je veličina duše; koliko je bogata i poduhvatima neispunjiva ruka; kolika je revnost svih vas i kolika je daroviteljska velikodušnost prinosâ kod samoga dara za nj da na nikakav način, takmičeći se, ne zaostanete kada su u pitanju uzvišeni osjećaji. On je podigao ovaj veličanstveni hram Boga svevišnjega. Po naravi je nalik uzorku boljega: koliko je to vidljivo u odnosu na nevidljivo.

Samo pak mjesto bijaše - o tome treba govoriti kao o onome što je od svega nekako prvo - zlim neprijateljskim namjerama zasuto ne posve čistom tvari. On ga nije prezreo niti prepustio zloći krivaca mada je mogao poći drugdje - u gradu je veliki broj drugih - da se nađe olakšanje za napor i otklone neprilike.

Prvi radnik

27. - Samoga je sebe prvoga potaknuo na posao. Potom je revnošću učvrstio sav narod. Od svih je načinio jednu veliku ruku. Prvi je počeo boj. Smatrao je da crkva koju su neprijatelji nadasve pritisnuli te je prva bila u velikoj nevolji i prije nas pretrpjela s nama ista progonstva i kao majka ostala bez djece: ona treba uživati u velikoj darežljivosti Svedobroga.

Ps 58,7

28. - Veliki je pastir najprije prethodno rastjerao divlje zvijeri, vukove i svaku neprijaznu i divlju vrstu. Također je - kako kažu božanske riječi - "lavovima kutnjake" (Ps 58,7) polomio. Potom se udostojao sinove skupiti u jedno. Zato je bilo najpravednije da podigne ovčarnicu za stado te "posrami neprijatelja i progonitelja" (Ps 8,3). Drskostima je bezbožnih koji se bore protiv Boga podigao odboj.

[2104] To je uvijek isti biskup.

Proroštva

29. - Sada pak nisu Božji neprijatelji jer ne postoje.[2105] Za kratko su remetili i poremećeni su. Zatim ih je kaznila besprijekorna pravda. Sebe su, prijatelje i domove učinili opustošenim. Tako su djelima priznali da su istinita proroštva koja su nekoć upisana u sveto stupovlje. Po njima, uz ostalo, Božja riječ izriče istinu kada o njima, evo, izriče što slijedi.

Obistinjeni psalmi

30. - "Grešnici su izvukli mač, napeli svoj kuk da obore siromaha i prosjaka, ubiju pravedne u srcu. Neka njihov mač prodre u njihova srca i neka se njihovi lukovi polome" (Ps 36,14-15). I opet: "Neka njihova uspomena propadne s jekom i njihovo ime neka se zbriše zauvijek i za vijek vijeka" (Ps 9,7.6). Našavši se, naime, u nevoljama "vikali su, ali nije bilo nikoga da ih spasi". Uzvikivali su "Gospodinu, ali ih nije slušao" (Ps 17,42). Međutim, "oni su bili sputani i pali su, a mi smo ustali i uspravili se" (Ps 19,9). Uz navedeno pred očima se svih istinom očitovalo i proroštvo: "U svome ćeš gradu njihovu sliku smatrati kao ništa" (Ps 72,20).

Božji protivnici

31. - Isti su životni kraj doživjeli oni koji su kao giganti[2106] poduzeli rat protiv Boga. Onakvi su svršeci kakvi se motre kod ljudi napuštene i ostavljene ustrajnosti u odnosu na Boga. O tome je Izaijino proroštvo proreklo što slijedi.

Izaijin navod

32. - "Raduj se, ožednjela pustinjo; veseli se, pustinjo, i kao ljiljan cvjetaj! Pustinja će procvjetati i veseliti se. Osnažite se, ruke klonule, i koljena klecava! Utješite se, malodušni duhom; budite jaki, ne bojte se!

[2105] Usp. Otk 17,8.11.

[2106] Giganti su mitski narod bajnoga Zapada. Ljudi su bili snažni i surovi. Zeus ih je uništio s njihovim kraljem zbog njihovih opačina.

Gle, naš Bog, presuđuje i presuđivat će. On će doći i spasiti nas jer, veli, u pustinji će provreti voda i jama u žednoj zemlji. I bezvodna će zemlja postati močvara, a izvor vode žedna zemlja" (Iz 35,1-4.6-7).

Porušena crkva

33. - Navedeno, nekoć prorečeno riječima, uneseno je u Svete knjige. Nama se zbilje više ne prenose slušanjem nego djelima. I ova je crkva bila opustošena, suha, ispražnjena i bezpomoćna. Njezina su "vrata", kao stabla u šumi, oborili "sjekirama". Satrli su je "ujedno sjekirom i čekićem". I knjige[2107] su joj uništili: "U vatri su spalili Božje svetište. Šator su njegova imena na zemlji oskvrnuli" (Ps 73,57). Obilazili su je "svi koji su prolazili putem". Prelazili su njezine ograde. "Pustošio ju je šumski vepar i poharala samotna zvijer" (Ps 79,13-14). Sada je čudesnom Kristovom snagom - kada on htjede - postala "kao ljiljan". Na njegov je mig, poput brižljivoga oca, nekoć bila poučavana. Naime, "Gospodin uči koga ljubi. Šiba svakoga sina kojega prihvaća" (Izr 3,11-12).

Podignuta crkva

34. - Pošto se doista po mjeri - koliko treba - obratila, opet joj se iznova odozgor zapovijeda neka se raduje. Ona se rascvjetava "kao ljiljan" i u sve ljude udahnjuje božanski miomiris. Reče: "Voda je šiknula u pustinji." To je mlaz božanskoga preporođenja iz spasonosne kupelji.[2108] Maločas pustinja, sada postade "navodnjeno tlo i u žednoj je zemlji" prokljućalo "vrelo" žive "vode". Uistinu su se osnažile "ruke" što ranije "bijahu slabe". Ova su djela veliki i jasni dokazi za snagu ruku. Ali su i nekoć krhka i olabavila "koljena" iznova stekla vlastite korake. Kroče, idući ravno, putem bogospoznaje. Žure se u vlastito stado svedobroga Pastira.

[2107] Znamo da je car Dioklecijan zapovjedio da se javno po trgovima spaljuju primjerci Svetoga pisma.
[2108] Usp. Tit 3,5.

Utjeha

35. - Ako su prijetnje tirana kod nekih ukrutile dušu, ni njih spasonosna Riječ nije ostavila bez utjehe. Štoviše, liječeći ih, potiče ih na Božje tješenje jer kaže:

Uzdignuta

36. - "Utješite se, malodušni duhom, osnažite, ne bojte se." Riječ je nagovijestila da će ona[2109] koja je radi Boga postala pustom uživati u naznačenome. To je izoštrenim sluhom duha poslije gorkoga robovanja i odurnoga opustošenja[2110] čuo ovaj naš novi i vrsni Zorobabel.[2111] Nije prezreo mrtvo tijelo. Prije svega je zazivima i molitvama uz opću složnost vas svih Oca učinio milostivim. Za suborca i sudjelatnika je također uzeo Onoga koji oživljuje mrtve. Palu je uskrisio pošto ju je najprije očistio i iscijelio od zala.[2112] Nije na nju stavio staru haljinu od davnine nego onu o kojoj su ga poučila božanska proročanstva. Jasno rekoše ovako: "I bit će posljednja slava ovoga doma povrh ranije" (Hag 2,9).

Zid

37. - Za crkvu je, dakle, u cjelini zapremio iznimno mnogo veći prostor. Vanjski je obod ogradio zidom oko svega da bude čvrsta ograda za cjelinu.[2113]

Predvorje

38. - Veliko i uvis podignuto predvorje protegao je prema samim zrakama sunca na ishodu. Čak je i onima koji se nalaze daleko izvan svetih ograda pružio obilje uvida u ono iznutra. Gotovo da oči tuđinca za vjeru svraća na prve ulaze tako te nitko ne može ni proći da mu dušu

[2109] Odnosi se na crkvu u Tiru.
[2110] Usp Dn 9,27.
[2111] Euzebije biskupa Paulina naziva Zorobabelom iz Ezr 6,16-22.
[2112] Možda Euzebije na tome mjestu namjerno crkvu naziva "palom" zbog onodobnoga pitanja o "palima".
[2113] O opisu što slijedi vidi G. BARDY, *Eusèbe*, 93 bilj. 60.

najprije ne takne uspomena na ranije opustošenje i neočekivano sadašnje čudo. Biskup se možda ponadao da će ono dirnutoga privući pa će ga samo motrenje osokoliti na ulazak.

Prostor pred crkvom

39. - Onome tko prođe kroz vrata nije dopustio da neposredno nečistim i neopranim nogama stupi u svetište. Koliko se najviše moglo hram je međuprostorom odvojio od prvih ulaza. Uokolo ga je uresio s četiri kosa trijema. Mjesto je okolo zatvorio kao četverokutni oblik sa stupovima koji su podignuti posvuda. Sredinu je među njima zatvorio drvenim mrežastim pregradama s visinom koja odgovara. Srednji je dio ostavio slobodnim prostorom za motrenje neba. Omogućio je čist zrak koji je slobodan prema zrakama svjetla.

Zdenci

40. - Tu je postavio znamenja svetih očišćenja. Spremio je, upravo nasuprot hrama, zdence s velikim protokom žive vode. Onima koji stupaju unutar svetih ograda omogućio je pranje. Taj prvi boravak onih koji uđu svakome je na udivljenje i užitak. Onima kojima je još potrebito prvo uvođenje pruža boravište koje odgovara.

Vrata

41. - Međutim, pogled je na to nadvisio: načinio je, još većim brojem predvorja, ulaze otvorene prema hramu. Pod sunčanim je zrakama na jednoj strani postavio troja vrata. Po njegovoj želji srednja od njih nadvisuju druga dvoja po visini i širini. Osobito ih je ukrasio željezom okovanim mjedenim umecima i raznim urezanim ukrasima. Podložio im je, kao kraljici, tjelesne stražare.

Trijemovi

42. - Na isti je način trijemovima koji su s obje strane hramske cjeline dodijelio broj od predvorja. Smislio je različite otvore na kući za drugo obilnije svjetlo odozgo na predvorja. Otvore je uresio širokim

nakitom izrađenim od drveta. Kraljevsku je pak kuću sagradio skupocjenijom i vrjednijom građom. Posegnuo je za izdašnom darežljivošću izdataka.

Razmjeri

43. - Čini mi se suvišnim ovdje kod zgrade opisivati dužinu i širinu, ove blistave ljepote, visinu višu od riječi, blistavi izgled pothvata što ih riječju brzo prolazim, visine koje dosežu do neba te skupocjene Libanonske cedre koji su postavljeni poviše zdanja. Uspomenu na njih nije prešutjela ni božanska riječ. Kaza: "I drvo će se Gospodnje veseliti i Libanonski cedri koje zasadi" (Ps 103,16).

Unutrašnjost crkve

44. - Što mi pak sada treba točno istraživati nacrt premudroga i graditeljskoga naputka kao i prevelike ljepote kod svakoga dijela kada svjedočanstvo očiju otklanja pouku ušiju? Pošto je pak tako dovršio hram, uresio ga je veoma visokim sjedalima u čast onih koji predsjedaju i uz to općenito klupama kako dolikuje za sve u redu. U sredinu je stavio sveti žrtvenik za svetinje. Da pak ne bude dostupan svijetu, uokolo ga je ogradio drvenim rešetkama do vrha. Izrađene su umjetničkim radom da gledaocima pruže divan prizor.

Druge zgrade

45. - Međutim, biskup nehaju nije prepustio ni samo tlo već je i to učinio sjajnim mramornim kamenom najviše ljepote. Također je imao na pameti i ostalo izvan hrama. Vrsno je podigao društvene dvorane i velike zgrade sa svake strane. Vezao ih je u jedno na bokovima uz baziliku i sjedinio ulazima uz središnje zdanje. Pošto je naš premiroljubivi Salamon[2114] sagradio Božji hram podigao je i ono što je za one kojima još treba čišćenje i pranje posredstvom vode i Duha Svetoga.[2115] Tako ranije navedeno proroštvo više nije riječ nego je postalo djelo.

2114 Euzebije naziva biskupa Paulina Salamonom iz Staroga zavjeta.
2115 To je krstionica.

Hag 2,9

46. - Dogodilo se i sada je istina: "Slava je ove kuće, zadnja, veća od prve" (Hag 2,9). Trebaše i dosljedno je da i crkva - njezin je Pastir i Gospodin za nju jednom zauvijek prihvatio smrt; poslije Muke je tijelo što ga je zbog njezinih nečistoća obukao preobrazio u blistavo i slavno i samu je put, oslobođenu iz raspadljivosti, priveo u neraspadljivost - podjednako ima dijela u Spasiteljevim činima. Spasitelj joj je pružio nadu i u bolje od zemaljskoga. Ona čezne trajno, za vjekove koji slijede steći mnogo veću slavu: novo rođenje u uskrsnuću neraspadljivoga tijela, sa svijetlim anđeoskim zborom u Božjim dvorima poviše nebesa, sa samim Kristom Isusom, svedobrotvorom i Spasiteljem.

Iz 35,1

47. - Međutim, u sadašnje vrijeme, sada, nekoć pustu i praznu Božjom milošću okružuje cvijeće. Doista je, kako kaže proroštvo, postala "poput ljiljana" (Iz 35,1). Opet je obukla svadbeno ruho i ovjenčala se vijencem dostojanstva. Izaija ju je naučio kako plesom slaviti, blagoslovnim riječima iskazivati zahvale Bogu kralju.

Iz 61,10

48. - Poslušajmo kako ona govori: "Veseli se, dušo moja, u Gospodinu jer me odjenuo haljinom spasenja i košuljom radosti. Kao zaručniku stavi mi povez[2116] i kao nakitom me uresio kao zaručnicu. Poput zemlje što uzdiže svoj cvijet i kao što vrt isklijava svoje sjemenje, jednako je tako Gospodin uzdigao pravednost i radost pred svim pucima" (Iz 61,10).

Iz 44,4.6-8

49. - Ali kako crkvi uzvraća Zaručnik, nebeska Riječ, sami Isus Krist? Počuj što kaže Gospodin: "Ne boj se što si se sramila. Ne brini se što si bila ukorena jer vjekovna se sramota zaboravila. Također neće biti

[2116] U izvorniku je grčka riječ μίτρα, pojas, povez, turban.

spomena na tvoje udovištvo. Gospodin te nije pozvao kao zaboravljenu i malodušnu ženu niti kao ženu mrsku od mladosti. Tvoj je Bog rekao: ostavio sam te za kratko vrijeme, ali ću ti se smilovati velikim smilovanjem. U silnome sam gnjevu odvratio svoje lice od tebe, ali ću ti se smilovati u vječnome milosrđu. Kazao je Gospodin koji te izbavio."

Čaša gnjeva

50. - "Ustani, ustani ti koja si iz Gospodnje ruke pila čašu srdžbe Gospodnje, čašu pada, vrč gnjeva mojega. Pila si i iskapila. Od sve tvoje djece koju si rodila, nije bilo tko će te utješiti. Ne bijaše nikoga da prihvati tvoju ruku. Ja ću, gle, iz tvoje ruke ukloniti čašu pada, sud svoga gnjeva te se više nećeš primicati da ga piješ. Stavit ću ga u ruke onih koji su nanijeli nepravdu i ponizili te."

Utješna riječ

51. - "Ustani, ustani! Obuci snagu, zaodjeni svoju slavu. Raspi prah i ustani. Sjedni, razveži lanac svoga vrata (Iz 51,17-18.22-23;52,1-2). "Podigni svoje oči uokolo i pogledaj svoju skupljenu djecu. Okupili su se, evo, i došli tebi. Života mi, veli Gospodin, sve ćeš ih odjenuti kao nakit i staviti kao ures zaručnice. Tvoje pustoši i razvaline i što je palo, sada će biti pretijesno za tvoje stanovnike i od tebe će se udaljiti oni koji su te progutali.

Novorođeni

52. - Sinovi koje si izgubila reći će ti na uši: usko mi je mjesto, načini mi mjesto da stanujem. Ali ti ćeš u svome srcu kazati: tko mi je ove rodio. Ja sam bez djece i udovica sam. Tko mi je ove othranio? Ja sam bila ostavljena, sama. Gdje mi ovi bijahu" (Iz 49,18-21)?

Ispunjena proroštva

53. - Izaija je prorekao navedeno. To je odavno pohranjeno u Svetim spisima. Tome je napokon jednom trebalo na neki način djelima naučiti istinitost.

Uređivač

54. - Kazano je rekla zaručnička Riječ svojoj Zaručnici, blagoslovljenoj i svetoj crkvi. Dolikovalo je da je njezin uređivač[2117] - zajedničkim je molitvama vas svih ispružio sve vaše ruke - podigne i uspravi voljom Boga, sveopćega kralja, i očitovanjem moći Isusa Krista. Nakon što je crkvu uskrisio, uredio ju je u skladu s nacrtom koji je naučio iz svetih proroštava.

Dušina zgrada

55. - To je, dakle, nadasve veliko čudo i preko svakoga udivljenja prije svega onima koji duh usmjeruju samo na vanjsko blještavilo. Ali od čuda su čudesniji crkveni pralikovi, razumni prauzroci i božanstveni primjerci. Govorim o obnovama božanske i umne zgrade u dušama.

Duša

56. - Božji Sin je dušu sazdao "na sliku" (Post 1,26) koja je upravo njegova. Poklonio joj je potpuno i sasvim bogolikost: narav koja je neraspadljiva, netjelesna, razumna, bez ikakve zemaljske tvari, po sebi razumna bit. Pošto ju je jednom najprije preveo iz ništavila u postojanje, učinio ju je za se i Oca svetom zaručnicom i samim svetim hramom. To i sam jasno izjavljuje u izreci i veli: "Među njima ću stanovati i hoditi i bit ću njihov Bog i oni će biti moj narod" (2 Kor 6,16). Duša je bila od početka, na taj način, takva: savršena i čista jer je nosila sliku nebeske Riječi.

Prvi pad

57. - Duša je pak zavišću i ljubomorom đavla koji ljubi zlo, po osobnome izboru, postala ljubiteljica strasti i ljubiteljica opačine. Božanstvo se udaljilo od nje. Bez zaštitnika, lako uhvatljivu i laku u odnosu na zasjedu, osvojili su je oni koji su odavno bili zavidni. Oborile

[2117] To je biskup Paulin.

su je opsadne naprave i sprave nevidljivih neprijatelja i razumnih protivnika. Pala je užasnim padom te tako u njoj uopće nije ostao kamen na kamenu. Duša je ostala posve bez prirođenih pojmova o Bogu.

Neprijatelji duše

58. - Doista je pala baš ona koja je bila načinjena "po Božjoj slici". Ali je nije opustošio onaj šumski vepar[2118] koga gledamo nego stanoviti zloduh raspadanja i divlje razumne zvijeri.[2119] Oni su je zapalili sličnim požudama po svojim upaljenim zlim strijelama. "U vatri spališe Božje svetište" koje je uistinu božansko. "Na zemlju su oborili šator Njegova imena" (Ps 73,7). Potom su jadnicu prekrili velikim nanosom. Srušili su je u beznađe glede svakoga spasenja.

Riječ

59. - Riječ pak, dušina skrbnica koja je božansko svjetlo i Spasitelj, smjesta je dušu koja je zbog grijeha zadobila pravednu kaznu opet prihvatila. Slušala je čovjekoljublje predobroga Oca.

Riječ na djelu

60. - Riječ je kao prve duše oslobodila duše onih najviših koji vladaju.[2120] Po njima koji su nadasve dragi Bogu čitavi je nastanjeni svijet očistila od svih bezbožnih i pogubnih kao i strašnih tirana koji su prema Bogu neprijateljski. Potom je sebi prijateljske ljude koji su joj se nekoć životom posvetili te se kao u oluji zala skrili pod njezinom zaštitom izvela na javu i dostojno počastila velikim Očevim darovima. Nakon toga je, po onima, posredstvom prodornih i poučnih pouka kao trnokopima, dvozubim sjekirama, obrisala duše koje su malo prije bile nečiste i zakopane pod svakovrsnom tvari i naslagom bezbožnih naredaba.

[2118] Usp. Ps 97,14.
[2119] To su zlodusi.
[2120] Odnosi se na Konstantina Velikoga i cara Licinija.

Biskupov rad

61. - Učinivši duhovno tlo vas svih sjajnim i blistavim, Riječ vas je za budućnost predala vođi koji je tu i koji je nadasve mudar i drag Bogu. Uostalom, on je sposoban suditi i razborit je. Dobro prosuđuje i raspoređuje razumnost duša koje su mu povjerene. Od prvoga dana, tako reći, sve do danas nije prestajao graditi. U svima vama usklađuje sad sjajno zlato, sad prokušano i čisto srebro kao i skupo i skupocjeno kamenje. Tako djelima za vas ispunja sveto i otajstveno proroštvo kojim se kaže:

Iz 54,11-14

62. - "Gle, pripravljam ti rubin kao tvoj kamen; za tvoje temelje safir; za tvoja kruništa jaspis; za tvoja vrata kamenje kristala. Svi će tvoji sinovi biti Božji učenici i tvoja djeca u velikome miru. I ti ćeš se sagraditi u pravednosti" (Iz 54,11-14).

Stupnjevi u puku

63. - On uistinu gradi s pravednošću. Ovlasti dijeli prema zasluzi cijeloga puka. Neke opasuje samo onom izvanjskom ogradom. Ograđuje ih zidom jednostavne vjere. Mnogi je i velik je broj takvoga puka. Ne može podnijeti nikakvu bolju izgradnju. Nekima povjerava ulaz u kuću. Naređuje im da noć provode na vratima i vode unišle. Ne drže se bez razloga hramskim predvorjima. Druge je podupro prvim vanjskim stupovima oko četiriju dvorišnih strana. Učinio je da pristupe prvim dodirima slova četiriju evanđelja. Druge opet blisko primiče sa svake strane kraljevske kuće. Još su katekumeni i u stanju su rasta i napredovanja. Ipak nisu za dugo odvojeni od božanskoga gledanja, najnutarnijega za vjernike.

Vjernici

64. - Među vjernicima je odabrao čiste duše, božanskom kupelji očišćene kao zlato. Ali i tu je neke podupro puno jačim stupovima od onih koji su posve vani. To su najnutarnjija otajstvena svetopisamska

učenja. Druge je prosvijetlio otvorima prema svjetlu.

Bazilika

65. - Cijeli je hram ukrasio jednim iznimno visokim ulaznim vratima koja su slavospjev Svekralja, jednoga jedinoga Boga. S obje strane Očeve svevlasti stavio je druge zrake svjetla: Krista i Duha Svetoga. Što se ostaloga tiče kroz svu kuću pokazuje bez zavisti i veoma raznoliko jasnost i svjetlost istine do pojedinosti. Izabrao je posvuda i odasvuda žive, očvrsnule i dobro uzglobljene stijene: duše. Od svih je podigao veliku i kraljevsku palaču. Blistava je, puna svjetla iznutra i izvana jer u vjernicima, cvjetnim uresom čistoće i razboritosti, ne sjaji samo duša i duh već i tijelo.

Dj 2,3

66. - U ovome se hramu nalaze sjedala te brojne klupe i stolice: u mnogobrojnim dušama prebivaju darovi božanskoga Duha. Oni su se nekoć ukazali svetim apostolima i onima s njima. Njima su se očitovali "razdijeljeni jezici kao od ognja i sjeli na svakoga pojedinoga od njih" (Dj 2,3).

Anđeli

67. - Zaista u predvodniku svih obitava u cjelini sami Krist, a u onima koji su iza njega drugi srazmjerno već prema tome koliko tko načini mjesta: po Kristovoj moći i razdiobama od Duha Svetoga. Klupe bi mogle biti duše nebeskih anđela dodijeljenih za poučavanje i čuvanje.

Žrtvenik

68. - Što je uzvišeni, veliki i jedini žrtvenik ako ne čisto i sveto svetište duše zajedničkoga svećenika? S njegove desne stoji sami Veliki svećenik svega: Isus, Božji Jedinorođenac. Sjajna pogleda i dignutih ruku od svih prima miomirisni tamjan kao i - po molitvama - nekrvne i netvarne žrtve. On ih upravlja nebeskome Ocu i Bogu svega što postoji. Sam se priklanja i jedini po dostojanstvu odaje štovanje. Potom za nas

moli da ostane milostiv i zauvijek naklon.

Hram svijeta

69. - Takav je veliki hram. Po cijelome nastanjenome svijetu ispod sunca podigao ga je veliki stvoritelj svega, Logos. On je također na zemlji sazidao ovu duhovnu sliku onostranih nebeskih svodova da se preko svekolikoga stvorenja zemaljskih razumnih živih bića u hramu časti i štuje Otac.

1 Kor 2,8

70. - Nijedan smrtnik nije sposoban opjevati: nadnebeski predio, tamošnje uzroke ovdašnjih zbilja, višnji - tako nazvani - Jeruzalem i nebesko brdo Sion, nadsvemirski grad živoga Boga. U njemu bezbrojni anđeoski zborovi i crkva na nebu upisanih prvorođenaca izričajima Bogom slave svoga Stvoritelja i sveupravitelja svijeta. Oni su za nas neiskazivi i nedomišljivi. Naime, "oko nije vidjelo ni uho čulo niti se u ljudsko srce uzvinulo ono što je Bog pripravio onima koji ga ljube" (1 Kor 2,9).

Začetnik dobara

71. - Već smo prihvaćeni za dostojne udjela u kazanome. Muževi, djeca, žene, mali, veliki, svi zajedno jednim duhom i jednom dušom ne prestanimo ispovijedati i blagoslivati Začetnika tolikih dobara za nas: "On je nadasve milostiv prema svim našim bezakonjima; izliječio je sve naše bolesti; naš je život oslobodio iz raspadljivosti; ovjenčao nas je u milosrđu i smilovanju; dobrima je ispunio našu želju. Nije prema nama postupio po našim grijesima niti nam uzvratio po našim bezakonjima. Koliko je, naime, Istok daleko od Zapada, od nas je udaljio naša bezakonja. Koliko se otac smiluje svojim sinovima, Gospodin se smilovao onima koji ga se boje" (Ps 102,3-5.10.12-13).

Završna molitva

72. - Izneseno u sjećanjima raspirimo sada, ali i cijelo vrijeme što

će doći. Začetnika i predsjednika nazočnoga svečanoga skupa kao i ovoga sjajnoga i nadasve blistavoga dana motrimo u duhu, noću i danju, svakoga sata, pa i, tako reći, kod svakoga udisaja. Ljubimo ga i štujmo svom snagom duše. Sada pak ustanimo i u raspoloženju molimo glasnim glasom da nas spasi sklanjajući nas do konca u svome ovčinjaku. Neka nam udijeli svoju nagradu: neslomljivi, nepokolebljivi, vječni mir u Kristu Isusu, našemu Spasitelju. Neka mu je po njemu slava u sve vjekove vjekova. Amen."

Peto poglavlje
(5,1-24)

MILANSKI EDIKT ILI KONVENCIJA I TRI CARSKA PISMA

Carske naredbe

1. - De sada navedimo s latinskoga jezika prevedene prijevode naredaba cara Konstantina i Licinija.[2121]

PRIJEPIS CARSKIH NAREDABA PREVEDENIH S LATINSKOGA

Slobodni izbor

2. - "Odavna se već osvjedočismo da se sloboda bogoštovlja ne smije otklanjati nego da vlast treba prepustiti pameti i volji svakog pojedinca: neka se svatko, po vlastitome izboru, brine o božanskim poslovima. I kršćane smo pozvali da opslužuju vjeru svoje sljedbe i bogoštovlja.

[2121] Tekst što slijedi redovito se naziva Milanski edikt ili konvencija. Uz taj znameniti i za kršćanstvo presudni tekst bilježimo samo nekoliko rečenica. U veljači g. 313. car Konstantin i car Licinije sastaju se u Milanu prigodom ženidbe cara Licinija s Konstantinovom sestrom. Tom su prilikom oba cara u razgovorima i pregovorima utvrdili zajedničko stajalište prema kršćanima. Na temelju toga dogovora u Milanu car Licinije obznanjuje u Nikomediji 13. lipnja 313. uredbu koju je Euzebije uvrstio u svoje djelo. O tome dokumentu vidi H. JEDIN, *Povijest*, 445 i G. BARDY, *Eusèbe*, III, 104 bilje. 2.

Prethodni otpis

3. - Ali, očito su, vidi se, dodane mnoge i različite naknadne nakane tome odpisu[2122] gdje je kršćanima dana ista vlast. Stoga se pak lako moglo dogoditi da su neki od njih, malo poslije, bili lišeni toga opsluživanja.

Vjerska sloboda

4. - U Milan pak sretno dođosmo ja, Konstantin August, i ja, Licinije August. Sve smo istražili što pridonosi općoj koristi i sreći. Između ostaloga što se svima u mnogome ukazuje od pomoći, kao prvo odlučismo ono narediti što čuva poštovanje i štovanje božanstva. To znači: da kršćanima i svima damo slobodan odabir da se drže bogoštovlja koje žele. To je da nama i svima koji žive pod našom vlašću može dobrotvorno biti sve što je božanstvo i nebeska zbilja.

Božja pomoć

5. - Razboritim, dakle, i prije svega ispravnim prosuđivanjem tu svoju volju učinismo zakonom kako se uopće nikome ne bi uskratila sloboda slijediti i odabrati kršćansko opsluživanje ili bogoštovlje. Svakome se pruža sloboda dati svoj pristanak onome bogoštovlju za koje svatko misli da mu odgovara. Tako nam dano božanstvo može u svemu pružiti uobičajenu skrb i prikladnu blagonaklonost.

Ograničenja

6. - Bijaše prikladno što nam se svidjelo da to tako otpišemo. To je da se - posve izbrisavši okolnosti što su se o kršćanima nalazile u našim prethodnim pismima[2123] upućenima Tvojoj posvećenosti - ono dokine što se činilo da je posvema zlo i tuđe našoj blagosti te da sada slobodno i jednostavno svatko od onih koji je prigrlio samu odluku opsluživanja kršćanske vjere tu istu vrši bez ikakva uznemiravanja.

[2122] To se vjerojatno odnosi na uredbe cara Galerija: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 105 bilj. 4.
[2123] To se može odnositi na pisma cara Galerija: vidi G. BARDY, *Eusèbe,* 106 bilj. 6.

Puna sloboda

7. - To odlučismo najcjelovitije obznaniti Tvojoj brižljivosti te znadeš da smo mi tim kršćanima dali slobodnu i odriješenu vlast vršiti svoje bogoštovlje.

Opća vjerska sloboda

8. - Tvoja posvećenost vidi da smo kršćanima darovali slobodu bez ograničenja. I drugima se koji hoće udjeljuje vlast imati udio u njihovome opsluživanju i bogoslužju. To se, očevidno je, zbiva u skladu s mirom naših vremena: da svatko posjeduje mogućnost odabrati i vršiti bogoslužje koje hoće. Mi smo tako postupili da se ne pričini kako mi ikome ičim umanjujemo neko čašćenje ili bogoštovlje.

Crkve

9. - U svezi s kršćanima, uz ostalo odlučismo i ono što se odnosi na mjesta gdje su se ranije obično sastajali. O mjestima je u pismima što su prije poslana Tvojoj posvećenosti bio u ranije vrijeme utvrđen drugi propis.[2124] Ako su ih ljudi možda kupili iz naše riznice ili od nekoga drugoga, neka mjesta bez nadoplate i bez ikakve druge potražnje vrate istim kršćanima i neka se otkloni svaka nemarnost i smetnja. Jednako: ako su ih neki slučajno dobili na dar, neka ta ista mjesta najhitrije vrate istim kršćanima.

Cjeloviti i neodgodivi povratak

10. - Ako pak kupci tih mjesta ili oni koji su ih dobili na poklon nešto traže od naše blagohotnosti, neka pristupe mjesnome namjesniku koji prosuđuje da se, po našoj dobroti, obistini i njihovo predviđanje. Neka se stoga sve spomenuto, bez ikakva odugovlačenja, potpuno vrati tijelu kršćana.

[2124] Može se odnositi na cara Galerija ili cara Maksimina: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 106 bilj. 8.

Crkvena imanja

11. - Poznato je da isti kršćani nisu imali samo ona mjesta u kojima su se obično okupljali nego i druga koja nisu pripadala nekome njihovom pojedincu nego pravu njihova tijela, t.j. kršćanima. Naredi da se sve to po zakonu koji spomenusmo bez ikakva osporavanja općenito vrati istim kršćanima, tj. njihovu tijelu i skupu. Neka se već iskazani zaključak javno izvršava. To je da i oni sami koji spomenuto bez nadoknade vrate imaju, kako kazasmo, nadu zbog naše vrsne dobrote u svoju bezgubitnost.

Opći mir

12. - Dužan si u svemu tome pokazati najmoćniju revnost da se i u tome, po našoj dobroti, obistini skrb za opći i javni mir.

Božanska skrb

13. - Po toj će, naime, odredbi, kako je prethodno kazano, božanska skrb o nama - mi smo je već iskusili u mnogim prilikama - čvrsto trajati kroz sve vrijeme.

Obznana

14. - Da pak odredba ovoga našega zakonodavstva i vrle dobrote može doći do svačijega znanja, potrebno je da se ovo što smo mi napisali Tvojom naredbom istakne, posvuda izloži i dođe do znanja svih kako zakon ove naše dobrostivosti ne bi nikome mogao ostati sakriven."

PRIJEPIS DRUGE CARSKE UREDBE KOJA JE TAKOĐER DONESENA DA SE PROPIŠE KAKO SE SAMO KATOLIČKOJ CRKVI DAJU DAROVI

Tuđe dobro

15. – "Nama veoma poštovani Anuline,[2125] zdravo. Takav je oblik

[2125] Anulin je bio prokonzul u Africi u vrijeme kada počinje donatistički spor.

naše dobroljubnosti da mi ne zahtijevamo samo da se sve što pripada tuđemu pravu ne uznemiruje nego da se, veoma štovani Anuline, vrati.

Katolička crkva

16. - Stoga tražimo da - kada primiš ovo pismo ako je nešto od spomenutoga u bilo kojemu gradu ili drugim mjestima pripadalo Katoličkoj kršćanskoj crkvi pa sada to drže građani ili neki drugi - učiniš te se to smjesta vrati. Prethodno smo, naime, odredili da se ono što su te Crkve ranije posjedovale vrati njihovome pravu.

Hitrost postupka

17. - Kako Tvoja posvećenost uviđa da je naredba ove naše zapovijedi nadasve očevidna, pohitaj da se sve što je pripadalo pravu tih Crkava - vrtovi, kuće i sve ostalo - njima vrati te doznamo da si najrevnije poslušao ovo naše naređenje. Anuline, nadasve cijenjeni i žuđeni nam, budi zdravo."

PRIJEPIS CARSKOGA PISMA KOJIM NAREĐUJE DA SE U RIMU ODRŽI BISKUPSKA SINODA RADI CRKVENOGA JEDINSTVA I SLOGE

Dojava

18. - "Konstantin August Rimskome biskupu Miltiadu[2126] i Marku.[2127] Veoma blistavi afrički prokonzul Anulin poslao mi je različite i veći broj spisa.[2128] U njima stoji da su Cecilijana,[2129] biskupa grada Kartage, neki njegovi drugovi koji stoluju u Africi optužili u mnogim točkama. Mene se veoma teško dojmilo to što se u pokrajinama koje mi je na upravljanje dala slobodna božanska Providnost i gdje je veoma

[2126] Miltijad je postao papom 2. srpnja g. 311. Umro je 11. siječnja g. 314.

[2127] Marko nam pobliže nije poznat.

[2128] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 108 bilj. 16.

[2129] Cecilijan je bio biskup u Kartagi. Tada počinje donatistički raskol o kojemu je govora u prevedenim dokumentima. Donatisti su držali da grešnik otpada od Crkve koja je sveta. Kao takav ne može valjano dijeliti sakramente. O donatizmu koji je sve do sv. Augustina potresao Crkvu na sjeveru Afrike vidi H. JEDIN, *Povijest*, 447-450 i J. N. D. KELLY, *Doctrines*, 410-412.

mnogo svijeta o najneznatnijem zametnuo nemir koji traje. Tako su i među biskupima nastale podvojenosti.

Saziv rimske sinode

19. - Meni se učinilo dobrim da sami Cecilijan s deset biskupa koji ga, čini se, okrivljuju i s deset drugih koje sam prihvaća za svoju parnicu morem doputuje u Rim.[2130] To je da se tu može saslušati uz vašu prisutnost kao i uz nazočnost Reticija,[2131] Materna[2132] i Marina,[2133] vaših drugova. Njima sam naredio da radi toga pohrle u Rim. Poznato vam je da se to slaže s najčasnijim zakonom.

Raskol

20. - Da pak možete steći najpotpuniji uvid u sva ta pitanja, svome sam pismu priložio zapise koje mi je poslao Anulin. Poslao sam ih i ranije spomenutim vašim drugovima. Vaša će čvrstoća, pošto ih pročita, prosuditi na koji način najvećom pažnjom treba točno istražiti spomenutu tužbu i po pravu je okončati. Neka vašoj brizi ne ostane skriveno moje ogromno poštovanje koje iskazujem zakonitoj Katoličkoj crkvi. Stoga ne dopuštam da vi, općenito, na bilo kojemu mjestu pripustite neki raskol ili razdor. Neka vas, nadasve štovani, mnogo godina čuva božanstvo velikoga Boga."

PRIJEPIS CARSKOGA PISMA KOJIM NAREĐUJE DA SE ODRŽI DRUGA BISKUPSKA SINODA TE OTKLONI SVAKI RAZDOR MEĐU BISKUPIMA

Rimska sinoda

21. - "Konstantin August sirakuškome biskupu Krestu. Već ranije, kada se neki zlo i opako stadoše udaljavati od vjere svete i nebeske moći

[2130] Rimska sinoda o donatizmu održana je u listopadu g. 313.
[2131] Reticije je bio biskup u gradu Autunu. Napisao je spis gdje tumači *Pjesmu nad pjesmama* kao i spis u kojemu se spori s pristašama Novacijana. Sve je to uglavnome izgubljeno. O Reticiju vidi M. MANDAC, *Sveti Jeronim, Tumačenje Jone proroka*, 167.
[2132] Materno je bio biskup u Kölnu.
[2133] Marin je bio biskup u Arlesu.

i katoličkoga izbora, htjedoh otkloniti takva njihova prepiranja. Odlučio sam da iz Galije doputuju neki biskupi. Ali su također iz Afrike pozvani oni koji su se između sebe iz suprotnoga tabora uzajamno tvrdoglavo i bez prekida sukobljavali. Bilo je zato da u nazočnosti Rimskoga biskupa može ono što je, čini se, potresalo, uz njihovu prisutnost, zahvaljujući posvemašnje brižljivoj rasudbi, postići sretan uspjeh.[2134]

Neotklonjena nesloga

22. - Događa se pak da neki zaborave čak vlastito spasenje kao i poštivanje koje se duguje najsvetijemu izboru. Stoga i sada nastavljaju vlastite omraze. Ne žele pristati uz već donesenu presudu.[2135] Smatraju da je uistinu mali broj onih koji su iznijeli vlastita mišljenja i izjave.[2136] Također misle da su se nadasve brzo i hitro požurili donijeti presudu, a da se prethodno nije sve točno istražilo što je nužno ispitati. Iz svega toga proizlazi da se upravo oni sami koji bi trebali posjedovati bratsku i jednodušnu jednodušnost sramotno pa čak i bestidno međusobno razdvajaju. Ljudima s dušom tuđom u odnosu na ovu najsvetiju vjeru pružaju izgovor za izrugivanje. Zbog toga mi je dužnost pobrinuti se da ono što je trebalo, poslije već donesene presude, vlastitim pristankom prestati, sada može nazočnošću mnogih postići završetak.

Sinoda u Arlesu

23. - Zapovijedili smo, dakle, da veći broj biskupa iz različitih i brojnih mjesta za kolovoških kalenda dođe u grad Arles.[2137] Tako smo odlučili i tebi pisati da od sjajnoga namjesnika na Siciliji Latronijana[2138] uzmeš javni prijevoz, sobom povedeš drugu dvojicu s drugoga reda[2139] o kojima prosudiš da ih treba odabrati. Također povedi trojicu slugu koji su sposobni da vam na putu služe i dođi na onaj dan u ranije spomenuto

[2134] Naznačeno se odnosi na Rimsku sinodu o kojoj je upravo bilo govora.
[2135] Pod predsjedanjem pape Miltijadan sinoda je u Rimu osudila donatiste 2. listopada g. 313.
[2136] Presudu protiv donatista uz papu Miltijada donijeli su tri biskupa iz Galije i petnaest iz Italije.
[2137] Sabor u Arlesu održao se g. 314. Sinodalno pismo papi Silvestru nosi datum od 1. kolovoza g. 314. Na sinodi su bili predstavnici četrdeset i šest ili četrdeset i sedam biskupija. Među njima također je bila zastupljena Dalmacija. O tome saboru vidi G. BARDY, *Eusèbe*, III, 110 bilj. 21.
[2138] Usp. G. BARDY, *Eusèbe*, III, 110 bilj. 22.
[2139] Odnosi se na svećenike.

mjesto.

Svrha sinode

24. - To je da se - pošto oni koji se sada između sebe razilaze, a jednako sam i njima naredio da budu nazočni, sve čuju što se moralo kazati - Tvojom čvrstoćom i po jednodušnosti i jednoglasju ostalih prisutnih može, mada i kasno, ono što je sve do sada zbog stanovite sramotne razmirice trajalo opozvati u korist dužnoga bogoštovlja, vjere i bratske sloge.

Neka te zdrava kroz duge godine čuva Svevladar Bog."

Šesto poglavlje
(6,1-5)

CARSKA NOVČANA POTPORA

PRIJEPIS CARSKOGA PISMA KOJIM SE CRKVAMA POKLANJA NOVAC

Iznos

1. - "Konstantin August Cecilijanu,[2140] biskupu u Kartagi. Svidjelo mi se po svim pokrajinama[2141] - to su Afrike, Numidije i Mauretanije - nekim određenim službenicima zakonitoga i najsvetijega Katoličkoga bogoslužja nešto pridonijeti za troškove. Stoga sam poslao pismo presjajnome Ursu, blagajniku Afrike. Naznačio sam mu neka se pobrine da se Tvojoj čvrstoći izbroji tri tisuće fola.[2142]

[2140] Cecilijan je bio biskup u Kartagi. Naslijedio je g. 312. biskupa Menzurija kome je bio đakon. Cecilijanu je biskupstvo bilo osporeno jer je jedan njegov posvetitelj ubrojen među otpadnike, tj. ljude koji su u doba Dioklecijanova progonstva na uništenje izručili Svete knjige. O takvima se držalo da nevaljano podijeljuju sakramente. Tako je zapravo započeo donatizam u Africi. O tome usp. H. JEDIN, *Povijest,* 447.

[2141] Dioklecijan je Afriku razdijelio na šest pokrajina: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 110 bilj. 1.

[2142] Riječ *follis* neposredno znači mješina, kesa za novac. Dioklecijan je u opticaj uveo novac koji se zove *follis*: usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 111 bilj. 2.

Hozije

2. - Ti pak, kada utvrdiš primitak navedenoga novčanog iznosa, zapovijedi da se sav taj novac dostavi svima koji su navedeni u predstavci koju ti je poslao Hozije.[2143]

Heraklid

3. - Ali ako zapaziš da nešto manjka za izvršenje moje odredbe u tome pogledu s obzirom na sve spomenute dužan si pitati kod Heraklida,[2144] upravitelja naših dobara, što neosporno držiš nužnim. U njegovoj sam nazočnosti zapovjedio neka se pobrine te se bez ikakve dvojbe izbroji ako Tvoja čvrstoća zatraži nešto novca.

Anulin i Patricije

4. - Saznao sam da neki ljudi neutemeljena mišljenja nastoje puk najsvetije i katoličke Crkve okrenuti stanovitoj opakoj krivotvorini. Stoga znaj da sam naredio Anulinu,[2145] prokonzulu, kao i Patriciju,[2146] zamjeniku prefekta, kada su bili nazočni da u svemu ostalome, a nadasve u tome, iskažu brigu koja odgovara i da u tome sebi ne dopuste previd.

Suci

5. - Zato ako vidiš da stanoviti ljudi[2147] ostaju u tome ludilu, bez ikakva se oklijevanja uteci naznačenim sucima da oni - kako sam im prisutnima naložio - dotične odvrate.

Neka te božanstvo velikoga Boga čuva[2148] za mnoge godine."

[2143] Hozije je bio biskup u Kordobi. Postao je Konstantinov savjetnik u vjerskim pitanjima. Bio je veoma utjecajan na Nicejskome saboru. Hozije je umro oko g. 357. O njemu vidi G. BARDY, *Eusèbe,* III, 111 bilj. 3.

[2144] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 111 bilj. 4.

[2145] Anulina smo već ranije spominjali.

[2146] Usp. G. BARDY, *Eusèbe,* III, 111 bilj. 5.

[2147] To se odnosi na donatiste.

[2148] Pismo možda potječe s početka g. 313.

Sedmo poglavlje
(7,1-2)

KLERICI I JAVNE SLUŽBE

PRIJEPIS CARSKOGA PISMA KOJIM SE NALAŽE OSLOBOĐENJE CRKVENIH PREDSTOJNIKA OD SVAKE JAVNE SLUŽBE

Blagodati bogosluženja

1. - "Nadasve cijenjeni Anuline, zdravo! Očevidno je da od većega broja zbilja preziranje bogoštovlja u kojemu se čuva vrhovno štovanje najsvetije nebeske moći uzrokuje opasnosti za javni život. Ali kada se bogoštovlje prihvati i opslužuje po zakonu, pruža najveću sreću rimskome imenu i izvrsno blagostanje svekolikome ljudskom djelovanju. To daju božanska dobročinstva. Učinilo se, nadasve poštovani Anuline,[2149] razumnim da oni ljudi koji dužnom pobožnošću i brižljivom vezanošću uz taj zakon obavljaju vlastite službe kod božanskoga bogoslužja steknu naplate za vlastite napore.

Klerici

2. - Stoga zapovijedam da se oni koji su unutar Tebi povjerene pokrajine u Katoličkoj crkvi kojoj je na čelu Cecilijan[2150] i koji se obično nazivaju klericima, naprosto jednom za uvijek oslobode javnih službi.[2151] Tako ih neće neka zabluda ili svetogrdno zastranjivanje odvratiti od služenja koje duguju božanstvu. Naprotiv, vlastitome će zakonu služiti bez ikoje neprilike. Čini se da time što obavljaju najvišu službu u odnosu na božanstvo, u najvećoj mjeri pridonose općim poslovima.

Budi u zdravlju, nadasve cijenjeni i dragi Anuline."

[2149] Anulin je od ranije poznat.
[2150] Cecilijan je pravovjerni biskup u Kartagi. Već je spomenut.
[2151] U Africi su klerici oslobođeni javnih i društvenih službi u proljeće g. 313.

Osmo poglavlje
(8,1-19)

CAR LICINIJE

Radosti mira

1. - Takve nam je, dakle, darove darovala božanska i nebeska milost, očitovanje našega Spasitelja. Naš je mir svim ljudima posredovao obilje dobara. Na taj su se način u radostima i svečanim zborovima dovršavali naši poslovi.[2152]

Nepoučljivi Licinije

2. - Nisu pak prizor što se motrio mogli podnijeti zavist koja mrzi dobro i đavao koji ljubi zlo. Čak ni Liciniju[2153] za razborito razmišljanje nije bilo dovoljno ono što se dogodilo prethodno naznačenim tiranima.[2154] Inače je Licinije bio smatran dostojnim vladanja u blagostanju, druge časti poslije velikoga cara Konstantina, srodstva po braku i najvišega rodbinstva.[2155] Ali on je napustio nasljedovanje dobra, a žudio za opakom zloćom bezbožnih tirana. Premda je vlastitim očima gledao njihov životni svršetak, radije je prihvatio slijediti njihovo poimanje nego ustrajati u prijateljstvu i dobru raspoloženju prema onome koji je bio viši.[2156]

Licinijeva zavist

3. - Licinije je postao zavidan prema posvemašnjem dobročinitelju. Protiv njega je započeo grozni i najstrašniji rat. Nije poštedio zakone

[2152] Euzebije sada zapravo nadovezuje na posao koji neposredno slijedi nakon njegova svečanoga govora u Tiru kod posvete tamošnje crkve.
[2153] Car Licinije nije nikada pristupio kršćanstvu. On je 11. studenog g. 307. voljom Dioklecijana, Maksimijana i Galerija uzdignut na stupanj Augusta. Spor između Konstantina i Licinija nastao je već g. 314. Ipak su tada preko toga prešli. Ali g. 320. odnosi između ta dva vladara postaju nadasve napeti. Licinije je tada otvoreno neprijateljski postupao prema kršćanima. Rat između Konstantina i Licinija počinje g. 323. O tome vidi G. BARDY, *Eusèbe*, III, 114 bilj. 5.
[2154] To su svakako carevi Maksencije i Maksimin Daja.
[2155] Licinije je oženio Konstantinovu sestru Konstanciju.
[2156] To je Konstantin Veliki.

naravi niti je na umu zadržao uspomenu na zakletve, krv i ugovore.

Konstantinova dobrostivost

4. - Konstantin je Liciniju pružio odlične znakove istinske dobrohotnosti: nije mu uskratio vlastito srodstvo ni zajednicu sa sestrom u sjajnome braku. Čak ga je učinio dostojnim da postane zajedničar u carskome otačkom plemnstvu i predačkoj krvi. Dao mu je moć da uživa u vlasti nad svim kao zet i suvladar. Omogućio mu je da vlada i upravlja ne manjim dijelom rimskih podložnika.

Licinijeva pretvornost

5. - Licinije, naprotiv, činio je sve suprotno od naznačenoga. Svaki dan je protiv višega kovao svakojake himbe. Smišljao je sve vrste zasjede da tim uzvrati dobročinitelju. Kušajući najprije prikriti pripremanje, pričinjao se prijateljem. Vrlo se često služio varkom i prijevarom u nadi da će brzo doprijeti do naumljenoga.

Višnji Konstantinov čuvar

6. - Ali Konstantinu je bio prijatelj, skrbnik i čuvar Bog. On je iznio na vidjelo i uništio zamke koje su mu bile spletene u tišini i mraku. Veliko oružje bogoljubnosti snaži ogromnom snagom kao obrana od neprijatelja i straža vlastitoga spasenja. To je štitilo našega cara koji je Bogu posve mio. Izbjegao je jako zapletene zasjede čovjeka sa zlokobnim imenom.[2157]

Očiti rat

7. - Licinije je uvidio da mu skrovito pripremanje ne polazi za rukom prema naumu jer je Bog vladaru koga ljubi razotkrio svako lukavstvo i zloću. Kako mu zataškivanje više nije bilo moguće, zametnuo je očiti rat.

[2157] Euzebije vjerojatno Licinijevo ime povezuje s riječju λύκος, vuk.

Licinijev stav protiv kršćana

8. - Doista, istodobno kada se Licinije odlučio zaratiti protiv Konstantina, već je nakanio krenuti u boj protiv Boga svega što postoji. O njemu je držao da ga Konstantin štuje. Potom je svoje podložnike koji štuju Boga i koji uopće nisu nikada ništa neugodno poduzimali protiv njegove vlasti, neko vrijeme skrovito i potiho stao napadati. To je činio jer ga je urođena zloća nesmiljeno nukala da ne bude razuman.

Zaboravljivi Licinije

9. - Licinije pred oči nije stavio uspomenu na one koji su prije njega progonili kršćane. Nije se sjećao ni onih kojima je sam bio zatočnik i osvetnik bezboštva koje su počinili. On je odustao od razboritoga razmišljanja. Licinije je očito sišao s pameti. Odlučio je zapodjeti rat protiv samoga Boga kao da je Konstantin zaštitnik, a ne štićenik.

Licinijev napad na kršćane

10. - Kao prvo, Licinije je iz svoje palače otjerao svakoga kršćanina. Jadnik je samoga sebe lišio njihove molitve Bogu za nj. Po otačkome nauku oni je upravljaju za sve ljude.[2158] Poslije toga je naredio da se u gradu izdvoje vojnici i liše časti čina ako odbiju žrtvovati zlodusima. Sve je to čak i neznatno ako se usporedi s onim što se uzima težim.

Licinijevi nezakoniti zakoni

11. - Što treba spominjati pojedinačno i podrobno što je protiv nas učinio čovjek koji mrzi Boga te kako je on koji je posve mimo zakona izmislio nezakonite zakone? Naredio je da se nikakvim davanjem hrane ne iskazuje čovjekoljublje onima koji su se mučili u tamnicama niti da se ono iskazuje uznicima što ih je glad uništavala u verigama. Licinije je naprosto odredio da nitko ne bude dobar: čak da ni oni ne čine dobro

[2158] Usp. 2 Tim 2,1-2.

koje sama narav potiče na sućut prema bližnjemu. Taj je zakon bio među zakonima sasvim bezočan i nadasve nemio. Nadilazio je svaku plemenitu narav jer je kaznom teretio one koji iskazuju milosrđe: isto su trpjeli s onima kojima su iskazivali milosrđe. Bili su zadržavani u lancima i zatvorima. Oni koji su usluživali čovjekoljubivim činima, podnosili su istu kaznu.

Licinijevi propisi

12. - Takvi bijahu Licinijevi propisi. Što treba nabrajati novotarije o brakovima ili njegove promjene u svezi s ljudima koji su zamijenili život? Time se Licinije usudio dokinuti drevne, dobro i mudro postavljene, rimske zakone. Zamijenio ih je nekim barbarskim i protuzakonitim zakonima: uistinu nezakonitim i protuzakonitim zakonima. Licinije je protiv podloženih naroda smislio bezbrojna utjerivanja: svakojake daće u zlatu i srebru, premjeravanja zemlje kao i dobit od globa kod ljudi sa sela koji su već davno preminuli.

Požudni Licinije

13. - Koja li sve progonstva nije taj čovjekomrzac pronašao protiv ljudi koji nisu ništa skrivili i koja li sve ne uhićenja ljudi od roda i ugleda? Od njih je rastavljao zakonite žene i na ruglo za sramotne čine davao nekim nečistim srodnicima. I sam je Licinije, kao pravi pravcati starac,[2159] s brojnim udatim ženama i djevičanskim djevojkama kao vijenac ispunio raskalašenu požudu svoje duše. Ali što treba o tome duljiti? Pretjeranost njegovih zadnjih djela dokazuje da su prva bila sitnica i ništa.

Licinije protiv biskupa

14. - Licinije se na kraju svoje ludosti okrenuo protiv biskupa. Držao je da su oni već kao sluge Boga koji je nad svime protivnici svega što radi. Ipak se iz straha pred višim[2160] nije pripremao javno nego uistinu potajice i lukavo. Pomoću upraviteljskih zamki među njima je uklanjao

[2159] Licinije je umro kao šezdesetogodišnjak g. 325.
[2160] To je Konstantin Veliki.

najuglednije. Način je njegova smaknjivanja bio neki neobični. Nikada se za nj nije čulo.

Rušenje i zatvaranje crkava

15. - Ono što se zbilo u Amaziji i drugim pontskim gradovima nadvisilo je svaki domet u okrutnosti. Tu su neke Božje crkve bile od vrha do dna porušene. Druge su ključem zaključali da se nitko od uobičajenih ne skupi niti se obave Bogu dužene službe.

Licinijeva kriva prosudba

16. - Licinije nije ni pomišljao da se za nj obavljaju molitve. Tako je mislio u zloj savjesti. Smatrao je da mi sve činimo za cara koga Bog ljubi i da za nj umilostivljujemo Boga. Otada je protiv nas počeo izražavati srdžbu.

Ubijanje biskupa

17. - Ulizice među upraviteljima, osvjedočeni da čine što je bezbožnome drago, uistinu su neke biskupe obasuli kaznama uobičajenima za ljude koji su krvnici. Uhićivali su ih i bez ikakva izgovora kažnjavali poput ubojica, mada nisu ništa skrivili. Opet su neki čak podnijeli smrt. Tijelo im je rasječeno mačem na više dijelova. Poslije toga strašnog i najjezivijeg prizora bacani su u morske dubine ribama za hranu.

Naum o općem progonu

18. - U to su vrijeme pobožni ljudi iznova bježali. Još jednom su polja i opet su puste šumske gudure i brda prihvaćali Kristove sluge. Budući da je na taj način to bezbožniku pošlo za rukom, palo mu je na pamet da ubuduće započne progon protiv svih nas.

Bog na djelu

19. - Licinije se ustalio u odluci.[2161] Ništa ne bi bilo sposobno spriječiti ga da prijeđe na djelo da se Bog koji se bori za duše koje mu pripadaju nije najhitrije pobrinuo za ono što će se zbiti. U dubokoj tmini i najcrnjoj noći odjednom je zasjao kao velika zvijezda i spasilac za sve. Tamo je "uzdignutom rukom" (Izl 6,1) poveo svoga slugu Konstantina.

Deveto poglavlje
(9,1-9)

CAR KONSTANTIN VELIKI

Božja pomoć

1. Bog je odozgo s neba Konstantinu pružio dostojni plod pobožnosti: pobjedne znake protiv bezbožnih. Zločinca je pak strmoglavce bacio pod Konstantinove noge.[2162]

Čovjekoljublje i pravda

2. - Budući da je do krajnje mahnitosti protegnuo pothvate protiv njega, Bogu dragi car zaključio je da se ne da više podnositi. Stvorio je razboritu odluku. Konstantin je s čovjekoljubljem pomiješao strogi oblik pravednosti. Odlučio je pritеći u pomoć onima što ih je tiranin mučio. Uklanjajući manji broj zlikovaca, naumio je spasiti najveći dio ljudskoga roda.

Čovjekoljublje

3. - Prije toga vremena Konstantin se povodio samo čovjekoljubljem. Iskazivao je smilovanje onome koji nije bio dostojan sućuti. On se uopće nije popravljao. Licinije nije ostavljao zloću.

[2161] Usp. H. JEDIN, *Povijest*, 452.
[2162] Rat između Konstantina Velikoga i Licinija počeo je već g. 323. Okončao se potpunom Konstantinovom pobjedom i Licinijevim slomom. Odlučne su bitke bile: 3. srpnja g. 324. kod Andrinopolisa i 18. rujna g. 324. kod Krizopolisa.

Štoviše, pojačavao je bijes protiv podloženih naroda. Nikakva nada nije preostala zlostavljanjima jer ih je tiranizirala strašna zvijer.

Pobjeda

4. - Stoga, pomiješavši mržnju prema zlu s ljubavlju prema dobru, branitelj dobrih kreće naprijed zajedno sa sinom Krispom, nadasve čovjekoljubivim vladarom.[2163] Pružio je spasonosnu desnicu onima koji su propadali. Odabravši za vođu i suborca Boga Svevladara i Božjega Sina, sveopćega Spasitelja, obojica su, otac i sin, u krugu protiv onih koji mrze Boga razdvojili bojni red. Izvojštili su laku pobjedu. Sve što su se dogovorili, Bog im je olakšao po želji.

Oboreni Licinije

5. - Doista odjednom i brže od riječi oni koji su jučer i prekjučer odisali smrću i prijetnjom više nisu postojali. Ni ime im se više nije spominjalo. Njihove su slike i počasni spomenici zadobili zasluženu sramotu. Ono što je Licinije vlastitim očima gledao kod ranijih bezbožnih tirana, isto je i sam pretrpio. Ni sam, naime, nije prigrlio pouku niti postao mudar od bičeva kod bezbožnih. Budući da je s njima išao istim putem bezbožnosti, s pravom je kao i oni doveden nad istu strminu.[2164]

Jedno carstvo

6. - On je tu ležao, tako oboren. Konstantin, urešen svom vrlinom pobožnosti, najveći pobjednik, sa svojim sinom Krispom, vladarom nadasve milim Bogu i po svemu sličnom ocu, preuzeli su vlastiti Istok. Kao u drevno doba uspostavili su jednu jedinstvenu rimsku vlast. Pod svoj su mir doveli sav sjever i jug nastanjenoga svijeta: od izlaska sunca na obje strane do kraja dana što zapada.

[2163] Konstantinov sin Krisp umire g. 326.
[2164] Poslije poraza Licinije je zatočen u Solunu. Smaknut je početkom g. 325.

Svečanosti

7. - Sav je, dakle, strah od onih koji su ih prije pritiskali otišao od ljudi. Dovršavali su blistave i svečane dane svetkovanja. Sve je bilo ispunjeno svjetlom. Oni koji su ranije bili pokunjeni, međusobno su se gledali nasmijanim licima i svijetlim očima. Svojim su plesovima i himnima po gradovima i selima najprije - kako su to naučili - častili Boga, svevladara svega, a potom pobožnoga cara sa sinovima koje Bog ljubi.

Užitak

8. - Bijaše to zaboravljanje minulih zala i zaborav svake bezbožnosti, a uživanje nazočnih dobara i uz to nadanje u buduća. Na svakome su se, dakle, mjestu obznanjivale naredbe cara pobjednika - bijahu pune čovjekoljublja - i zakoni koji su sadržavali znakove velikodušnosti i istinske pobožnosti.

Ljubav

9. - Uistinu se tako dokinula svaka tiranija. Samo se za Konstantina i njegove sinove sačuvala čvrstoća i nepredbacivost što pripada carstvu. Oni su prije svega sa svijeta otklonili mržnju prema Bogu. Od darova koje im je Bog mudro udijelio pokazivali su po onome što su činili javno, na očigled svim ljudima, pobožnost i zahvalnost prema božanstvu.

EUSÈBE DE CÉSARÉE

Histoire ecclésiastique

Résumé

Le livre que nous présentons brièvement est, comme toujours dans de cas pareil, divisé en deux parties. La première en est l' introduction pour la seconde qui n' est autre chose que la traduction croate de *l' Histoire ecclésiastique* d' Eusèbe de Césarée. Par ailleurs, la partie introductive contient cinq chapitres.

1. - Dans le *premier chapitre* de l' introduction on décrit presque en détail la vie, très riche, d' Eusèbe de Césarée. Cette vie est en soi bien connue et souvent racontée. C' est pourquoi ici nous attirons attention seulement sur un point particulier de la vie d' Eusèbe. C' est sa présance au concile de Nicée en 325. On dit d' ordinaire que l' évêque de Césarée s' est ouvertement rangé à Nicée à côté de théologiens ariens. Mais ça ne nous parait pas tout à fait historiquement fondé et exact. Si nous y voyons clair, il y avait à Nicée au moins trois partis différents. Ce sont, tout d' abord, les gens qui, comme saint Athanase, acceptaient sans aucune réserve et restriction l' ὁμοούσιος proposé et finalement accepté. De l' autre côté étaient des vrais ariens qui refusaient résolument et sans merci le même ὁμοούσιος. Parmi les ariens nous ne plaçons absolument pas Eusèbe de Césarée. Eusèbe croyait fermenent et de tout son coeur en la plaine divinité du Fils de Dieu. Par conséquent, il n' est pas du tout un arien quelconque. Mais, pourtant il était aussi contre ὁμοούσιος. C' est parce qu' il craint que ce mot fameux supprime la personnalité propre du Logos de Dieu. Après l' explication suffisante, Eusèbe a souscrit, à notre avis sincèrement, le Symbole de Nicée avec son expression centrale qui est évidemment ὁμοούσιος.

2. - Dans le *deuxième chapitre* de l' introduction nous avons devant les yeux Eusèbe comme théologien. Eusèbe est, de fait, un parfait historien, un exégète consciencieux et d' une certaine manière et dans un certain degré un dogmatique. Il est pourtant incontestable que l' évêque de Césarée n' a pas été un esprit hautement spéculatif. Il connaissait à fond l' histoire de théologie en général et l' histoire du dogme en

particulier. Son influence théologique est visible chez un théologien aussi éminent que c' était son principal adversaire et rival saint Athanase le Grand.

3. - Le *troisième chapitre* est très long. On y présente l' oeuvre par l' oeuvre tous les écrits d' Eusèbe. Eusèbe a écrit vraiment beaucoup. Il n'y a, pour ainsi dire, aucun domain théologique où Eusèbe n'a pas dit son mot et exprimé sa pensée personnelle. Les écrits de l' évêque de Césarée ont dans un certain sens une valeur durable. Eusèbe était et il reste toujours un écrivain utile. En présentant ses ouvrages nous nous sommes arretés assez longuement devant les trois écrits. Ce sont notamment: *Histoire ecclésiastique, Cotre Hiéroclès* et *Préparation évangélique.* Nous avons cette fois traduit en croate l' *Histoire ecclésiastique.* C' est à cause de cela que nous avons parlé complétement de ce livre. Les deux autres nous les présentions copieusement car ils sont tout récemment publiés dans les *Sources chrétiennes.* La publication est précedée des introductions substantielles dont nous avons grandement profité dans notre travail.

4. - Dans le *quatrième chapitre* nous avons essayé d' élucider quelques points de la théologie trinitaire, de l' incarnation, de la sotériologie, de l' eschatologie et de ce qu' on appelle communément la théologie politique chez Eusèbe de Césarée. Mais pour y voir mieux nous avons tout cela replacé dans le contexte historique. C' est pourquoi nous parlons dans ce chapitre de modalisme, de Paul de Samosate, de Marcel d' Ancyre, de Denys d' Alexandrie et de bien d' autres sujets.

5. - Nous avons consacré notre *cinquième chapitre* à une controverse théologique autrefois âpremment débattue. C' est la célèbre question de la validité du baptême donné et reçu dans une communauté hérétique et même schismatique. L' histoire de ce débat entre Rome et Cartage est bien connue. Il n' est pas nécessaire de la raconter de nouveau dans ce résumé. Nous indiquons seulement la raison pour laquelle nous en parlons dans notre introduction. C' est tout d' abord parce qu' Eusèbe en a aussi dit quelques mots dans l' *Histoire ecclésiastique.* Mais il a mentionné ce débat très brièvement. On n' en saisit pas suffisamment le sens et l' ampleur si on ne le remet pas dans son cadre historique et théologique. Et c' est ce que nous avon fait dans notre exposition.

KRATICE

BS = *Bogoslovska smotra*
DHGE = *Dictionnaire d' histoire et de géographie ecclésiastiques*
DS = *Dictionnaire de spiritualité*
DTC = *Dictionnaire de théologie catholique*
LThK = *Lexikon für Theologie und Kirche*
NCE = *New Catholic Encyclopedia*
RAC = *Reallexikon für Antike und Christentum*
SC = *Sources chrétiennes*
SB = *Služba Božja*
ThW = *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*
TOB = *Traduction oecuménique de la Bible*
TRE = *Theologische Realenzyclopedie*

BIBLIOGRAFIJA

ALTANER B. - STUIBER A., *Patrologie*, Herder, 1966.
BAILLY A., *Dictionnaire gec-français*, Paris, 1903.
BARDY G., *Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésiastique*, I-IV, SC, 31, I, Paris, 1986.
BARDY G., *Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésiastique*, I-VII, SC, 41, II, Paris, 1955.
BARDY G., *Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésiastique*, VIII-X, SC, 55, III, Paris, 1958.
BARDY G.-PÉRICHON, *Eusèbe de Césarée, Histoire Ecclésiastique*, SC, 73, IV, Paris, 1987.
BARNES T. D., *Eusebius v. Caesarea*, u LThK, 3, 1995, 1007-1009.
BENOIST E. - GOELZER H., *Nouveau dictionnaire latin-français*, Paris.
BENOIT P., *Exégèse et Théologie*, Paris, 1961.
CERFAUX L., *La théologie de l' Église suivant saint Paul*, Paris, 1965.
CERFAUX L., *Le chrétien dans la théologie paulinienne*, Paris, 1962.
CERFAUX L., *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, Paris, 1958.
CULLMANN O., *Christologie du Nouveau Testament*, Neuchâtel, 1966.
DIE BIBEL, *Altes und Neues Testament, Einheitsübersetzung*, Herder, 1980.
EVANS E., *Tertulian' s Homily on Baptism*, London, 1964.
FAVRELLE G. - PLACES É. des., *Eusébe de Césarée, La Préparation évangélique*, XI, SC, 292, Paris, 1982, 7-42.
FORRAT M. - PLACES É. des., *Eusèbe de Césarée, Cotre Hiéroclès*, SC, 333, Paris, 1986, 9-91.
GEISELMANN J. R., *Dogma*, u *Dizionario teologico*, 1, 501-519.
GRILLMEIER A., *Christ in Christian Tradition*, London-Oxford, 1975.
HAMMAN, A., *Baptême et confirmation*, Paris, 1969.
HARL M. - DORIVAL G. - LE BOULLUEC A., *Origène, Traité dex principes*, Paris, 1976.
JEDIN H., *Velika povijest Crkve*, I, Zagreb, 1972.
KELLY J. N. D., *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, Göttinge, 1972.
KELLY J. N. D., *Early Christian Doctrines*, London, 1968.

LA SACRA BIBBIA, Garzanti, 1964.
LAGRANGE M. J., *Évangile selon saint Jean*, Paris, 1927.
LAGRANGE M. J., *L' Évangile de Jésus-Christ*, Paris, 1946.
LIÉBAERT J., *L' Incarnation*, Paris, 1966.
MANDAC M., *Atanazije Veliki, Pisma o Kristu i Duhu*, Makarska, 1980.
MANDAC M., *Bazilije Veliki, Duh Sveti*, Makarska, 1978.
MANDAC M., *Ciprijan, Jedinstvo Crkve, Euharistija, Molitva Gospodnja*, Makarska, 1987.
MANDAC M., *Egerija, Putopis, Makarska*, 1999.
MANDAC M., *Grgur iz Nise, Spis o djevičanstvu*, Split, 1982.
MANDAC M., *Jeronim, Tumačenje Jone proroka*, Makarska, 1997.
MANDAC M., *Jeronim, Tumačenje Matejeva evanđelja*, Makarska, 1996.
MANDAC M., *Jeronim, Tumačenje Pavlovih poslanica*, Makarska, 1998.
MANDAC M., *K. S. F. Tertulijan, Spis o krstu*, Zagreb, 1981.
MANDAC M., *Leon Veliki, Govori*, Makarska, 1993.
MANDAC M., *Origen, Počela*, Split, 1982.
MANDAC M., *Sv. Augustin, Govori*, I, Makarska 1990.
MANDAC M., *Sveti Jeronim Dalmatinac*, Makarska, 1995.
MAROT H., *Conciles anténicéens et conciles oecuméniques*, u *Le Concile et les Conciles*, Chevetogne, 1960, 19-43.
MOREAU J., *Eusèbe de Césarée de Palestine*, u DHGE, 15, 1437-1460.
MOREAU J., *Eusebius von Caesarea*, RAC, 6, 1052-1088.
NEUNHEUSER B., *Baptême et confirmation*, Paris, 1966.
PAVIĆ J. - TENŠEK T. Z., *Patrologija*, Zagreb, 1993.
PLACES É. des., *Eusèbe de Césarée, La préparation évangélique*, II-III, SC, 228, Paris, 1976, 7-23.
PLACES É. des., *Eusèbe de Césarée, La préparation évangélique*, V, 18-36-VI, SC, 266, Paris, 7-22.
PLACES É. des., *Eusèbe de Césarée, La préparation évangélique*, XIV-XV, SC, 338, Paris, 7-25.
PLACES É., *Eusèbe de Césarée, La préparation évangélique*, XII-XIII, SC, 307, Paris, 1983, 7-20.
QUASTEN J., *Patrologia*, I, Marietti, 1980.

RIGEAUX B., *Saint Paul, Les Épitres aux Thessaloniciens,* Paris, Gembloux, 1956.
RITTER A.-M., *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol,* Göttingen.
RONDEAU M. J. - KIRCHMEYER J., *Eusèbe de Césarée,* u DS, 4, 1687-1690.
SCHNACKENBURG R., *Das Johannesevangelium,* I, Herder, 1965.
SCHROEDER G. - PLACES É. des., *Eusèbe de Césarée, La préparation évangélique,* VIII-IX-X, SC, 369, Paris, 1991, 7-27.
SIRINELLI J. - PLACES É. des, *Eusèbe de Césarée, La Préparation évangélique,* I, SC, 206, Paris, 1974, 7-89.
SPICQ C., *L' Épitre aux Hébreux,* I, Paris, 1952.
SPICQ C., *Les Épitres de saint Pierre,* Paris, 1966.
STEVENSON J., *Eusebius of Caesarea,* u NCE, 5, 1981, 633-636.
ŠAGI-BUNIĆ T. J., *Povijest kršćanske literature,* Zagreb, 1976.
TRADUCTION OECUMÉMENIQUE DE LA BIBLE, *Nouveau Testament,* Paris, 1981.
VERSCHAFFEL C., *Eusèbe de Césarée,* u DTC, 5, 1527-1632.
VILLETTE L., *Foi et Sacrement,* Bloud-Gay, 1959.
WALLACE-HADRILL D.S., *Eusebius von Caesarea,* TRE, 10, 537-543.
ZINK O. - PLACES É. des., *Eusébe de Césarée, La Préparation évangélique,* IV-V, 1-17, SC, 262, Paris, 1979, 7-55.

SADRŽAJ

OTAČKI RADOVI ISTOGA AUTORA

1. Bazilije Veliki, DUH SVETI,
   Makarska, *Služba Božja,* 1978.
2. Atanazije Veliki, PISMA O KRISTU I DUHU,
   Makarska, *Služba Božja,* 1980.
3. K.S.F. Tertulijan, SPIS O KRSTU, Zagreb, *KS*, 1981.
4. Grgur iz Nise, VELIKA KATEHEZA,
   Makarska, *Služba Božja,* 1982.
5. Grgur iz Nise, SPIS O DJEVIČANSTVU,
   Split, *Symposion*, 1982.
6. Origen, POČELA, Split, *Symposion*, 1982.
7. Ambrozije, OTAJSTVA I TAJNE,
   Makarska, *Služba Božja*, 1986.
8. Ciprijan, JEDINSTVO CRKVE, EUHARISTIJA,
   MOLITVA GOSPODNJA, Makarska, *Služba Božja*, 1987.
9. Augustin, POUČAVANJE NEUPUĆENIH,
   Makarska, *Služba Božja*, 1988.
10. Augustin, GOVORI - 1, Makarska, *Služba Božja*, 1990.
11. Augustin, RUKOVET, Makarska, *Služba Božja,* 1990.
12. Augustin, GOVORI - 2, Makarska, *Služba Božja*, 1993.
13. Leon Veliki, GOVORI, Makarska, *Služba Božja,* 1993.
14. Marijan Mandac, SVETI JERONIM DALMATINAC,
    Makarska, *Služba Božja,* 1995
15. Jeronim, TUMAČENJE MATEJEVA EVANĐELJA,
    Makarska, *Služba Božja,* 1996.
16. Jeronim, TUMAČENJE JONE PROROKA
    Makarska, *Služba Božja,* 1997.
17. Jeronim, TUMAČENJE PAVLOVIH POSLANICA
    Makarska, *Služba Božja,* 1998.
18. Egerija, PUTOPIS, Makarska, *Služba Božja,* 1999.
19. Ivan Zlatousti, KRSNE POUKE,
    Makarska, *Služba Božja,* 2000.
20. Ćiril Aleksandrijski, UTJELOVLJENJE
    JEDINOROĐENCA - JEDAN KRIST
    Makarska, *Služba Božja,* 2001.
21. Teodoret Cirski, IZABRANI SPISI,
    Makarska, *Služba Božja,* 2003.
22. Euzebije Cezarejski, CRKVENA POVIJEST

ISBN 953-6236-18-4